منداڵەکانی ئەمڕۆمان.. هیوای داهاتوومانن

بەشی: دوویەم

بەشێک لە وتارەکانی رەزا شوان

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: ڕەحمان نەقشی

پێڕست:

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٥............ لاپەڕەی......... ٥

١- پێویستە منداڵەکانمان بە کوردستان پەروەریی گۆشبکەین...
٢- رۆڵی مامۆستا لە پەروەردەکردنی منداڵدا...
٣- گرنگیی ستایش و هاندان بۆ منداڵان...
٤- سایکۆلۆژیای رەنگەکان لەسەر منداڵان...
٥- سایکۆلۆژیای توندوتیژیی دژی منداڵان...
٦- گرنگیی و سوودەکانی پێکەنین بۆ منداڵان...
٧- گرنگیی هاوڕێیەتی لە ژیانی منداڵاندا...
٨- پرسیارەکانی منداڵەکانتان پشتگوێ مەخەن...

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٦............ لاپەڕەی......... ٧٤

٩- پێگەی سروود لە ئەدەبی منداڵانی کورد دا...
١٠- هۆکارەکانی خەونە ناخۆشەکانی منداڵان...
١١- قۆستنەوەی منداڵان بۆ مەبەستی سیاسی تاوانە...
١٢- بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵ...
١٣- سوودەکانی خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵان لە پێش نووستندا...
١٤- منداڵەکانتان بە گەشبینی پەروەردەبکەن....
١٥- نێرگزی چییە و ؟ چۆن منداڵەکانتان لە نێرگزی دەپارێزن ؟...
١٦- هونەری پەروەردەی منداڵان...

سەرچاوە
Serchawe

١٧- پێویستە راستگۆبن لەگەڵ منداڵەکانتان...
١٨- گرنگییەکانی ئازادی لە پەروەردەکردنی منداڵان...
١٩- سایکۆلۆژیای رێزگرتن لە منداڵان...
٢٠- سوودەکانی سۆزی دایک بۆ منداڵ...
٢١- سوود و زیانەکانی (ئایپاد) بۆ منداڵان...
٢٢- گرنگی لای لایە بۆ منداڵان...
٢٣- شادی لە منداڵیدا.. شادییە لە گەورەییدا...
٢٤- پرۆژەی دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان)...
٢٥- سوودەکانی لە باوەشکردنی منداڵان...

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٧............ لاپەڕەی......... ١٩٩

٢٦- رۆڵی خێزان لە کوردستان پەروەردیی کوردیلەکانمان...
٢٧- فۆرم و ناوەڕۆک دوانەن لە ئەدەبی منداڵاندا...
٢٨- گرنگیی رەخنە لە ئەدەبی منداڵان...
٢٩- فۆستنەوەی منداڵان بۆ دەرۆزەکردن تاوانە...
٣٠- گرنگیی پەرتووکخانەی ماڵەوە لە رۆشنبیریی منداڵان...
٣١- ئەندێشەی زانستیی لە ئەدەبی منداڵاندا...
٣٢- گرنگییەکانی چالاکییەکانی قوتابخانە بۆ منداڵان...
٣٣- چیرۆکی مامۆستا و قوتابی...
٣٤- پەروەردەکردنی منداڵانی داهێنەر...
٣٥- سوودەکانی گۆرانی بۆ منداڵان...
٣٦- هاندانی منداڵان بۆ هاوبەستەبوون بۆ کوردستان لە هۆنراوەی شاعیراندا...
٣٧- گرنگییەکانی چێژی ئەدەبی بۆ منداڵان...
٣٨- پەیوەندییە ئەرێنییەکانی نێوان مامۆستا و قوتابی...
٣٩- حەزی خۆدەرخستن لە لای منداڵان...

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٨............ لاپەڕەی......... ٢٨١

٤٠- منداڵان و بووکە بە بارانە...
٤١- پەروەردەکردنی منداڵان بە لێبووردن...
٤٢- شانۆی گەڕۆکی منداڵان...
٤٣- مەکسیم گۆرگی و ئەدەبی منداڵان...
٤٤- ڕێزگرتن لە ئازادیی ڕادەربڕینی منداڵان...
٤٥- وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان...
٤٦- سوودەکانی لە باوەشکردنی منداڵان...
٤٧- پاڵەوان و کەسایەتییەکان لە چیرۆکی منداڵان...

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٥

پێویستە منداڵەکانمان بە کوردستان پەروەریی گۆشبکەین.

کوردستانی رەنگین و جوان، لە ئەوپەڕی باکوورییەوە تا ئەوپەڕی باشووری.. لە ئەوپەڕی رۆژهەڵاتییەوە تا ئەوپەڕی رۆژئاوای.. نیشتمانی پیرۆز و شیرینی ئێمەی کورد و هەموو ئەو نەتەوانەی لە کوردستاندا وەکو برا دەژین و، خۆیان بە کوردستانی دەزانن و، کوردستان بە نیشتمانی خۆیان دەزانن و هاوبەستەبوونیان (ئینتیمایان) بۆی هەیە.. کوردستان جێی هەزاران هەزا ساڵەی باو و باپیرانمانە.. کوردستان جوانترین وپیرۆزترین هەستە لە ناخی دڵمان دایە.. کوردستان شیرینترین وشەیە، کە هەمیشە ویردی سەر زمانی هەموومانە.. کوردستان جوانترین هۆنراوەیە، لە دیوانی دڵ و دەروونمانە.. کوردستان خۆشترین ئاواز و سروود و بەستە و گۆرانیمانە.. کوردستان شابۆکی جیهانە.. بەهەشترین بەهەشتی دنیایە.. کوردستان دڵمانە.. چاوەکانمانە.. خوێنمانە.. هەناسەمانە.. شوێنی ژیانمانە و ئارمگانە.. کوردستان هەست و سۆز و خرۆشی دڵ و هەناومانە.. کوردستان جوگرفیا و مێژوو و پێناسەمانە.. ئابڕوومانە و شکۆداری و سەروەری و شانازیمانە.. خاک و خۆڵی کلی رشتنی چاوکانمانە.. دۆڵ و دەشتی و گوڵزاری رەنگینی و نێرگزەجاڕی و چیمەنی سەوزی فەرش و سەرینمانن.. چیای بڵند و سەرکەش و دارستانی چڕی، سێبەر و سەنگەرمانە و پەنامانن.. چەم و باخ و رەز و بێستانی.. گەرمیان و کوێستانی.. بەهار و هاوین و پاییز و زستانی.. کانی و تاڤگە و جۆگەلە رووباری.. ماڵ و گوند و شارۆچکە و شاری.. کوچە و کۆڵان و گەڕەکەکانی.. خۆری گەشی و مانگی تابان و ئەستێرەکانی و ئاسمانی.. هەموو ئەمانە و، هەموو خێر وبێرێکی سامانمانن.. کوردستان دایک و باوک و خوشک و برا و کەسوکار و خزم و هاورێمانە.. کوردستان خۆشتری

بەشی دوویەم

خەون و، بەرزترین هیوا و، پیرۆزترین ئامانجی هەموومانە.. کوردستان گوڵی چوار وەرزەی ساڵمانە و، ڕەگی لە ناو ئینجانەی دڵمانە.. ئێمە بەبێ کوردستان گیانین بەبێ دڵین.. باڵندەین بەبێ باڵین.. ماسین بەبێ ئاوین.. بەبێ کوردستان هەڵناکەین.. ناژین.. دەمرین.. چونکە کورد و کوردستان دووانەین و لێک جیاوانابین.. بۆیە (کوردستان یا نەمان) بۆتە دروشمی پیرۆزی هەموومان.. بۆتە سروود و گۆرانیی سەرزاری هەموو تێکۆشەرانمان.. بە ویردی سەرزاری خوشکان و برایانی پێشمەرگەی کۆڵنەدەر و دلێر و قارەمانمان.. هیچ وشەیەک نییە، کە بە قەی وشەی کوردستان، هێندە بە چێژ و شیرین بێت لە دڵمان و لەسەر زمانمان.. هێندەش لامان بەرز و پیرۆزبێت.

ڕاستە ماڵ و سامان، خوێن و گیان و ژیانمان، زۆر شیرین و بەنرخن.. بەڵام لەمانە زۆر شیرینتر و بەنرختر و لەپێشتر کوردستانە.. کوردستان.. کوردستان هەناسەمانە.. خۆشەویستی کوردستان تێکەڵی خوێنمان بووە.. تەنانەت بۆ چرکە ساتێکیش لە یادمان ناچێت..

شاعیری گەورە و نەمری گەلەکەمان (عەبدوڵڵا گۆران) دەڵێت:

کوردستان: جێگامی جێی هەزار ساڵەم
پەروەردەی ئەم دۆڵ و سەر لووتکە و یاڵەم
عەشقی تۆ ، ئەی دایکی خۆم و هاوخوێنم
هەر لە پشتی باوکا چووە خوێنم
ئەشچێتە هەوێنی کوڕ و کوڕەزا
تا تاقێ کورد مابێ لە چیای بەرزا

گەورەترین و بەنرخترین بەرخودانی.. لووتکەی دڵسۆزی و قوربانیدان.. بێگومان گیان بەخشینە بە کوردستان.. شەهیدبوونە لە پێناوی پاراستن و، ڕزگارکردنی لە داگیرکەران.. خۆشەویستیی کوردستان.. قسەی ڕووت و بەڵێن و پەیمان و دروشمی بریقەدار نییە.. خۆشەویستیی کوردستان، کردار و، خزمەتکردن و، تێکۆشان و، گیان بەخشینە.. دڵسۆزییە.. پێویستە بە کردار و بە ڕەفتاری کردەوەیی و ڕاستی ئەم ئەرکە پیرۆزانەمان بسەلمێنین..

شاعیری کوردستان پەروەرمان (کامەران موکری) دەڵێت:

ژین لە لای دڵسۆز هەر تێکۆشانە

بەشی دوویەم

هــەوڵە بۆ خـــاکی ئـــەم کوردستانە

کوردستان، لە کوردستان بین یا لە هەر شوێنێکی هەندەران.. هەردەم لە یادمانی.. لە ناو دڵمان و هەناومانی.. لەبەر چاومانی.. بەلەش لێت دووریش بین بە دڵ لە لاتین.. کوردستان چی بڵێین.. چی بنووسین.. چی هەڵبەستین.. ناتوانین بە قسە و نووسین و بە هۆنراوە، گوزارشت لە خۆشەویستی و سۆز و خرۆشی رادەبەدەرمان بۆ تۆ بکەین.

کوردستان زۆر زۆرت پێ بەخشیوین.. خێر وبێری لەبن نەهاتووت.. ئاوی شیرینت.. هەوای بێگەرد و پاکت.. ئاسمانی شینت.. دیمەنی قەشنگ و رەنگینت،... هتد. پێویستە ئێمەی رۆڵە دڵسۆزەکانی تۆش.. سپڵە نەبین و پێزان بین.. ئەرکە پێویستی و پیرۆزەکانی ئەستۆمان بەرانبەر بە تۆ بەجێبهێنین.. ئێمەش گیانمان بە تۆ دەبخشین..

ئەو کوردەی نامەرد و ناپاکە.. خۆفرۆش و جاشە.. هەڵخەڵەتاوە و بەکرێگیراوە.. نۆکەر و سیخوڕە و دۆڕاوە.. حاشا ئەوە کورد نییە و زۆڵە.. هەزار تف و نەفرەتی لێبێت.. شەرمەزار و سەرشۆڕ و رسوابێت.. رووڕەش و بە پەنی دنیابێت.. لێیان ناگەڕێین.. چونکە ناپاکان شایانی لێبووردن نین.. کوردستان، ئەو ناپاکانە شایانی ئەوە نین کە لە ئاوی تۆ بخۆنەوە.. هەوای پاکی تۆ هەڵمژن.. لە خێر و بێری و لە سامانی تۆ تێربن.. یا لە ئامێزی گەرمی تۆدا بنوون.. بەڵکو شایانی ئەوەش نین کە لە خاکی پیرۆزی تۆدا بنێژرێن.. چونکە ئەوانە گڵاون و بۆگەنن هەرگیز پاکەوە نابن.

خۆشەویستیمان بۆ کوردستان، هەستێکە نابێت تەنها لە قوڵایی دڵماندا بمێنێتەوە.. پێویستە بەکردار و بە رەفتاری کردەوەیی بەرجەستەی بکەین.. کوردستان داومان لێدەکات کە بە کردەوەیی.. خۆشک و برابن.. بۆ یەکتری پشت و پەنابین.. یەکریزی و یەکێتی و تەبابین.. داوامان لێدەکات یەک رەنگ و یەکدەنگ و یەک هەڵوێست بین .. خاوەنی یەک وتاری سیاسی بین.. جیاوزی نەکەین و دادپەروەربین.. بەرژەوەندیی باڵا و چارەنووسی کورد و کوردستان، لە سەرووی هەموو بەرژەوەندییەکی حیزبی و لایەنی و کەسێتییەوە بێت.. فرە کوێخا و ئاغا نەبین و.. دەسەڵات قورخ نەکەین و.. کەسی شایستە و شیاو لە شوێن و پلە و پایەی شیاودا دابنێین.. لە دزی و گەندەڵی نا هەقی چاوپۆشی نەکەین و نەبوورین.. لە خۆخۆیی و خزم خزمێنە و، عەشیرەتگەری و، مەنسووبیەت و مەحسووبیەت و،... هتد، بە دوور بین.. کوردستان دەیەوێت بە کردار و بە رەفتار ئەم بەها و پرەنسیپانە بسەلمێنین نەک تەنها بە قسەی رووت و بە دروشم .. بە کردار و بە خزمەت و قوربانیدان خۆشەویستیمان بۆ کوردستان بنوێنین.

شاعیری گەورەی خوالێخۆشبوومان (هەژار موکریانی) دەڵێت:

کوردستان، نیشتمانی کورد
بەرز و پیرۆزی سوێندت پێ ئەخۆم

بەشی دوویەم

به سەربەخۆیی بە خوێن و بە گیان
بە ماڵ و منداڵ بە قوربانی تۆیـن
کوردســـــتان، کوردســـــتان

با لە خوشک و برا پێشمەرگە و شەرڤانە دڵسۆز و قارەمانەکانمانی کوردستان بڕوانین.. کە لە ئازایەتی و خۆڕاگری و بەرگریدا بێوێنەن.. بوونەتە سیمبولی قارەمانێتی و گیان بەخشین لە هەموو جیهاندا.. زۆر کەمە لە هاوتای دڵسۆزی و خۆشەویستیان بۆ کوردستان.. ئەوان دەستیان لە ژیان و لە خۆشیی خۆیان هەڵگرتوون و.. لە پێناوی بەرگری کردن و پاراستن و رزگارکردنی کوردستاندا.. چاو نانێنە خەو و، شەو رۆژ پەنجەیان لە سە پیتکەی چەکەکانیان دایە.. سنگیان کردوون بە قەڵغانی بەرگری و.. سڵ لە مردن ناکەنەوە.. بە ئەوپەڕی راستی و شانازییەوە دەڵین.. شەهیدبوونمان لە پێناوی کوردستاندا.. شانازی و شکۆدارییە بۆ هەموو کوردستان پەروەرێک .. با بڕوانینە دایک و باوک و خوشک و براکانی شەهیدەکانمان.. کە ئەوپەڕی شانازی دەکەن بە گیان بەخشینی رۆڵەکان و خۆشک و براکانیان، لە پێناوی پاراستنی خاکی کوردستاندا.. ئەمەیە لووتکەی دڵسۆزی و کوردستان پەروەری.. ئێمە.. ئێوە.. چیمان کردووبێت و.. چی دەکەین و.. چیتریش بکەین.. یەکسان نییە بە دڵۆپێ لە خوێنی ئەو شەهدانەمان، گیانی خۆیان بەخشی بە کوردستان.. چەند شکۆداری و سەربەرزییە، کە شەهیدبین یا مردین.. شایەنی ئەوەبین، کە تەرمەکەمان بە ئاڵای رەنگینی کوردستان داپۆشرێت.. بە شانازی و رێزیشەوە، خاکی پیرۆزی کوردستان، لە ئامێزی خوێمان بگرێت و.. لە ئارامگای ناخی دڵیدا، بۆ تا هەتایە ئارام بگرین.

ژیان بە ترسنۆکی و بە سەرشۆڕی و کڕنۆشبردن.. هەموو رۆژێکی مردنە.. بەڵام شەهیدبوون و مردن.. لە پێناوی کوردستاندا شانازی و نەمرییە تا هەتایە.. یەکێک لە دروشمە جوانەکانی کورد.. کە وتەیەکی شەهیدی سەرکردەی نەمرمان (خالە شەهاب) بە.. (کەم بژی و کەڵ بژی) یە..

هەروەها شاعیر و سیاسەتمەدار و رۆژنامەنووسی نەمری گەلەکەمان مامۆستا (ئیبراهیم ئەحمەد) دەڵێت:

مەژی بۆ مردن بمرە بۆ ژیـان
چۆن قازانجەکەی تا نەکەی زیـان

دێنە سەر سەرناوی باسەکەمان.. گۆش و پەروەردەکردنی کوردیلە چاوگەشەکانی ئەمڕۆمانە، کە هیوا و نەوەی داهاتووی کوردستانن.. پێویستە بە بیری کوردایەتی و مەردایەتی و.. بە خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستانی شیرینمان گۆش

و پەروەردەیان بکەین.. ئەمەش ئەرکێکی پێویست و پیرۆزی ئەستۆی هەموومانە.. دایک و باوک و خوشک و برا و خێزان.. مامۆستاکان و قوتابخانە.. ڕاگەیاندنەکان و میدیاکان.. سایت و ماڵپەڕە ئەلیکترۆنییەکان.. نووسەران و شاعیران و هونەرمەندان.. دامودەزگا مەدەنی و حکوومییەکان.. پارت و ڕێخراوە سیاسییەکان.. هەر کوردێکی دڵسۆز و کوردستان پەروەر.. لە پێناوی دەستەبەرکردنی ئایندەیەکی گەشتر و شیاوتر بۆ کورد و کوردستان. پێویستە هەموومان هاوکاربین لە گۆش کردن و پەروەردەکردنی دروست و، ئاراستەکردنی ڕاست و، ڕێنمایی باشی کوردیلەکانمان.. بە بیری کوردایەتی و بە سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان گۆش و پەروەردەیان بکەین و، ڕایان بهێنین.. ئەمەش یەکێکە لە ئامانجە هەرە سەرەکی و گرنگەکانی پێشەوەی پەروەردەکردنی کوردیلەکانمان.. هەر یەکە لە ئێمە، لە بواری شارەزایی و پسپۆریمان، دەتوانین ڕۆڵ و پشکمان لەم ئەرکە پێویستە و، خزمەتە پیرۆزەدا هەبێت.
سۆز و خۆشەویستی بۆ کوردستان، هەستێکی ماکییە هەر لە منداڵییەوە، تێکەڵی خوێن و هەست و سۆز و ویژدانمان بووە.. هەرگیز لە دڵ و لە هۆشی کوردستان پەروەری دڵسۆزدا، ئەم هەست و سۆز و خۆشەویستییە قووڵەی ناخی دڵی کاڵ نابنەوە. لەوانەیە لەش و پێیەکانمان لە کوردستان دووربکەونەوە.. بەڵام بیر و هۆش و دڵمان هەمیشە لە کوردستانن.. کوردستان لە پێش چاومانە.. لە هەموو خرۆکەیەکی خوێنماندایە.. بەڵکو گروپی خوێنی کوردستان پەروەران جیاوازە، گروپی: (ک) کوردستانییە.

(ئۆلیڤەر وندل هۆڵمز) دەڵێت: "نیشتمان ئەو شوێنەیە کە خۆشمان دەوێت، ئەو شوێنەیە لەوانەیە بە پێیەکانمان لێی دوور بکەوینەوە.. بەڵام دلمان هەر لایەتی..".

(ئەفلاتوون) دەڵێت: "هیچ خۆشەویستییەک.. ناگاتە خۆشەویستی نیشتمان..".

(بومارشە) ش دەڵێت: "جوانە مرۆڤ لە پێناوی نیشتمانەکەیدا بمرێت.. بەڵام لەوە جوانتر ئەوەیە کە لە پێناوی ئەم نیشتمانەدا بژێت..".

خۆشەویستیی کوردستان، پێویستە یەکەمین و گرنگترین ئامانجمان بێت لە فێرکردن و پەروەردەکردنی کوردیلەکانماندا.. زانایانی دەروونناسی ئاماژە بەوە دەکەن، کە هاندان و ڕاهێنانی منداڵانی بچووک، بەو کارانەی کە خۆشەویستی نیشتمان بەرجەستەدەکەن، ئەمە باشترین شتە بۆ چاندنی بەها و ئامانجە بەرزەکان لە دڵ و دەروونی منداڵاندا. دەتوانین کوردیلەکانمان ئاراستە بکەین، بۆ ئەوەی لە نێو خۆیاندا، لە کاری خۆبەخشیدا بەشداری بکەن.. گەلێ هۆ و شێواز و ڕێگا هەن، کە بە هۆیانەوە دەتوانین سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان، لە دڵی کوردیلەکانماندا بڕوێنین.

بەشی دوویەم

شاعیری گەورەی گەلەکەمان (لەتیف هەڵمەت) لە شیعرێکیدا (نیشتمان) بۆ منداڵان:

وەک چـــۆن باڵــــدار
لانــــەی هەیــە لە سـەر دار
وەک چۆن پەپوولەی جوان جوان
لانــە دەکەن لە نــاو گــوڵان
وەکـو چـۆن مانــگی تابـان
مـــاڵی هـــەیە لە ئاســمان
وەکو چـۆن مـاسی و حـەزیا
ماڵـیان هەیـە لە نــاو دەریــا
منیش نیشتمانم هەیە نیشــتمان
نیشتمانم کوردستانە کوردســتان

لەوانەیە باوکـان و دایکـان وا هەسـت بـکەن، کە پەروەردەکردنـی جگەرگۆشـەکانیان بە خۆشەویسـتی و هاوبەسـتەبوون بـۆ کوردسـتان، تەنهـا بە قسە و بە پێدانی زانیـاری تیـۆری دەگەیەنرێت، وەکو پێیـان بڵێن: (کوردسـتانتان خۆشبوێت) بەبێ ئەوەی ئەم پێوتن و پەروەردەکردنە، بە پراکتیک و بە کردەوەیـی بسەلمێنرێت و بەرجەسـتە بێت .. لە رسـتیدا پەروەردە، تەنها زانیاری تیۆری نییە، بەڵکو پراکتیزەکردنی کردەوەیی ئەو تیۆر و زانیـاری و هیوا و خواسـتەکانە.. وەرگێڕانی وتە و تیۆرەکـانە بـۆ کـار و رەفتـاری کردەوەیـی.. کەواتە پێویسـتە خێزان لە میـانەی رەفتـاری رەوشـتی و کـارەوە منـداڵەکانیان فێـربکەن و رابهێـنن و، خۆشەویسـتیی کوردسـتان لە دڵیانـدا بـڕوێنن.. پێویسـتە هەر لە منـداڵییەوە، منـداڵەکانمان بە کوردستان پەروەری گۆش و پەروەردە بکەین و.. بە پراکتیکی و رەفتاریش لەسەر ئەم خۆشەویسـتییە رایـان بهێنـین.. چونکە لە راستیدا منداڵان زیاتر چـاو لە کـردەوە و رەفتارەکـان دەکەن و.. کەمتر گـوێ لە قسـەکان دەگـرن. شـاعیرێکی کوردمـان - ناویم لە یاد نەماوە -

لە کۆپلە شیعرێکیدا دەڵێت:

خەریتـەی هەمـوو خـاکی کوردسـتان
دایــک بە دەرزی و دەزوو و درومــان
بکێشـێت لەسـەر سەربێشـکەی منــاڵ
هەر بە کوردســتان بێـتە گــڕوگــاڵ
لە بێشـکەی وایا چــاو هـەڵ نەهێــنێ

بەشی دوویەم

درۆیــه هەســتێ و تــۆڵە بســێنێ

نموونەیەکی جوان خۆشەویستی کردنی کۆردستان، ئەوەیە کە لە جەژنەکان و، لە بۆنە نەتەوایەتییەکانمان، کە دایکان جلوبەرگی تازە لەبەر منداڵەکانیان دەکەن.. یا نەخشەی رەنگاورەنگی خاکی کوردستان، یا ئاڵای کوردستان لە یەخەی منداڵەکانیان بدەن .. یا لە رۆژی جیهانی منداڵاندا، ئاڵای کوردستان لە روومەتە ئاڵەکانی منداڵەکانیان بە بۆیەی رەنگاورەنگ بکێشن.. یا ئاڵایەکی بچووکی کوردستان بدەنە دەستیانەوە.. یا دایکێک لە شێوەی رەنگەکانی ئاڵای کوردستان، کراسێک بۆ خونچەگوڵەکەی دەدوورێت.. یا نەخشەی کوردستان لە ماڵەوە هەڵدەواسن.. ئەمانە و بە سەدان شێوازێ تر هەن، بۆ چاندنی هەستی خۆشەویستی بۆ کوردستان، لە دڵی کوردیلە چاوگەشەکانی ئەمڕۆماندا.

کەلتوورێکی جوان و باوی سەرنج راکێش، لە (وڵاتی نەرویج) دا هەیە.. لە نێو باخچەی پێشەوەی زۆربەی خانووەکانیاندا، یا لە قەد دیواری پێشەوەیاندا، هەر ماڵی بۆڕییەکی زۆر بەرزیان چەقاندوون.. لە بۆنە نیشتمانی و نەتەوەکانیاندا، ئاڵایەکی گەورەی نەرویجی، بەو بۆڕییەوە هەڵدەواسن و بەرزی دەکەنەوە.. لە هەموو رۆژە ئاساییەکانیشدا بە درێژایی ساڵ.. ئاڵایەکی سێگۆشەیی درێژوولکەی نەرویجی بەو بۆڕییەوە دەشەکێتەوە.. لە (١٧جۆزەردانی) هەموو ساڵێکیشدا کە رۆژی نەتەوایەتی (ناشیۆناڵ داگ) ی نەرویجیە.. دار و دیوار و شەقامەکانیان بە ئاڵاکەیان دەرازێننەوە.
با ئەوەش بزانین کە (کوردستان پەروەری) زۆر قووڵترە لە (کوردستانی) .. بە هەر هاوڵاتییەکی خەڵکی کوردستان دەوترێت کوردستانی و ناسنامەی کوردستانی هەیە.. بەڵام کوردستان پەروەری مەرج نییە هەر لە کوردستان بێت یا ناسنامەی کوردستانی هەبێت.. دەشێت کوردێک لە وڵاتی سوید یا نەرویج یا لە ئەڵمانیا یا لە بەریتانیا یا لە ئەمریکا یا ئوسترالیا یا لە هەر شوێنێکی تری جیهان لە دایک بووبێت.. سەرەڕای ئەوەی کە هاوڵاتیی ئەو وڵاتانەن.. بەڵام سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستان هەبێت.. کوردستان پەروەری، هەست و خۆشەویستییەکی قووڵی ناخییە.. بە رەفتاری جوان و، بە کردەوەی پێویست و، بە خزمەتکردنباش و، بە بەخشین گیان و سامان لە پێناوی کوردستاندا دەسەلمێنرێت و.. بەرجەستە دەبێت.

ئەوەش هەر هەست و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونە بۆ کوردستان، کە لە هەندەراندا، لێمان دەپرسن.. ئێوە خەڵکی کوێن..؟ بە شانازییەوە دەڵێین .. خەڵکی کوردستانین.

چین ئەو سوودانەی لە سایەی کوردستان پەروەریی منداڵەکانماندا دێنەدی:

١- پاراستنی منداڵەکانمانە، لە بیر و لە ئایدۆلۆژیای چەوتی دژ بە خواستەکانی کورد و کوردستان.. یا هەڵخەڵەتاندن و لە رێ دەرکردنیان و، مێشک شۆرینەوەیان.. لە ئەمڕۆدا دوژمنانی کورد و کوردستان، بە ئایدۆلۆژیای بۆگەن و بە خەیاڵی

بەشی دوویەم

پڕوپوچ.. بە بەڵێنی بێبنەما پوچ و خەیاڵی ئەستەمی بێ مانا.. دەیانەوێت منداڵان و گەنجانە کوردمان بە ئاراستەیەکدا بەرن.. کە هیچ هاوبەستەبوونێکیان بۆ کورد و کوردستان نەبێت.. بەڵکو بشیان کەن بە دژی گەلەکەمان، ئەمەش زور زیان بە ئەمڕۆ و، بە ئایندەی گەلەکەمان دەگەیەنێت.. بۆیە پێویست رێ لەم ئایدۆژیا سەقەتانە بگیرێت.

٢- پەروەردەکردن و راهێنانی منداڵەکانمانە بە خۆشەویستیی بۆ کوردستان.. بۆ ئەوەی ئەو بڕوایەیان لا دروست ببێت.. کە هەردەم ئامادەبن، بە سامان و بە گیان بەخشین لە پێناوی پاراستنی کوردستان.. هەموو توانایەکی خۆشیان بەگەر بخەن بۆ دابین کردنی ئاشتی وشادی بۆ هەموو کوردستانییان.. بەبێ جیاوازی ئایینی و نەتەوەیی.

٣- راهێنانیانی منداڵەکانمانە، بە پەروەردەی کردەوەیی.. بۆ بەرجەستەکردنی هەست و خۆشەویستییان بۆ کوردستان.. وا لە کچان و کوڕانمان بکەین، کە هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستانی نیشتمانمان هەبێت.. تا هەست بەوە بکەن، کە ئەوان لە خۆشی و ناخۆشیدا.. لە شێنەیی و لە تەنگانەدا.. بەشێکن لە کوردستان.. وەکو چۆن خێزان و ماڵی خۆیان خۆش دەوێت.. ئاوهاش کوردستانیان خۆش بوێت.. چۆن سامان و ماڵی خۆیان دەپارێزن.. ئاوهاش کوردستان بپارێزن.. تێبگەن کە سامانەکەیان و خۆشی و شادییان لە سایەی کوردستنادا هاتوونەتە دی.

لە ئامانجە گشتییەکان و هۆکارەکانی راهێنانی کوردیلەکانمان بە کوردستان پەروەری:

١- بە هێزبوونی (هاوبەستەبوونیان) بۆ کوردستان و کورد.
٢- بەرژەوەندیی گشتی و باڵای کوردستان.. دەخەنە سەر بەرژەوەندیی خۆیانەوە.
٣- لەسەر ئەنجامدانی کاری خۆبەخشی و ، کار و چالاکی بە کۆمەڵ رادێن.
٤- لە گفتوگۆ و دیالۆگدا، شێوازێکی ئەقڵانی و بڕواپێهێنان بە کاردەهێنن.
٥- دەتوانن بەرپرسێتی هەڵبگرن.
٦- ئەرک و پێویستییەکانی ئەستۆیان بەرانبەر بە کوردستان جێبەجێ دەکەن و.. داوای مافەکانی خۆشیان دەکەن.
٧- بڕوایان بە پرەنسیپی دادپەروەریی کومەڵایەتی و یەکسانی دەبێت.
٨- رەوشت بەرز و لەسەرخۆ دەبن.. فێری ئەوە دەبن کە بە جوانی بدوێن و.. فێری رەخنەگرتن و، رەخنەقبووڵکردن دەبن.. رێز لە رای جیاوازی کەسانی تر دەگرن.
٩- قارەمانەکان و کەسایەتییەکان و ناودارانی کوردستان دەناسن.. لە میانەی گەشت و سەردان و بینینی مۆزەخانە و، شوێنەوارە دێرینەکانی کوردستان و.. گوێگرتن لە گێڕانەوەی چیرۆک و سەرگوزشتەی هەریەکە لەو شوێنەوارە دێرینانە.. بە مێژووی پڕ لە شانازی کوردستانمان ئاشنا دەبن.

سەرچاوە
Serchawe

١٠- مامۆستایانی پەروەردەی هونەری، دەتوانن هەست و خۆشەویستیی کوردستان لە دڵی منداڵەکانماندا، بقۆزنەوە .. بۆ نموونە لە قوتابخانەکاندا لە وانەی(پەروەردەی هونەری) دا.. داوایان لێ بکەن کە وێنەی دیمەنێکی کوردستان بکێشن.. نەخشەی کوردستان بکێشن.. یا وێنەی سەرکەوتنەکانی پێشمەرگەی قارەمان بکێشن... هتد.

١١- مامۆستایانی زمانی کوردی لە بەشی (دارِشتن) دا.. با داوا لە قوتابییەکانیان بکەن بابەتێک لەسەر (خۆشەویستیی کوردستان) بنووسن.. مامۆستایانی وانەکانی کەش، دەتوانن بابەتەکانی وانەکانیان، بە خۆشەویستیی کوردستانەوە ببەستنەوە.

١٢- پێویستە بۆنە نەتەوەیی و نیشتمانییەکان و یادی کارەساتەکانی کوردستانمان بقۆزینەوە وەکو (جەژنی نەورۆز، رۆژی دامەزراندنی کۆماری کوردستان، رۆژی ئاڵای کوردستان، رۆژی کیمیابارانی هەڵەبجە، رۆژی ئەنفال، رۆژی راپەرینی باشووری کوردستان، رۆژی دامەزراندنی پەرلەمانی کوردستان، رۆژی شەهیدان ، کۆمەڵکوییەکەی دێرسیم، روژی رزگارکردنی کۆبانی، رۆژی... هتد. پێویستە لە یادکردنەوەی ئەم بۆنە و روژە کوردستانیانەدا، منداڵەکانیشمان بەشداری پێ بکەین.. بۆ دروستبوونی هەستی خۆشەویستیی کوردستان.. لە دڵی منداڵانی کوردماندا.

١٣- لە قوتابخانەکانی بنەڕەتیدا، رۆژانە لە کاتی ریزبوونی قوتابییەکانـدا.. پێویستە سروودی (ئەی رەقیب) و سروودەکانی تر، بە کۆمەڵ بوترین.. ئەو هەڵبەست و بەخشانانەش کە گوزارشت لە خۆشەویستی کوردستان و، لە قارەمانێتی پێشمەرگە و، لە گیان بەخشینی شەهیدەکانمان دەکەن، لە لایەن قوتابییەکانەوە پێشکەش بکرێن.

١٤- لە رۆژانی پێنج شەممەی هەموو هەفتەیەکدا، کە لە کاتی ریزبوونی قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا، کە ئاڵای کوردستان بەرز دەکرێتەوە.. وتاری نیشتمان و سروود و هۆنراوە لە لایەن مامۆستاکان و قوتابییەکانەوە پێشکەش بکرێن.

١٥- راگەیاندنەکان و میدیاکان و کەناڵە تەلەفزیۆنییەکانی کوردستان و، رادیۆکانی قوتابخانەکانیش - ئەگەر هەبن - ئەو بەرنامانە و ئەو بابەتانەی پێشکەشی منداڵانی کوردمانی دەکەن.. پێویستە بەرنامەدارێژراو و مەبەستداربن و.. بە ئاراستەی چاندنی خۆشەویستی بۆ کوردستان لە دڵی کوردیلەکانماندا، ئامادەکرابێن و، دارێژرابێن.

١٦- سازدانی پێشانگای ساڵانەی منداڵان کە وێنە و تابلۆکانیان تایبەت بن بە گوزارش کردن لە خۆشەویستی کردنی کوردستان و.. لە دلێری و قارەمانێتی پێشمەرگەکانمان.

١٧- سازدانی فیستیڤاڵی ساڵانە لە قوتابخانە بنەڕەتییەکان بۆ موزیک و سروود و گۆرانی و هەڵپەڕەکێی منداڵان .. بە جلوبەرگی ئاڵاواڵای کوردییەوە.

١٨- سازکردنی پێشبڕکی ئەدەبی بۆخوێندنەوەی هۆنراوە و پەخشانی نیشتمانی لە لایەن منداڵانەوە .. کە گوزارشت لە خۆشەویستی بۆ کوردستان و، بۆ نەبەردی و ئازایەتی پێشمەرگەکانمان بکەن .. خەڵاتیش پێشکەش بە منداڵە بەشداربووەکان بکرێن.

١٩- پێویستە هەر لە منداڵییەوە، منداڵەکانمان لەسەر ژینگەپارێزی و ژینگەخاوێنی کوردستان رابهێنین .. ئەویان

فێربکەین .. کە کوردستان ماڵە گەورە و نیشتمانی جوانی هەموومانە .. کوردستانێکی پاک و خاوێن .. هێمایە بۆ ئێمەی کوردی پاک و خاوێن.

٢٠- پێویستە فێریان بکەین، کە ڕێز لە یاساکان و لە دەستووری کوردستان بگرن.

٢١- پێویستە منداڵەکانمان فێربکەین، کە سەرکردە تێکۆشەر و دڵسۆزەکانمان و ناودارانی کوردیان خۆشبوێت، چ ئەوانەی مردوون و، چ ئەوانەی زیندوون.

٢٢- بەرجەستەکردنی رووحی خۆشکایەتی و برایەتی و هاوڕێتی و، پێکەوەگونجان و هاوکوردستانی لە سەر بنەمای ڕێز و خۆشەویستی لە نێوان منداڵانی کوردمان.

٢٣- پێویست پەیڕە و پرۆگرامی (وانەی پەروەردەی نیشتمانی) بەر لە هەموو ئامانجێکی پەروەردەیی تر.. چاندنی هەست و سۆز و خۆشەویسیی کوردستان لە دڵی منداڵانی کوردمان، یەکەمین و گرنگتری ئامانج بێت لە ئامانجەکانی .. خۆشەویستی و بە پیرۆز زانینی کوردستان، دژ ئایین نییە.. وەکو هەندێ نەزان و مێشک بۆگەن وای لێک دەدەنەوە.. بەڵکو: (خۆشەویستیی نیشتمان لە ئایینەوەیە).

٢٤- منداڵەکانمان وا رابهێنین، کە هەر کار و خزمەتێک پێشکەش بە کوردستان دەکەن، بە ئەرکی سەرشانیانی خۆیانی بزانن و.. چاوەڕێی پاداشت نەبن.

٢٥- پێویستە سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستانی شیرینمان.. ببێت بە پردێکی پەڕینەوەی منداڵان، بۆ قووڵکردن و جێگیردنی پێناسەی کوردستانی بوون .

٢٦- پێویستە زمانی کوردییان لا شیرین بکەین.. چونکە زمان یەکێکە لە گرنگترین کۆڵەکەی نەگۆڕیی و.. هۆیەکە بۆ گوزارشت کردن و گەیاندن.

٢٧- پێویستە نمایشەکان و کەرنەفاڵییە وەرزشییەکان، بە چەندین چالاکی قوتابخانەکان بڕازێنینەوە.. کە گوزارشت لە خۆشەویستی کوردستان بکەن.

٢٨- نووسەرانی ئەدەبی منداڵان (هۆنراوە، چیرۆک، شانۆ) دەتوانن لە میانەی بابەتەکانی نووسینە مەبەستدارەکانییانەوە.. هەست و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان لە دڵی کوردیلەکانماندا بڕوێنن.

٢٩- ڕێزێکی تایبەتی لە منداڵانی شەهیدانی کورددتان بگێرێت.. لە ڕۆژانی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە قوتابخانەکاندا.. دەریان بکەن و چەپڵەیان بۆ لێبدەن.

٣٠- ساڵانە بەڕێوەبەرێتی چالاکی قوتابخانەکان (پێشبرکێی ڕۆشنبیری و هونەری) بۆ منداڵانی قوتابخانە بنەڕەتییەکانی کچان و کوڕان سازبکەن.. بە ناوی (کوردستان نیشتمانی پیرۆزمانە).. منداڵان هۆنراوە و پەخشان و شانۆیی پێشکەش بکەن.. کە دەقەکانیان گوزارشت بن لە خۆشەویستییان بۆ کوردستان بکەن.

٢٧ی جوولای ٢٠١٥

سەرچاوە Serchawe

رۆڵی مامۆستا لە پەروەردەکردنی منداڵدا.

هەر لە کۆنەوە، بە چاوێکی پڕ لە ئەوپەڕی رێز و شکۆدارییەوە، لە مامۆستایان روانیوە .. چونکە بە درێژایی سەردەمەکانی مێژوو مامۆستا خاوەنی پەیامێکی زۆر پیرۆز و گرنگ بووە .. هەر ئەم پەیامەشە کە رێز و پیرۆزی بە مامۆستا بەخشیوە.

میری شاعیرانی عەرەب (ئەحمەد شەوقی) - کە بە رەچەڵەک کوردە - لە ستایش و گەورەیی مامۆستادا دەڵێت: " هەستە بۆ مامۆستا شکۆدارییە... هێندەی نەمابوو کە مامۆستا ببێت بە پێغەمبەر " مەبەستی ئێمە لێرەدا مامۆستای کوردە .. مامۆستا چرایەکی هەمیشە داگیرساوی گەشە .. تیشکی گەشی زانست و زانیاری، بە نەوەی نوێی ئەمڕۆمان دەبەخشێت.. خۆرێکی تیشک زێڕینە، رێگا بۆ کەسانی تر رووناک دەکاتەوە.. مامۆستا گوڵێکی گەش و بۆنخۆشی هەمیشە بەهارە، بە گوڵاوی بۆن و بەرامە خۆشی زانیاری مەستمان دەکات.. مامۆستا هەنگ ئاسایی لە جوانترین گوڵزاری گوڵ هەمەڕەنگدا، شیلەی هەڵاڵەی زانست و زانیاری هەمەچەشنە دەمژێ و، هەنگوینی زانست و زانیاریان لێ دروست دەکات و، پێشکەشی رۆڵەکانی گەلەکەمانی دەکات.. مامۆستا گرنگترین کۆڵەکەیە لە کۆڵەکەکانی بنیاتنانی تاکی سوودبەخش و، کۆمەڵگایەکی دروست و بەختەوەردا .. مامۆستا گرنگترین کارتێکەرە، لە ژیانی ئەمڕۆ و، لە داهاتووی نەتەوەکەماندا.

مامۆستا، پێشمەرگەیەکی جەنگاوەری خۆڕاگر و کۆڵنەدەری گۆڕەپانی جەنگە، کە بە چەکی بڕوا و دڵسۆزی، بە چەکی زانست و زانیاری شەڕی نەزانین و دواکەوتن دەکات.. هەمیشە لەم شەڕەیدا براوە و سەرکوتووە.. مامۆستا، رابەرە، پێشەنگە، پێشڕەوە، بەخشندەیە.. مامۆستا، دایکە، باوکە، خوشکە، برایە، دڵسۆزترین هاوڕێیە.. مامۆستا چێنەری تۆی شادی و ئاشتی و بەختەوەرییە.. هەردەم گەشبین و هیوابەخشە.. مامۆستا دوژمنی نەزانین و دواکەوتنە.. هەڵگری ئاڵای گەشەکردن و پێشکەوتنە.. هاندەری داهێنان و گۆڕانکاری و تازەگەرییە.. بۆیە چارەنووس و داهاتووی هەر نەتەوەکەمان لە دەستی مامۆستادایە.. چونکە ئەو قوتابیانەی کە مامۆستا بە راستی و بە دروستی پەروەردە و رێنمایی و ئاراستەیان دەکات

و، بە جوانی فێریان دەکات و رایان دەهێنێت.. هەر ئەم قوتابییانەن کە دەبنە سەرکردە و بە رابەر و بە پێشەوا و بە کاربەدەست و، بە سیاسەتمەدار.. هەموو کاروبارێکی کوردستانمان بە رێوە دەبەن.

خزمەت و چالاکی مامۆستا، تەنها لە ناو پۆل و قوتابخانەدا نییە، مامۆستا رۆڵێکی گرنگی لە گەشەکردن و پێشکەوتنی کۆمەڵدا هەیە.. مامۆستا جۆکەرێکە و لە هەموو بوارەکانی تێکۆشان و ژیاندا رۆڵێ بەرچاوی هەیە.. ئەوە مامۆستایە کە ئەلفوبێی کوردایەتی و کوردستان پەروەری فێری قوتابییەکانی دەکات.. فێریان دەکات کە کوردستانیان خۆشبوێت و، پارێزگاری لێ بکەن.. فێری خوشک و برایی و تەبایی و یەکێتی و یەکڕیزییان دەکات.. فێری هەرەوەزی و هاوکاری و کاری جوانیان دەکات.. ئەوە مامۆستایە، لەسەر ئازادی و دیموکراتی و یەکسانی قوتابییەکانی رادەهێنێت.

ئەگەر شارستانییەتی نوێ، بە دانا و زانا و داهێنەران و کەڵەناودارانییەوە بنازێت.. دەبێت رۆڵی مامۆستا فەرامۆش نەکەن و، ئەو راستییە لە بەرچاوبگرن، کە ئەم داهێنەر و ناودارانە، قەرزاری مامۆستان، قوتابی مامۆستا بوونە.. ئەو فێری کردوون و هانیداون بۆ داهێنان و دۆزینەوە.. ئەو بە جوانی پەروەردە و رێنمایی کردوون.. ئەو بە زانست و زانیاری هەمەچەشنە هۆشی زاخاوداون و.. هیوای پێ بەخشیون.

لە داهاتووشدا، هەر داهێنان و پێشکەوتن و گەشەکردنێک بێتە ئاراوە.. پشکی شێری شانازی بۆ دڵسۆزی و رۆڵ و ماندووبوونی مامۆستا دەگەڕێتەوە.

(یاکس) دەڵێت: "جیهانی بەیانی.. کوڕی مامۆستای ئەمڕۆیە".

چی بڵێین.. چی بنووسین.. گەر بەنرخترین خەڵاتیش بە مامۆستا ببەخشین.. بێگومان هاوتای رۆڵی پیرۆز و ماندووبوون و، دڵسۆزی مامۆستا ناکەنەوە.. هەر هەموومان قەرزاری چاکە و ماندووبوونی مامۆستاین.

مامۆستا بەرپرسیارییەتییەکی زۆر گرنگ و هەستیار و مەترسیداری لە ئەستۆ گرتووە .. گرنگترین و بەنرخترین سامان و سەرمایەی گەلەکەمانی لە بەردەست دایە .. کە منداڵە چاوگەشەکانی ئەمڕۆمانن .. هیوا و نەوەی داهاتووی کوردستان .. چونک ماموستایە پەروەردەیان دەکات و بنیاتیان دەنێت .. بێگومان بنیاتنانی مرۆڤی دروست .. زۆر گرانترە لە دروستکردن و بنیاتنانی کۆشک و تەلاری ئاپارتمانی بالابەرز.

بەشی دوویەم

وەکو دەزانین فێرکەر (مامۆستا) و فێرخواز (قوتابی) دوو تەوەری کرداری زانیارین.

مامۆستایان (ئافرەت - یا - پیاو) رۆڵێکی بنەڕەتییان لە دروستکردنی پەروەردەیی و دەروونی منداڵاندا هەیە.. وەکو وتمان رۆڵی مامۆستا تەنها فێرکردن نییە.. فێرکردن بەبێ پەروەردەیەکی دروست، ناتوانین بە فێرکردن ناوی بەرین .. سوودی فێرکردن چییە، گەر منداڵ تەنها بخوێنێتەوە و بنووسێت.. بەڵام نابەڵەد بێت و، کەموکورییەکی زۆری لە بەهاکان و، لە رەوشتە بەرزە کۆمەڵایەتییەکاندا هەبێت.. ئەگەر وا پێ بگات.. ئاکامەکەی لە ئەستۆی مامۆستای بێ ئەزموون و، نابەڵەدە لە ئامانجەکانی پەروەردە و فێرکردن.. قوتابی لە زۆربەی رەفتار و هەڵس و کەوتەکانیدا، چاولێکەرە و، چاو لە مامۆستاکەی دەکات .. بۆیە پێویستە مامۆستا هەردەم پێشەنگێکی نموونەیی باش بێت، بۆ قوتابییەکانی.. دڵسۆزی پیشەکەی و قوتابییەکانی بێت.. وەکو منداڵی خۆی یا خوشک و برای خۆی قوتابییەکانی بلاوێنێت و، بە دروستی رەفتاریان لەگەڵدا بکات.. لەسەر بنەمای خۆشەویستی و رێزگرتن و بە جوانی گفتوگۆکردن و، راوێژکردن لەگەڵ کەسانی تردا فێریان بکات و رایان بێنێت.. فێری پێکەوەژیان و یەکتری قبووڵکردنیان بکات.. وەکو دەڵێن گوڵی گەش و جوانی باخچە.. بۆ خزمەت کردن و بۆ دڵسۆزی باخچەوانەکەی دەگەڕێتەوە.. مامۆستاش باخچەوانی زانست و زانیاری و فێرکردنە، ساڵ لە دوای ساڵ نەوەی هۆشیار و رۆشنبیر و زانست و زانیاری پەروەر و نیشتمان پەروەر و مرۆڤ دۆست پێ دەگەیەنێت.

بە تایبەتیش (مامۆستای رابەری پۆل) لە قوتابخانەی بنەڕەتیدا، لە قۆناغی یەکەمی پەروەردە و فێرکردندا، کە ماوەیەکی زیاتر لەگەڵ قوتابییەکانیدا دەمێنێتەوە.. دەتوانێت بەهرە و توانا و حەز و ئارەزووەکانیان دەستنیشان بکات.. پاڵپشت و هاوکار و هاندەر و ئاراستەکەریان بێت، بۆ گەشەکردنی توانا و بەهرەکانیان بە دروستی و بە راستی.

لە ئەمڕۆدا لە سایەی پێشکەوتن و داهێنانی نوێی تەکنۆلۆژیادا، وەکو تەلەفزیۆن و داتە و ئینتەرنێت و تەلەفۆنی پێشکەوتوو و، بە دەیان بابەتی تازە.. ساڵانەش بە سەدان دەرچوونی بە سەدان گۆڤار و کتێبی رەنگاورەنگ بۆ منداڵان .. کە هەریەکە لەو بابەتانە، رۆڵیان هەیە لە فراوانکردنی ئاسۆی خەیاڵ و، گەشەکردنی توانای وەرگرتنی منداڵاندا .. هەریەکە لەو داهێنانانە بوونە بە مامۆستایەکی سوودبەخش ـ ئەگەر بێتو بە دروستی و بە جوانی ئەم داهێنانانە بەکاریان بهێنن ـ جیهان رۆژ لە دوای رۆژ لە پێشکەوتندایە.. رۆژ لە دوای رۆژ داهێنانی سەیری تەکنۆلۆژیا دێنە ئاراوە.. رۆژ لە دوای رۆژ تیۆر و بیردۆزی نوێی پەروەردەیی دێنە ئاراوە .. پێویستە پەروەردەش بەم داهێنانانە و گۆڕانکارییانەوە ببەسترێت.. سەردەم سەردەمی پەروەردەی منداڵانە .. پەروەردەی منداڵان بۆتە جێی بایەخ و خەمی هەمووان .. زۆربەی وڵات پێوەی سەرقاڵ بوونە .. بۆیە لە ئەمڕۆدا، رۆڵی مامۆستا قورستر بووە.. چونکە نە منداڵانی نەوەی ئەمڕۆ وەک منداڵانی نەوەی سەدەی رابردوون، نە خواست و هیوا و پێداویستییەکانیشیان هەمان خواست و هیوایە پێداویستییەکانی

سەرچاوە Serchawe

منداڵانی جارانن .. کەواتە پێویستە مامۆستای ئەمڕۆش لەم ئاستەدا تازەیەدا بێت و، ببێت بە پەروەردەکار و فێرکارێکی تازەی سەردەمییانە.. راستییەکی هاشا هەڵنەگریشە، سەرەڕای ئەم هەموو پێشکەوتن و ئەم هەموو داهێنانانەش لە هەموو بوارەکانی ژیاندا.. تا ئەمڕۆش رۆڵ و پێگەی مامۆستا نزم و کاڵ نەبوونەتەوە، بەڵکو تا بێت پێویستییەکی زیاتریان بە مامۆستایان هەیە.. چونکە رۆڵی سەرەکی و بنەڕەتی لە بنیاتنانی ئەقڵ و هۆشی منداڵاندا، لەچاندنی ئاراستەکان و نەریتەکاندا، لە ئەستۆی مامۆستا دایە.. هەرچەندە هۆیەکانی فێرکردن پێشش بکەون.. بەڵام ناتوانن جێی مامۆستا بگرنەوە یا بتوانن رۆڵی ئەو ببینن.

دەبێت ئەم راستییەش بخەینە بەرچاو، هەرچەند مامۆستا بەتوانا و لێهاتووش بێت، ناتوانین ئەوە بڵێین، کە مامۆستا گەیشتۆتە لووتکەی شارەزایی و توانا و زانیاری، هیچ پێویستییەکی تازەی بە راهێنان و وەرگرتن و و بە دواداچوون نەماوە.. بەڵکو هەمیشە پێویستی بە دواداچوون هەیە و، هەردەم پێویستی بە وەرگرتنی زانست و زانیاری و رۆشنبیری زیاتر و زیاتر هەیە.. پێویستە نەچەقی و ئاگای لە شارەزایی و بیردۆزە تازەکانی فێرکردن و پەروەردەی تازە هەبێت.. بە تایبەتیش لە بواری پیشەکەی خۆیدا، کە کارە سەرەکییەکەی فێرکردن و پەروەردەکردنە.. بۆیە پێویستە ئاستی خوێندنی مامۆستایان بەرزتربکرێتەوە، لە ئاستی (پەیمانگاوە) بگۆڕێت بۆ ئاستی (زانکۆ) پێویستە مامۆستایانی قۆناغی بنەڕەتیش دەرچووی زانکۆکان بێت و، بڕوانامەی بەکەلۆریۆسیان هەبێت.. ساڵانەش کۆرسی تایبەتی راهێنانیان و شارەزایی تازە بۆ مامۆستایان بکرێتەوە، بە تایبەتیش بۆ مامۆستایانی تازەی کەم ئەزموون و، کەم شارەزای بواری پەروەردە و، رێبازە سەرکەوتووەکانی فێرکردنی بابەتەکانی وانەکان.. بۆ ئەوەی کادیرانی پەروەردە و فێرکردنی بە توانا پێ بگەیەنن.. کە لەگەڵ پێشکەوتن و داهێنانەکانی ئەم سەردەمەدا دەربەرن ودانەمێنن.. لە ئاستی بە دیهێنانی پێویستی و هیوا و ئامەنجەکانی ئەمڕۆ و، داهاتوودای گەلەکەمان بن.

لە ئەمڕۆدا، رادەی پێشکەوتنی نەتەوەکان و کۆمەڵگاکان، بەوە دەپێورێت، کە تا چەند ئەو نەتەوە و کۆمەڵگایانە، بایەخیان بە پێشکەوتن و بە یاسا و، بە پەیڕە و پرۆگرامی پێشکەوتووی پەروەردەی منداڵانیان داون.. تا لەگەڵ گۆڕانکاری و تازەگەرییەکان و داهێنانەکان و گۆڕانکارییەکانی سەردەمدا بگونجێن.. (جوبران خەلیل جوبران) دەڵێت: "نیشتمان لەسەر ئەستۆی سێ کەسدا بنیات دەنرێت: جووتیارێک خواردنی دەداتێت.. سەربازێک دەیپارێزێت.. مامۆستایەکیش پەروەردەی دەکات".

لێرەدا ئەرک و رۆڵی کاریگەری مامۆستایانی (باخچەی ساوایان) لەبەرچاو دەگرین، کە بە تایبەتی بە خوشکان سپێرراون و، بە (دادەکان) ناودەبرێن، هۆی پێ سپاردنی ئەم ئەرکە پیرۆزەش بە خوشکان.. لەبەر ئەوەیە کە ئەوان شایستەی ئەم

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

ئەرکەن، چونکە بە سۆز و دڵ نەرم و نەرم ونیان و میهرەبانن.. لێو بەخەندە و رووگەشن.. زمان شیرینن.. کە لە لای پیاوان ئەم تایبەتمەدیانە بەو رادەیە نین.. دادەکان، تا رادەیەکی باش دەتوانن جێی سۆز و خۆشەویستی و میهرەبانی دایکان بگرنەوە.. بێگومان تەمەنی قۆناغی (باخچەی ساوایان) گرنگترین و هەستیارترین قۆناغە لە ژیانی منداڵییەتیدا.. کە بەشی هەرە زۆری خەسڵەتەکانی کەسێتی مرۆڤ لەم قۆناغەدا دروست دەبن.. بۆیە ئەم قۆناغە، بە قۆناغی دروستبوونی کەسێتی مرۆڤ ناوزەند دەکرێت.. ئەو مامۆستا و دادانەی کە لە (باخچەکانی ساویان)ی زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا، ئەرکی پەروەردەکردنی منداڵانیان پێ دەسپێرن، لە ئاستێکی بەرزی زانیاری و شارەزایی و رۆشنبیری و پەروەردەیی و سۆزداری و ئەکادیمیدان.

وەکو پێوەر بۆ هەڵبژاردنی (دادەکان)ی باخچەکانی ساوایان، کۆمەڵێک خەسڵەت و تایبەتمەندی کەسێتی و، ئاستی پەروەردەیی و زانستی و رۆشنبیری هەن، کە پێویستن لە دادەکان و لە مامۆستایانی باخچەکانی ساوایاندا هەبن، چونکە دادەکان بە شێوەیەکی سەرکی بەشداری خێزان دەکەن، لە دانانی بناغەی دەروونی و زانستی مرۆڤدا .. کە منداڵانی ئەمڕۆمانن و.. هیوای داهاتووی گەلەکەمانن.

رۆڵی (دادەکان) تەنها فێرکردن و، گەیاندنی زانست و زانیاری نییە بە منداڵان، بە شێوەی تەڵقین ئاسایی، بەڵکو رۆڵێکی زۆر هەستیار و گرنگیان لە ئەستۆدایە.. بەر لە هەموو شتێک، پێویستە بە سۆز و خۆشەویستییەکی راستی دایکانەوە، رەفتار لە گەڵ منداڵانی باخچەکەیدا بکەن.. چونکە ئەو منداڵانە لە قۆناغێکی هەستیاری ژیانیاندا، دایکیان و ماڵییان بە جێ دەهێڵن.. هەروەها پێویستە دادەکان رۆڵێکی سەرەکییان لە کاری پەروەردەییدا هەبێت.. چونکە ئەوان لەگەڵ منداڵاندا تێکەڵ دەبن و، ئەرک و کاری سەرەکیشیان پەروەردەکردنی دروست و فێرکردن و ئاراستەکردنی راستە.. منداڵانیش چاو لە کارەکان و لە رەفتارەکان و لە هەڵس و کەوتەکانی ئەوان دەکەن.. کاریگەری و رەنگدانەوەیان لە ژیانی ئەمڕۆ و لە داهاتوویاندا دەبێت.

دادەکان دەتوانن، توانا و بەهرە و ئارەزوو و حەزی منداڵانی باخچەکەیان دیاری بکەن و.. توانا و بەهرە و ئارەزووەکانیان بقۆزنەوە و، بە راستی پەروەردەیان بکەن و، بە جوانیش ئاراستەیان بکەن.. هاندەریان بن بۆ گەشەکردنی بەهرە و تواناکانیان.

مامۆستا دڵسۆزەکان، دادە خۆشەویستەکان.. منداڵان ئەمانەتێکی زۆر گەورەن و، بە ئێوە سپێرراون.. چارەنووسیان لە ئەستۆی ئێوەدایە.. هەرگیز نابێت پشتگۆیان بخەن.. بەڵکو بە ئەوپەڕی خۆشەویستی و دڵسۆزییەوە پەروەردەیان بکەن، بە

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

زانست و زانیاری هەمەڕەنگەی بەسوود، زاخاوی بیر و هۆشیان بدەن.. بە تایبەتیش لەم سەردەمە چارەنووسازەی گەلەکەماندا، کە لە گەلێ لاوە دوژمنانی کورد و کوردستان، پیسترین و گڵاوترین پیلان لە دژی هیوا و خواستەکانی گەلەکەمان دەگێڕن و، هەڕەشە لە داهاتووی کورد و کوردستان دەکەن.. بەڵام گەشبین و دڵنیاین، کە سەرکەوتن بۆ ئێمەی کوردی خۆڕاگر و کۆڵنەدەر دەبێت.. مامۆستایان، دادەکان، ئەی پێشمەرگە دلێر و دڵسۆزەکانی گۆڕەپانی پەروەردە و فێرکردن.. ئێوەن ئایندی کورد و کوردستان دیاری دەکەن.. بڕوا و هیوامان پێتانە، کە ئێوەی دڵسۆز، هەرگیز درێغی ناکەن و.. بە ئەوپەڕی تواناتانەوە هەوڵدەدەن.. بۆ هێنانەدی ئامانجەکانی پەیامە پیرۆزەکەتان.

پێویستە ئەوەش بڵێین کە تا ئەمڕۆش لە کوردستاندا، وەکو پێویست ئاورێکی ئەرێنی لە مامۆستایان نەدراوەتەوە و، رۆڵی گرنگ و پیرۆز و هەستیاریان لەبەرچاو نەگرتوون.. بە تایبەتیش (باری دارایی) مامۆستایان، لە ئاستێکی خراپ و نزمدایە و، ناتوانن وەکو پێویست، بە بە جلوبەرگێکی جوانەوە، لە بەردەم قوتابییەکانیدا دەربکەون.. بەڵام مووچەکەمی یا بێ مووچەیی، لە دڵسۆزیی مامۆستایانیان کەم نەکردوونەتەوە.

مامۆستاکان، ئەی هەڵگرانی پیرۆزترین پەیام، ئێوەن شەوەزەنگی تاریکی نەزانینتان گۆڕی بە بە رۆژی رووناکی زانیاری.. ئێوەن هەمیشە هێمای دڵسۆزی و بەخشینن.. ئێوەن و.. هەر ئێوەن شایانی ئەوپەڕی رێز و خۆشەویستی و شکۆدارین.

(فیلۆکس ئەلستیری) دەڵێت: "ئەوە مامۆستاکانمانن.. رێگامان پێشان دەدەن.. تا ژیانێکی باش بژین".

(فەیسەڵی یەکەم) کە یەکەمین شای عێراق بوو، دەڵێت: " ئەگەر نەبوومایە بە شا .. دەبووم بە مامۆستا ".

(لیۆناردۆ داڤنشی) ش دەڵێت: "ئەوەی لە مامۆستکەی زیاتر نەبێت.. قوتابییەکی بێ کەڵکە" مەبەستی داڤنشی ئەوەیە، کە پێویستە قوتابی سەرەڕای ئەو زانیاری و شارەزاییەی لە مامۆستاکەیەوە وەری گرتوون.. پێویستە شارەزایی و ئەزموونی و داهێنانی خۆشی بخاتە سەری و.. لە مامۆستاکەی زیاتر بە دەست بهێنێت.

١٠ی ئاگۆستی ٢٠١٥

سەرچاوە Serchawe

گرنگیی ستایش و هاندان بۆ منداڵان.

نووسەر و پزیشکی ناسراوی دەروونی (رۆدلف دریکۆس) دەڵێت: "منداڵ پێویستی بە هاندان هەیە.. هەر وەکو چۆن رووەک پێویستی بە ئاو هەیە.." ستایش و هاندان، دوو وشەی هاومەبەستن، بە جیا بێن یا پێکەوە، یا کامیان پێش ئەوەی تریان بکەوێت. مەبەست لە ستایش و لە هاندان، بریتیە لە بە جوانی ناوهێنان و، لەبەرچاوگرتنی باشییەکان و، بەرزکردنەوەی ورە و تواناکانی مرۆڤن.. هاندانی مرۆڤە بۆ درێژەپێدان و گەشەکردن و چەسپاندنی کار و رەفتار و هەڵس و کەوتە دروست و ئەرێنییەکانیان. هاندان و ستایش پێویستییەکی سەرەکین و، گرنگییەکی گەورەیان لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی مرۆڤدا هەیە.. بە ستایش و هاندان، مرۆڤ هەست بە خۆشی و شانازی و دڵنیایی و پێزانین دەکات.. وشە و رستە شیرین و جوانەکانی ستایش و هاندان، دەبنە هاندەر و پاڵپشتێکی بەهێز بۆ درێژەدان و گەشەکردنی کاری جوانتر و ئەنجامی باشتر.

منداڵ و گەورە پێویستیان بە ستایش و هاندان و پیاهەڵدان هەیە.. هاندان و ستایش گوڕ و تینێکی زیاتر بە مرۆڤ دەبەخشن و .. هاندەرن بۆ درێژەدان بە کار و بە رەفتارە باشەکانیان.. ستایش و هاندان و خەڵاتکردن، زیاتر تواناکانی مرۆڤ دەوروژێنن و.. زیاتریش دەیانەوێت خۆیان دەربخەن و، ئەوەی لە باریان دایە بگەیەنن.. ستایش و هاندان زاخاوی بەهرە و تواناکانی مرۆڤن دەدەن.. ئاسودەیی و بڕوابەخۆبوون و، هیوا و گەشبینی دەخەنە دڵی مرۆڤەوە.. هەمیشە وشە شیرین و جوان و باشەکان، هێزێکی ئەفسووناوی گەورەیان هەیە، بۆ گەیاندنی خۆشەویستی و، رێز و پێزانین.. وشە و رستەکانی هاندان و ستایش و پیاهەڵدان، ئەگەر لە ناخی دڵەوە دەربچن، هەموویان گوزارشت لە واتایە دەکەن کە: (من گرنگیی بە تۆ دەدەم..) ئەگەر وشە و رستەکانی هاندان لە کات و شوێنی کارە ئەنجامدراوە باشەکاندا، بە خێرایی بوترێن.. یا ئەو کەسە بە خێرایی خەڵات بکرێت.. ئەو وشە و خەڵاتانە بە خێرایی لە یاد ناچنەوە.

زانایانی دەروونی جەخت لەسەر گرنگیی و کاریگەری هاندان و ستایش دەکەنەوە، بە لای ئەوانەوە ستایش و هاندان، بزوێنەر و پاڵنەرن، بۆ درێژەدان و گەشەکردنی کار و رەفتارەی پەسەند و، بەها جوانەکان و، رەوشتی بەرز و، شکۆداری و شانازی و پیاوەتی و مرۆڤایەتی و رێز و خۆشەویسی و، بەهێزبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.. ئەم بەها بەرز و جوانانە لە دڵە قنجەکانی منداڵاندا دەڕوێنن..

(شەکسپیر) دەڵێت: "هیچ شتێک هێندەی ستایش و پیاهەڵدان .. کارناکاتە سەر منداڵ ".

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

ئێمەی مرۆڤ، بریتین لە كۆمەڵە هەست و نەستێك، هەر بە هەستی جوان و، بە سۆزداریش، هەستمان زاخاودەرێت .. دەتوانین بە وشە و رستەی شیرین و جوان و شیاو.. بە هاندان و ستایش.. گوزارشت لە هەستی ناخی خۆمان بكەین و.. رێز لە هەستی كەسانی تر بگرین..

(مارك توین) دەڵێت: "بێگومان، من بە قسەیەكی خۆش.. دەتوانم سێ مانگ بژیم".

گرنگترین چین كۆمەڵگاش كە پێویستییەكی زیاتریان بە هاندان و ستایش و خەڵاتكردن هەیە منداڵانن، كە هیوا و نەوەی داتوومانن.. ستایش و هاندانی منداڵان هیچی تێناچێت.. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستییەكی گرنگە و، سوودێكی زۆر گەورە و، كاریگەرییەكی ئەرێنییان هەیە، لە ژیانی ئەمڕۆ داهاتووی منداڵاندا.

ستایش و هاندان، خۆشی و شادی و دڵنیایی و ئاسوودەیی و هیوا و گەشبینی بە منداڵان دەبەخشن.. ئەو هەستەشیان لا دروست دەبێت، كە ئەوان لە لایەن دایك و باوك و مامۆستاكانیان و، كەسانی ترەوە گرنگییان پێ دەدەن و، پێزانینیان بۆ كارە باش و رەفتارە جوان و نایابەكانیان هەیە.. رێزیان لێ دەگرن و، پێگەیان هەیە و، پەروایێز نەكراون.. بڕوایەكی بەهێز و متمانەیەكی زیاتریشیان پێ دەبەخشن .. بۆ درێژەدان بە كارە باش و دروست و پەسندەكانیان..

وەك دەڵێن: "فێربوون لە منداڵیدا.. وەكو نەقشی سەر بەرد وایە".

پەندێكی كوردیشمان هەیە كە دەڵێت: "دەمە، چیت لێ كەمە" واتە نابێت مرۆڤ لە قسەی باش و شیرین و جواندا رەزیل بێت.. گەر مرۆڤ قسەیەكی باش بكات لە دەمی كەم نابێتەوە.. هەر بە هەمان مەبەست پەندێكی تری كوردیمان، دەڵێت: "بە قسەی خۆش مار لە كون دێتە دەر" واتە تا دەتوانیت، زمانت شیرین بێت و قسەت خۆشبێت، لە گەڵ مرۆڤدا .. بەڵام بە داخەوە، تا ئەمڕۆش بەشێكی زۆر لە دایكان و باوكان و لە مامۆستاكان، زۆر بە كەمی هەست بە گرنگیی و كاریگەریی هاندان و ستایش و، قسە و رستەی جوان و شیرین و سوودبەخش دەكەن.. كەچی بە ریزە وشە و رستەی هەست بریندارکەر و ناشیرین بە منداڵەكانیان دەڵێن.. یا لەسەر رەفتار و هەڵەیەكی بێ مەبەست.. بە قسەی ناشیرین و نەشیاو، هەستیان دەتەزێنن و، رووشكێنیان دەكەن.. كورد دەڵێت: (زامی خەنجەر سارێژ دەبێت.. بەڵام زامی قسەی ناخۆش هەرگیز سارێژ نابێت) قسەش لە دەم دەرچێت.. ناگەڕێتەوە.

كارتێكردنی ستایش و هاندان لەسەر منداڵان، روون و زانراوە.. لەم بارەیەوە، چەندین تۆیژینەوە و لێكۆڵینەوەی پراكتیكی

و مەیدانی، لە لایەن پسپۆران و دەروونناسان و شارەزایانی پەروەردەی منداڵانەوە، ئەنجام دراون .. کە هەر هەموویان چەخت لەسەر گرنگیی و کاریگەرییەکانی هاندان و ستایش لە ژیانی ئەمڕۆ داهاتوی منداڵان دەکەنەوە . هاندان و ستایش بە هۆکارێکی گرنگ دەزانن لە دروستکردنی کەسایەتییەکی دروست و سەرکەوتوودا.. هۆکارێکی گرنگیشە بۆ درێژەپێدان و گەشەکردنی، ڕەوشتی بەرز و کاری جوان و، کۆڵنەدان و درێژەدان، بە لایەنە ئەرێنییەکانی سەرکەوتن و داهێنان.

دایکان و باوکانی ئازیز، مامۆستا دڵسۆزەکان، خەمخۆرانی منداڵان و داهاتوویەکی گەشتر و شیاوتر بۆ کورد و کوردستان.. لە ئەمڕۆدا، ستایش و هاندانی دروست و، بەکارهێنانی وشەی جوان و شیرین و شیاو.. بۆ بەرزکردنەوەی ورەی قوتابیان.. بوونەتە پێویسی و، بە هۆکارێکی گرنگی پەروەردەی نوێ و فێرکردن .. هۆکارێکن بۆ کۆنترۆڵکردنی ڕەفتارەکانی منداڵان.. پاڵپشتێکی بەهێزن بۆ درێژەپێدان و گەشەکردنی ئاکارە باشەکان و، کارە ئەرێنییەکان.. بۆیە پێویستە درێغی نەکەن و، بە ستایش و بە هاندان، ورەی منداڵەکانتان بەرزبکەنەوە.. هەردەم دڵە پاک و قنجەکانیان پڕبکەن، لە خۆشەویستی و هیوا و گەشبینی .. بە وشە و بە ڕستەی ناشیرین، هەستی ناسکیان بریندار مەکەن و، ورەیان مەڕووخێنن.. وەکو دەڵێن: "دڵ لە گوڵ ناسکترە".

نموونەیەکی بەرزی هاندان و ستایشتان لە ژیان (تۆماس ئەدیسۆن) بۆ دەهێنینەوە.. ئەدیسۆن کە منداڵ بوو، سێ مانگ بوو کە چووبووە پۆلی یەکەمی قوتابخانەی بنەڕەتی ، لە سەرەتای فێربوون و وەرگرتندا بوو.. مامۆستاکانی و بەڕێوەبەری قوتابخانەکەی، بە گەمژە و بیرکۆڵیان دەزانی.. تا ڕۆژێک بەڕێوەبەری قوتابخانەکەی دەری کرد و، پەیامێکی بۆ دایکی پیا نارد، کە تێیدا وتبوویان: " باشتر وایە کوڕەکەت لە ماکەوە دابنیشێت، چونکە گەمژەیە " (ماری ئەدیسۆن)ی دایکی، لە وەڵامی ئەو پەیامەدا وتی:

" کوڕەکەم گەمژە نییە، بەڵکو ئەوان گەمژەن " ئەدیسۆنی لە ئامێز گرت و، پێی وت:

"ئەگەر هەموو کەسێک نکوڵی لە زیرەکی تۆ بکەن، کوڕە بچکۆلەکەم، بۆ تۆ ئەوە بەسە، کە من بڕوام بەوە هەیە تۆ کوڕە زیرەکەکەمی .. لێیان گەڕێ چی دەڵێن با بیڵێن، تۆ گوێ لەمن بگرە: تۆ زیرەکترین منداڵی لە جیهاندا " بۆیە (ئەدیسۆن) خۆی بە قەرزای دایکی دازانێ و، دەڵێت: "دایکم بوو کە فێری کردم، چونکە ڕێزی لێ دەگرتم و، بڕوای پێم هەبوو.. ئەو هەستەی پێ بەخشیم، کە من گرنگترین کەسم لە بووندا، بوونی منیش، بوو بە پێویستییەکی گرنگ لە پێناوی ئەودا.. بەڵێنم بە خۆم دا، کە شەرمەزاری نەکەم، وەک چۆن ئەو هەرگیز شەرمەزاری نەکردم" بەڵی ئەدیسۆن بە هۆی پشتگیری و ستایش وهاندانی دایکییەوە، پێگەیی و، وزەی کارەبا و بە سەدان داهێنانی داهێنان.. بوو بەو کەڵە داهێنەرە، کە تا

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

هەتایە، مرۆڤ قەرزاری ئەون.

ئەدیسۆن، لە دڵسۆزی و پێزانینی چاکەی دایکیدا، دەڵێت: "لە ژیانمدا هەر زوو ئەوەم بۆ دەرکەوت، کە بە ڕەهایی، دایک باشترین بوونەوەرە".

کەواتە هیچ شتێک، بە قەی هاندان و ستایش و پشتگیری، دروستکەر و کاریگەرنین.. پێویستییەکن، کە هیچ پێویستییەکی تر ناتوانێت شوێنیان بگرێتەوە .. هاندان و ستایش بە هەستێکی تەواو و، بە تێگەیشتن و بڕواپێکردنەوە.. پاڵپشتن بۆ بزواندنی سۆز و هەستی منداڵان.. بەڵکو خۆشی و شادی، بە گیانیشیان دەبەخشن.. زەردەخەنەی خۆشی دەکەوێتە سەر لێویان و.. ڕوویان گەشتر و.. چاویان ڕوونتر.. دەبنەوە.

هاندان و ستایش، دەتوانن ئەم ئامانجانە بهێننەدی:

١- شیرینکردنی سەربەخۆیی و بەرپرسێتییە، لە لای خودی منداڵان.
٢- منداڵان بڕوایان بە خۆیان بە هێزتر دەبێت .. ڕێزێکی زیاتریشیان بۆ خۆیان دەبێت.
٣- هۆکارن بۆ چارەسەری هەندێ نەخۆشیی دەروونی، وەکو : شەرم کردن و ترس.
٤- یارمەتیدەرن، بۆ ئەوەی منداڵان، بە هیوا و گەشبینییەوە، لە داهاتوویان بڕوانن.
٥- ئەو هەست و نەستەیان لا دروست دەبێت، کە ئەوان لە لای کەسانی تر پەسەندن.. ئەمەش لەخۆڕازیبوون و، ئاسوودەیی و دڵنیاییەکی زیاتر بە دەروونیان دەبەخشن.
٦- گۆڕینی ڕوانینی منداڵان، لە دەرەوە بۆ ناوەوەی خۆیان.
٧- هەڵنان و لەبەرچاوگرتنی کارە باشەکانی منداڵان .. بۆ درێژەدان بە گەشەکردنیان.
٨- شیرین کردن و پێزانین .. بۆ کارە باشەکان و، ڕەفتارە جوانەکانی منداڵان.
٩- ئەو ئامانجانە و، بە دەیان ئامانجی تریش، کە لە سایەی ستایش و هاندانادا دێنە دی.

پێویستە ئەوەش بزانین، کە بە پێی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵی و، بە پێی قەوارە و گرنگیی کارە باشە ئەنجامدراوەکان .. ستایش و هاندان و خەڵاتکردن، پایە بە پایە سەردەکەون .. ئەبێت ستایش و هاندانەکان پڕ بە پێستی کارە جوانەکان بن و، گونجان و، هاوسەنگییەک لە نێوان ستایش و پاداشت و، کارە ئەنجامدراوەکاندا هەبێت.

دووبارەی دەکەینەوە، کە ستایش و هاندان و ستایشی منداڵان، لە سەر ئەنجامدراوە ئەرێنییەکانن.. پێویستییەکی زۆر

سەرچاوە
Serchawe

گرنگن و، کارتێکردنێکی گەورەیان لەسەر رەوشت و رەفتار و، دروستکردنی کەسایەتی منداڵان هەیە.. بۆ ئەوەی ستایش و هاندان بە جوانی و بە دروستی بەربگرن و.. بە باشیش مەبەست و ئامانجەکانیان بپێکن ..

پێویستە بە وردی، ئەم هۆکارە سەرەکییانە لەبەرچاو بگرین:

١- پێویستە هاندان و ستایش و خەڵاتکردن، لەسەر ئەنجامدانی کارە باشەکانی منداڵان بن، نەک لەسەر خودی منداڵان .. بۆ نموونە:

کاتێک کە منداڵێک لە تاقیکردنەوەکانی قوتابخانەدا، بە نمرەیەکی باشەوە دەردەچێت.. پێویستە دایک و باوکی، ستایشی ئەو کۆشش و هەوڵدان و ماندووبوونەی بکەن، کە منداڵەکەیان بۆ ئەم سەرکەوتن و ئەنجامە باشەی لە تاقیکردنەوەکانی قوتابخانەکەی دای.. وەکو پێی بڵێن: "دەستخۆش، تۆ کۆششێکی باشت کرد بۆ ئەوەی دەربچیت و ئەم نمرە بەرزانە بە دەست بهێنیت.. " ئەم شێوە ستایش و هاندانانە، یارمەتی منداڵ دەدەن بۆ درێژەپێدان و گەشەکردن و، راهاتن لەسەر کار وکۆشش، بۆ بە دەستهێنانی ئەنجامی باشتر.. کەواتە پێویستە جەخت لەسەر کارە باش و ئەرێنییە ئەنجامدراوەکان بکەینەوە، نەک لەسەر خودی کەسەکان.. هەر لەم بارەیەوە نموونەیەکی تر:

(جوان) کە کچێکی هەشت ساڵانە.. بە باشی حەوشەی ماڵەکەیانی گسک دا.. گەڵا وەریوەکانی دارەکان و هەموو خۆڵ و خاشاکێکی حەوشەکەیانی ماڵی و، کۆی کردنەوە و کردییە ناو سەبەتەی زبڵەکەیانەوە.. هەموو شتەکانی حەوشەکەیانی، بە جوانی لە شوێنی خوایاندا دانا.. ئەم کارە جوانەی کە جوان ئەنجامی دا.. بووە هۆی دڵخۆشی دایکی.. دایکی دەربارەی ئەم کارە جوانەی کچەکەی..

بەم جۆرە گۆزارشتی لە پێزانین و، لە پێخۆشحاڵی خۆی کرد:

دایک: "حەوشەکەمان زۆر پیس بوو.. لەو بڕوایەدا نەبووم کە بە رۆژێک، ئەوها جوان پاک بکرێتەوە.".
جوان: " من وا پاکم کردەوە".
دایک: "حەوشەکەمان پڕبوو، لە گەڵا و خۆڵ و خاشاک و شتی تر".
جوان: "من هەموویم ماڵی و، پاکم کردەوە و، کردمە ناو سەبەتەی زبڵەکەوە".
دایک: "بێگومان تۆ هەوڵێکی گەورەت داوە و.. ماندووبوویتە".

بەشی دووەم

جوان: "بەڵێ، بە دڵنیاییەوە ئەمەم کرد".

دایک: "حەوشەکەمان زۆر پاکە.. مایەی دڵخۆشییە کە مرۆڤ، بەم پاکییە بیبینێت".

جوان: "زۆر پاک و، ڕێک و پێکە".

دایک: "ڕووخۆشیت و، دەموچاوی گەشت.. ئەوەم بۆ دەردەخەن، کە تۆ چەند شانازی بەم کارەتەوە دەکەیت.. زۆر سوپاس بۆ ئەم کارە جوانەت".

جوان (بە زەردەخەنەیەکی گەورەوە): "سوپاس دایکە گیان".

جوان هەستی بە خۆشی و، بە شادییەکی زۆر کرد، دەربارە وشە جوانەکانی دایکی و پێزانینی بۆ ئەو ئیشانەی ئەنجامی دان.. چاوەڕێی ئێوارەشی دەکرد، کە باوکی بێتەوە و حەوشەکەیان بەو پاکییە ببینێت و .. بۆ جاری دووەم شانازی بەم کارەیەوە بکات.

لە بەرانبەر ئەو وشانەدا، گەر دایکی و شە و، ڕستەگەلێکی ستایشی وەک ئەم وشانەی بەکار بهێنایە: " تۆ کچێکی چەند مەزنی "یا" کچە بچکۆلەکەم جوانەکەم، تۆ بە ڕاستی یارمەتیدەری منی "یا" دایکت بەبێ تۆ هیچی پێ ناکرێت " یا هەر ڕستەیەکی تری لەم جۆرانە.. ئەم ڕستانە ئاراستەی خودی کچەکەی دەکرد.. نەک کارە باشەکانی .. ئەمەش ڕاست نییە و (هەڵەیە).. ئەم زیادەڕۆییانە لە ستایش کردنی خودی منداڵدا.. ئاراستی لای منداڵ دروست دەکەن و، بێزاری دەکەن.. لەوانەیە وا هەست بکات، کە ئەو هێندە مەزن نییە و، شایانی ئەو ستایش و پیاهەڵدانە نییە و.. ئەوە فوودانە.

(برولمان) دەڵێت: "ستایش کردنی منداڵ بە ڕستەی وەکو: تۆ هونەرمەندێکی مەزنی "یا (لە تۆپی پێدا: تۆ ئەستێرەی ئەستێرەکانی).. بەم نازناو و ستایشە زیادە ڕۆییانە.. منداڵ هەست بە شەرمەزاری دەکات.. خۆ ئەگەر هاتوو لە جاری داهاتوودا نەتوانێت وێنەیەیەکی جوانتر بکێشێت.. یا گۆڵێک تۆمار بکات .. زۆری پێی شەرمە، کە بە نازناوی "تۆ هونەرمەندێکی مەزنی"یا" تۆ ئەستێرەی ئەستێرەکانی" چونکە ئەم ستایشانە ئاراستەی خودی منداڵان دەکەن، لەوانەیە لە ڕاستیدا، لە ئاستی ئەو ستایش و پیاهەڵدانانە نەبن، هەست بە تەریق بوونەوە و، بەشەرمەزاری بکەن.. ڕاستر ئەوەیە، کە پێویستە ستایشی کارە ئەنجامدراوەکانیان منداڵان بکەن.. بۆ نموونە: "تۆ وێنەیەکی جوانت کێشاوە"، "تۆ یارییەکی جوانت کرد"، "تۆ بە ڕووحێکی وەرزشیی بەرزەوە.. یاریت کرد".

٢- ستایشی هەوڵدانەکانی منداڵان بکەن.. ئەگەر بە ئەنجامیش نەگەیشتووبن، ئەو بڕوایەیان لە دڵ بڕوێنن، کە شکستی جارێک و دوو جار کۆتایی کارەکان نیین.. هەموو شکستییەک، پەند و وانەیەکی نوێ بە مرۆڤ دەبەخشن، بۆ دۆزینەوەی ڕێگایەکی باشتر و، هەنگاونان بۆ سەرکەوتن..

(ئەدیسۆن)ی کەڵە زانا، دەڵێت: "تەنها ئەو کەسانە شکست دەهێنن، کە واز لە کۆشش و لە هەوڵدان دەهێنن".

(ئەدیسۆن) بۆ دۆزینەوەی وزەی کارەبا، هەزار تاقیکردنەوەی ئەنجامدا، لە(٩٩٩) یاندا شکستی هێنا، لە هەزارەمین تاقیکردنەوەیدا سەرکەوتنی بە دەستهێنا.. بەڵام ئەدیسۆن هەرگیز هەوڵ و تاقیکردنەوەکانی بە شکستی ناو نەبردوون، بەڵکو دەیوت: " نۆ سەد و نەوت و نۆ تاقیکردنەوە بۆ سەرنەکەوتن هەیە".

٣- ستایشی منداڵەکانتان بکەن و بە باشی هانیان بدەن.. چونکە دڵنیایی و ئاسوودەییان پێ دەبەخشن و، بەلای ئەوانەوە، ستایش و هاندان بەڵگەیە بۆ ئەوەی.. کە پەسەندن و بایەخیان پێ دەدەن.

٤- بە راستی و بە بڕوابوونە ستایشی منداڵەکانتان بکەن و، ناراست مەبەن و سازشیان لەگەڵدا مەکەن.. چونکە منداڵان، وریا و زیرەکن.. باش دەزانن کە ئەو ستایش کردن و پیاهەڵدانەتان، راستن و دڵتانەوە دێن.. یا سازش و رووکەشی و هەڵخەڵەتاندنن.. یا زیادەڕۆیی دەکەن و زیاد لە پێویست ستایشیان دەکەن.. زۆر کەس هەیە بۆ مەرام و مەبەست و بەرژەوەندی تایبەتی،

کورد وتەنی: "ماستاو سارد دەکاتەوە" و "مامە حەمەیی دەکات" و لە خۆتەن، بە شان و باڵ و، لەش و لاری کەسێکدا هەڵدەدات.

٥- شێوازەکانی راستی هاندان و ستایش بگرنەبەر.. چونکە رێبازە راستییەکانی ستایش و هاندان.. منداڵان بە سەرکەوتن دەگەیەنن.. لەم بارەیەوە، توێژێنەری مەزن (ئیدی برولمان) لە (زانکۆی ئۆتریشت) لە (نیوزلەندە) دەڵێت: " گرنگ شێوازی ستایش کردن و هەڵنانە، لە تواناکان یا بەهرەکانی منداڵان".

٦- ئامادەی ستایش و هاندان بن و دوامەکەون.. چونکە خۆشتر و کاریگەرتر ئەوەیە، لە کاتی ئەنجامدانی کارە باشەکاندا، گەرماوگەرم، ستایش و خەڵاتی کەسە شایستەکان بکرێن.. چونکە لەو کاتەدا خۆشی و تام و چێژێکی زیاتر بەو کەسانە دەبەخشن.. کاریگەرییەکی زیاتریشیان دەبێت.

٧- پێشوەخت ستایشی کارێکی منداڵ مەکەن و.. پێشتریش خەڵاتی مەکەن بۆ کارێک کە نیاز وایە بیکات.. بەڵام هێشتا ئەنجامی نەداوە.

٨- وریابن، هەرگیز ستایشی کار و ڕەفتاری خراپ و چەوتی منداڵان مەکەن و، هانیان مەدە.. تا لەسەر ئەو کار و ڕەفتار و هەڵس و کەوتە هەڵە و زیان بەخشانە، ڕانەیەن و درێژەیان پێ نەدەن.. بۆ نموونە: کە منداڵەکەتان لە منداڵێک دەدات، بێ ڕێزییەک دەکات، بەرد لە ئاژەڵێک دەگرێت، لقی دارێک دەشکێنێت، مان لە خواردن دەگرێت، گاڵتە بە مامۆستاکانی دەکات، بەبێ پرس پارە لە گیرفانت دەردەکات، جوێن دەدات،... هتد. پێویستە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و، بە هێمنی تێی بگەیەنن و پێی بڵێن: " باشتر وایە وا بکەیت.. "هەر بەقسەش وایان لێ بکەن کە دان بەوەدا بنێت هەڵەی کردووە، داوای لێبووردنتان لێ بکات.. بەڵێن و بڕیاریش بدات، کە دووبارەیان نەکاتەوە.. دایکان و باوکانی وریا و، مامۆستا دڵسۆزەکان، دەزانن کە چۆن مامەڵە لەگەڵ منداڵانی هەڵەدا دەکەن و.. چ شێوازیکی سەرکەوتوو دەگرنەبەر، بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەکانیان.. هەرگیز ناکرێت کە ((هەڵە بە هەڵە) ڕاست بکرێتەوە.

٩- هەوڵدەن وشەکانی هاندان و ستایشتان هەمەجۆرەبن چونکە زۆر دووبارەکردنەوەی هەمان جۆرە وشە و ڕستە، لە لای منداڵان چێژیان نامێنێت و، بایەخیان کاڵ دەبنەوە.. هەندێ لە مامۆستاکان، زۆر ئەم وشانە دووبارە دەکەنەوە: (ئافەرین، بژی، باشە، زۆر باشە، نایابە، چەپڵەیەکی بۆ لێدەن) مەرجیش نییە کە هاندان تەنها بە وشە و بە ڕستە بێت.. مامۆستا دەتوانێت، ئەو قوتابییەی کە ئەنجامێکی باش بەدەست دەهێنێت، وێنەیەکی لە سەر (تابلۆی شکۆداری)ی قوتابخانەکەی دابنێت، یا ئاڵایەکی بچووکی کوردستان، یا نەخشەی کوردستان، لە بەرۆکی هەڵواسی، یا کتێبێکی منداڵانی پێشکەش بکات،... هتد. یا لە لایەن دایک و باوکییەوە، وەکو خەڵاتێک، بیبەن بۆ (چاقی لاند، یا پارکی ئازادی، یا پارکی منارە، یا... هتد).

جیاوازی لە نێوان ستایش ڕاست و ستایشی ناڕاست:

لێکۆڵینەوە دەروونییەکان، ئەویان پشت ڕاست کردەوە.. کە ستایش کردن و هاندانی ڕاستەقینەی هەوڵ و کارە باشە ئەنجامدراوەکانی منداڵان، لە لایەن دایکان و باوکانەوە زمانێکی شیرینی پێویستن و، هاندەر و پاڵنەرێکی باش و بەهێزن و، ناکرێت بەلاوە بنرێن، بۆ ئەوەی منداڵان هەوڵێکی زیاتر بدەن و، ئەنجامێکی باشتر بهێننەدی .. بەڵام پێویستە بە شێوازێکی ڕاست و دروست و زانستییانە، پەیامەکەیان بە منداڵەکانیان بگەیەنن.. بۆ ئەوەی بە ڕاستی ئامانجەکانی ستایش و هاندان و هەڵنان بپێکن .

زیادەڕۆیی لە لە ستایش و هاندان و پیا هەڵدان، یا ستایشی ناڕاست و بۆش و بێ بنەما.. زیانیان هەیە و سوودیان نییە.. زۆر منداڵ تووشی شەرمەزاری دەبێت، چونکە توانا و بەهرە و کار و بەرهەمە ئەنجامدراوەکانی، لە ئاستی ئەو

بەشی دووەم

هەموو ستایش و، پیاهەڵدانەدانەی دایک و باوکیدا نین.. دەشێ وا هەستیش بکات کە سەرکەوتن ئاسانە و.. دواتریش وا هەست دەکات کە ژیانیش بۆ ئەو ئاسانە .. ئەمانە هەمووی وای لێ دەکەن کە ببێت بە کەسێکی بێ دەسەڵات و.. ئامادە نەبێت کە رووبەڕووی کێشە و بەرهەڵستییەکان و راستییەکان ببێتەوە، کە لە ژیانیدا رووبەڕووی دەبنە.

زیادەڕۆیی لە ستایش و هەڵنان.. هۆی تووشبوونی منداڵە بە نێرگزی:

هەندێ لە پسپۆرانی بواری پەروەردەی منداڵان، مامەڵەکردن لەگەڵ منداڵدا، بەم شێوازە هەڵە و نادروستە.. بە هۆیەکی تووشبوون بە (نیرگزی) دەزانن لە نەوەی تازەدا.. هەر وەکو چۆن لە بەشێکی لاوانی ئەمڕۆدا بەدی دەکرێت.. کە کەمتر کاردەکەن و، چاوەڕێی دەسکەوتی زیاتر دەکەن.. ئەم شێوازە بیرکردنەوەیە، دەشێ بە راستی زیان بە منداڵ بگەیەنێت و، نەتوانێت، بەهرە و تواناکانی دروست بکات، کە پاڵپشتن بۆ هێنانەدیی ئامانجەکانی و پێشکەوتنیان.. هەر ئەم منداڵە تووشی لە خۆبایی بوون و، خۆبەزیاتر زانین و، خۆ بە جیاواز لە منداڵانی تر دەبێت .. هۆیەکەشی ئەوەیە کە لە راستیدا، لەسەر بنەمایەکی پووک هەڵنراوە.. بەهرە و تواناکانی لەوە کەمترن کە وا هەست دەکات هەیەتی.. هۆی سەرەکی ئەم تووشبوونەی منداڵ بە (نێرگزی) یەت دەگەڕێتەوە بۆ نابەڵەدی دایک و باوک، کە زیادەڕۆیی لە ستایش و، لە هەڵنانی بەردەوامی منداڵەکەیان دەکەن، کە لەو ئاستەدا نییە .. بێ ئەوەی زیانەکان و ئەنجامە خراپەکانیان لەبەرچاوبگرن.. ئەو منداڵەی کە تووشی نێرگزی دەبێت.. دەبێتە کەسایەتییەکی زۆر هەستیار و هەمیشە شانازی بە خۆیەو دەکات.. تا ئەو رادەیەی کە بە هاوڕێکانی بڵێت (من لە ئێوە باشترم).. کێشەکانی منداڵی توشبوو بە نێرگزی ئەوەیە، کە ناتوانێت پەیوەندییەکی بەهێز و بەردەوامی لەگەڵ کەسانی تردا هەبێت.

توێژینەوەیەکی هۆڵەندی کە بە سەرپەرشتی پرۆفیسۆر (ئیدی برولمان) ئەنجام درا.. کۆمەڵێک لە دەروونناسان و پەروەردەکارانئەنجامیان دا.. توێژینەوەکە لە ماوەی دوو ساڵدا، هەر شەش مانگ جارێک، لەسەر (٥٦٥) منداڵی کوڕ و کچ، کە تەمەنیان لە نێوان (٧ - ١١) ساڵ بوون، لەم توێژینەوەیەدا، پرسیار لە دایکان و باوکانیش دەکرا .. لێکۆڵینەوەکە گەیشتە ئەو ئەنجامەی.. کە زیادەڕۆیی هەمیشەیی، لە ستایش و هەڵنانی منداڵ، هۆخۆشکەرە بۆ تووشبوون بەنێرگزی.. هەر لەم توێژینەوەیەدا ئەوە دەرکەوت کە ئەو منداڵانەی بە نێرگزی ناودەبران.. ئەو منداڵانە بوون، کە باوک و دایکیان وەک منداڵێکی جیاوازی زیاتر لە منداڵانی تر، هەڵس و کەوتیان لەگەڵدا کردوون.

ستایش وەک (پەنسلین) وایە.. نابێت بە شێوەیەکی هەڕەمەکی دابەش بکرێت.. کۆمەڵێک زانیاری و ئاگاداری هەن بۆ بەکارهێنانی دەرمانی بەهێز.. زانیاری دەربارەی کات و رادە و، دەربارەی زیانە ئەگەرییەکانی هەن.. وەکو تووشبوون بە

بەشی دوویەم

خرۆشت و سووربوونەوەی لەش.. هەر بەم شێوەیەش، زانیاری و ئاگاداری دەربارەی چۆنییەتی دابەشکردنی دەرمانی (سۆزداری) هەیە.

گرنگترین و دروسترین و تەنها دەستووریش ئەویە، پێویستە ستایش ئاراستەی کۆشش و کارە ئەنجامدراوەکانی منداڵان بکرێن.. نەک ئاراستەی خودی منداڵان بکرێن.

جۆرەکانی ستایش و هاندان و پاداشت و خەڵاتکردنی منداڵان:

١- **ستایش و پاداشتی کۆمەڵایەتی** (ورەیی: مەعنەوی): کە ئاسانترین و باشترین ستایشە.. لە خەڵاتی ماددی زیاتر کاریگەریی لەسەر دەروونی منداڵان هەیە.. پاداشتی کۆمەڵایەتیش، بەپێی گونجانی کارەکان و تەمەنی منداڵان جیاوازییان هەیە.. لەوانەش: (زەدەخەنە، رووگەشی، ماچکردن، لە ئامێزگرتن، دەست بەسەردا هێنان، دەست خستنە سەر شان، دەست کردنە مل، چەپڵەلێدان، روانین بە شانازییەوە، دەستخۆش، دەمخۆش، هەر بژی، ئافەرین، تەمەن درێژبێت، هیوای داهاتوویەکی باشت بۆ دەخوازم،... ئەمانە و، بە دەیان وشەی جوان و شیرین و ناسکی تری کوردیمان هەیە.. ئەم وشە و رستانە، گوزارشتێکی ئاسایی سۆزدارین بۆ بەرزکردنەو ورە و هادانی منداڵان بۆ درێژە پێدان و گەشەکردنی کارە ئەرێنییەکانیان و، بە دیهێنانی ئەنجامێکی باشتر.

٢- **پاداشتی ماددی:** بەرانبەر بە رەفتار و کارە باشە ئەنجامدراوەکانی منداڵان، وەکو پێزانین هەندێ جار خەڵاتی ماددیی منداڵان دەکرێت . گەر خەڵاتێکی ساکاریش بێت . بۆ درێژەدان بە کارە و ئەنجامە باشەکانی و، بە رەفتارە جوانەکانی بدات .. وەک:

(نوقڵێک، بابەتێکی یاری، کتێبێکی رەنگاوڕەنگی منداڵان، تۆپێکی قنج، پێنووسێکی جوان، بووکە شووشەیەکی جوان، لە یەخەدانی ئاڵایەکی کوردستان، بردنی بۆ چاڤی لاند، بۆ پارکی منارە، هەڵواسینی وێنەیەکی جوانی لەسەر (تابلۆی شکۆداری)ی قوتابخانەکەی،... هتد.. لە کۆتاییدا، ئەوە دووبارە دەکەینەوە، کە ستایش و هاندان و پاداشتی ورەیی و ماددی، پێویستە لە کات و لە شوێنی خۆیاندا بوترێن.. یا پێشکەش بکرێن.. چونکە لەو کاتەدا، خۆشی و تام و چێژێکی زیاتر بە منداڵان دەبەخشن و، کارتێکردنێکی دەروونی قووڵتریشیان دەبێت.

٣٠ی ئاگۆستی ٢٠١٥

سەرچاوە
Serchawe

سایکۆلۆژیای رەنگەکان لەسەر منداڵان.

بزانین یا نەزانین، لە لەدایکبوونەوە تا مردن، رەنگەکان راستەوخۆ کارتێکردن و رۆڵێکی سەرەکییان بە ئەرێنی و بە نەرێنی لە ژیانی رۆژانەماندا هەیە.. کارتێکردنیان لەسەر جەستە و هۆش و دەروون و چێژ و رەفتارەکانمان هەیە.. رەنگەکان بیناییمان رووناک دەکەنەوە و، رووحمان رەوان دەکەن و، دەمارەکان و ماسوولکەکانی لەشمان خاودەکەنەوە.. زاخاوی هەستمان دەدەن.. تێیاندا هەیە خۆشی و شادیمان پێدەبەخشن و گەشی دەخەنە روومانەوە .. هەشیانە مشەوەشمان دەکەن و گرژ و بێزارمان دەکەن.. هەیانە گەشبینی و گەرم و گوڕی و تین و چالاکی و هیوای سەرکەوتنمان پێدەبەخشن.. هەشیانە ورەمان نزم دەکەنەوە و، بێزارمان دەکەن و ساردمان دەکەنەوە و، دڵتەنگ و بێ ئومێدمان دەکەن.

بێگومان تێڕوانین و حەز و خۆشیمان بۆ رەنگەکان وەکو یەک نییە، لە کەسێکەوە بۆ کەسێک یا کەسانی تر جیاوازە.. دەشێ من رەنگێک لە رەنگەکان خۆشێیەکی زیاترم پێ ببەخشێت و لە هەموو رەنگەکانی تر بەلامەوە جوانتربێت.. تۆ رەنگێکی ترت بەلاوە جوانترە.. ئەو رەنگێکی تر.. سروشتیش بە رەنگاوڕەنگی لەدایکبووە و.. بە هەموو رەنگەکان خۆی رازاندۆتەوە.. سەرچاوەی رەنگەکانیش هەر سروشتە.

هەریەکەش لە ئێمە لە دید و لە روانینی خۆمانەوە، پێناسەی رەنگەکان دەکەین.. ئەمە رەنگێکی جوانە و دڵم پێی دەکرێتەوە.. ئەو رەنگە ناشیرینە و، بە دڵم نییە و دڵمە گوشێت.. ئەم رەنگە ئارام بەخشە.. ئەوەیان دڵتەنگ کەرە.. ئەوەیان سارد و سڕ و بێ چێژە .. ئەمەیان رۆمانسی و شاعیرانەیە،... هتد.

ئاڵاکانی وڵاتانی جیهانش، بە ئاڵای رە گین و جوانی کوردستانیشەوە.. رەنگاوڕەنگن.. هەر ڕەنگێکش هێمایەکی شانازییە و گوزارشتە، لە واتا و لە مەبەستێک و، لە تایبەتمەندییەکی ئەو گەل و وڵاتانە.

بەشی دوویەم

ڕەنگ، یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی تیشک، لە ڕاستیدا تیشکی سپی وەکو لە ڕەنگەکانی پەلکەزێڕینەدا دەیان بینین.. لە

حەوت ڕەنگی جوان پێکهاتووە کە ئەمانەن: (سوور، پرتەقاڵی، زەرد، سەوز، شین، ئەرخەوانی، وەنەوشەیی) ڕەنگەکان، ناوێکن بۆ تیشکە بینراوەکان.. لێکدانەوەی بینایی چاوەکانی مرۆڤن، بەرانبەر بە جیاکردنەوەی شەبەنگەکان.. ڕەنگەکانیش بە گوێرەی بەرزی و نزمی لەرەلەری شەپۆلەکانی کارمۆگناتیسی، کە هێزێکی دیارییان هەیە، جیادەکرێنەوە.

منداڵ لە تەمەنی سێ مانگانەوە، هەست بە ڕەنگەکان دەکات، بە تایبەتیش ڕەش و سپی دەناسێتەوە.. ڕەنگەکان کارتێکردنێکی سایکۆلۆژیان لەسەر گەشەکردن هەیە .. منداڵی ساوا لەو کەرەستە جوان و ڕەنگاوڕەنگانەی بابەتەکانی یارییەکانی دەڕوانێت، سەرنجی ئەو شتە ڕەنگاوڕەنگانە دەدات، کە لە ژوورەکەیدا دانراون یا هەڵواسراوان یا ئەو شتە جوانانەی کە لانک و بێشکەکەیان پێ ڕازاندوونەتەوە، سەرنجی ڕەنگەکانی پەردەکان و سەرچەف و پێخەفەکانی دەدات، ئەو جلوبەرگە ڕەنگاوڕەنگانەی لە بەریان کردووە.. هەموو ئەم شتە ڕەنگاوڕەنگانە زانیاری و شارەزایی و بەهرە بە هۆشی دەبەخشن.

بە دڵنیاییەوە تا ڕادەیەک، جیاوازی لە نێوان حەزی کچان و کوڕان بۆ ڕەنگەکان هەیە.. کچان بە زۆری حەزیان بە ڕەنگە ئارامەکان هەیە وەک ڕەنگی پەمەیی و سەوز، کە یارمەتیی لە یەک نزیکبوونەوەی هەستەکانیان دەدەن .. بەڵام کوڕان ئارەزووی ڕەنگی شین دەکەن، ڕەنگێکی ساردە، هێمنی و خاوبوونەوەیان پێ دەبەخشێت و، ڕۆڵی هەیە لە هێورکردنەوەی هەڵچون و گرژییەکانیان .. بۆیە ئەم ڕەنگە بۆ منداڵانی لاسار و بزێو باشە، تا ڕادەیەک هەڵچوونەکانیان هێور و خامۆش دەکاتەوە.. ئەو منداڵەی کە کەم چالاکیشە، باشتر وایە کە ژووری نووستنەکەی بە ڕەنگی زەرد بۆیە بکرێت.. چونکە ڕەنگێکی هاندەرە بۆ هۆشیاری و چالاکیی بیر و هۆشی، یارمەتیدەریشە بۆ خەیاڵ فراوانی و داهێنان.. بە لێکۆڵینەوەش ئەوە دەرکەوتووە کە، منداڵان بە ڕێژەیەکی زۆر، حەزیان لە ڕەنگە گەش و ڕوونەکانە.. نەک لە ڕەنگە بۆر و تاریک و تۆخەکان.

لە ئەمڕۆشدا، ڕەنگەکان هۆکارێکی گرنگن بۆ فێرکردن و فێربوون.. مامۆستایان، بە تایبەتیش مامۆستایانی قوتابخانە بنەڕەتیەکان، تا ڕادەیکی زۆر، وەکو هۆکارێکی گرنگی هۆیەکانی ڕوونکردنە و فێرکردنی بابەتەکانی وانەکانیان، سوودێکی زۆر لە بەکارهێنانی ڕەنگەکان بۆ ڕوونکردنەوە وەردەگرن.. ڕازاندەوەی دیوارەکانی پۆلەکان و قوتابخانەش بە وێنەی ڕەنگەکان، هێمنی و خۆشی و ئارامی بە قوتابیان دەبەخشن.

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

ماڵ ئەو شوێنەیە کە زۆرترینی کاتەکانی ژیانمانی تێدا بەسەردەبەین .. بۆیە هەڵبژاردنی رەنگە گونجاوەکان بۆ بۆیەکردنی دیوارەکانی ژوورەکان و.. رەنگەکانی کەلوپەلەکان و کەرەستەکانی ناوماڵ .. دیکۆر و دیزاین و رازانەوەی شتومەکەکان.. پێویست و گرنگن بۆ ئەوەی، ئارامی و دڵخۆشی و دەروونخۆشی و چێژمان پێ ببەخشن.

زۆر گرنگە، کە دایک و باوک ئەوە بزانن، کە چ جۆرە رەنگ و دیزاینێک بۆ ژووری ساوا و منداڵەکانیان هەڵبژێرن و.. چۆن ژوورەکانیان و جێ خەوەکانیان بە دیکۆرێ گونجا و، بە شتی رەنگاورەنگی جوان و سەرنج راکێش برازێننەوە.. ئەوەش بزانن کە سایکۆلۆژیای رەنگەکان کارتێکردنی راستەوخۆیان لەسەر جەستە و دەروون و هۆش و زەین و بیر و رەفتارەکانی منداڵەکانیان هەیە.. ئەو رەنگانە هەڵبژێرن کە دەروونیان ئاسوودە دەکەن و، رەفتارەکانیان ئاسایی و باشتر دەکەن و، حەز و توانای بیرکردنەوە و جوانیخوازی و داهێنانیان پێ دەبەخشن.

لێکۆڵینەوە پراکتیکییە تازەکان، کە بایەخێکی زۆر بە تەندروستی دەروونی منداڵان دەدەن.. ئەوەیان بۆ دەرکەوتووە، کە زۆربەی منداڵان حەز بەوە دەکەن کە رەنگی ژوورەکانیان و پێخەفەکانی جێ خەوەکانیان و شتومەکەکانی ناو ژوورەکانیان و، رەنگی دیوارەکانیان و، پەردەکانیان.. رەنگەکانیان گەش و کاڵبن، وەک: سەوزی کاڵ، زەردی کاڵ، پەمەیی کاڵ، وەنەوشەیی کاڵ.. شتەکانیش پێکەوە بگونجێن و لە یەکتری بێن.

دەروونناسانی منداڵان.. زۆر جەخت لەسەر، کارتێکردنی رەنگەکان لە سەر منداڵان دەکەنەوە.. کە تا رادەیەکی زۆر کارتێکردنێکی خێرایان هەیە لە گەشە و لە بنیاتنانی کەسایەتی منداڵان و، لە رەفتارەکانیاندا.. تا ئەمڕۆش لیکۆڵینەوە لەسەر سایکۆلۆژیای رەنگەکان و کارتێکردنیان، لەسەر دەروون و بنیاتنانی کەسایەتی مرۆڤ بەردەوامە.

گەلێ کارڕێگا هەیە بۆ ئەوەی بزانن کە منداڵەکانتان زیاتر حەز بە چ رەنگێک دەکەن.. بۆ نموونە: بۆ چەند جارێک کۆمەڵێک نوقڵی رەنگاورەنگی هەمان تام و چێژ بخەرە بەردەستی منداڵەکەت.. لێی بڕوانە و بزانە زیاتر دەست بۆ کام رەنگیان دەبات.. یا پاکەتێک پێنووسی داری یا ماجیکی رەنگاورەگ و پەڕەیەک کاغەزی سپی لە بەردەمی دابنێ بۆ ئەوەی بە ئارەزووی خۆی وێنە بکێشێت و بۆیەی بکات.. با چەند جارێکی تر دووبارەی بکاتەوە .. سەرنجی وێنەکانی بدە و بزانە بە زۆری کام رەنگی بەکارهێناوە.. یان کە لەگەڵ خۆتدا دەیبەیت بۆ فرۆشگایەکی جلوبەرگ فرۆشتن.. دەتەوێت فانیلەیەکی تی شێرت، یا کراسێکی بۆ بکریت.. خۆی سەرپشک بکە و بزانە کام رەنگی بە دڵە.. گەلێ کارڕێگای تر هەن، بۆ ئەوەی بزانیت کە منداڵەکەت بە زۆری هۆگری چ رەنگێکە .. راستەوخۆش لێی بپرسە، کە حەز بە چ رەنگێک دەکات منداڵەکانتان لەسەر بەکارهێنانی رەنگەکان رابهێنن، بۆ ئەوەی لە دەرگا فراوانەکەیەوە، بچنە نێو جیهانی رەنگەکانەوە..

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

بە کورتی ئەمانە چەند سوودێکی ڕەنگکردنن لە لایەن منداڵانەوە خۆیانەوە.. سوودیان لە بنیاتنانی کەسایەتیان:

❊ گەشەکردنی بیر و خەیاڵی منداڵ.

❊ دەرکەوتنی بەهرەکانی منداڵ.

❊ لە تەمەنی منداڵییەوە فێری ئەوە دەبێت کە شتەکان پێکەوە بگونجێنێت.

❊ فێری ستراتیژییەتێکی نەخشەکێشان و هێڵکاری دەبێت.

❊ هۆشی ناوەوەی منداڵ پێشدەکەوێت.

❊ منداڵ هەموو بەشەکانی هۆشی بەکاردەهێنێت.

❊ ڕاهاتنی منداڵ لەسەر بیرکردنەوە.

❊ گەشەکردنی زوو وەرگرتن و، خێرا لێکدانەوە، لە لای منداڵەوە.

❊ منداڵ چێژ لە جوانی ڕەنگەکان وەردەگرێت و ڕەنگەکان دەبن بە بەشێک لە ژیانی.

❊ فێری بەکارهێنانی کەرەستەکانی دەروە دەبێت.

❊ گەشەکردنی هەستی منداڵ و ڕاهێنانی لەسەر بە دواداچوون و فێربوون و داهێنان.

❊ فێری ئەوە دەبێت کە هەرشتێک و، هەر ڕەنگێک سنووری هەیە.

❊ فێری بەڕێوەبردنی کارەکان دەبێت و.. کارەکان تێکەڵ ناکات.

❊ ڕەنگ، لە تەمەنێکی بچووکدا، زاخاوی بەهرەی زیرەکی منداڵان دەدات.

❊ ئەمانە و ڕەنگردن لە لایەن منداڵانەوە .. چەندین سوودی تریان پێ دەبەخشێت.

تایبەتمەندییەکانی ڕەنگەکان:

ڕەنگی شین: لە هەموو ڕەنگێک زیاتر، یارمەتیی بەرهەمهێنان دەدات.. چونکە یارمەتیی هۆش و لەشی مرۆڤ دەدات، بۆ هێمنی و خاوبوونەوە و ئارامی و دڵنەوایی و، بیر و خەیاڵی فراوان دەکات.. حەزی دەستپێشخەریی دەوروژێنێ.. حەزی هاوکاری و پیاوەتیی دەبێت.. یارمەتیی داگرتنی پاڵەپەستۆی خوێن و، دڵەکوتێ دەدات.. بۆیە پێشنیاری ئەوە دەکرێت کە ژووری نووستن و گەرماوی خۆشۆوشتن، بە ڕەنگی شین، بە تایبەتیش بە ڕەنگی شینی کاڵ (ئاسمانی) بۆیە بکرێن.

ڕەنگی زەرد: ڕەنگی ڕووناکییە وگەشبینییە، ڕەنگی ڕێکپۆشییە.. بۆ چاو خۆشە و، سەرچاوەی داهێنانە.. ڕەنگی باوەڕبەخۆبوون و ئازاییە.. ڕەنگی حەزکردنە لە دەسەڵات.. بە زۆریش ڕەنگی چێشتخانەی ماڵەوەی پێ بۆیە دەکرێت.. ئامۆژگاریش دەکرێت، کە ژووری منداڵ بە زەرد بۆیە نەکرێت.. چونکە زیاتر گرینۆکیان دەکات.

ڕەنگی سەوز: ڕەنگێکی دیاری سروشتە و.. ڕەنگێکی تەندروستی و ئارام بەخشە.. ڕەنگی باوەڕبەخۆبوون و بەرەنگاربوونەوەیە.. ڕەنگی لاساری و پێداگرتنە.. ڕەنگی دادوەرییە.. لە هەموو ڕەنگەکان زیاتر خۆشی بە چاو و بە دڵ دەبەخشێت.. یارمەتیی جێگیربوونی باری دەروونی مرۆڤ دەدات.. ڕەنگێکی سەرەکییە لە ئێکسوارەکانی ماڵدا .. بۆیە ئامۆژگاری دەکرێت و، هەڵبژاردنێکی باشە، کە ژووری نووستن سەوز بکرێت.. زانکانیش پێیان وایە کە ڕەنگی سەوز، ڕەنگی گەشبینی و هیوایە.. سەرچاوەی شادییە و.. ڕەنگی خۆشەویستیی ژیانە.

ڕەنگی سوور: ڕەنگێکی گەرمە و، کراوەیە بە ڕووی خەڵکیدا.. ڕەنگی خۆشەویستی و سۆز و لاوی و دڵتەڕییە.. ڕەنگێکی چالاکی و ڕۆمانسییە.. ڕەنگی ئاگر و شۆڕش و ڕاپەڕین و قوربانیدانە.. ڕەنگێکی بەهێزە و، ڕاستەوخۆ کار دەکاتە سەر مرۆڤ.. هێز و گوڕ و چالاکی بە مرۆڤ دەبەخشێت.. توانای ڕوو بەڕووبوونەوە و حەزکردنە لە دەسەڵات.. ڕەنگی خێرایی تووڕەبوونە.. پاڵەپەستۆی خوێن و لێکدانی دڵ زیاد دەکات.. بە زۆریش سوور بۆ وریاکردنەوە بەکار دەهێنرێت.. هەروەکو لە سێ ڕەنگەکەی ترافیکدا دەیبینین.. ئامۆژگاری دەکرێت کە ژووری چێشتخانەی پێ بۆیە بکرێت.. چونکە ئارەزووی خواردن زیاد دەکات.. بۆیە دەبینرێت کە زۆربەی چێشتخانە و ڕێستورانەکان، سوورکراون.. یا بەشێکیان لێ سوورکردوون.. منداڵان لە هەموو ڕەنگی زیاتر مامەڵە لەگەڵ ڕەنگی سووردا دەکەن.. لە دوای سووریش مەیلێکی زۆریان بۆ ڕەنگی سەوز هەیە.

وەنەوشەیی (مۆر: بنەوشەیی): ڕەنگێکی جوانی پڕ لە ڕۆمانسی و ئارامی و دڵنیاییە.. خۆشی بە چاوەکان بە و بە دڵ و.. بە دەمارەکانی لەشمان دەبەخشێت.. منداڵانیش زۆر حەزیان بەم ڕەنگە جوانە هەیە.. ئامۆژگاری دەکرێت، کە پێویستە لە ئێکسوارەکانی هۆڵی دانیشتن و لە ژووری نووستندا ڕەنگی وەنەوشەیی بوونی هەبێت.. ڕەنگێکی لەبارە بۆ بۆیەکردنی ژووری منداڵان.. بەڵام ڕەنگی مۆر بۆ بە تەمەنکان ڕەنگە ڕەنگێکی دڵتەنگی بێت .

ڕەنگی پەمەیی (گوڵەباخی): ڕەنگی هێمنی و دڵنیاییە.. ڕەنگێکی کچانەیە و، بە زۆری کچان حەزیان بەم ڕەنگەیە .. ڕەنگی پەمەیی هێمایە بۆ وردبینی و قووڵی.. هێمایە بۆ ئاشتی و سازان.. یارمەتیی خاوبوونەوەی ماسوولکەکان دەدات.. ڕەنگێی باشە بۆ شەڕانگێزان و توندوتیژان.. بۆ ئەوانەش کە لە خۆبایین.. چونکە کەشێکی ڕۆمانسی لە ماڵدا دروست دەکات و.. یارمەتیدەرە بۆ هێورکردنەوەی توندوتیژی و گرژی و هەڵچوون و، بۆ خاوبوونەوەی ماسوولکەکان و لۆچەکانی گرژی.. ئامۆژگاری دەکرێت، کە ژووری نووستن و گەرماوی خۆشووشتنی ماڵەوە، پەمەیی بکرێن.

ڕەنگی پرتەقاڵی: ڕەنگێکی گەرمە.. گەلێ سوودی بۆ تەندروستی هەیە.. سووڕی خوێن چالاک دەکات.. چالاکی بە هۆش و، بە دەزگا دەمارییەکان و، دەزگای هەناسەدان دەبەخشێت.. کارە فسیۆلۆژییەکانی گەدە و پەنکریاس و میزڵدان و سپڵ و

سپییەکان ئەکتیڤ دەکات.. لێدانی دڵ بەهێز دەکات.

ڕەنگی ڕەش: ڕەنگێکی فەرمی و سەرەکی جوان و سە گینە.. ڕەنگی ڕێک و پێکی و ئارامییە.. ڕەنگی ڕاستگۆیی و خزمەتکردنە.. دەبینین ئەو شتانەی کە پارەدارەکان رادەکێشێت.. بە زۆری بە ڕەش بۆیە دەکرێن .. بۆ نموونە ئۆتۆمبیلی (جاکوار). سەرەڕای ئەوەی کە ڕەش لە لای زۆربەی گەلان بۆتە، هێمای تاریکی و ماتەمینی.. کەسانێکی زۆریش هەن کە حەز لە رە نگی ڕەش دەکەن و.. بە هێمای پاکی و.. ڕێکی و سەنگینی و هێمنی دەزانن.

ڕەنگی سپی: هێمای ڕووناکی و خۆشی و دڵنەواییە.. ڕەنگێکی بێ لایەنە.. ڕەنگی هێمنی و لەسەرخۆییە.. خۆ بە دوورگرتنە لە ژاوە ژاو.. بە زۆری سپی دەکرێت بە بەکراوندی ڕەنگەکانی تر.. لەگەڵ هەموو ڕەنگەکانی تری ژووری منداڵدا دەگونجێت.. هەستی پاکی و، نمونەیی بەمنداڵ دەبەخشێت.. سپی ڕەنگی پاکی و بێ تاوانییە.. ڕەنگی ئاشتی و پێکەوە سازانە.. ڕەنگی کراسێ بووکێنییە .. ڕەنگی سپی لە هەموو ڕەنگەکانی تر زیاتر ئارامی بە دەروونمان دەبەخشێت .. لە هەندێ وڵاتیشدا، وەکو وڵاتی چین و کوریا، سپی ڕەنگی ماتەمینییە.

ڕەش و سپی: بوونەتە دوو جەمسەرە دژەکەی ڕەنگەکان، لە هەستی مرۆڤدا.

ڕەنگەکان لە هەموو شتێ زیاتر لە بەرچاوی منداڵانن.. تەمەنی منداڵ هەرچەندێ بێت.. ڕەنگەکان گرنگترین هۆکاری هەست بزوێنی و درکێن، لە دەروونی منداڵاندا.

منداڵانی ئاسایی بە زۆری حەزیان بە ڕەنگی گەش و ڕوونە.. بەڵام منداڵانی شەڕانی و لاسار، بە زۆری حەزیان بە ڕەنگی توخ و تاریکە.

سەرەڕای ئەوەی کە (١٥٠) ساڵ، بەسەر دەست پێکردنی لێکۆڵینەوە و توێژینەوە، دەربارەی کارتێکردنی ڕەنگەکان لەسەر دەروون و جەستە و هۆشی مرۆڤ تێپەڕیوە، بە تایبەتیش لەسەر چارەسەرکردن بە ڕەنگەکان بە شێوەیەکی زانیاری و زانستی.. بەڵام تا ئەمڕۆش لەسەرخۆ و زانستیانەتر، لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیدا، لێکۆڵینەوە و بە دواداچوون بۆ کارتێکردنی ڕەنگەکان درێژەی هەیە و.. تیۆری تازە دێنە ئاراوە.

لە وڵاتی بەریتانیادا، دامەزراوەیەکی ناحکوومی پەیوەندیدار، بە چارەسەرکردن بە ڕەنگەکان، بە ناوی (دامەزراوەی

بەشی دوویەم

راهێنان بۆ چارەسەرکردن بە رەنگ) چالاکیی هەیە.. چەندین کۆمەڵە و دامەزراوەی تریش لە شوێنانی تری جیهاندا هەن .. دەیانەوێت بە ئەنجامدانی کاری پراکتیکی و مەیدانی .. چارەسەری بە رەنگەکان بەلمێنن.

بەڵام مێژوو ئەوەشمان پێ دەڵێت، ئەمە هەوڵێکی تازە نییە.. بەڵکو لە سەردەمەکانی کۆنەوە چارەسەر بە رەنگەکان لە لایەن شارستانییە کونەکانەوە زانراوە، بە تایبەتیش لەوپەڕی رۆژهەڵاتی ئاسیادا، لە وڵاتانی (چین، هیندستان) باوبووە.. لە رۆژهەڵاتی ناوەراستیشدا (لە ولاتانی نێوان دوو روبار)، لە سەردەمی (فرعەونییەکانی میسر) و، لە (یۆنان - گریکەکان) یشدا.. بایەخیان بە چارەسەرکردن بە رەنگەکان داون.

پزیشکە دەروونییەکان، بۆ تووڕەیی و گرژی و هەڵچوون و دوو دڵی و نائارامی و،ماندوون و مشەوشیی هۆش.. چەخت لە چارەسەرکردنیان بە رەنگەکان دەکەنەوە.

دکتۆر (مۆرتۆن) لە کتێبەکەیدا (هێزی رەنگەکان)، دەڵێت: "دەشێت رەنگەکان لە بەندیخەنەکان و مەڵبەندەکانی لێکۆڵینەوە و، مەڵبەندەکانی چارەسەری تووشبووانی خووگرتوو بە مادده هۆشبەرەکان و، کەسە شەڕانییەکان بەکار بهێنرێت .. بۆ ئەوی هێور و ئارام و خاویان بکەنەوە".

(سیو)ش، دەڵێت: لە تاقیکردنەوەیەکدا، کە لە لایەن پۆلیسەوە ئەنجام درا.. دوو ژووریان بۆیە کرد.. یەکێکیان بە (رەنگی سەوزی کاڵ).. ئەوی تریان بە (رەنگی سووری تۆخ).. گومان لێکراوەکان، لەو ژوورەی کە بە سووری تۆخ بۆیە کرابوو.. بە ئاسانی و زیاتر دانیان بە تاوانەکانیان دەنا، نەک لە ژوورە سەوزە کاڵەکەدا.

چارەسەرکردنی نەخۆشییەکان بە رەنگەکان:

لە رووی فیزیکییەوە، رەنگەکان بەوە راڤە دەکرێن، کە گەردیلەن لە تیشک، کە لە شەپۆڵێ جیاوازی خێرایی پێکدێن .. هەر رەنگێکش شەپۆل و لەرەلەری سنووورداری خۆی هەیە.

چارەسەریش بە رەنگەکان، ئەوەیە کە لەشی تووشبوو بە نەخۆشی، بخرێتە بەر لەرەلەرەی رەنگ و تیشکە گونجاوەکان .. کە یارمەتیی چاکبوونەوەی دەدات.

سەرچاوە
Serchawe

زانیارییە نوێیەکانیش سەلماندیان.. کە ڕەنگەکان هێز بە لەش دەبەخشن، ئەم هێزەش تێکچوونی باری دەروونی و هەست و سوزداری ڕاست دەکاتەوە.. لەوانەش ڕەفتاری سیکۆپاتی (کە لەریزی مەیلی دوژمنکاریدا ریزبەندی دەکرێت.. تا ڕادەیەکی زۆریش دوورە لە پێنەگەیینی سۆزداری).

باس لە تاقیکردنەوەیەکی پراکتیکی دەکەین کە لە (لەندەن) ی پایتەختی ئینگلتەرا، لەسەر پردی (بلاک فرایار) ئەنجام درا، کە بە پردی (خۆکوژی ناودەبرێت.. چونکە زۆربەی خۆکوژەکان، لەسەر ئەم پردەدا خۆیان کوشت .. ڕەنگە (خۆڵاوییە تاریکەکە) یان گۆڕی بە ڕەنگێکی (سەوزی جوان) .. ئەم ڕەنگە بووە هۆی ئەوەی کە ڕێژەی خۆکوشتن لەسەر ئەم پردەدا زۆر دابەزێت .. ڕەنگی سەوز خۆشی و گەشی و ڕۆشنی و ئاسوودەیی بە چاوەکان دەبەخشێت.. چونکە گۆڕەپانی بینایی ڕەنگی سەوز بچووکترە لە گۆڕەپانی بینایی ڕەنگەکانی تر، هەروەها درێژیی شەپۆلەکەشی مامناوەندییە، نە وەک شەپۆلی سوور درێژە، نە وەک شەپۆلی شین کورتە.. سەوز ڕەنگێکە کە بە ڕێژەی لە (سەدا سەد) ئەرێنی و تەندروستیە دکتۆر (س . با کوست) لە ساڵی (١٨٧٧) دا، لە کتێبێکیدا بە ناوی (تیشکی سوور و شین)، بە وردی باسی لە کارتێکردنی تیشکی سووری ورووژێنەر و، تیشکی شینی ئارم بەخش، لەسەر جەستەی مرۆڤ کردووە.

زانای ناسراویش (**دی . بی . غادیلی**) لە ساڵی (١٨٦٨) دا، ئەوەی دۆزییەوە، چۆنییەتی و هۆکاری کارتێکردن، بە تیشکی ڕەنگاوڕەنگ لەسەر گیانلەبەر، غادیلی لە تیۆرەکەیدا دەڵێت: "هەر گیانلەبەرێک و یاسایەک لە یاساکانی لەش.. ڕەنگی تایبەتی خۆی هەیە، کە دەیوروژێنی و ئاگاداری دەکاتەوە.. ڕەنگییی تریش هەیە کاری ئەو ئەندامە یا یاسایە پەک دەخات.. لە میانەی زانینی کارتێکردنی ڕەنگەکان لەسەر ئەندامانی لەش و یاساکانی .. دەتوانرێت ڕەنگی دروست بەکاربهێنرێت کە دەبێتە هۆی بە دیهێنانی بەڵانسی کاری ئەندامەکە یا یاساکە کە بە شێوەیەکی سروشتی و دروستی بەڕێوە دەچێت " (غادیلی) لە ساڵی (١٩٣٣) دا، دوای چەند ساڵێک لە لێکۆڵینەوە .. زنجیرە نووسینێکی زانیاریی بڵاوکردەوە، لە ژێر ناوی (هونەری پێوانەی ڕەنگەکانی پەلکەزێڕینە) و، بەکارهێنانیان لە چارەسەرکردنی نەخۆشییەکان.

دکتۆر (**ئیدوین بابیت**) **یش**، لە ساڵی (١٨٨٧) دا، کتێبێکی لێکۆڵینەوەی دەربارەی کارتێکردنی ڕەنگەکان بڵاوکردەوە، بە ناوی (بنەماکانی تیشک و ڕەنگەکان) کە تێیدا ڕای سپاردووە.. بە هۆی ئامیری تایبەت و، شێوازی بەکارهێنانەوە، ڕەنگەکان بۆ چارەسەر بەکاردەهێنرێن.

زانای ئەڵمانیش (**مەندل**) لە ساڵی (١٩٨٠) دا، ئەویش زنجیرە نووسراوێکی زانیاری تری دەربارەی ڕەنگە سەرەکییەکان و، ئەو ڕەنگانەش کە یەکتری تەواو دەکەن بڵوکردەوە.. چۆنیش ئامێری چارەسەر بە ڕەنگەکان، بۆ چارەی نەخۆشییەکان بەکاری دەهێنن.

بەشی دوویەم

ئەم باسە زۆر هەڵدەگرێت.. ئێمە زۆر بە کورتی و چڕی.. ئاماژە بە هەندێ لەو نەخۆشییانە دەدەین، کە بە هۆی ڕەنگەکانەوە، تا ڕادەیەک باش چارەسەر دەکرێن:

سەوز: ڕەنگی سروشتە.. لە هەموو ڕەنگەکانی تر زیاتر خۆشی بە دیدە و دەروون دەبەخشێت.. بۆ چارەسەری ئاڵۆزبوون، کێشەکانی دڵ، ڕەقبوونی دەمارە خوێنبەرەکان، بۆ ئەنفلونزا، بۆ تا، بۆ دۆخی هەڵچوون و توورەبوون، بۆ سییەکان، بۆ هێمنی و هێورکردنەوەی توندوتیژی و شەرفرۆشی، بۆ هەموو جۆرەکانی ئازار بەکاردەهێنرێت.

سوور: بۆ چارەسەری دڵ، بۆ شکاوی، بۆ برین، بۆ شێرپەنجە، بۆ پێست، بۆ هێز و گوڕبەخشین و چالاکی بە لەش.. بۆ وریاکردنەوە و ئاگاداری.. بۆ چارەسەری کەم خوێنی، بۆ زیادکردنی لێدانی دڵ، بۆ چارەسەری ساردوسڕی لە کاری جووتبووندا.. بۆ تووشبوونی میزڵدان.. نابێت ژووری نووستن بە ڕەنگی سوور بۆیە بکرێت.. ناشبێت بۆ ئەو کەسانەی کە دووچاری پاڵپەستۆی بەرزی خوێن بوونە بەکاربهێنرێن.

زەرد: بۆ چارەسەری دڵتەنگی، بۆ نەخۆشی جگەر، گورچیلەکان، دەزگای هەرس، بۆ ئەکزیما، بۆ دەزگای دەماری، بۆ شەکرە، بۆ باداری، ئازارەکانی گورچیلە، ڕزگارکردنی لەش لە ماددە ژەهراوییەکان، بۆ کێشە هۆرمۆنییەکان.. بۆ زیادکردنی ڕێژەی زیرەکی.

شین: بۆ نەهێشتنی ئازار، بۆ وەستاندنەوەی بەربوونی خوێن، بۆ باداری، بۆ ڕەقبوونی دەمارە خوێنبەرەکان، بەرزبوونەوەی پاڵەپەستۆی خوێن، سەر ئێشە، نەخۆشیی پێست، بۆ بۆ خامۆشکردنی تووڕەیی و هەڵچوون و کێشە دەروونییەکان، بۆ پەستی و دڵتەگی و بێزاری.

وەنەوشەیی: بۆ چارەسەری نەخۆشیی جگەر، بۆ بێ هێزبوون، بۆ تێکچوونی بارودۆخی دەروونی و هەست و سۆزداری، بۆ هێورکردنەوەی ئازاری منداڵ بوون، بۆ دان ئێشە، بۆ کەمکردنەوەی ئازاری جمگەکان، بۆ ئازاری میزڵدان، بۆ ئێسک، بۆ سپڵ، بۆ چەندی دۆخێکی تریش.

پرتەقاڵی: بۆ کەمکردنەوەی ماندوویی، بۆ وروژاندنی ماسوولکەکان، بۆ نەخۆشی جگەر، بۆ زراو، بۆ نەخۆشییەکانی چاو، بۆ قەدەغەکردنی خەوەنووتکێ.

سپی: هێمای ئارامی و دڵنیایی و ئاشتی و پاکییە.. بۆ ڕاگرتنی بەڵانسی هێز لە لەشدا، بۆ شێرپەنجە، بۆ بەهێزکردنی

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

خڕۆکە سپییەکانی خوێن، بۆ چارەسەری نەخۆشی نەرمبوونی ئێسک، بۆ نەخۆشی سییەکان، بۆ چارەسەری زەردوویی، بە تایبەتیش بۆ ئەو منداڵە تازە لەدایکبووانەی، تووشی زەردوویی دەبن، کە تیشکێکی سپیی بەهێز دەخرێتە سەر ناوچەی جگەری.. چاک دەبێتەوە.

ڕەش: بۆ زیاتر هەستکردن بە هێز، بۆ باوەڕبوون بەخۆ، بۆ کەمکردنەوەی گەرمایی بەرز لە لەشدا، ئارەزووی خواردن کەمتر دەکاتەوە، بۆ داگرتنی کێشی زیاد.

خۆڵەمێشی: بۆ نەخۆشی سییەکان و، بۆ تووشبووانی خووگرتوو بە جگەرەکێشان.

تەنانەت ڤیتامینەکانیش پەیوەندییان بە ڕەنگەکانەوە هەیە، دەبینین ئەو خواردنانەی کە ڕەنگیان زەرد یا سەوزە، وەک: لیمو، هەڵوژەی زەرد، کاهوو، بیبەری سەوز، دەوڵەمەندن بە ڤیتامین "سی".. ئەو خواردنانەش کە سوورن وەک: تەماتە، سێوی سوور دەوڵەمەندن بە ڤیتامینی "بی، بی : ١٢ " خواردنی وەنەوشەیش ڤیتامین "ئی" سەوزەشدەوڵەمەندە بە ڤیتامین " دی".

نەخۆشییەکیش هەیە بە ناوی (کوێری ڕەنگەکان)، نەخۆشییەکە تووشی مرۆڤ دەبێت، کە ناتوانێت جیاوازی لە نێوان چەند ڕەنگێک یا هەموو ڕەنگەکاندا بکات.. بە هۆی تێکچوونێ تۆڕی چاوەوە، یا بە هۆی تێکچوونی دەماری چاو، یا تێکچوونی خانەکانی بینایی لە مێشکی مرۆڤدا.. یەکەمین کەسیش کە ئەم نەخۆشییەی دۆزییەوە، زانای کیمیاوی ئینگلیزی (جۆن دالتۆن) بوو، کە باسێکی دەربارەی (کوێری ڕەنگەکان) بڵاوکردەوە.. شایانی باس و سەیریشە، کە ئەم زانایە خۆی تووشی ئەم نەخۆشییە ببوو.

لە ئەمڕۆدا، دکتۆر پسپۆری ڕەنگەکان و، کەسانی شارەزا هەن، لە بواری چارەس بە ڕەنگەکان.. ئەگەرچی لە لای ئێمە بایەخ ئەوتۆ بە گرنگی و کاریگەری ڕەنگەکان و، بە چارەسەر بە ڕەنگەکان نەدراوە، کە شایانی ئاماژە و باسکردن بن.

لە کۆتاییدا هیوادارم، کە خوێنەرانی ئازیز سوود لەم بابەتە وەربگرن.. بە تایبەتیش دایکان و باوکان و مامۆستاکان و، هەموو ئەوانەی کە دڵسۆز و خەمخۆری منداڵانن.

٣ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٥

سەرچاوە Serchawe

سایکۆلۆژیای توندوتیژیی دژی منداڵان.

دیاردەی توندوتیژیی دژی منداڵان، یەکێکە لە گەورەترینی ئەو کێشانەی کە لە ئەمڕۆدا رووبەڕووی جیهان بۆتەوە .. چونکە بە پێی راپۆرتەکانی "یۆنسیف" و راپۆرتەکانی ئەو رێکخراوە نێودەوڵەتییانەی کە پاڵپشت و، داکۆکیکەرن لە مافەکانی منداڵانن، ئەوەیان خستۆتە بەرچاو، کە بە شێوەیەکی زۆر مەترسیدار ژمارەی منداڵانی قوربانیانی هەموو جۆرەکانی توندوتیژیی و زەبروزەنگ لە جیهاندا، زۆر لە زیادبووندایە.. هیچ کۆمەڵگایەکیش، پێشکەوتووبێت یا دواکەوتوو بێت، لە تاوانی توندوتیژیی دژی منداڵان بەدەرنین.. لە ئێستاشدا، بە تایبەتی لەو وڵاتانەی کە شەڕ و ئاژاوەیان تێدایە، یا خاکەکانیان لە لایەن داگیرکەرانەوە داگیراون .. یا ئەو دەوڵەتانەی بە دەستی هەژاری و بێکاری و برسێتییەوە دەناڵێنن.. وەکو: (عێراق، سوریا، یەمەن، فەلەستین، سۆماڵ، ئەفغانستان، نەیجیریا، لیبیا، مالی، سودان، میسر، مەغریب.. بەشێکی زۆری کوردستانیش،... هتد) چەوسانەوە و توندوتیژیی دژی منداڵان، لە ئاستێکی پێشێلکاریی مەترسیدار دایە.. بە هەزاران منداڵی پاک و بێتاوان بوونەتە سووتەمەنی شەڕ و، بە زۆر چەکیان پێ هەڵدەگرن و، رەوانەی شەڕیان دەکەن، یان دڵڕەقانە و بێویژدانانە، لە شەڕدا دەیانبەنە پێشەوە و، دەیانکەن بە قەڵغانی خۆپاراستن .. یا پاکییان دەشێوێنن و فێری کاری سەربڕین و، پیاوکوژییان و خۆتەقینەوەیان دەکەن ـ هەر وەکو چۆن دەبینین داعشی بەکرێگیراوی بەدڕەوشت بە بەزۆر منداڵانی شوێنەکانی ژێردەستیان، بەم کردەوە قێزەوەنانە گۆش دەکەن و رایان دەهێنن ـ لەم وڵاتانەدا بە هەزار منداڵ کوژران، بە هەزاران منداڵ دەستدرێژی کرایە سەریان و ئەتکران، بە ملیۆنان منداڵان ئاوارە و سەرگەردان بوونە و، رەش و رووت و برسین و، لە مافی خوێندن و شادی و یاری و، لە چێژ و خۆشییەکانی تافی منداڵیان بێبەشن.

توندوتیژیی و زەبروزەنگ دژی منداڵان چیرۆکێکە کۆتایی نایات.. لە ئەنجامی نابەڵەدی و بە هەڵە تێگەیشتن لە پەروەردەی دروستی منداڵان، ساڵی بە هەزاران منداڵانی پاک و بێ تاوان لە جیهاندا، بە نارەوا دەبنە قوربانی .. لە راپۆرتێکی نەتەوە یەکگرتووەکان دەربارەی توندوتیژیی دژی منداڵان، ئاماژە بەوە دەکات کە تا ئەمڕۆش لە قوتابخانەکانی زیاترلە (١٠٠) دەوڵەت لەجیهاندا، مامۆستاکان بەدارو بە قامچی مامەڵە لەگەڵ قوتابییەکانیاندا دەکەن.. تەنانەت لە ئەمریکاشدا، ساڵانە زیاتر لە (٥) ملیۆن منداڵ رووبەڕووی توندوتیژیی دەبنەوە، لەم ژمارەیەش ساڵی زیاتر لە (٥) هەزار منداڵ، لە ئەنجامی توندوتیژیی و لێداندا، دەمرن.

بە پێی راپۆرتێکی تر، لە وڵاتی نەیجیریادا لە (١٠) منداڵ، (٦) منداڵیان رووبەڕووی توندوتیژیی دەبنەوە، بە تایبەتیش

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

کچان دەستدرێژی سێکسی دەکرێتە سەریان.

توندوتیژیی دژی منداڵان تەنها لێدان و تێ هەڵدان نییە، بەڵکو زۆر شێوازی تریشی هەیە، وەک : هەڕەشەکردن، ترساندن، سوکایەتی و بێڕێزی کردن، جوێن و قسەی ناشیرین پێوتن، توانج و تانە و تەشەر، گاڵتە پێکردن، تف لێکردن، چەمۆڵە لێنان، پشتگوێ خستن، دەستدرێژی کردنە سەریان، رووشکاندن و تەریقکردنەوەیان، زەوتکردنی ئازادییان، بە دکردن و ئەشکەنجەدانیان،... هتد.

پێناسەی توندوتیژیی ئەمەیە: "هەموو کارێکی بەرچاو یا شاراوە، راستەوخۆ یا ناراستەوخۆ، ماددی یا مەعنەوی، بۆ گەیاندنی ئازار بە خۆ یا بە کەسێکی تر، یا بە کۆمەڵە کەسێک، یا بە سامانی کەسێکی تر، ئەم کارە دژی یاسایە، ئەنجامدەریش رووبەڕووی یاسا و سزادان دەبێتەوە".

لە رێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانیش بۆ مافەکانی منداڵ کە لە رێکەوتی رۆژی (٢٠ی نۆڤەمبەری ١٩٥٩) دا دەرچووە، لە ماددەی (١٩) دا، بەم شێوەیە پێناسەی توندوتیژیی کراوە: "هەموو دەوڵەتە لایەندارەکان، هەموو کارێکی یاسایی و بەڕێوەبردن و کۆمەڵایەتی گونجاو دەگرنەبەر، بۆ پاراستنی منداڵ لە هەموو شێوەکانی توندوتیژیی، یا زیان پێگەیاندن، یا خراپی جەستەیی، یا هۆشی و گوێ پێنەدان، یا ئەو مامەڵەکردنەی کە گوێ پێنەدانی لە خۆگرتووە، یا مەمەڵەکردنی خراپ، یا قۆستنەوە ، لەوانەش دەستدرێژیی بۆ سەر کچان، کە لەژێر چاودێریی باوکی (باوکی و دایکی) دایە، یا راسپێڕاوی یاسایی (راسپێراوە یاساییەکان) یا هەر کەسێک بێت، پێویستە بەڵێنی ئەوە بدات، کە منداڵەکە بەخێو دەکات..".

هەندێ کەسیش، توندوتیژیی بەوە پێناسە دەکەن، کە بەکارهێنانی هێز و رقلێبوونەوەی مەبەستداری بە ئەنقەستە، دژی کەسانی تر، کە وێرانی و، زیانی ماددی و دەروونی بە دوای خۆیدا دێنێت.

پێناسەی سایکۆلۆژیش بۆ توند و تیژی ئەوەیە: "مەودایەکی فراوانی رەوشتییە، گوزارشت لە دۆخێکی هەڵچون دەکات، کە بە ئازار و زیان گەیاندن بە کەسانی تر و بە شتێک کۆتایی دێت.. یا بە شکاندن و وێرانکردنی موڵکی کەسانێکی تر.. لەوانەشە بگاتە هەڕەشەی کوشتن و، کوشتنیشی لێ بکەوێتەوە " بە بۆچوونی دەروونناسان، توندوتیژیی رەوشتێکی ماکیبە - غەریزە - یە، کە رق و حەزی وێرانکاریشی لەگەڵ دایە، ئامانجیش دەربڕینی ئەو دوژمنکارییە شاراوەیە، بەرانبەر بە بە خەڵکی.. یان توندوتیژیی لە ئەنجامی شکستییەکی گەورە، خۆڕانەگرتنی ئەو کەسە".

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

لەبەر رۆشنایی ئەو پێناسانەی سەرەوە، دەتوانین توندوتیژیی دژی منداڵان وا پێناسە بکەین: "هەموو شێوەیەکی رەوشتێکی راستەوخۆ یا ناراستەوخۆ، بە قسە یا بە قسە نەبێت، ئاشکرا یا شاراوە بێت، ماددی یا مەعنەوی بێت، نەرێنی یا نەرێنی نەبێت، کە دەبنە هۆی ئازاردان و زیان گەیاندن، یا خراپیی رەفتارکردن بەرانبەر بە منداڵان .. یا دەستدرێژیی سێکسی و هەست برینداركردن، کە دەبنە هۆکاری ئازاری جەستەیی و دەروونیی منداڵان.. شوێنەوارێکی جەستەیی و دەروونی و سۆزداری و فێربوونی خراپ و مەترسیداریان لێدەکەوێتەوە.. ئەم توندوتیژیی و دەستدرێژییانە، بە پێچەوانەی بەها ئایینییەکان و کۆمەڵایەتییەکان و یاساکانی نێودەوڵەتی و ناوچەیی و ناوخۆییەکان و دژی بەڵگەنامە نەتەوەییەکانن.. چونکە تەنیا هەست و رەوشتە، کە مرۆڤیان لە گیانەوەرەکانی تر جیاکردۆتەوە.

توێژینەوەیەکی زانیاری ئەوەی سەلماند، کە ئەو منداڵانەی رووبەڕووی توندوتیژیی و زەبروزەنگ و مامەڵەکردنی خراپ و زیان گەیاندنی جەستەیی و دەروونی دەبنەوە ، ئەمانە زۆترینی ئەو کەسانەنە دەبن، کە لە داهاتوودا تووشی نەخۆشی دەروونی و ترس دەبنەوە، هەموو جۆرەکانی توندوتیژیی کارتێکردنێکی نێگەتیڤیان لەسەر ئەمڕۆی منداڵییان هەیە، کە گەورەش دەبن رەنگدانەوەیەکی نێگەتیڤ و مەترسیداریان لەسەر ژیانی خۆیان و خەڵکیش دەبێت.. نموونەی مێژوویش لەم بارەیەوە زۆرن.. ئەگەر ئاورێک لە ژیانی (ستالین) بدەینەوە کە سەرکردەیەکی روسیا بوو.. گەر بە قۆناغی منداڵیدا بچینەوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، توندتیژییەکانی باوکی لەگەڵیدا، رۆڵ و کارتێکردنێکی نێگەتیڤیان هەبووە، لەوەی کە ستالین ببێت بە کەسایەتییەکی تۆندڕەو و توندوتیژ و دڵڕەق.. باوکی رۆژی چینێ ستالینی دارکاری دەکرد.. هەروەها گۆڕبەگۆڕە خوێنڕێژەکەی عێراقیش (سەدام حوسێن)ی دیکتاتۆر.. سەدام دوای لە دایکبوونی کەوتە بەردەستی زڕباوکەکەی کە (ئیبراهیم ی مامی بوو، کە رۆژانە زۆری لێدەدا، لەلای (خەیروڵا تولفاح) ی خاڵیشی کەمی لێ نادرا.. بۆیە سەدام بوو بەو دەسەڵاتدارە خوێنڕێژ و پیاوکوژ و دڵڕەقەی، کە عێراق بە تایبەتی و کوردستانی خڵتانی خوێن کرد.

ئەوە راستییەکی حاشا هەڵنەگرە، کە توندوتیژیی، هەر توندوتیژیی بە بەرهەم دێنێت.. توندتیژی دوژمنایەتی خۆش دەکات و، ئارەزووی تۆڵسەندنەوە دەروێنێ و، پاکانەش بۆ وێرانکاری و کاولکردن دەکات..

پەندێکی کوردیشمان هەیە کە دەڵێت:

"بە تورەیی کار نابێت مەیسەر... بە قسەی خۆش مار لە کون دێتە دەر".

بۆیە تکامان لە دایکان و باوکان و لە مامۆستاکان هەیە، بە خۆیاندا بچنەوە و، بە شێوەیەکی راست و دروست

بەشی دوویەم

جگەرگۆشەکانیان گۆش و پەروەردە بکەن، بە نەرم و نیانی و خۆشەویستییەوە مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، بە زمانی گوڵ لەگەڵیاندا بدوێن.. چونکە لە منداڵەکانتان گرنگتر و شیرینتر و جوانتر نییە.. منداڵەکانتان، بە نرخترین سامان و سەرمایەی خۆتان و گەلەکەمانن.. با دروشمی جوانی پەروەردەییتان ئەمە بێت: "نا بۆ رق و توندوتیژیی .. بۆ خۆشەویستی و نەرم و نیانی".

پاراستنی منداڵان، بەڵگەیە بۆ هۆشاری شارستنی و.. بۆ پەروەردەیەکی پێشکەوتووی هاوچەرخ.. بۆ جێبەجێکردنی مافە رەواکانی منداڵان.. بۆ داهاتوویەکی باشتر و گەشتر .. منداڵانی ئەمڕۆمان هیوای داهاتوومانن.. کۆڵەکەکانی بەیانینمان.. پێشکەوتنی کورد و کوردستان بەندن بە رادەی پەروەردەکردن و رێنمایی کردنی دروستی کوردیلەکانمان.

لە کوێدا توندوتیژیی دژی منداڵان دەکرێ؟

١- توندوتیژیی خێزانی (لە ماڵەوە):

خێزان باوەشی دڵنیایی هەموو ئەندامەکانی خێزانە، بە بچووک و گەورەوە، بە کچ و کوڕەوە، چونکە خێزان بۆ رۆڵەکانی ئاسوودەیی و دڵنیایی و پاراستن و بەخێوکردن و چاودێری دابین دەکات.. ماڵ پەنایەکی خۆش و فراوانە، بۆ تێپەڕاندن و چارەسەرکردنی ئەو گرفت و کیشانەی دێنە رێی منداڵان.. ئەرکی دایکان و باوکانە، کە پێویستییەکانی منداڵەکانیان دابین بکەن و، بە جوانی و بە دروستی گۆش و پەروەردەیان بکەن.. تا بە جوانی گەشە بکەن و بێنە بەرهەم.. لە رووی جەستەیی و دەروونی و کۆمەڵاتی و رۆشنبیرییەوە پێیان بگەیەنن، تا بە بڕوای تەواویان بەخۆیان هەبێت و بە گەشبینییەوە رووبەڕووی ژیان و داهاتوویان ببنەوە.. کەواتە خێزان بەرپرسێتی و رۆڵی سەرەکیی و گەورەیان لە پەروەردەکردن و ئامادەکردنی منداڵدا هەیە.. بەڵام هەندێ لە خێزانەکان رووبەڕووی بەرهەڵستی گەورە بوونەتە، وەکو: توندوتیژیی نێوخێزان، جیابوونەوە و دابڕان و هەڵوەشاندنەوە بوونەی شیرازەی خێزانی، کێشەی هەژاری و نەبوونی، ناکۆکی و نەسازان.. بە پلەی یەکەمیش منداڵان بوونەتە قوربانی و، باجی ئەو هەموو کێشانەی خێزانەکانیان دەدەنەوە.. ناچارن یان ناچار دەکرێن پەرتەوازە ببن و، روو لە شەقام و، لە چارەنووسێکی نادیار بکەن.. ناچارن، بۆ بژێوی ژیانی خێزانەکانیان یا خۆیان، پەنا بۆ هەر کارێکی نەخوازرا و نەشیاو و مەترسیدار بەرن.. لە لایەن کەسانی چاوچنۆک و بازرگانانی منداڵانەوە، بە ئاسانی دڵپاکی و سادەیی و ساوێلکەییان دەقۆزنەوە و، رووبەڕووی دەستدرێژی و ئەتککردن دەبنەوە .. فێری خواردنەوەی مەی و، جگەرەکێشان و، مادده هۆشبەرەکان و، سواڵکردن و دزی دەبنەوە.. لەوانەشە بۆ گەوادی و کاری لەشفرۆشی لە رێ دەریان بکەن.. بە بێ نان و بە بێ ئاو، بێ شوێنی پشوودان و حەوانەوە، بێ سەرپەرشتی و چاودێری و، بێ پاراستن،... هتد. هەموو ئەم بارودۆخە نەشیاوانە، کە شایستەی منداڵان نین..

پێشێلکردنی زەقی مافەکانی منداڵانن.. کاریگەرییەکی مەترسیدار و نێگەتیڤیان لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی خۆیان و گەلەکەیان دەبێت.. هەر خێزانیش بەرپرسیارنین لەم ئەنجامە نەخوازراوە.. بەڵکو بەرپرسێتیی گەورە و، لۆمەیەکی زۆر دەکەوێتە ئەستۆی حکوومەتەکانیان، ڕێکخراوە مەدەنییەکان، میدیا و ڕاگەیاندنەکان.. ئەنجامێکی مەترسیداری وەها، لە ئەستۆی هەموومان دایە.. بیانوو و پاساو هێنانەوە و پاکانەکردنیش لە کەس قبووڵ ناکرێت و.. هەموومان بەرپرسیارین و باجی ئەم ئەنجامە نەخوازاراوە دەدەینەوە.. ماددەی (١٩) لە جاڕنامەی مافەکانی منداڵ، بە توندی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە نابێت خێزان، بە خراپی مامەڵە لە گەڵ منداڵەکانیاندا بکەن.. ناشبێت لە نێو خێزاندا پشتگوێیان بخەن.

٣- توندوتیژیی لە قوتابخانەکاندا:

سەرەڕای ئەوەی کە قوتابخانە دامەزراوەیەکی پەروەردەییە، پێش ئەوەی مەڵبەندي فێرکردن بێت.. بەڵام بە داخەوە تا ئەمڕۆش لە زۆربەی قوتابخانەکاندا، توندوتیژیی و مامەڵەکردنی نادروست و ڕەفتاری ناپەسەند، دژی منداڵان کاڵ نەبوونەتەوە.. زۆرن ئەو مامۆستایانەی، دووچاری فشاری دەروونی و گرفتی جیاوازی ژیان بوونەتەوە، ئەم گرفت و کێشانەیان ئابووری بێت، تەندروستی بێت، کۆمەڵایەتی بێت، سیاسی بێت.. ئەم مامۆستایانە زۆر جار داخی خۆیان بە قوتابییەکان هەڵدەڕێژن و، بێویژدانانە و بە شێوەیەکی نارەوشتی و نامرۆڤانە مامەڵە لەگەڵ قوتابییەکانیان دەکەن.. لێیان دەدەن، ئازاریان دەدەن، تفیان لێدەکەن، گوێ و قژیان ڕادەکێشن، فەلاقەیان دەکەن، قسەی ناشیرین و نەشیاویان پێدەڵێن.. بە هەزاران قوتابی بە هۆی مامۆستایانی دڵڕەق و توندوتیژ و نابەڵەد لە بواری پەروەردەدا، وازیان لە قوتابخانە و لە خوێندن هێنا.. ئەم هەڵس وکەوتە ناشیرینانە هەموو مامۆستیان ناگرنەوە، مامۆستای شارەزا و لێهاتووی بواری پەروەردەی دروستی منداڵانمانمان زۆرن، کە شایەنی ئەوپەڕی ڕێز و شانازین.

بەکارهێنانی توندوتیژیی و زەبروزەنگ و سزای جەستەیی و دەروونی، گوزارشتە لە کەسایەتییەکی دۆژمنکاری و ڕقاوی، پڕلە نەنوشستی و کەموکوڕی، بەکارهێنانی سزای جەستەیی و دەروونی و قسەیی، بەهەموو جۆرەکانییەوە، گۆزارشتە لە بێتوانایی ئەوکەسەی کە پێی هەڵدەستی، ئەوەش دەگەیەنێت کە توانای ئەوەی نییە بە ڕێگەیەکی ڕاست بگات بە ئامانجەکانی، بۆیە وای لێدەکات کە داخ و کەموکورییەکانی خۆی بە کەسانی تر دەربکات، بە شێوەیەکی ناڕەوا و نامرۆڤانە مامەڵە بکات.

٤- توندوتیژیی لە شەقامدا:

وەکو لە توندوتیژیی لەماڵەوەدا باسمان کرد، لە ئەمڕۆدا، بە ملیۆنان منداڵان، لە هەموو شوێنێکی جیهاندا، شەقام بۆتە

شوێنی حەوانەوەیان، لە خۆشەویستی و شادی و لە خۆشییەکانی تافی منداڵییان و، لە فێربوون و یاری و پێکەنین و پەروەردە بێبەشن.. بە کوێرەوەری و هەناسەساردی سەردەنێنەوە، ناو بەرمیلیەکانی پاشماوی خۆراکی ماڵە دەوڵەمەندەکان دەگەڕێن بۆ ئەوەی شتێک بدۆزنەوە و بیخۆن.. سەرەڕای ئەوەش لە ڕێ دەرچوونە و.. دووچاری بەدڕەوشتی و، دوژمنکاری و شەڕانگێزی بوونەتەوە .. ئەمەش پەڵەیەکی قێزەوەنە بە تەوێڵی مرۆڤایەتی و ویژدانی جیهانییەوە.. ئەو پارەیەی لە ساڵێکدا لە شەڕ و کوشتن و کاولکردندا بە فیڕۆ دەچێت.. بەو پارەیە هەموو منداڵان و هەژارانی جیهانی پێ تێر و پۆشتە دەکرێت..!

٥- توندوتیژیی لە شوێنی کارکردنی منداڵاندا:

وەکو وتمان لەبەر هەژاری و نەبوونی، لە ئەمڕۆدا، نزیکەی (٢٠٠) ملیۆن منداڵ لە هەموو جیهاندا، ڕۆژانە لە کاری هەمەجۆرەدا کاردەکەن، هەندێ لەو کارانەش قورسن و، لەگەڵ توانا و جەستەی ناسکی منداڵاندا ناگونجێن .. ئەمەو بە کەمترین پارەش کاریان پێدەکەن .. یا لەسەر شەقامەکان و سەنتەرەکاندا شت دەفرۆشن .. ژمارەیەکی زۆری ئەو منداڵە کارکەرانە، ڕووبەڕووی توندوتیژیی و ئازاردانی جەستەیی و دەستدرێژی بوونەتەوە .. کارپێکردنی منداڵان، دژی مافەکانی منداڵە .. تا ئەمڕۆش ئاوڕێکی ئەرێنی نەدراوەتەوە بۆ دابین کردنی گوزەرانی هەژاران و منداڵەکانیان.

جۆرەکانی توندوتیژیی دژی منداڵان:

زۆر بە کورتی و بە چڕی پۆلێنی بەشێک لە جۆرەکانی توندوتیژیی و زەبروزەنگ و خراپەکاری و مامەڵەی نادروست دژی منداڵان دەکەین، گەلێ شێواز و جۆری هەیە:

١- توندوتیژیی و ئازاردانی جەستەیی:

ئازاردانی جەستەیی، هەموو لێدان و زەبروزەنگێک و، دەستدرێژیەک دەگرێتەوە، کە ئازار بە جەستەی منداڵ بگەیەنێت، بە بەکارهێنانی دەست و قاچ، ددانەکان و سەر، یا هەر هۆیەکی تریێت، وەکو دار و بەرد و قامچی و چەقۆ و،... هتد. کە دەبێتە هۆی رووشاندن، زام و بریندارکردن، شکاندن ئەندامانی جەستەی ناسکی منداڵ.. لە شێوەکانی تری ئازاردانی جەستەی منداڵان: داخکردن، نوقورچ لێگرتن، قژ و گوێ ڕاکێشان، بەندکردن، برسی کردن، فەلاقەکردن، گازلێگرتن، زۆر جاری وەهاش بووە سزادانی منداڵ گەیشتۆتە ئەوەی کە بیخنکێنن، یا بیکوژن.

جۆرێکی تر لە ئازاردانی جەستەیی منداڵان، (خەتەنەکردنی کچان)ە، بەپێی راپۆرتێکی (یۆنسکۆ) سەرەڕای پەسەندکردنی کۆمەڵێک یاسای دژ بە خەتنەکردنی کچان، بەڵام نەتوانراوە رێ لەم دیاردە ناپەسەندە زیانبەخشە بگیرێت.. بەداخەوە تا ئەمڕۆش لە چەندین وڵاتدا، لە نیو هۆز و کۆمەڵە دواکەوتووەکاندا، ساڵانە بە هەزاران کچانی منداڵ، دەبنە قوربانی ئەم دیاردە ناشارستانییە.. بڕینی ئەندامێکی هەستیاری مێینەی کچان، لە تەمەنێکی منداڵیدا، رەنگدانەوە و ئاسەوارێکی نێگەتیڤی لەسەر قۆناغەکانی ژیانی کچاندا بەجێ دەهێڵێت.. کاریگەرییەکی خراپی جەستەیی و دەروونی دەبێت.

٢- توندوتیژیی (سێکسی):

دەستریژی و، توندوتیژیی سێکسی و، زیان گەیاندن بە لەشی کچان، مەترسیدارترین شێوەی توندوتیژیی و دەستریژی و ئازار پێگەیاندنە، کە ئەو منداڵە پاکیزانە، دەبنە قوربانی ئارەزووی سێکسی کەسانێکی گەورەی، دڕندەی ئاژەڵ ئاسایی، ئەمەش چ لە رووی جەستەییەوە، یا دەروونی و کۆمەڵایەتییەوە، شوێنەوارێکی زۆر خراپ و مەترسیدار لەسەر ژیانی منداڵ بەجێ دەهێڵێت، کە بە درێژایی ژیانی پێوەی دەناڵێنێت.. چونکە ئەمە بە ئەتک و بە دەستریژییەکی رەوشتی و کۆمەڵایەتی و بە سوکایەتی کردن و، بە سنووربەزاندنی رەوشتی و بەها مرۆییەکان دەزانرێت.

مادەی (٣٤) لە جاڕنامەی گەردوونی بۆ مافەکانی منداڵ جەخت لەوە کراوە: "دەوڵەتە لایەندارەکان، بەڵێنی پاراستنی منداڵ دەدەن، لە هەموو توندوتیژییەکی پێشێلکردن و دەستدرێژی کردنە سەر مێیینە".

٣- ئازاردانی دەروون و هەست و سۆز:

لێرەدا مەبەست لە زیان پێگەیاندنی دەروونی و کۆمەڵایەتییە، لە رێی دوژمنایەتی و رق لێبوونەوە، کە ئەمەش جۆرێکە لە هەڕەشە بۆ سەر تەندروستیی منداڵ، کە دەبێتە هۆی دواکەوتن و کەموکوڕی لە کەسایەتی و، تێکچوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵ کەسانی تردا.. لە شێوەکانی توندوتیژیی هەست و سۆزداری: بێبەشکردنی منداڵە لە خۆشەویستی و سۆزداری، لە لاواندنەوەی، لە پاراستن و چاودێری، بێ بەشکردنی لە ئاسوودەیی و دڵنیایی، بێ بەشکردنی منداڵە لە مافی فێربوون، لە یاری و شادی، لە هەر شێوەیەکی خۆشەویستی و سۆزداری و نازپێدان.

زۆر نازپێدان و زیادەڕۆیی لە چاودێری و ئاگاداریش، بەشێکن لە ئازار دانی دەروونی.

سەرچاوە
Serchawe

٤- پەراوێزکردنی منداڵ:

پەراوێزکردن یا پشتگوێخستنی منداڵان، شێوازێکی هەڵەی رەوشتییە، دەگەڕێتەوە بۆ شکستی و لاوازی و نابەڵەدی خێزان و قوتابخانە لە شێوازی پەروەردەی منداڵدا، بۆ دابین کردنی پێویستییە بایۆلۆژییەکانیان، وەک: (خۆراک، خواردنەوە، جلوبەرگ، جێی حەوانەوە، تەندروستی) هەروەها دابین نەکردنی پێویستییە سایکۆلۆژییەکانیان، وەک: (دڵنیایی و ئاسوودەیی، گوێ نەدان بە تەندروستیی، تێرنەکردنی لە خۆراکی پێویست، گوێ نەدان بە پێداویستییەکانی فێربوونی زانیاری و پەروەردەیی و وەرزشی منداڵ، پەراویزکردنی لەوەی کە وەکو کەسێکی دروستی کۆمەڵایەتی پێ بگات).

٥- بە زۆر بەشوودانی کچانی منداڵ:

ژمارەی ئەو کچانەی لە خوار (١٨) ساڵانەوەن، کە بەبێ حەز و خواستی خۆیان بە شوویان داون، یا بەزۆر و بە هەڕەشەی کوشتنیان بەشوویان داون، لە جیهاندا زیاتر لە (٧٥) ملیۆن کچن.. کە تێیان دا هەیە تەمەنی (٧) ساڵانە.. زۆربەشیان لە باشووری ئاسیا و، لە ئەفریقا و، لە ناوەڕاست و باشووری ئەمریکا دان.. هەژاری یا پیاوسالاری، هۆی کۆمەڵایەتی، هۆکاری گرنگی بە شوودانی کچانی منداڵانن.. بۆ نموونە: (بەسمە) منداڵێکی یەمەنییە، تەمەنی (٧) ساڵە لە پیاوێکی یەمەنی مارەیان بڕی و گواستییەوە، کە لە تەمەنی باپیری نەسمە دایە. ئایا ئەمە بە پێچەوانەی هەموو یاساکان و هەموو رەوشتێکەوە نییە..؟ تەنانەت لە نێو ئاژەڵەکانیشدا شتی وا نییە.

٦- بازرگانی کردن بە فرۆشتنی منداڵان:

تا ئەمڕۆش، بە نهێنی و بە ئاشکرا، لە هەندێ لە وڵاتانی جیهاندا، لە ئەفریقا و ئاسیا و ئەمریکای باشووردا، هەر وەکو سەردەمی کۆیلایەتی، هەروەکو کاڵایەکی بازرگانی بەهۆی هەژارییەوە، خێزانە هەژارەکان منداڵەکانیان دەفرۆشن، بە تایبەتیش کچەکانیان.. بازرگانە چاوچنۆکەکانیش بۆ سوود و مەبەستی خۆیان، بەبێ لێپێچینەوە ئەم منداڵانە بەکاردەهێنن، یان دەیان فرۆشنەوە، یا بۆ کاری ناڕەوا و لەشفرۆشی گەورەیان دەکەن.

٧- منداڵ رفاندن:

دیاردە و تاوانێکی تری ئەم سەردەمەیە لە دژی منداڵان.. بە تایبەتیش لە لایەن رێکخراوی تیرۆریستی (داعش) و،

کەسەنێکی نەفس نزمی بێرەوشت و بێ بەها، لە پێناوی وەرگرتنی پارەدا، منداڵان دەڕفێنن و وەک بارتمەیەک، تا پارەیەکی زۆر لە خێزانەکانیان وەرنەگرن ئازادیان نکەن، جاری واش هەبووە، پارەشیان وەرگرتووە و، منداڵەکەشیان کوشتووە.. لە چەند ساڵی رابردوودا، تا ئەمڕۆش، ئەم تاوانە لە چەند شارێکی عێراقیشدا سەری هەڵداوە.. لە زۆر شوێنی جیهاندا ساڵانە بە هەزاران منداڵ دەبنە قوربانیی ئەم تاوانە قێزەوەنە.

٨- بەکارهێنانی منداڵان لە بازرگانیی مادده هۆشبەرەکان:

بازرگانانی مادده هۆشبەرەکان، دڵپاکی ساویلکەیی منداڵانی شەقامیان قۆستوونەتەوە، بە پارە هەڵیان دەخەڵەتێنن و، مادده هۆشبەرەکانیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر پێدەگوێزنەوە، یا بۆیان دەفرۆشن.. بەشێکی زۆری ئەو منداڵانە خۆشیان ئالوودەی مادده هۆشبەرەکان بوونە. ساڵانەش منداڵێکی زۆر لە جیهاندا لە نێوان (١٠ بۆ ١٥) ساڵان، تووشی ئالوودەبوون بە مادده هۆشبەرەکان دەبن و، دەکەونە داوی بازرگانە بێویژدانەکانی مادده هۆشبەرەکان.. ئەمەش بە پێی ماددەکانی مافەکانی منداڵ، تاوانە، دەبێت بە توندی سزای یاسایی ئەو بازرگانانە بدەن، کە منداڵانیان تووش کردوون.

٩- بەکارهێنانی منداڵ بۆ گەوادی و لەشفرۆشی:

ئەمەش تاوانێکی مەترسیدار و ئەنجام خەراپی ترە لە تاوانەکانی دژی منداڵان، گەلی منداڵ لە جیهاندا لە رێ دەرکراون و بە پارە هەڵخەڵەتێنراون، بۆ گەوادی و کاری لەشفرۆشی بەکاریان دەهێنن، بێگومان ئەمەش دژی مافەکانی منداڵانە، تاوانێکی مەترسیدارە و، هەموو یاساکان و داب و نەریتە کۆمەڵایەتی و رەوشتییەکان دژی ئەم تاوانەن.. ژمارەی خەمڵێنراو، زیاتر لە (٧٥) ملیۆن کچ و (١٨) ملیۆن کوڕی خوار تەمەنی (١٨) ساڵان، دووچاری گەوادی و لەشفرۆشی بوونە.. ژمارەی ئەو منداڵانەش کە ساڵانە دەچنە بواری لەشفرۆشییەوە، دەگاتە نزیکەی (٢) ملیۆن منداڵ لە جیهاندا.

١٠- توندوتیژیی هەژاری:

(گاندی) دەڵێت: "هەژاری خەراپترین شێوەی توندوتیژییە".. هەژاری گرنگترین هۆکاری دەربەدەری و سەرگەردانی و سەرهەڵگرتنە لە جیهاندا.. بەشێکی زۆر لە منداڵان بە هۆی هەژاری و نەبوونییەوە، لە خوێندن بێبەشن، یا وازیان لە خوێندن هێناوە و کەوتوونەتە سەر شەقامەکان.. یا بەهۆی مردنی دایکیان یا باوکیانەوە، بێناز بوونە و، بە ناچاری ماڵیان بە جێهێشتوون.. بوونە بە نێچیرێ ئاسان بۆ بازرگانانی چاوچنۆک و، بێڕەوشتان، هەژاری و دڵپاکییان قۆزتوونەوە و، لە رێ دەریان کردوون.

١١- جیابوونەوەی دایک و باوک:

دیاردەی جیابوونەوەی دایک و باوک لە زیادبووندایە، گەلێ هۆکاری هەیە، لەوانەش هۆکاری ئابووری، کۆمەڵایەتی، دەروونی.. بەڵام قوربانیی سەرەکی لە جیابوونەوەیان منداڵەکانیان، ئەمان باجی ئەو جیابوونەوەیان دەدەن.. ئەمانن لە خۆشەویستی و لە ناز و سۆزداری بێبەش دەبن، سەرلێشێواو و سەرگەردان دەبن، سوێ و ئازار، ئازاری دەروونیان دەدەن.. لەوانەشە بکەونە ژێر چەپۆک و رقی زڕدایک و زڕباوک.. ئەوسا دەبێت ژیان و گوزەرانی ئەم منداڵە بێتاوانانە چێ بێت و چارەنووسیان بە کوێ بگات؟

١٢- ئازاردانی منداڵ لە سواڵکردندا:

هەر چەندە هەژاری هۆیەکی سەرەکیی سواڵکردنە و، لە هەموو شوێنێکی جیهاندا سواڵکردن بە شێوەیەک لە شێوەکان هەیە.. بەڵام بەداخەوە لە لای هەندێ نەفس نزم و لات و تەمەڵ و ئیشنەکەر بۆتە پیشەیان.. ئەگینا کورد وتەنی دەبینین سواڵکەری وەها هەن، مل و ملقەوین و توانای کار و کاسبییان هەیە.. لە ئەمڕۆدا ژمارەیەکی زۆر لە ژنان و لە کچانی منداڵ و گەورەش هەیە، سواڵ دەکەن، کە هەندێکیان رووبەرووی دەستدرێژی بوونەتەوە .. ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە، بە کارهێنانی منداڵانە لە سواڵکردندا، چەندین جار لەسەر شەقامەکانی شارەکانی کوردستان و عێراق و لەبەردەم مزگەوتەکان و، لەسەر شۆسەی شەقامەکاندا و، شوێنە گشتییەکاندا، ئافرەتی سواڵکەرم بینیوە منداڵێکی ساوا یازیاتریان، بە رووتی و بە پیسی لە بەردەمی خۆیاندا داناون، بۆ ئەوەی سۆز و بەزەیی خەڵکیان پێ رابکێشن، بە گەرما و بە سەرما، ئازاری جەستەیی و دەروونی ئەو منداڵانە دەدەن، تەنانەت ئەوەشم بیست کە هەندێ ژنە سواڵکەر هەن رۆژانە، منداڵ بەکرێ دەگرن بۆ ئەوەی سواڵیان پێوە بکەن.. ئەمەش دیاردەیەکی زەقی توندوتیژیی و ئازاردانی منداڵانن.

١٣- رۆڵی نێگەتیڤی میدیا و راگەیاندنەکان:

بەشێکی زۆری راگەیاندنەکان بە تایبەتیش تەلەفزیونەکان، زنجیرە درامای توندوتیژیی و شەڕ پیشان دەدەن، کە پڕن لە کوشتن و بڕین و خوێن رشتن و، و شمشێربازی و، زەبروزەنگ، لە پێناوی پایە و دەسەڵات و داگیرکردندا .. خۆ ئەگەر لە پێناوی ئازادی و رزگاریشدا بن ئەم دیمەنانە زیان بە منداڵان دەگەیەنن.. لە لایەکی ترەوە بڵاوبوونەوەی پلەیستێشن و سیدی و فیلمی توندوتیژیی و سەرکێشی بەبێ سانسۆر.. هەموو ئەم فیلم سیدی و درامایانە زیان بە منداڵان دەگەیەنن و، لە رێ دەریان دەکەن.

سەرچاوە
Serchawe

داوا لە سەتەلایتەکانی کوردستان دەکەین، کە درمای توندوتیژیی و شەڕ پێشان نەدەن.

پێویستە هەموو جۆرەکانی میدیاکان و راگەیاندنەکان (نووسراو، بینراو، بیستراو، ئەلیکترۆنییەکان) رۆڵیان هەبێت لە هۆشیارکردنەوەی خەڵکی بۆ راگرتن و بنڕبنکردنی تاوانەکانی توندوتیژیی و دەستدرێژی بۆ سەر منداڵان.. ئەمەش لە رێی بەرنامەکانیان و کارە دراميیەکانیان و، دیمانە لەگەڵ کەسانی پسپۆر شارەزای ئەم بوارەدا.

١٤- قۆستنەوەی پاکیی منداڵان لە لایەن حیزبەکانەوە:

بەداخەوە، کە هەندێ لە حیزبەکان بە شێوەیەکی زەق، لە بانگەشەی حیزبایەتی و لە هەڵبژاردنەکان و، لە خۆپیشاندانەکاندا، یا لە بۆنە حیزبییەکانیاندا.. پاکیی منداڵان دەقۆزنەوە، ئاڵای حیزبەکەیان دەدەنە دەستی منداڵان و، فێری دروشمە سیاسییەکانی حیزبەکانیان دەکەن.. دەیانەوێت بە ئایدۆلۆژیای حیزبەکانیان گۆشیان بکەن.. مزایدە بە دڵپاکیی منداڵانەوە دەکەن.. تا ئێستا چەندین منداڵ لە خۆپیشاندانەکاندا شەهید و بریندار بوون.. نەک هەر لە کوردستاندا بەڵکو لە زۆر شوێنی تری جیهانیشدا.. هەر لە عێراقدا لە بۆنە ئایینیە تایفییەکاندا، منداڵانیش رەشپۆش دەکەن و، لە شیوەن و خۆلێدان و، لە هەی رۆدا، بەشداریان پێدەکەن و، بە ئایدۆلۆژیایەکی توندڕەوی ئایینی و تایفی گۆش و پەروەردەیان دەکەن.. لە ئایندەدا، ئەم منداڵانە کە گەورە دەبن، هێندەی هاوبەستەبوونیان بۆ ئەو تایفانە و ئەو حیزبانە دەبێت.. نیو هێندە هاوبەستەبوونیان بۆ گەل و نیشتمانەکەیان نابێت.

١٥- بەکارهێنانی منداڵان لە شەڕدا:

لە زۆر شوێنی جیهاندا، کە شەڕ و ئاژاوە و بشێوێنییان تێدایە، رێکخراو و گرووپە چەکدارەکان و میلیشیاکان، منداڵان دەخەڵەتێنن یا بەزۆر، مەشقیان پێدەکەن و، چەکیان پێ هەڵدەگرن و، رەوانەی بەرەکانی شەڕیان دەکەن، لەوانەش: لە عێراق، لە سودان، لە ئەفغانستان، لە نەیجیریا، لە یەمەن، لە سۆمال، لە فەلەستین، لە گەلێ شوێنی تردا.. لە ئەمڕۆشدا، جاشە ئیسلامییە رووڕەشە بەکرێگیراوەکانی رێکخراوی (داعش)ی تیرۆریست و بێڕەوشت، بێ شەرمانە و بەزۆر، بە قسەی پڕوپوچ و بێبنەما، مێشکی منداڵانی ناوچەکانی ژێردەستیان، بە ئایدۆلۆژیایەکی کۆنەپەرستی و بۆگەن، بە رق و دوژمنکاری و خوێنڕشتن و وێرانکاری و کاری بێڕەوشتی منداڵان گۆش و پەروەردە دەکەن.. بە زۆر چەک و شمشێریان پێهەڵگرتوون و، دەیانێرن بۆ شەڕ، یا بۆ کاری تەقینەوە و خۆکوژی بەکاریان بهێنن.. دەیانەوێت نەوەیەکی پیاوکوژ و خوێنڕێژ پێبگەیەنن.. ئەمەش یەکێکە لە کارە قێزەوەن و مەترسیدارەکانی داعشی بێڕەوشت.. ئەم نەوە هەڵخەڵەتاوە،

سەقەت پەروەردە کردووە.. لە ئایندەدا، مەترسییەکی زۆری دەبێت دژی سەقامگیری و ئاشتیی جیهانی.

ئەنجوومەنی ئاسایشی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان، بەرپرسیێتییەکی یاسایی و رەوشتیی لە ئەستۆدایە، بۆ راگرتنی توندوتیژیی دژی منداڵان لە شەری چەکداریدا، پێویستە دادپەروەری جێبەجێ بکات و، لێپرسینەوە لەگەڵ ئەو کەسانەدا بکات یا لەگەڵ ئەو کەسانەی کە فەرمانیان پێکردوون، بۆ ئەوەی ئەم پێشلکارییانە ئەنجام بدەن.

١٦- کوشتن و گرتن و بەندکردن و ئەشکەنجەدانی منداڵان:

وەکو وتمان بە شێوەیەکی خۆحەزی بێت، یا بە هاندانی گەورەکان بێت، بە هۆی بەشداری کردنی منداڵان، لە خۆپێشاندان و راپەرینەکاندا، تا ئیستا چەندین منداڵ بە تەقەی پۆلیس و میت و پاسداران و هێزی سوپای دەوڵەتە داگیرکەرەکان کوژراون.. بە هەزاران منداڵ و مێردمنداڵیش گیراون و لە گرتووخانە سامناکەکاندا، زۆر بێ بەزەییانە رۆژانە ئەشکەنجە و ئازاری جەستەیی و دەروونیان دەدەن، تا ئیستاش بە سەدان مێردمنداڵی کوردمان بە نارەوا و بەبێ تاوان - تاوانباران، بوختان و تاوانی بێ بنەمایان بۆ ئەم منداڵانە هەڵبەستوون - داگیرکەرانی چەندین م داڵی کوردستانیان کوشت، چەندین مێردمنداڵی کوردیان لە سێدارەدان.. داگیرکەرانی رەگەزپەرستی کوردستان، لە تاوانی توندوتیژیی و ئەشکەنجەدان و کوشتنی منداڵانی بێتاوانی کوردمان، ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت، پشکی شێریان هەیە.. شایەنی ئەوەن کە داگیرکەرانی کوردستان، ناویان لە تۆماری - گینس - تۆماربکرێن.. چونکە تا ئێستا هیچ دەوڵەتێک نەیتوانیوە، ئەم ژمارە پێوانەییەی ئەم وڵاتە داگیرکەرانەی کوردستان، لە ئەشکەنجەدان و کوشتنی منداڵاندا بشکێنێت.. ئەم داگیرکەرانە تا بێت نومرەی پێوانەیی بەرزتر تۆماردەکەن لە کوشتن و گرتن و ئەشکەنجەدان و لە سێدارەدانی منداڵان و مێردمنداڵی کورد.

١٧- منداڵانی خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان:

بە داخەوە، تا ئەمڕۆش ، لە زۆر شوێنی جیهاندا، ئاوڕێکی پێویست و ئەرێنی و، نەخشەدارێژراوی تۆکمە، لە منداڵانی خاوەن پێویستییە تایبەتییەکان نەدراوەتەوە.. بەڵکو لە زۆر شوێنیشدا، هەستیان بری دار دەکەن و،ئازاری دەروونیان دەدەن، بە ناوی ئەو کەم ئەندامییەی جەستەی ناوی دەبن.. خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان .. وەکو: (نابینایان، کەڕەکان، لاڵەکان، ئەوانەی سەرزمان دەگرن، نەبوونی یا لەدەستدانی ئەندامێکی لەشی، کورتەباڵاکان، بیرکۆڵەکان، یا کەموکوڕییەکی زگماکی) ئەمانەش نەنگی و شوورەیی نین.. بەڵام شوورەیی بۆ ئەو کەسانەن کە بە کەمتریان دەزانن.. لە نێو ئەم خاوەن پێداویستییە تایبەتییانەدا، کەسایەتیی وا هەڵکەوتوون کە بوونەتە مایەی رێز و شانازی لە جیهاندا، بۆ نموونە: (هێلین کیلەر، د. تەها حوسێن، د. کامیل بەسیر،... بە سەدانی کەش) لە لێکۆڵینەوە و هەژمارکردنێکی نوێدا،

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە، کە توندوتیژیی دژی منداڵان بۆتە دیاردەیەکی جیهانی،ساڵانە زیاتر لە (٤٠) ملیۆن منداڵ لە جیهاندا، ڕووبەڕووی چەندین جۆری توندوتیژیی دەبنەوە.. ئەمەش ژمارەیەکی کەم نییە.

پاراستنی منداڵان لە هەموو شێوەکانی توندوتیژیی:

منداڵێتی هێمای پاکی و بێتاوانین.. توندوتیژیی و دەستدرێژی کردنە سەریان، تاوانن و نابێت چاوپۆشییان لێبکرێت، پێویستە تاوانباران سزای یاسایی پێویستیان بدرێت.

پاراستنی منداڵەکانتان.. پاراستنی ئایندەتانە.. ڕێزگرتن لە مافەکانی منداڵان.. ئاوێنەیە بۆ کۆمەڵگایەکی دەروون دروست و پێگەیشتوو و هۆشیار و ڕۆشنبیر و بەڕێز.

پاراستنی منداڵان پێویستییەکی مرۆڤایەتییە، بۆ دڵنیابوون لە بنیاتنانی کۆمەڵگایەک، دوور لە توندوتیژیی و ئەو نیگەتیڤانەی لە ئەنجامی توندوتیژییەوە سەرهەڵدەدەن.

پێویستە لە ئاستی توندوتیژیی دژی منداڵان بێدەنگ نەبین.. هەموومان لە پێناوی کۆمەڵگایەکی دوور لە توندوتیژیی و شەڕفرۆشتن دژی منداڵان، قسە و هەوڵەکانمان یەکبخەین.. چونکە ئەم منداڵانە، لاوانی سبەینێن، دەبنە کۆڵەکەکانی داهاتوویەکی باشتر و گەشتر.. دەبنە گرنگترین فاکتەری بەرهەمهێنان و پێشکەوتن و داهێنان.

ڕێکخراوی یۆنسیف، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە پێویستە هەموو لایەنەکان، پەیوەستبن بە ڕێکەوتننامەی مافەکانی منداڵ و، یاسا مرۆڤایەتییە نێودەوڵەتییەکان دەربارەی مافەکانی مرۆڤ.

توندوتیژیی دژی منداڵان بابەتێکی کەم نییە، تا ئێستا زۆری لەسەر وتراوە و زۆریشی لەسەر نووسراوە.. لە ئەمڕۆشدا بۆتە کێشە و خەمێکی گەورەی جیهانی و.. هەوڵی دارشتنی پلانێکی ستراتیژی دەدرێت، بۆ ڕێگرتن و کەمکردنەوەی ڕێژەی توندوتیژیی دژی منداڵان لە جیهاندا.

١١ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٥

سەرچاوە
Serchawe

گرنگیی و سوودەکانی پێکەنین بۆ منداڵان.

بایرۆن دەڵێ: " تا دەتوانیت پێبکەنە... ئەمە دەرمانێکی هەرزانە... "هەر هەمووومان وێڵی دوای هێنانەدیی خۆشی و شادین و کامەرانین.. هەوڵەکانیشمان بە زۆری بەم ئاراستەیەدان.. لە ئەمڕۆدا، رۆژانە لە هەموو لایەکی جیهاندا بە هەزاران دۆلار بۆ کڕینی دەرمان، بۆ چارەسەری نەخۆشییە جەستەیییەکان و دەروونییەکان خەرج دەکرێن.. بەڵام زۆربەمان ئەو دەرمانە سروشتییەمان، ئەو هۆیە ماکییەمان لە یاد نییە کە لە ناخی دەروونمان دایە.. لە لەشی مرۆڤدا کارگەیەک هەیە کە دەتوانێت باشترین دەرمان بە بەرهەم بهێنێت.. ئەم کارگەیەش لە مێشکمان دایە و، دەرمانەش (پێکەنین)ە.. کە کارتێکردنێکی یەکسەری و.. لە ئایندەشدا دەبێت.

پێکەنین دیاردەیەکە، لە ناخی مرۆڤەوە دێتە دەرەوە.. شێوەیەکە لە شێوە راستییەکانی گوزارشتکردن لە خۆشی و لە شادی.. چەقی پێکەنین لە مێشکی مرۆڤدایە و، مێشک رێکی دەخات.. پیکەنین شێوازە رەوشتێکی مرۆڤایەتییە .. گرنگترینی ئەو هۆکارانەیە کە باری دەروونی مرۆڤ ئاسوودە و باشتر دەکات.

لەوانەشە پێکەنین دیاردەیەکی تەشەنەکراوبێت.. هەروەکو چۆن پەتای ئەنفلونزا، کەسێک لە کەسێکی ترەوە دەیگرێت.. بەم شێوەیەش کەسێک کە پێدەکەنێت، کەسانی دەوروبوریشی دێنە پێکەنین.. پێکەنین هۆیەکی گرنگە لە هۆیەکانی پاکردنەوەی هۆشی مرۆڤ، لە هەموو بیر و لیکدانەوە و خەیاڵێکی بەد و نیازێکی خراپ، کە دەشێ مرۆڤ پێش ئەوەی تێبکەوێت، لێیان پەشیمان ببێتەوە.

پێکەنین، تەنها تایبەت نییە بە مرۆڤەوە، بەڵکو بەشێکی زۆری ئاژەڵان و باڵندەکانیش شێوازی پێکەنین و گوزارشتکردنیان لە خۆشی و شادی خۆیان هەیە.. لەوانەش:

مەیمونی شەمپازی، گۆریلا، دۆلفین، سەگ، فیل، تووتی، لەقلەق، مشک،... هتد.. پێکەنین و گوزارشتی ئەوان جیوازن، لەگەڵ پێکەنین و گوزارشتی ئێمەی مرۆڤدا.

پیکەنین هۆیەکی گوزارشتکردنە لە نیازپاکی مرۆڤ.. نیشانەیەکی ئەرێنیی رازیبوون و قبوڵکردن و، لەیەک نزیکبوونەوە و، تێکەڵبوونێکی دروستی کۆمەڵایەتییە لەگەڵ کەسانی تردا.. گوزارشتە لە هاوسۆزی و هاوتێگەیشتن لە نێوان ئادەمیزادا.

هۆکارەکانی پێکەنین:

هۆکارەکـانی پێکەنـین زۆرن و هەمەجـۆرەن.. وا بـاس دەکرێـت، کە پێکەنـین کاردنـاوەیەکی فسـیۆلۆژییە، لە ئەنجـامی تێپەڕبوونی شارەزاییەک، وەک بیستنی نوکتەیەک، بینینی دیمەن و بابەتێک، هەڵوێستێکی کۆمیدی،، یـان کەسێکی تـر ختووکەی شوێنێکی هەستیاری جەستەی بدرێت، یـا هەر شتێکی تـر، کە مرۆڤ هەستی پێ بکات و، ببێتە مایەی خۆشی و پێکەنین بە لایەوە.

لیکۆڵینەوە و تـۆژینەوە دەربـارەی پێکەنین و، کـارتێکردنی سایکۆلۆژی و فسیۆلۆژی لەسەر جەستە و دەروونی مرۆڤ، بە زانیاری (گیلۆتـۆلـۆگی) ناودەبرێت.

پێکەنـین رەگێکـی مێژوویـی هەیە و، لە جۆرەکـانی ئەدەب و لە جۆرەکـانی هـونەر و لە فۆلکلـۆری گەلان و لە پەنـد و وتەکـانی نـاودارانی جیهانـدا رەنگـدانەوەی هەیە.. ئەدەبـی گاڵتەجـاری (هـۆنراوە، پەخشـان، شـانۆگەریی بـابەت کۆمیـدی مەبەستدار، وێنەی کاریکاتێری، رۆژنامە و گۆڤاری تایبەت بە پێکەنین) کە مەبەستیان ئەوەبـووە، خۆشـی و شـادی بخەنە دەروونی مرۆڤەوە.. خەندە و پێکەنین بخەنە سەر لێوەکـانی خوێنەر و بیستەر و، بینەر.. یـا ئەو دراما کۆمیدییانەی، کە تەنها بۆ مەبەستی خۆشی و پێکەنین پێشکەش دەکرێن، واتە (پێکەنین بـۆ پێکەنـین) ئەمەش خـۆی لە خۆیـدا هونەرێکە و فەلسەفە نییە.

نموونە ئەدەبـی گاڵتەجـاڕی و تـوانج و پلاری کـوردی، و کتێب و، گۆڤـار و، کەسـانی قسەخۆش و نـوکتەزان و قۆشمەچی و خۆشمەشـرەبمان زۆرن، لەوانەش : هـۆنراوە خۆشـەکانی تونجەکـانی شـاعیری گەورەی گەلەکەمـان (شـێخ رەزای تـاڵەبـانی)، نـوکتە کوردەوارییەکـانی (پێـنج بەرگـی کتێبـی رشـتەی مـرواری - مامۆسـتا عەلائەدیـن سـەجادی) سەرگوزشـتەکانی (مەلای مەزبـوورە)، گۆڤـاری کومیـدی (سـوخرمە)، چیرۆکەکـانی ئەحەی کۆڕنـوو، نـوکتە و قسەخۆشـەکانی خـاڵە رەجەب، نوکتەکـانی ئەحـۆل، تـا دەگـاتە بەزم و جـولاّنەوە سـەیر و خۆشـەکانی عیرفـانی وەسـتا محەممەد کە بە (حـەمە دەمـبڵ) ناسـراوە.. لە جیهانییەکان و عەرەبییەکانیش، کورتە فیلمە کۆمیدییەکانی هونەرمەندان: چاڕلی چاپلن، میستەر بین، ئیسماعیل یاسین، عادیل ئیمام... هتد .

لە فۆلکلۆری کوردیشدا، بۆ مەبەستی توانج و وپلار و پێکەنین خۆشی و شادی بە دەیان دێڕە هۆنراوەمان هەیە.. بۆ نموونە:

بەشی دوویەم

قوربانی باڵات بم، باڵا خەرتەلە
هیچ عەیبت نییە، دانێکت کەلە
خاڵێک هاوەبان گۆنای یارەوە
دەڵێی پشــقلە بە دیــوارەوە

هەموو کەسێک دەتوانێت پێبکەنێت.. پێکەنین لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر جیاوازی هەیە.. لە بزە و زەردەخەنەوە.. بۆ قاقالێدان و بەکوڵ پێکەنین.. بەندە بە رادەی هەستکردنی ئەو کەسە بە خۆشی.. کەسانێک هەن بە سروشتی رووخۆش و لیو بەخەنـدە و دەم بە پێکەنیـنن.. زیـاتر لە کەسـانی تـر پێـدەکەنن.. دەشـێ ئەمە بـۆ کـاریگەری هـۆیە جینییەکـان بگەڕێتەوە.. بەهەرحیەکی ماکی بێت لەو کەسانەدا.. لە نێوان پێکەنینی ئافرەتـان و پیاونیشدا جیاوازی هەیە.. پێکەنینی ژنان بە کوڵە و ئاوازێکی نەرم و شیرینی تێدایە.. بەڵام پێکەنینی پیاوان تا رادەیەک قەبە و ناڕێکە.

– رۆجر فریتس دەڵێ: "ئەو کەسەی کە بڕوای بە خۆی هەیە پێکەنینەکەی لەگەڵ پێکەنینی کەسانێکی تردا جیاوازە، تەنانەت هەناسەدان و جوڵەکانیشی شێوەیەکی جیاوازیان هەیە".

– کـانت یش دەڵـێ: "سێ شت یارمەتیی خۆڕاگرتن دەدەن، لە بەردەم سەختیەکانی ژیاندا : هیــوا و نووســتن و پێــکەنین".

– چاپڵی چاپلن دەڵێ: "رۆژێکی بێ پێکەنین.. رۆژێکی ناخۆشە".

– ئابراهام لینکۆڵن دەڵێ: "ترسەکان گەورە مەکەنەوە.. پێیان پێکەنن.. پێکەنین باشترین چارەیە".

– عەزیز نەسـین دەڵێ: "زاناکانی سەدەی بیستەم، نەیان توانی لە بەرد زێڕ دروست بکەن.. بەڵام من توانیم، لە فرمێسکەکانی خۆم پێکەنین دروست بکەم..".

– بن دی جۆنسۆن دەڵێ: " گـەورەم.. پێــبکەنە و.. قەڵـەوبە".

– جاکسۆن براون دەڵێ: "لە هەر بارودۆخێکدا بووی.. دەم بە پێکەنین بە.. بە ئەرێنی بیربکەرەوە.. هیواداریش بە .. ".

هەندێ لە پزیشکەکان، بۆ تەمەندرێژیمان، بەم شێوەیە ئامۆژگاریمان دەکەن:

بەشی دوویەم

"نیوەی ئەوە بخۆ، کە لەسەری راهاتووی بیخۆی .. دوو بەقەی ئەوە بنوو، کە لەسەری راهاتووی بنووی .. سێ بەقەی ئەوە بخۆرەوە، کە لەسەری راهاتووی بیخۆیتەوە .. چوار بەقەی ئەوە پێبکەنە، کە لەسەری راهاتووی کە پێبکەنی .. ".

لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، دان بە (زانیاری دەروونی پێکەنین) دا، نرا.

لەبەر گرنگی پێکەنین لە ژیانی مرۆڤدا، وڵاتە پێشکەوتووەکان بایەخێکی زۆریان بە پێکەنین داوە.. لە ساڵی (٢٠٠٠) دا چوارەمین کۆ نگرەی جیهانی بۆ پێکەنین سازکرا .. لە ساڵی (٢٠٠٢) دا، بۆ یەکەمین جار لەسەر ئاستی ئەوروپادا، لە ئەڵمانیادا، یەکەمین پەیمانگا بۆ راهێنانی قوتابیانی ئارەزوومەند لەسەر پێکەنین کرایەوە.. وەکو هۆیەکی سروشتی بۆ چارەسەری نەخۆشییە جەستەیی و دەروونییەکان مرۆڤ، کە لەم روانگەیەوە لە پێکەنین دەڕوانن (جەستەی تەندروست.. لە پێکەنینی دروست) دایە. قوتابییە دەرچووەکانی ئەم پەیمانگایە.. بۆیان هەیە وەکو (مامۆستای راهێنەری پێکەنین) لەهەر پەیمانگایەک لە هەر شوێنێکی جیهاندا بێت، ئەم مادە بڵێنەوە.

لە ئەمڕۆشدا لە جیهاندا، چەندین یانە هەن، بۆ فێرکردن و راهێنانی ئەندامەکانیان لەسەر پێکەنین و زەردەخەنە و رووخۆشی و رووگەشی.. بۆ نموونە، لە ئەمریکادا (١٨٠) یانە هەیە، لە هیندستان دا (١٥٠) یانە هەیە، لە وڵاتانی ئەوروپاشدا، زیاتر لە (٥٠٠) یانە هەیە بۆ راهێنانی ئەندامەکانیان لەسەر پێکەنین.

ناوە بە ناوەش لەژێر ناوی (تەنها بۆ پێکەنین) ئاهەنگی شیاو و خۆش سازدەکەن.

بۆ ئەوەی زیاتر لە سەرناوی باسەکەمان دوور نەکەوینەوە، زۆر بە کورتی و بە چڕی، باس لە گرنگی و لە سوودەکانی پێکەنین بۆ منداڵان دەکەین.

- **رووبارد کیلنک دەڵێ: "جوانترین دیمەن لەژێر ئاسماندا.. دیمەنی منداڵێکە کە پێدەکەنێ..".**

- **نیلسون ماندێلا ش دەڵێ: "خۆشەویستی و پێکەنین و ئاشتی بە منداڵ بدەن.. نەک ئایدز..".**

بێگومان هەموومان حەزدەکەین کە هەمیشە جگەرگۆشەکانمان لێو بە خەندە و پێکەنین و.. لە خۆشی و شادی و کامەرانیدا بیان بینین.. بە خۆشنوودیان ئێمەش دڵخۆش دەبین.. بە کزی و مات و مەلوولیان.. ئێمەش دڵتەنگ و خەمبار دەبین.. چ دیمەنێک هەیە.. چ خۆشییەک هەیە.. کە لە (دارە دارە)ی منداڵان جوانتربێت.. ؟ لە (زاق و زیق و) لە (تریقە تریق)ی

سەرچاوە Serchawe

پێکەنینی جگەرگۆشەکانمان خۆشتربێت..؟ گەر خەم بەقەی کێوی قەندیل لامان بارببێت .. بە پێکەنین و بە گۆزان گۆزانی جگەرگۆشەکانمان ئەو کێوە خەمە لەبن دێت.. زەردەخەنە و پێکەنینی منداڵەکانمان ئەفسوونێکی گەورەیە و دڵی هەموومان خۆش و شاد دەکەن.. کە زەردەخەنە و پێکەنین لەسەر لێوە ئاڵەکانی منداڵەکانمان دەبینین.. وا هەست دەکەین کە دنیا و، هەموو سامانی هی ئێمەیە.

گەلێ لێکۆڵینەوە و بەڵگە هەن، ئەوەیان سەلماندوون، کە منداڵان لەدایک دەبن ئارەزوویەکی ماکی (غەریزی) ناوەوەی بەرنامە دارێژراوی سروشتییان هەیە، بۆ ئەوەی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی، لەگەڵ کەسانی دەوروبەریاندا بکەن.. پێش ئەوەی زەردەخەنە و پێکەنین بکەن، بە چاوەکانیان و بە جووڵەی دەست و پێیە قنجەکانیان گوزارشت لە خۆشی و شادییان دەکەن، بۆ ئەو کەسانەی کە لێیان دەڕوانن و قسەیان بۆ دەکەن.. بەر لە هەموو کەسێکیش بەرانبەر بە دایکیان.

منداڵ دوای (١٧) رۆژ زەردەخەنە دەکات و، دوای (٦) هەفتەش پێدەکەنێت.. منداڵ لە رۆژێکدا (٤٠٠) جار پێدەکەنێت.. بەڵام گەورە لە رۆژێکدا (١٥) جار پێدەکەنێت.. ئەمەش تێکڕایەکی ناوەندییە.. ئەم ژمارەیەش لە چاو گرنگی و سوودەکانی پێکەنینەوە، ژمارەیەکی کەمە.. پێویستە زیاتر پێبکەنین.. بە زەردەخەنە و پێکەنین پێشوازی لە رۆژە سەختەکانی ژیانمان بکەین.

لە لێکۆڵینەوەیەکدا، کە لە لایەن زانایەکی ئەڵمانییەوە ئەنجام دراوە.. ئەوەی سەلماندووە کە پێکەنینی منداڵان لە ساڵەکانی یەکەمی تەمەنیدا کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەسەر گەشەکردنی.. بەشێکی زۆری زاناکانیش جەختیان لەسەر ئەوە کردووە، کە بایەخ و گرنگی پێکەنین بۆ منداڵان، لە بایەخی خۆراک کەمتر نییە، بۆ رێکخستنی گەشەکردنی منداڵ.. پێکەنین وا لە منداڵان دەکات، کە زیاتر هاوسەنگ بن و.. زیاتریش گەشبین ببن و.. زیاتریش هیوادار ببن و.. بە گوڕتریش بە پیری ژیان و داهاتوویانەوە بچن.

بیرۆکەی پێکەنین واتایەکی گرنگ بە منداڵان دەگەیەنێت، ئەویش هەستکردنە بە ئاسوودەیی و دڵنیایی، ئەم هەستکردنەش کاریگەرییەکی پۆزەتیڤی هەیە لە پێکهێنانی دەروونی و، لە هەڵس و کەوتەکانیدا لەگەڵ خەڵکیدا .. پێکەنین بە شێوەیەکی پۆزەتیڤ کاردەکاتە سەر دەزگای دەماری منداڵ.. چونکە دەزگای دەماری منداڵ لە دوو بەش پێکهاتووە، یەکێکیان تایبەتە بە کارتێکردنی گرژی و هەڵچوون و رارایی و نارەحەتی.. ئەوی تریان تایبەتە بە هێمنی و ئاسوودەیی و خاوبوونەوە.. هەر کاتێک یەکێک لەم دوو بەشە کاربکات.. ئەوی تریان لە کارەکانی دەوەستێت.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

جـاران لە نەخۆشـخانەکانی منداڵانـدا، بـۆ خامۆشـکردنی ئـیش و ئازارەکـانی منـداڵە نەخۆشـەکان.. (دامەزراوەی لـووت سوورەکان) - کە لاستیکێکی سووریان لە لووتیان دەکرد - نمایش و ئـاهەنگی کومیدی و گاڵتەئامزیـان پێشکەش بە منداڵە نەخۆشەکان دەکرد.. بەڵام لە ئێستا هەندێ لە پزیشکەکان خۆیان ئەم ڕۆڵە دەبینن و جلی سەیر لەبەر دەکەن و نوانـدن و جووڵانەوەی کۆمیدی و، نوکتە و قسەی خۆش پێشکەش بە نەخۆشەکانیان دەکەن.. یان بـانگی قۆشمەچی و گاڵتەجـاڕ دەکەن بۆ نمایشی کۆمیدی لە بەردەم منداڵە نەخۆشەکاندا، بۆ ئەوەی بیان هێننە پێکەنین و شادی.. خۆشی بخەنە دڵیـانەوە و لە ئازارەکانیان کەمتر بکەنەوە و، هێوای چاکبوونەوەیان پێببەخشن.

گەلـێ شێواز و ڕێبـازی تـر هەن، بـۆ ئەوەی منـداڵەکانمان بهێنینـە پێکەنـین و خۆشـی.. وەک: ختووکەدانیـان، یـاری خـۆش لەگەڵیاندا، گێڕانەوەی نـوکتەی خۆشی گونجاو بۆیـان.. نوانـدن و جـووڵەی کومیـدییانە لە بەردەمیانـدا.. یـا هەر شێواز و جووڵەیەک کە بیان هێننە پێکەنین.. منداڵان خۆشیان بەشدار بکەین و.. لەگەڵیانیشدا پێبکەنین.

سوودەکانی پێکەنین بۆ منداڵان:

سوودی پێکەنین هەر ئەوە نییە کە خۆشی و گەشی دەخاتە ڕووی منداڵان و، شادی و خۆشی دەخاتە دڵیانەوە.. بەڵکو سوودەکانی پێکەنین زۆر لەوەش زیاترن:

١- پێکەنین، منداڵ لە دڵتەنگی و بێزاری و ترس ڕزگار دەکات.
٢- پێکەنین هۆرمۆناتی گەشەکردن زیاد دەکات.. کە یارمەتیدەرە، بۆ ئەوەی منداڵ بە خێرایی و بە سروشتی گەشە بکات.
٣- پێکەنین، هێمنی و دڵنیایی و ئاسوودەیی و خاوبوونەوە بە منداڵ دەبەخشێت.
٤- پێکەنین بە شێوەیەکی ئەرێنـی کاردەکـاتە سـەر دەزگـا دەمارییەکـان.. کۆمەڵێـک هەسـتی پۆزەتیـف دەبەخشـێ.. دەبـنە یارمەتیدەر بۆ پێکهێنانی کەسایەتیەکی دروست.
٥- پێکەنین، سوڕی خوێن لە دڵ و لەشدا بەهێز دەکـات.. یـارمەتی دڵ دەدات و، ئەگەری تووشبوون بە لێدانی دڵ کەمتر دەکاتەوە.
٦- پێکەنین، یارمەتیی کۆئەندامی هەرس دەدات.
٧- پێکەنین، خۆشی و شادی بە منداڵ دەبەخشی و.. چالاکییەکانی زیاتر دەکات.
٨- پێکەنین، ماسوولکەکان و هەناسەدان و کارەکانی هۆش چالاکتر دەکات.
٩- پێکەنین، توانـای دەزگـای بەرگری زیـاتر دەکـات.. چونکە دوای چەنـد پێکەنینێـک ڕێـژەی خـانە خـڕۆکە سـپییەکانی لە خوێندا زیـاتر دەبێت.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

١٠- پێکەنین، یارمەتیی ماسولکەکانی دەموچا و سک دەدات.. گەشی دەخاتە دەموچاو.

١١- کە منداڵ یا گەورە پێبکەنن (١٧) ماسوولکە لە دەموچاویان و (٨٠) ماسوولکەش لە هەموو لەشیاندا دەبزوێن و، هەناسەدان خێراتر دەکەن.

١٢- پێکەنین، هۆیەکە لە هۆیەکان، کە هۆش لە هەموو بیرۆکەیەکی نیاز نێگەتیڤانە پاک دەکاتەوە.

١٣- پزیشکەکان پێکەنین، بە چارەسەرێکی باشی (ئەنفلۆنزا) دەزانن.

١٤- لێکۆڵینەوەیەکی ئەمریکی لە (زانکۆی بالتیمور)ی ئەمریکا، جەختی لەسەر ئەوە کردەوە، کە یەک خولەک پێکەنین بە قەی چل و پێنج خولەکی خاویە.

١٥- پێکەنین، هۆکارێکی گرنگە لە پێکهێنانی پەیوەندییەکی دروست لە نێوان دایک و باوک و ئەندامانی تری خێزاندا.

١٦- پێکەنین، چارەسەرە بۆ کەمکردنەوەی فشاری دەروونی.

لە کۆتاییدا، داوا لە دایکان و باوکان دەکەین، کە هەردەم بە روویەکی خۆش و بە زەردەخەنە و پێکەنینەوە پێشوازی لە جگەرگۆشەکانیان بکەن.. تا لەسەر زەردەخەنە و پێکەنین رابێن.. تا ئەوانیش بەزەردەخەنە و پێکەنینەوە وەڵامتان بدەنەوە.. ئەمەش دەبێتە مایەی دڵخۆشی و شادیتان.. ژیان و پەیوەندیی خێزانیتان خۆشتر دەکات.. جا بۆ ئەوەی منداڵەکانتان تەندرووستیان باش بێت.. بۆ ئەوەی کراوە و رووخۆش بن.. بۆ ئەوەی کۆمەڵایەتی بن.. بۆ ئەوەی ئەو سوودانەی سەرەوە بێنەدی.. رۆژانە تاوێک یا زیاتر.. بەهەر شێوەیەک بێت.. منداڵەکانتان بهێننە پێکەنین.. هەروەکو چۆن خواردن و خواردنەوە و خەو پێویسن بۆ گەشەکردن و درێژەدان.. پێکەنینیش لەم پێویستییانە کەمتر نییە بۆ منداڵان.

با بۆ پێکەنین و خۆشیتان، ئەم دیالۆگەی نێوا ئەم دوو منداڵەتان بۆ بگێڕینەوە:

منداڵی یەکەم: باوکم هێندە دەوڵەمەندە.. دەتوانێت شاری (مۆسکۆ) بکڕێت.
منداڵی دووەم: دەسا بە باوکم دەڵێم شاری (مۆسکۆ) بە باوکت نەفرۆشێت.

٢١ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٥

سەرچاوە Serchawe

گرنگیی هاوڕێیەتی لە ژیانی منداڵاندا.

فەیلەسووفی یۆنانی (ئەرستۆ) دەڵێ: "گەر دەربارەی هاوڕێیەتی لەمن دەپرسی، ئەوەیە کە گیانێکە و لە دوو جەستەدایە..".

هاوڕێیەتی راستەقینە، واتا هاوبەشیکردن و لەیەکگەیشتن و هاوبڕوایی و هاوسۆزی و هاوخۆشەویستی و هاودڵسۆزی و هاوڕێزییە، لە نێوان دوو کەس یا زیاتردا.

هاوڕێیەتی راستەقینە، پیرۆزترین و جوانترین و بەسوودترین و پاکترین و بەرزترین پەیوەندیی کۆمەڵایەتییە لە نێوان ئادەمیزاد دا .. کە لەگەڵ تێپەڕبوونی رۆژان و ساڵاندا، هاوڕێیەتیش رەسەنتر و بەهێزتر و قووڵتر دەبێتەوە .. زیاتریش رەگ ئەستوور دەبێت.

مرۆڤ هەر بە ماکی (غەریزی) و سروشتی، کۆمەڵایەتییە و ناتوانێت بە تەنها بژی.. گەر وابوایە نەیدەتوانی خێزان و کۆمەڵگا و شار و شارستی و پێشکەوتن پێکبهێنێت.

هاوڕێیەتی راستەقینە رووەکێکە، کە بە دڵسۆزی و بە خۆشەویستی و بە هاوڕێزی و بە نیازپاکی ئاو دەدرێ و، لەسەر خۆی دەڕوی و باڵا دەکات.

هاوڕێیانی دڵسۆز ئەو هاوڕێیانەن، کە لە خۆشی و لە ناخۆشیدا، لە شایی و لە شیندا، لە شێنەیی و لە تەنگانەدا.. یەکتری بەسەربکەنەوە و، فریای یەکتری بکەون.

لە لای منداڵان، بیرۆکەیەکی سەرەتایی دەربارەی واتای هاوڕێیەتی گەڵاڵە بووە.. ئەوان وای لێکدەدەنەوە کە هاوڕێ، هەر مرۆڤێکە کە خۆشیانی بوێ.. هەر کەسێکە یاری و بەزمی خۆشیان لەگەڵدا بکا.. سەرەتای هاوڕێیەتی لە لای منداڵان، بە خۆتەنی دەست پێدەکات، بە خاکی و، بە سادەیی و، بە نیازپاکی، وەک دڵەپاکەکانی خۆیان، بە نزیک بوونەوە لە یەکتری و، بە گوزارشتکردن و دەربڕینی سۆزداری و، بە رۆژ باش و بە چاکوچۆنی و رێزگرتن و رۆخۆشی و، بە جۆرێک لە تایبەتمەندی هاوڕێیەتی لە نێوان منداڵانی هاوتەمەن یا نزیک هاوتەمەندا، چەکەرە دەکا و دەڕوێت.. لەگەڵ کاتدا، ئەم پەیوەندییە پێشدەکەوێت و، بەهێزتر دەبێت و، تا دەبێتە هاوڕێیەتییەکی راستەقینەی گیانی بە گیانی.. بۆیە بەهێزترین

سەرچاوە
Serchawe

و پاکترین هاوڕێیەتی، ئەو هاوڕێیەتییەیە کە لە قۆناخی یەکەمی تەمەنی منداڵیدا دروست دەبێت.. کە ڕەنگدانەوەی دڵپاکی و نیازپاکی منداڵانی پێوە دیارە.. دەشێ ئەم هاوڕێیەتییەش ڕێکەوتی بێت، بە هۆی پێکەوە یاریکردن دروست بووبێت، یا لە ڕێی پەیوەندیی خزمایەتییەوە، یا پەیوەندی دراوسێتی، یا تێکەڵبوون لەگەڵ منداڵانی گەڕەک یا قوتابخانەدا، یا بە هۆی هاوڕێیەتی منداڵانی هاوڕێکانی دایکان و باوکان و، خوشکان و براکان و، تێکەڵبوون لەگەڵ منداڵانی خێزانانی تردا، یا بە هۆی هەر ڕێکەوتێکی تر.. بە ئازادی و بە ئاسانی هاوڕێیەتی لە نێوان منداڵاندا دروست بووبێ.. ئەوەش بزانن کە هاوڕێیانی خراپ، چاوگەی ئازار و زیان و لە ڕێ دەکردنی منداڵانی ترن.. کورد دەڵێ: " هاوڕێی بەدخوو، نەشت سووتێنێت ڕەشت دەکات".

هاوڕێیەتی زۆر گرنگە لە ژیانی مرۆڤدا، بە تایبەتیش زۆر گرنگترە لە ژیانی منداڵاندا.. گرنگترینیش ئەوەیە، کە هاوڕێ و دۆستی ڕاست و دڵسۆز و دڵپاک هەڵبژێرن.. هاوڕێیانی دڵسۆز و ڕاسەقینە ئەگەر لەبەر چاویش نەبن، بەڵام لە ناخی دڵدا دەژین.

– دیل گارنگی دەڵێ: "تا دەتوانیت هاوڕێیانی دڵسۆز پەیدابکە چونکە تا دۆستت زیاتربێت.. لە ژیاندا سەرکەوتووتر دەبیت".

فەیلەسووف و شاعیری گەورەی گەلەکەمان (پیرەمێرد)ی نەمر دەڵێ: هەزا دۆستت بێ هێشتاکو کەمە تەنها دوژمنێ زۆر زۆر ستەمە

سەرجەم دەروونناسان و زانایانی پەروەردەش، جەخت لە گرنگیی و لە سوودەکانی هاوڕێیەتی لە نێوان منداڵان دەکەنەوە، چونکە هاوڕێیەتی لە گەلێ تەگەژە و لە نەخۆشییە دەروونییەکان منداڵان دەپارێزێت.. ئەمەو لەبەر ئەوەش کە پەیوەندییەکانی هاوڕێیەتی ئارەزوومەندانەیە و لەسەر بڕوا بە یەکتری و لێبووردن و هاوبەشیکردن و هاوسۆزی بنیاتنراوە.. کەسایەتی منداڵ بەهێز دەکات و، یارمەتیشی دەدات، بۆ پێشخستنی پێوەرە ڕەوشتییەکانی وەکو واتای: یەکسانی و دابەروەری و هاوبەشی کردن و یارمەتیدان.

گرنگترین سوودەکانی هاوڕێیەتی بۆ منداڵان:

١- یارمەتییەکی زۆری گەشەی دەروونی و جووڵەیی و کۆمەڵایەتی منداڵان دەدات.

٢- کارتێکەرە لە دروستبوونی کەسایەتی ئاسایی و دروست و بەهێزی منداڵان.

سەرچاوە
Serchawe

٣- سوودێکی گرنگیی هاوڕێیەتی ئەوەیە، کە منداڵان لە گۆشەگیری و لە دابڕان دووردەخاتەوە.. گۆشەگیریش زۆر

مەترسیدارە، چونکە منداڵ دەگۆڕێت و، دەبێتە کەسایەتییەکی لاواز و بێنموود.. مەترسی ئەوەشی لێدەکرێت کە تووشی نەخۆشی (شیزۆفرینیا: نەخۆشییەکی هۆشییە، لە ئەنجامی ترس و بڕوابەخۆنەبوون) ەوە تووشی دەبێت.. کە چارەسەرێکی درێژخایەنی دەوێت.

٤- هاوڕێیەتی بەسەر کێشەکانی قسەکردن و کەمدوویی دا زاڵ دەبێت.
٥- هاوڕێیەتی بەسەر شەرم و ترس و ترسی کۆمەڵایەتیدا سەردەکەوێت.
٦- وزە زیادە پەنگخواردووەکانی منداڵان، لە ڕێی یاریکردن لەگەڵ هاوڕێکانی دا و، بە دەرخستنی توانا و بەهرە و ئارەزووەکانی ئەو وزە زیادەیە بەتاڵ دەبێتەوە.
٧- منداڵان لەڕێ بڕوا و متمانەبوونیان بە هاوڕێیەتی ڕاستەقینە.. ڕاز و نیازە پاکەکانی خۆیان بۆ یەکتری باس دەکەن و .. سوود لە ڕا و بۆچوونەکانی یەکتری وەردەگرن.
٨- هاوڕێیەتی منداڵان لە خۆپەرستی و لە خۆبایی و لە نێرگزییەت ڕزگاردەکات.
٩- دوور لە ڕق و لە توندوتیژی، منداڵان گوزارشت لە توانا و، لە چالاکییەکانی خۆیان لە ململانێی ئەرێنیدا، لەگەڵ هاوڕێکانیاندا دەکەن.. بە ڕووحێکی وەرزشیشەوە ئەنجامەکان قبوڵ دەکەن.
١٠- منداڵان لە میانەی هاوڕێیەتییەوە، فێری قبووڵکردنی یەکتری دەبن و، ڕێز لە ڕا و لە بۆچوونە جیاوازەکانی یەکتری دەگرن.. نایانەوەی تەنها ڕای خۆیان بسەپێنن.. بەڵکو سوودیش لە بەهرە و لە شارەزایی و، لە تاقیکردنەوەکانی یەکتری وەردەگرن.
١١- هاوڕێیەتی وا لە منداڵان دەکات کە بڕوایەکی زیاتریان بە خۆیان هەبێت، هەست بەوە دەکەن کە کەسانێکی نزیک پاڵپشتیانن و لێیان تێدەگەن و.. دڵنیاشن گەر پێویست بکات ڕاوێژیان پێدەکەن و یارمەتیان دەدەن.
١٢- بوونی هاوڕێیەتی لە نێوان قوتابیان لە قوتابخانەدا.. کاریگەرییەکی ئەرێنی هەیە. چونکە قوتابخانە ژینگەیەکی فراوانترە.. دەتوانن بەشێکی زۆری چالاکییەکانیشیان بە کۆمەڵی و لە گروپدا ئەنجام بدەن.. ئەمەش مەودا و هەلێکی زیاتریان، بۆ هاوڕێیەتی و بۆ گرتنی هاوڕێی تازە بۆ دەرخسێنن.. زۆربەی هاوڕێیەتیش دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژان و ساڵانی قۆناخەکانی خوێندن.. بە تایبەتیش قۆناخی قوتابخانەی بنەڕەتی.
١٣- تێکەڵبوونی منداڵان لەگەڵ هاوڕێکانیان دا.. سەرقاڵبوونیان بە چالاکییەکان و بە یاریکردن.. لە لارێ بوونەوە و، لە خەیاڵکردنی بەد و لە بیری خراپ دەیان پارێزێت.
١٤ هاوڕێیەتی، منداڵان فێری هاوکاری و هەرەوەزی و خێرخوازی و پیاوەتی دەکات.

١٥- هاوڕێیەتی لە نێوان کوڕان و کچاندا، لە هەستی جیاوازی دووریان دەخاتەوە و، بڕوایان بە یەکتری زیاتر دەبێت و، هەرەس بە کوڕسالاری دەهێنێت.. لەم ڕووەوە قوتابخانە تێکەڵەکان (کچان و کوڕان) کە پێکەوەن.. ڕۆڵێکی سەرەکییان هەیە.

لە ڕاستیدا گرنگیی و سوودەکانی هاوڕێیەتی لە نێوان منداڵاندا، زۆر لەو پانزە خاڵەی سەرەوە زیاترن.. ئەم بابەتەش زۆر لەم کورتە باسە زیاتر هەڵدەگرێت.. ئەگەرچی تا ئێستا بە دەیان کتێب بە زمانەکانی جیهان، دەربارەی گرنگیی و سوودەکانی هاوڕێیەتی نووسراون. لە لایەن دەروونناسان و شارەزایانی پەروەردەشەوە بە دەیان توێژینەوەی پراکتێکی ئەنجام دراون.. بەڵام هێشتا پێویستیمان بە توێژینەوەی زیاتر هەیە.

ڕۆڵی دایکان و باوکان:

دایکان و باوکانی بەڕێز و دڵسۆز، ئێوە ئەرکێکی پیرۆز و بەرپرسیێتییەکی هەستیارتان بەرانبەر بە گۆشکردن و پەروەردەکردنی دروست و ئاراستەکردنی ڕاست و ئامۆژگاری و چاودێریکردنی جگەرگۆشەکانتان لە ئەستۆدایە.. جا بۆ ئەوەی منداڵەکانتان، بە شێوەیەکی ئاسایی و دروست گەشەبکەن و، ببنە کەسانێکی کۆمەڵایەتی و، لە کاروانی پێشکەوتن و شارستانی و ژیان دوانەکەون و دانەبڕێن. پێویستە بە دروستی پەروەردە و ڕێنمایی منداڵەکانتان بکەن.. بۆ ئەوەی پشکی شێرتان لە دەستخۆشی و لە شانازیدا بەربکەوێت.. ویژدان ئاسوودە بن لەوەی کە ئەرک و بەرپرسێتی خۆتان بەدی هێناوە.

ڕێ لە منداڵەکانتان مەگرن و هانیان بدەن، با بە ئازادی هاوڕێکانیان هەڵبژێرن.. مافی خۆشتانە کە بزانن منداڵەکانتان هاوڕێیەتی کێ دەکەن و، هاوڕێکانیان چونن.. بێگومان ئەوەش خواست و هیوای هەموو دایکان و باوکانە.. کە منداڵەکانیان هاوڕێی باش و نیازپاک و ڕاستگۆ و دڵسۆزیان هەبێت.. بەڵام ئەگەر زانیتان هاوڕێکانی منداڵەکانتان بەدخوو و بەدرەوشت و بەرژەوەندی مەبەست و پەروەردە سەقتن و لە ڕێ دەرچوون و، منداڵەکانتان لەڕێ دەردەکەن.. پێویستە بە هێمنی لە ڕێی گفتوگۆ و ئامۆژگارییەوە زیانەکانی درێژەدان بە هاوڕێیەتی هاوڕێیانی خراپ، قەناعەت بە منداڵەکانتان بکەن و، تا واز لە هاوڕێیەتی ئەو منداڵانە بهێنن و لێیان دوور بکەونەوە.. ئەگەرچی گوناهی ئەو منداڵانەش، دەگەڕێتەوە بۆ نابەڵەدی دایکان و باوکانیان، کە بە سەقەتی و نادروستی پەروەردە و ئاراستەیان کردوون.. یا بە هەر هۆیەکی ترەوە دووچار بوویێتن.

دایکان و باوکان، پێویستە ئێوەش خۆتان نموونە و پێشەنگ بن، لە هاوڕێیەتی کەسانی دڵسۆز و نیازپاک و دڵپاک.. تا منداڵەکانیشتان چاو لە ئێوە بکەن.. پێویستە بە ڕوویەکی خۆش و گەشەوە پێشوازی لە میوانداری هاوڕێکانی منداڵەکان

بکەن.. بە گەرمی بەخێرهاتنیان بکەن.. هەوڵیش بدەن دۆستایەتی لە گەڵ خێزانەکانی هاوڕێکانی منداڵەکانتان هەبێت و.. پردێکی پەیوەندیی ئاشنایەتی و دڵسۆزی دروست بکەن.

لە (جەژنی لە دایکبوون)ی منداڵەکانتان، ڕێیان لێ مەگرن با هاوڕێکانیان بانگ بکەن و ئاهەنگی خۆشیان بگێڕن .. ڕێش لە منداڵەکانتان مەگرن با ئەمانیش بچن بۆ جەژنی لە دایکبوونی هاوڕێکانیان.. بۆنەیەکی باشە بۆ بەهێزکردن و شیرین کردنی هاوڕێیەتی.

هانی منداڵەکانتان بدەن بۆ ئەوەی بە ئارەزووی خۆیان، لە چالاکیيە هەمەجۆرە بە کۆمەڵیيەکان و لە تیپەکانی قوتابخانەکانیاندا، چ وەرزشی بن، هونەری بن، یا تیپی نواندن، یا تیپی سروود و گۆرانی بن، تیپی شایی و هەڵپەڕکی بن.. یا هەر چالاکییەکی تر بێت.. لە دەرەوەی قوتابخانە و ماڵەوەشدا، گەلێ چالاکی بە کۆمەڵ هەن .. بەشداری کردنی منداڵە چاوگەشەکانتان لە چالاکییەکانی ئەم تیپانەدا.. بوارێکی باشن بۆ ئەوەی هاوڕێیانی تازە بگرن.. کۆمەڵێک سوودی تازە و شارەزایی نوێیش بەدەست دەهێنن.

٢٤ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٥

سەرچاوە
Serchawe

پرسیارەکانی منداڵەکانتان پشتگوێ مەخەن.

منداڵ کە لە دایک دەبێت هیچ نازانێت.. لە جیهانێکی فراوانی زۆر سەیر و سەمەرەی جەنجاڵ و سیخناخدا، چاوەکانی هەڵدێنێت و، گەشتی ژیانی دەست پێدەکات.. بە هەموو لایەکدا دەڕوانێت.. ڕۆژ لە دوای ڕۆژیش گەشەدەکات و، ئاسۆی بیر و هۆش و خەیاڵی فراوانتر دەبێت.. دەجووڵێت و هەڵپەدەکات.. ئەندامە هەستەوەرەکانی بەکاردەهێنێت.. بە چاوەکانی شتەکان دەبینێت و.. بە گوێیەکانی قسەکان دەبیستێت و.. بە دەستەکانی شتەکان دەگرێت.. بە هۆش و ئەندێشەی شتەکان لێک دەداتەوە.. وشە و ڕستە و زمان فێردەبێت.. دەدوێت و دەپرسێت.. ڕۆژانە دایک و باوک و کەسوکار و دادەکان و مامۆستاکانی پرسیارباران دەکات: بۆچی؟ چۆن؟ کەی؟ لە کوێ؟ بۆ؟ کام؟ کێ؟ چەند؟ چما؟ لۆ؟ ئایا؟... هتد. ئەم پرسیارانەش سروشتین، چونکە منداڵ دەیەوێت دەربارەی دەوروبەرەکەی و ڕووداوەکانی ئەم جیهانە بپرسێت و، بزانێت و، بناسێت و، شارەزایی لە بارەیانەوە هەبێت.. مەبەستیش لە پرسیارەکانی منداڵ، بریتییە لە شرۆڤەکردن، کە منداڵ لە شێوەی پرسیاردا گوزارشتیان لێدەکات.. لە کەسانی گەورە دەپرسێت، کە پرسیارەکانی پێویست بە وەڵامدانەوە و شیکردنەوە و گفتوگۆ دەکەن.

منداڵ بەوە ناسراوە، کە زۆر دەپرسێت و، هەموو جۆرە پرسیارێکیش دەکات.. منداڵی زۆرپرسیش منداڵێکی زیرەک و بلیمەت و بەهرەمەند و هەڵکوتوو و داهێنەرە، چونکە خۆش هیوایە و، دەیەوێت دەربارەی شتەکانی دەوروبەری زۆرترین زانیاری بزانێت.

منداڵ بەرهەمی ڕۆشنبیریی دەوروبەرەکەیەتی، لە میانەی وەڵامی پرسیارەکان لە دایک و باوکی یا بەخێوکەر و هاوڕێ و دادەکان و مامۆستاکانییەوە فێردەبێت و دەزانێت.. کورد وتەنیش: (کەس لە سکی دایکیدا فێری شتێک نەبووە).

پێویستە هەردەم هانی منداڵەکانتان بدەن کە شەرم نەکەن و بە ئەوپەڕی ئازادییەوە بپرسن و.. بپرسن.. هەر هۆشێک کە بە بەردەوامی بپرسێت.. هۆشێکە کە توانای چارەسەری داهێنانەی ئەو گرفت و کێشانەی هەیە کە دێنە ڕێی.. داهێنانیش کاتێک گەشەدەکات، کە هۆش و بیرکردنەوە ڕووماڵی هەموو لایەنەکان بکەن.. لە گۆشەی جیاوازیشەوە لە کێشەکان بڕوانن و.. بە دوای چارەسەری نابادا بگەڕێن.. توانای پرسیارکردنیش ئەم مەبەستە دەهێنێتەدی.. مێشکی منداڵان و گەورەکانیش پڕن لە پرسیار، هەر بۆیەش نیشانەی پرسیارکردن (؟) لە سەر شێوەی سەری مرۆڤ دایە.

بەشی دوویەم

پرسیارەکانی منداڵانیش بەپێی ئەو کۆمەڵگایەی لێی دەژین و، بە پێی ئەو زانیارییانەی کە لە دەوروبەرییانەوە وەریان دەگرن جیاوازیان هەیە.. ئەگەر لە منداڵانی لادێی و کۆچەرییەکان بڕوانین، دەبینین ئاستی زانستی و شارەزاییان سنووردارن، تەنها سەرچاوەی ڕۆشنبیرییان خێزانەکانیان و هاوڕێکانیانن لەو ژینگە تەسکەی لێیدەژین. بە پێچەوانە منداڵانی شار و شارستانی، کە لە ئاستێکی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی فراوانتردا دەژین و.. کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت و سەتەلایت و پلەیستێشن و ئایفۆن و جۆرەها بابەتی تەکنۆلۆژیای تازە لە بەردەستیان دایە و سوودیان لێوەردەگرن.. دیارە ئەمان لە منداڵانی لادێنشین و کۆچەرییەکان زۆرزانترن و چاوکراوەتر و ڕۆشنبیرترن.

کۆمەڵێک پرسیاری کلاسیکی باو هەن، کە نەوەکانی ئەمڕۆش ئەو پرسیارانە دەکەن و دووبارەیان دەکەنەوە.. بەڵام لەگەڵ پێشکەوتن و گۆڕانکاری و تەکنۆلۆژیای تازە و سروشتی ژیانی ئەم سەردەم و ڕۆژگارەدا، پرسیاری تازەش دێنە کایەوە.. پرسیارەکانی منداڵانی نەوەی ئینتەرنێت و سەتەلایت و ئایفۆن و فەیسبووک و... هتد. جیاوازییان لەگەڵ پرسیارەکانی منداڵانی حەفتاکان و پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو و پێشتریش هەیە.. بێگومان منداڵان لە هەموو شوێنێکی جیهاندا، بە قۆناغی پرسیارکردندا تێدەپەڕن.. بێ ئەوەی کە بێزاربن پرسیار لە دوای پرسیار دەکەن.. چونکە هۆگر و وێڵی دوای زانست و زانیاری و شارەزایین.. بۆ وەڵامی پرسیارەکانیشیان پشت بە دایک و باوک و دادەکان و مامۆستانیان دەبەستن.. بە تایبەتیش منداڵان لە دوو ساڵییەوە تا پێنج ساڵی کە قۆناغی پێش قوتابخانەی بنەڕەتییە و، بە (قۆناغی پرسیار) یش ناودەبرێت، چونکە منداڵان لەم قۆناغەدا زۆر دەپرسن، دواتر بەرە بەرە پرسیارەکانیان کەمتر دەبنەوە.

منداڵان لاسایی کوێرانەی هەموو ئەو شتانە دەکەنەوە کە دەیان بینن، لە نێوان لاسایی کردنەوە و بیرکردنەوەدا، بە سەدان پرسیار دێنە کایەوە.. لە قۆناغی منداڵیدا، منداڵان خەیاڵیان فراوانە و، ڕاستی و خەیاڵ تێکەڵ دەکەن.. لە ناخی دڵە پاکەکانیانەوە، ڕۆژانە بە دەیان پرسیاری سەیر و ڕامناوی و هەلەق و بەلەق دەپرسن.. بەڵام لە ڕاستیدا ئەم پرسیارانەیان زۆر گرنگن.. لەسەر بنەمای وەڵامە ڕاست و دروستەکانی ئەم پرسیارانە هۆشی منداڵان پێکدێن و، داهاتووی هۆشیان دیاری دەکرێن.. تا وایان لێدێت ئیتر زۆر بە کەمی پرسیار لە دایک و باوکیان دەکەن.

- ئۆروک دەڵێت: "لەوەوە بزانە، کە منداڵەکانت گەورە بوونە، کە چیتر دەربارەی چۆنییەتی هاتنیان بۆ ژیان پرسیارت لێناکەن و.. پێشت ناڵێن کە بۆ کوێ دەڕۆن" .

منداڵ بۆ دەپرسێت..؟

زاناکانی بواری پەروەردەی منداڵان، پرسیارەکانی منداڵان بۆ ئەم هۆیانە دەگەڕێننەوە:

بەشی دوویەم

١- ئارەزوو و شەیدایی منداڵان بۆ زانین و دۆزینەوە.. چونکە دەربارەی ژینگەکەیان و ڕووداوەکانی دەوروبەریان نەشارەزان و.. دەیانەوێت دەربارەیان بزانن و بیاناسن و زۆرترین زانین و شارەزاییان لە بارەیانەوە هەبێت .. پرسیارکردن و زانینیش مافێکی سروشتیی منداڵانە.. گەر لە لایەن گەورەکانەوە وەڵام نەدرێنەوە، هەست بە ڕامان و بە نائارامیی دەروونییان دەکەن.

٢- منداڵان پێویستییان بە تێگەیشتن و شارەزایی هەیە.

٣- پێویستیی منداڵان بۆ بەشداری کردن و خۆدەرخستن و خۆسەلماندن.

٤- ئارەزووی منداڵان بۆ چاولێکردن لە گەورەکان.

٥- گەشەکردنی تواناى زمانی منداڵان و، هەست کردنیان بەوەی کە دەتوانن بە باشی گوزارشت بکەن و لەگەڵ کەسانی تردا گفتوگۆ بکەن و تێبگەن و وەرگرن و ببەخشن.

٦- ترس و دڵەڕاوکێی منداڵان : زیاتریش دەربارەی ئەو شتانەی کە لێیان دەترسن دەپرسن.. داوای هەست کردن بە دڵنیایی و ئارامی و ئاسوودەیی دەکەن لە مەترسییە نادیارەکان.. بۆ نموونە: کە هەورە تریشقە چەخماخە دەدات و شریقەی دێت.. منداڵان دەترسن و دەپرسن.. حەزدەکەن دڵنیایان بکەنەوە کە هەورە تریشقە ئازاریان نادات و زیانیان پێ ناگەیەنێت.. زۆربەی منداڵانیش لە سەگ و گورگ و لە دز و تاوانبار و سواڵکەر و شێت دەترسن.. تەنانەت کە هیچ ئازارێکیشیان پێنەگەیاندووبن.

٧- بۆ ئەوەی سەرنجی کەسانی تر بۆ لای خۆیان رابکێشن و ئاوڕیان لێبدەنەوە و بایەخیان پێبدەن و بە هەندیان بزانن و، شوێنیان لە شیکردنەوەدا هەبێت.

٨- منداڵان هێزێکی تێبینی و سەرنجدانی ورد و بەهێزیان هەیە.. بە باشیش خۆیان دەردەخەن و دەپرسن.. ئەوان دەربارەی راستییەکانی ژیان دەپرسن و، بیر لە ناخی ئەم راستییانە دەکەنەوە.

٩- منداڵان خاوەنی خەیاڵێکی فراوانن.. بەبێ سنوور و سانسۆر، بە سەدان پرسیار بە خەیاڵیاندا دێت.. ئەو منداڵانەش کە زۆر دەپرسن سروشتین، بەڵکو زیرەک و گەشبین و داهاتوو گەش و ڕوونن.. بێگومان هەندێ لەو پرسیارانەی کە دەیان کەن.. جێی سەرسووڕمان و ڕامان و دامانن بە لای گەورەکانەوە.. جاریش واش هەیە بەشێک لە پرسیارەکانیان لە گوێرەی خۆیان زیاترن.. یا پرسیاری فەلسەفی و بوونی و چۆنییەتی دەکەن، کە وەڵامدانەوەیەکی ژیرانەیان دەوێت.. وەکو:

من لە کوێوە هاتووم؟ خوا لە کوێیە؟ بۆ خوا خۆی پێشانمان نادات ؟ ئاسمان بۆ شینە ؟ ژمارەی ئەستێرەکان چەندن؟ باڵندە چۆن دەفڕێ؟ ئێمە زیندووین یا خەونە ؟ بۆ پیاو منداڵی نابێت ؟ لە بەهەشتدا گەزۆی سلێمانی هەیە ؟ باپیرەم بۆ مرد ؟ ڕووح چییە ؟ چۆن لە لەش دەردەچێت ؟ دایکە من لە شاییەکەی تۆدا لە کوێ بووم؟ بۆ ئۆتۆمبیل ناتوانێت وەکو فڕۆکە بفڕێت؟ ئەی ئەو هەموو خەڵکە زۆرە چۆن لەو تەلەفزیۆنە بچووکەدا جێیان دەبێتەوە؟ ئەمانە و بە سەدان پرسیاری

سەیری لەم جۆرە.

١٠- زۆر جاریش منداڵان بە پرسیارکردن دەیانەوێت گەورەکان تاقیبکەنەوە.

ئەو هۆیانە و بە دەیان هۆی تر هەن، بۆ ئەوەی کە منداڵان بپرسن و وەڵام بدرێنەوە.

بەداخەوە هەندێ لە دایکان و باوکان و مامۆستایانی نابەڵەد و بێ ئەزموون.. منداڵی زۆرپرس، بە منداڵێکی چەنەباز و بێزارکەر ناودەبەن و.. وەڵامی پرسیارەکانیان نادەنەوە و بێدەنگ دەبەن، یا بە ئەنقەست بە (نازانم) وەڵامیان دەدەنەوە.. یا لێیان تووڕە دەبن، بۆ ئەوەی واز لە پرسیارکردن بهێنن.. بێ ئەوەی کە ئەوە بزانن کە ئەم جۆرە مامەڵەکردنە هەڵە و نادروستەیان، چ زیانێکی دەروونی و، چ کاریگەری و ڕەنگدانەوەیەکی نەرێنی و خراپی لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵەکانیان دەبێت.

بێگومان هەمووومان ناوبانگی کەڵە زانا و داهێنەری ئەمریکی (تۆماس ئەدیسۆن)ی داهێنەری گڵۆپی کارەبایی و بە سەدان داهێنانی تر، بیستوومانە.. ئەدیسۆن منداڵێکی زۆرپرس بوو.. کە منداڵ بوو لەبەردەم دەرگایماڵەکەیان دادەنیشت.. هەر کەسێک بە بەردەمیدا ڕەتبوایە ئەدیسۆن پرسیارێکی لێدەکرد.. تا گەیشتە ئەو رادەیەی کە خەڵکی لێی بێزاربوون و بە (نازانین) وەڵامیان دەدایەوە.. بەرانبەر بەم وەڵامە هەڵەیەش، دیسان ئەدیسۆن لەو کەسانەی دەپرسی: "ئەی بۆ نازانن..؟".

ئەدیسۆن کە چووە قوتابخانەش، بەردەوام بوو لەسەر پرسیارکردن.. تا مامۆستاکانی لێی بێزار بوون و بە گەمژە و مێشک بۆگەن ناویان برد.. تەنها چەند رۆژێکی کەم لە قوتابخانەدا بوو.. رۆژێک بەڕێوەبەری قوتابخانەکەی دەری کرد و پەیامێکی بۆ دایکی پێدا نارد کە تێیدا نووسیبووی: "باشتر وایە کە کوڕەکەت لە ماڵەوە دابنیشێت چونکە گەمژەیە "دایکی لە باوەشی کرد و وتی: " کوڕەکەم گەمژە نییە.. بەڵکو ئەوان گەمژەن "وتیشی: "بچکۆلەکەم گەر هەموو کەسێک نکووڵی لە زیرەکی تۆ بکەن، ئەوە بۆ تۆ بەسە کە من بڕوام بە زیرەکی تۆ هەیە، تۆ منداڵە بلیمەتەکەمی.. لێیان گەڕێ چی دەڵێن بابڵێن.. گوێ لەمن بگرە کە چی دەڵێم، تۆ زیرەکترین منداڵی لە جیهاندا".

بۆیە ئەدیسۆن دەڵێ: "دایکم بوو کە فێری کردم، چونکە ئەو ڕێزی دەگرتم و باوەڕی پێم هەبوو، ئەو هەستەی پێبەخشیم، کە من گرنگترین کەسم لە بووندا، بوونی من بوو بە پێویستییەک لە پێناویدا.. بەڵێنم بە خۆم دا، کە شەرمەزاری نەکەم،

بەشی دووەم

هەر وەکو ئەو کە هەرگیز شەرمەزاری نەکردم" شایانی باسیشە کە هۆی داهێنانی گلۆپیش لە لایەن ئەدیسۆنەوە، هەر دایکی بوو.. چیرۆکەکەش بەم شێوەیەیە: شەوێکیان دایکی زۆر نەخۆش دەکەوێت.. ئەدیسۆن دەیبات بۆ لای پزیشکێک.. پزیشکەکە پێی دەڵێت: "دایکت پێویستی بە نەشتەرگەری هەیە، بەڵام ئێستا شەوە و تاریکە، ناتوانم بەم تاریکییە نەشتەرگەریی بۆ بکەم، پێویستە چاوەڕێی بەیانی بکەین".. ئا لێرەوە کەڵکەڵەی داهێنانی دروستکردنی ئامێرێک کەوتە خەیاڵی ئەدیسۆنەوە، کە بتوانێت ئامێرێکی ئەوتۆ دروست بکات تاریکی روو اک بکاتەوە. ئەوەبوو لە (٩٩٩) جاری تاقیکردنەوە بۆ دروستکردنی گلۆپ شکستی هێنا.. بەڵام ئەدیسۆن بڕوابەخۆ بوو، کۆڵی نەدا و سووربوو لەسەر دروستکردنی گلۆپ.. نەشی دەوت شکستم هێناوە، دەیوت: " لە (٩٩٩) تاقیکردنەوەمدا، نەبوونە هۆی دروست کردنی گلۆپ "دوای هەر شکستییەکیش، ئەدیسۆن دەیوت : " ڕێگایەکی تر بۆ سەرکەوتن هەیە "درێژەی بە تاقیکردنەوەدا.. تا لە (١٠٠٠) رەمین جاری تاقیکردنەوەکانیدا سەرکەوت و، گلۆپی دروست کرد.. شۆڕشێکی تەکنۆلۆژیا و وەرچەرخانێکی نەمری مێژوویی بەرپاکرد.

بەڵێ ئەو تۆماس ئەدیسۆنە زۆرپرسەی، کە مامۆستاکانی بە گەمژەیان دەزانی.. بوو بەو کەڵە داهێنەرەی کە تا هەتایە مرۆڤ قەرزاری داهێنانەکەی ئەون و.. تا هەتایە بە نەمری دەمێنێتەوە و، سەرجەم ئادەمیزادیش بە ڕێزەوە ناوی دەبەن و یادی دەکەنەوە.

مەبەستیشم لەو کورتە باسە دەربارەی ئەدیسۆن ئەوەیە، کە ئێوەی دایکان و باوکان و مامۆستایانی کورد.. پێویستە پرسیارەکانی منداڵەکانتان پشتگوێ نەخەن و، بە دڵێکی فراوانەوە وەڵامیان بدەنەوە.. منداڵانی زۆرپرسیش بە جەنەباز و بە گەمژە مەزانن.

پرسیارەکانی منداڵانیش، بەپێی قۆناخەکانی تەمەنیان جیاوازیان هەیە.. بۆ نموونە:

لە پرسیاری: ئەمە چییە؟ بۆ پرسیاری: ئەمە چۆن؟ بۆ پرسیاری: ئەمە بۆچی؟ بۆ پرسیاری: ئەی دوای ئەوە؟ پرسیارەکانی منداڵانی قۆناغی پێش چوونە قوتابخانە و، منداڵانی مێردمنداڵ و هەرزەکار جیاوازییان هەی .. وەڵامی پرسیارەکانیش، پێویستە لەگەڵ قۆناخەکانی منداڵیدا بگونجێن.

گرنگی دان بە وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی منداڵان گەلی سوودی پەروەردەییان هەیە.. منداڵان هەست بەوە دەکەن کە ڕێز لە راکانیان دەگرن و، پێیان خۆشە کە بەشداری لە گفوگۆدا بکەن.. منداڵان زیاتر بڕوایان بە خۆیان دەبێت، وەڵامی دروست

بەشی دوویەم

یارمەتیدەرە بۆ گەشەکردنی دەروونی دروست ، بۆ گەشە و توانای زمانی، بۆ سازانی کۆمەڵایەتی.

بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی منداڵەکانتان ئەم راستییانە لەبەرچاو بگرن:

١- نابێت وەڵامی پرسیارەکانیان بە درۆ یا بە ناتەواوی یا بە شێوازێکی دیبلۆماسی ناراست بدەنەوە.. چونکە منداڵان هەستیارن ئەگەر بۆیان دەربکەوێت کە ئێوە راستان پێنەوتوون.. بە درۆزنتان دەزانن و، برِوایان پێتان نامێنیت و، وەڵامە هەڵەکانیشتان لە ئەمڕۆ و لە ئایندەشدا زیانیان پێدەگەیەنن، ئێوە و ئەوانیش باجی ئەو هەڵانە دەدەنەوە.

بۆ نموونە: ئەگەر منداڵێک لە دایکی پرسی: "من لە کوێوە هاتووم؟ "نابێت دایکی وا وەڵامی بداتەوە: "تۆمان لە سوپەرمارکێتێک کڕی زوو ئەم وەڵامە درۆیە، بۆ منداڵەکەی ئاشکرا دەبێ و دایکی بە درۆزن دەزانێت و برِوای بە وەڵامەکانی نامێنێت.

٢- پێویستە وەڵامەکانتان بە پێی تەمەنی مندالەکانتان بن.. بۆ منداڵانی قۆناغی یەکەم سادە و ساکار بن و وشە و رستەکانتان بەپێی فەرهەنگی زمانی ئەو قۆناغە بن.

٣- هەرگیز لە زۆرپرسینی منداڵەکانتان بێزار مەبەن.. بەڵکو زۆر دڵخۆشبن، چونکە زۆرپرسین نیشانەیەکی زیرەکی و دۆزینەوە و داهێنان و ئایندە گەشییە.

٤- ئەگەر وەڵامی پرسیارەکەتان لەو کاتەدا نەزانی.. دەتوانی بە منداڵەکەت بڵێیت: پرسیارەکەت جوانە.. بۆیە دەمەوێت وەڵامێکی جوانت بدەمەوە.. مۆڵەتم بدەری با بیربکەمەوە، یا با سەیری کتێبێک بکەم و.. وەڵامەکەت بۆ بدۆزمەوە.. بەڵێنت دەدەمێ کە وەڵامت دەدەمەوە و.. لە بیری ناکەم.. یان پێی بڵێ : با باوکت بێتەوە لەوانەیە ئەو وەڵامێکی باشی پرسیارەکەت بداتەوە.

٥- هەندێ لە دایکان و باوکان پێیان وایە، کە زانینی راستییەکان لە تەمەنێکی بچووکدا کاریگەرییەکی نەرێنی لێدەکەوێتەوە.. بەڵام ئەمە بۆچوونێکی هەڵەیە.. لە جیاتی ئەم بۆچوونە هەڵەیە.. با بە شێوازێکی ئەرێنیی گونجاو و، بەپێی تەمەن و ئاستی زیرەکیی منداڵەکانتان راستییەکانیان بۆ روون بکەنەوە.

٦- ئەو پرسیارە رامانهێنەرانەی کە منداڵان دەربارەی رەگەزی (جینسی) دەیان کەن.. نابێت پشتگوێ بخرێن و.. ناشبێت ئەو منداڵانەی پرسیاری جینسی دەکەن بە بێ ئەدەب و بە بێ ئابڕوویان بزانن.. پێویستە هەر لە منداڵییەوە، پەروەردەیەکی جینسی دروست بکرێن.. چونکە ژیانی جینسی بەشێکی بنەڕەتییە لە ژیانی گەورەکاندا .. بەڵام زۆر جار گەورەکان لە روو دادەمێنن لە باسکردنی ئەم بابەتانە لەگەڵ منداڵەکانیاندا.. لەوە دەترسن کە کاردانەوەی لە گەشەکردنی منداڵ و لە ژیانی جینسیی داهاتوویان هەبێت.

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

من (نووسەری ئەم بابەتە) لە بەشی منداڵان لە کتێبخانەی گشتیی شاری (بێرگن) لە نەرویج، بە دەیان کتێبی ڕەنگاورەنگی وێنەدارم دەربارەی ئەندامنی لەشی نێر و مێ و چۆنییەتی دووگیان بوون و لە دایک بوون بۆ منداڵانی قۆناغەکان هەن.. هەن کە بە شێوە و بە زمانێکی ساکار و سادە بۆ منداڵان چاپکراون.. ڕۆژانەش منداڵانی چەند باخچەیەکی ساوایان یا قوتابیانی قوتابخانە بنەڕەتییەکان، تەنانەت خێزانەکانیش لەگەڵ منداڵەکانیان کە هەر هەموویان تێکەڵاون، دەیان هێنن بۆ بەشی منداڵانی کتێبخانەکە و، ئەو کتێبانە جینسییانە دەخەنە بەردەستیان و وێنەکانی ئەندامانی لەشی نێر و مێیان پێشان دەدەن.. تا لە منداڵییەوە لە بارەی جینس و دووگیان بوون و، لە دایکبوون، منداڵان نابەڵەد نەبن و بزانن.. هەروەها چەندین فیلم و سیدی و کاسێتی ڤیدیۆیی و میمۆری لە هەمان کتێبخانەدا و، دەربارەی هەمان بابەت هەن. دایک و باوکان دەیان خوازن و لەماڵەوە پێشانی منداڵەکانیانی دەدەن.

٧- وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی منداڵان لە لایەن دایکان و باوکانەوە.. مایەی بەخشینی پێخۆشحاڵییە بە منداڵەکانیان.. منداڵەکانیان ئەو هەستەیان لا دروست دەبێت، کە دایک و باوکیان فەرامۆشیان نەکردوون و، بەشداریی هەست و سۆز و ویژدانیان دەکەن.

٨- هەندێ جار دایکان و باوکان دەتوانن بە وێنەی ڕەنگاوڕەنگی دووتوێی کتێبەکان یا وێنەی گەورەی پەیوەند بەم بابەتە.. وەڵامی هەندێ لە پرسیارەکانی منداڵان بدەنەوە.

٩- پێویستە دایکان و باوکان و بەخێوکەر و دادەکان و مامۆستاکان، هەردەم بە باشی ئامادەی وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی منداڵەکانیان بن .. تا منداڵان بە نەزانیان نەزانن و پەنا بۆ کەسانی تر نەبەن.. ئەوەش لەبەرچاوبگرن کە ئەم منداڵانە لەسەر ڕۆشنایی ئەو وەڵامانەی کە ئێوە دەیان دەنەوە، باوەڕ و هەست و هەڵویستەکانیان بنیات دەنێن. لەم ڕوانگەیەوە، ئەوە بزانن کە وەڵامدانەوەی ڕاست و دروستی پرسیارەکانی منداڵان چەند گرنگن و، چ ڕەنگدانەوە و کاریگەرییەکی ئەرێنییان لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵە چاوگەشەکانی کوردستانی شیرینمان دەبێت.

بۆ نموونە: کە منداڵێک لە دایکی دەپرسێت: "دایکە من لە کوێوە هاتووم ؟ " دایکی ژیر و وریا پرسیاری منداڵەکەی پشتگوێ ناخات.. دەتوانێت بە شێوازێکی ساکاری لۆژیکی و ڕاست و دروست وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە.. بۆ نموونە دەتوانێت بەم شێوەیە وەڵامی منداڵەکەی بداتەوە:

ئازیزم، لە دنیادا هەموو گیان لەبەران نێر یا مێن.. مرۆڤیش (ژن یا پیاو)ن .. یا (کچ یا کوڕ)ن .. کە عازەب و گەورە دەبن.. کچ و کوڕ هاوسەرگیری پێکدەهێنن.. واتا دەبنە بووک زاوا و یەکتریان خۆشدەوێت.. من و باوکیشت هاوسەرگیریمان کرد و یەکتریمان خۆشدەوێ.. لە شوێنێک لە سکمدا کە پێی دەڵێن "منداڵدان" تۆ دروست بوویت.. ماوەی نۆ مانگ لە سکمدا گەورەبوویت و.. کاتی ئەوە هات کە لە دایک بیت.. بە هۆی کەناڵێکەوە کە (بۆڕییەکی گۆشتینە) پێی دەڵێن (کەناڵی لە

بەشی دوویەم

دایک بوون) تۆ لە دایک بووی.. شیر و خواردنم دایتێ تا بووی بەم منداڵە جوانکیلە خۆشەویستەم. خۆ ئەگەر منداڵەکەی لێی پرسی: ئەی من چۆن لە منداڵدانی تۆدا دروست بووم؟ دایکی دەتوانێ پێی بڵێت: "بە هۆی تنۆکێکی شل لە لەشی من و تنۆکێکی شلی تر لە لەشی باوکت، لە منداڵدانمادا هەردوو تنۆکەکە یەکیان گرت و تۆیان لێ دروست بوو".. دەشتوانێت بە هۆی وێنەی روونکردنەوەی رەنگاوڕەنگی نێو کتێبە جینسییەکانەوە، زیاتر وەڵامی ئەم پرسیارە بۆ منداڵەکەی روون بکاتەوە.. یان بە هەر شێوازێکی تر کە ئەم دایکە خۆی بە باشی بزانێت، بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە.

لە کۆتاییدا دووبارەی دەکەمەوە، پێویستە پرسیارەکانی منداڵەکانتان پشتگوێ نەخەن و خۆتان لێیان نەدزنەوە .. هەرگیز بە هەڵەش وەڵامیان مەدەنەوە.. هەروەمیش هانیان بدەن بۆ ئەوەی کە پرسیاری زیاتر بکەن.. بەبێ پێچ و پەنا و، بەبێ شەرمکردنیش بە روونی وەڵامی پرسیارەکانیان بدەنەوە.. بە تایبەتیش ئەو پرسیارانەی کە رامان و دامانتان دەکەن.. یا ئەو پرسیارە جینسییانەی، کە بە زەق و رووتیان دەزان.. چونکە گەر ئێوە وەڵامیان نەدەنەوە.. لەوانەیە لە کەسانی تر یا لە منداڵێکی لە رێ دەرچوو بپرسن و، کۆمەڵێک وەڵامی هەڵە و گوماناوی زیانبەخشیان بدەنەوە و کاریان تێبکەن.. ئۆباڵی ئەم ئاکام و ئەنجامە نەخوازراوەش، لە ئەستۆی ئێوەی دایکان و باوکان و بەخێوکەر و فێرکەر و پەروەردەکار دایە.. هەروەمیش پێویستە ئێوەی دایکان وباوکان و دادەکان و مامۆستاکان، ببنە نموونەیەکی باش و بەرز بۆ منداڵەکانتان، چونکە منداڵان چاولێکەرن و میراتگری رەفتار و هەڵسوکەوت و کارە جوانەکانی ئێوەن.

٥ی دێسەمبەر ٢٠١٥

سەرچاوە
Serchawe

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٦

پێگەی سروود لە ئەدەبی منداڵانی کورد دا.

بێگومان هەمووومان ئەو سروودە نیشتمانییە رەسەن و خۆشە کوردییانەمان لە یادماون و دەمێنن، کە لە تەمەنی منداڵیماندا، لە قوتابخانە و لە دەرەوەی قوتابخانەدا بە ئاوازەوە فێریان بووین و، بوون بە وێردی هەمیشەی سەر زارمان.. پڕبەدەم و هێندەش بە کوڵ و تین و جۆشەوە دەمان چڕین.. سوور دەبووینەوە و، هەموو تووکەکان و دەمارەکانی لەشمان زیت دەبوونەوە، ئەو سروودە خۆشە کوردییانەمان لە گەزۆ و نوقڵ لە لامان شیرینتربوون.. هەر لە رێگای ئەو سروودە نیشتمانییانەوە هەستی کوردایەتی و کوردستان پەروەری لە هۆش و دڵ و دەروونماندا روان و بەرجەستەبوون و، بوون بە بەشێکی گرنگ لە رووح و گیانمان و، لە بیرەوەرییەکانمان.. ئەو سروودانە تا ئەمڕۆش هەمان چێژ و خۆشیان لامان هەیە، لەو بڕوایەشدام لە لای نەوەکانی داهاتووشمان چێژ و خۆشیان کاڵنابنەوە و، نەوە لە دوای نەوە بۆ یەکتری دەگوێزنەوە.

لەو سرووده کوردییە نیشتمانییانەشمان:

- وەتەنی من کوردستانە – زێوەر.
- ئەی کوردینە.. ئەی مردینە – زێوەر.
- ئەی رەقیب – دڵدار"،
- خوایە وەتەن ئاواکەی – فایق بێکەس.
"نەورۆز – پیرەمێرد.
- کوردم ئەمن – هێمن موکریانی.

بەشی دوویەم

- بەری بەیانە - گۆران.
- بە کوردی دەژیم - هەژار موکریانی.
- پێشمەرگەین بە هەڵمەتین - خالید دلێر.
- خۆشم ئەوێ وڵاتەکەم - کاکەی فەلاح.

- جەژنە جەژنی کوردستانە - ع .ع . شەونم" و... هتد. گەرچی ئەم سروودانەمان، بە تایبەتی بۆ منداڵان نەنووسراون، بەڵام گەورەکان و منداڵانیش دەیان چڕین و جێژ و خۆشیان لێوەردەگرتن.. لە ئەنجامی چەندین جاری دووبارەکردنەوەشیان، منداڵان لە واتای وشە و رستە و مەبەست و ناوەڕۆکی ئەم سروودانە تێگەیشتن.. ئەم سروودانە بوونە بە بەشێکی نەمر لە کولتووری رەسەنی کوردیمان.. بوونە بە هەوێنی جۆشدانی هەستی کوردایەتی و کوردستان پەروەریمان.. بوون بە هاندەر و پاڵنەرمان، بۆ تێکۆشان و بەرگری و گیانبەخشین لە پێناوی رزگاری کوردستانی نیشمانی شیرینمان.

ئەمڕۆشی لەگەڵدابێت، داگیرکەرانی رەگەزپەرستی کوردستان، خۆشیان بەم سرووده کوردییانەمان نایەت و، بە بیستنی گرژ و قەرس دەبوون و دەبن.. چەندین مێرمنداڵ و گەنجی کوردمان لەسەر چڕینی ئەم سروودانە لە لایەن دەزگا سەرکوتکەرەکانی داگیرکەرانی کوردستانەوە، تاوانبارکران و گیران و ئازار و ئەشکەنجە دران.. تا ئەمڕۆش داگیرکەرانی کوردستان، بە زەبروزەنگ و تۆبزی هەوڵدەدەن لە قوتابخانەکانیاندا، کولتوور و سروود گەلێکی خۆیان فێری منداڵانی کوردمان بکەن، هەوڵدەدەن کە بە زۆرداری بە کولتوور و ئایدۆلۆژیایەکی بۆگەن و نامۆ گۆش و پەروەردەیان بکەن، کە زۆر دوورن لە خواست و هەست و نەستی منداڵانی کوردمانەوە و.. بە هیچ کلۆجێک ناتوانن ئەو کولتوور و ئایدییانە هەرس بکەن.. مەبەستی گڵاوی داگیرکەران ئەوەیە کە منداڵانی کوردمان لەڕێ دەربکەن و، هەستی کوردایەتی لە دڵیاندا دەربکەن و، دڵسۆزی و پەرۆش و سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستە بوونیان بۆ کوردستانی خۆشەویستمان کاڵبکەنەوە.. بەڵکو داگیرکەران ە سووکایەتیش بە بەها پیرۆزەکانمان دەکەن و، هەوڵی گڵاویان سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەییمانە.

بەڵام هەوڵەکانیان شکستی هێنا و دەهێنێت.. چونکە ئەوە ئەستەمە کە بتوانن هەستی کوردایەتی و سۆز و خۆشەویستی کوردستان لە دڵی منداڵانی کوردمان دەربکەن.

سرووده کوردییەکانمان بۆ منداڵان، ئەو هۆنراوانەن کە بەرگێکی کوردستانیان بە بەردا کراون و گوزارشت لە خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان دەکەن، تێکۆشان و قوربانیدان لە پێناوی ئازادی و رزگاری کوردستان و ئاشتیدا بەرز و پیرۆز رادەگرن و، جەختیش لەسەر کوردایەتی و دڵسۆزی و برایەتی و یەکێتی و تەبایی و یەکتری قبووڵکردن و... هتد،

دەکەنەوە.. ئەم سروودانە ئەم هەستە جوانانە و، ئەم بەها و پرەنسیپە نیشتمانییانە لە هۆش و دڵی کوردیلەکانماندا دەڕوێنن و و رایان دەهێن.. ئەم سروودانە بوونەتە کولتووری قوتابخانەکان، منداڵان لە قوتابخانەکاندا فێری ئەم سروودانە دەبن و، رۆژانەش لە کاتی ریزبوون لە گۆڕەپانی قوتابخانەدا پێکەوە دەیانڵێنەوە.

سروودی منداڵان ئەو هۆنراوە جوانانەن، کە لە رووی رووخسار و فۆرمەوە، بە شێوازێکی ئاسان و سووک و رەوان دارێژراون .. وشە و رستەکانیان ئاسانن و واتاکانیان روونن و بێ گرێ و گۆڵن لە ئاستی زمانی منداڵاندان، ترپە و سەرواکانیان ئاوازدارن، کێشدارن و، بە زۆری لەسەر کێشی خۆماڵی سووک دانراون.. ئاوازدانەرانیش دەتوانن بە ئاسانی ئاوازیان بۆ دابنێن.. منداڵان دەتوانن بە ئاسانی لەبەریان بکەن و، بە ئاوازەوە بە تاک یا بە کۆمەڵ بە دەنگ و جووڵەوە بیان چڕن.. لە رووی بابەت و ناوەڕۆکیشەوە، سرووده کوردییەکانمان بۆ منداڵان، جەخت لەسەر زاخاودانی هۆش و دڵ و دەروونی کوردیلەکانمان دەکەن و، بە هەستی کوردایەتی و بە کوردستان پەروەری و بە تێکۆشان و قوربانیدان لە پێناوی ئازادی و رزگاری کوردستان رایان دەهێنن.. ئەو بەها و پرەنسیپە بەرزانە لە هۆش و دڵ و دەروونی منداڵانی نەوەی داهاتوومانندا دەڕوێنن.

سروودی ئاوازدار گرنگترین هونەرە کە منداڵان لە قۆناغێکی زووی تەمەنیاندا دەتوانن فێری ببن، یارمەتیدەرێکی باشیشە بۆ ئەوەی کە بە خێرایی ئەو هۆنراوانە لەبەربکەن و لەیادیان نەچێتەوە.. لەگەڵ چڕینی سروود دا، بەشێک لە ئەندامانی لەشی منداڵانیش دەکەوێتە جووڵە و خرۆش، وەکو: سەرلەقاندن، چەپڵەلێدان، ئاماژەکردنی گوزارشتی بە دەست و پەنجەکان، ئەم جووڵانانەش واتای وشەکان و مەبەستی سروودەکان ئاسانتر دەکەنەوە.

سروودی منداڵان، تەوەرێکی گرنگە لە تەوەرەکانی رۆشنبیری منداڵان و، لقێکی گرنگیشە لە لقەکانی هۆنراوە بۆ منداڵان .. رۆڵێکی کاریگەریشی لە گۆشکردن و پەروەردەکردنێکی دروست و، لە ڕواندنی بەها بەرز و پیرۆزە نیشتمانییەکان و کۆمەڵایەتییەکان و رەوشتییەکان لە هۆش و دڵ و دەروونی کوردیلە چاوگەشەکانماندا هەیە.

سرووده نیشتمانییەکانمان، شێوازێکی ئاسان و گرنگە لە شیوازەکانی فێرکردن، لە میانەی ئەم سروودانەوە دەتوانرێت بە ئاسانی مەبەست و ئامانجە نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و زانیارییەکان بە منداڵان بگەیەنرێن.. شایانی باسیشە منداڵان هەر بە خۆڕسکی ئارەزووی ئاواز و ترپەیان هەیە.

هەر لە کۆنەوە درک بە گرنگی سروود کراوە و، کراوە بە وانەیەک لە وانەکانی خوێندن.. سروود شێوازێکی بەرنامەڕێژی

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

گرتەبەر کاتێ کە خرایە ریزی بابەتەکانی کتێبەکانی خوێندنەوە بۆ پۆلەکانی قوتابخانە بنەڕەتییەکان.. بۆ هێنانەدی ئامانجە پەروەردەیی و نیشتمانییە خوازراوەکان.

مامۆستای سروودبێژ و سروودفێرکەری زیرەک و هۆزان و بە توانا، دەتوانێت بەهرە و ئارەزووی خۆرسکی منداڵان (قوتابییەکانی) بقۆزێتەوە و، بە ئارەستەی هێنانەدی ئامانجە پەروەردەییەکان و زمانەوانی و رۆشنبیری کومەڵایەتیەکان رایان بهێنێ و، ئەو بەها و پرەنسیپانە لە دڵیاندا بروێنێ.

پێویستە ئەوەش بزانین کە جیاوازی لەنێوان سروود و گۆرانیدا هەیە.. سەرەڕای بوونی چەند خاڵێکی هاوبەش لە نێوانیاندا.

گرنگترین جۆرەکانی سروودی منداڵان ئەمانەن: سروودی نیشتمانی، سروودی کۆمەڵایەتی، سروودی خۆشی، سروودی پیاهەڵدان بەسەر جوانی سروشت، سروودی جووڵەیی، سروودی ئاینی.. لە ئەمرۆشدا، چەندین سروودی شۆڕشگێڕی بە سەر پێشمەرگە قارەمانە گیانبەخشەکانمان و، بەسەر شەهیدە نەمرەکانمان هەڵدراون.. کە بوونەتە وێردی سەر زاری گەورەکان و منداڵان.. پێشمەرگە و شەهیدانمان، شایانی ئەوەن کە جوانترین سروودیان پیاهەڵدەین.. لە جێی خۆیدایە کە ئەم سروودانە بە (سروودی پێشمەرگە و شەهیدان) یا (سروودی شۆڕشگێری) ناوزەند بکەین و، لە ریزی پێشەوەی ریزبەندی جۆرەکانی سروودی منداڵانیش دایان بنێن.

گرنگترین سوود و ئامانجەکانی سروودی منداڵان:

١- گەشەکردنی حەزی سروود و ئاواز و چێژی ئەدەبی لەلای منداڵان و، درکردن بە مەبەستەکانیان.
٢- سرووده نیشتمانییەکانمان هەستی کوردایەتی و کوردستان پەروەری لە دڵی منداڵانمان دەروێنن.
٣- سروود یارمەتیدەرە بۆ گەشەکردن و راهێنانی کۆئەندامە دەنگییەکانی منداڵان.
٤- سروود بوارێکە بۆ ئەوەی منداڵان خۆیان دەربخەن و، گوزارشت لە توانا و بەهرەکانیان بکەن.
٥- سروود هاوکاری منداڵان دەکات بۆ دوورکەوتنەوە لە نێرگزی و خۆپەرستی و گۆشەگیری.
٦- سروود یارمەتی و هانی ئەو منداڵانە دەدەن کە سەر زمان دەگرن.. بۆ ئەوەی بەبێ ترس و شەرم و دڵەڕاوکی بەشداری لە تیپی و کورسی سروودی قوتابخانەکەیان بکەن.
٧- سروود باشترین بوارە بۆ شەرمشکاندنی ئەو منداڵانی شەرم دەکەن.. بەبەشداریکردنیان لە وتنی سروود لەگەڵ منداڵانی

تردا، بەرەبەرە شەرمیان دەشکێت و بە کۆمەڵایەتی دەبن.
٨- سروود، منداڵان بە چەندین وشە و رستەی تازە ئاشنا دەکا.. زمان پاراوتر و رەوانتر دەبن و .. ئاسۆی ئەندێشە و بیرکردنەوەیان فراوانتر دەبن و، دەتوانن باشتر وجوانتریش گوزارشت بکەن.
٩- سروود، یارمەتی منداڵان دەدات، بۆ ئەوەی بڕوا و متمانەیکی زیاتریان بە خۆیان هەبێ و، بە ئەوپەڕی ئازایەتیەوە رووبەڕووی ژیان و، هەموو ئەو کێشە و تەگەرانە ببنەوە کە دێنە رێیان.
١٠- سروودەکان ، خۆشی و شادی و گەشی و گەشبینی بە منداڵان دەبەخشن .. یارمەتیدەریشن بۆ ئەوەی منداڵان بەسەر گەلێ کێشە و گرفتی دەروونی و کۆمەڵایەتیدا زاڵبن.

لە شاعیرە سروود نووسەکانی کوردمان بۆ منداڵان:

بەشێکی زۆری شاعیرانی کوردمان، بواری سروودی منداڵانیان فەرامۆش نەکردوون، کەم یا زۆر سروودیان نووسیوە، هەندێکیان بە تایبەتی لە سایەی هۆنراوە و نووسینەکانیان بۆ منداڵان، ناو و ناوبانگیان دەرکردوون و ناسراون، لەوانەش:

(زێوەر، فایق بێکەس، پیرەمێرد، میر جەلادەت بەدرخان، دڵدار، گۆران، عەبدولواحید نوری، شەوکەت هۆشیار، محەمەد رەسول هاوار، ئەحمەد دڵزار، بەختیار زێوەر، محەمەد ساڵح دیلان، ا.ب. هەوری، مەدحەت بێخەو، کەریم شارەزا، عەلی عەبدوڵڵا شەونم، فەرەیدون عەلی ئەمین، کاکەی فەلاح، کامەران موکری، دایکی سۆلاڤ، سەبری بۆتانی، عوسمان هەورامی، روستەم باجەلان) تا دەگاتە (لەتیف هەڵمەت، کازم کۆیی، محەمەد داریاس، عەلی حەمەڕەشید بەرزنجی، موئەید تەیب، جگەرسۆز پیندرۆیی، عەبدولڕەحمان فەهیمی، محەمەد بەرزی) و.. چەندین شاعیری کەشمان کە هۆنراوەی نیشتمانییان بۆ منداڵان نووسیون.

سروودی کوردی بۆ منداڵان، بە شێوەیەکی فەرمی، لە ساڵانی سییەکانی سەدەی رابردوودا، لە باشووری کوردستان دا سەری هەڵدا.. لەسەر دەستی شاعیری نیشتمان پەروەری ناسراومان مامۆستا (عەبدوڵڵا زێوەر: ١٨٧٥ - ١٩٤٨) دەستی پێکرد.. زیوەر کە ماوستای قوتابخانە بوو، شەش سروودی بۆ منداڵان نووسی، یەکەمین سروودی (وتەنی من کوردستانە..) دووەمین سروودیشی (ئەی کوردینە.. ئەی مەردینە..) کە دوو سروودی نیشتمانی زۆر بەرزن.

سروودی فەرمی نیشتمانی کوردستان، سروودی (ئەی رەقیب) ە، کە لە ساڵی (١٩٤٠) دا، شاعیری نیشتمان پەروەرمان (یونس دڵدار: ١٩١٨ - ١٩٤٨) داینا.. بۆ یەکەمین جاریش لە بەرواری (١٧ - ١٢ - ١٩٤٥) دا، لە کاتی بۆ یەکەمین جار

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

هەڵکردنی (ئاڵای کوردستان) لە شاری مەهاباد، لەگەڵ بەرزکردنەوەی ئاڵاکەماندا، سروودی (ئەی رەقیب) بە ئاوازەوە پێشکەش کرا.

لەو رۆژەوە (ئەی رەقیب) بوو بە سروودی نەتەوایەتیمان (سروودی مارسیلزمی) کوردی.. کە لە بەرواری (٢٢ - ١ - ١٩٤٦) دا، لە لایەن (سەرۆک کۆماری کوردستان) پێشەوای نەمرمان (قازی محەمەد) لە گۆڕەپانی (چوارچرا) لە (مەهاباد) دا، (کۆماری کوردستان) راگەیاندرا، دووبارە لەم رۆژە مێژووییەدا لەگەڵ هەڵکردنی ئاڵای کوردستان دا لە لایەن قوتابیانی قوتابخانەکانی شاری مەهابادەوە، بە دەنگێکی زوڵاڵ سروودی (ئەی رەقیب) پێشکەش کرا.. لە ئەمرۆشدا سروودی (ئەی رەقیب)، سروودی فەرمی هەرێمی کوردستانە.. لە بۆنە هەموو نیشتمانییەکان و، لە هەموو قوتابخانەکانی کوردستان دا لە کاتی ریزبوونی لە گۆڕەپانەکانی قوتابخانەکاندا، پێش دەستپێکردنی خوێندن، وەکو نەریتێکی رەسەن قوتابیان پێکەوە و بە دەنگ و ئاوازاوە سروودی ئەی رەقیب دەڵێنەوە و هۆنراوەی نیشتمانی و کۆمەڵایەتیش پێشکەش دەکەن.. هەروەها لە پێش دەستپێکردنی یارییە وەرزشییەکان، لە گۆڕەپانەکانی یارییەکاندا، یاریزانانەکانمان بە ئەوپەڕی رێز و خۆشەویستی و شانازییەوە، پێکەوە (سروودی رەقیب) دەڵێنەوە.

٢٦ی ئاگۆستی ٢٠١٦

بەشی دووەم

هۆکارەکانی خەونە ناخۆشەکانی منداڵان.

زۆر جاردایک و باوک، بە تایبەتیش دایک دەبینێ کە کۆرپە خۆشەویستەکەی بەدەم خەوەوە زەردەخەنەیەکی گەورە دەکات یا پێدەکەنێ.. لە کوردەواری و لە لای گەلانی تریشدا، هەر وا باوە، کە دەڵێن: "کۆرپەکەم بەدەم مەلائیکەوە پێدەکەنێ "یا دەڵێن: "مەلائیکەکانن ختووکەی کۆرپەکەم دەدەن و یاری لەگەڵدا دەکەن" رەنگە ئەم قسەیە زیاتر گوزارشت بێ لە بێتاوانی و لە پاکی منداڵان.

بێگومان گەورە و بچووک خەودەبینن.. تەنانەت بەشێکی زۆریش لە شاعیران و لە نووسەرانی ناسراوی جیهانی، بۆ گوزارشت کردن لە ناخیان پەنایان بۆ خەون بردووە.. وەکو دەزانین کە یەکەمین چیرۆکی نووسراوی کوردی لە نووسینی (جەمیل سائیب) بە ناوی (لە خەوما) یە، کە لە ساڵی (١٩٢٥) دا نووسیویێتی.. یەکێکیش لە شاکارە شانۆگەرییەکانی (ولیام شەکسپیر) لە ژێر ناوی (خەونی نیوەشەوێکی هاوین)ە.

خەون چییە؟

تا ئەمرۆش را و لێکدانەوە و شرۆڤەکانی زانا دەروونییەکان دەربارەی سروشت و هۆکارەکان و شێوەکان و راستییەکانی خەونەکانی منداڵان هاوڕانین و بۆچوونی جیاوازیان هەیە.. تا ئێستا پێوەر و پێناسەیەکی جێگیر بۆ خەونەکانی منداڵان نییە.. بەڵام زاناکان لە هەندێ خاڵ و بۆچووندا، لێکەوە نزیک یا یەکدەگرنەوە.. زانایانی پەروەردە، سەرەڕای ئەوەی کە پێیان وایە کە خەوبینین (خەون) لە ئەنجامی هەڵوێستە خۆش و ناخۆشەکاندا کە دووچاری منداڵ دەبن.. کەچی هەر ئەم زانایانە لە بەردەم پرسیارگەلێکدا راماو و داماون.. بۆ وەڵامدانەوەی راستی خەونەکانی ئەو منداڵانەی کە تەمەنیان لە سێ مانگ کەمترن.. کە لە تەمەنێکدا هێشتا بە باشی هەست بە دەوروبەری خۆیان ناکەن.. ئەم منداڵانە بۆ خەون دەبینن؟ ئاخۆ دەبێ خەو بە چییەوە ببینن؟ دەبێ لە خەونەکانیاندا چ رازێک هەبن؟ ئەی چۆن ئەو زەردەخەنەیەی منداڵێکی تەمەن

بەشی دوویەم

چەند رۆژی کە لە شیرینی خەودا دەیکات لێکیبدەنەوە..؟

دکتۆر (جودی مەنل) دەڵێ: "مادام هێشتا منداڵ زمانی نەگرتووە، خەونەکانیان خەیاڵی بێ گفتوگۆن".

زۆر جار ئەم قسەیەمان لە دەمی دایکان و باوکانی کوردمان گوێ لێبووە کە دەڵێن: "منداڵ بە رۆژ چی بێتەرێی .. بۆ شەوەکەی ئەو رۆژە ئەو بەسەرهاتانە دێنەرێی..".

لە ئەمڕۆدا زانایانی دەروونناسی بە تەواوی لەگەڵ ئەو بۆچوونەی دایکان و باوکانی کوردان.. ئەمانیش پێیان وایە کە منداڵ بە رۆژ چی ببینێ بۆ شەوەکەی دێنە خەونی.. هۆیەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێننەوە، کە ئارەزووەکانی منداڵ زۆری لێدەکەن کە ئەو زیندەخەونانەی بە راستی لە رۆژدا بۆی نەهاتنەدی.. لە خەونەکانیدا بیان هێنێتەدی .. یا دەشێ لە چارەسەرکردنی کێشەکانیدا شکستی هێنابێ، دەیەوێ لە خەونەکانیاندا بە سەریاندا زاڵبێ و چارەسەریان بۆ دابنێ.. یا دەشێ لە لایەن خێزانەکەیەوە، یا لە لایەن مامۆستاکەیەوە، یا هەر کەسێکی ترەوە، لۆمە و رسوا و رووشکێن و دڵشکێن کرابێ، یا هەڕەشەیان لێکردووبێ و نەیتوانیوە بەرگری لە خۆی بکات.. خەون بەوەوە دەبینێ کە لە خەونەکەیدا، لەوان بەهێزترە و، تۆڵەی رسواکردنەکەی لەو کەسانە دەکاتەوە.. یا خەون بە بابەتێکی یارییەوە دەبینێ، بە پاسکیلێک، بە بووکەڵەیەک، بە تۆپێکی قنج، بە جلوبەرگێکی جوان، بە سەیران و گەڕان، بە چوون بۆ شاری یاری(چاڤی لاند)، بە شایی و هەڵپەڕکێوە،... هتد.. یا خەون بە یارمەتیدانی کەسێکی داماوەوە دەبینێ، بەزەیی بە زۆرلێکراوێکدا دێتەوە، دەستی یارمەتی بۆ گەدایەک درێژ دەکات...هتد.

یا چیرۆکێکی خوێندۆتەوە یا گوێ لێبووە، سەرسامی پاڵەوانی چیرۆکەکە بووە و، لە خەونیدا واهەست دەکات کە بە راستی بووە بە ئەو پاڵەوانە سەرکێشییەیی چیرۆکەکە یا داستانەکە.. ئەمانە و بە دەیان خەونی بێسنووری تری منداڵان.

زانایانی دەروونناسی جەخت لەسەر ئەوەش دەکەنەوە.. کە خەونی منداڵان هەمیشە پەنجەرەیەکە بۆ جیهانی دەروونیان.. دەتوانن لە میانەی خەونەکانیانەوە، ئەوە بزانن کە چی لە هۆشی ناوەوەی منداڵاندا هەیە.. یا لە ژیانیاندا گرفتاری چی بوونە.

شارەزایانی خەونەکانی منداڵان، ئامۆژگاری دایکان و باوکان دەکەن، کە خەونەکانی منداڵەکانیان پشتگوێ نەخەن و، بە شتی پڕوپۆچ و هەلەق و مەلەق و بێ مانا ناویان نەبەن.. چونکە ئەو خەونانە ئاوێنەن بۆ زانینی هەستە جیاوازەکانی

سەرچاوە
Serchawe

منداڵەکانیان.. تا تووشی خەمۆکی نەبن.. خەمۆکیش نەخۆشییەکی بڵاوی نێو منداڵانە.. منداڵانیش وەکو گەورەکان دووچاری دڵەڕاوکێ دەبن و، هەست بە ئازارەکان دەکەن.

جۆرەکانی خەونەکانی منداڵان:

١- **خەونی سادە و راسەوخۆ:** وەکو ئەوەی کە منداڵ خەون بە بوونی شتێکی جوانەوە ببینێ، بە ملوانکەیەکی جوان، بابەتێکی یاری،... هتد. دەکرێ ئەم خەوانە بهێنرێنەدی.

٢- **خەونی ترسناک:** وەک ئەوی کە منداڵ لە خەونیدا، ئاژەڵێکی دڕندە پەلاماری دەدا.. یا وا هەست دەکات کە دایک و باوکی لێی دابڕاون و، بە بێکەسی ماوەتەوە.. یا شەڕانگێزێکی چەقاوەسوو شەڕی لەگەڵ دەکا.. یا دایکی ترساندووبی و پێی وتووبێت ئەگەر نە خەوی بانگی: گورگ، کەمتیار، سەگ، دێودرنج، چەقەڵ، شومقار،... هتد بۆ دەکەم، کە بێن حەپەلۆشت بکەن. ئەم ترساندن و هەڕەشانە دێنە خەونەکانی و وا هەست دەکات کە بە راستی پەلاماری دەدەن و توانای بەرگریکردنی نییە.. بەدەم زیڕان و گریانەوە لە خەو رادەپەڕێ و هەڵدەسێ.. پێویستە دایک ئاگای لەم خەونانە بێ و، هەوڵی هێورکردنەوەی منداڵەکەی بدا و دەست بە سەریدا بێنێ و سۆز و خۆشەویستی پێببەخشێ و.. دڵنیای بکاتەوە و پێی بڵێ ئەی ئەوە نییە من لێرەم.. لە راستیشدا ئەم جۆرە خەونانە تا رادەیەک ترسناکن، چونکە گوزارشت لە دۆخێکی خراپی منداڵ دەکەن کە پێیدا تێدەپەڕێ.. رەنگە کاردانەوەیەکی خراپیشیان لەسەر ئایندەی منداڵ هەبێت، یا لەوانەیە تووشی نەخۆشی دەروونی بکەن.. زۆر لەو نەخۆشییە دەروونییانەی کە تووشی گەورەکان بوونە، دەگەڕێنەوە بۆ ترس و تۆقین و ئەو بەسەرهاتە ترسناکانەی کە لە قۆناغی منداڵییاندا دووچاری بوونە.. کەواتە دایک و باوک رۆڵێکی نەرێنییان لە ترساندنی منداڵەکانیاندا هەیە.

زۆر جاریش منداڵان لە میانەی هێزی هۆشیانەوە، خەونی خەیاڵی خۆش و باش بە داهێنانەوە دەبینن.. تاقیکردنەوەی سەرکەوتوو ئەنجام دەدەن.. یا پیاوەتی و چاکە دەکەن.. بەزەییان بە کەسانی بێدەرتان دێتەوە و، یارمەتی داماوان دەدەن.. یا بیر لە ئازایەتی و قارەمانێتی دەکەنەوە و بەرگری لە زۆرلێکراو دەکەن.. یا دەبن بە لە خەونەکانیاندا دەبن پێشمەرگە و پارێزگاری لە کوردستان دەکەن.. ئەم خەونانە زۆر بەسوودن و ئەرێنین.. گوزارشتن لە خۆشنوودی و لە دڵنیایی و ئاسوودەیی و متمانە بەخۆبوونی منداڵان.. لەوانەشە خەونەکان بووبن بە ئیلهام و بنەما بۆ بەرجەسەکردن.

پێویستە لەگەڵ منداڵاندا باسی خەوبینین بکرێت.. تا ببێتە بابەتێکی ئاسایی و خەیاڵیان بۆ دوور نەچێت.. کە منداڵێک

بەشی دووەم

خەون دەبینێ و دەیگێڕێتەوە، تەنانەت گەر خەونەکەی مایەی پێکەنینیش بێ، یا ترسناکیش بێت.. هەرگیز نابێت گاڵتەی پێبکەن.. چونکە هەستکردنی منداڵ بە دڵنیایی و ئاسوودەیی و ڕێزگرتن، لە نێوان خێزانەکەی لە ماڵەوەدا زامنن بۆ ئەوەی پەنا بۆ جیهانی منداڵی پاک و خۆشبڕوایی بەرێت.

خەونەکانی منداڵان بە پێی تەمەنیان:

منداڵ تا گەورەبێت، خەونەکانیشی دەگۆڕێن.. بە هۆی زیاتر شارەزایی و هەستکردنی و پێگەیشتنی سۆزداری و زیاتر تێگەیشتن و چاوکراوەیی.. ئەمانە دەبنە هۆی ئەوەی کە خەونەکانیشی قووڵتر و ئاڵۆزتربن.

١- خەونەکانی منداڵان لە تەمەنی دوو بۆ پێنج ساڵان: لەم تەمەنەدا ئاژەڵە ماڵی و کێوی و دڕندەکان کاریگەرییەکی زۆریان لە خەونەکانی منداڵاندا هەیە.. ئەم خەونانەش دڵخۆشکەرنین.. منداڵان دووچاری ناخۆشی و دڵتەنگی دەکەن.. چونکە ئاژەل بە لای منداڵانی ئەم تەمەنەوە هۆی ئازاردانی مرۆڤن.. بۆیە خۆشیان ناوێن.. یان لەوانەیە کەسانێک ئازاریان دابن، یا هەڕەشەیان لێکردوون، ئەو کەسانە لە شێوەی ئاژەڵێکی دڕندەدا دێنە خەونیان.. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە پەیوەندیی باشیان لەگەڵ ئەم کەسانەدا نەبێت.

٢- خەونەکانی منداڵان لە تەمەنی پێنج ساڵیدا: خەونەکانی منداڵان لەم تەمەنەدا، پەیوەندییان بە خودی کەسێتی خۆیانەوە هەیە، لە خەونەکانیاندا خۆیان بە تەوەر و بە پاڵەوان و کاراکتەری خەونەکانیان دەزانن.. لە خەیاڵیاندا بە گەلێ شێوە خۆیان دێتە بەرچاو، خۆزگەی ئەوە دەخوازن کە بەو شێوەیە بن.. منداڵان لەم تەمەنەدا هەست بە دەوروبەریان دەکەن و بەو شتانەش کە پەیوەستن بە کەسایەتییانەوە.. دەشێ خەون بە چەند تاقیکردنەوەیەکەوە ببینن.. هەر بە تاقیکردنەوەش لەو کەسانە بگەن و بناسن کە کاریگەریان لە سەریان هەیە.

٣- خەونەکانی منداڵان لە دوای تەمەنی پێنج ساڵییەوە: لەم قۆناغەدا منداڵان بە زۆری پەیوەندییان بە ژینگەی دەوروبەری خۆیانەوە هەیە.. خۆیان تەوەری خەونەکانیان نین.. لەوانەیە وەک بینەر دەرکەون و، بەشداریکردنیان نەبێت.. جیاوازی ئەم قۆناغەش لەوەدایە، کە خەونەکانیان بزوێنەر نین.. بە زۆری لەو دیمەنانە دەڕوانن کە تایبەتن بە ژینگەکەیانەوە.. زۆربەی خەونەکانیشیان ترسناکن، دەربارەی ئەو شتانەن کە لە دەمی گەورەکانەوە دەیان بیستن، کە هەندێکیان بوونیشیان نییە و منداڵان بە چاوی خۆیان نەیان بینیون، لە شێوەی دڕندەی ئازاردەردا، لە خەیاڵیاندا بەرجەستە دەبن و، لێیان دەترسن: وەکو دێوودرنج، جنۆکە، شومقار، ئەژدیها، دز، و کەسانی چەقاوەسوو. یان ئاژەڵی

ئازاردەری وەکو: گورگ، کەمتیار، ورچ، سەگ، پشیلەی بەرەڵا،.. هتد. کە دێنە خەونیان و پەلاماریان دەدەن.. دووچاری ترس و ناخۆشی و خەیاڵ ئاڵۆزییان دەکەن.. لە باخچەی ساوایانی وڵاتانی رۆژئاوا هەر لە منداڵییەوە.. منداڵان لە ئاژەڵەکان نزیک دەکەنەوە و دەیان چەند جارێک دەیان بەن بۆ باخچەی ئاژەڵان بۆ ئەوەی هەر لە منداڵییەوە ترسیان لەم ئاژەڵانە نەبێت.. بگرە من بە چاوی خۆم بینیم دادەکانیان سەگ و پشیلەیان دەبردە پۆلەوە و، یەک بەیەکی منداڵەکان دەستیان بە پشتی سەگەکە و، پشیلەکە دەهێنا و، بناغەی پەیوەندییان لەگەڵ ئەو ئاژەڵانەدا دادەنا.. نە سەگ بە منداڵان دەوەڕێن و.. نە منداڵانیش بەردیان تێدەگرن.

٤- **خەونەکانی منداڵان لە تەمەنی هەشت بۆ دەساڵان:** جیاوازی ئەم قۆناغە لەگەڵ قۆناغەکانی تردا، خەونەکانی منداڵان بریتین لە مۆتەکە (کابوس: وشەی کابوس کە عەرەب بەکاری دەهێن لە وشە رەسەنە یۆنانییەکەوە وەرگیراوە) ترسەخەونێکن زیاتر لەوەی کە خەونی ئاسایی بن، منداڵان لە خەونەکانیاندا، وا هەست دەکەن کە لە لایەن کەسانێکی ئازاردەر، یا ئاژەڵێکی دڕندەوە راودەنرێن و.. دەیانەوێت لێیان دەربازبن.. توانای راکردن و دەربازبوونیشیان نییە.. یا هەست بە نائومێدی و شکستی دەکەن.. هەموو ئەمانە مۆتەکە و ئازاردەرن.. بە زۆریش لە دوای پێنج کاتژمێری یەکەمی نووستندا، مۆتەکەی ناخۆش دێنە خەونیان.. بە تایبەتیش ئەو منداڵانەی کە لەسەر لا دەخەون، ئەگەرچی نووستن لەسەر لا، باشترین شێوەی نووستنە.

٥- **خەونەکانی منداڵان لە دوای تەمەنی دە ساڵان تا چواردە ساڵان:** خەونەکانی منداڵان لە دوای دە ساڵییەوە، بەوە زانراوە کە سەرچاوەکانیان لە دەرەوەی خودی منداڵان دان، لە شتەکانی دەوروبەریانەوە دێن.. کاریگەرییان لەسەر بیر و شارەزاییان هەیە.

مۆتەکە چییە؟

رەنگە ئەمە بەسەری هەمووماندا هاتووبێت، کە چەند جارێک لە خەونەکانماندا، وا هەستمان کردووە کە شتێک یا تارماییەک خۆی بەسەر سنگماندا داوە و، ترساوین و توانای جووڵەکردنمان نەبووە.. تا خەبەرمان بۆتەوە .. ئەم ترسەش مۆتەکەیە.

مۆتەکە، خەونێکی ترسێنەر و ناخۆشە، لە کاتی نووستندا تووشی مرۆڤ دەبێت، بە زۆریش لە کۆتایی خەوتندا.. لە نیشانەکانی مۆتەکە، چاوەکان بە خێرایی دەبزوێن و، هەست بە ترس و بە دڵڕاوکێیەکی بەهێز دەکرێ. لە (٥٠ ./.)ی

گەورەکان، زیاتریش ژنان دووچاری مۆتەکە دەبن.. پزیشکە دەروونییەکان پێیان وایە یەکێک لە هۆیەکانی مۆتەکە نانخواردنێکی زۆرە لە پێش نووستندا.. مۆتەکە پێویستی بە چارەسەر نییە.

مۆتەکەش لە خەونەکانی منداڵاندا بڵاوە.. تا باڵق و گەورەتربن کەمتر دەبێتەوە.. مۆتەکەی منداڵان، کەمێک جیاوازی هەیە لەگەڵ مۆتەکەی گەورەکاندا، لە رووی هۆیەکان و ناوەڕۆک و رێگاکانی چارەسەرکردن و خۆپاراستن.

مۆتەکە لە لای منداڵان، خەونێکی ترسناکە، کە منداڵان لە کاتی نووستندا دەیبینن، دەبێتە هۆی ترس و نارەحەتی و ناتوانن درێژە بە خەوەکانیان بدەن، لە خەو رادەپەڕن و هەڵدەستن.. تا هێور دەکرێنەوە و ترسەکەیان دەڕەوێتەوە.. پزیشکەکان دەڵێن لە چوار منداڵدا، منداڵێک لە هەفتەیەکدا جارێک یا زیاتر، بە شێوەیەک لە شێوەکان دووچاری خەونی ترسناک و بێزارکەری شەو دەبێت، بە زۆریش لە نێوان کاتژمێری چوار بۆ شەشی بەیانی .. منداڵ بەدەم هاوار و گریانەوە، یا بەبێ گریان، لە خەو رادەپەڕێ و، هەست بە ترس و بێ ئارامی دەکات.. زۆر جاریش ژوورەکەی خۆی بەجێدەهێڵێت و، روو لە ژوورەکەی دایک و باوکی دەکات.. بۆ ئەوەی لە پاڵ ئەواندا هەست بە پاراستن و دڵنیایی و ئاسوودەیی بکات و، بەبێ ترس و بە دڵنیایی بنوێت.

ئەوەی لەم کاتەدا لەسەر دایک و باوک پێویستە و سوودی زۆری بۆ منداڵەکەیان هەیە ، ئەوەیە کە دەست بەسەر منداڵەکەیاندا بهێنن و، سۆزی خۆشەویستی پێببەخشن.. بە دڵنەرمی و شیرینی لەگەڵیدا بدوێن، نەک لێی تووڕەبن و بە ترسنۆک ناوی بەرن.

لەوانەیە منداڵەکەیان خەونەکەی بۆ دایک و باوکی بگێڕێتەوە.. بۆ ئەوەی ترسی خۆی پێشان بدات و، نەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ جێخەوەکەی خۆی.. بۆ ئەوەی دووبارە تووشی هەمان مۆتەکە و ترسەشەو نەبێت.

پێویستە دایکان و باوکان نە باسی مۆتەکە و، ئەو دەعبایانەی کە هاتوونەتە خەونی منداڵەکانیان نەکەن.. بەڵکو قسەی شیرین و خۆش و پێکەنینیان بۆ بکەن.. تا هەست بە ئارامی و دڵنیایی بکەن و.. بگەڕێنەوە بۆ ژوورەکانی خۆیان هەندێ لە زانایانی دەروونی، مۆتەکەی منداڵان بەوە دەزانن، کە جۆرێکە لە(فۆبیا) واتە (نەخۆشی ترس) کە لە میانەی ئەم خەونانەوە دەردەکەون.. لەوانەیە فۆبیا لە ئاژەڵ و لە تاریکی و لە بەرزایی بێت.. کە منداڵان لە میانەی خەونە ناخۆشەکانیاندا، لە شەودا بیان بینن.

سەرچاوە
Serchawe

هۆیەکانی ترسەشەو و مۆتەکەی منداڵان:

١- کەمی خۆشەویستی و سۆزداری و بایەخپێدان بە منداڵ.
٢- لۆمەکردن و شکاندنەوە و تەریقکردنەوەی منداڵ.. یا توڕەبوون و نەڕاندن بە سەریدا.. یا لێدانی بە دڵڕەقییەوە لە لایەن دایک و باوکی یا لە لایەن مامۆستاکەیەوە.
٣- ناکۆکی و دەمەقاڵێیە زۆرەکانی نێوان دایک و باوکی.
٤- ململانێی دەروونی منداڵ و، رکەبەرایەتی لەگەڵ هاوڕێکانیدا.
٥ تووشبوونی منداڵ بە هەندێ نەخۆشی، وەکو: تا و، هەرسکردنی بەزەحمەت.
٦- کارتێکردنی منداڵ بە بینینی فیلمی کارتۆنی توندوتیژ، لە تەلەفزیۆنەکاندا.. یا بینینی ئەو دراما و فیلمانەی توندوتیژی و شەڕ و کوشتن و بڕینیان تێدان.
٧- ترساندنی منداڵ بە شتی ترسناک یا ئاژەڵی دڕندە، وەکو: گورگ، کەمتیار،... هتد.

چەند هەنگاوێک بۆ چارەسەری ترسەشەو و مۆتەکەی منداڵان:

١- پێویستە هەمیشە چاودێری منداڵەکانتان بکەن.. تا بزانن لە چی دەترسن.
٢- دوورخستنەوەی منداڵەکانتان لە سەیرکردنی فیلمی کارتۆن ترسناک و لەو فیلم و درامایانەی، کە توندوتیژی و شەڕ و ئاژاوە و کوشتن و بڕینیان تێدایە.
٣- وا لە منداڵەکانتان بکەن کە لە دڵەڕاوکی و شڵەژان و مشتومڕ دوور بکەونەوە.
٤- لۆمە و رووشکێنی منداڵەکانتان مەکەن و، لێیان مەدەن بە تایبەتیش پێش نووستن.
٥- لە نزیکەوە بە نەرم و نیانی گفتوگۆ لەگەڵ منداڵەکانتاندا بکەن.. بۆ ئەوەی وایان لێبکەن کە باسی ئەوەتان بۆ بکەن کە رۆژانە لە چی ترساون و دەترسن.
٦- بەر لە نووستن بە شێوازێکی خۆش چیرۆکی خۆشیان بۆ بگێڕنەوە، یا بخوێننەوە.
٧- هەڕەشە لە منداڵەکانتان مەکەن و.. بە ناوهێنانی ئاژەڵی دڕندە و دەعبا و شتی ترسناک مەیان ترسێنن.
٨- لە ژووری نووستنی منداڵەکانتاندا.. رووناکییەکی کز هەڵبکەن.
٩- زانایان بە باشیان زانیوە.. کە منداڵان بەر لە نووستن چەند چالاکییەکی هێمنانە ئەنجام بدەن و.. دووشێک بکەن.
١٠- ترسی منداڵەکانتان مەشارنەوە و پێیان مەڵێن: "ئەمان خەونن و هیچی تر نین" بەڵکو پێیان بڵێن: "ئێمە دەزانین مۆتەکە واتان لێدەکات کە هەست بە ترس بکەن.. بەڵام لە راستیدا ئەمە روونادات.. بەڵگەش ئەوەیە لە خۆتان بڕوانن..

تووشی هیچ ئازار و شتێک نەبوونە.. ئێمەش وەکو ئێوە منداڵ بووین و مۆتەکە دەهاتە خەونمان .. ئەوەتاین ئێمەش هیچمان لێنەهاتووە" بەم قسانە دڵنیایی بە منداڵەکانتان دەبەخشن.

١١- هەندێ جار مۆتەکە رەنگدانەوەی ترس و ململانێیەکانی ژیانن.. لە منداڵەکانتان بگەڕێن با چییان لە خەونەکانیاندا بینیون بۆتانی بگێڕنەوە.. ئەمە واتان لێدەکات کە چیبکەن و، چۆن یارمەتی منداڵەکانتان بدەن و، بیر لە چارەسەرکردنیان بکەنەوە.. بۆ ئەوەی بەسەر ئەم ترسەشەو و مۆتەکانەدا زاڵبن.

١٢- کە منداڵەکانتان لە خەونەکانیاندا لە ترسان خەبەریان دەبێتەوە.. بە زۆر مەیان خەوێنن.. بۆ ماوەیەک لەگەڵیاندا بمێننەوە و بە زمانێکی شیرین و نەرم و نیان قسەی خۆشیان بۆ بکەن.. تا هەست بە دڵنیایی و ئارامی و ئاسوودەیی بکەن.

١٣- کە منداڵەکانتان دەترسن.. مەیان بەن بۆ ئەوەی لە لای خۆتان بیان خەوێنن.. ئەمە وایان لێدەکات، وا بزانن کە جێی خەوەکانیان ترسناکە.

١٤- کە منداڵەکانتان دووچاری ترسەشەو و مۆتەکە دەبن.. ژوورەکانیان رووناک مەکەنەوە.. چونکە ئەمە وایان لێدەکات کە لە تاریکی بترسن.. با ئەو رووناکییە گزە لە ژوورەکانیاندا وەکو خۆیان بمێننەوە.

١٥- کە منداڵەکانتان لە ترسان خەبەریان بۆوە، خواردنیان پێمەدەن.. بۆ ئەوەی ئێوە تێربن و زووتر بگەڕێنەوە بۆ ژوورەکانیان.. ئەگینا منداڵەکانتان لەسەری رادێن و، هەموو شەوێک هەست بە برسێتی دەکەن.. بەڵام قەیناکە کەمێک ئاویان بدەنێ.

١٦- گەر منداڵەکانتان چەندین جار دووچاری ترسەشەو و مۆتەکە بوون.. پشتگوێیان مەخەن، پێویستە بیان بەن بۆ لای پزیشکی پسپۆری دەروونی.. بۆ ئەوەی چارەسەری پێویستان بۆ دەستنیشان بکات و، کۆنترۆڵی ترسەکانی منداڵەکانتان بکەن. لەم بارەیەوە پرۆفیسۆر (دیتەر ۆوک) دەڵێ: "مۆتەکە و ترسەشەو لە ناو منداڵاندا بڵاوە.. بەڵام دووبارەبوونەوەی لە قۆناغی منداڵیدا، ئاگاداریيەکە بۆ شتێکی زیاتر ترسناک"

١٧- لە بیریشتان نەچێت، کە منداڵەکانتان دەچن بۆ نووستن.. بە روویەکی گەشەوە ماچیان بکەن و.. شەو شادیان لێبکەن و.. هیوای خەوێکی خۆشیان بۆ بخوازن.

١٨- هەردەمییش ئەوە دەوترێت: "خۆپاراستن.. باشترە لە چارەسەرکردن".

ترس دەرکردن لە کۆندا لە ناو کوردەواریدا:

لە کۆندا لە کوردەواریدا، رەنگە لە هەر ناوچەیەکی کوردستاندا، بە شێوەیەک لە شێوەکان دایکان ترسی منداڵەکانیان دەردەکردن: من دوو نموونەی ترس دەرکردنی کوردەواریتان بۆ دەگێڕمەوە.. کە بە منداڵی بە چاوی خۆم بینیومن.. منداڵ بووم ماڵمان لە دێی "گۆگجە" لە ناوچەی "شوان" ی سەر بە کەرکوک بوو.. لە دایکانی دێیەکەمان..

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

چەند جارێک بینیم بەم دوو شێوەیە، دایک ترسی منداڵەکەی دەردەکرد:

١- توانەوەی قوڕقۆشم: جاران قوڕقۆشمی (رەساس)ی خڕ هەبوو کە بە قەی دەنکە نۆکێک دەبوو .. دایکی منداڵە ترساوەکە، دەنکێ قوڕقۆشمی دەهێنا و، دەیخستە ناو تاوەیەکەوە و، دەیخستە سەر پەرەمێسێکی داگیرساو.. تا بە تەواوی ئەو قوڕقۆشمەکە دەتوایەوە و دەبوو بە (شلە).. ئینجا جامێک ئاوی ساردی دەهێنا و.. لە بان سەری کۆرپەکەی - ئەو ساوایە لە هیچ شتێک ناگەیشت - (بسم الله)ی دەکرد و قوڕقۆشمەی دەکردە ناو ئاوە ساردەکەوە .. چزەیەکی قایمی لێوە دەهات.. قوڕقۆشمەکە یەکسەر دەبووەوە بە قەوارەیەکی رەق.. بەڵام وەکو پێشتر خڕ نابوو .. شێوەیەک دەردەچوو.. ئیتر دایکی منداڵەکە دەیوت.. ئەوە شێوەی سەگە بۆرەیە ، کۆرپەکەم لە حەپە حەپی سەگە بۆرە ترساوە.. یا پشیلەکەیە.. یا مانگا زەردە.. ئەگەرچی لە راستیدا لە شێوەی هیچیانی نەدەکرد .. ئینجا دایکەکە سێ جار لەسەر یەکتری دەیوت: " ترسی کورپە جوانەکەم دەرچێ .. " ئەم کارە سێ ئێواران لەسەر یەکتری بە هەمان شێوە، دووبارە دەکرایەوە .. ئەو دایکە بڕوای وابوو کە بە دڵنیاییەوە، ترسی کۆرپەکەی دەرکردووە.

٢- بازدانی دایک بە منداڵەکەیەوە بەسەر جۆگەلە ئاو یا ئاگردا: دایک دەمەو ئێوارە کۆرپەی ترساوی لە باوەش دەکرد و.. سێ جار لەسەر یەکتری بەسەر ئەو جۆگەلە ئاوەی ناو حەوشەکەیاندا.. لەگەڵ وتنی "بسم الله" دا، بازی دەدا.. لە کۆتاییدا لە گەڵ ئەوانەی لە دەوروبەری بوون "حەلەلالاا.. حەلەلالا اا .. حەلەلالا ااا.. "یان دەکرد.. ئەم کارەش سێ ئێواران لەسەر یەکتری دووبارە دەکرایەوە.. دایکەکە بڕوای وابوو کە ترسی منداڵەکەی، کەوتە ناو جۆگەلە ئاوەکە و.. ئاوەکەش ترسەکەی لەگەڵ خۆیدا برد.. یان لە جیاتی جۆگەلە ئاو .. بە هەمان شێوە بەسەر ئاگرێکی بچووکدا سێ جار بازی دەدا.. بڕوای وابوو کە ترسەکە کەوتە ناو ئاگرەکەوە و سووتا.

تا ئەمڕۆش لە زۆر شوێنی کوردستاندا، بە تایبەتیش لە باکووری کوردستاندا.. لە ئێوارەی جەژنی نەورۆزدا.. کە ئاگری نەورۆز دەگرێتەوە .. بە تایبەتیش پیاوان چەند جارێک بەسەر ئاگری نەورۆزدا بازدەدەن .. بڕوایان وایە کە هەموو گوناهەکانیان دەکەوێتە نێو ئاگرەکەوە و، لە گوناهەکانیان پاک دەبنەوە.. یا گەنجان بۆ هێنانەدی نیاز و مەرازیان باز بەسەر ئاگری نەورۆزدا دەدەن.

لە هاوشێوەی ئەم جۆرە نەریتانەی کوردەواری.. لە ناو گەلانی تریشداهەیە.. بۆ نموونە هێندییەکان لە ئاوێ رووبارێکدا خۆیان دەشۆرن و چەند جارێکیش خۆیان نوقم دەکەن.. بڕوایان وایایە کە رووبارەکە لە هەموو گوناهەکانیان پاکی کردونەتەوە.

٣ی جانێوێری ٢٠١٦

قۆستنەوەی منداڵان بۆ مەبەستی سیاسی تاوانە.

لە ئەمڕۆدا سیاسەت بووە بە بەشێک لە ژیان و لە ڕۆشنبیریمان و، لە باس و خواسی ڕۆژانەمان.. بمانەوێت یا نەمانەوێت .. حەزبکەین یا حەزنەکەین .. سیاسەت چۆتە هەموو ماڵێکەوە، بە تایبەتیش لەو وڵاتانەی کە ئازادی و دیموکراتی و مافەکانی مرۆڤ بوونیان نییە.. کوردستانی ئێمەش کە تا ئەمڕۆ کۆلۆنیای چەند دەوڵەتێکی شۆڤێنی و ڕەگەزپەرست و دڕندەیە.. نەک هەر دان بە ئازادی و دیموکراتی و یەکسانی و بە دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و، بە مافەکانی گەلی کوردماندا نانێن.. بەڵکو بێشەرمانەش نکووڵی لە بوونی پەنجا ملیۆن کورد و لە کوردستانیش دەکەن.. ئەم دەوڵەتە خوێنڕێژ و داگیرکەرانەی کوردستان سادەترین مافمان پێ ڕەوانابینن.. ئەوان لە دژایەتیکردنی کورددا، هەموو ناکۆکییەکانی خۆیان بە لاوە ناوە و گەلەکۆمەیان لە کورد کردووە.

مەبەستیش لە سیاسەت تەنها حیزبایەتی نییە، مەودای سیاسەت زۆر لە حیزبایەتی بەرفراوانتر و هەمەلایەنترە .. سیاسەت هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە.. بەڵام لە ئەمڕۆدا سیاسیەت وەکو زاراوەیەک، زیاتر دەخرێتە پاڵ حیزبەکانەوە.. بە هەزاران سیاسی هەن کە بێلایەنن و سەر بەهیچ حیزبێک نین و، ڕۆڵێکی سیاسی بەرچاویشیان هەیە - لەگەڵ ڕێزمدا بۆ سیاسییەکان - ئەوەش پێوەر نییە کە هەر ئەندام حیزبێک بە سیاسی بزانین.. ئەندام حیزبی وەها هەن کە لەولای هیچەوە لۆقە دەکەن.. سی شەو و سێ ڕۆژ لە مەنجەڵێکدا بیان کوڵێنین.. تنوکێک سیاسەتیان لێنایەتە ئەنجام.

لە ئەمڕۆدا تەلەفزیۆن وەک گرنگترین و بڵاوترین هۆی ڕاگەیاندن، لە هەموو ماڵێکدا هەیە.. گەورە و منداڵ ڕۆژانە و شەوانە کاتێکی زۆر بە گوێگرتن و سەیرکردنی بابەتە هەمەجۆرەکانی تەلەفزیۆن بەسەردەبن . ناشتوانین بە تەواوی کۆنترۆڵی منداڵان بکەین و گوێ و چاویان بگرین و نەهێڵین سەیری هەواڵەکان و ڕووداوەکان و هەموو بەرنامە و دراما تەلەفزیۆنییەکان نەکەن.. منداڵان ڕۆژانە هەواڵی شەڕ و ئاژاوە و کوشتن و بڕین و توندوتیژی و خۆپیشاندان و کارەساتە تراژیدییەکان لە تەلەفزیۆنەکاندا دەبینن.. گوێگرتن و سەیرکردنی ئەم هەواڵ و ڕووداوانە لە لایەن منداڵانەوە.. کاریگەری و ڕەنگدانەوەیەکی نەرێنییان لە سەر ژیان و لە ڕەفتارەکانی ئەمڕۆ و داهاتوویان دەبێت.

ئەوەی ئێمە لەم نووسینەدا مەبەستمانە، قۆستنەوەی دڵپاکی و ساوێلکەیی منداڵانە لە لایەن بەشێکی زۆری حیزبەکان و ڕاگەیاندنەکانەوە، کە بۆ مەرام و مەبەستی تایبەتی خۆیان بەکاریان دەهێنن.. بە تایبەتیش لە خۆپیشاندانە ناڕەزاییەکانی دژ بە یەکتری.. منداڵان فیت و هاندەدەن بۆ ئەنجامدانی کاری توندوتیژیی نەشیاو و تێکدەرانە.. ئەوە

سەرچاوە
Serchawe

گەورەکانن کە بەردیان دەدەنێ.. بۆ بەردبارانکردنی پۆلیس و ئاسایش و پاراستن و پاسەوانان، یا شقارتە و نەوتیان دەدەنێ بۆ سوتاندنی بارەگاکانی یەکتری و وێرانکردنی دایرە فەرمییە حکومییەکان .. فێری وتنەوەی دروشم و قسەی ناشیرین و نەشیاویان و هۆبهایان دەکەن.. کە ئەمانە لە منداڵانی دڵپاک و بێئاگا ناوەشێنەوە.. تێشناگەن کە مەبەستی حیزبەکان لە بەکارهێنانیان لەم کارە توندوتیژییانەدا چییە.. وەکو دەزانین تا ئێستا چەندین منداڵ لەم خۆپیشاندان و ڕووداوانەدا شەهید و بریندار بوون .. چەندین مێردمنداڵیش بە تۆمەتی تێوەگلانیان و گیرەتێکدان لەم ڕووداوانە بەندکراون.. گەورە فێرکەرەکانیشیان خۆیان بە بێتاوان و بێئاگا دەزانن و، تاوانەکان دەکەوێتە سەر منداڵانی بێتاوان.. ئەم تاوان و کارانەش تەنها حیزبەکانی کوردستان ناگرێتەوە.. بەڵکو هەموو حیزبە تایفی و مەزهەبییەکانی شیعەکان و عەرەبییەکان و ئەفریقاییەکانیش دەگرێتەوە .. کە بۆ مەبەستی سیاسی و مەزهەبی و تایفی منداڵانیان بەکارهێناون.. هەریەکەش لە ڕێکخراوی داعشی تیرۆریست و بێڕەوشت، بوکۆ حەرامی حەرامزادە، بەرەی نوسرەی جاشی بەکرێگیراو، قاعیدە، دڵپاکی و ساوێلکەیی منداڵانیان بۆ ئامانجی گڵاوی خۆیان قۆستوونەتەوە.. بە زۆر چەک دەدەنە دەستی منداڵان و ڕەوانەی شەڕیان دەکەن.. یان بۆ کاری تیرۆریستی و خۆکوژی و بەدکاری بە کاریان دەهێنن، دوای ئەوەی کە بە ئایدۆلۆژیایەکی ئاینی و ڕەگەزپەرستیی بۆگەن و، بە قسەی پڕوپووچی بێ مانا و بێ بنەماش ئەقڵیان دەشۆرنەوە و، دەیان خەڵەتێنن.. بە خواردنەوەی مادده کحوولییەکان و مادده هۆشبەرەکانیش سەرخۆش و بێهۆشیان دەکەن.. ئاراستەی کاری خۆکوژی و خراپەیان دەکەن.. یا وەکو قەڵغان بۆ پاراستنی خۆیان بەکاریان دەهێنن.. هەموو ئەم کارە نامرۆیی و قێزەوەنانە، تاوانن دەرهەق بە منداڵانی دڵپاک و بێتاوان و خۆشباوەڕ.. پێشێلکردنێکی زەقی مافەکانی منداڵانن.. منداڵان نازانن بۆ ئەم کارانەیان پێ ئەنجام دەدەن.. ئەوەش نازانن ئەو کارانەی دەیکەن، چ ئەنجامێکی خراپیان لێدەکەوێتەوە..

بێگومان قۆناخی منداڵی گرنگترین و هەستیارترین و مەترسیدارترین قۆناخە لە ژیانی مرۆڤدا.. ئەم کارانە ئاسەوارێکی خراپی دەروونی و جەستەییان لەسەر ژیانی ئەمڕۆ ئایندەی منداڵان دەبێت.. ئۆباڵیشیان لە ئەستۆی ئەو لایەن و ڕێکخراوە تیرۆریستییانە دایە کە دەیان خەڵەتێنن و، لە ڕێ دەریان دەکەن و، تاوانیانی قێزەوەنیان پێ ئەنجام دەدەن.. تاوانبارانی ڕاستی ئەو ڕێکخراوە تیرۆریستانە و، ئەو حیزبانەن کە دڵپاکی و ساویلکەیی و نەزانی منداڵان دەقۆزنەوە.. بە لاشیانەوە گرنگ نییە کە منداڵان دەبنە قوربانی تاوانەکانیان.. گرنگ بە لای تیرۆریستانەوە ئەوەیە کە نەوەیەکی تیرۆریست و توندڕەو و دڵڕەق و دڕندە و پیاوکوژ بۆ داهاتوو دروست بکەن و .. کاری تیرۆریستی درێژەی هەبێت.. بێگومان ئەمە زەنگ و پێشینەیەکی مەترسیدارە و، هەڕەشەیەکی ئاگادارکردنەوەیە.. بۆ تێکدانی ئاسایش و ئاشتی لە جیهاندا.

لە وڵاتانی ئەوروپادا، لە هیچ ڕێپێوان و خۆپیشاندانێکی ناڕەزایی و ئاسایی و هێمنیشدا منداڵان بەشداری پێناکەن، چونکە لەم وڵاتانەدا یاسای پاراستنی منداڵان هەیە کە دژی قۆستنەوەیانە، هەچ حیزبێکیش سەرپێچی یاساکە بکا و، منداڵان بۆ مەبەستی سیاسی بەکاربهێنێ.. ڕووبەڕووی لێپرسینەوە و دادگایی و سزادان دەبێتەوە.. هەر خۆشیان لە ئاستێکی

بەشی دوویەم

ڕۆشنبیری و هەستیاری ئەوتۆدان کە دڵپاکی و بێتاوانیی منداڵ و منداڵێتی ناشێوێنن.. منداڵان بە سامانی گەلەکانیان دەزانن.. وەکو چۆن بە سۆز و بە پەرۆشن بۆ منداڵەکانی خۆیان .. ئاوهاش بە تەنگی هەموو منداڵانی گەلەکانیانەوە دێن.

با ئێمەی کوردیش، کوردیلەکانمان فێری خۆشەویستی و خوشک و برایی و هاوڕێتی و یەکێتی و سازان و تەبایی و یەکڕیزی و هاودەنگی و هاوکاری و یەکتری قبووڵکردن و ئاشتی و مرۆڤایەتییان بکەین.. نەک فێری ناکۆکی و ململانێ و مشتومڕ و دوژمنایەتی دژایەتی و بەربەرکانی و سووکایەتی و رق و کینەیان بکەین.. با منداڵەکانمان فێری گوڵباران بکەین.. نەک فێری بەردبارانیان بکەین.. با فێریان بکەین بە زمانی گوڵ بدوێن و گفتگۆ بکەن.. نەک بە زمانێکی زبر و بە قسەی رەق و زەق و ناشیرین و نەشیاو.. با بە هەستێکی پاکی کوردایەتی گۆشیان بکەین و، رایان بهێنین، بە سۆز و رێز و خۆشەویستی و بە کوردستان پەروەری پەروەردەیان بکەین و، بە دروستیش رێنمایی و ئاراستەیان بکەین.. نەک بە حیزبایەتی و خۆپەرستی و کەس پەرستی.. با فێریان بکەین کە هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستان هەبێ .. نەک بۆ حیزبەکان .. با ئاڵای کوردستان بدەینە دەستیانەوە.. نەک ئاڵای حیزبی .. با فێری ئاشتی و هاوسۆزی و لێبووردنیان بکەین.. نەک فێری شەڕ و قین و تۆڵەسەندنەوە.. شوێنی منداڵان فوتابخانە و یاریگا و شاری یارییە.. نەک گۆڕەپانی بەردەباران و شەقامەکانی خۆپیشاندانی توندوتیژی و تووڕەیی و جوێندان و هۆیهاکردن و.. هێرشکردنە سەر یەکتری.. با فێریان بکەین نیشتمانەکەمان، گەلەکەمان، پێشمەرگە قارەمانەکانمان، شەهیدەکانمان، سەرکردە دڵسۆزەکانمان، مامۆستاکانیان، پۆلیسەکانمان و هەموو ئەو دڵسۆزانەش کە دڵسۆزانە خزمەتی کوردستانی شیرینمان دەکەن.. خۆشیان بوێن.. با فێری رەوشتی جوان و داب و نەریتە رەسەنەکانی کوردەواریمان و، بەها پیرۆزەکانی گەلەکەمانیان بکەین.. نەک فێری داب و نەریتێکی سەقەت و، کولتوورێکی نامۆی بێگانەیان بکەین.. مەبەستیشم ئەوە نییە کە داخراوبین و .. سوود لە شتە جوانەکانی گەلانی تر وەرنەگرین.. بەڵام هەموو گەلیکیش داب و نەریت و تایبەتمەندییەکانی خۆیان هەیە و خۆشیان دەوێن و.. شانازییان پێوە دەکەن و.. دەیانپارێزن.. ئەوەی ئەمڕۆ بۆ نەوەکانی داهاتوویان دەگوازێتەوە.. چونکە ئەوە بەشێکە مێژو و کولتوور و کەلەپوریان.

زۆر جاریش راگەیاندنەکان و میدیاکان، دڵپاکی و ساوێلکەی و خۆشبڕوایی منداڵان دەقۆزنەوە و وەکو ماددەیەکی چەور و هەرزان و ئاسان دەیان کەن بە تێشووی راپۆرت و هەواڵەکانیان بۆ مەبەستێکی سیاسی و تایبەتی خۆیان، یان بۆ ئەو لایەنانەی کاریان بۆ دەکەن.. یان لە هەڵبژاردنەکاندا بۆ ریکلام و بانگەشە و پڕوپاگەندەی هەڵبژاردن.. خۆکاندیدەکانی حیزبەکان بۆ مەبەستی سیاسی و حیزبی و، تایبەتیی خۆیان، منداڵانیان وەکو کەرەستەیەکی ئاسان و سەرنج راکێش بەکارهێناون.. بەبێ ئەوەی کە منداڵان لە مەبەست و لە ئامانجی بەکارهێنانیان بزانن چییە.

داوا لە هەموو حیزبەکان و لایەنەکان دەکەین، چیتر دڵپاکی و ساوێلکەیی کوردیلەکانمان نەقۆزنەوە و، لە هیچ رێپێوان و خۆپیشاندانێکی نارەزایی و توندوتیژی و، ئاساییشدا بۆ مەبەستەکانی خۆیان بەکاریان نەهێنن.. واز لە منداڵان بێنن و چیتر منداڵی و دڵپاکییان مەشێوێنن.. خۆشی و چێژی قۆناخی منداڵییان تاڵ مەکەن.. خەیاڵخۆشی و خەونە سەوزەکانی

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

جیهانی وەنەوشەییان لێ تێکمەدەن.. سەریان لێ مەشێوێنن و.. فێری دژایەتی و دوژمنایەتییان مەکەن.. با بە ئاسوودەیی و هێمنی و خۆشی و ئاشتی بژین.. لە زۆر لە وڵاتە پێشکەوتووەکانی جیهاندا، قۆستنەوەی منداڵان بۆ مەبەستی سیاسی و حیزبایەتی و بانگەشەی هەڵبژاردنەکان.. هێڵی سوورە و، دەچێتە چوارچێوەی تاوان دژ بە منداڵان.. یا بازرگانی کردن بە منداڵان.. سزایی یاساییان بۆ داناون.

لە کۆتاییدا، بە توندی ئیدانەی گۆڤاری (شارلی هیبدۆ) دەکەین.. لەو سۆکایەتی و بێڕێزییەی کە بە کاکەلەی شەهید (ئالانی کورد) کردی.. کە لە هەفتەی رابردوودا لە وێنەیەکی کاریکاتێریدا لە ژێر ناوی (چارەنووسی ئالان چی دەبوو ئەگەر گەورە بوایە).. نووسیبوویان گەر ئالان لە ژیاندا بمایا و گەورە بوایە.. لە ئەڵمانیادا دەستدرێژیی بۆ سەر ئافرەت دەکرد.. بڵاوکردنەوەی ئەم کاریکاتێرە، کارێکی رەگەزپەرستی و قێزەوەن و بێڕەوشتییە.. سوکایەتی کردنە بە سەرجەم منداڵانی جیهان، بە تایبەتیش بە منداڵانی کورد.. چونکە لە جیهاندا لە منداڵان دڵپاکتر و بێتاوانتر نییە.. منداڵان هێمای دڵپاکی و بێتاوانین.. شایەنی ئەوە نین کە سوکایەتی و بێڕێزییان پێبکرێ.. ئەی ئەم گۆڤارە بۆ پێشبینی ئەوەی نەکردووە، ئەگەر ئالان کوردی بمایا و گەورە بوایە، رەنگە ببوایە بە پارێزەرێک و داکۆکی لە مافەکانی ئافرەتان و، لە ستەملێکراوان و، لە ماف خراوان بکردایە.. یا ببوایە بە مامۆستایەک و ساڵانە بەدەیان منداڵی فێربکردایە.. یا ببوایە بە زانایەکی داهێنەر و مرۆڤی خەنی بکردایە.. یا ببوایە بە هاوڵاتییەکی دڵسۆزی ئەڵمانیا و، خۆشەویستی و هابەستەبوونی بۆ ئەڵمانیا ببوایە.. ئێمەی کورد رێز و خۆشەویستییەکی تایبەتیمان بۆ گەلی فەرەنسی هەیە.. هەردەم خۆمان بە قەرزاری خانمە ئازادیخواز و مافدۆستی فەرەنسی.. دۆستی زۆر دڵسۆزی کورد، خاتوو (دانیال میتیران)ی نەمر دەزانین.. کە هێندەی نەمابوو ببێت بە قوربانی کورد.. بۆیە پەیوەندی نێوان کورد و فەرەنسا زۆر لەوە بەرزترە.. کە بە کاریکاتێرێکی قێزەوەنی (شارلی هیبدۆ) درز بکەوێتە نێوانمانەوە.. راستە کە ئەو کاریکاتێرە هەستی هەموو کوردێکی بریندار کرد.. بەڵام ئەگەر بووش بە مایەی سوکایەتی و بێڕێزی و شەرمەزاری و رق لێبوونەوە و بێزکردنەوە لە خودی گۆڤارەکەی خۆیان شارلی هیبدۆ.. چونکە تا ئێستا لە هەموو دنیاوە، بە هەزاران تف و نەفرەتیان لێکردوون و، بە کارێکی رەگەزپەرستی وقێزەوەنی دەزانن.

٢١ی جانێوێری ٢٠١٦

بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵ.

مرۆڤ هەر بە سروشتی گیانەوەرێکی کۆمەڵایەتییە.. چونکە ناتوانێت بە تەنها و دوورەپەرێز بژی.. بەبێ هاوکاری و هەمەنگیش ناتوانێت هەموو پێداویستییەکان و پێویستییەکانی ژیان و گوزەرانی خۆی دابین بکات.. بنیاتنانی خێزان و دێهات و شاران و کۆمەڵگا و، پێکەوە ژیان، وەرچەرخانێک بوون لە مێژووی ئادەمیزاد دا، هۆکارێکیش بوون بۆ داهێنان و پێشکەوتن و بنیاتنانی شارستانییەکان.

بەشێکی زۆری گیانەوەرەکانی تریش، کۆمەڵایەتین و بە کۆمەڵ دەژین و، کارەکانیان لە نێوانیان خۆیاندا دابەش کردوون لەوانەش: هەنگ، مێروولە، زەرەواڵە، مەیموون، بەشێکی زۆری باڵندەکان و ئاژەڵە کێوییەکانیش.

هەر تاکێکی سەر بە کۆمەڵێک یا گەلێک، فێری داب و نەریت و، بەها جوانەکانی گەلەکەی دەبێ و... هەر لە منداڵییەوە بە پێی پێوەرە کۆمەڵایەتییەکان و رەنگوبۆی گەلەکەی کەسێتی خۆی بنیات دەنێ و.. رادە و پایەی کۆمەڵایەتی دیاری دەکرێت.

منداڵ هەر لەو کاتەوە کە لەدایک دەبێت.. سەرنجی دەوروبەری خۆی دەدا، مانگ لە دوای مانگ پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی گەشە دەکەن. لەگەڵ کەسە نزیکەکان لێوەی بە تایبەتیش دایک و باوکی پەیوەندی سۆز و خۆشەویستی لە نێوانیاندا دروست دەبێت.. هەر لە مانگی یەکەمدا، دەبین منداڵ گەر کەس لە دەوری نەبێت.. هەست بە تەنیای و نائارامی دەکات و دەگری.. گەر دایکی یا هەر کەسێکی تر لە باوەشی بکەن یەکسەر ژێردەبێتەوە و زەردەخەنە دەکات و رووی گەش دەبێتەوە.. کە کە گوزارشتە لەوەی کە بە تەنها نییە.. تا تەمەنی منداڵ بەرەو پێشەوە بچێت .. زیاتر لە رووی کۆمەڵایەتییەوە گەشە دەکات.. هەموو توانایەکی خۆی بەکاردەهێنێت، زەردەخەنەی ناسک دەکات و پێدەکەنێ و دەزروقێتەوەو، دەستەکان و پێیەکانی دەبزوێنێ، بۆ ئەوەی سەرنج و سۆز و خۆشەویسی کەسانی دەوروبەرەکەی بە لای خۆیدا

رابکێشێت.

بە پێی قۆناخەکانی هەڕاشبوونی منداڵ، خەسڵەتە کۆمەڵایەتییەکانیش جیاوزیان هەیە، هۆی جیاوازییەکانیش دەگەڕێنەوە بۆ توانای جەستەی و هۆش و، شێوازی گۆشکردن و پەروەرەکردن و دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی گەشەکردنی جەستەیی و دەروونی. ئێمە لە کورتە باسێکی وادا.. ناتوانین بە وردی و تەسەلی باس لە قۆناخەکانی منداڵی و گەشەکردنی لایەنە کۆمەڵایەتییەکانی منداڵ لە هەر یەکە لە قۆناخەکان باس بکەین.. لە چەند نووسینێکی پێشتردا، باسمان لە قۆناخەکانی گەشەکردنی منداڵ کردووە.. بۆیە لەم باسەدا بە شێوەیەکی گشتی، تەنها باس لە بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵ دەکەین.

زۆر جار دایک و باوک نیگەرانن و داد و بێدادیانە، کە منداڵەکەیان گۆشەگیر و شەرمن و کەم دوو و دڵتەنگە و، خۆي لە میوانان دەشارێتەوە و، لە کەسانی نامۆ و نەناسرا و دەترسێ و، یاری ناکا و تێکەڵ بە منداڵان نابێ و هاوڕێتی ناگرێ و... هتد، تا ئەمڕۆش ئەم کێشانە بوونیان هەیە و، دایکان و باوکان بە دوای چارەسەردا دەگەڕێن.. کە چۆن منداڵەکانیان تێکەڵ بە ژیانی کۆمەڵایەتی بکەن و.. لە توونێلی گۆشەگیری و شەرم و خۆشاردنەوە دەریان بهێنن.. گومان لەوەدا نییە کە هەموو دایک و باوکێک خوازیاری ئەوەن کە منداڵەکەیان ببێت بە کەسێتییەکی کۆمەڵایەتی و، جێی ڕێز و شانازی بێت. (کوڕەکەیان) ببێت بە پیاوی ناو پیاوان و، (کچەکەشیان بە ژنی ناو ژنان) بەڵکو لە کوردەواریدا،

باوک دەڵێت: (حەزدەکەم.. کە کوڕەکەم لە خۆم پیاوتر بێت).

شایانی باسیشە، هەندێ لە منداڵان هەر بە سروشتی گۆشەگیر و شەرمن و کەم دوون، حەز بە تەنیایی دەکەن.. هەندێ منداڵی تر بە هۆی هەندێ هەڵوێستی نێگەتیڤی دیاری کراوی کۆمەڵایەتییەوە، ئەو هۆیانە کاری تێکردوون و، بوونەتە هۆی گۆشەگیرییان، وەک: رووشکاندن و لۆمەکردن و تەریقکردنەوە و، هەست بریندارکردنی بۆ چەند جارێک، بە تایبەتیش لە بەردەمی خەڵکیدا.. ئەم رەفتارە هەڵانەی دایک و باوک، وا لە منداڵ دەکەن، کە لە ڕوودابمێنێ و، ترسی دووبارەکردنەوەیان بچێتە دڵییەوە.. بێجگە لەم هۆیانەش، هەندێ خێزان هەن داخراون و، تێکەڵی خێزانانی تر و خەڵکی نابن.. ئەمەش بە خاڵێکی نێگەتیڤ دەزانرێ.. چونکە کاریگەرییەکی نێگەتیڤی سەرەکییان لەسەر منداڵان دەبێت.. بۆ ئەوەی کە نەبن بە کەسایەتی کۆمەڵایەتی و کراوە.

پێویستە دایکان و باوکان ئەوە بزانن، کە بۆ بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵەکانیان، تەنها پێویستییان بە فێرکردن و بە ڕاهێنان و بە یارمەتیدانیان هەیە، بۆ ئەوەی لە نەخۆشی گۆشەگیری و تەنیاخوازی و شەرم و خۆشاردنەوە ڕزگاریان بکەن

بەشی دوویەم

و، وەکو منداڵانی ئاسایی تێکەڵ بە کەسانی تر ببن، چونکە گونجانی ژیانی کۆمەڵایەتی تەنها لە ڕێی فێربوون و ڕاهێنانەوە دەق دەگرێ و بەرجەستەدەبێت.. مەرجێکی گرنگ و پێویستیشە کە خودی دایکان و باوکان کۆمەڵایەتی بن و، ببن بە نموونەیەکی باش و دروست بۆ منداڵەکانیان.. چونکە منداڵان بە زۆری چاولێکەرن و، لاسایی کار و ڕەفتارەکانی گەورەکانیان دەکەنەوە، بە باش و بە خراپیانەوە.. بەشێکی زۆری ئەو ڕەفتار و نەریت و خەسڵەتە کۆمەڵایەتییانەی کە منداڵان فێریان دەبن، لە دایک و باوکیانەوە یا لە کەس و کار و خزمانیانەوە وەریان دەگرن.. پەندێکی کوردی جوانمان هەیە،

کە دەڵێت: "گەورە ئاو دەڕێژێ و.. بچووک پێی تێ دەخا" واتە ئەی گەورەکان لە کاری جوان و ڕەفتاری باشدا، ئێوە سەرمەشق بن بۆ منداڵەکانتان چونکە ئەوان چاو لە ئێوە دەکەن.

زۆربەی زاناکان هاوڕان لەسەر ئەوەی، کە قۆناخی منداڵی، گرنگترین قۆناخە لە ژیانی مرۆڤدا، لەم قۆناخەدا بنەماکانی کەسێتی دروست دەبن و، پێشبینی ئەوەشیان لێدەکرێ کە لە ئایندەدا،چ کەسێتییەکیان لێ دێتە کایەوە .. لە قۆناخی منداڵیدا، منداڵ فێری سازان و تێکەڵبوون و هاوڕێتی و، چۆنیەتی پەیوەندی و ڕەفتار لەگەڵ کەسانی تردا دەبێت.

چۆن منداڵێکی گۆشەگیرخواز دەکەینە بەشداریخواز و کۆمەڵایەتی:

١- پێویستە دایک و باوکی منداڵی گۆشەگیر، هەڵوێستێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو دیاری بکەن کە دەیانەوێت منداڵەکەیان لە میانەیدا کۆمەڵایەتی بێت، وەک : بەشداری نەکردنی منداڵەکەیان لە یاریی بە کۆمەڵ لەگەڵ منداڵانی تردا، لە ماڵەوە، لە گەڕەک، لە باخچەی ساوایان، لە قوتابخانەدا، یا لە یانەی وەرزشیدا. چارەسەری ئەم کێشەیە لە کوتوپڕێکدا ناکرێت، ناتوانیت لە ڕۆژ و شەوێکدا منداڵەکەتان بگۆڕن.. پێویستە پشوودرێژبن و بە ئارامی و زانستییانە ڕەفتاری لەگەڵدا بکەن.. هەنگاو بە هەنگاو.. لە ئاسانەوە بۆ بەرز و بەرزتر .. بۆ باش و بۆ باشتر هەنگاوبنێن.. لە سەرەتاوە لە منداڵانی کەسوکار و خزمانتانەوە نزیکیان بکەنەوە و، تێکەڵی منداڵەکانیان بکەن.. دوایی لەگەڵ منداڵانی هاوڕێکانتان و دراوسێکانتان.. دواتر لەگەڵ باخچەی ساوایاندا پەیوەندی ببەستن تا لەگەڵ دادەکاندا، پێکەوە بەرەو ئاسایی کردنەوەی ببەن.. کە چووشە قوتابخانەی بنەڕەتی زیاتر هانی بدەن کە هاوڕێی هەبێت و.. زەمینەیەکی باشتریشی بۆ بڕەخسێنن کە گۆشەگیری لە بیربکات و، تێکەڵی منداڵان بێت و.. لە چالاکییە هەمەجۆرەکانی قوتابخانەکەیدا بەشداری بکات.

٢- لە دوای هەڵمژینی هەوای پاک و، خواردنەوە ئاوی خاوێن و، خواردنی بەسوود و، نووستن، ریزبەندی دێتە سەر پێویستی یاری بۆ منداڵان، یاری هۆیەکی زۆر گرنگە بۆ تێکەڵ بوون و بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵان.. بۆیە پێویستە ئەو

سەرچاوە
Serchawe

بابەتە یارییانە بۆ منداڵەکەتان بکڕن کە بە منداڵی زیاتر دەکرێن.. تا پێکەوە یارییان پێ بکەن .. بۆ نموونە یاری کردن بە کۆمەڵێک شەش پاڵو، یا بە کۆمەڵێک میکانوو، کە لەگەڵ منداڵێکی تر یا زیاتر لە دوو منداڵ، پێکەوە شتی لێ دروست بکەن.. یا یاری (پەیژە و مار) کە بە دوو منداڵ دەکرێ.. بابەتی یاریی زۆر هەن، کە بە دوو منداڵ یا زیاتر دەکرێن.

٣- گێڕانەوەی چیرۆک بۆ منداڵەکەتان.. چیرۆک رۆڵێکی گرنگ دەبینێت لە بنیاتنانی چەمکەکانی کۆمەڵایەتی و بەرجەستەبوونیان لە لای منداڵ.. بۆیە زۆر وریابن و، ئەو چیرۆکانەیان بۆ هەڵبژێرن، کە بە چەمکە کۆمەڵایەتییەکانیان هەوێن کراون.

٤- لەوانەیە منداڵەکەتان گرفتێکی کەسێتی هەبێت.. یا لە شتێک بترسێت و بووە بە هۆیەکی نەگەتیڤ، بۆ ئەوەی کە بووە بە کەسێکی ناکۆمەڵایەتی.. بە نەرمی بیدوێنن و گوێی لێبگرن، با گرفتەکەیتان بۆ بگێڕێتەوە.. پێکەوە چارەسەری کێشەکەی بکەن.

٥- بە زۆر منداڵەکەتان ناچار مەکەن کە لە گەڵ منداڵ گەلێک، یا کەسانێکدا یاری بکا، کە خۆشیانی ناوێ و، هەست بە خۆشی و ئارامی ناکات لە گەڵیاندا.

٦- بۆ بۆنە کۆمەڵایەتییەکان، وەک: زەماوەن و شایی و ئاهەنگ، سەیران، میوانداری، بۆ شاری یاری، بۆ ئاهەنگی رۆژی جەژنی نەورۆز، بۆ هەر بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی تر گەر بۆتان لوا، منداڵەکەتان بەرن و، هانیان بدەن بۆ بەشداری کردن لەو بۆنانەدا.

٧- لە ماڵەوە جەژنی لە دایکبوونی بۆ منداڵەکەتان سازبکە و، با بە ئارەزووی خۆی هاوڕێکانی بانگ بکات.. فێری بکەن کە چۆن پێشوازیان لێبکات.. گۆرانی کوردییان بۆ لێدەن و، هانیان بدەن بۆ گۆرانی وتن و، هەڵپەڕکی و سەماکردن و، پێکەنین و قسەی خۆش.. با لە کۆتاییدا خۆی قسە بکا و سوپاسی ئامادەبوونی هاوڕێکانی بکات.

(**روبارد کبلنگ**) **دەڵێت:** "جوانترین دیمەن لە ژێر ئاسماندا.. دیمەنی منداڵێکە کە پێدەکەنێ..".

٨- منداڵەکەتان هەر هەنگاوێکی ئەرێنیی کۆمەڵایەتی نا.. لە یادتان نەچێت ئافەرین و دەستخۆشی لێبکەن و پاداشتی بکەن.

ئەم رەفتارە جوانانە فێری منداڵەکانتان بکەن:

١- مۆڵەت وەرگرتن و سوپاس کردن: هەندی وشەی جوان و باوی کوردیمان هەیە.. لەو وشانەش: (بە یارمەتیت ، گەر

ڕێم پێبدەی، سوپاس، زۆر سوپاس) ئەگەر دایکان و باوکان و کەسوکار، بە شێوەیەکی پراکتیکی ئەم وشە جوانانە لەگەڵ یەکتری و، لە گەڵ خودی منداڵەکانیاندا بەکاریان نەهێنن.. منداڵەکانیشیان بایەخیان پێ نادەن .. بۆ نموونە پێویستە منداڵەکانتان کە داوای شتێکیان لە کەسێک کرد، یان شتێک لە هاوڕێیەکیان، لە هەر کەسێک بخوازن. جوان نییە کە بە شێوەی فەرمان داوای لێبکەن.. جوانتر وایە بەم شێوەیە داوای بکەن: (بە یارمەتیت.. دەتوانم ئەوەت لێبخوازم..؟ .. زۆر سوپاست دەکەم) فێرکردن و ڕاهێنانی منداڵەکانتان لەسەر ئەم ڕەفتار و وشە جوانانە، دەبنە مایی ڕێز و خۆشەویستییەکی زیاتر لە لای هاوڕێکانی و مامۆستاکانی.. بەشێکی شانازیش بۆ هاندانی ئێوەی دایکان و باوکانی دڵسۆز دەگەڕێتەوە.

٢- فێری منداڵەکانتان بکەن کە قسە بە کەس نەبڕن: کە منداڵەکانتان پرسیارێکتان لێدەکەن.. ڕەنگە چاوەڕێی ئەوە نەکەن، کە بە تەواوی وەڵامی پرسیارەکەیان تەواو بدەنەوە، قسەکەتان پێ ببڕن .. هەندێ لە دایکان و باوکان بەر لەوەی قسەکانیان تەواو بکەن، مل کەچی داوا و ئارەزووی منداڵەکانیان دەبن.. ئەم شێوازە هەڵەیە و نابێت دایک و باوک ڕێ بە منداڵەکانیان بدەن کە قسەکانیان پێ ببڕن.. چونکە ئەو منداڵانە فێری ئارام نەگرتن و خۆپەرستی و ڕێزنەگرتن لە کەسانی تر دەبن .. تەنها چارەش ئەوەیە کە منداڵ فێری ئارام گرتن بکرێت .. تا دایک و باوکی یا هەر کەسێکی تر قسەکەیان تەواو دەکەن .. پێویستە فێری ئەوەش بکرێن کە ڕێز لە گەورەکان بگرن.

٣- ڕێزگرتن لە خوانی نانخواردن: بەر لە تەمەنی شەش ساڵان، ئاسان نییە کە منداڵان دەستووری نانخواردن جێبەجێ بکەن.. بەڵام چەند دەستوورێکی ساکار هەن پێویستە منداڵان لەسەریان ڕابهێنرێن، لەوانەش: سەرزەنشتکردنی منداڵان گەر هاتو لە کاتی نانخواردندا زۆر قسەبکەن، بە تایبەتیش ئەگەر خواردن لە دەمیاندا بێت.. فێریان بکەن کە چۆن کەوچک و چەتاڵ و چەقۆ و پەرداخ و کەرەسەکانی تر بەکاربهێنن.. فێریان بکەن کە ڕێز لە نەریتی باوی دانیشتنی خێزان بگرن، بە دەوری خوانی نانخواردندا.. دەبێت لەو شوێنەدا دابنیشێ کە بۆی دیاری کراوە.. گەر خواردنەکەشی بەدڵ نەبوو نابێت خوانی نانخواردنەکە بەجێبهێڵێت.. لە دوایشدا دەستخۆشی و سوپاسی دایکی و هەموو ئەوانە بکات، کە ئەرکیان لە دروستکردن و ئامادەکردنی ئەو خواردنەدا بینی.

٤- ڕێزگرتن لە تایبەتمەندییەکان: بۆ ئەوەی منداڵان فێری ئەوە بن ڕێز لە تایبەتمەندیی گەورەکان بگرن.. پێویستە دایکان و باوکان یەکەمین جار ڕێز لە تایبەتمەندییەکانی منداڵەکانیان بگرن، بۆ نموونە : بەبێ لێدانی دەرگا و مۆڵەت وەرگرن نابێ دەرگای ژوورەکانیان بکەنەوە.. خۆتان لە گفتوگۆکانیان هەڵمەقورتێنن، گوێ لە قسەکانیان مەگرن کە بە تەلەفۆنەکانیان قسەدەکەن، شتەکانی ناو ژوورەکانیان مەپشکێنن، چونکە ئەم ڕەفتارانە هەستی بێ بڕوایی و بێ متمانەیی لە لای منداڵەکانتان دروست دەکەن.

سەرچاوە
Serchawe

٥- **نا بۆ دوژمنایەتی:** شتێکی سروشتییە گەر مشتومڕ و چەند و چون لە نێوان دوو منداڵدا رووبدات.. بەڵام ئەوەی کە نابێت چاوپۆشی لێبکەن و بێدە گ بن لێی ئەوەیە کاردانەوەیەکی خراپ لە ناکۆکی و مشتومڕەکەیاندا بکەوێتەوە.. وەکو توندوتیژی و شەڕ و لێدان و ئازاردان لەگەڵ یەکتری و لەگەڵ منداڵانی تردا.. بە تایبەتیش ئەگەر هاتو منداڵێک چەند جارێک لە منداڵێکی تر بدا.. پێویستە دایک و باوکی ئەو منداڵە لێدەرە، بە خێرایی چارەسەری گرفتەکە بکەن .. منداڵەکەیان بە هەڵە بزانن و، لەم رەفتارە ناپەسەندەی پەشیمانی بکەنەوە.. داوای لێبکەن کە چیتر دووبارەی نەکاتەوە و، یەکسەر بچێت داوای لێبووردن و بەخشین لە منداڵە لێدراوەکە بکات.

خۆ بە هەڵەزانین و هونەری لێبووردن.. منداڵ فێری ئەوە دەکات کە لە داهاتووشدا گێچەڵ بە کەس نەکەن و فێری لێبووردن و دڵ گەورەیی بن.. بۆ چارەسەرکردنی هەر کێشەیەکی نەخوازراویش، پەنا بۆ هۆشیان بەرن و، بە ئاشتی چارەسەریان بکەن.

٦- **رەتکردنەوەی فڕوفێڵ:** منداڵان هەندێ جار فڕوفێڵ دەکەن، ئەمەش لە زیرەکی و لە زۆر زانییانەوە دێت.. بەڵام ئەگەر لە ئاستی فێڵەکانیان بێدەنگ و سەرسام بن، ئەمە بۆ منداڵان دەبێتە هاندان بۆ ئەوەی درێژە بە فڕوفێڵ و بە هەڵخەڵەتاندنی کەسانی تر بدەن.. دەشبێتە خوو و رەفتارێکی ناپەسەند و نەخوازراو، لەوانەیە کە گەورەشبن درێژەی پێبدەن.. بۆیە پێویستە ئاگاداری منداڵەکانتان بکەنەوە، کە فڕوفێڵ شتێکی خراپ و ناشیرینە و، جۆرێکە لە درۆ، دەبێ رووبەڕووی راستییەکان ببنەوە.. نابێت نە لەگەڵ منداڵان و نە لەگەڵ گەورەکاندا، لە قسەکانیان و لە رەفتارەکانیاندا فێڵ و درۆبکەن.

بوزەر جەمهەر دەڵێ: "بە مامۆستاکەم وت: چی بکەم تا خەڵکی خۆشیان بوێم..؟ وتی: درۆ مەکە و بە زمانت کەس مەڕەنجێنە".

٧- **رێزگرتن لە کەسانی تر:** پێویستە منداڵەکانتان فێری ئەوە بکەن کە رێز لە کەسانی لە خۆیان گەورەتر بگرن .. بە جوانیش ناویان بەرن.. لە زمانی شیرینی کوردیماندا وشەی جوانمان هەیە کە رۆژانە بەکاریان دەهێنین.. کە گوزارشتن لە خۆشەویستی و لە رێز، وەکو: (باوکە، دایکە، کاکە، دادە، تاتە، براژن، پووری، هاوڕێ، نەنە گیان، باپیرە گیان، خۆشکانم، برایانم ، بەڕێزان، دڵسۆزان، خۆشەویستان،... هتد) فێری ئەوەشیان بکەن کە بە وشەی جوان و شیرین پێشوازی و ماڵئاوایی لە یەکتری بکەن، وەکو: (بەیانیتان باش، رۆژ باش، ئێوارەتان باش، زۆر بەخێربێن، خواتان لەگەڵ، تا دیدارێکی تر، ماڵتان ئاوابێ، شەو شاد،...)، (تەوقەکردن - دەست خستنە ناو دەست) نەریتێکی جوانە و

هەست و رێزێکی دەروونییش بە منداڵان و بە گەورەکان دەبەخشێ. ئەم شتانەش منداڵان بە جارێک فێریان نابن، بە راهێنانی بەردەوام فێریان دەبن.

٨- رووحی یارمەتیدان: منداڵەکانتان فێربکەن، کە یاری دەکەن شتەکانیان لەگەڵ هاوڕێکانیاندا بەش بکەن و پێکەوە یاری بکەن، ئەگەر نەهێڵن هاوڕێکانیان یاری بە شتەکانی ئەمان بکەن.. ئەمانیش بۆیان نییە یاری بە شتەکانی هاوڕێکانیان بکەن.. ئەوسا هەست بەوە دەکەن، ئەگەر درێژە بە قورخکردن و خۆپەرستی و کەسنەویستی و کەلەڕەقییان بدەن، زەرەرمەند دەبن.. بۆیە پێویستە لە سەرەتاوە رووحی یارمەتی و بەشداری لە دڵە قنجەکانی کوردیلەکانمان خۆش بکەین.

زۆر بە کورتی و بە چڕیش باسی ئەو لایەن و، دامودەزگایانە دەکەین، کە کارگەرییان لەسەر بە کۆمەڵایەتیکردنی منداڵاندا هەیە:

١- خێزان: سازکردنی کەشوهەوایەکی خێزانی تەبا و، پڕ لە سۆز و خۆشەویستی و رێز، نهێنی دروستبوونی کەسێتی کۆمەڵایەتی سەرکەوتووە، خێزان یەکەمین ژینگە و یەکەمین قوتابخانەی منداڵانە، ئەلفوبێی ژیان و، زۆربەی خەسڵەت و رەفتار و خوو و داب و نەریتەکانیان، لە خێزانەکانیانەوە وەریان دەگرن و فێریان دەبن.. خێزانەکان کارتێکردنێکی گەورەیان لەسەر رەوتی ژیانی منداڵان هەیە.. ئەرکی خێزانەکان، تەنها دابین کردنی گرنگترین پێداویستییەکان و پێویستییەکانی گەشەکردنی جەستەیی و دەروونییەکانی منداڵەکانیان نییە، بەڵکو پێویستیشە بە جوانی و بە دروستی گۆش و پەروەردە و ئاراستەشیان بکەن.. تا هەریەکەیان ببێت بە تاکێکی کۆمەڵایەتی و لە کۆمەڵگاکەیدا رۆڵی هەبێت.. زاناکان زۆر جەخت لەسەر گرنگی سۆز و خۆشەویستی نێوان منداڵان و دایکانیان دەکەنەوە.. دایکان دینەمۆی خێزانەکانن.. بێگومان سۆز و میهرەبانی دایکان بێ سنوورن.. دایک یەکەمین مامۆستا و پەروەردەکارە.

جۆن ئادەمیز دەڵێ: "شانازی ئەو هەموو ناوبانگ و پایە بەرزییەی پێیان گەیشتووم.. دەگەڕێنەوە بۆ دایکم".

٢- قوتابخانە: قوتابخانە دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی فەرمییە، ئەرکی پەروەردەکردن و فێرکردن و راهێنان و، گواستنەوەی زانیاری و رۆشنبیریی پێشکەوتووە بۆ منداڵان.. مامۆستاکان دینەمۆی قوتابخانەکانن.. پەروەردە و فێرکردنیش هونەرێکە و پێویستی بە مامۆستای هونەرمەندی لێهاتوو هەیە.. پێویستە هەلومەرجێکی لەبار سازبکەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی گەشە بە لەش و هۆش و بە رەفتارە کۆمەڵایەتییەکانی قوتابییەکانیان بکەن.. چونکە قوتابخانە رۆڵێکی بەرچاوی هەیە لە

بەشی دوویەم

فێرکردن و لە گەشەکردنی توانا و بەهرەکانی منداڵان.. قوتابخانە کارگەیەکی پەروەردەییە و، نەوەی ئەمڕۆ و داهاتوومان دروست دەکا.. پێویستە هەموومان سەر بۆ مامۆستایان دانەوێنین و، لە ئاستی ئەرکی پیرۆز و بەخشندەیی و شکۆداری و دڵسۆزییاندا دەست بە سنگەوە بین.

٣- کەسوکار و خزمان: کەسوکار و خزمان کە هاتوچۆیەکی زیاتری یەکتری دەکەن.. کارتێکردنێکی ئەرێنییان لەسەر گەشەکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی منداڵان هەیە.. بە ئاسانیش سۆز و ڕێز و دڵنیایی و هاوڕێتی لە نێوانیان منداڵەکانیاندا دروست دەبن.

٤- هۆیەکانی ڕاگەیاندن: ڕاگەیاندنەکان زانیاری هەمەڕەنگە بڵاودەکەنەوە، چالاکی و بەرنامەی هەمەجۆرەش پێشکەش بە منداڵانی کوردستان دەکەن.. بێگومان بەرنامە ئاراستەکراوە پەروەردەیی و کۆمەڵایەتییەکان، سوودێکی زۆر بە منداڵان دەبەخشن.. بەڵام لە هەمان کاتیشدا هۆیەکانی ڕاگەیاندن، زۆر مەترسیداریشن، هەڕەشەن لەسەر گەشەکردنی کۆمەڵایەتی منداڵان، بە تایبەتیش تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت.. چونکە زۆر لە داب و نەریتە ڕەسەنەکان و، لە بەها پیرۆزەکان دەشێوێنن و، فێری کۆمەڵێک بەهای تر دەبن کە نامۆن بە کولتووری کوردیمان.. کۆتاییش بە گێڕانەوەی چیرۆک و نەزیلە و هەقایەتەکانی باپیرە کوردۆ و، نەنە گیان دەهێنن.. منداڵان دەگوازنەوە بۆ سەردەمی فیلمی کارتۆن و ئێنیمەیشن.. کە بەشێکیان کاریگەریی خراپیان لەسەر ڕەفتارەکان و ژیانی منداڵان هەیە و دەبێت.. بۆیە پێویستە ئەو فیلمانەی پێشکەشی منداڵان دەکرێن بە وردی کۆنترۆڵ بکرێن، گەر بۆ منداڵانی کورد نەشیان نمایشکردنیان قەدەغەبکرێن.

٥- باردۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا: تا هێمنی و ئارامی و ئاشتی زیاتر باڵ بەسەر کۆمەڵدا بکێشن، لە رووی ئابووری و بژێوی ژیانەوە خەڵکی کێشەیان نەبێت.. ئەمانە زیاتر و باشتر لە گەشەکردنی کۆمەڵایەتی منداڵاندا هاوکاری دەکەن.. بەڵام تا ئاژاوە و نائارامی و ململانێی سیاسی لە ئارادابن، تا باری ئابووری و بژێوی خراپ بێت .. گەشەکردنی کۆمەڵایەتیش سست و سڕدەبێت.. کاریگەری ئەرێنیشیان لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵان دەبێت.

لە کۆتاییدا دووبارە جەخت لەسەر ئەوە دەکەینەوە پێویستە منداڵەکانمان هان بدەین، بۆ پەیوەندی بەستنی هاوڕێتی و کۆمەڵایەتی، چونکە هەرکەسێک لە هەست و ئارەزووی کەسانی تر بگا.. مەودایەکی زیاتری بۆ دەڕەخسێنێت، بۆ ئەوەی لەگەڵ کەسانی تردا بگونجێت و یەکتری قبوڵ بکەن و ڕێز لە یەکتری بگرن و، بە کامەرانی و خۆشی بژین.. با فێری خۆشەویستی و لێبووردەنیان بکەین.. فێری ئەوشیان بکەین کە هەردەم بە ڕووحێکی وەرزشییەوە لەگەڵ یەکتریدا هەڵبکەن.

٥ی فێبریوێری ٢٠١٦

سەرچاوە
Serchawe

سوودەکانی خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵان لە پێش نووستندا .

چیرۆک کۆنترین و گرنگترین لقە لە لقەکانی ئەدەب، لە هەموو جۆرەکانی تری ئەدەب باوتر و بڵاوترە.. لە هەموو هۆکارە ئەدەبی و هونەرییەکانیش زیاتر کاریگەری و رەنگدانەوەی لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی مرۆڤدا هەیە. چیرۆکی منداڵانیش ، گرنگترین سەرچاوەی رۆشنبیریی منداڵانە، گرنگترین هۆکاری پەروەردە و فێرکردن و فێربوونیشە، یارمەتیی منداڵان دەدات، بۆ ئەوەی بە دروستی زووتر پێبگەن و، خێراتر و باشتریش بیر و هۆش و ئەندێشە و بەهرەکانیان گەشە بکەن.. هۆکارێکی ئاسانیشە بۆ چاندنی رەوشتی بەرز و رەفتاری راست و دروست.

ئێمە لە (٣ - ٤ - ٢٠١٥) دا لە سایتەکاندا لە ژێر ناوی (دەربارەی چیرۆکی منداڵان) بە شێوەیەکی گشتی، باسمان لە سوود و لە گرنگییەکانی چیرۆکی منداڵان کردووە. لەم نووسینەمدا، زۆر بە کورتی باس لە گرنگترین سوودەکانی گێڕانەوە یا خوێندنەوەی چیرۆک و هەقایەت بۆ منداڵان لە پێش نووستندا دەکەین.. بەو مەبەستەی کە دایکان و باوکانی خۆشەویست سوودی لێوەربگرن. ئەگەرچی تەکنۆلۆژیا لە هەموو بوارەکاندا، لە شۆڕشێکی داهێنانی دانەبڕاو دایە و.. رۆژ لە دوای رۆژ داهێنانی سەیر و سەمەرەتر دەبینین.. بێگومان بواری منداڵانیش، تیشک و پشکی لە داهێنان و پێشکەوتن بەرکەوتووە.. لەوانەش ئامێری پلەیستێشن و ئەتاری و مینی ئایپات و، بە دەیان دەزگا و بابەتی دروستکراوی تری یاری بۆ منداڵان. بەڵام تا ئەمڕۆش، چیرۆک و نەزیلە و هەقایەت و داستان و ئەفسانە فۆلکلۆرییە رەسەنەکانمان خۆشی و چەژیان کاڵ نەبوونەتەوە.. ئەم چیرۆکانە، لە کوردەواریدا بە (چیرۆکەکانی گوێئاگردان) یش ناودەبرێن. گەنجینەیەکی زۆر دەوڵەمەند و رەنگینی چیرۆک و هەقایەتی فۆلکلۆریمان بۆ منداڵان هەیە.. لەوانەش: تیتلە و بیبلە، دەنکە هەنارە، کاکۆڵ زێڕین، ئەحەی کۆڕنۆ، مریشکە قوندە و رێوی، پیرەژنی جادووباز و چەرخ و فەلکە ئەفسووناوییەکەی، کوڕە ئازاکە و ئەژدیهاکە و... هتد.. کە چیرۆکخوان داپیرە یا باپیرە یا دایک یا باوک بۆ منداڵەکانیان یا بۆ منداڵانی کوڕەزا یا کچەزاکانیان بە شێوازێکی شیرین و خۆشەوە بۆیان دەگێڕانەوەوە.. بە دەستەواژەی (هەبوو نەبوو) یا (رۆژێک لە رۆژان) یا

سەرچاوە
Serchawe

(ساڵێک لە ساڵان) یا (دەگێڕنەوە و دەڵێن:..) کۆتاییەکەشی بە (چەپکێ گوڵ و چەپکێ نێرگز.. مەرگتان نەبینم هەرگیزا و هەرگیز) یا(منیش هاتمەوە و کڵاشەکانم دڕا.. هیچیشم پێ نەبڕا).. بە پێی هەڵسەنگاندنی ئەمڕۆ بۆ چیرۆکی منداڵان، بەشێکی زۆر لە چیرۆک و لە هەڤایەتە فۆلکلۆرییەکان لە رووی بیرۆکە و ئەنجامەوە، بۆ منداڵان ناشێن و بنەماکان و مەرجە پێویستییەکانی چیرۆکی منداڵانیان تێدا نین.. یا ئەنجامەکانیان بۆ منداڵانی ئەم سەردەمە لەبارنین.

بۆ نموونە چیرۆکی (دەنکە هەنارە) کە جادووی تێدایە و، کۆتایی چیرۆکەکەش بە ژیانێکی خۆش بۆ دەنکە هەنارە و بە کۆتایی ژیانی باوەژنەکەی دەنکە هەنارە دێت.. ئەمە وا لە منداڵ دەکات کە بڕوای بە جادووکردن هەبێت.. هەر هەمان بیرۆکە، لە چیرۆکی (پیرەژنی ئەفسوون باز و چەرخ و فەلەکەکەی).

چیرۆکی منداڵان گەوهەرێکی زۆر گران بەهایە.. جیهانێکی پڕ لە خۆشی و شادییە.. جیهانێکە پڕە لە ئەندێشەی ناسک و لە داهێنان.. کە منداڵان لێی بچنە ژوورە.. ئیتر حەز ناکەن لێی دەربچن.. چیرۆک گرنگییەکی زۆری لە ژیانی منداڵاندا هەیە. زانایانی سایکۆلۆژیای منداڵان و پەروەردەکاران و پزیشکانی پسپۆری منداڵان، چیرۆک بە گرنگترینی هۆکارەکانی پەروەردەی کارتێکەر دەزانن.. داواش لە دایکان دەکەن، کە زۆر پێویستە بگەڕێنەوە، بۆ گێڕانەوە یا خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵەکانیان لە پێش نووستندا.. بۆ ئەوەی بە دڵنیایی و دڵشادییەوە بنوون و.. خەونی ناخۆش نەبینن.

بۆچی چەخت لەسەر ئەوە دەکرێت، کە دایکان چیرۆکەکان بۆ منداڵان بخوێننەوە یا بگێڕنەوە؟ بێ لایەنگیری و بێ کەم کردنەوەی رۆڵی باوکیش لەم بوارەدا، بەڵام ئەمە راستییەکە و زۆربەمان هاوڕاین لە گەڵێدا، ئەو سۆز و ناسکی و هێمنی و نەرمی و شیرینی و چەژە سروشتییەی، کە لە دەنگی دایکاندا هەن.. لە دەنگی باوکاندا نین.. زاناکانش دایکان بە تواناتر و سەرکەوتووتر دەزانن لە گێڕانەوە و خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵان.. لە راپرسییەکی مەیدانیدا، کە لە نێوان ژمارەیەکی زۆری منداڵاندا ئەنجام درا.. لە (٦٢ %) ی منداڵان دەنگیان بۆ ئەوە دا، کە دایکان لە خوێندنەوەی چیرۆکدا باشترن لە باوکان.. لە (٣١ %) یش دەنگیان بۆ باوکان دا.. لە (٧ %) یش دەنگیان بۆ یەکسانی هەردوو لا دا.. لەم راپرسییەدا، رێژەی دەنگەکانی دایکان، دوو هێندەی رێژەی دەنگەکانی باوکانن.

نووسەری ناسراوی ئەدەبی منداڵان (مایکل روزبن) دەڵێ: "هەر لە منداڵیمەوە، دایکم چیرۆکی بۆ دەخوێندمەوە .. کتێبێکی زۆرم هەن کە دایکم بۆمی خوێندوونەتەوە، داواشم لێدەکرد، کە هەندێکیان دووبارە و چەند بارە بۆم بخوێنێتەوە" نامەوێت لەمە زیاتر لە سەرناوی نووسینەکەم دوور بکەومەوە،

دێمە سەر گرنگترین سوودەکانی گێڕانەوە یا خۆێندنەوەی چیرۆک و هەقایەت بۆ منداڵان لە پێش نووستندا:

١- لە دوای ڕۆژێکی درێژی پڕ لە کۆشش و لە یاریکردن و لە هەڵبەزینەوە و شەکەت بوون.. لە لۆمە و تووڕەبوونی گەورەکان لە منداڵ.. گێڕانەوە یا خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵ، کارتێکردنێکی ئەفسوونی هەیە.. کە لە حەبی (ڤالیۆم) زیاتر کپی دەکاتەوە، ماسوولەکەکانی و دەمارەکانی و پێڵووی چاوەکانی خاودەبنە.. بە دەنگە پڕ لە سۆز و شیرینەکەی دایکی.. بە خۆشی و بە دڵنیاییەوە دەنوێت و.. خەونی خۆشیش دەبینێت.

٢- ئەمە یەکەمین هەنگاوی ئەرێنییە.. بۆ ئەوەی هەر لە منداڵییەوە حۆشەویستی و ئارەزووی خوێندنەوە لە دڵە قنج و پاکەکانی منداڵاندا بڕوێن و، خوو بەخوێندنەوەی کتێب و گۆڤارەوە بگرن و، ببن بە هاوڕێی کتێب و.. بە خووگرتووی خوێندنەوە.

٣- لە گێڕانەوە یا خوێندنەوەی چیرۆکدا بۆ منداڵان .. منداڵان فێری ئەوە دەبن کە بە باشی گوێ بگرن و، بیر و هۆش و چاو و گوێیان لە لای چیرۆکخوێن بێت.

٤- دەتوانن لە ڕێی گێڕانەوە یا خوێندنەوەی چیرۆکەوە.. پەیامێکی بە سوود و پیرۆزی دیاری کراو بە منداڵان بگەیەنن، بۆ نموونە چاندنی (کوردستان پەروەری) و دڵسۆزی و هاوبەستەبوون بۆ کورد و کوردستان.. هەستی خۆشەویستی و مرۆڤایەتی.

٥- چیرۆکەکانی پێش نووستن یەکەمین هەنگاوە، کە بتوانن لە میانەیانەوە کەسێتییەکی دروستی منداڵان بنیات بنێن و، بەها ڕەوشتییە بەرزەکان و جوانەکان لە دڵیاندا بڕوێنن. بۆ نموونە: چیرۆکێ دەربارەی (ڕاستگۆیی)، چیرۆکێ دەربارە (دڵسۆزی)، چیرۆکێ دەربارەی (نیشتمان پەروەری)، چیرۆکێ دەربارەی (قارەمانێتی پێشمەرگە) ... هتد.

٦- لە ڕێی خوێندنەوە و گێڕانەوەی چیرۆکەوە، زمانی منداڵان گەشە دەکات و کۆمەڵێک وشە و ڕستەی تازە فێردەبن و، فەرهەنگی وشەکانیان دەوڵەمەنتر و ڕەنگینتر دەبێت، لە وانەکانی قوتابخانەشدا، سوودێکی باش لەم وشە و ڕستە تازانەیان وەردەگرن.. بە تایبەتی گەر لە وانەی کوردیدا داوایان لێبکەن دارشتنێک دەربارەی بابەتێک بنووسن.

٧- بە بەخشینی کاتێکتان بە خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆک بۆ منداڵەکانتان.. ئەو هەستەیان لا دروست دەبێت کە خۆشەویستن و بایەخیان پێدەدەن و ڕێزیان لێدەگرن.

سەرچاوە
Serchawe

٨- چیرۆک هێزی ئەندێشە و بیرکردنەوە لە لای منداڵان بەهێز دەکات.. چونکە چیرۆک و هەقایەتەکان، پڕن لە پەندی خۆش و بەسوود و لە مەتەڵ و لە مەبەست و گرێ.. وا لە منداڵان دەکەن کە بە قووڵی بیر بکەنەوە، شیبکەنەوە و وەڵامی مەتەڵەکان بزانن و، گرێکان بکەنەوە و لە چارەسەرکردنی کێشەکان را و بۆچوونیان هەبێ.. بۆیە بە وردی و بە ئارامی، تا کۆتایی لەگەڵ چیرۆکەکاندا دەڕۆن و گوێ دەگرن.. تا بزانن دوایی و دوایتر چی ڕوودەدات و، بەسەرهاتەکان دەگەن بە کوێ و بە چی..؟ ئەمەش یارمەتیی منداڵان دەدات، بۆ ئەوەی بە شێوەیەی لۆژیکی بیر لە زنجیرەی ڕووداوەکان بکەنەوە.

٩- گەلێ لە هەقایەت و چیرۆکەکانی پێش نووستن کە دەربارەی کەسایەتییە ناودارەکان و وڵاتان و شوێنە مێژوویەکان و قارەمانانن، وەکو گەنجینەیەکی زانیاریی گشتی وان بۆ منداڵان، وەکو سەرچاوەش وان، بۆ ئەوەی ببن بە ئیلهامیان لە داهاتوودا.. بۆ نموونە: چیرۆکی (بەردە قارەمان) کە بۆتە شێوێنەوارێکی نیشتمانی پیرۆز و، بە سومبلێک بۆ شۆڕشگێڕێکی کوردستانی، بۆ یەکەمین مەلیکی کوردستان (شێخ مەحموود)ی نەمر یا (ئەشکەوتی چەمی ڕێزان) وەکو یەکەمین بنکەی پێشمەرگە قارەمانەکانی شۆڕشی ئەیلوولی مەزن، یا چیای قەندیل، چیای ئاگری داغ، چیرۆکی نەبەردی پێشەوای نەمر (قازی محەمەد) لە بەردەم سێدارەدا.. پاڵەوانێتی سەرکردەی شۆڕشگێڕ، شێرەژن (قەدەمخێر)ی کوردستان پەروەر.. داستانی (دوانگزە سوارەی مەریوان) و... هتد.

١٠- خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکان بۆ منداڵان لە پێش نووستندا، تێکەڵ بوونی نێوان ئێوەی دایکان و منداڵەکانتان خۆشتر و بەهێزتر دەکەن.. کە لەگەڵ چیرۆکەکەدا بە زەردەخەنەیەکی ناسکەوە دەست بە سەریاندا دەهێنن.. بەم سۆز و گوزارشت کردنە تەزوویەکی سۆز و خۆشی و شادی و خۆشەویستی بە جەستە و دەروونیان دەبەخشن.

١١- گەر چیرۆک خوێندنەوە و گێڕانەوەی پێش نووستن، ببێت بە کارێکی شەوانەی ڕاهاتووی ئاسایی.. منداڵان لەسەری ڕادێن.. گەورەشبن خوێندنەوە لە پێش نووستندا دەبێت خوویەک و بە ئارەزوویان.. دواتریش لە هەر کاتێکی گونجاوابێت دەخوێننەوە.

١٢- خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکانی پێش نووستن.. منداڵان فێری ڕۆتین دەکەن، بە پێی کات، نەخشەداڕێژی بۆ ژیان و کارە ڕۆتینییەکانی ڕۆژانەیان دەکەن.

١٣- توێژینەوە پراکتیکییەکان ئەوەیان سەلماندووە کە خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆک بۆ منداڵان لە پێش نووستندا،

دەروون خۆشی و زەین تیژی و خەیاڵ فراوانی و گەشبینی و بڕوابەخۆبوون و هیواداری و توانای داهێنانیان پێدەبەخشن.. پەیوەندی نێوان دایک و باوک و مامۆستاکانیش زۆر بەهێز دەکەن. پزیشکی سایکۆلۆژیای ئەمریکی (ریتشارد ولفسون) کە چەندین کتێبی بۆ منداڵان نووسیوە، دەڵێ: لە وانەیە ئاسان نەبێت کە باوکان و دایکان، هەموو شەوێک کاتی رەخساوی تەواویان بۆ خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵەکانیان هەبێت.. بەڵام ئەوەی کە پێویستە بیزانن.. کە ساتەکانی چیرۆکی پێش نووستن ، یارمەتیی دروست بوونی پەیوەندییەکی بەهێز دەدەن، لەگەڵ منداڵەکانیاندا.. رۆڵێکی گرنگیشیان لە گەشەکردنی رۆشنبیری و هۆش و دەروونی منداڵاندا هەیە.

١٤ هەندێ کەس وا دەزانن کە چیرۆکەکانی پێش نووستن تەنها هۆکارێکن بۆ خۆشی خستنە دڵی منداڵان و خاوبوونەوە و خەولێکەوتنیان.. بەڵکو ئەم چیرۆکانە ئاسۆی رۆشنبیری و ئەندێشەیی و بیری منداڵان فراوانتر دەکەن.. منداڵان وەکو ئیسفەنج وان، زۆر لەو شتانەی کە دەیان بینن یا لە گەورەکانەوە دەیان بیستن هەڵیان دەمژن.

-١٥ چیرۆکەکانی پش نووستن توانای دەربڕین و گوزارشتکردنی منداڵان بەهێز دەکە توانای گفتوکۆ و دیالۆگ و رەخنە و سەرنج و بۆچوونیان بەهێز دەبن.

-١٦ هۆکارێکی باشن بۆ گۆڕینی رەفتارەکانی منداڵان بەرەو باشتر.. بۆ نموونە ئەگەر منداڵێک گۆشەگیر بێ.. وای لێدەکات لەگەڵ کەسانی تردا گفتوگۆ بکات.. یا ئەگەر منداڵێکی بزێو و زۆر جووڵە بێ، هێمن دەبێت و دادەنێشێ و گوێ لە چیرۆک دەگرێت.

-١٧ چیرۆکەکانی پێش نووستن هاندەرەن بۆ ئەوەی کە منداڵان ئەرکەکانی قوتابخانەیان جێبەجێ بکەن، تا بە خۆشییەوە گوێ لە چیرۆکەکان بگرن و.. بە دڵنیاییشەوە بنوون.

-١٨ گەر دایکان و باوکان بتوانن سوود لە چیرۆک و، لە داڕشتنی چیرۆکدا ببینن.. دەتوانن یارمەتی منداڵەکانیان بدەن و گرانترین بابەتیش لە بۆتەی چیرۆکدا دابرێژن و، بە ئاسانی منداڵەکانیان تێبگەیەنن.. من وەکو مامۆستایەک، کە سی ساڵ لە قوتابخانەی بنەڕەتیدا، بە تایبەتیش وانەی (بیرکاری) م دەوتەوە.. تا رادەیەکی زۆر، سوودم لە داڕشتنی بابەتەکانی بیرکاری لە چوارچێوەی چیرۆکی ئاسان و ساکاردا، گرێدانیان بە ژیان و ژینگەی خودی قوتابییەکانم وەرگرت.. گرانترین بابەتی بیرکاری کە دەمخستە چوارچێوەی چیرۆکێکەوە.. قوتابییەکانم زۆر بە خۆشی و بە شەوق و بە پەرۆشەوە گوێیان لێدەگرتم و، بابەتەکەیان بە لاوە زۆر ئاسان دەبوو.. هەر خودی قوتابییەکانم و کەسانی سادەی

گەڕەکەکەیـان و ژینگەی نزیکی خۆیـانم دەکـردن، بە هەوێنـی چیرۆکەکـانم و، بە پـاڵەوان و کەسێتییەکانی چیرۆکەکـانم.. ئەم ئەزموونەشم بۆ وانەکانی تریش بەکاردەهێنا بۆ (کوردی، مێژوو، زانیـاری، جوگرافیـا).. چیـرۆک هۆکـارێکی بـاش بـوون.. بۆ منی مامۆستای فێرکەر و، بۆ قوتـابییە فێرخوازەکانم.

١٩- گوێگرتن لە چیرۆک لە لایەن منداڵانەوە.. ئـارەزووی نووسینیان دەخرۆشێنێ لەوانەیە بە چیرۆکێـک یـا پەخشـانێک.. گوزارشت لە بیرۆکەکانی خەیاڵیان بکەن.

٢٠- ئەو شتـانەی کە نـاوین و قەوارە و جەسـتەیان نییە و نـابینرێن.. دەتوانرێـت لە میـانەی چیـرۆکەوە منـاڵان لێیـان تێبگەن.. بـۆ نمـوون : ئـازایەتی، سەرکـەوتن، دڵسـۆزی، خۆشەویسـتی، راستگۆیی، دادپەروەری، یـارمەتی، ئـازادی و ... هتد.

چـۆن چیـرۆک هەڵـدەبـژێرن؟

١- ئەو چیرۆکانەی هەڵیان دەبژێرن و بۆ منداڵەکانتان دەیان خوێننەوە یا دەیان گێڕنەوە لە پێش نووستندا، پێویستە لە رووی ناوەڕۆک و فۆرمەوە بە پێی تەمەنی منداڵان بن:

* منـداڵانی (٣ - ٦) سـاڵان، کە قۆنـاغی پـێش چـوونە قوتـابخـانەیە.. یـا قۆنـاغی بـاخچەی سـاوایانە، پێویسـتە چیرۆکەکانیـان ئـاسـان و ساکـاربن، لە رووی زمـان و داڕشـتنەوە.. ئەگەر کتێبێکی چیرۆکتـان بـۆ ئەم قۆنـاغە هەڵـبژارد.. پێویستە وشـە و رسـتەکانی کەمبن.. زیـاتر بە وێـنەی رەنگاوڕەنـگ و جـوان رازانـرابێتنەوە.. لە ئامۆژگـاری و شکیشـەوە دووربـن.. منـداڵانی ئەم قۆنـاغە، حەز بە چیـرۆکە ئەندێشـەییەکان دەکەن، کە دەربـارەی ئـاژەڵ و باڵـندەن.. پێویسـتە چیرۆکەکان کورتبن و لە (٦ - ١٠) خولەک تێنەپەڕن.

* منداڵانی (٦ - ١٠) ساڵان، حەزیان لەو چیرۆکە ئەندێشەییانەیە، کە پاڵەوانەکانیان سەرکێش و، لە توانا بەدەرن.. حەزیش بە چیـرۆکی وەرگێڕاو لە زمانەکانی ترەوە دەکەن، کە سەرنج راکێشن و، زانیاری بە سوود و خۆشیان لێوەردەگرن.

* منـداڵانی (١٠ - ١٢) سـاڵان، حەزیـان بە چـیرۆکی ریالیسـتی و ئەو چیـرۆک و هەقـایەتـانەیە، کە پاڵەوانەکانیـان کەسانێکی ئازا و جیدین.. حەزیش لە چیرۆکـی سەرکێشـی و لە داستانە فۆلـکلۆری و میللی و مێـژووییەکانیش دەکەن .. بـۆ نمـوونە چیرۆکەکـانی: دوانگزە سوارەی مەریـوان، قەڵای دمـدم، کـوڕە ئـازاکە و ئەژدیهـاکە، کـاوەی ئـاسنگەر، داسـتانەکانی پێشمەرگەکانی کوردستان و... هتد.

بەشی دووەم

٢- هەموو دایک و باوکێک چیرۆکنووس نین، تا بە پێی مەرجەکانی چیرۆکی منداڵان چیرۆکی شیاو بۆ جگەرگۆشەکانیان دابڕێژن.. دەتوانن لە سایتەکانی ئینتەرنێتدا، چیرۆکی گونجاو و بەسوود هەڵبژێرن.. بە داخەوە تا ئێستا لە ئینتەرنێتدا، بە زمانی کوردی سایتێکی تایبەتیمان بۆ منداڵانی کوردمان نییە.

٣- دەتوانن لە بەشی منداڵان لە کتێبخانە گشتییەکانی شارەکاندا، کتێبی چیرۆک بۆ منداڵەکانتان بخوازن باشتریش وایە (پسوولەی خواستنی کتێب) بۆ خۆتان یا بۆ منداڵەکانتان وەربگرن.. دەتوانن چەند کتێبێکی چیرۆکی منداڵان بۆ ماوەیەک بەرنەوە بۆ ماڵەوە. لە کتێبخانەکانی ئەوروپادا بۆ ماوەی مانگێکە دەشتوانن دووجار لەسەر یەکتری هەرجارەی بۆ مانگێکی تر تازەی بکەنەوە.

٤- دەتوانن لە نەنکان و باپیرەکان و کەسانی بە تەمەن، چیرۆک و هەقایەتە فۆلکلۆرییە کوردییەکانمان وەربگرن و، بۆ جگەرگۆشەکانتانی بگێڕنەوە.

٥- لە زۆربەی قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا، کتێبخانە هەیە، کە مامۆستای زمانی کوردی سەرپەرشتی دەکا.. پێویستە قوتابخانەکان قوتابییەکانیان هانبدەن بۆ ئەوەی کتێبی چیرۆکی هەمەچەشنە بخوازن، یا خۆیان بۆیانیان بخوێننەوە.

٦- پێویستە لە هەر ماڵێکدا کتێبخانەیەک هەبێت.. بەڵکو پێویستە لە ژووری تایبەتی منداڵانیشدا، کتێبخانەیەکی قنج هەبێت.. بە کتێبی چیرۆکی خۆش بۆ منداڵان و بە گۆڤاری منداڵان و، بە کتێبی هەمە بابەتی ئاسان و ڕەنگاوڕەنگ بۆ منداڵان بیڕازێننەوە.. تا لە منداڵییەوە منداڵان هۆگری خوێندنەوە ببن و، کتێب ببێت بە هاوڕێیان و.. بە سەرچاوەیەکی رۆشنبیری و زانیارییان.

٧- ئەو چیرۆک و هەقایەتانە بۆ منداڵەکانتان هەڵبژێرن، کە بڕوا و متمانەبەخۆبوون و هیوا و گەشبینییان پێدەبەخشن و.. بە کۆتاییەکی خۆش و بە سەرکەوتن کۆتاییان دێن، فێری ئەوەیان دەکەن کە لە ژیاندا شکستی و سەرکەوتن هەیە.. فێریان دەکەن کە لە کۆشش و خەباتی بێوچان و خۆڕاگری و کۆڵنەداندا، شتێک نییە کە ناوی ئەستەم بێت.

٨- ناشبێت دایکان و باوکان تەنها هەقایەت و چیرۆکە کلاسیکی و فۆلکلۆرییەکان بکەن بە سەرچاوەیان.. بە سەدان چیرۆکی ریالیستی و جیهانی سەردەمیانەی تازەش هەن.. کە لەگەڵ ئارەزوو و توانا و حەز و خواستەکانی منداڵانی ئەم سەردەمەدا دەگونجێن.

سەرچاوە
Serchawe

٩- پێویستە بابەتەکانی چیرۆکە هەڵبژێراوەکان: چاکەخوازی، راستگۆیی، دەستپاکی، نیشتمان پەروەری، دڵسۆزی، رێزگرتن، یاسا سەروەری، پیاوەتی، هاورێتی، بەها بەرزەکان، رەوشت بەرزی، نەریتە جوانەکان، ئاراستە پەسەندەکانیان لە خۆگرتووبن. سوکرات دەڵێ: "پەروەردەی رەوشتی بۆ مرۆڤ.. گرنگترە لە نان و لە جلەکانی.

١٠- بۆ لە کۆڵکردنەوە.. بە چیرۆکە تۆمارکراوەکانی سەر کاسێت و سیدی.. یا چیرۆکەکانی یۆتوب.. لە پێش نووستندا، بەو چیرۆکانە منداڵەکانتان هەڵمەخەڵەتێنن.

١١- هەردەمیش ئەو چیرۆکانە بۆ منداڵەکانتان هەڵبژێرن.. کە هیوا و گەشبینییان پێدەبەخشن.. نەک ئەو چیرۆکانەی کە رەشبینی و بێ ئومێدیان پێدەبەخشن. رەچاوکردنی چەند فاکتەرێک لە خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکان.

بۆ منداڵان.. لە پێش نووستندا:

١- ئێوە لە هەموو کەسێک باشتر منداڵەکانی خۆتان دەناسن، کە لە چی دەترسن و لە چی قارس دەبن و رقیان لێدەبێتەوە.. بۆیە پێویستە ئەو چیرۆک و هەقایەتانەیان بۆ هەڵبژێرن کە خۆشی و شادی دەخەنە دڵییانەوە.. چیرۆکی ترسناک و توندوتیژییان بۆ هەڵمەبژێرن، یا ئەو چیرۆکانەی ئاژەڵ و دەعبای دڕندە و ترسناکیان تێدایە .. با خەونی ناخۆش نەبینن و، دووچاری ترس و مۆتەکە نەبن.. ئەگینا ترسنۆکیان لێدەردەچن.

٢- خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکانی پێش نووستن بۆ منداڵان.. پێویستە دایکان و باوکان یا هەر چیرۆکخوێنێکی تر.. بە شێوەیەکی هونەری و فەنتازی چیرۆکەکان و هەقایەتەکان پێشکەش بکەن. بە پێی رووداوەکانی چیرۆکەکان و رۆڵی کەسێتییەکان، بە پێی پێویست گۆڕانکاری لە دەنگەکانتاندا بکەن، دەستپێکی خوێندنەوەی چیرۆکەکان، بە هێمنی و نەرمی و هێواشی و، بەرەبەرەش دەنگەکانتان بەرز بکەنەوە.. لە کۆتایی چیرۆکەکانیشدا دەنگەکانتان خاو بکەنەوە.. تا منداڵان هەست بەوە بکەن کە چیرۆکەکە لە کۆتاییەوە نزیک بۆتەوە.. ئەمەو جوڵەی دەست و سەرتان و گۆڕینی دەموچاویشتان کاریگەری و جەژ بە منداڵانی سەیرکەر و گوێگر دەبەخشن. بۆ نموونە کە رووداوێکی ناکاوی دێتە پێشەوە.. چاوەکانتان بکەنەوە .. یا کە رستەیەکی وەک (بەرخە جوانەکە باعاندی).. دەتوانن ئێوەش لاسایی دەنگی بەرخ بکەنەوە و، بباعێنن.. بە کورتی پێویستە ئێوەی چیرۆکخوێن یا گێڕەرەوە، وەکو ئەکتەرێکی شانۆیی.. نواندن بکەن.

٣- باشتر وایە لە ژوورەکانی نووستنی منداڵەکانتاندا، چیرۆکەکانیان بۆ بخوێننەوە یا بگێڕنەوە.. دەبێت ژوورەکانیش ئارام

سەرچاوە
Serchawe

بن.. تەلەفزیۆن و رادیۆ و ئینتەرنێت و هەر ئامێرێکی تری دەنگی بکوژێننەوە.. دەرگاکانی ژوورەکانیشیان بگرن.. بۆ ئەوەی منداڵەکانتان روانین و بیریان لە لاتان بێت لە کاتی پێشکەشکردنی چیرۆکەکاندا.

٤- ئەگەر منداڵەکانتان، لە هەندێ شەواندا، حەزیان لە خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆک نەکرد.. یا حەزیان لە جۆرە چیرۆکانێک نەکرد.. زۆریان لێمەکەن و ناچاریان مەکەن.. بە هەر حاڵ خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆک لە هەموو شەوێکدا لە پێش نووستن، دەبێتە خوویەکی دەق گرتووی و بە حەزێکی ئاسایی و رۆتین بە لای منداڵەکانتانەوە.

٥- چاوەڕوانی ئەوەش بکەن، کە لە کاتی خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکاندا.. منداڵەکانتان دەربارەی رووداوەکان یا کەسێتییەکانی چیرۆکەکان پرسیارتان لێبکەن.. ئەمەش خاڵێکی ئەرێنییە.. ئەوە دەگەیەنێت.. کە تێکەڵ بە چیرۆکەکان بوونە و، بیر و هۆشیان لای ئێوەیە.. یا خۆتان لە میانەی خوێندنەوەی چیرۆکەکاندا پرسیاریان لێبکەن.. بۆ نموونە: لە دوای ئەوە.. لە منداڵەکانتان بپرسن، بە را و بۆچوونی ئێوە دوای ئەوە چیدەبێت..؟ یا قەلەڕەشەکە بیری لە چی دەکردەوە.. ؟.. لەم جۆرە. ئافەرین و دەمخۆشیش لە منداڵەکانتان بکەن .. کاتێک کە را و وەڵامێکی باش و جوان دەدەنەوە.. بەڵام زیادەڕۆیش لە ستایش و لە دەستخۆشی و ئافەرین کردنیان مەکەن.

٦- جار و بار لە هەندێ شوێنی چیرۆکەکاندا.. بە ئەنقەست راوەستن و بێدەنگ ببن.. تا منداڵەکانتان پێتان بڵێن، درێژە بە خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکان بدەن.

٧- وریابن، ئەو جۆرە چیرۆکانەیان بۆ مەخوێننەوە، کە درۆ و فرِوفێڵ و ناپاکی و ترس و دوژمنکاری و چەقاوەسوویی و دزی و زیدەڕۆیی لە رادەبەدەریان تێدان.. چۆنکە لە جیاتی سوود و بنیاتنان.. زیانیان پێدەگەیەنن.. کاردانەوەیەکی نەرێنیان دەبێت و، لە رووی دەروونی و رەوشتیشەوە.. منداڵان لە رێ دەدەکەن و.. دەیان رووخێنن.. بۆ نموونە زنجیرە کارتۆنی خەیاڵی (گرین دایزەر) یا (بەرماڵی با) یا (پیاوی هەڵفڕ) یا (سوپەرمان) یا (عەلی بابا و چل دز) یا (دێوەکە و گۆڕنەتەڵە و براکانی) و... هتد.

٨- ئەگەر منداڵەکانتان، داوای دووبارە خوێندنەوەی یا گێڕانەوەی چیرۆکێکیان لێکردن.. بێزار مەبن.. بە پێخۆشحاڵییەوە، بە کەمێک گۆڕانکای لە خوێندنەوە و گێڕانەوەیان.. بە چەژ و تامێکی شیرینترەوە.. هەر وەکو ئەوەی کە چیرۆکێکی تازەیان بۆ بخوێننەوە یا بگێڕنەوە.. دووبارە و چەند جارە.. پێشکەشیان بکەنەوە.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

٩- لەگەڵ پێکەنین و ڕووخۆشی و گەشی منداڵەکانتاندا.. ئێوەش وەکو ئەوان پێبکەنن و، ڕووی خۆتان خۆش و گەش بکەن.. تا منداڵەکانتان وا هەست بکەن، کە ئێوەش بەشداری هەست و نەست و خۆشی و ویژدان و دەروونیان دەکەن.

١٠- کۆتایی هەقایەت و چیرۆکەکانتان بە خۆشی و نەرمی و ناسکی کۆتایی پێبهێنن. داواش لە منداڵەکانتان بکەن.. کە ئەو مەبەستانە بدۆزنەوە کە ئامانجی چیرۆکەکە بوون.. پەندە جوانەکان و مەبەستە باشەکانیش، بە ژیانی منداڵەکانتانەوە گرێ بدەن.

١١- چەند جارێک لە کاتی خوێندنەوە یا گێڕانەوەی چیرۆکەکاندا بە ئەنقەست باوێشک بدەن و.. دەست بە دەمتانەوە بگرن.. وەکو ئەوەی کە خەوتان بێت.. ئەم شێوازە کاردەکاتە سەر منداڵەکانتان و.. لەوانەیە ئەوانیش خاوببنەوە.

١٢- لە کۆتایی چیرۆکەکاندا.. لە منداڵەکانتان بپرسن.. ئایا ئەگەر ئێوە لە شوێنی پاڵەوان یا کەسیەتییەکانی چیرۆکەکە بوونایە چیتان دەکرد..؟ سەرسامن بە کامیان..؟ لە کۆتاییدا.. وەکو دەڵێن: "فێربوون لە منداڵیدا.. وەک نەخشی سەر بەرد وایە.

١٠ی مارچی ٢٠١٦

منداڵەکانتان بە گەشبینی پەروەردەبکەن.

لەوە جوانتر نییە کە ڕۆژەکانمان، بە زەردەخەنەیەکی گەشبینی ناسک دەستپێبکەین، بۆ ئەوەی ناخۆشی و ئازاراکانمان لە یادبکەین.. گەشبینی گوڕ و توانایەکی زیاترمان پێدەبەخشێت.. مژدەی داهاتوویەکی جوانتر و گەشتر و مەزنترمان دەداتێ.. گەشبینی هاندەر و پاڵنەرمانە بۆ کار و داهێنان و بەرهەمهێنان.. بڕوابەخۆبوونمان زیاتر دەکا..

وامان لێدەکات کە هەرگیز بێ هیوا نەبین و کۆڵنەدەین و.. درێژە بە ڕەوتی ژیانمان بدەین و، هەرگیز خۆمان بە دەستی بێزاری و بێ ئومێدییەوە نەدەین.

هەردەم گەشبین و کۆڵنەدەربن، گەر دوێنێتان لە دەستچووە، ئەمڕۆتان لە بەردەستدایە.. ئەمڕۆش بارگەی دەپێچێتەوە و دەڕوات.. پێویستە پێشوازی لە بەیانی بکەن.. خەم لە دوێنێ مەخۆن، ڕۆیی و ناگەڕێتەوە، بۆ ئەمڕۆش دڵتەنگ مەبن، ئەمڕۆش دەڕوات.. خەون بە خۆرێکی گەشەوە ببینن کە لە بەیانیدا هەڵدێت.. ئەوەش بزانن ژیان بەبێ خۆشەویستی و گەشبینی و هیوا، ژیان نییە.. گەشبینی کلیلێکی هەمیشەی شادی و ژیانێکی سەرکەوتووە.. گەشبینی بەشێکی گرنگە لە پێشکەوتنی بایۆلۆژیمان، لە پێناوی مانەوە لە ژیاندا، ئەمەش ئەوەیە کە زانای دەروونناسی (تیگەر) لە کتێبەکەیدا (بایۆلۆژی هیوا: ١٩٧٩) دا ئاماژەی پێکردووە.. جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە گەشبینی یەکێکە لە گرنگترین تایبەتمەندییەکانی گۆنجان و یەکلایکەرەوە بۆ بوونی مرۆڤایەتی.. هەر بەپێی توێژینەوە دەروونییەکان ئەوە دەردەکەوێت، کە گەشبینی پەیوەندی بە گەلێ لایەنی ئەرێنی ژیانەوە هەیە، وەک: تەمەندرێژی، تەندروستی گشتی، تەندروستییەکی باشی دەروونی، بە دەستهێنانی سەرکەوتنێکی زیاتر لە کار و لە وەرزشدا، لە زووتر چاکبوونەوەی نەشتەرگەریی دڵ، لە ستراتیژییەکی کارا و بەهێز لە ڕووبەڕوو بوونەوەی تەنگانە دەروونییەکان.. گەشبین هیچ شتێک بە ئەستەم نازانێت و.. لە تەنگانەترین کاتیشدا هیوای بە سەرکەوتن و ڕزگاربوون هەیە.. تەنانەت پێوندی دەستەکانیشی، بە بازنگی زێڕ دێتەبەرچاو.. گەشبین لە ناوەڕاستی تاریکیدا، تروسکەیەکی رووناکی دەبینێت.. هەردەمیش لە پێشی خۆی دەڕوانێت و.. ئاوڕ لە دواوە نادات .. گەشبین ئەگەر بکەوێتە دەریایەکێشەوە، خۆی بە پووشێکەوە دەگرێت و هیوای بە ڕزگاربوون هەیە.

بە کورتی گەشبینی هیوای لێدەبێت.. هیواش کاری لێدەکەوێتەوە.. کاریش ژیانی لێدەبێت.. گەشبینی و هیواش هاودەمی هەموو قۆناغەکانی ژیانی مرۆڤن.

- هیلین کیلەر دەڵێ: گەشبینی ئەو باوەڕەیە کە بەرهەمی دەبێت، هیچ شتێکیش بەبێ هیوا و بڕوا نایەتەدی.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

گەشبین دەڵێ: نیوەی پەرداخەکەم پڕە.. ڕەشبینیش دەڵێ: نیوەی پەرداخەکەم بەتاڵە. ڕەشبین سڵ لە گوڵ دەکاتەوە کە دڕکی هەیە، گەشبین لە گوڵی سەر دڕکەکە دەڕوانێت.

- جین هاوەرد دەڵێ: گەشبین گوڵ دەبینێت.. ڕەشبینیش دڕک دەبینێت.

گەشبینی لەوە زیاترە کە تەنها بیرۆکەیەکی ئەرینی بێت.. بەڵکو خووگرتنە بە بیرۆکەی ئەرێنییەوە.. گەشبینی بریتییە لە ئارەزوو و لە پەرۆشی بۆ ڕوانین لە باشترین دۆخ و ڕووداوەکان، لە پێشبینی کردنی باشترین ئەنجامیش.. بێگومان گەشبینی باوەڕێکی ناخی و ڕەوشتێکی گرنگی هەموو سەرکەوتوویەکە.. ڕەوشتێکە کە پیاوانی شکۆدار بنیات دەنێت.. گەشبینی ڕووناکییە لە تاریکیدا.. دەروازەی دەربازبوونە لە تەنگانەدا.. هیوا لە شکستیدا .. ئەوە گەشبینییە کە گرێکان دەکاتەوە و، کێشەکان چارەسەر دەکات و.. خەمەکان خامۆش دەکات و.. ئازارەکان سارێژ دەکات.

ئەوە گەشبینییە کە پێمان دەڵێ: لە پاش تەنگانە خۆشییە.

زۆر لە توێژەران ئەوەیان سەلماندووە، کە مرۆڤی گەشبین کەمتر هەست بە تەنگەژە دەکات و، زیاتر سەرکەوتووە و، تەندروستیشی باشترە و، لێو بەخەندە و ڕووخۆش و دڵخۆشە.. بە پێچەوانەی مرۆڤی ڕەشبینەوە، هەردەم دڵتەنگ و ڕووگرژە و، کورد وتەنی: دەڵێی بارە ترشی کەوتۆتە ئاوەوە، بە چاویلکەیەکی تاریکەوە لە ژیان دەڕوانێت.. لاوازە لە ڕووبەڕووبوونەوەی کێشەکان و، بەرگەی تەنگانە ناگرێت و تا ڕادەیەکیش دوودڵ و ترسنۆکە و دەشەڵەژێ.

- نیکۆلاس ماری بوتلیر دەڵێ: گەشبینی بنەمای ئازاییە.

دێینە سەر کرۆکی باسەکەمان "منداڵەکانتان بە گەشبینی پەروەردە بکەن.

منداڵان کە لەدایک دەبن، پڕن لە گەشبینی.. منداڵان لە میانەی پەیوەندییەکانیان بە دایک و باوکیانەوە، بە تایبەتیش بە دایکیانەوە.. فێری گەشبینی و ڕەشبینی دەبن. پەروەردەکردنی منداڵان بە گەشبینی، وا لە منداڵەکانتان دەکات کە هەردەم باوەڕیان بە سەرکەوتن هەبێت و درێژە بە سەرکەوتنەکانیان بدەن.. بە چاوی هیواوە لە ئایندە بڕوانن.. لە بڕیاردانـدا، ئەوە دەردەخەن کە بەهرە و توانایەیان تێدایە، ئەو ئیرادە بە هێزەیان هەیە کە ڕووبەڕووی تەگەژە و بەرهەڵستییەکان ببنەوە.. منداڵانی گەشبین شادترن و، تەندروستییان باشترە و، ئازاتر و بڕوابەخۆترن لە هاوڕێیانی

ڕەشبینیان.

– لویس ئەمۆجین دەڵێ: منداڵان کە لە دایک دەبن کەسانێکی گەشبینن.. ئێمە تێڕوانینی گەشبینیان بۆ ژیان، خاودەکەینەوە و دەگۆڕین.

بۆیە پێویستە لەسەر دایکان و باوکان، هەوڵێکی تایبەتی بدەن بۆ ئەوەی تۆی گەشبینی و هیوا لە دڵی منداڵەکانیاندا بڕوێنن. فێریان بکەن کە هەمیشە بە ئاسایی و ئاسانییەوە، ڕووبەڕووی خۆشی و ناخۆشییەکانی ژیان ببنەوە.. پێویستە خۆیان هەردەم گەشبینبن و، ببنە نموونەیەکی گەشبینی باش بۆ منداڵەکانیان.. تەنانەت ئە گەر خرۆشی گەشبینی ڕەمەکیش لە منداڵاندا نەبێت.. دەتوانن گەشبینی وەرگرن و فێربن.

هەندێ لە دایکان و باوکان هەڵدەکەن و، لە بڕوا و توانای منداڵەکانیان کەم دەکەنەوە، وەک پێیان دەڵێن: خوێندنی ئەمساڵتان لە پار قورسترە، بە چاوتاندا دیارە کە ئەمساڵ دەرناچن، مردوو لە گۆڕستان زیندووبێتەوە، ئێوە دەرناچن، چونکە ئێمە لە ئێستاوە دەزانین کە لە تاقیکردنەوەکاندا دەرناچن.. لەم شێوە ڕستانەی کە هەندێ لە دایکان و باوکان دەیڵێن.. کاریگەرییەکی نەرێنی خراپیان لەسەر منداڵان هەیە و، توانا و ورەیان دەڕووخێنن و، تووشی بڕوابەخۆنەبوون و ڕەشبینی و بێ هیواییان دەکەن.
پزیشکی بە ناوبانگ، تۆژێنەر و زانای دەروونناسی، دکتۆر (مارتن سیلگمان)ی نووسەری کتێبی "منداڵی گەشبین" دەڵێ: گەشبینی تەنها وێنەیەکی سەرنجڕاکێشی خودی نییە.. بەڵکو دەشێ گەشبینی جۆرێک بێت لە دەروونپارێزی لە دژی کۆمەڵێک لە کێشەکانی ژیان "لە بارەی ڕەشبینیشەوە سیگمان دەڵێ: نەخۆشییەکە دەبێتە هۆی تووشبوون بە خەمۆکی.

– مارتن سیلگمان؛ توێژینەوەیەکیشی لەسەر سێ هەزار منداڵ ئەنجامدا، کە تەمەنیان لە نێوان (٩ - ١٤) ساڵان بوون.. ئەوەی بۆ دەرکەوت کە (لە سەدا نۆ)ی منداڵان دانیان بەوەدانا، کە تووشی خەمۆکی بوونە.. ئەو منداڵانە بوون کە ڕەشبین بوون.

– مارتن سیگمان؛ ئاماژەشی بەوە کردووە، کە زیاتر لە هەزار لێکۆڵینەوە - کە لەسەر نیو ملیۆن منداڵ و گەنج ئەنجام دراون - ئەوە دەرکەوتووە کە خەڵکانی گەشبین، کەمتر تووشی خەمۆکی دەبن و.. خولیای سەرکەوتنی زیاتریشیان هەیە.

ای مای ٢٠١٦

بەشی دوویەم

نێرگزی چییە و ؟ چۆن منداڵەکانتان لە نێرگزی دەپارێزن؟

لە ئەمڕۆدا، زۆر دەربارەی (نێرگزی) دەبیستین، دەڵێن فڵان کوڕ یا فڵانە کچ نێرگزییە.. زیاتریش لە نەخۆشییەکانی تر، پزیشکانی دەروونی و دەروونناسان پێوەی سەرقاڵن.. بە دەیان لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی پراکتیکی و تاقیکردنەوەی زانیاری لە لایەن پسپۆران و شارەزایانی ئەم بوارەوە ئەنجام دراون.. جەخت لەسەر ئەم راستییە دەکەنەوە کە تووشبووان بە نێرگزی لە جیهاندا لە زیادبووندایە.. بە زۆریش لە نێو لاواندا، بە تایبەتیش لە نێو لاوانی وڵاتانی رۆژئاوادا.. شارەزەییان رێژەی تووشبووان بە نێرگزی لە (١ %) دادەنێن.. ئەم رێژەیەش بە پێی وڵاتان و چۆنییەتی گۆشکردن و پەروەردەکردن و پێگەیاندنی و رێنمایی و ئاراسەکردنی منداڵان و، باردۆخی خێزانی و، ژینگەی کۆمەڵایەتی و، ئابووری لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر جیاوازی هەیە.. تەنانەت پلەی تووشبوون لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر جیوازی هەیە.

نێرگزی چییە..؟ ئەم زاراوەیە لە چییەوە هاتووە..؟:

نێرگزی زاراوەیەکە، بە واتا زیادەڕۆیی لە خۆخۆشەویستی و سەرسامبوون بە خود، تا رادەی خۆئەویندارى.. زیادەڕۆییە لە بە خۆنازین و لە گەورەکردنی چەمکی خود.. نێرگزی هێندەش خۆی بە باڵا و گەورە دەزانێت تا ئەو رادەیەی کە بە (شێتی گەورەیی) ناودەبرێت.. زەقترین دیاردەی تووشبووش بە نێرگزیش (خۆپەرستی) و (کەس نەویستی) یە. سەر زمان و بن زمانی نیرگزی، لە قسە و باس و وتەکانیدا، دووبارەکردنە و دەبارەکردنەوەی وشەی (من) ە.. (من و دوایش هەر من.. منی باڵا.. منی نموونەیی.. منی پێشەنگ.. منی هەموو شتێک و... هتد) .. کەسی نێرگزی لە هەموو شتێدا خۆی بە: جوانترین، یەکەمین، باشترین، گەورەترین، بلیمەترین، داناترین، بە توانترین، شارەزاترین، جیاوازترین، بێوێنەترین و... هتد، کەس دەزانێت.. نێرگزی کەسێکی ئیرەییبەر و، هەلپەرست و، بەرژەوەندیپەرست و، دووڕوو و، درۆزن و، سفڵەیە و، بێشەرمە و، هەڵەشەیە و، خەیاڵبازە و، هەرزەگۆیە.. رێز بۆ کەس دانانێت، هەمووان لە خۆی بە نزمتر و، بە کەمتر و، بە خزمەتکاری خۆی دەزانێت.

سەرچاوە Serchawe

دەبێت دان بەو راستییەشدا بنێین، کە کەم یا زۆر، لە بوارێکدا یا زیاتر، نێرگزی لە هەمووماندا هەیە.. نێرگزی بەشێکی سروشتییە لە دەروونی هەموو مرۆڤێکدا.. خۆخۆشەویستی و بڕوا بەخۆبوون بۆ هەموو کەسێک پێویستە.. بەڵام پێویستە تەنک و بچووک بکرێتەوە و، لە خۆباییمان نەکات و لووتی خۆمان بە کێوی (قەندیل) دا نەکێشین .. پێویستە گرێدراوبێت بە لۆژیکی کۆمەڵایەتی و رەوشتییەوە.. چونکە زیادەڕۆیی لە خۆخۆشەویستیدا خۆپەرستییە، لە رادەبەدەر بە خۆنازین و خۆبەگەورەزانین، هۆکارن بۆ دروستبوونی کەسێتی نێرگزی، کە تواناى بە کۆمەڵایەتی بوونی نییە.

نێرکزی یەکێکە لە قۆناغەکان و، هەموو کەسێک بەم قۆناغەدا تێدەپەڕێت.. لە ساڵی یەکەمی تەمەنی منداڵدا.. منداڵانی بچووک خۆیان بە تەوەر و ناوەندی بایەخپێدان و خۆشەویستی دەزانن، بە ئەوان بێت هەمووان ئاوڕی لێبدنەوە و خۆشیان بوێ و لە خزمەتیدابن. بەڵام دوای چەند ساڵێک ئەم حەزیان کاڵدەبێتەوە و.. خەڵکانی تر بە تەوەر و ناوەند دەزانن و، خۆشیان بە تاکێکی کۆمەڵ دەزانن.. واتا مرۆڤ بە خۆخۆشەویستی دەستپێدەکات و، لە دوایش کەسانی تری خۆشدەوێت.

ریژەی نێرگزی لە نێو کچاندا لە قوناغی هەرزەکاریدا، لە کوڕان زیاترە.. رۆژانە کچانی ئەم قۆناغە دەچنە بەردەم ئاوێنە و لە خۆیان دەڕووان.. بەڵام لە دوای شووکردن و منداڵبوونیان، نێرگزیان نامێنێت.. ئاسیی دەبنەوە .. کەمتر لە کوڕان مۆرکی نیرگزیان تێدا دەمێنێتەوە.

یەکەمین کەس کە لە رووی دەروونییەوە، زاراوەی نێرگزی بەکارهێنا، شرۆڤەکاری دەروونی، زانای نەمساوی (سیجمۆند فرۆید) بوو، لە ساڵی (١٩٠٥) دا، فرۆید دامەزرێنەری قوتابخانەی شیکارە دەروونییەکانە.. فرۆید هەر لە ئەفسانە یۆنانییەکەوە زاراوەی نێرگزی وەرگرتووە.

فرۆید بە واتایەکی دیاریکراو نێرگزی بەکارهێناوە، ئەوەیە کە هەر هەموومان ئارەزووی نێرگزی یا خۆخۆشەویستیمان هەیە.. ئەمە حەزێکی سروشتییە و پێویستە تێربکرێت.. ئەمە قۆناغێکە لە قۆناغەکانی گەشەکردن.. لە دواییدا پێشدەکەوێت بۆ خۆشەویستی کەسانی تر.

سایکۆلۆژیای خودیش لە هیچە ناڕوێت، چونکە دەروون (ناخ) بەبێ دەرەوە هیچ قەوارەیەکی نییە، خودیش لە میانەی تێکەڵاوی کۆمەڵایەتییەوە گەشە دەکات.. بەڵام کاتێ کار بگاتە ئەوەی، کە ئەو کەسە هەموو جیهانی دەرەوە لە خۆیدا بەدیبکات.. تەنهاش بەرژەوەندی خۆی بوێت.. ئەم کارە دەگۆڕێت بۆ زیادەڕۆیی و خۆبەگەورەزانین و دەرچوون لە قەوارەی خۆی لەسەر حیسابی کەسانی دەوروبەردا، بەبێ هیچ بنەمایەکی بابەتی.. لەم دۆخەدا دەشێ ئەم کەسە بە کەسێتییەکی

بەشی دوویەم

نێرگزی ناوبەرین.

کەسێتی: بریتییە لە لە کۆمەڵە خەسڵەتێکی جەستەیی و دەروونی (بۆماوە و وەرگیراو)، لە داب و نەریتەکان، بەهاکان، سۆزداری، پاڵنەرەکان، ئارەزووەکان، ئامادەباشییەکان، بیروڕا، باوەڕەکان، بیرۆکەکان، تواناکان، هۆش .. بە تێکەڵبوونی ئەم پێکهاتانە لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا، کەسێتی مرۆڤی سروشتی پێکدەهێنن.. یا بە واتایەکی تر، کەسێتی تاک، لە هەڵوێستە جیاوازەکاندا و، لە سیما بایۆلۆژییەکانی کەس و، لە رەوشتە گشتییەکان و، تایبەتییەکان پێکدێت.. لەم رووەشەوە هەریەکە لە پێگەیاندنی و کۆمەڵایەتی و پەروەردەی دروست لە منداڵیدا، ژینگەی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و شارستانی و... هتد. کاریگەری و رەنگدانەوەیان لە بنیاتنانی کەسێتیدا هەیە.. بۆ نموونە ئەوەی کە لە ئەورووپادا دەژی، جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەوەی کە لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا دەژی، لە رووی زمان، نەریت، هەڵسوکەوت، کولتوور، ئازادی، ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی و شتی تر.

ئەگەر پێکهاتەیەک یا چەند پێکهاتەیەکی مرۆڤ تێکبچن، ئەو مرۆڤە تووشی شەڵەژان و نەخۆشی دەبێت.. رەفتاری جیاواز و دژەباو سەریان لێ هەڵدەدەن.. کارێکی ئاسانیش نییە، کە بتوانین بە ئاسانی رەفتار و هەڵسوکەوتە ناسروشتی و ناباوەکانی مرۆڤ هەڵبسەنگێنین.

وشەی نێرگزی لە چییەوە هاتووە؟

(زاراوەی (نێرگزی) لە یەکێک لە ئەفسانە یۆنانییە کۆنەکانەوە هاتووە، ئەفسانەکەش بە چەند شێوەیەک دەگێڕنەوە و بە چەند شێوەیەکیش داڕێژراوە، بەڵام هەموویان لە مەبەستێدا یەکدەگرنەوە، بە کورتی شێوە باوەکەی ئەفسانەکەتان بۆ دەگێڕینەوە.. تا بزانن کە نێرگزی لە چییەوە هاتووە.

(کیفیسۆس)ی رووبار و، پەرییەکی شین بە ناوی (لیرۆب) هاوسەرگیرییان کرد، کوڕێکیان بوو، ناویان (نارسیسۆس) یا (نێرگیسۆس).. کوڕێکی زۆر جوان نازدار و شیرین بوو.. بەڵکو لە جوانیدا لە رادەبەدەر بێوێنە بوو.. ژنە فاڵچییەک کە ناوی (تریزیاس) بوو، ئاگاداری کردنەوە ئەگەر نێرگیسۆس بییەوێت تەمەنێکی درێژ بژیت.. نابێت بە هیچ کلۆجێک لەسەر رووی ئاودا سەیری رووخساری خۆی بکات.. ئەگینا دەستبەجێ دەمرێت.

کە تەمەنی (نێرگیسۆس) گەیشت بە شانزە ساڵان، بوو بە هەرزەلاوێکی جوانی ئەوتۆ.. بە دەیان کچ ئەویندارى بوون.. لە

ناو ئەو کچانەدا، پەرییەک بە ناوی ئیکۆ :دەنگدانەوە" کە کچێکی زۆر جوان بوو.. ئیکۆ لە رادەبەدەر ئاشق و شەیدای خۆشەویستی نێرگیسۆس بوو.. بەڵام نێرگیسۆسی لەخۆبایی، خۆشەویستییەکەی رەتکردەوە و ئاوڕی لە ئیکۆ نەدایەوە.. ئیکۆ لە سوێدا، رۆژ لە دوای رۆژ لەڕ و لاواز وبێهێز دەبوو.. تا رۆژی کەوت و مرد.

بەڵام (ئیفرۆدیت)ی خواوەندی خۆشەویستی و جوانی، سزایەکی سەختی نێرگیسۆسی دا، بەوەی کە نێرگیسۆس کەوتە داوی خۆشەویستیی خۆیەوە، لە رادەبەدەر سەرسام و ئەوینداری خۆی بوو.. ئاگای لە دنیا نەما.. رۆژی چووە دیار گۆلە ئاوێک و وێنەی رووخساری خۆی لەسەر ئاوەکە بینی هێندەی تر هۆگر و سەرسامی خۆی و وێنەکەی بوو .. ویستی باوەش بە وێنەکەیدا بکات.. کەوتە ناو گۆلەئاوەکەوە و خنکا.. بەڵام خواوەندەکان بۆ بیرەوەری، لاشەکەی نێرگیسۆسیان کرد بە گوڵێکی پەلک سپی و چاوزەردی زۆر جوان و بۆنخۆش، لە رۆخی گۆلەئاوەکەدا رووا و، خۆی لارکردەوە لە ئاوەکەی دەڕوانی، ئەم گوڵە هەر بە ناوی نێرگیسۆسەوە بە (نێرگز) ناودەبرێت.

لە کوردستانی شیرینی ئێمەش، نێرگز بە شاگوڵ و بە سیمبول و بە مژدەبەخشی بەهاری رەنگین و قەشەنگی کوردستان ناسراوە.. جوانترین گوڵی کوردستانە.

بۆیە ئێستاش هەرکەسێک، زیادەڕۆیی لە خۆخۆشەویستی و، لە خۆهەڵنان و، لە خۆهەڵکێشان بکات و، پۆز لێبدات و، هەر خۆی بە شایانی هەموو شتێک بزانێت و.. کەسانی تر بە کەمتر لە خۆی بزانێت.. لە راستیشدا شایەنی ئەم ستایش و هەڵنانە نەبێت.. پێی دەڵێن کەسێکی نێرگزییە.

دیاردەکانی تووشبوون بە نێرگزی:

١- کەسێتی نێرگزی لە رادەبەدەر سەرسامی خۆیەتی و ، خۆی زۆر خۆشدەوێ و خۆهەڵکێشە و لەخۆباییە و خۆپەرست و کەس نەویستە و لووت بەرزە و خۆی لە هەموو کەسێ بە زیاتر دەزانێت.
وشەی (من) پانتاییەکی زۆر لە قسەکانیدا دەگرێتەوە.
٢- وا دەزانێت لە هەموو کەسێک جوانتر و شۆخ و شەنگترە.. بە ڵکو خۆی بە شاجوانی جیهان دەزانێت.. وا هەست دەکات هەموو جوانی جیهان لە ئەودا کۆبۆتەوە.
٣- هەست بەوە دەکات کە ئەم تەوەری هەموو باسەکانە.. پێویستە هەموو کەسێ رێزی لێبگرێت.
٤- وا هەست دەکات کە هەموو شاعیران و پەخشاننووسان و نووسەران تر ئیلهام لە جوانی و لە بەهرەکانی ئەمەوە

وەردەگرن.. بیرۆکەکانی ئەمەیان کردۆتە هەوێنی نووسینەکانیان.

٥- خۆی بە بلیمەترین و بە شارەزاترین کەس لە هەموو بوارەکاندا دەزانێت.. دان بەوەدا نانێت کە کەس لەم زیرەکتر و بلیمەتر و شارەزاتر و داناتر هەبێت و، بتوانن شان لە شانی ئەم بدەن.

٦- زۆربڵێ و چەنبازە.. قسە بە بەرانبەرەکەی دەبڕێ و.. قسەش هەردەبێ قسەی ئەم بێت.

٧- زیادەڕۆیی لە هەڵنانی بەهرە و توانا و کارەکانی دەکات.. گەر شتێکی ساکار و ئاسایشی ئەنجامدابێت.. زیاد لە پێویست هەڵی دەنێت.. هەردەم شتەکانی خۆی بە باشتر دەزانێت.

٨- خۆی بە جیاواز دەزانێت.. وا هەست دەکات لە هەموو کەسێ جیاوزتر و تایبەتی ترە.

٩- بەرژەوەندی پەرستە و، پەیوەندییەکانی و زمانلووسی لە پێناوی مەرامەکانیدایە.. یەگینا لە دڵەوە ئەو لەخۆی زیاتر کەسی تری خۆشناوێت.

١٠- کەسێتی نێرگزی، چکۆسییە (حەسوودە).. ئیرەیی بە هەموو کەسێک دەبات.. حەز بە سەرکەوتن و پێشکەوتن و هەبوونی کەس ناکات.

١١- نیرگزی سەرکەوتوو نییە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیدا، تەنها ئەوکەسانەی دەوێت کە دەستەمۆی بیر و باوەڕی ئەمن.

١٢- نێرگزی وشک و سارد و سڕە و، کەم پێدەکەنێ و، سۆز و بەزەیی بۆ کەس نییە.

١٣- هەڵەشە و هەرزەگۆیە و قسەی زەق و ناخۆشە.. بۆیە کەس بە ئاسانی هاوڕێتی ناکەن.

١٤- خەیاڵبازە و لە جیهانێکی خەیاڵی و زیندەخەوندا دەژی، بە خەیاڵ دەیان پرۆژە بنیات دەنێت.

١٥- وا هەست دەکات کە نموونەییە و دەبێت هەردەم یەکەمین بێت و لە پێشەوەی پێشەوەدا بێت.. دەبێت هەردەم سەرکەوتووبێت و، دۆڕاندن و شکستی قبوڵ ناکات.. رووحێکی وەرزشی نییە.

١٦- هەرگیز گلەیی و رەخنە و لۆمە لە کەس قبووڵ ناکات و کەلەڕەقە و دان و هەڵەکانیشدا نانێت.

١٧- ئامۆژگاری و رێنمایی لە کەس وەرناگرێت.. تەنانەت گەر نزیکترین کەسیشی بن.. چونکە ئەمە بە نەنگی دەزانێت و.. خۆی لە ئاستێکدا دەزانێت کە لە هەموو کەسێ زاناتر و داناترە.

١٨- حەز بە خۆدەرخستن وخۆبردنە پێشەوە دەکات.. بۆ ئەوەی سەرنجی بدەنێ و لێیبڕوانن.

١٩- شەیدای پایە و پلە و دەسەڵاتە.. بۆ ئەم مەبەستەش رێگای چەوتیش بێت دەیگرێتەبەر.

٢٠- رووگرژ و مۆنە و.. تا رادەیەک رەشبین و بێ هیوایە.

٢١- هۆشیاری دەروونی نییە، تا بتوانێت رووبەڕووی کێشەکانی بێتەوە.

٢٢- سفڵەیە و چاکە و پیاوەتی لەبەرچاو نییە.

٢٣- رەزیل و چاوچنۆکە و بەخشندە نییە.. هەمیشە دەیەوێت وەردەبگرێت و نەبەخشێت.

سەرچاوە
Serchawe

٢٤- حەز بە زیانی کەسانی تر دەکات.. حەزدەکات نەخۆش بکەون، بمرن.. بە بۆچوونی ئەو، تا کەسانی جیاوازی وەکو ئەو هەڵنەکەوێت.

٢٥- بێ بەڵێن و درۆزن و فشەکەریشە.. جێی بڕوا و متمانەی خەڵکی نییە.

٢٦- بۆ ئەوەی جێی سەرنجی کەسانی تربێت.. ئارایش دەکات و خۆی جوان دەڕازێنێتەوە و.. جلوبەرگی جوان لەبەردەکات و.. بۆنی خۆش بە خۆیەو دەکات.

٢٧- ئەگەرچی نێرگزی لە رووکەشدا وا خۆی دەردەخات کە باوەڕی بە خۆی هەیە.. بەڵام لە راستیدا هەست بە بێ نازی و بە بێ خوشەویسی و بێ دڵنیایی دەکات.

٢٨- لە پاڵ نێرگزیشدا ، هەندێ نەخۆشی تر و، تووشبوونی نەخوازراوی تر سەری لێهەڵئەدەن وەکو: خەمۆکی، دوودڵی، گۆمان، خووگرتن بە مەی خوارنەوە، بە مادده هۆشبەرەکان، گۆشەگیری.

٢٩- نێرگزی کەسێتییەکی هەستیارە و بە سادەترین شت تووڕە دەبێت.

چۆن منداڵەکانتان لە تووشبوون بە نێرگزی دەپارێزن؟

هەموو منداڵان لە قۆناغەکانی یەکەمی گەشەکردنی تەمەنیاندا نێرگزیان تێدایە، بەڵام ئەم جۆرە نێرگزییە کە لە قۆناغی منداڵیدا هەیە، ئاسایی و سروشتییە، ئەمەش ئاماژە نییە کە ئەم منداڵە تووشی نێرگزی بووە.. منداڵان لەم قۆناغەدا هەست بە گرنگی خۆیان دەکەن و، واش هەست دەکەن کە تەوەری هەموو شتێکن و، جیهان بە دەوری ئەوەندا دەخولێتەوە.. منداڵان لەم قۆناغەدا، شتەکانی خۆیان زۆر خۆشدەوی و دیان پارێزن، حەزیش دەکەن ببن بە خاوەنی هەموو شتێک، بە خاوەنی دایک یا باوکیان، بە بابەتەکانی یارییەکانیان، دەبینین دەڵێ: هەر هەموو شتێک هی منن، ئەمە و ئەوە، هی منن،...) بە هەرشێوەیەکیش بێت حەزدەکەن کە سەرنجی دەوروبەرەکانیان بە لای خۆیاندا رابکێشن.. لەم قۆناغەدا (من) لایان بەهێزە، خۆیان زۆر خۆشدەوێت.. لەگەڵ گەورەبوونیاندا دوای چەند ساڵێک، رادەی خۆخۆشەویستییان کاڵدەبێتەوە و، تێگەیشتن و هەست و سۆزداریان گەشەدەکات و، بازنەی سۆزداری و خۆشەویستییان فراوانتر دەبن و، خۆخۆشەویستییان دەگۆڕێت بۆ گشتخۆشەویستی، لە سەرەتاوە دایک و باوک و خوشک و برا و، خزم و کەسوکاریان خۆشدەوێت.. ئینجا دراوسێ و هاوڕێ و کۆمەڵگا و نیشتمان و، هەموو جیهانیان خۆشدەوێت.

گۆڕانیش لە سۆزداری و خۆشەویستییان، دەگەڕێتە و بۆ گەشەکردنی هۆش و هەستیان، بۆ تێکەڵبوونیان بە کۆمەڵ و، بە کۆمەڵایەتی بوونیان، زۆر رەفتار و شت لە کۆمەڵگاوە وەردەگرن.. ئەم دیاردانەش دەبنە خەسڵەتە سروشتییەکانی کەسێتییان.

بەشی دوویەم

بەپێی (تیۆری رەوشتی تازە) کە هەریەکە لە (دۆلار و میلەر) قسەیان لەسەر کردووە، لە بارەی پێکهێنانی رەفتارەکانی منداڵان، ئاماژەیان بە گرنگی ساڵانی یەکەمی ژیانی منداڵان کردوون، چونکە قۆناغەکانی یەکەمی ژیانی منداڵی زۆر گرنگن بۆ پێکهێنانی کەسێتی ئاینده. لێرەدا (دۆلار و میلەر) هاوڕان لەگەڵ تیۆری شیکاری دا، جیاوازیشن لە گەڵ (فرۆید) دا، پەیوەندی بەووەشەوە هەیە کە دەکرێ رەوشت لە ئایندەدا راست بکرێتەوە. مەترسی لەوەدایە، لە ئەنجامی چەند هۆکارێکی نەرێنی و، پەروەردەیەکی سەقەتدا، ئەو نێرگزییە سروشتی و ئاساییەی منداڵان، درێژەی پێبدەن و بگوێزرێتەوە بۆ قۆناغەکانی هەرزەکاری و کامڵی و، ببێتە نەخۆشی نێرگزی و، دروستبوونی کەسێتی نێرگزی.

هۆکارەکانی بە نێرگزی بوونی منداڵان:

ئاماژە بە گرنگترین ئەو هۆکارە نەرێنییانە دەدەین کە دەبنە هۆی بە نێرگزی بوونی منداڵان:

١- **هۆکاری پەروەردەیی:** نابەڵەدی و نادروستی لە پەروەردەکردنی منداڵاندا، لە ماڵەوە و لە قوتابخانەدا کاریگەرییەکی خراپیان لەسەر ژیانی منداڵان لە ئەمڕۆ و لە داهاتوویان دەبێت.. توندوتیژی و سەرکوتکردن و سەرکوێرکردن، لۆمە و سەرزەنیشتی نابەجێ و، بڕوانەکردن بە توانای منداڵان.. ئەمانە رەفتاری نەرێنین و منداڵان هەست بەوە دەکەن کە کەس خۆشیان ناوێن و رێزیان لێناگیرێت.. دەبێتە هۆی ئەوەی پێویستییان بە ستایش و هەڵنان هەبێت.. بەشێکی زۆری منداڵان قوربانی پەروەردەیەکی سەقەتن.. بە تایبەتیش لە لایەن دایکان و باوکانەوە.. تا ئەمڕۆش بەشێکی زۆری خێزانەکان پەیڕەوی (پەروەردەی سەپێنەر) دەکەن.. دایک و باوک و مامۆستاکان چییان بوێت، دەبێت منداڵەکان و قوتابییەکانیان ئەوە جێبەجێ بکەن.. گوێ بە خواست و ئارەزوو و توانای جەستەیی و دەروونییان نادەن.. کاتێک کە منداڵان بڕوایان بە خۆیان نەمێنێ و رێز لە حەز و بەهرە و تواناکانیان نەگرن.. کوێرانە گوێدێری داواکارییەکانی گەورەکانیان دەبن و، ناچاردەبن جێبەجێیان بکەن.. دەترسن و هەست بە کەموکوڕی دەکەن و.. هەموو دەسەڵاتدارێکیش بە خۆسپێن دەزانن.. لەم شێوازە پەروەردە نادروستەدا، هەموو شێوازەکانی توندڕەوی لێدەکەوێتەوە.

بۆیە پێویستە هاوسەنگی لە پەروەردەکردنی منداڵاندا پەیڕەوی بکەن، بەپێی توانا راستییەکانیانی منداڵەکانتان مامەڵەیان لەگەڵ بکەن و بواری گەشەکردن و پێشکەوتنیان بۆ بڕەخسێنن.. بۆ ئەوەی منداڵەکانتان بڕۆیان بە خۆیان و، بە توانا و بە بەهرەکانیان هەبێت و، بتوانن بە هەوڵ و بە کۆششی خۆیان هەندێ لە کارەکانیان راپەڕێنن.. پێویستە پانتاییەکی ئازادی باشیان بدەنێ.. تەنانەت ئەگەر ئەنجامێکی هەڵەش بەدەست بهێنن.. تاقیکردنەوە و ئەزموون فێری زۆر شتیان دەکەن.. بەڵام گەر دایکان و باوکان، هەر بە چاوی بێدەسەڵاتی و دەستەوستانییەوە لە منداڵەکانیان بڕوان.. لە

هەموو شتێکدا پشت بە ئەمان ببەستن و چاویان لە دەستی ئەمان بێت کە پارەویان بۆ بکەن.. لە داهاتوودا منداڵەکانیان دووچاری کێشەی ئەقڵی دەبن.

٢- هۆکاری دەروونی: زۆر لە دایکان و باوکان زیادەڕۆیی لە ستایش و لە هەڵنانی منداڵەکانیان دەکەن، زیاد لە پێویستیش ناز و نوزیان هەڵدەگرن و، زیادەڕۆییش لە هەڵنانی زیرەکی و توانا و بەهرەکانیان دەکەن، بە جیاواز لە هاوڕێکانیان ناویان دەبەن.. بەبێ هۆیەکی بەجێ دەستخۆشی و ئافەرین بارانیان دەکەن.. چیان بوێ و، ورک لە چیبگرن بۆیان دابین دەکەن.. بە تایبەتیش لەگەڵ منداڵی یەکەمیاندا، یا دوا منداڵیان، یا منداڵی تاقانە، یا کوڕێک لە ناوا چەند کچێکدا، یا کچێک لە ناو چەند کوڕێکدا، کە مامەڵەیەکی تایبەتییان لەگەڵدا دەکەن.. هیچ داوایەکیان بە (نا) رەتناکەنەوە. ئەم جۆرە پەروەردە و رەفتارە هەڵەیە.. وا لەو منداڵان دەکەن کە لامێژبن و تەنها پشت بە دایک و باوکیان ببەستن.. ئەم دایک و باوکە دوورنەبین و بیرتەسکانە چاوپۆشی لە هەڵەکانی منداڵەکانیان دەکەن.. لێیان ناپێچنەوە.. (ڕۆژێک دادەیەک لە باخچەی ساوایان وتی: یەکێک لە کوڕەکانی باخچەکەمان فێرببوو ڕۆژانە لە کچێکی هاوتەمەنی خۆی دەدا.. ئێمەش ناردمان بە دوای دایکی کوڕەکەدا و، ئەم رەفتارەی کوڕەکەیمان پێوت.. دایکی کوڕە منداڵەکە.. وتی: جا با لێیبدات، ئەم کچە ئامۆزای خۆیەتی و، بەشی خۆیەتی، با لە ئێستاوە، بە سەریا زاڵبێت..) ئا ئەم جۆرە ئەقڵییەت و پەروەردە سەقەتەی چەشنی ئەم دایک و باوکە نابەڵەدانەیە، کە منداڵەکانیان دووچاری لە خۆبایی و خۆبەزیاترزانین و خۆبەجیواززانین و حەزی زاڵبوون و نێرگزی دەکەن.. منداڵەکانیان لەسەر ئەم رەفتارە نادروستانە رادێن و، داوای ستایش و هەڵنان و نازپێدانی زیاتر و زیاتر و پشتگیری زیاتر دەکەن.. ئەمەش هۆکارێکی سەرەکییە بۆ تووشبوونی منداڵان بە نێرگزی.

زانای دەروونی (لۆک هاید) دەڵێ: کاردانەوەی ئەرێنی و زیادەڕۆیی، پێویستە پەیوەستبن بە رەفتاری باشی منداڵەوە.. لە جیاتی ئەوەی کە بە شێوەیەکی ناهەستی و خۆتەنی هەڵبچنرێت، هەر لەم بارەیەوە زانای دەروونناس (برۆمیلمان) دەڵێ: دایکان و باوکان، کە پشت بە شێوازی زیادەڕۆیی لە پەروەردەی منداڵەکانیان دەبەستن، لەو باوەڕەدان کە منداڵەکانیان زۆر زیرەکن، بەڵام لە راستیدا لە منداڵانی تر زیرەکتر نین، پێویستە ستایش یەکسان بێت بەو کارە جوانانەی کە منداڵ ئەنجامی دەدات و، بە راستی کارەکەی شایەنی ئافەرین و دەستخۆشی بێت، زیادەڕۆیی لە ستایشکردنی نەکرێت و، کارە ئەنجامدراوەکەشی زیاتر لە قەوارەی خۆی گەورە نەکرێتەوە. کورد وتەنی: هەموو شتێ بە خوێ خوێش بە مانا. بە پێچەوانەشەوە، فشاری دەروونی و بێبەشکردنی منداڵ لە خۆشەویستی و سۆزداری و ئازادی و ناز و رێز.. توند وتیژی و ئازاردانی جەستەیی منداڵان، ئەم منداڵانە تویننی سۆز و خۆشەویستی و ئازادی دەبن، ئەم رەفتارە نابەجێیانەش لە دەروون و هۆش و ژیانیانی منداڵاندا رەنگدەدەنەوە و، رقیان لە هەموو کەسێک دەبێتەوە و، دەیانەوێت تۆڵەی خۆیان

بکەنەوە و، رق و تورەییان بەسەر دایک و باوک و کەسانی تردا ببارێنن.

٣- هۆکاری چاولێکردن: دەڵێن: (دایکان ئاوێنەیەی منداڵانن) دەوترێ: لە پشت هەر منداڵێکی لە خۆبایی و نێرگزییەوە.. دایکێکی نێرگزی هەیە.. "..بێگومان لە زۆر کار و هەڵسوکەوت و رەفتار و رەوشت و خوودا، منداڵان چاو لە دایک و باکیان دەکەن و زۆر شت لەوانەوە فێردەبن، بە تایبەتیش کچ چاو لە دایکی و، کوڕیش چاو لە باوکی دەکات.. بۆیەش وتراوە: (دایک ببینەوە و، دۆتە بخوازە)، (کوڕی باوکی خۆیەتی)، (دایک و باوک گوناه دەکەن، فرزندە گیرودە دەبێ.

منداڵان هەمیشە دایک و باوکیان بە نموونە و بە پێشەنگی خۆیانیان دەزانن.. دەشێ دایکێک یا باوکێک تووشی نێرگزی بووبێت.. یا دایک و باوکێکی سارد وسڕ و وشک.. ئەم دایکە یا باوکە نیرگزییانە، کاریگەرییان لەسەر منداڵەکانی بێت.. دەشێ منداڵەکەشیان لە ئەنجامی سەرسامبوون و چاولێکردن لە دایک یا باوکیان تووشی نێرگزی ببێت.. ئەگەرچیش رەمەکی (ویراسە: جینات) هۆکارێکی لاوازە لە گواستنەوەی نیێرگزیدا.. بەڵام لێرەدا بە رێگای (وەرگرتن و چاولێکەری) یەوە منداڵ تووشی نێرگزی دەبێت.

٤- کێشەیەکی ناکاوی: دەشیش هۆکاری نێرگزی منداڵان بۆ ئەوە بگەرێتەوە، کە پێشتر دووچارت خراپە یا (کێشەیە ناکاوی) هاتووبێت، بۆ نموونە لە لایەن دایک و باوکییەوە، یا خزمەکانییەوە، یا مامۆستاکانییەوە، یا هاورێکانییەوە، ئازار درابێت و نەتوانێت لە یادی بکات.. ئازاری دەروونی دەدات و.. بیر لە تۆڵەکردنەوە دەکات.

٥- جێگیرکردنی چەمکی (لە هەڵە بەدەرن): ئەو دایک و باوکانەی، کە منداڵەکانیان بە جیواز و لە منداڵانی تر دەزانن و، لە هەموو شتێکدا بە یەکەمین و پێشەنگ و بە نموونەییان دەزانن و پێیان دەڵێن (ئێوە لە هەڵە بەدەرن) و (ئێوە خەتابارنین).. ئەم هەڵانە، منداڵان تووشی لە خۆبایی و خۆپەرستی و لووتبەرزی و خۆ بە جیاوازانین دەکەن.. هەرگیز ئامادە نین دان بە هەڵە و بە شکستییەکانیان بنێن و.. گلەیی و لۆمە و رەخنە و ئامۆژگاریش لە کەس قبوول ناکەن و، نابێت کەسیش پێیان بڵێت: (کل بە بەری چاوتانەوە هەیە) ئەم شێوازە پەروەردەییەی منداڵان، سەقەتە و بەرەو خۆبەگەورەزانین و نێرگزی دەیانبات.

دەشێش دایک و باوکان بێ ئەزموون و نابەڵەدبن و، باگراوندێکی رۆشنبیریی ئەوتویان لەم بوارەدا نەبێت و.. هەستیش بەوە نەکەن کە زیادەڕۆیی لە ستایش و هەڵنان و نازپێدانی منداڵەکانیان، چ ئاکامێکی نێگەتیڤیان لێدەکەوێتەوە.. یا

سەرچاوە
Serchawe

شتێکی ئەوتۆیان دەربارەی کەسێتی نێرگزی نەبیستبێت..

پێویستە ئەوەش بڵێین، تەواوی بەرپرسێتی تەنها لە ئەستۆی دایکان و باوکان دا نییە، لەم ڕووەوە تەنها لۆمەی ئەوان ناکرێت.. چونکە خۆپەرستی و نێرگزی لە خەسڵەتەکانی کەسێتی مرۆڤن و، لە ئەنجامی چەندین هۆکاری تێکەڵبوو بەیەکتری پێکدێن.. لەوانەش هۆکاری ژینگەیی و ڕەمەکی، بەڵام دەشێ ڕەوشت و ڕەفتاری دایکان و باوکان ئەم خەسڵەتانە گەورەتر بکەنەوە.. لە جیاتی ئەوەی کە پلەی (ڕێزگرتنی خود) لە لای منداڵ بەرزبکەنەوە.. ئەمان بەبێ مەبەسەت و بەبێ درکردن بەشداری لە بەرزکردنەوەی پلەی (خۆپەرستی)ی منداڵەکانیان دەکەن.. بۆیە هەردەم پشکی شێری تووشبوونی منداڵان بە نێرگزی دەخرێتە ئەستۆی دایکان و باوکان.

گرنگترین توێژینەوەی پراکتیکی دەربارەی نێرگزی منداڵان:

گرنگترین توێژینەوە کە دەربارەی سەرچاوە و هۆکارەکانی نێرگزی منداڵان ئەنجامدراوە.. ئەو لێکۆڵینەوە پراکتیکییەیە، کە بە سەرپەرشتی پرۆفیسۆری دەروونناسی (ئیدی برۆمیلمان) لە زانکۆی (ئەمیستیردام) و زانکۆی (ئۆتریخت)ی هۆڵەندەی، و توژێنەری دەرونناسی پرۆفیسۆر (براد بۆشمان) مامۆستای پەیوەندییەکان و زانیاری دەروونناسی لە زانکۆی (ئۆهایۆ)ی ئەمریکی ئەنجامییان ئەنجام دران.. لێکۆڵینەوەکەش لە گۆڤاری (بروسیدنگس)ی سەر بە ئاکادیمییەی ئەمریکی بۆ بۆ زانیاری بڵاوکرایەوە.. پرسیارەکان دەربارەی سەرچاوە و هۆکارەکانی (هەستی خۆبەزیاترزانین لە لایەن منداڵان) بوو.. پرسیار (٥٦٥) منداڵی کوڕ و کچ کرا، کە تەمەنیان لە (٧) وە بۆ (١٢) ساڵان بوون.. هەروەها دەربارەی هەمان بابەت پرسیار ئاراستەی دایک و باوکی ئەو منداڵانە کران، لێکۆڵینەوەکەش لە کۆمەڵێک پرسیاری دیاریکراو پێکهاتبوو، پرسیارەکانیش دەربارەی چۆنییەتی گۆشکردن و پەروەردەکردنی منداڵان بوون.. ئەو هۆکارانەش کە یارمەتی گەشەکردنی خەسڵەتی نێگزی لە منداڵاندا دەدەن وەکو (چەند جیاوازتری لە منداڵانی تر؟).. ئەم لێکۆڵینەوەیە هەر شەش مانگ جارێک دەکرا و، بۆ ماوەی دوو ساڵ درێژەی هەبوو.. لێکۆڵینەوەکە ئاماژەشی بەوە کردووە، کە منداڵانی ئەم قۆناغە دەتوانن خۆیان هەڵبسەنگێنن.

پرۆفیسۆر (براد بۆشمان) وتی: حەوت ساڵان، ئەو تەمەنەیە کە منداڵان توانای هەڵسەنگاندنی خۆیان و، ئەوشییان هەیە، کە خۆیان لەگەڵ کەسانی تردا بەراورد بکەن.. پێش ئەم تەمەنە منداڵ ناتوانێت لە نێوان خۆی و هاوڕێکانیدا جیاوازی بکات.

سەرچاوە
Serchawe

پرۆفیسۆر (ئیدی برۆمیلمان) وتی: منداڵانی نێرگزی، هەست بەوە دەکەن، کە زیاتر جیاوازن، هەوڵی ئەوەش دەدەن کە جێی سەرسامی کەسانی تربن "وتیشی: ئەو منداڵانەی کە سەرنج و سەرسامی و ستایش بەدەست ناهێنن، کە هەوڵیان بۆ دەدەن، یا ڕووبەڕووی ڕەتکردنەوە و لۆمە دەبن، بە زۆری مەیلی ڕەفتاری دوژمنایەتیان هەیە.

بە وتەی توێژەران سەرەتای حەزی خۆبەگەورەزانین لە لای منداڵان، لە نزیک هەشت ساڵان دەست پێدەکات.. لە لێکۆڵینەوەکەدا ئەوەشیان بۆ دەرکەوت و ئاشکرایان کرد، کە ئەو منداڵانەی کە دایک و باوکیان پێیان وتوون: ئێوە لە کەسانی تر باشترن.. ئێوە لە ژیاندا، شایانی شتی زیاتر لە ئاساین "ئەم منداڵانەی کە دایک و باوکیان زیادەڕۆییان لە هەڵنان و جیاوازیاندا کردبوون، دووچاری نێرگزی ببوون و، زۆریش هەستیاربوون بەرانبەر بە ڕەخنە، ئاستی بەشداریکردنی ویژدانییان نزمتر بوو، لە چاو منداڵانی ترەوە.

(برۆمیلمان) وتی: کەسوکاریان لەو باوەڕەدان کە ئەوە شتێکی باشە کەبە منداڵەکانیان دەڵێن ئێوە جیاوازن.. بەڵام لە ڕاستیدا نێرگزیان لا گەورەتر دەکەنەوە"، "کاکڵەی ئەم لێکۆڵینەوەش ئەوەیە کە وشەی ڕاست و دروست بە منداڵەکانتان بڵێن.

(برۆمیلمان) وتیشی: کاتێک کە لەم بوارەدا دەستم بە توێژینەوە کرد، وام دەزانی کە پێویستە بە منداڵ بوترێ کە ئەو زۆر لە کەسانی تر جیاوازە.. بەڵام هەستم کرد کە ئەمە هەڵەیە.

لە لێکۆڵینەوەکەدا ئەوەش ساغ بۆتەوە، کە ئەو منداڵانەی لە جیاتی زیادەڕۆیی لە هەڵنان و ستایش، باوکیان خۆشەویستی و سۆز و ڕێزیان بە منداڵەکانیان بەخشیون، ئاستی هەستکردنیان بە بایەخی خود بەرزتربوون.

توێژینەوەکە جەختی لەسەر ئەوەش کردووە، کە (نێرگزی)، (زیاد هەستکردن بە بەهای خود) ناگرێتەوە.. ناشبێت ئەم دوو شتە تێکەڵ بە یەکتری بکرێن.

لێکۆڵینەوەکە بەوە کۆتایی هاتووە، کە هاندان باشترە لە زیادەڕۆیی لە هەڵنان و ستایش و گەورەکردن.. پێویستیشە ڕێز لە خودی منداڵان بگیرێ، دایکان و باوکان ڕاستگۆبن و، زیادەڕۆیی لە ستایش و نازپێدانی منداڵەکانیان نەکەن، بۆ ئەوەی دووچاری نێرگزی نەبن.. چونکە کەسێتی نێرگزی زیان بە خۆی و، بە کەسانی تر و، بە کۆمەڵگاکەی و، بە نیشتمانەکەشی دەگەیەنێت.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

چارەسەری نێرگزی:

کیشەکە لەوەدایە کە کەسێتی نێرگزی دان بەوەدا نانێت کە دووچاری نێرگیزی بووە.. لە راستیشدا، چارەسەری نێرگزی ئەوەیە، کە خۆی بناسێت و، لە خۆی رازی بێت، راستیی خۆی قبووڵبکات و، خۆی بە جیاواز نەزانێت، خاکی و کۆمەڵایەتی بێت، گەشبین بێت و رەشبین نەبێت، بە شێوەیەکی ئاسایش لە رەوتی ژیان بڕوانێ.. پەروەردەیەکی دروست و هاوسەنگ بکرێت و، دایک و باوک چاوپۆشی لە هەڵە و رەفتارە نابەجێیەکانی ناکەن، بە شێوەیەکی دانایی لەسەر کارە جوانەکانی ستایش بکرێت و، لەسەر دووبارەکردنەوەی هەڵەکانیشی سزا بدرێت.. لە لایەن خێزانەوە بە باشی چاودێری بکرێت و، رێنمایی و ئاراسەی راست و دروستی بکەن، دوور لە تووڕەیی و توندوتیژی.. ئەگینا هیچ دەرمانێکی تایبەتی نییە، کە بۆ چارەسەری نەخۆشی نێرگزی دروستکرابێت.

دایکان وباوکانی دڵسۆز و میهرەبان:

وەکو دەڵێن هەردەم (خۆپاراستن باشترە لە چارەسەرکردن) بۆ ئەوەی جگەرگۆشەکانتان، دووچاری نەخۆشی نێرگزی نەبن و، ناهۆزە نەبن و لە هاورێکانیان و کۆمەڵگاکەمان دانەبڕێن.. زانستییانە مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن.. زیادەڕۆیی لە ستایش وهەڵنان و نازپێدانیان مەکەن.. لە خۆتەن ئافەرین و دەستخۆشیان لێ مەکەن.. پاداشتەکانیان بە پێی کار و رەفتارە باشەکانین بن، پێیان مەڵێن: (ئێوە لە کەسانی تر جیاوازترن)، (ئێوە نموونە و پێشەنگی هاورێکانتانن)، (ئێوە زیرەکترین و ئازاترین کەسن)، (ئێوە جوانترین و شیرینترین کەسن و بێوێنەن)، (دەبێ ئێوە پێشکەون و منداڵانی تر دواتان بکەون)، (دەبێت ئێوە یەکەمینی قوتابخانەکەتان بن و لە هەموو وانەکاندا بەرزترین نومرە وەربگرن)،(ئێوە.. یێوە.. هتد).. بە کۆمەڵایەتیان بکەن.. هانیان بدەن کە پەیوەندی هاورێتی لە گەڵ منداڵانی بگرن، بە پێچەوانەشەوە.. ئازادییان لێمەگرن و چێژی خۆشی و شادی منداڵییان لێ تاڵ مەکەن، سەرکۆنەیان مەکەن و، خۆشەویستییان پێببەخشن و، رێز لە را و لە بۆچوونەکانیان بگرن.. مافەکانیان و پێداویستییەکانی گەشەکردن و پێشکەوتنی توانا و بەهرە و ئارەزووەکانیان بۆ دابین بکەن .. باشتر لە هەموو ئەوانە، خۆتان پێشەنگ و نموونەیەکی زۆر باشبن، لە هەموو رەفتار و هەڵسوکەوتەکانتاندا، چونکە منداڵەکانتان چاو لە ئێوە دەکەن و.. ئێوە ئاوێنەی ئەوانن و.. خۆیان لە ئێوەدا بەدیدەکەن.

نێرگزی دوولایەنیشە:

لێکۆڵینەوەیەک، کە لەلایەن زانکۆیەکی ئینگلتەراوە ئەنجامدراوە.. گەیشتۆتە ئەو دەرئەنجامەی، بەشێک لە زیرەکەکان و

سەرچاوە Serchawe

سەرکەوتووە باڵا ئەکادیمییەکان، کەسێتی نێرگزین، لەو کەسانەن کە خۆیان خۆش دەوێت.. خۆخۆشەویستی خودیش لە لەیەن کەسەوە، بڕوا بەخۆبوونی بەهێزتر دەکات.

هەموو دەسەڵاتپەرستە دیکتاتۆرەکان نێرگزین:

ئەگەر بە ژیاننامە و کردەوە خوێناوییەکانی دەسەڵاتدارە دیکتاتۆرە فەرمانڕەواکاندا بچینەوە.. ئەو راستییەمان بۆ دەردەکەوێت کە هەموویان تووشی نەخۆشی نێرگزی بوونە.. کورسی پەرست و لە خۆبایی بوون.. لەوانەش: ستالین، هیتلەر، ئەتاتورک، بسمارک، سەدام حوسێن، موعەمەر قەزافی، زین ئەلعابدین، حوسنی موبارەک، عەلی عەبدوڵڵا سالح، بەشار ئەسەد، کیم جۆنگ ئۆن.

کتێبێکیش بە ناوی (دەسەڵاتپەرستان) لە نووسی نووسەری ئەمریکی خاتوو (مۆریال میراک ڤایسباخ) دەرچووە، نووسەر باس لە شۆڕشەکانی بەهاری عەرەبی لە دژی چوار لە سەرکردە ستەمکارەکانی عەرەب دەکات ئەوانەش (حوسنی موبارەک، موعەمەر قەزافی، زین ئەلعابدین عەلی، عەلی عەبدوڵڵا سالح).. کتێبی (دەسەڵاتپەرستان) شیکارێکی دەروونی بۆ ئەو چوار سەرکردەیە دەکات کە لابردنیان ئامانجی شۆڕشەکانی بەهاری عەرەبی ساڵی (٢٠١١) بوون.

(مۆریال میراک ڤایسباخ) لە میانەی شرۆڤەکاری دەروونی بۆ کەسێتی ئەو سەرکردە ناوبراوانە و زۆر دەسەڵاتپەرستیان، پرسیار گرنگ دەکات پرسیارەکەش ئەوەیە: ئایا تێکچوون و ناتەواوییەک لە کەسایەتییاندا هەیە.. کە بە هۆی بەرکەوتە ناکاوییەکانی منداڵێتییان تووشبوونە..؟ یان بە کارتێکردنی خێزانەکانیان و دەوروبەری کۆمەڵایەتییانەوە..؟ یان ئەمانە هەموویان لە بنەڕەتدا تەندروستن، بەڵام دەسەڵاتپەرستی تێکیدان و لەڕێ دەریکردن..؟ بۆ ئەوەی بە باشی لە باری سایکۆلۆژییانەوە تێبگەین.. پێویستە رەوانەی پزیشکی دەروونی بکرێن.. بۆ ئەوەی بە وردی و بابەتییانە کەسێتیان هەڵبسەنگێنرێن.

نووسەر ئاماژە بە ئەوەش دەکات، کە سەرۆک کۆماری لیبیا (موعەمەر قەزافی) زیاد لە پێویست کەسێتییەکی نێرگزی و هیستیریا و شێتی گەورەیی بوو.. بە پلەی دووەمیش حوسینی موبارەک دێت.. نووسەر لەسەر بەرگی یەکەمی یەکەمی کتێبەکەیدا وێنەی ئەو چوار دیکتاتۆرە عەرەبەی داناوە، بەڕیزەوە (موعەمەر قەزافی، حوسینی مبارەک، زین ئەلعابدین، عەلی عەبدوڵڵا سالح) نووسەر بە درێژی باس لە هۆکارەکانی نێرگزی و دەسەڵاتپەرستی یەک بە یەکی ئەو چوار دیکتاتۆرە عەرەبە دەکات.. دەبوایە نووسەر لە سەرووی هەموویانەوە وێنەکەی گۆڕبەگۆڕ سەدام حوسێنی دابنایە و، باسی لە

بەشی دووەم

نێرگزی و دەسەڵاتپەرستی ئەم دیکتاتۆرەش بکردایە.. کە لە هەموویان زیاتر نێرگزی و دەسەکاتپەرست و دڕندە و خوێنڕێژ بوو.. تەنانەت نزیکتری کەس و هاوڕێی خۆشی لە ناوبرد.. نێرگزی سەدام حوسێن دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغی منداڵی، کە کۆمەڵێک هۆکاری خێزانی و کۆمەڵایەتی و دەروونی تووشی نێرگزی و لە خۆبایی و دوژمنکاری کردن.. ئەوە بوو تۆڵەی خۆی لە بێتاوانان کردەوە.. بە تایبەتیّ ژینۆسایدکردنی گەلی کوردمان و وێرانکردنی کوردستان.

خوێنەرانی بەڕێز.. نێرگزی باسێکی فراوان و فرە لایەنە.. ناتوانین لە کورتە باسێکی وادا بە تەسەلی باس لە هەموو لایەنەکانی بکەین.. گەر حەزبکەن دەتوانن شتی زۆرتر و زۆرتر دەبارەی کەسێتی نێرگزی و هۆکاری زیاتری تووشبوون بە نێرگزی بخوێننەوە.

٥ی جوونی ٢٠١٦

هونەری پەروەردەی منداڵان.

کوردیلە شیرین و چاوگەشەکانی ئەمڕۆمان. هیوای داهاتووی کوردستانن. بەنرخترین سامان و سەرمایەی گەلەکەمانن. کە لە سامانی نەوت و زێڕ و لە هەموو لە سامانێکی تریش زۆر گرنگترن و بەنرخترن.

لە هەموو جیهاندا و لە هەموو سەردەمێکدا، منداڵان هێمای جوانی و بێتاوانی و دڵپاکی و راستگۆیین، ئەوەی کە لە دڵیان دایە هەر ئەوەیە کە لەسەر زاریان دایە. جیهانی منداڵان جیهانێکی زۆر سەیر و سەمەرە و پاک و بێگرد و بێ تەمە. جیهانێکی بێ فرۆفێڵ و بێ پێچ و پەنایە. منداڵان رق و کینە و بوغز و دوژمنایەتی نازانن. درۆ و دەلەسە و هەڵخەڵەتاندن نازانن. جیهانێکی زۆر سادە و ساکاری خاکییان هەیە. جیهانێکی وەنەوشەیی پڕ لە سۆز و لە رێز و لە خۆشەویستی و خۆشبڕواییان هەیە. جیهانێکی پڕ لە رازی شیرین و لە نیازی پاک و لە خەیاڵی فراوان و لە خەون و لە هیوای سەوز و لە گەشبینییان هەیە. جیهانێکی پڕ لە زەردەخەنەی ناسک و پێکەنینی شیرین و لە بەزم و رەزم و یاری و خۆشییان هەیە.

پێویستە گەورەکان بەر لە ئازادی منداڵان نەگرن و، ئەم جیهانە خۆشەیان لێ تاڵ نەکەن و لێیانیان تێکنەدەن. بێگومان خۆشترین قۆناغ لە ژیانی مرۆڤدا قۆناغەکانی منداڵین.

ئامانج لە پەروەردەی منداڵان ئەوەیە کە یارمەتی منداڵان بدەین، بۆ ئەوەی بە دروستی گەشەبکەن و بە جوانی پێبگەن و بە باشی رەفتار و هەڵسوکەوت بکەن و، کۆمەڵایەتی بن و، کەسێتیی دروستی بڕوا و متمانە بە خۆیان لێبێنە ئاراوە، بتوانن پشت بە توانا و بە بەهرەکانی خۆیان ببەستن و، هەست بە بەرپرسێتی بکەن و، پەیوەندبن بە بەها جوان و پیرۆزەکان و، بە دەستوورەکانی ژیانەوە. دووربکەونەوە لە شتە نەرێنییەکان و نزیک ببنەوە لە ئەرێنییەکان. تا لە

بەشی دوویەم

داهاتوودا ببن بە تاکی دروست و سودبەخشی کۆمەڵگاکانیان.. زۆربەی تیۆرە پەروەردەییەکان بۆ ئەم ئاماجانە هاتوونەتە کایەوە.

جۆن دیۆی دەڵێ: منداڵ ئەو خۆرەیە کە هەموو دەزگا پەروەردەییەکان بە دەوریدا دەسووڕێنەوە.

پەروەردەی منداڵان، هونەر و زانستییە، ئەرکێکی یەکجار گرنگ و پیرۆز و هەستیارە.

ئەفلاتوون دەڵێ: هونەرێکی تر بوونی نییە کە لە پەروەردە بەرزتر و پیرۆزتر بێت.

ئەوەش دەزانین کە پەروەردەی منداڵان کارێکی هەرەمەکی ئاسان و بەڕێکردن نییە.. بێ ئەرک و ماندووبون نییە.. بەڵام کارێکی ئەستەمیش نییە.. گەر بە دڵسۆزی و بە بەڵەدی و بە پشوودرێژییەوە ئەم ئەرک و خزمەتە گرنگ و پیرۆزە لە ئەستۆبگرین.. سەرکەوتوو دەبین و دەتوانین لە هەموو روویەکەوە نەوەیەکی دروست و رۆشنبیر و خێربەخش پێبگەیەنین. داهاتوویەکی باشتر و شایستەتریش دەستەبەربکەین. گەر بمانەوێت شۆڕشێکی چاکسازی و گۆڕناکاری و تازەگەری بەرپابکەین. پێویستە لە کوردیلەکانمانەوە دەست پێبکەین. پرۆگرامەکانی فێرکردن و پەروەردەکردن بگۆڕین. مامۆستاکان بە پەروەردەی نوێ و بە رێبازە تازەکانی وتنەوەی وانە ئاشنا بکەین.

ئەرستۆ دەڵێ: رەگی پەروەردە تاڵە. بەڵام بەرەکەی شیرینە.

کوردیش دەڵێ: منداڵ شیرینە.. بەڵام پەروەردە شیرینترە.

شایەنی باسیشە هەردەم جەخت لەسەر ئەوە راستییە دەکرێتەوە، کە بە پلەی یەکەم پەروەردەکردنی منداڵان لە ئەستۆی دایکاندایە.. دایکان گرنگترین و کاریگەرترین رۆڵیان هەیە لە پەروەردەکردنی دروستی منداڵەکانیاندا، زیاتریش لە باوکان دەتوانن نازی منداڵەکانیان بکێش.. دایکان یەکەمین مامۆستایانی منداڵانن.. ئەوەی لە باوەشی دایکانیاندا فێریان دەبن، ئەوەی لە دایکانیانەوە وەریان دەگرن هەرگیز لە یادیان ناچنەوە.. بۆیە پشکی شێری شانازی و پێزانین، لە پەروەردەکردنی دروست و لە پێگەیاندنی منداڵان بە باشی، لە رووی لەشساغی، دەروون ئاسایی، کۆمەڵایەتی، رەوشتی و رەفتارییەوە، بەر دایکان دەکەون.

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

کیم ئیل سۆنگ دەڵێ: مرۆڤە هەڵکەوتووەکان، هەمیشە ئەوانەن کە لە لایەن دایکانیانەوە بە باشی پەروەردە کراون.

ناپلیۆن یش دەڵێ: داهاتووی منداڵ. بەندە بە دایکییەوە. مەبەستیش ئەوە نییە کە ڕۆڵی باوکان بە کەم بزانین. نەک تەنها لە مرۆڤدا، بەڵکو لە هەموو بوونەوەرەکانی کەشدا ئەرکی بەخێوکردن و پەروەردەکردن بێچووەکان لە ئەستۆی دایکانیان دایە.

پەروەردە کەسایەتی و نەوەی داهاتوو بنیات دەنێت. منداڵان بۆ ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوو لە هەموو بوارەکاندا ئامادە دەکات. بۆ داهاتوویەکی گەشتر و بۆ ژیانێکی خۆشتر و بۆ جیهانێکی ئاسوودەتر. بۆ پێکەوەژیان و ئاشتی و تەبایی و سازان لەگەڵ یەکتریدا.

ماڵەوە یەکەمین قوتابخانەی منداڵە، خێزانیش یەکەمین دامەزراوەی پەروەردەییە و بەردی بناغەی کۆمەڵگایە. منداڵ لە ناو خێزاندا چاوهەڵدێنێ و فێردەبێ و وەردەگرێ تا ئەو کاتەی پشت بە خۆی دەبەستێ و تاقیکردنەوە ئەنجام دەدات و، بەهرە و تواناکانی خۆی دەسەلمێنێت. کەواتە خێزان ڕۆڵێکی سەرکیی هەیە لە فێرکردن و لە گەشەکردن و لە پەروەردەکردنی منداڵاندا. دواتر ڕۆڵی دامەزراوەی پەروەردەیی دووەم دێت کە قوتابخانەیە، دینەمۆی قوتابخانەش مامۆستاکانن، کە تەواکەری پەروەردەی ماڵەوە و خێزان. هەندێ لە مامۆستایان لە قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا، بایەخێکی زیاتر بە فێرکردن دەدەن و کەمتر بایەخ بە لایەنی پەروەردەیی دەدەن. لە کاتێکدا پەروەردە لەپێشترە لە فێرکردن. باخچەی ساوایان و قوتابخانە بنەڕەتییەکان ڕۆڵێکی زۆر گرنگ و سەرەکی و کاریگەریان هەیە لە پەروەرەکردنی دروست و لە ئاراستەکردنی ڕاست و لە ڕاهێنانی پێویستی منداڵاندا، کە بە پێی پرۆگرام و سیستم و ڕێبازە تاقیکراوە سەرکەوتووەکان، منداڵان فێردەکەن و پەروەردەیان دەکەن. ڕۆڵیان لە ڕۆڵی ماڵەوە و خێزان کەمتر نییە.

نووسەری بە ناوبانگ (ڤیکتۆر هۆگۆ) دەڵێ: ئەوەی دەرگای قوتابخانەیەک بکاتەوە.. دەرگای گرتووخانەیەک دادەخات.

بێجگە لە خێزان و لە قوتابخانە هەریەکەش لە، شەقام، کتێبخانە، کۆمەڵگا، ڕاگەیاندن و میدیاکانیش ڕۆڵ و کارتێکردنیان لەسەر پەردوەردە و ڕۆشنبیریکردنی منداڵان هەیە. لە پەروەردەی نوێدا، منداڵان تەوەری سەرکین، ئازادیکی زیاتریان هەیە بۆ ئەوەی بەهرە و تواناکانیان دەربخەن و، خۆیان تاقیکردنەوە ئەنجام بدەن و، پەند و وانە لە سەرکەوتنەکانیان و لە هەڵە و شکستییەکانیان وەربگرن و هەڵەکانیان ڕاستبکەنەوە.

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

لەم سەردەمەدا، رۆشنبیری و زانستی و زانیاری و بلیمەتی و زۆرزانی و داهێنان، بوونەتە چەکێکی ستراتیژی جیهانی و رۆڵێکی گرنگیان هەیە، لە جەنگی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فێرکاری و پەروەردەیی و کێبڕکێ پێشکەوتن و رۆشنیرکردنی منداڵان بە دروستی.. هەموو ئەمانە دەبنە مایەی ژێرخانی گەشەکردن و داهێنان و پێشکەوتن.

لە ئەمڕۆدا، پێشکەوتنی گەلان بەوە پێوانە دەکرێت، کە تا چ رادەیەک بایەخیان بە گرنگی فێرکردن و بە پەروەردەی دروست و بە راهێنان و ئامادەکردنی منداڵەکانیان داون، لە پێناوی ئایندەیەکی باشتر و گەشتردا.. ئەوان لەم روانگەیەوە لە منداڵەکانیان دەڕوانن کە: (منداڵان بەشێکن لە ئەمڕۆ و.. هەموو داهاتووشن..)

منداڵانی ئەمڕۆمان لە سایەیەی شۆڕشی تەکنۆلۆژیا و داهێنانی بە دەیان بابەتی سەیر و سەمەرەی وەکو (ئینتەرنێت، پلەیستێشن، ئایفۆن، ئایپاد، کتێب و گۆڤاری رەنگاوڕەنگ، سینەمای منداڵان،... هتد) لە منداڵانی سەدەی بیستەم، جیاوازترن و بەختەوەرترن، ژیر و بلیمەت و چاوکراوە و زۆرزانتر و رۆشنبیرترن، خەیاڵ بڵاوتر و بیر قوڵترن، خەون و هیوا و خواستەکانیشیان هەمان خەون و هیوا و خواستەکانی منداڵانی پێش خۆیان نین.. بۆیە پێویستە ئەو کەس و دەزگایانەی ئەرگی فێرکرد و پەروەردەکردنی منداڵانیان لە ئەستۆ گرتوون، ئەو راستییانە لەبەرچاو بگرن و، لە ئاستی پەروەردەی نوێدا بن.

لەم پێوادانگە، پێویستە هەموو ئەو کەسانە و لایەن و دەزگا پەروەردەییانەی کە منداڵان فێردەکەن و پەروەردەیان دەکەن و، بە هەزری بەرز و سوودبەخش زاخاوی هۆشیان دەدەن و رۆشنبیریان دەکەن، وکو (دایکان و باوکان، مامۆستاکان، نووسەران، شاعیران، هونەرمەندان، راگەیاندکاران، میدیاکان،...هتد) هەست بەوە بکەن کە چ ئەرکێکی پیرۆز و قورس و هەستیاریان لە ئەستۆ گرتوون، هەر هەڵەکردنێک لە پەروەردەکردنی منداڵاندا کارەساتێکی نەخوازراو بە دوای خۆیدا دێنێت.

ئەلیزابێت ماخ دەڵێ: لە کاتی ئەنجامدانی پەروەردەی منداڵاندا، هەر هەڵەیەک بکەین دەبێتە هۆی دۆڕاندنی جەنگێک کە لە پێناوی دوارۆژێکی باشتردا دەستمان داوەتێ.

پێویستە دڵسۆزانە و کوردانە و سەردەمییانە کوردیلەکانی ئەمڕۆمان پەروەردەبکەین، بە کوردایەتی گۆشیان بکەین، تا شانازی بە ناسنامەی خۆیانەوە بکەن، بە سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستانی نیشتمانی شیرینمان پەروەردەیان بکەین.. هەمیشەش گەشبینی و بڕوا و هیوای سەرکەوتن بخەینە دڵە قنجەکانیانەوە.. ئەمانەش لە ئامانجە

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

گرنگەکانی پەروەردەی دروستی منداڵانن.. کوردیلە چاوگەشانەی ئەمڕۆمانن، کە لە سبەینێدا دەبنە: شاسوار و شۆڕەسواری مەیدانی کوردایەتی و مەردایەتی و، ئاڵای سەربەخۆیی کوردستان بەرزدەکەنەوە.. ئەم کاکەڵە روحسووکانەی ئەمڕۆمانن لە سبەینێدا، دەبنە پیاوانی مێرخاس و جوامێر و دلێر و بوێر، بە باوکانی دڵسۆز. ئەم خونجەگوڵە گەشانەی ئەمڕۆمانن لە سبەینێدا، دەبنە شۆڕەژنانی خان و مان و، بە شیرەژنانی ناوداران و، بە دایکانی میهرەبان و بەسۆز. هەر کوردیلەکانی ئەمڕۆمانن کە لە سبەینێدا، شکۆداری نەتەوە و نیشتمانەکەمان دەپارێزن. کوردیلەکانی ئەمڕۆمانن لە سبەینێدا، هەموو کاروبارێکی کوردستان دەگرنە دەست و بەڕێوەیان دەبن. کوردیلەکانی ئەمڕۆمانن، دەبنە، دەسەڵاتدار و کارگێڕ و فەرمانڕەوا.. دەبنە رابەر و سەرکردە و پێشەوا.. دەبنە نووسەر و شاعیر و رۆشنبیر و راگەیاندنکار و سیاسەتمەدار و هونەرمەند.. دەبن بە زانا و دانا و بیرمەند. دەبن بە پەرلەمانتار و وەزیر و بەڕێوەبەر. دەبنە باڵیۆز و نوێنەری کورد و کوردستان و، دەنگ و رەنگی کورد بە جیهان دەگەیەنن و، چەپکە نیرگزی خۆشەویستیش پێشکەش بە گەلان دەکەن و، پەیامی ئازادی و ئاشتیخوازی گەلی کوردمان بە هەموو گەلانی جیهان دەگەیەنن.

تا دروستر و پوختەتر کوردیلەکانی ئەمڕۆمان گۆش و پەروەردە بکەین.. تا جوانتر و باشتر فێریان بکەین.. راستر ئاراستە و رێنماییان بکەین.. هێندەی تر دڵنیا و گەشبین دەبین کە رەنجبێوەر نابین و، دوارۆژێکی گەشتر و خۆشتر بۆ کورد و کوردستانمان دێنەدی.. کوردیلەکانی ئەمڕۆمانن، دەبنە تاکی سوودبەخشی کورد و، هەر لە سایەی پەروەردەی دروستی ئەمانیشدا کۆمەڵگایەکی کوردیی بەختەوەر و تەبا دێتە ئاراوە.

پێویستە رێز لە کەسێتی و ئازادی و لە را و بۆچوونەکانی کوردیلەکانمان بگرین.. وەکو مرۆڤێکی بچووک لێیان بڕوانین و، بە جوانیش رەفتاریان لەگەڵدا بکەین.. سۆز و رێز و خۆشەویستییان پێببەخشین.

گەر هاتو بە سەقەتی و نادروستی کوردیلەکانمان گۆش و پەروەردە بکەین، بە خراپی ئاراستە و رێنماییان بکەین.. پشتگوێیان بخەین و بایەخیان پێنەدەین و، بیان دەینە دەست قەدەرێکی نادیارەوە.. دوور نییە کە لاڕێ ببنەوە و، نابەڵەدانە مل بە هەڵدێرێکی هەزار بە هەزارەوە بنێن و، دووچاری چارەنووسێکی رەش و نوتەک ببنەوە.. ئۆباڵی ئەم ئاکامە نەخوازراوەش لە ئەستۆی هەمووان دەبێت و، هەر هەمووشمان باجێ ئەم گوناهەمان دەدەینەوە.. پەشیمانیش بێهودەیە و، پاکانەش لە کەسمان قبووڵ ناکرێت و مێژووش لێمان نابوورێت و، بەر لۆمە و نەفرەتی نەوەی داهاتووشمان دەکەوین.

کورد زۆر راستی وتووە کە: چی بچێنین.. ئەوە دەدوورینەوە.

دامەزراوەیەکی ئەمریکی کە بایەخ بە تەندروستی هۆشی منداڵان دەدا، لێکۆڵینەوەیەکی لەگەڵ پەنجا لە دایکان و باوکانی ئەمریکی ئەنجامدا کە لە بواری پەروەردەی منداڵاندا سەرکەوتووبوون.. بە سوود وەرگرتن لە ئەزموونی ئەو دایک و باوکانە ئەم دامازراوە ئەمریکییە چەند ئامۆژگارییەکی باشیان راگەیاند بۆ پەروەردەدەکردنی دروستی منداڵان.. ئێمەش بۆ ئەم ئامۆژگارییانەی خوارەوەمان بۆ پەروەردەی دروستی منداڵانی کوردمان، تا رادەیەک سوودمان لە ئامۆژگارییەکانی ئەو لێکۆڵینەوەیە وەرگرت،

بە کورتی:

١- سۆز و خۆشەویستییەکی زیاتر بە منداڵەکانتان ببەخشن، چونکە ئەمە گرنگییەکی زۆری هەیە.. بۆ ئەوەی منداڵەکانتان هەست بە ئاسوودەیی و بە دڵنیایی بکەن، بۆ ئەوەی جگەرگۆشەکانتان خۆشەویستی و هاوبەستەبوونی خێزانییان بۆتان هەبێت.

٢- رۆژانە کاتێکی دیاریکراوتان هەبێت.. کە بەخۆشی و شادی و بە قسەی خۆش و بە پێکەنین لەگەڵ منداڵەکاتان بە سەربەرن.. فێری هەندی بەهرە و شارەزاییان بکەن.. یاریش فەرامۆش، پێویستییەکی گرنگی منداڵانە و، شێوازێکی ئاسانی پەروەردەییە.

٣- منداڵەکانتان فێربکەن، راست لە هەڵە، باش لە خراپ جیابکەنەوە.. فێری بەها جوانەکان و بنەما رەوشتییەکانیان بکەن.. تا لە منداڵییەوە دەقیان پێوەبگرن.

٤- رێزگرتنی دوولایی لە نێوان خێزندا زۆر گرنگە، پێویستە هەموو ئەندامانی خێزان، گەورە و بچووک رێز لە یەکتری بگرن و، رووحی لێبووردەیی باڵ بکێشێ بەسەریاندا.

٥- مافێکی رەوای منداڵانە کە بە ئازادی گوزارشت لە را و لە بۆچوونەکانیان بکەن، بە تایبەتیش لەو بابەتانەی کە پەیوەندییان بە خودی خۆیانەوە هەیە.. پێویستە دایکان و باوکان رێز لە راکانیان بگرن و، گوێیان لێبگرن و لێیان تێبگەن و گرنگییان پێبدەن.

٦- پێویست ئێوەی دایکان و باوکان بە هەڵە وەڵامی هەڵەکانی منداڵەکانتان نەدەنەوە.. گەر هەڵەیان کرد.. بواریان بدەنی با بیربکەنەوە و خۆیان هەڵەکانیان راست بکەنەوە.

٧- دەرەوەی ماڵ و شەقام کاریگەریان لەسەر منداڵەکانتان دەبێت.. دەشێت فشارێکی زیاتر بخەنە سەر ئێوەی دایکان و باوکان، چونکە لە سنووری دەرەوەی ماڵ و خێزان پەروەردە و رەفتاری جیاواز هەن.. بۆیە پێویستە بە باشی چاودێرییان بکەن.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

٨- بەرجەستەکردنی رووحی سەربەخۆیی، پێویستە ئێوەی دایکان و باوکان پایە بە پایە رووبەرێکی فراوانی ئازادی و سەربەخۆیی بە منداڵەکانتان بدەن.. ئەمەش ئەو هەستە لە لای منداڵەکانتان دروست دەکات، کە ئێوە دڵسۆزیانن و بە تەنگیانەوەدێن و رێزیان لێدەگرن و بڕوا و متمانەتان پێیان هەیە.. بۆیە خۆیان بەختەوەر و رێزدار دەزان.

٩- پێویستە ئێوەی دایکان و باوکان، لە پەروەردەکردنی دروستی منداڵەکانتان هاوڕا و هاوپلان و هاوبڕیاربن.. پێویستیشە هەندێ یاسای ئاسانی سنوورداری خێزانیش بۆ منداڵەکانتان دابنێن.. با وا تێنەگەن کە ئازادی بەرەڵاییە و بێ لێپێچینەوەیە.. ناشبێت لەبەردەم کەسانی تردا، سزای منداڵەکانتان بدەن.. ناشبێت زەبر و توندوتیژی لە گەڵ لەگەڵ منداڵەکانتان بەکاربهێنن.. بە وشەی نەشیاوش هەستیان بریندار مەکەن.

١٠- منداڵەکانتان وا فێربکەن کە راستییەکان چەند روویەکیان هەیە.. پێویستە رێز لە هەموو رایەک بگیرێت گەر جیاوازیشبن لەگەڵ رایەکانیاندا.. مافی هەر مرۆڤێکە کە بە ئازادی گوزارشت لە را و لە سەرنج و لە بۆچوونەکانی خۆی بکات.

١١- هاندان و ستایش و پیزانین و پاداشت و خەڵاتکردن، بە زاری بن یا بە ماددی بن، کاریگەری ئەرێنییان بۆ منداڵەکانتان هەیە، کە منداڵەکانتان کاری باش ئەنجام دەدەن یا نمرەی بەرز لە وانەکانیاندا بەدەستدەهێنن، یا رەفتاری جوان دەنوێنن، شایەنی ئەوەن کە ئاماژەیان پێبدەن و پێزانینتان بۆیان هەبێت و رێزیان لێبگرن.. گەلێ شێوازی هاندان و پێزانین هەن، وەکو (ماچیان بکەن)، (چەپڵەیان بۆ لێبدەن) یان بە وشەگەلێکی جوانی وەکو (هەی ئافەرین، دەستخۆش، هەر بژی، نایابە، زۆر جوانە و... هتد) یا خەڵاتێکی ماددییان پێشکەشبکەن وەکو(نوقڵ، بابەتێکی یاری، کراسێکی جوان و... هتد)

١٢- زۆر پێویستە کە ئێوەی دایکان و باوکان هەردەم پێشەنگ و نموونەی باشیبن بۆ منداڵەکانتان.. چونکە منداڵەکنتان بە زۆری چاو لە ئێوە دەکەن و لاسایی کار و رەفتار و هەڵسوکەوت و قسەکانی ئێوە دەکەنەوە، بە باشیبن یا بە خراپیبن..

وەکو کورد دەڵێ: "گەورە ئاو دەڕێژی و بچووک پێی تێدەخا"

٢٨ی دێسەمبەری ٢٠١٦

سەرچاوە
Serchawe

پێویستە راستگۆبن لەگەڵ منداڵەکانتان.

راستگۆیی بریتییە لە وتنی قسەی راست و رەوا، پێویستە هەموو مرۆڤێک راستگۆبێت لە قسەکانی و لە کردارەکانی و لە بیروباوەڕی و لە نیازپاکی و لە دڵپاکی و لە بەڵێنەکانی و لە دڵسۆزی و لە خۆشەویستی و لە هاوبەستەبوونی بۆ گەل و نیشتمانەکەی. بە کرداریش ئەم راستییانە بسەلمێنێت. راستگۆیی یەکێکە لە پێویستییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی، گەورەترین دەرگای شادیی تاک و نەتەوەیە.

راستگۆیی باشترین و جوانترین وشە و خەسڵەتە کە ستایشی مرۆڤی پێبکرێت و بناسرێت.. رێز و پێگە و پایەی مرۆڤ لە نێو کەسوکار و هاوڕێکانی و کۆمەڵدا بەرزتر دەکاتەوە.. چونکە راستگۆیی جوانترین خەسڵەت و بەهای مرۆڤە، بەهێزترین کۆڵەکەی رەوشت بەرزییە، مرۆڤی راستگۆ و راستکردار هەمیشە رووسپی و خۆشەویست و سەربەرز و رێزدارە و، جێی بڕوا و متمانەیە.

راستگۆیی زمانی رەوایە، فاکتەرێکی گرنگی بڕوابەخۆبوون و، دەروون و ویژدان ئاسوودەیی و، ئازایی و بێباکییە لە رووبەڕووبوونەوەدا .. کورد دەڵێ: راستبە و بە لای شێردا برۆ.

هەموو ئایینە ئاسمانییەکانیش جەخت لەسەر گرنگی راستگۆیی و لەسەر ئاکامەکانی درۆ دەکەنەوە.

راستی (راستگۆیی) بە لووت بۆن ناکرێت، بەڵکو بە دڵ هەستی پێدەکرێت و لە کرداردا دەبینرێت.

بە پێچەوانەی راستییەوە، درۆ یەکێکە لە خەسڵەتە هەرە ناشیرینەکانی مرۆڤ.. درۆ نەخۆشییەکی زۆر ترسناکە، لەوانەیە هەر لە منداڵییەوە تووشی مرۆڤ بێت و تا کۆتایی تەمەنی لەگەڵیدا بێت و لێی نەبێتەوە.. وەکو کورد دەڵێ: خوویەکی

سەرچاوە
Serchawe

گرت بە شیری.. تەرکی ناکات بە پیری.

درۆ پێچەوانەی قسە و کردارە راستییەکانی مرۆڤە.. چەواشە و پەردەپۆشی راستییەکان دەکات.

درۆزن کەسێکی خۆدۆڕاوە، خەڵی خۆشیان ناوێت و بە چاوێکی سووکەوە لێی دەڕوانن و هیچ بڕوا و متمانەیەکیشیان بە قسەکانی نییە.. درۆزن تەنها زیان بە خۆی ناگەیەنێت بەڵکو زیان بە خەڵکی تریش دەگەیەنێت.. جاری وەها هەبووە کە بە هۆی درۆیەکی هەڵبەستراوەوە، کارەساتێکی جەرگبڕ روویداوە و پیاوی تیا کوژراوە..

بۆیە نەفرەت لە درۆ و لە درۆزن کراوە.

(فریدریک نیتشە) دەڵێ: ئەوەی کە بێزارم دەکا ئەوە نییە کە درۆت لەگەڵمادا کرد، بەڵکو ئەوە بێزارم دەکات کە ناتوانم لەمەودوا بڕوات پێبکەم.

کوردیش دەڵێ: درۆزن ئاگر لە ماڵەکەی بەربوو، بەڵام کەس بە هانا و هاوارییەوە نەچوو.

چونکە رەنگە هەر جارێک بڕوا بە درۆزن بکرێت، دواتر کەس بڕوا بە قسەکانی ناکات.

کەواتە مردن لەگەڵ راستیدا.. باشترە لە ژیان لەگەڵ درۆدا.

دێینە سەر سەرناوی باسەکەمان (پێویستە راستگۆبن لەگەڵ منداڵەکانتان).. منداڵان مرۆڤێ بچووکن و لە نێو کۆمەڵگایەکی تازەدا چاوهەڵدێنن، نازانن کە ئەم کۆمەڵگایە چۆن رەفتاریان لەگەڵدا دەکەن، بەشێکی هەرەزۆری ئەو شتانەی کە بە باش و خراپیانەوە کە منداڵان فێریان دەبن، لە دایکان و باوکان و لە ئەندامانی خێزانەکانیان یا لە مامۆستاکانیانەوە وەریان دەگرن.. بێگومان دەوروبەریش بە ئەرێنی و بە نەرێنییەوە، کەم یا زۆر کاریگەریی لەسەر گوزارشت و لەسەر کردارەکانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵان هەیە و دەبێت.

لەبەر رۆشنایی ئەو گرنگییانەی سەرەوە، کە لە سایەی راستگۆیی وراستکرداری لەگەڵ منداڵاندا دێنەدی.. پێویستە هەر لە منداڵییەوە، منداڵان بە راستگۆیی و براشکاوی و بە راستکرداری گۆش و پەروەردەیان بکەن و رایان بهێنن.. بۆ ئەوەی دەق بە راستگۆییەوە بگرن و ببێت بە بەهایەکی پیرۆزیان و بە بەشێک لە ژیانیان، بڕوا متمانەیەکی زیاتریشیان بە خۆیان

سەرچاوە
Serchawe

هەبێت و دەروون و ویژدان ئاسوودەبن و بە ئەوپەڕی ئازایی و ئازادیی و راستیشەوە رووبەڕووی تەگەرەکانی ژیانیان ببنەوە.. تا لە درۆ و لە دۆزنانیش دووربکەونەوە.. بە پێچەوانی منداڵی راستگۆوە، منداڵی درۆزن ترسنۆک دەبێت و بڕوا و متمانەی بەخۆی نییە و، دەروون و ویژدان ئاسوودە نییە.

زانایانی پەروەردە و دەروونناسی منداڵان،جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە ئەو ئەرێنییانەی لە سایەی راستگۆییدا دێنەدی، هەرگیز بە سزادان و بە لۆمەکردن و توڕەیی و توندوتیژی نایەنەدی.

راستی رەمەکییە و لەگەڵ لەدایکبوونی مرۆڤدایە، بەڵام درۆ خەسڵەتێکی فێربوون و وەرگرتنە.. جاری وەهاش هەیە، منداڵ کە کارێکی هەڵە دەکات، لە ترسی سزادان و لۆمەکردن، بۆ پاکانەکردن و نکووڵیکردن، پەنا بۆدرۆ دەبات و راستی دەشارێتەوە.

هەر لە منداڵییەوە، منداڵەکانتان لەسەر راستگۆیی و راستکرداری پەروەردە بکەن و رایان بهێنین.. لە منداڵییەوە لە درۆ دووریان بخەنەوە، ئەگەر درۆشیان کرد بە (درۆزن) ناویان مەبەن بەڵکە و بە (هەڵە) ناویان بەرن.. هۆکاری هەڵەکانیان بزانن و، هەر بە منداڵی چارەسەری گونجاویان بۆ بدۆزنەوە، گەر پێویستیش بوو، پرس و رای شارەزایانی دەروونناسی منداڵان وەربگرن بۆ ئەوەی درۆ نەبێت بە نەخۆشی و خووی منداڵەکانتان.. بێگومان (خۆپاراستن باشترە لە چارەسەرکردن)

چۆن راستگۆیی فێری منداڵەکانتان دەکەن..؟

١- پێویستە ئێوەی دایکان و باوکان، بە راستی و دروستی رەفتار لەگەڵ منداڵەکانتان بکەن.. ئێوە ببن بە پێشەنگ و بە سەرمەشق بۆ منداڵەکانتان.. گەر ئێوە راستگۆ و راستکردار و بەڵێن راستبن بێگومان منداڵەکانیشتان وا دەردەچن.. کورد دەڵێ: گەورە ئاو دەڕێژێت.. منداڵیش پێی تێدەنێت.

بەداخەوە ـ لە گەڵ رێزم بۆ دایکان وباوکان ـ هەندێ لە دایکان و باوکان، خۆیان منداڵەکانیان فێری درۆدەکەن، بۆ نموونە کە یەکێ لە دەرگایان دەدات، رەنگە خۆیان مەزەندەی ئەوە بکەن کە کێیە و بۆ چ مەبەستێک هاتووبێت، بە منداڵەکەیان دەڵێن: تۆ بڕۆ دەرگاکە بکەرەوە و هەر کەسێ بێت بڵێ: باوک و دایکم لە ماڵ نین ـ لە کاتێکدا کە لە ماڵیشدان - .. لێرەدا منداڵ دایک و باوکی بە درۆزن دەزانێت، لەوانەیە ئەمیش فێری درۆبێت و، بۆ رایکردنی کار و مەبەستێکی خۆی درۆبکات.

٢- پێویستە بە راستی و بە دروستی، بە پێی تەمەن و هۆشیان، وەڵامی هەموو پرسیارەکانی منداڵەکانتان بدەنەوە.. دیارە کە منداڵ زۆر دەپرسێت، جاری واش هەیە کە پرسیاری سەیریش دەپرسێت.. چونکە زۆر شت هەیە کە منداڵ نایزانێت و دەیەوێت بیزانێت.. بە هیچ شێوەیەک بە درۆ مەیانخەڵەتێنن، یا وەڵامی ناتەواویان مەدەنەوە، بۆ ئەوەی لە کۆڵی خۆتانیان بکەنەوە.. بیر لە وەڵامێکی راست و گونجاو بکەنەوە، کە لەگەڵ تەمەن و هۆش و توانی تێگەیشتنیان لەباربێت.

٣- وریای ئەوەبن کە منداڵەکانتان چی دەڵێن و، چۆن لەگەڵ درۆکانیاندا مامەڵەی گونجاو دەکەن..بە درۆزنن ناویان مەبەن،، بەڵکو پێان بڵێن ئێوە هەڵەن و، پێویستە هەڵەکانتان راست بکەنەوە.

٤- بەڵێنی ئەوتۆ بە منداڵەکانتان مەدەن کە لە تواناتاندا نییە بیانهێننە دی.. بۆ نموونە بڵێن بەیانی دەتانبەین بۆ (چاڤی لاند) یا (پارکی منارە) یا هەر بەڵێنێکی لەم شێوەیە.. گەر بەڵێنەکەتان جێبەجێ نەکەن، منداڵەکانتان بە درۆزنتان دەزانن و، چیتر بڕوا و متمانەیان بە بەڵێنەکانتان نامێنێت.

هاوڕێیەکم لە گەڵ هاوڕێیەکی (نەرویجی) یدا یەکماڵن و هاتوچۆی ماڵی یەکتری دەکەن، هاوڕێکەی خوشکێکی منداڵی بچکۆڵەی رووخۆش و ئێسک سووکی هەیە، گاڵتە و قسەی خۆش لەگەڵ ئەم منداڵەدا دەکا، جارێکیان بەڵێنی بەو منداڵە دا، کە هەفتەی داهاتوو، دیارییەکی جوانی بۆ دێنێت، هاوڕێکەم وتی: ئەو بەڵێنەم دا و لە بیرم کرد، کە هەفتەی داهاتوو چووم بۆ ماڵیان، هەر لە دەرگاوە دایکی هاوڕێکەم پێی وتم، دیارییەکەت بۆ کچەکەمان هێناوە؟ وتم لە بیرم چووە، پێی وتم بگەڕێ دواوە و بڕۆ بیکڕە و بیهێنە، با کچەکەم بە درۆزنت نەزانێت، حەزناکەم بەڵێنی درۆ بدەیت.

٥- کە منداڵەکانتان بە راستگۆیی و بە راشکاوی دەدوێن، پێویستە ستاییش و ئافەرینیان بکەن، ئەم ستایشکردنە دەبێتە فاکتەرێکی هاندان و، زیاتر گرنگی بەو لایەنانە دەدەن کە ئێوە پێتان خۆشە، فێری ئەوەش دەبن کە بە ئازادییەوە دان بە هەڵەکانیاندا بنێن و درۆتان لەگەڵدا نەکەن.

(جۆرج واشنتەن) کە - یەکەمین سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو - کاتێ کە منداڵ بوو، دارێکی شیلان لە باخچەکەیاندا دەبێت.. بە تەورێک لە ناوقەدەوە دارەکە دەشکێنێت.. کێشەی لەوەدا نەبوو کە دارەکەی شکاند، بەڵکو ئەوەبوو کە باوکی زیاتر حەزی لەو دارە بوو.. جۆرج دوچاری ئەم کێشەیە بوو، کە باوکی بەمە بزانێت زۆر تووڕە دەبێت.

لەوانەیە بە رەمەکیی یەکەم، لە دۆخێکی وادا، منداڵ درۆ بکات و پاکانە بکات و نکووڵی لێبکات. بەڵام ئەم منداڵە

سەرۆکە ـ جۆرج ـ بەرپرسێتی کارەکەی هەڵگرت و بە ڕاشکاوی لە بەردەم باوکیدا دانی پێدانا و وتی: ناتوانم بە درۆ بڵێم من نەبووم.

٦- ئەگەر منداڵێکتان چەند جارێک درۆکانی دووبارە بکاتەوە، پێویستە سزای بدەن.. بۆ نموونە بۆ ماوەیەکی دیاری کراو قسەی لەگەڵدا مەکەن، دوای ئەو ماوەیە، هۆی قسەنەکردنتان لەگەڵیدا بهێننەوە یادی، جەخت لەسەر ڕاستی بکەنەوە و، ئەووەشی پێ بڵێن: ئێمە لە قسەی درۆ تووڕە و دڵگران دەبین.. دەتوانن چیرۆکی (شوانێکی درۆزن)ی بۆ بگێڕنەوە، کە وەکو فیلمێکی کارتۆنیش تۆمارکراوە، دەتوانن پیشانی بدەن، تا پەند لەو شوانە درۆزنە وەربگرێت.. کە جاری یەکەم بە درۆ هاواری کرد گورگ پەلاماری مەڕەکانی داوم، کە خەڵکی بەهانایەوە چوون، پێیان پێکەنی.. بەڵام لە جاری دووەمدا، کە بە ڕاستی گورگ پەلاماری مەڕەکانی دان و هاواری کرد خەڵکینە فریام بکەون، گورگ پەلاماری مەرەکانی داوم، بەڵام کەس بڕوای پێنەکرد وایانزانی وەکو جاری پێشوو درۆ دەکا.

٧- ئەو چیرۆکانی کە دەربارەی ڕاستین و بۆ منداڵان نووسراون، بۆ منداڵەکانتانی بخوێننەوە یان بە جوانی بۆیان بگێڕنەوە.. شارەزایانی بواری پەروەردەی منداڵان دەڵێن: ئەو چیرۆکانەی کە جەخت لەسەر لایەنی ئەرێنی دەکەنەوە و، خەسڵەتە جوان و باشەکانی وەکو ڕاستگۆییان لەخۆگرتوون، ڕەنگدانەوە و کاریگەرییەکی ئەرێنییان لەسەر منداڵان هەیە.. توێژێنەران ئەو ڕاستییەشیان بۆ دەرکەوتووە، کە لە دوای بیستنی ئەو چیرۆکانەی کە بەها و بایەخی ڕاستییان لەخۆگرتوون، تێکڕای درۆ لە لای منداڵانی گوێگرتووی ئەو چیرۆکانە زۆر دابەزیوە.

٨- ڕێ لە ئازادیی منداڵەکانتان مەگرن، با بە ڕاستگۆیی و بە ڕاشکاوی گوزارشت لە ڕاو بۆچوونی خۆیان بکەن و، بەبێ ترس ئەوەی لە ناخی دڵ و هۆش و خەیاڵیاندایە دەریان بڕن.

٩- هەموو منداڵێک فۆبیای دەرزی لێدانی هەیە.. ئێمەش کە منداڵبووین لە دەرزی لێدان دەترساین، کە منداڵێک لەو پزیشکە بپرسێت کە دەیەوێت دەرزیی لێبدات.. دێشێت یا نایەشێت؟ پێویستە پێی بڵێت: بەڵێ دێشێت. بەڵام ئەگەر پێی بڵێت نا نایەشێت.. کە دەرزییەکەی لێدا و ئێشی هات.. منداڵەکە بە پزیشکە دەڵێت: تۆ بۆ درۆت لە گەڵمدا کرد و وتت نایەشێت.. ئەی ئەوە نییە دێشێت.

١٠- هەندێ درۆ ناویان لێناوە (درۆی سپی) ڕەنگە بۆ هەندێ کات و دۆخ لەباربێت.. بۆ نموونە کە شرووبێکی تاڵ و ناخۆش دەدەن بە منداڵەکەتان، بۆ ئەوەی کۆکەکەی چاکبێتەوە.. منداڵەکەتان دەگری و نایخواتەوە.. دەتوانن بڵێن

بەشی دوویەم

پزیشکەمان وتی: منداڵێک دەکۆکی لەم شرووبەی خواردەوە کۆکەی چاکبۆوە.. دەی ئافەرین تۆش ئازای دەتوانیت بیخۆیتەوە و وەکو ئەو منداڵە چاکبیتەوە.. منداڵەکەشتان کە کۆکەکەی بێزاری کردووە و حەز بە چاکبوونەوە دەکات.. رەنگە بڕوا بەو درۆ سپییەی دایکی بکات و، بە ناچاری و نابەدڵیش بێت، شرووبە تاڵ و ناخۆشەکە بخواتەوە.

۲۷ی نۆڤەمبەری ۲۰۱٦

سەرچاوە Serchawe

گرنگییەکانی ئازادی لە پەروەردەکردنی منداڵان.

ئازادی تەنها وتنی وشەیەکی سەرزارەکی و راگوزاری نییە، ئازادی ئەو هەوا پاک و بێگەردەیە کە هەڵیدەمژین. ئازادی ئەو هەست و نەستە جوان و پیرۆزەیە، کە هەمیشە لە هۆش و لە ناخی دڵ و دەروونماندایە. ئازادی بناغەی ژیانە و، مافێکی بنەڕەتی و سەرەکییە لە مافەکانی هەموو کەسێک، لەگەڵیدا لەدایک دەبێ و لەگەڵیدا دەژی. ئازادی شیرینترین و پێویسترین شتە لە ژیاندا. ژیان بەبێ ئازادی زیندانێکی تاریک و تەنگە و، هیچ واتایەکی نییە. چونکە ژیان و ئازادی یەکن، دوو گیانن لە یەک جەستەدا. ژیان بەبێ ئازادی لەشێکە بەبێ گیان.

جان جاک رۆسۆ دەڵێ: وازهێنان لە ئازادی. وازهێنانە لە ژیان. ئازادی مافێکی سروشتی مرۆڤە. کەس بۆی نییە ئازادی لە کەسێکی تر زەوت بکات. ئەگەر بە دروستی ئەم مافەی خۆی بەکاربهێنێت و، دژی ئازادی و مافەکانی هیچ کەسێکی تر نەبێت.

میخایل نەعیمە دەڵێ: ئازادی بەنرخترین شتە. بۆیە نرخی گرانە.

نووسەرێکی رۆژئاوایی ش - دەڵێ: گەر تۆ هەموو شتەکانت لەدەست بدەیت، تەنها ئازادی نەبێت، تۆ هێشتا دەوڵەمەندیت.

ئەبراهام لینکۆڵن یش دەڵێ: کەس حەزی بە پێوەن نییە، گەر لە زێڕیش بێت.

بەشی دوویەم

ئازادی چەکێکی دوو دەمە، ئازادی پێویستییەکی بەسوودە، ئەگەر بێت بە راستی و بە دروستی بەکاری بهێنن. بەڵام ئەگەر بە هەڵە لە چەمکی ئازادی تێبگەین و، بە خراپی بەکاری بهێنین.

ژیان بە خۆمان و بە کاسانی دەوروبەرمان دەگەیەنین. بۆ نموونە: تۆ ئـازادی کە لە ماڵەکەی خۆتانـدا تەلەفزیۆنەکەتـان هەڵبکەیت دەنگی بـدەیتێ و گوێی لێبگری. بەڵام ئـازاد نیت، کە دەنگی تەلەفزیـۆنەکەت زیـاد لە پێویست بەرزبکەیت و هاوسێکانت بێزاربکەیت و پێشێلی ئازادییان بکەیت.

بێگومان لە هیچ شوێنێکی جیهاندا، ئازادییەکی رەها نییە.. لە هەموو وڵاتێکدا ئـازادی سنووردار و کۆنترۆڵکراوە، بە پێی دەسـتوور و یاسـا و رێسـاکانی ئەو وڵاتە و، بە پێـی پرانسـیپەکانی ئـازادی. چـونکە ئـازادی بەرەڵایـی و ئـاژاوەگێڕی و بێسەرەوبەرەیی و پێشێلکردن نییە. ئازادی بەرپرسێتییە. بەبێ بەرپرسێتیش ئـازادی بـوونی نییە. تۆ تـا ئەو کـاتە ئـازادی کە پێشێلی ئازادی و مافەکانی کەسانی تـر نەکەیت. کەواتە مرۆڤی ئـازاد ئەو کەسـەیە کە رێز لە ئـازادی خـۆی و کەسـانی تـریش دەگرێـت. ئـازاد ئەو کەسـەیە کە رێـز لە پرانسـیپەکانی مرۆڤـایەتی و، لە داب و نەریـتە کۆمەڵایەتییەکـان و، لە رەوشتە جوانەکان و، لە بەها بەرز و پیرۆزەکان دەگرێت.

ئازادی هۆکارێکی گرنگ و رێگایەکە، بۆ بەستنی پەیوەندی و تێکەڵ بوون لەگەڵ کەسانی تردا.

دێینە سـەر کرۆکـی باسـەکەمان کە گرنگییەکـان و کـارتێکردن و کـاردانەوەی ئـازادییە لە پەروەردەکـردن و، لە بنیاتنـانی کەسێتی و لە رەفتارەکانی منداڵان دا.

شارەزایانی بواری پەروەردە و دەروونناسی و گەشەکردنی منداڵان جەخت لەسەر پێویستی و گرنگی ئازادی دەربڕینی منداڵان دەکەنەوە. چونکە ئـازادی پێویستییەکی زۆر گرنگە و، رۆڵێکی ئەرێنی و کـاریگەری هەیە لە گەشـەکردنی هـۆش و زەیـن و زیرەکی و توانا و داهێنان و بەهرەکانی منداڵان.

پێویستە منـداڵەکانتان سـەرکوت و پەراوێز نەکەن و، بەری ئازادییـان لێمەگرن، بـا بە ئەوپەڕی ئـازادی و راشکاوییەوە گوزارشت لە ناخی خۆیان بکەن و. ئەوەی لە دڵیانـدایە دەریبڕن. بـا بە کـامی دڵیـان یـاری بکەن و راکەنـن و پێکەنن، بـا ئـازادبن لە هەڵبـژاردن دا، بە ئـارەزووی دڵـی خۆیـان رەنگەکـانی جلوبەرگەکانیـان هەڵبژێـرن. بـا لە گفوگۆ و بڕیارەکـانی خێزانیتـان بە تـایبەتیش لەوانەی کە پەیوەنـدییان بە خـودی منـداڵان هەیە، را و بۆچـوون و پێشـنیارەکانیان فەرامۆش

مەکەن، بەڵکو هانیان بدەن کە را و هەڵوێستیان هەبێت. هەموو شتێکیشیان لێمەکەن بە بڤەیە، با خۆیان شتەکان تاقیبکەنەوە. تێکیان بدەن و، پێکوەیان بنێنەوە، گەر هەڵەشیان کرد، لۆمە و سەرکوێریان مەکەن، تا هەڵە نەکەن راستیش فێرنابن، لە هەڵەکانیان و لە سەرنەکەوتنەکانیان وانە و پەند وەردەگرن. ئێمە و ئێوەش، ئەگەر قۆناخەکانی منداڵیمان بە بیری خۆمان بهێنینەوە، رەنگە بە دەیان هەڵەی بێمەبەستمان کردووبێت بە دەیان شتمان شکاندووبێت و بە دەیانیش شتمان لێکهەڵوەشاندووبێتەوە.

منداڵ مرۆڤێکە و مافی ئازادی هەیە. ئازادیش پێویستییەکی گرنگی پەروەردەی ئەم سەردەمەیە. سەردەمی لێدان و چاوسوورکردنەوە و شەقزالە و گوێڕاکێشان و فەلاقەکردن و دەمگرتنی منداڵان بەسەرچوو. بۆ ئەوەی منداڵان بە دەروون دروستی و تەندورستی پێبگەیەنین و بە شادی و خۆشی مەست و خەنیان بکەین، پێویستە بەپێی قۆناخەکانی تەمەنی منداڵییان ئازادییان هەبێت. ئازادیشیان بە رێنمایی جوان و بە چاودێری شوورەبدرێت. چونکە هێشتا پێویستییان بە رێنمایی و بە چاودێری و بە ئاراستەکردنی دروست هەیە. هێشتا پێویستییان بە یارمەتیدانی خێزان و قوتابخانە هەیە.

راستر ئەوەیە کە منداڵەکانتان لە نێوان خۆشەویستی و کارڕاستیدابن، نەک کارڕاستی و توندوتیژی.

گرنگییەکانی ئازادی دەربڕین بۆ منداڵان:

١- منداڵی ئازاد، کەسێتییەکی سەربەست و ئاسایی و رەفتاردروست و بەهێزی لێدێتە کایەوە، دوور لە شەڕخوازی و توندوتیژی دەبێت، ژیر و ئازا دەبێت، گەشبین و رووخۆش و گوفت شیرین دەبێت، رێز لە خۆی و لە کەسانی تر دەگرێت، هەست بە خۆشی و شادی دەکات، هەست بە گرنگی بەهاکانی ژیان دەکات.. بە شێوەیەکی راستیش لە چەمکی ئازادی دەگات.. چاکخوازیش لە ناخیدا دەڕویت.

٢- ئازادی خەیاڵی منداڵ فراوانتر دەکات، گەشەش بە زیرەکی منداڵ دەکات، هۆکارێکی گرنگیشە بۆ پێشکەوتن و بالابوونی لە خوێندن و بەدەستهێناندا.. بوارێکی زیاتریشی بۆ دەرەخسێنێت بۆ حەزی دۆزینەوە و تاقیکردنەوە و داهێنان و گەشەکردنی ئارەزووەکانی و دەرخستنی تواناکانی.

٣- ئەو منداڵەی ئازادییەکی زیاتری هەبیت، بڕوایەکی زیاتری بە کەسێتی خۆی و بە تواناکانی دەبێت.. بڕوابەخۆبوونیش، هاندەر و پاڵنەرە بۆ کۆشش و خۆراهێنان و تاقیکردنەوە و داهێنان و بەرهەمهێنان.. بەمەش کۆمەڵگا خێراتر پێشدەکەوێت و، داهاتووشی گەشتر و خۆشتر دەبێت.

سەرچاوە
Serchawe

٤- لە بواری رەوشتیشدا، دەتوانین ئەوە بڵێین، کە منداڵی ئازاد لە قوتابخانەدا، لە سایەی توانا و بڕوابەخۆبوونی، بە شێوەیەکی راست و دروست رەفتار لەگەڵ هاوڕێکانی و مامۆستاکانی دەکات.. وەکو چۆن بەرژەوەندی خۆی دەوێت، ئاوهاش بەرژەوەندی هاوڕێکانی دەوێت.. رێز لە ئازادی هاوڕێکانی و لە مامۆستاکانی و، لە یاساکانی قوتابخانە دەگرێت.

٥- پرانسیپەکانی ئازادی زامنی ئەوەن، کە منداڵی ئازاد هەست بە بەرپرسێتی بکات، لەوەش دەگات کە ئازادی بەبێ بەرپرسێتی بوونی نییە.. بەزاندنی سنووری ئازادیش.. دژی پرانسیپەکانی ئازادییە.

٦- ئازادی، ئازایی و بوێرییەکی زیاتر بە منداڵ دەبەخشێت.. هاندەرە و پاڵنەریشە، بۆ ئەنجامدانی کاری سەرکێشی.. بۆ پەند و وانە وەرگرتن لە هەڵەکانی و لە هۆکارەکانی سەرنەکەوتنەکانی.. ئەو هەستەشی پێدەبەخشێت، کە لە داهاتوودا زیاتر خۆڕاگربێت و بتوانێت بەرگەی گرفت و شکستییەکان بگرێت و کۆڵ نەدات.. زیاتریش درێژە بە کۆشش و هەوڵدان و پێشکەوتنەکانی بدات.

گرفتەکانی نەبوونی ئازادی دەربڕینی منداڵان:

گەر بێتو بەر لە ئازادی ماف دەربڕینی منداڵ بکەین و، لە سەربەستی بێبەشی بکەین و، دەمی پێدابخەین و، نەتوانێت گوزارشت بکات و رای خۆی دەربڕێت و رەخنە نەگرێت، وەکو ئامێرێکی لێدێت کە فەرمان و داواکان جێبەجێ دەکات و، دەبێتە پاشکۆی گەورەکان و لە ناو جغزێکدا خۆی بەدی دەکات.. بێگومان زەوتکردنی ئازادی لە منداڵ، دەبێتە هۆکاری سەرهەڵدانی گەلی گرفتی جەستەیی و دەروونی لە منداڵدا، گەلێ کاردانەوەی نەرێنیشی لێدەکەوێتەوە.. بە کورتی باس لە چەند گرفتێکی نەبوونی ئازادی منداڵ دەکەین:

١- رێگرتن لە ئازادی منداڵ، ئاسەوارێکی نەرێنی زۆری لێدەکەوێتەوە، دووچاری کێشە دەروونی و رەوشتییەکانی دەکات، وەکو: خۆبەکەمزانین، دوژمنخوازی، دزی، گۆشەگیری، شڵەژان، خەمۆکی، دڵڕاوکێ، بڕوابەخۆنەبوون، بێ هیوایی، رقئەستووری...هتد. پێویستە پێش ئەوەی کە کەسێتی منداڵ تێکبچێت و بڕووخێت و، دووچاری چەندین نەخۆشی دەروونی بێت، چارەسەری گرفتەکانی بکرێن.

٢- زەوتکردنی ئازادی لە منداڵ و پەراوێزکردنی، وای لێدەکەن کە خۆی بە کەسێکی بێ دەسەڵات و بێتوانا بزانێت، واش هەست دەکات خۆشەویست نییە ،و رێزی لێناگرن و بە هەندی نازانن.. ئەمەش هۆیەکە بۆ ئەوەی کە ئاستی بە دەستهێنانی لە خوێندندا لاوازبێت.. لە ژیانیشیدا سەرکەوتوو نەبێت.

بەشی دوویەم

٣- خەفەکردنی ئازادی منداڵ وای لێدەکات کە هەست بە جوانییەکان و بە خۆشییەکانی ژیان نەکات و، بە ڕەشبینییەوە لە ژیان بڕوانێت.. ئەمەش لە ئەنجامەی لۆمەکردنێکی زۆر و، سەرکوتکردن و سەرکوێرکردنی لە لایەن خێزانەکەیەوە، لەسەر ئەو هەڵە بێمەبەستانەی کە دەیکات.. بڕواشی بە تواناکانی خۆی نامێنێت و پشت بە کەسانی تر دەبەستێت و، غیرەتی بڕیاردانیشی لە ژیانیدا نابێت.

٤- پەروەردەی سەپێنراو، کە بوارێک بۆ ئازادی بۆ منداڵ ناهێڵێتەوە، وا لە منداڵ دەکات کە ببێت بە ئامێرێکی گوێدێر و جێبەجێکەر، گفتوگۆ هیچ ڕۆڵێکی نییە، گوێش لە ڕا و بۆچوونەکانی ناگرن.

٥- زەوتکردنی ئازادی و سەربەستی لە منداڵ و، پەروەردەکردنێکی نادروست و سەقەت لە لایەن خێزانی نابەڵەدەوە.. هۆکارێکە بۆ لاوازی هاوبەستەبوونی منداڵ بۆ خێزانەکەی، چونکە وا هەست دەکات کە خۆشیان ناوێت و ڕقیان لێیەتی. هەر وەکو ئەوەی کە ئەندامێکی خێزانەکەی نەبێت و، کەسێکی نامۆبێت لە ناویاندا. بواری ئەوەشی نادەنی کە بە ئازادی و بە ڕاشکاوی گوزارشت لە ڕا و لە هەڵوێست و لە بۆچوونەکانی بکات. هەستکردنی منداڵیش بەم پشتگوێخستنە، گەلێ کێشە و ڕەفتاری خراپ و نەرێنی بە دوای خۆیدا دەهێنێت، وەکو: شەڕخوازی، ملهوڕی، گۆشەگیری، یاخیبوون، گرژ و مۆنی، ڕقایەتی، قسەهەڵبزکان، جوین دان، نەبەستنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و، لاوازی پەیوەندی هاوڕێتی، تێکەڵاونەبوون، شکستهێنان لە خوێندندا.

بێگومان خێزان ناوەندێکی گرنگی پەروەردەکردن و ڕاهێنانی منداڵە.. بەڵام بە داخەوە تا ئەمڕۆش لە ناو هەندێ خێزانیدا، پەیوەندی نێوان دایک و باوک و منداڵ، پەیوەندیەکی میلیتارییە، پەیوەندی (سەرکردە و سەربازە) واتە پێویستە منداڵ تەنها گوێدێربێت و، فەرمانەکانی خێزانەکەی (باوک و دایک) ی جێبەجێ بکات.. چاوەڕوانی چی لە منداڵێکی وا بکەین کە لە خێزانێکی وادا پەروەردەبێت؟

لە کۆتاییدا، پێویستە ئاماژەش بەوە بکەین، کە تا ئەمڕۆش لە بەشێکی زۆری قوتابخانەکانمدا، پرۆگرامەکانی خوێندن و شێواز و ڕێبازەکانی وانە وتنەوەی ماوستاکانمان، کۆن و کلاسیکین و، گۆڕانکارییەکی ئەوتۆیان لێبەدی ناکەین. تا ئەمڕۆش ماموستای وانەبێژ، تەوەری سەرەکی وانەیە و، زۆرترین کاتی وانەکە ئەو لە پۆلدا قسەدەکات.. بواری پێویست بە منداڵان نادەن، کە بە ڕاشکاوی و بە ئازادی ڕای خۆیان دەربڕن. ئەمەش بە پێچەوانەی پەروەردەی نوێ و، شێوازی و ڕێبازەکانی تازەی وانە وتنەوەیە.. کە منداڵان (قوتابیان) تەوەری سەرەکی وانەن لە پۆلدا، بە ئەوپەڕی ئازادی و ڕاشکاوییەوە گفتوگۆ دەکەن و، دەپرسن و، ڕەخنەدەگرن و .. گوزارشت لە ڕای خۆیان دەکەن.

٧ی نۆڤەمبەری ٢٠١٦

سەرچاوە Serchawe

سایکۆلۆژیای ڕێزگرتن لە منداڵان.

پێداویستییە سەرەکییەکانی مرۆڤ دوو بەشن:

بەشی یەکەمیان: پێداویستییە جەستەییە بایۆلۆژییەکان وەکو هەوا، خواردن، خواردنەوە، نووستن، کە لە بنکەی قووچکەی پێداویستییەکانی ژیان مرۆڤ و هەموو گیانەوەرەکانی کەدان، بەبێ ئەم پێداویستییانە ژیان ئەستەمە..

بەشی دووەمیان: پێداویستییە سایکۆلۆژییەکانن وەکو، خۆشەویستی، سۆز و بەزەیی، ڕێزگرتن، ئاسوودەیی و دڵنیایی، ئازادی و سەربەخۆیی، سوپاس و هاندان، پێزانین و پاداشت، ئاشتی و خۆشی، هاوبەستەبوون بۆ خێزان و نەتەوە و نیشتمان و مرۆڤایەتی و... هتد. ئەم پێداویستییانە مایەی بەختەوەری و شادی مرۆڤن.

کەواتە (ڕێز) یا (ڕێزگرتن) پێداویستییەکی گرنگی دەروونی مرۆڤە، چ منداڵبن یا گەورەبن.

ڕێزگرتن هەستێکی زۆر جوانە و، بەهایەکی ڕەوشتی و ڕەفتاری و پەروەردەیی و شارستانی گرنگ و بەرزە، خەسڵەتێکە لە خەسڵەتە جوان و نایبەکانی مرۆڤ، بەڵکو بنەمایەکی سەرەکی سەرکەوتنی مرۆڤە لەگەڵ کەسانی تردا، کلیلی تەبایی و پێکەوەژیان و خۆشەویستی و بەختەوەریی خێزانە.. بنەمای هەموو پەیوەندییە سەرکەوتووەکانە لە جیهاندا.

مرۆڤ بە ڕەمەکی و بە سروشتی حەزدەکات کە کەسایەتییەکی ڕێزدار و قەدرگران بێت و، ڕێز لە مرۆڤایەتی خۆی بگرێت.. ڕێزگرتن لە خودیش، یەکەمین بەڵگە و کۆدی ژیانی تەبایی و هاوسەنگی کۆمەڵایەتییە.. هەر مرۆڤێک کە ڕێز لە خۆی بگرێ، ڕێز لە کەسانی کەش دەگرێت.. ڕێزگرتنیش هەستێکی بەرانبەرییە، گەر ڕێز لە کەسانی تر بگرین، ڕێزمان لێدەگرن

سەرچاوە
Serchawe

.. پێچەوانەکەشی راستە.. لەوەش دزێوتر و قێزەوەتر نییە، گەر رێزگرتن رووکەشی بێت و لە دڵەوە نەبێت، لە ترسەوە بێت، یا ریای و مامەحەمەیی بێت، یا لەسەر بنەمای مەبەست و دەسکەوت و بەرژەوەندییەکی تایبەتی بێت..

کوردیش باش بۆی چووە کە دەڵێ: بۆیە پێت دەڵێم مامە.. چۆلەکەم بۆ بگریت.

واتا و شێوازەکان و ئامانجەکانی رێزگرتن، زۆر فروان و هەمەلایەنەیە و، هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە، وەکو رێزگرتن : لە نێوان ئەندامانی خێزاندا، لە نێوان خزمان و هاوڕێیاندا، لە نێوان قوتابیان و مامۆستایاندا، لە نێوان گەورە و بچووکدا، لە نێوان بەڕێوەبەر و فەرمانبەردا، لە نێوان بووک و خەسوودا، رێزگرتن لە پیرۆزی کوردستانی خۆشەویستمان، لە گیانبەخشینی شەهیدە نەمرەکانمان، لە داستانەکانی پێشمەرگە ئازا و قارەمانەکانمان، لە ئاڵای پیرۆزی کوردستانمان، لە یاسا و دەستوورمان، لە داب و نەریت و لە بەها پیرۆزەکانمان، لە ئایینەکان و لە هەموو نەتەوە جیاوازەکان، لە خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکانمان، لە مافەکانی مرۆڤ، لە مافەکانی منداڵان و ژنان، لە سەرکردە دڵسۆزەکانی گەلەکەمان، لە ئازادی و سەربەستی مرۆڤ، لە را و بۆچوونە جیاوازەکان، لە بەڵێن و پەیمانەکان و رێکەوتنەکانمان و... هتد.

لە ژیانی رۆژانەماندا، چەندین شێواز و گوزارشتکردنی رێزگرتنی لە یەکتریمان هەیە.. بۆ نموونە وەکو: رۆژتان باش، بەخێربێن، خوتان لەگەڵ، تەوقەکردن، باوەش لێکدان، لەبەر هەڵسان، بە رووخۆشی و رووگەشییەوە پێشوازیکردن و بە رێکردنی میوان، کاکە، دادە، خان، بەڕێزو... هتد.

دێینە سەر کرۆکی باسەکەمان، سایکۆلۆژیای رێزگرتن یا رێزنەگرتن لە منداڵە چاوگەشەکانمان، چ کاریگەری و رەنگدانەوەیەکی ئەرێنی و نەرێنیان لە ژیانی ئەمرۆ و ئایندەی منداڵان لێدەکەوێتەوە؟

منداڵ مرۆڤێکی بچووکە، خاوەنی هەست و نەستێکی ناسک و پاک و بێگەردە.. ئەوەی کە لەسەر زمانیدایە هەر ئەوەیە کە لە دڵیدایە.. هەست بە خۆشییەکان و بە ناخۆشییەکان دەکات.. هەست بە باشەکان و بە خراپەکان دەکات.. هەست رێزگرتنەکان و بە بێڕێزییەکانیش دەکات.. تەنانەت هەست بە زەردەخەنە رووکەشییەکان و، بە زەردەخەنە خۆشەویستییە ناخییەکانیش دەکات.

لە ئەمرۆدا، پەروەردەکردنی راست و دروستی منداڵان، لەسەر بنەمای رێزگرتن لە هەست و نەست و لە خواست و هیوا و

خەونەکانی منداڵان بنیات دەنرێت.. تا زیاتر و زیاتر ڕێز و خۆشەویستی ببنە یاسای خێزان.. تەبایی و ئاسوودەیی و بەختەوەری و شادی دەبنە ناسنامەی خێزان، تا دایکان و باوکان و مامۆستاکانیش لە ڕێزگرتندا نموونە و پێشەنگبن بۆ منداڵەکانیان و، بۆ قوتابییەکانیان.. زیاتر سەرکەوتوودەبن لە پەروەردەکردن و، لە پێگەیاندنی منداڵانی ژیر و زرنگ و بروابەخۆ.. زیاتریش گەشبین دەبن لە هێنانەدی ئایندەیەکی گەشتر و شیاوتر بو کورد و کوردستان.. ڕێزگرتن هۆکارێکی گرنگیشە بۆ پێگەیاندنی تاکی بەسوود و خێردەرەوەی کۆمەڵگایەکی بەختەوەر و تەبا.. فاکتەرێکیشە بۆ داهێنان و گۆڕان و، گەڕان بە دوای نوێخوازیدا.

زانایانی پەروەردە و پزیشکانی دەروونناسی منداڵان، کۆدەنگن و جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە پێویستە دایکان و باوکان و مامۆستاکان لە ناخی دڵیانەوە، ڕێز لە را و راز و بۆچوونەکانی منداڵان بگرن، لەو کار و بڕیارانەش کە پەیوەندییان بە ژیان و چارەنووسی ئەمڕۆ و داهاتوویانەوە هەیە، لە ناوەندی بڕیاردا، ڕەنگ و دەنگیان فەرامۆش نەکەن، پێویستە کە بەشداربن و، را و بۆچوون و هیوا و خواستەکانیان بە هەند وەربگرن.. ئەم مافەش لە (جاڕنامەی گەردوونی مافەکانی منداڵ) دا ئاماژەیان پێکردووە.

لە ئەمڕۆدا، کە سەردەمی شۆڕش و پێشبڕکی داهێنان و تەکنۆلۆژیای تازەیە.. کە ڕۆژانە بە دەیان داهێنانی بابەت هەمەجۆرەی تازەی سەیر و سەمەرە دێنەکایەوە.. پشکی منداڵانیش لەم داهێنانانەدا کەم نین.. پەروەردەکردن و پێگەیاندن و ئاراستەکردنی دروستی منداڵانی چاوکراوەی فرەخواست و فرەزان، کارێکی هەرەمەکی و ئاسان و بێ ئەرک نییە.. زۆر لە سەردەمەکانی رابردوو گرانتر و بە ئەرکترە و، پێویستییان بە بەڵەدی هەیە.. خوێندنەوەی تیۆرە پەروەردەییەکان زۆر ئاسانە.. بەڵام پراکتیزەکردنیان هێندە ئاسان نین.. بۆ جێبەجێکردنیان پێویستییان بە پلادانان و، بە شارەزایی و وردبینی و دووربینی و وریایی هەیە.. پێویستییان بە دەمارخاوی و بە پشوودرێژی هەیە.. ئەوەش ڕاستە کە منداڵەکانمان خۆشەویستن و شیرینن و لەبەر دڵانن.. بەڵام هەردەم پەروەردەی دروست لە پێشتر و شیرینترە.. لەم پێودانگەوە، پێویستە کە دایکان و باوکان و مامۆستاکان بەڵکو تەنانەت نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵانیش ئەو بزانن کە چ ئەرکێکی پیرۆز و هەستیاریان لە ئەستۆدایە.

زانایانی پەروەردە، ڕەوشت و ڕەفتارەکانی هەموو تاکێکی مرۆڤ، شێوازەکانی هەڵسوکەوتکردن و ڕەفتارەکانیان لەگەڵ خەڵکیدا، بە پوخت و بە کاکڵەی کارتێکردن و ڕەنگدانەوەی شێوازەکانی ئەو ئەو پەروەردەکردنە دەزانن، کە لە تافی منداڵییاندا، لە لایەن دایکان وباوکانیان لە نێو خێزاندا، یا لە لایەن مامۆستاکانیانەوە لە قوتابخانەدا، لە سەریان ڕاهێنراوان و، دەقیان پێوەگرتوون.. کەواتە هەر ڕەفتارێکی باش و پەسەند، یا بەد و خراپ، دەگەڕێنەوە بۆ شێوازی ئەو

سەرچاوە
Serchawe

پەروەردە کردنە و، ئەو ڕەفتارانەی کە لە دایکان و باوکانیانەوە، لە ڕۆژگارەکانی منداڵییاندا فێریان کردوون، یا چاویان لێکردوون.. بە کورتی دۆخی دەروونی و ڕەوشتی و ڕەفتاری و هەڵسوکەوتی خەڵکی لە هەموو سەردەمێکادا، بەری ئەو تۆوانەن کە لە ڕۆژانی ژیانی منداڵییاندا، لە هۆشیاندا تۆویان کردوون. کورد وتەنیش: چی بچێنین.. ئەوە دەدوورینەوە.

ڕێزگرتن لە منداڵان، لە لایەن دایکان و باوکانیانەوە، ئەوەش ناگەیەنێت، کە ملکەچی هەموو داوا و پەڵپ و وڕگرتنێکی منداڵەکانیان ببن.. پێویستە لە سنووری توانایاندا خواستەکانیان دابین بکەن.. بە شێوازێکی هێمنانە و ژیرانە قەناعەت بە منداڵەکانیان بکەن.. زیادەڕۆییش لە خۆشەویستی و سۆز و نازپێدان و جێبەجێکردنی هەر داوایەکی منداڵ.. یا چاوپۆشین لە لە ڕەفتارە نابەجێیەکانیان، لە پاڵ سوودەکانیاندا، زیانیشیان بە دواوە دێن .. زۆر شیرین و زۆر تاڵ هەردووکیان زیانبەخشن.. بۆیە پێویستە هاوسەنگییەک دروستبکەن و، مامناوەندی بن لە ڕەفتارەکانتان لەگەڵ منداڵەکانتاندا.

بە کورتی پێویستە دایکان و باوکان، لە سەرتاوە بە شیوازێکی دروست و پەسەند ڕێز لە کەسێتی منداڵەکانیان بگرن.. لە ئەمڕۆدا ڕێزگرتن بووە بە بابەتێکی لێکۆڵینەوەی پەروەردەیی و بە سەدان لە زانایانی پسپۆری پەروەردە و، دەروونناسانی منداڵان و، پزیشکانی دەروونی منداڵان، پێوەی سەرقاڵن.. تا ئێستا چەندین لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی پراکتیکی و مەیدانیان لەسەر کارتێکردن و ڕەنگدانەوەی ڕێزگرتن یا ڕێزنەگرتن لە منداڵان ئەنجامدراون، هەر هەموویان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە ڕێزگرتن پێداویستییەکی گرنگی دەروونی منداڵانە و، نابێت پشتگوێ بخرێت.

گرنگترین گرنگییەکانی ڕێزگرتن لە منداڵان:

١- ڕێزگرتن یەکێکە لە پێداویستییە هەرە گرنگەکانی گەشەکردنی دەروونی منداڵ، بە تایبەتیش لە قۆناغەکانی یەکەمی تەمەنیدا.. مەستبوونی منداڵ بە پێداویستی ڕێز، ئەوە بە لایەوە دەگەیەنێت، کە ئەندامێکی پەسەندکراوی خێزانەکەیەتی و، لە لای دایک و باوکی خۆشەویست و بەڕێزە.

٢- ڕێزگرتن و گوێگرتن لە هیوا و لە خەون خواستەکان و، لە ڕا و لە بۆچوونەکانی منداڵ، دەبنە یارمەتیدەر بۆ ڕێزگرتن لە خودی خۆی و، متمانە و بڕوابوونی بە ئازادی و بە سەبەخۆیی خۆی.

٣- ڕێزگرتن شێوازێکی سەرکەوتووە و دروستە، بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەکان بە ڕاستییەکان، بەڵکو ڕێزگرتن وەکو حەپی دژە

سەرچاوە
Serchawe

(تاوان، توندوتیژی، شکستی لە خوێندن، ترس، دڵڕاوکێ) وایە.

٤- ڕێزگرتن شێوازێکی سەرکەوتووە، بۆ ئەوەی منداڵ بە ئەوپەڕی ئازادییەوە، گوزارشت لە را و لە بۆچوونەکانی خۆی بکات.. ئازایەتییەکی ئەدەبی هەبێت.

٥- پێویستە دایکان و باوکان، وەکو ڕێزگرتن لە منداڵەکانیان، بە وشەی جوان و شیرین و ناسک و نەرم نیان، منداڵەکەیان بدوێنن، بۆ نموونە دایکی بە کچەکەی دەڵێ: گوڵە جوانەکەم، حەزدەکەی لە ئامادەکردنی خوانی ناخواردەکەمان یارمەتی دایکت بدەی..؟ نەک بە شێوەی فەرمان و بە وشەی رەق و زەقی وەکو: ئەرێ کچم خۆ داناوەشاوی.. شوورەیی ناکەیت.. کە دەبینیت من ماندووم.. تۆش دانیشتووی و هەڵناسی یارمەتیم بدەی، دەی زوو راپەڕە و خوانی نانخواردنەکەمان ئامادە بکە، شێوازێ داواکردنی دایکێکی وا هەڵەیە، بەم وشە ناشیرینانە هەستی کچەکەی بریندارەدەبێت.

٦- کە منداڵەکەتان هەڵەیەک دەکات، مەیشکێننەوە و، سەرکوێری مەکەن، با ترس لە هەڵەکردن نەبێتە گرێ کوێرەیەکی دەروونی لە لای، باشتر ئەوەیە کە دڵی بدەنەوە و، ئازادی راستکردنەوەی هەڵەکەی هەبێت هانی بدەن کە درێژە بە کارەکەی بدات، ئەوشی پێبڵێن کە تا هەڵە نەکەین راستیش فێرنابین، هەڵەکردن هەنگاوێکە بۆ پەند وەرگرتن و وانە فێربوون و دووبارەنەکردنەوەی هەڵەکان.

٧- رێز لە جیاوازییەکانی نێوان منداڵەکانتان بگرن و، هەموویان مەخەنە چوارچێوەیەکەوە، چونکە لە هەموو شتێکدا مرۆڤەکان وەک یەکنین.. جیاوزیش لە نێوان کچەکانتان و کوڕەکانتان مەکەن.

٨- ڕێزگرتن گەلێ خەسڵەتی ئەرێنی جوان بە منداڵ دەبەخشێت، وەکو: رەوشتبەرزی، دەروونپاکی، رەفتارجوانی، راستگۆیی، گوێدێری، کەسێتی، ڕێزگرتن لە رای جیاواز، رووحی وەرزشی و... هتد.

٩- ڕێزگرتن هۆکارێکە بۆ ئەوەی منداڵ بە راشکاوی، گلەیی و رەخنە و داخوازییەکانی دەربڕێ و، باس لە هەر کێشە و گرفتێک بکات کە دێنە رێی و، نەیان شارێتەوە.. بۆ ئەوەی دایک و باوکی یارمەتیی بدەن و، لە چارەسەرکردنی کێشەکانیان رێنمایی پێویست و، چارەسەری دروستیان بۆ دابنێن.. ئەمەش رێز و خۆشەویستی لە نێوان دایک و باوک و ئەندامانی خێزاندا بەهێز دەکات.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

١٠- ڕێز لە هاوڕێکانی منداڵەکەتان بگرن.. تا خێزانەکانی ئەوانیش ڕێز لە منداڵەکەی ئێوە بگرن، بەم ڕێزگرتنەتان پەیوەندی هاوڕێتی منداڵەکەتان لەگەڵ منداڵانی تردا بەهێزتر دەبێت.. دەشێ ببێت بە پردێکی یەکترناسین و ئاشنایەتی، لە نێوان ئێوە و خێزانەکانی هاوڕێکانی منداڵەکەتان.

١١- گەر ڕێز لە منداڵەکانتان بگرن، ئەوانیش ڕێز لە ئێوەی دایک و باوک و لە خوشک و براکانیان دەگرن و پەیوەندی خێزانیتان بەهێزتر و خوشتر دەبێت.. لە سەرەوە وتمان کە ڕێزگرتن دوولایە.

ئەلیس میلەر دەڵێ: منداڵان ڕێز لەو کەسانە دەگرن.. کە ڕێزیان لێدەگرن.

گرنگترین زیانەکانی ڕێزنەگرتن لە منداڵان:

١- ڕێزنەگرتن لە منداڵ و پەراوێزکردنی، یا سووکایەتی و بێڕێزیکردن پێی.. پاڵنەرە بۆ ڕەوشتی ناوازە و، بۆ لە ڕێ دەرچوونی و، بۆ ئە نجامدانی تاوان و، زیان گەیاندن بە خۆی و بە کەسانی تر.

٢- پێوتنی وشەی ناشیرینی وەکو: گەمژە، گوێدرێژ، گەلحۆ، هەڵەوەڕ، بێڕەوشت، هیچ و پووچ، شێت و شوور، نالەبار، خوێڕی، تەمەڵ و... هتد، منداڵ ئەم قسانە بە بێڕێزی دەزانێ و، هەستی پێیان بریندار دەبێت، بە تایبەتیش گەر لە بەردەم هاوڕێکانی و لە بەردەم خەڵکانی تردا پێی بڵێن.

٣- گەر منداڵێک لە ماڵەوە ڕێزی لێنەگرن و وەکو پێویستیش خۆشیان نەوێت.. ئەم منداڵە دەیەوێت بۆ قەرەبووکردنەوەیان، ئەڵتەرناتیڤێکی تر بدۆزێتەوە، هەوڵدەدات هاوڕێ بگرێ و تێکەڵ بە هەموو کەسێک ببێت.. دەشێ تووشی هاوڕێ بەد و خراپ بێت و، لە ڕێ دەربیکەن .. ئۆباڵی ئەم ئاکامە نەخوازراوەش، لە ئەستۆی دایک و باوکیدایە.. دەگەڕێتەوە بۆ ڕێزلێنەگرتن و پشتگوێخستنی.

٤- ڕێزنەگرتن لە منداڵ، کارێکی ترسناکە، وا لەو منداڵە دەکات کە ببێتە دوژمنی خۆی و هیوای بە ژیان نەمێنێ، چونکە وا هەست دەکات کە لە ناو خێزانەکەیدا نامۆیە.. بەشێکی زۆر لەو کەسانەی کە بە گەورەیی خۆیان دەکوژن.. هۆیەکی سەرەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەم کەسانە لە تافی منداڵییاندا، لە ناو خێزانەکانیاندا، مەستی ڕێز و سۆز و بەزەیی و خۆشەویستی نەبوونە.

بەشی دووەم

٥- ڕێزنەگرتن لە منداڵ، هۆکارێکە بۆ ئەوەی کە تۆوی رق و کینە و شەڕخوازی و دوژمنایەتی لە دەروونیدا رەگ بکات و، ببێتە کەسێکی شەڕخواز و، تۆڵەی خۆی لە کەسانێکی بێتاوان بکاتەوە.

٦- ڕێزنەگرتن و بەکارهێنانی زمانی هەڕەشە و گوڕەشە و چاوسوورکردنەوە، منداڵ تووشی ترس و دڵەڕاوکێ دەکات، ئەم ترسەش لەگەڵیاندا گەورەدەبێت و، دەبێتە گرێ کوێرەیەکی دەروونی.

(تیێرنەس) دەڵێ: باشتر وایە کە بە ڕێز و نەرم و نیانییەوە منداڵەکانتان بە خۆتانەوە بنووسێنن.. نەک بە ترسەوە بیانگرنە خۆتان.

٧- ڕێزنەگرتن و ڕێگرتن لە منداڵ، کە دەبێ لە رووی گەورەکاندا ورتەی لێوە نەیا و، دەمی دابخا، کارێکی خراپە و سەرکوتکردنی ئازایەتی ئەدەبییە لە لای منداڵ، منداڵ (دڵپڕ و زمان کڕ) دەبێت.

(یۆنامات) دەڵێ: تا تەمەنی سیانزە ساڵیم.. وام دەزانی کە ناوم ـ دەمت داخەیە.

٨- ڕێزنەگرتن لە منداڵ، لەوەش ترسناکتر ئەویە کە بترسێ و بێدەنگ بێت و قسە نەکات.. منداڵ تووشی گۆشەگیری و شەرم و خەمۆکی و تێکەڵنەبوون بە منداڵانی تر دەبێت.

٩- ئەو منداڵە بەدبەختەی، کە لە ناو خێزانێکدا چاوی هەڵهێناوە، کە ڕێز و سۆز و بەزەیی و میهرەبانی و خۆشەویستی بوونیان نەبووە.. ئەم منداڵە خۆی بە کەم دەزانێ و، بێدەسەڵات دەزانێ و، خۆی بە شایەنی بەرپرسێتی و، لە ئەستۆگرتنی ئەو ئەرک و کارانە نازانێت کە پێی دەسپێرن.

١٠- منداڵێک کە ڕێزی لێنەگرن و خۆشیان نەوێت.. هەستی ویژدان و سۆز و بەزەیی نامێنێت.

١١- گەر منداڵێک لە لایەن خێزانەکەی خۆیەوە ڕێزی لێنەگیرێ.. کەسانی کەش ڕێزی لێناگرن.

٢٦ی سێپتەمبەری ٢٠١٦

سوودەکانی سۆزی دایک بۆ منداڵ

شکسپیر دەڵێ: لە جیهاندا سەرینێک نییە.. کە لە باوەشی دایک نەرمتربێت.

بە لای ئێمەوە، لە کوردستان پیرۆزتر و جوانتر نییە.. لە کورد دڵپاکتر و لێبووردەتر نییە..

لە دایک بەسۆزتر و دڵسۆزتر نییە.. لە پێشمەرگەرە قارەمانتر و گیانبەختشتر نییە.. لە ئازادی و ئاشتی شیرینتر نییە.. لە هیوا و بڕوا و هاندەرتر نییە.. لە یەکێتی و تەباییش بە هێزتر نییە.

دایک پیرۆزترین بوونەوەرەی دونیایە.. دایک وشەیەکی بچووکە و، لە چوار پیت پێکهاتووە.. بەڵام جوانترین و ناسکترین و شیرینترین وشەیە، لەسەر زار و، لە ناخی دڵی هەمووماندایە.. دایک جوانترین وشەیە لە فەرهەنگەکانی زمانەکانی هەموو گەلاندا.. دایک وشەیەکە گەورەترین واتای لەخۆگرتووە، کە بە هەزاران وشە و رستە و دێڕ و هۆنراوە و پەخشان و رۆمان، نایاتە باسکردن و ستایش کردن.. دایک واتای بەزەیی و سۆز و خۆشەویستی و میهرەبانی و دلۆڤانی و بەرخودانی لەخۆگرتووە.. سۆز و خۆشەویستی و دڵسۆزی دایک بێ هاوتا و بێ سنوورن و.. هەرگیز لەبن نایەن.. دایک هەمیشە دەبەخشێت و، هیچ کاتێکیش چاوەڕوانی وەرگرتنی پاداشت ناکات.. دایک کانییەکی روونی هەمیشەبەخشی بەخوڕە.. کە بەزەیی و سۆز و خۆشەویستی لێهەڵدەقوڵێت.. نە لێڵ دەبێت و، نە وشکیش دەکات.

دایک سونبولی ژیانە، هێمای بەخشین و درێژەدان و مانە.. سکی دایک پیرۆزترین نیشتمانە.. لە سکی دایکدا ژیان لە دایک دەبێ.. لە باوەشی دایکدا رۆڵەکانی نیشتمان گوش دەکرین و پێدەگەن.

بەشی دوویەم

جوبران خەلیل جوبران دەڵێ: دایک هەموو شتێکە لە ژیاندا، دڵدەرەوەیە لە ماتەمینیدا، هیوایە لە بێ ئومێدیدا، هێزە لە لاوازیدا.

ئەوە دایکمان بوو، پێش ئەوەی چاوەکانمان هەڵبێن، بە سنگی گەرم و نەرمی خۆیەوە نووساندین و، بە شیری پاکی گۆشی کردین.. ئەوە دایکمان بوو، بۆ ئەوەی بە خۆشی و بە شادی خەومان لێبکەوێت، بە دەنگە ناسک و شیرین و بەسۆزەکەی لای لایەی کوردەواری خۆشی بۆ دەکردین و، دەیلاواندینەوە، شەونخونی دەکرد و شەو تا بەیانی ئێشکی دەگرتین.. ئەوە دایکمان بوو، رۆژانە لە باوەشی گەرم و نەرمی دەکردین و، دەستە نەرم و جوانەکانی بە سەر و گوێماندا دەهێنا و، بە دەیان زەردەخەنەی شیرێن و ناسکی پێدەبەخشین و، ماچبارانی دەکردین و هەموو خەم و ئێش و دڵتەنگی و ناسۆرییەکانمانی لەبیردەبردینەوە.. ئەوە دایکمان بوو، کە هەموو ناز و نووزێکمانی هەڵدەگرت.. بەشە پارووەکەی خۆی بە دەمانەوە دەکرد.. رۆژی سەد جارش مەرگی خۆی پێش مەرگمان دەخست و، هەمیشە نزای دەکرد و، لە خوا دەپاڕایەوە، کە جەرگی نەسووتی و.. ئێمە بێوەی بین.

ئەوە دایکی دڵسۆزمان بوو، کە فێر ئەلفوبێی کوردایەتی و کوردستان پەروەری کردین.. بەڵێ کەسمان لە پڕێک، نەبووینە بە کچ و کوڕێک.. دایکمان یەکەمین مامۆستامان بوو.. باوەشی دایکیشمان یەکەمین قوتابخانەمان بوو.. دایک و باوکمان زۆریان فێرکردین و، زۆر بەها و نەریتی رەسەن و جوانی کوردیمان لە ئەوانەوە فێربووین.

– ریتشارد نیکسون ـ سی و حەوتەمین سەررۆکی ئەمریکا دەڵێ: دەتوانیت هەموو شتێکم لە بیربەریتەوە.. تەنیا ئەوە نەبێت کە دایکم فێری کردووم.

– ئابراهام لینکۆڵن – شانزەمین سەرۆکێکی ئەمریکا دەڵێ: هەموو ئەو شتانەی کە من پێیان گەیشتووم، ئەو پلە و پایەیەش کە هیوای پێگەیشتنیان دەخوازم، هەموویان دەگەڕێنەوە بۆ دایکی پەریزادم.

– کەڵەزانای داهێنەر تۆماس ئەدیسۆن دەڵێ: ئەوە دایکم بوو کە دروستی کردم.

– هونەرمەند (فلۆریان) یش دەڵێ: ماچێک لە لایەن دایکمەوە، کردمی بە وێنەگرێکی جیهانی.

بە سەدان وتەی ناوداران و پەندی گەلان و، هۆنراوەی شیرین و، چیرۆک و، پەخشان و، رۆمان و، داستان، بە هەموو

سەرچاوە Serchawe

زمانەکانیی جیهان، دەربارەی بەزەیی و سۆز و دڵسۆزی و خۆشەویستی و شکۆداری دایک و تراون و نووسراون.

هێندە قەرزاری دایکمانین، هێندە چاکەی بە سەرمانەوە هەیە.. گەر بە درێژایی ژیانمان ستایشی بکەین و پێیدا هەڵبدەین، هەرگیز ناتوانین پاداشتی سۆز و خۆشەویستی و دڵسۆزی و بەخشندەیی بدەینەوە.. ئەوە گەورەترین ڕێز و شکۆداری و پێزانینە کە: بەهەشت لەژێر پێی دایکاندایە.

– ڤیکتۆر هۆگۆ دەڵێ: جیهان بچووکیش بێتەوە.. دایک هەر بە گەورەیی دەمێنێتەوە.
– جان جاک ڕۆسۆ دەڵێ: گەر جیهان لە چنگێکدا بێ و.. دایکم لە چنگەکەی تردا بێ، ئەوا دایکم هەڵدەبژێرم.
– کوردیش دەڵێ: دایک لە لای ڕۆڵەکانی، قەد پیر نابێت.

دایک شایانی ئەوەیە و، زۆر لەوەش زیاتر، کە هەموو ڕۆژێک نەک جارێک، بەڵکو بە دەیان جار سەری ڕێز و نوازشی بۆ دانەوێنین و، تێر دەستە جوانەکانی ماچ بکەین و، داوای گەردن ئازادی و لێبووردن و بەخشینی لێبکەین.. گەر دایک لێمان رازی نەبێت، لە ژیاندا ناحەسێینەوە.

ئێمەش باوکین و، هیوادارین کە باوکان بە هەڵە لێمان تێنەگەن و، وا بزانن، کە لە رادەی سۆز و بەزەیی و دڵسۆزی و خۆشەویستی و قوربانیدانی ئەوان بۆ ڕۆڵەکانیان بە کەمتر دەزانین.. دەڵێن: چاکەی باوکان لە بەرزترین لووتکە چیا بەرزترە.. چاکەی دایکانیش لە قووڵترین دەریاڵۆش قووڵترە.. پیاوانیش هەر لە دایک لە دایکبوونە.. بەڵام ئەمە راستییەکی حاشاهەڵنگرە و ناتوانین نکووڵی لێبکەین.. ئەو سۆز و خۆشەویستی و دلۆڤانییەی کە لە دایکدا هەیە.. بەم رادەیە لە باوکدا نییە.. سۆز و بەزەیی و خۆشەویستی دایک بۆ منداڵەکەی رەمەکی و سروشتییە.. ئەم سۆز و خۆشەویستی و گرینگییپێدانە رەمەکییەش، تەنیا لە دایکی مرۆڤدا نییە.. بەڵکو لە دایکانی هەموو بوونەوەرەکانی کەشدا، رەمەکی و سروشتییە، بێچووەکانیان بە سۆز و خۆشەویسی بە خێودەکەن و شیر و خواردنیان دەدەنێ و، چاودێری دەکەن و پارێزگارییان لێدەکەن.. تا گەورە دەبن و دەتوانن پشت بەخۆیان ببەستن. بۆ نموونە بڕواننە، ئاسکەیەک، مانگایەک، پڵنگێک، مەڕێکی تازە زاو، کە چۆن یەکسەر دەگەشێنەوە و، هەموو ئازارێکی خۆیان لەبیر دەچێتەوە و. بە زمانیان تێر بێچوە تازە زاوەکانیان دەلێسنەوە.. بێچووەکانیشیان یەکسەر بۆنی دایکیان دەکەن و دیاناسن و، دەم بە گوانی دایکیانەوە دەنێن و شیریان دەخۆن.

سۆز و خۆشەویستی دایک زۆر گرنگن و، کارتێکردنێکی ئەرێنی گەورەیان لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵەکەی هەیە..

سەرچاوە
Serchawe

سوودێکی زۆریان هەیە، بۆ مەستکردنی پێداویستییە جەستەیی و دەروونی و هۆشییەکانی منداڵ .. لە ئامێزگرتنی منداڵ و، قسەکردن لە گەڵێدا بە رووخۆشی و بە شیرینی و بە نەرمی و بە زەدەخەنەوە لە لایەن دایکییەوە.. فاکتەرێکی بەهێزە بۆ دروستبوونی پەیوەندییەکی بەهێز، لە نێوان دایک و منداڵەکەیدا.

سۆز لە رووکەشییەکەیدا، ئەوەیە کە دایک رۆژی چەند جارێک، بەپێی پێویست و دەرفەت، جگەرگۆشەکەی لە باوەش بکات و بە سنگی خۆیەوە بینووسێنی.. وەکو وتمان سۆز هەستێکی رەمەکی گەورەیە.. منداڵ تەنیا لەسەر سنگی دایک و باوکیدا هەست بەم سۆزە رەمەکییە دەکات.

ئەو منداڵە بەختەوەرانەی، کە لە قۆناغەکانی گەشەکردنی منداڵییاندا، لە ناو شوورەیەکی سۆز و خۆشەویستیدان و، مەستی سۆز و خۆشەویستی دایکان و باوکانیانن.. لە داهاتوودا دەبنە ژنان و پیاوانی ژیر و هێمن و دانا و لەسەرخۆ.. دەزانن کە چۆن بە شێوەیەکی راست و دروست و لەبار، بە هۆش و بیر و توانایان، بە سەرکەوتوویی هەڵسوکەوت لەگەڵ هەڵوێستەکانی ژیاندا بکەن.

گرنگترین سوودەکانی سۆزی دایک بۆ منداڵ:

١- گەورەترین خواست و بەرزترین هیوای منداڵ، ئەوەیە کە سۆز و خۆشەویستی دایکی بە دەست بێنێ.. سۆزی دایک فریارەسە بۆ ئەوەی منداڵ لە هەموو ترس و دڵەڕاوکێ و نائارامییەک رزگاری بێت.. سۆزی دایک بڕوا و گەشبینی بە منداڵ دەبەخشێت.. منداڵ بە سۆزی دایک گەورە بەبێ و دەژی.. لە کوردەواریدا، کە منداڵێک لە دایک دەبێت، بەم جۆرە پیرۆزبایی لە دایک و باوکی دەکەن (منداڵەکەتان پیرۆزبێ و، بە سۆز و بە خۆشەویستی و نازی دایک و باوکی گەورەبێت و پیبگات).

٢- گرنگیدانی دایک بە منداڵەکەی و، هەستکردنی منداڵ بە سۆز و خۆشەویستی دایکی بۆی.. هۆکارێکی سەرەکییە بۆ ئەوەی هەردوو بەشەکەی ناوچەی (هایپۆکامیس) لە مێشکی منداڵدا، قەوارەی گەورەتربێت.. ئەم ناوچەیەش لە مێشکی منداڵدا، بەرپرسە لە ئاستی زیرەکی و فێربوون و بیرهێنانەوە و زاڵبوون بەسەر فشارە دەروونییەکاندا .. بە تاقیکردنەوەی پراکتیکی و، بە بەراوردکردنی ئەو منداڵانەی کە مەستی سۆز و خۆشەویستی دایکیان بوون، لەگەڵ ئەو منداڵانەی کە لە سۆز و خۆشەویستی دایکیان بێبەش بوون، یا دایکانیان سۆز و خۆشەویستییەکی کەمتریان پێ بەخشیبوون و، بە گرژی و دڵڕەقی و بە توند و تیژی و بێبەزەییەوە، مامەڵەیان لەگەڵ کردوون، ناوچەی (هایپۆکامیس)ی مێشکی ئەم منداڵانە کورتتر و بچووکترە لە مێشکی منداڵانی سۆزپاراو.. ئەوەش ساغبۆتەوە، کە منداڵانی سۆزپاراو لە (١٠ %) دا،

سەرچاوە
Serchawe

ئاستی زیرەکی و فێربوون و بیرهێنانەوە و کۆمەڵایەتییان بەرزترە، لە ئاستی منداڵانی بێبەش لە سۆز و لە خۆشەویتی و لە ناز.

٣- سۆز و گرنگیدانێکی زیاتری دایک بە منداڵە نەخۆشەکەی، دەبێتە هۆی زووتر چاکبوونەوەی.

٤- لە ئامێزگرتنی منداڵ لە لایەن دایکییەوە.. یارمەتی دەردانی هۆرمۆنی (ئۆکسیتۆسین) دەدات لە لەشی منداڵدا .. کە هۆکارێکی گرنگە بۆ چالاکردنی دڵ.. یارمەتی ئەوەش دەدات، کە گازی ئۆکسجین بە ئاسانی و ئاسایی بگات بە خوێن.

٥- ماچکردنی منداڵ لە لایەن دایکییەوە.. هۆکارە بۆ گواستنەوەی هەندێ (بەکتریای سوودبەخش) بۆ منداڵەکەی ، کە یارمەتی منداڵ دەدات، بۆ چالاکردن و بەهێزکردنی سستەمی بەرگری لە لەشیدا.

٦- کە دایک باوەش بە جگەرگۆشەکەیدا دەکات و، بە نەرمی و ناسکی دەست بە سەریدا دەهێنێت و، بە هیواشی بە پشتیدا دەکێشێت.. منداڵەکەی هەست بە ئەوپەڕی دڵنیایی و بە ئاسوودەیی دەکات.. مەستی گەلێ لە پێداویستییە دەروونییەکانی دەبێت.

سوکرات دەڵێ: هەرگیز هەستم بەدڵنیایی نەکردووە.. تەنیا ئەو کاتانە نەبێت کە لەباوەشی دایکمدا بووم.

٧- دایکایەتی هەست و سۆز و شادی و خۆشەیەکی زۆر، بە خودی دایکان دەبەخشێت.. کاتێ کە جگەرگۆشەکانیان لە باوەش دەکەن و بە سنگیانەوە دەنووسێنن.. وا هەست دەکەن کە جیهان هی ئەوانە و، مەستی رەمەکی دایکایەتی دەبن.

٨- ئەو منداڵانەی لە هەرەتی منداڵییاندا، مەستی سۆز و خۆشەویستی دایکان و باوکانیان دەبن و.. بە سۆزداری و خۆشەویستی و رێزگرتن و کۆمەڵایەتی و بە پرەنسیپە دەروونییەکان پەروەردە دەکرێن.. کەمترینی ئەو هەرزەکارانەن، کە لە هەرزەکاریدا لارێ دەبنەوە و تووشی هەڵە دەبن.. دووریشن لە سەرکێشی هەوەسبازی و مەیل و سۆزداری و خۆشەویستیی نادورست.. بە دروستی و ژیری و بە رێکیش هەڵسوکەوت لەگەڵ قۆناغەکان و گۆڕانکارییەکانی ژیاندا دەکەن.

دیگۆن راسکن دەڵێ: کەمێک خۆشەویستی بە منداڵەکەت ببەخشیت.. لە پاداشتی ئەو خۆشەویستییەت سوودێکی زۆرت دەبێت.

گۆڵدن دەڵێ: کە دایکم منی خۆشبوێت.. منیش هەموو جیهانم خۆشدەوێت.

لێکۆڵینەوە لە گرنگی سۆزی دایک بۆ منداڵەکەی:

تا ئێستا چەندین توێژینەوە و لێکۆڵینەوە و تاقیکردنەوەی پراکتیکی لە لایەن دەروونناسانی منداڵان و پزیشکە

بەشی دوویەم

پسپۆرەکانی بواری تەندروستی و گەشەکردنی منداڵانەوە، دەربارەی گرنگی و سوود و کارتێکردنی سۆز و خۆشەویستی دایک بۆ منداڵەکەی ئەنجام دراون.

لە لێکۆڵینەوەیەکی تازەدا، کە لە لایەن چەند پسپۆڕێکی دەروونناسی منداڵان و، چەند پزیشکێکی تەندروستی منداڵان، کە لە نەخۆشخانەی فێیرکاری (سانت لویس) سەر بە (زانکۆی واشنتۆن) لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەنجام دراوە.. لەم لێکۆڵینەوەیەدا (٩٢) منداڵ بەشدارییان تێدا کرد.. تەمەنی منداڵەکان لە (٤) ساڵەوە بۆ (١٠) ساڵ بوون، لە ماوەی لێکۆڵینەوەکەدا چەند جارێک بە (لەرینەوەی موگناتیسی) وێنەی مێشکی منداڵە بەشداربووەکانی لێکۆڵینەوەکەیان گرتن.. گەیشتنە ئەو ئەنجامەی کە سۆز و خۆشەویستی دایک بۆ منداڵەکەی، گەشەکردنی مێشکی منداڵەکەی خێراتر دەکات.. بە تایبەتیش پێش ئەوەی کە تەمەنی منداڵ بگات بە شەش ساڵان، کە بە گرنگترین و بە هەستیارترین و بنەماترین قۆناغی ژیان دادەنرێت.. قۆناغی پێشبینیکردنی کەسایەتی داهاتووە.

رۆبەرت مایەر مامۆستای یاریدەدەر و، پسپۆر لە پزیشکی دەروونی و، شارەزاش لە رەوشتە مرۆییەکان لە (زانکۆی کالیفۆرنیا) لە ئەمریکادا، ئاماژەی بە ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوەیە کرد و، وتی: لێکۆڵینەوەکە ئەوەی بۆمان ساغکردەوە، کە سۆز و خۆشەویستی دایک بۆ منداڵەکەی، فاکتەرێکی زۆر گرنگە بۆ زووترکردن و خێراترکردنی بنیاتنانی مێشکی منداڵ.. کاریگەرییەکی باش و ئەرێنیشیی هەیە لەسەر ژینگەی دەروونی و کۆمەڵایەتی منداڵ.

ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە ئەوەشی دەرخست، کە ئەو منداڵانەی بەختەوەرن لە ماڵەوەدا، بە سۆز و بە خۆشەویستی گۆش و گەورە کراون.. مێشکیان بە پلە و بە ئەندازەیەکی گەورە پێشکەوتووە.. کە ئەم رادە گەشەکردن و پێشکەوتنە، لە مێشکی ئەو منداڵە بەدبەختانەدا بەدی ناکرێن، کە لە ماڵەوەدا بێزراو و پشتگوێ خرابوون و، لە سۆز و لە خۆشەویستی دایکان و باوکانیان بێبەش بوون و، بە تووڕەیی و توندوتیژی و بە دڵڕەقی رەفتایان لەگەڵدا کردوون.

لە ئەنجامی ئەو تاقیکردنەوەیەدا، ئەوە لە لای دەروونناسان بەرجەستەبوو، کە لە نێوان پێشکەوتنی دروستی ناوچە سەرەکییەکانی مێشک کە کاریگەرییان لە ژیانی مرۆڤدا هەیە، لەگەڵ ئەو سۆزداری و خۆشەویستییانەی کە تێیدا دەژین، پەیوەندییەکی راستەوخۆ هەیە.
پرۆفیسۆرجوان لوبی پسپۆر و شارەزا لە پزیشکی دەروونناسی منداڵان لە کۆلێژی پزیشکی لە (زانکۆی واشنتۆن) لە ئەمریکا.. کە پێشتر هەر لەم بوارەدا و، لە بارەی هەمان بابەتەوە چەند توێژینەوە و لێکۆڵینەوەیەکی ئەنجام دابوو.. خاتوو جوان ئەندامێکی سەرەکی و کارای گرووپی ئەم لێکۆڵینەوە تازەیەش بوو، لە بارەی دەرەنجامی لێکۆڵینەوەکەوە

بەشی دوویەم

دەڵێ: ئەم لێکۆڵینەوەیە بەڵگەی زۆر بەهێزمان پێشکەش دەکا، کە زووەختی گرنگیدانی دایک بە منداڵەکەی زۆر گرنگە بۆ گەشەکردنی تەندروستی مێشکی منداڵەکەی بە شێوەیەکی ئەرێنی، کە کاریگەری لەسەر تەندروستی گشتی هەیە.

پرۆفیسۆر جوان لوبی هەر لە بارەی لێکۆڵینەوە تازەکەوە، دەڵێ: توێژینەوەکانی پێشوتر گرنگی هەستکردنی منداڵانیان لە ساڵە یەکەمەکانی تەمەنیاندا پشتگوێ خستبوون.. ئەو زیانانەی کە لە ئەنجامی بێبەشکردنی منداڵ، لە بەزەیی و سۆز و لە خۆشەویستی تووشی مێشکی منداڵ دەبن.. ناتوانرێت لە ساڵانی داهاتووی تەمەنیدا، قەرەبوو بکرێنەوە.. تەنانەت گەر کەسوکاری شێوازی پەروەردەکردنیشی بگۆڕن.. ئەمەش پسپۆرانی بە ئاگاهێنانەوە، کە جەخت لەسەر گرنگی هەستی منداڵ بکەن و، بە رادەی پێویست سۆز و خۆشەویستیی هەبێت، کە هەموو باشییەکانی تر دەستەمۆی دەبن.

دایکان و باوکانی بەسۆز و دڵسۆز:

کوردیلەکانمان جگەرگۆشەمانن.. هیوای داهاتووی کوردستانن.. لەسەرمانە کە بە رادەی پێویست بە سۆز و بە خۆشەویستی گۆشیان بکەین.. لەسەرمانە کە بە هەستی کوردایەتی و بە کوردستان پەروەری پەروەردەیان بکەین .. بێگومان چارەنووس و داهاتووی کورد و کوردستان، بەندە بە رادەی دڵسۆزیمان بۆ منداڵەکانمان و، بەندن بە شێوازی دروستی پێگەیاندنیان.. بە بەخشینی سۆز و خۆشەویستیمان پێیان.. ئەمەش ئەرکێکی زۆر پیرۆزە و گرنگترین پێویستی ئەستۆمانە.. پشکی شێری شانازی لە هێنانەدی ئایندەیەکی گەشتر و شیاوتر بۆ کورد و کوردستان، بەر ئێمەی دایکان و باوکان دەکەوێت.. هەر نابەڵەدی و خەمساردی و هەڵەیەک، هەر کەمتەرخەمییەک لە گۆشکردن و پەروەردەکردن و لە ئاراستەکردن و لە رێنمایی کردنی جگەرگۆشەکانمان.. دەبنە هۆی ئەوەی کە ئاکامێکی نەرێنییان لێبکەوێتەوە.. کە هەر هەمووومان لە ئاکامێکی نەخوازراوی وادا لێی بەرپرسین و، هەمووشمان باجێکی زۆری هەڵە و کەمتەرخەمییەکانمان دەدەینەوە.. پەشیمانیش بێهوودەیە.

ئەلیزابێس ماخ دەڵێ: لە کاتی ئەنجامدانی پەروەردەکردنی منداڵەکانماندا، هەر هەڵەیەک بکەین، دەبێتە هۆی دۆڕاندنی جەنگێک کە لە پێناوی پاشەڕۆژێکی باشتردا دەستمان داوەتی.

(*) رەزا شوان: نووسەرێکی بواری ئەدەبی منداڵانە.. لە ساڵی (١٩٤٦) لە (کەرکوک) لە باشووری کوردستان لەدایکبووە.. لە ساڵی (١٩٩٩) ەوە، لەگەڵ خێزانەکەیدا لە شاری (بێرگن) لە وڵاتی نەرویج دەژین.

٢٩ی جوولای ٢٠١٦

سوود و زیانەکانی (ئایپاد) بۆ منداڵان.

شۆڕشی تەکنۆلۆژیا و شەپۆلەکانی داهێنان درێژەیان هەیە و ناوەستن.. ڕۆژ لە دوای ڕۆژ دەزگای ئەلیکترۆنی سەیر و سەمەرەتر دروست دەکرێن و دێنە کایەوە، ئەم داهێنانانەش لە هەموو بوارەکاندا گۆڕانکارییەکی ریشەییان لە ژیانماندا کردوون.. ئاسانکارییەکی زۆریان بۆ کردووین، بۆ ئەوەی بە ئاسانی و بە خێراییەکی زیاتر ئەرکەکان و کارەکانمان ڕاپەڕێنین و ئەنجامیان بدەین.. لە ڕاستیشدا تەکنۆلۆژیای تازە کەلێنێکی گەورەشی خستۆتە نێو خەڵکییەوە دەتوانین زۆر بە ئاسانی ئەم ڕاستییە لە خێزانێک و لە ماڵێکدا بەدی بکەین.. دەبینین هەریەکە لە ئەندامانی خێزانێک تەلەفۆنی تایبەتی خۆی بەدەستەوەیە و نوقمی تایبەتییەکانی خۆی بووە و، ئاگای لەوانی تر نییە.. لە ئەمڕۆدا ئەم دیاردە نەرێنییە منداڵەکانیشیانی گرتۆتەوە.. منداڵانیش یا خەریکی ئینتەرنێت یا یارییە لێزەرییەکانن یا بوونە بە خاوەنی دەزگای ئایپاد.. پێ بە پێی دایک و باوک و خوشک و براکانیان، ئەمانیش بە هەوەسی خۆیان، گەشت بە یارییەکان و بە بابەتە هەمەجۆرە و هەمەڕەنگە ڕەنگاوڕەنگەکانی ئایپاتەکانیاندا دەکەن و، زیاتر لە گەورەکان تێیدا قاڵبوونەتەوە و باشتریش لەوان بەکاری دەهێنن.. منداڵان هێندە هۆگری ئایپاد بوونە، نە وەکو جاران پێکەنینی شیرین و، زاق و زیق، نە زریک و هۆڕ و، نەیاری خۆش و ڕاکە و وەریان ماون.. نە وەکو جاران بە لای بووکەڵەکانیان و بە لای پاسکیلەکانیاندا دەچن.. نە وەکو منداڵانی پێش خۆیان تامەزرۆی گوێگرتنی چیرۆک و نەزیلە خۆشەکانی باپیرە و داپیرە گیانن.. ئایپاد و ئینتەرنێت گۆشەگیر و تەنیاویستی کردوون و، هەموو کاتێکی لێیان داگیرکردووە، تەنانەت تووشی کەم نووستن و خەوزڕانیشی کردوون.

(ئایپاد) دەزگایەکی تەکنۆلۆژی تازەی زیرەکە، قەوارەیەکی بچووک و گونجاوی هەیە و، هەڵگرت و بەکارهێنانی ئاسانە و، بە پەنجە بەکاردەهێنرێت.. لە ئەمڕۆدا ئەگەر نەڵێم هەموو منداڵانی وڵاتە پێشکەوتووەکان، ئەوا بەشی هەرە زۆری

منداڵەکانیان خاوەنی ئایپادن و ئایپاد بووە بە پێویستییەکی گرنگیان و بە بەشێک لە ژیانیان .. ئایپاد دەزگایەکی یاری و فێرکارییە، منداڵان لە رێی ئایبادەوە فێری گەلێ یاری و زانست و زانیاری هەمەچەشنە دەبن.. لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا، ئایپاد وەکو هۆیەک بۆ فێرکردن و پەروەردەکردن وەرگرتن، سوودێکی زۆریان لێبینیوە.. خەریکە ئایپاد جێی پەرتووکەکانی قوتابخانەی بنەڕەتی بگرێتەوە.. هەر قوتابییەک دەبینی ئایپادی خۆی هەیەوە و لە جێبەجێکردنی ئەرکەکانی و، وانەکانی قوتابخانەدا تا رادەیەکی زۆر سوود لە ئایپاد وەردەگرێت.

ئایپاد هەروەکو ئینتەرنێت، دەزگایەکی دوو لایەنییە.. سوودی زۆر باش و، زیانی مەترسیداریشی هەیە.. دەکەوێتە سەر چۆنییەتی بەکارهێنانی، گەر منداڵان بە باشی بەکاری بهێنن، سوودێکی نایاب و گرنگی دەبێت، گەر هاتوو بە خراپیش بەکاری بهێنن، زیانێکی مەترسیداری لەسەر ئەمڕۆ و داهاتووشیان دەبێت.. لەوانەشە منداڵانی ساویلکە، هەست بە زیان و مەترسییەکانی نەکەن.

دەزگاکانی تەکنۆلۆژیا، بە ئایپادیشەوە، هەرچەندە سەیر و سەمەرەشبن.. بێگومان لە داهێنان و لە دروستکردنی زادەی بیر و هۆش و دەستی مرۆڤن.. هەر مرۆڤیش دروستی کردوون و بەرنامە و بابەتەکانی بۆ دارشتوون، ئەگینا ئەم دەزگایانە شتی ئەفسووناوی و خەیاڵی نین.. کۆد و جڵەو و کۆنترۆڵیان لە دەستی مرۆڤ دایە، چۆن بیەوێت و ئارەزوو بکات بەو شێوەیە بەکاریان دەهێنێت.

ئەوەش دیمەنێکی سروشتییە، کە منداڵێک دەبینین ئایپادێکی بە دەستەوەیە و، زیرەکانە بە کاری دەهێنێت.. سەیری ڤیدیۆکانی دەکات و، جۆرەها یاری لەسەر دەکات.. بەڵان ترس و نگیەرانی ئێمە لە خراپی بە کارهێنان و ئالوودەبوونی منداڵانە لە بەکارهێنانی ئایپاد.. منداڵان ناتوانن کۆنترۆڵی خۆیان بکەن.. رۆژانە زیادەڕۆیی لە ماوەی بەکارهێنانی ئایپاد دا دەکەن و.. گۆشەگیر و مات دەبن و ئاگایان لە دەوروبەرەکەیان نەمایێنی.. ئایپاد لە زۆر رووە بە ئەرێنی و نەرێنی کاری تێکردوون.

چۆن دەزانن کە منداڵەکانتان ئالوودەی ئایپاد بوونە؟

کە منداڵ ئالوودەی ئایپاد ببێ و، ببێت بەشێکی سەرەکی لە ژیانیدا.. هەر وەکو چۆن جگەرەکێشی ئالوودە بوو، زۆر زەحمەتە بەبێ جگەرە ئارام بگرێت و لە بیری خۆی بباتەوە.. بەم شێوەیەش منداڵی ئالوودەبوو بە بەکارهێنانی ئایپاد، گەر بەکارهێنانی لێ قەدەغەبکرێ، ماخۆلانی پێدەکەوێت. ئەمانەی خوارەوە،

بە کورتی هەندێکن لە نیشانەکانی منداڵانی ئالوودەبوو بە بەکارهێنانی ئایپاد:

١- منداڵانی ئالوودەبوو بە بەکارهێنانی دەزگای ئایپاد بەبێ ئایپاد، هەست بە دڵەڕاوکی و خەمباری و نائارامی و دڵتەنگی دەکەن.. گەر بەکاری بهێنێتەوە یەکسەر هێور و ئارام دەبنەوە.

٢- بەراورد بە جاران کە لە ماوەیەکی کەمدا خۆشنوود دەبوون لە ئێستادا ماوەیەکی زیاتر پێدەچێت.

٣- بایەخ بە یاری و بە چالاکییەکانی پێشوویان نادەن، کە پێشتر چەژ و خۆشییان لێیان وەردەگرتن.

٤- بۆ ئەوەی لە کێشەکانی و هەستە نەرێنییەکانیان رابکەن، بۆ نموونە گەر لەگەڵ خوشک و برا و هاوڕێکانیاندا هەرایان بووبێت، خۆیان گیل دەکەن و، خەریکی بەکارهێنانی ئایپادەکانیان دەبن.

٥- هەوڵدەدەن بە دزی دایک و باوکییانەوە و.. دوور لە چاودێریکردنیان ئایپادەکانیان بەکاربهێنن.

سوودەکانی ئایپاد بۆ منداڵان:

١- ئایپاد هۆییەکی باشە ، بۆ فێرکردن و فێربوون و پەروەردەکردن و وەرگرتنی زانست و زانیاری.

٢- ئایپاد یارمەتیدەری باشی قوتابییانە بۆ خوێندنەوە و، بۆ جێبەجێکردنی ئەرکەکانی قوتابخانەیان.

٣- لە رێی ئەو یارییانەی کە لە ئایپادا هەن، منداڵان سەرقاڵ دەبن و، هەست بە خەمباری ناکەن.

٤- لە ئایپاد دا، زیاتر لە (بیست هەزار) راهێنانی پراکتیکی زانیاری هەمەجۆرە هەیە.. ئەمەش ئاماژەیە بۆ رادەی سوودە زانیارییەکانی ئایپاد بۆ منداڵان.

٥- ئایپاد تەنها یارمەتیدەری منداڵان نییە بۆ خوێندنەوە، بەڵکو یارمەتیشیان دەدات بۆ نووسین.

٦- شێوەی ئایپاد و ئاسانی هەڵگرتن و بەکارهێنانی، زۆر گونجاوە بۆ منداڵانی خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان، بە تایبەتیش بۆ ئەو منداڵانەی کە کێشەی جووڵانەوەیان هەیە.

٧- ئایپاد یارمەتیدەرێکی باشی منداڵانە، بۆ فێربوونی زمان و بۆ شارەزاییەکی زیاتر لە زماندا.

٨- ئایپاد چەژی هونەری بە منداڵان دەبەخشێت.. چەندین گۆرانی خۆش لە ئایپادەوە فێردەبن.

٩- رۆشنبیری ئەلیکترۆنی زۆر گرنگە، چونکە چاوی منداڵان دەکاتەوە و نابەڵەدیش نابن و دەززانن لە جیهاندا چی هەیە.. مافی خۆشیانە کە لە رەوتی پێشکەوتن و، لە سەردەمەکەیان دوانەکەون.

١٠- بەکارهێنانی ئایپاد لە کۆمەڵدا بڵاوبۆتەوە، بۆیە ئایپاد بووە بە پێویستییەکی منداڵانیش، پێویستە لە پرۆگرامەکانی خوێندندا دابنرێت و، کادری شارەزاش فێریان بکات تا بە دروستی بەکاری بهێنن.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

زیانەکانی ئایپاد بۆ منداڵان:

پسپۆری چارەسەری سروشتی، خاتوو (لۆرنا تایلۆر) دەڵێ: شێوازەکانی ژیانی نوێ و، بە زۆری بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیا، کاریگەرییەکی زیانبەخشیان لەسەر تەندروستی و ماسوولکەکان و ئێسکەکانی منداڵان هەیە.. گەر لە ئێستادا لە قوتابخانە و لە ماڵەوەدا چارەسەرنەکرێن، لە ئایندەدا کارگەرییەکی درێژخایەنیان لەسەر منداڵان و کۆمەڵگاش دەبێت.. بۆیە زۆر پێویستە کە خووی تەندروستیان پێببەخشین.

دەروونناسی بەریتانیش، دکتۆر (ریتشارد هاوس) گەورەی وانەبێژان لە زانکۆی (وینشیستەر) دەڵێ: دانی ئایپاد بە منداڵان، دەگاتە ئاستی بە خراپی رەفتارکردن لە گەڵیاندا "درێژەی پێدەدا و دەڵێ: دەزگا زیرەکەکان.. زیانێکی زۆر بە منداڵان دەگەیەنن، پێویستە لەسەر دایکان و باوکان وریابن لەوەی، کە گەشەکردنی منداڵاکانییان رووبەڕووی کارەسات ببێتەوە.

زیانەکانی ئایپاد بۆ منداڵان لە ئالوودەبوونە لە بەکارهێنانیدا، ئەمانە هەندێکن لە زیانەکانی ئایپاد:

١- زیادەڕۆیی و ئالوودەبوون لە بەکارهێنانی ئایپاد، کە بە هۆی پەنجەوە بەکاردەهێنرێت.. دەبێتە هۆی لاوازبوونی ماسوولکە وردەکانی دەست و پەنجەکانی منداڵان کە پێویستییان پێیان هەیە بو گرتنی پێنووس و نووسین لەسەر کاغەز.. لەوانەشە لە داهاتووتدا پەنجەکانیان بێهێز و لاوازبن.
٢- لە ئەنجامی وردڕوانین لە خاڵێک و، کارتێکردنی ئەو تیشکانەی کە لە پەردەی ئایپادەوە بەر چاوی منداڵان دەکەون.. چاوەکانیان سوورەوەبن و، ئەسرینیان وشک دەکات و دووچاری چاوئێشە و، پرتەپرتی چاو دەبن و، ناچاردەبن کە چاوێلکەی پزیشکی بەکاربهێنن.
٣- لە ئەنجامی زۆر دانیشتن و خۆچەمانەوە و مل لارکردنەوە بە دیار ئایپادەوە بۆ ماوەیەکی زۆر.. لەوانەیە دەمارەکانی ملی منداڵان رەقبن و.. پشتیان ئازاری ببێت و کووڕبن و.. ملیان لاربێت.
٤- ئایپاد کاریگەری لەسەر پەردەی پارستنی مێشکی منداڵان هەیە، چونکە مێشکی منداڵان، دوو هێندەی مێشکی گەورەکان تیشکەکانی (میکرۆوایڤ) دەمژێت، کە لە ئایپادەکانیانەوە بڵاودەبنەوە.
٥- ئایپاد منداڵان خاو تەمەڵ دەکات ، ئارەزووی هەڵسان و چالاکی و وەرزشکردنیان نامێنێ.. هەر بە دانیشتنەوە و لەگەڵ بەکارهێنانی ئایپادا، شتی زۆر دەخۆن و قەڵەودەبن و کێشیان زیاد دەکات و، بە هۆی کێش زیادبوونەوەش، تووشی چەند نەخۆشییەک دەبن.

سەرچاوە
Serchawe

٦- منداڵان کە ماوەیەکی زۆر بە بەکارهێنانی ئایپاد بەسەردەبن. توانای خوێندنەوەیان لاوازدەبێ و، وەکو پێویست وانەکانیان ئامادە ناکەن و، گوێش نادەن بە جێبەجێکردنی ئەرکەکانی قوتابخانەیان.

٧- تووشی خەوزڕان و ئاڵۆزی و کەم نووستن دەبن.. وەکو پێویست نانوون، چونکە دەیانەوێت زۆرترین کات و تا شل و کوت و بێزاردەبن.. بە ئایپادەکانیان یاری بکەن.. ئەمەش کاریگەرییەکی خراپی لەسەر تەندروستی و هۆش و بیرکردنەوە و وەبیرهێنانەوەیان هەیە.

٨- دووچاری گرژی و تووڕەیی و دڵەڕاوکێ و هەڵچوون دەبن و بە رەقی و وشکی وەڵام دەدەنەوە.

٩- منداڵان لە ئەنجامی سەیرکردنی ئەو یارییە توندوتیژ و نەرێنییانەی کە لە ئایپادا سەیریان دەکەن و، سەرسامی پاڵەوانێتی کاراکتەرەکانیان دەبن، هەندێ رەفتاری نەرێنی لێیان سەرهەڵدەدەن، وەکو: شەڕانگێزی و دەستوەشاندن و زۆرانبازی و کەلەڕەقی و ملهوڕی و... هتد. پاراوبوونیان بەم رەفتارانە و، بەرجەستەبوونیان لە بیر و هۆشیاندا، کاریگەرییەکی خراپیان لەسەر رەفتارەکانیان دەبێت، دەبینین بە گژی خوشک و براکانیان و هاوڕێکانیاندا دەچن و.. یاخی و بەلەسە دەبن و.. لە رووی دایک و باوک و مامۆستاکانیان هەڵدەگەڕێنەوە.. پێشێلی یاساکانی قوتابخانە دەکەن.

١٠- بەشێکی زۆری منداڵان لە ئەنجامی ئالوودەبوونیان بە بەکارهێنانی ئایپاد.. تووشی گۆشەگیری و خەمباری و کەمدوویی بوونە.. لەگەڵ خێزانەکانیاندا، نایەنە سەر خوانی پێکەوە نانخواردن.

١١- ئایپاد هۆکارێکە بۆ لاوازکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.. پەیوەندییەکانی نێوان خەڵکی لاواز دەکات.. منداڵانیش وەکو جاران چالاکییان نییە و، یاری و وەرزشی بە کۆمەڵ ناکەن.

١٢- لەوانەیە ئالوودەبوون بە بەکارهێنانی ئایپاد و ئینتەرنێت.. هۆکاربێت بۆ تووشبوون بە چەندین نەخۆشی مەترسیدار، وەکو: شێرپەنجە، هەوکردنی مێشک، ژانەسەر، ما دووبوونی دەمارەکان، نەخۆشییەکانی پێست، چاوکزی، پشتکووڕی، مل لاری، چەندین نەخۆشی دەروونی و...هتد.

هەنگاوەکانی کەمکردنەوەی ئالوودەبوونی منداڵ بە ئایپاد:

ئاکادیمیای ئەمریکی بۆ پزیشکی منداڵان، ئەوەیان رادەسپاردووە، کە منداڵانی تەمەن لە دووساڵ کەمتر نابێت لە بەردەم پەردەی تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت و ئایپاد دا، کات بەسەربەرن، خۆ ئەگەر پێویستیش بکات، نابێت لە ١٥ بۆ ٢٠ خولەک زیاتر بمێننەوە. بەڵام منداڵانی تەمەن سەرووی دوو ساڵان، پێویستە رۆژانە لە ٢ کاتژمێر زیاتر نابێت دەزگاکانی تەکنۆلۆژیا (ئینتەرنێت ، ئایپاد) بەکاربهێنن.. دایکان و باوکانی دڵسۆز و میهرەبان: منداڵەکانتان ئالوودەبوونە یا ئالوودە نەبوونە بە بەکارهێنانی ئایپاد، دەتوانن سوود لەم ئامۆژگارییانەی خوارەوە وەربگرن:

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

١- لەگەڵ منداڵەکانتاندا بدوێن.. بزانن هۆگری بینینی چ بابەتێکن لە ئایپاد دا.. بۆ ئەوەی بۆ شتە باشەکان هانیان بدەن و، یارمەتیشیان بدەن بۆ دوورکەوتنەوە، لەو شتانەی کە لە ژیانیاندا زیانی پێدەگەیەنن، وەکو: توندوتیژی و شەڕانگێزی یا هەوەسبازی، یا هەر بابەتێکی زیانبەخشی تر.

٢- لەسەر کاتێکی گونجاو بۆ بەکارهێنانی ئایپاد لەگەڵ منداڵەکانتاندا رێبکەون، پێش تەوابوونی کاتی یاریکردنیان ئاگاداریان بکەنەوە، تا ئامادەی کاتی کۆتایی پێهێنابن و، فێربن کە رێز لە کات بگرن.

٣- چالاکی جۆراوجۆری تر بۆ منداڵەکانتان دابین بکەن وەک یاریکردن لەگەڵ هاوڕێکانیان، تا ئەوە بزانن کە یاریکردن لە ئایپاد دا یەکێکە لە چەندین چالاکی تر بۆ بەسەربردنی کاتەکانیان بە خۆشی.

٤- پێویستە دایکان و باوکان و کەسوکار پێشەنگ و نموونەبن بۆ منداڵەکانیان، لە بەکارهێنانی ئینتەرنێت و تەلەفۆنی زیرەکدا.. دایک چۆن دەتوانێت داوا لە منداڵەکەی بکات و پێی بڵێت نابێت ئایپاد بەکاربهێنێ، لە کاتێکدا کە خۆی بە درێژایی کات تەلەفۆنەکەی بە دەستەوەیە و بەکاری دێنێ.

٥- کاتێ کە منداڵەکانتان ئایپاد بەکاردەهێنن.. پێویستە ئێوەی دایکان و باوکان چاودێرییان بکەن.

٦- پێویستە منداڵان ماوەیەک بەر لە نووستن.. کۆتایی بە بەکارهێنانی ئایپاد بهێنن.. ناشبێت لە ژوورەکانی نووستنی منداڵاندا تەلەفزیۆن و داتە و ئایپاد و دەزگای یاریکردنی ئەلیکترۆنی هەبن.

٧- وریابن و رێنمایی منداڵەکانتان بکەن، کە پێویستە لە ئینتەرنێت و ئایپادا ئەو یاری و بابەتانە هەڵبژێرن کە لەگەڵ تەمەنیاندا دەگونجێن.. گەر وا نەبوو، پێی بڵێ بۆت نییە ئەم یارییانە بکەی.

٨- دەتوانن کۆد (وشەی نهێنی) بۆ دەزگاکانیان دابنێن، تا نەتوانن بە ئاسانی بەکاریان بهێنن.

٩- پێویستە شوێنی بەکارهێنانی داتە و ئایپاد، شوێنێکی گشتی بێت لە ماڵدا، تا چاودێری بکرێن.

١٠- پێویستە دایکان و باوکان دوودڵ نەبن و شەرم نەکەن، گەر زانییان منداڵەکانیان ئالوودەی بەکارهێنانی ئایپاد بوونە.. چارەسەری گونجاویان نییە.. داوای یارمەتی لە کەسانی پسپۆری ئەم بوارە بکەن، تا یارمەتیان بدەن و، هەنگاوەکانی چارەسەری گونجاویان بۆ دەستنیشان بکەن.

لە کۆتاییدا، ئێمە لەگەڵ ئەوەدا نین، کە ئینتەرنێت و ئایپاد لە منداڵان قەدەغەبکرێن.. نابێت منداڵان لە شارستانی و لە پێشکەوتن دابڕێن و.. لە بەکارهێنانی دەزگا تازەکانی تەکنۆلۆژیادا نابەڵەدبن.

بەڵام پێویستە لەژێر چاودێری و کۆنترۆڵی ئێمەدابن و.. رێنمایی راست و دروستیان بکەین.

١٠ی جوولای ٢٠١٦

گرنگی لای لایە بۆ منداڵان.

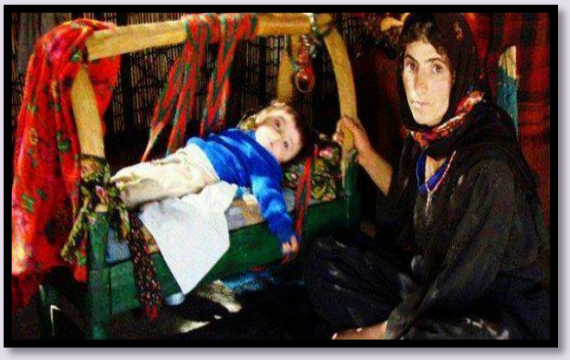

لامارتین دەڵێ: جوانترین هۆنراوە لە سەرانسەری جیهاندا لای لایەی دایکانە.

لای لایە بەشێکە لە ئەدەبی منداڵان و لە ئەدەبی فۆلکۆری.. لای لایەی کوردیش بەشێکی ڕەسەن و گرنگە لە ئەدەب و لە گۆرانیی منداڵانی کوردمان.. بەشێکە لە کەلەپووری ئەدەبی کوردیمان.

بە بۆچوونی ئێمە زاراوەی (لای لایە) لە زمانی کوردی دا، لە وشەی (لال) یا (لالە) دوە وەرگیراوە، کە بۆ خۆشەویستی و ئاسانی بە منداڵ دەڵێین: (لال) یا (لالە کە) واتا (بنوە)، با واتا و چاوگی زاراوەی (لای لایە) بۆ فەرهەنگسازان و شارەزایانی زمانی کوردیمان بهێڵینەوە.

لای لایە بەشێکە لە گۆرانی فۆلکلۆری، دانەری هۆنراوەکان و یەکەمین ئاوازدانەرەکانیان نادیارن.

هۆنراوەکانی لای لایە، سووک و ساکارن، وشەکانیان هەر وەکو دڵپاکی و بێتاونی و ناسک و جوانی و شیرینی منداڵان، سادە و ئاسان و شیرین و ڕەوانن. سەرواى هۆنراوەکان ناسک و ئاسانن.. ئاوازەکانیان خۆش و سۆزدارن.. چونکە لە ناخی دەروونی پڕ لە سۆز و خۆشەویستیی دایکانی دڵسۆز و بەسۆز و میهرەبانەوە هەڵقوڵاون.. بۆیە کە گوێمان لە لای لایە و لاواندنەوەی و لۆرینی بە کوڵی دایکان دەبێت.. یەکسەر ناخمان دەبزوێ و، تەزوو بە دڵ و لەشماندا دێت.

دایکان تەنها بۆ ژێرکردنەوە و خەوبردنەوەی کۆرپەکانیان لای لایە نائێن و نالاوێننەوە.. بەڵکو زۆر جاریش لە گەڵ لای

لایەدا.. گوزارشت لە سۆز و لە خەم و، لە ناسۆرییە پەنگخواردووکانی دەروونیشیان دەکەن و، هیوا و راز و خەم و گلەیی و خۆزگەکانیان هەڵدەڕێژن.

لای لایەی منداڵان (دەنگ) و (جووڵە) یە.. واتا دایکان لەگەڵ وتنی لای لایە و گۆرانیدا.. بە نەرمییش لانک یا بێشکەی یا جۆلانییەکانی یا هەلۆرکی کۆرپەکانیشیان رادەژێنن و پاڵدەنێن.. دوای کەمێک منداڵەکانیان خاودەبنەوە و، باوێشک دەدەن و، بە خۆشی و دڵنیاییەوە خەویان لێدەکەوێت و، نوقمی خەوێکی خۆش دەبن..

شاعیری نەمری گەلەکەمان (فایق بێکەس) لە شیعری (دایک) دا بەم شێوەیە باس لە شەونخونی دایک دەکا: (بە لای لایە و گۆرانی... رایژەندووم تا بەیانی)

(سۆزان ئیزاکس) دەڵێ: دایک دەبێ ئەوە بزانێت، ئەو چەند خولەکەی پێش نووستن، کە لەگەڵ منداڵەکەیدا بەسەری دەبات.. منداڵەکەی وا هەست دەکات، کە دایکی لە هۆشیدایە و، تاریکیش ناتوانێت بیترسێنێت و قووتی بدات.

لە لای لایەدا، چوار خەسڵەت بەدی دەکرێن:

١- **تایبەتمەندی:** گومان لەوەدا نییە کە لای لایە بە زۆری تایبەتە بە دایکانەوە .. واتا پەیوەندییەکی بتەوی بە سۆزی دایکانەوە هەیە، دایکان داهێنەری لای لایەن.. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ، کە باوکان رۆڵیان نییە و بێسۆزن و، لە (دەرەوەی کەوانە) دا.. بەڵام ئەمە راستییەکی حاشا هەڵنەگرە.. ئەو سۆز و بەزەیی و، دەنگخۆشی و ناسکی و نەرمییەی کە لە دایکاندا هەن.. بەو رادەیە لە باوکاندا نین.. بە دەگمەن دەبینین و دەبیستین، کە باوکێ دابنیشێت و لانکی کۆرپەکەی رابژەنێ و لای لایەی بۆ بکات.. ئەم سۆز و خۆشەویستییە تایبەتییەش، تەنها لە دایکانی مرۆڤدا نین، بەڵکو ئەم سۆزە جیاوازییەی دایکایەتی، بێگومان لە دایکانی گیانەوەرانی تریشدا هەن.

ناپلیۆن دەڵێ: داهاتووی منداڵ.. بەندە بە دایکییەوە.

بە کورتی لای لایە و لاواندنەوە بۆ منداڵان، بە دەنگی ناسکی دایکان شیرینتر و خۆشتر و جوانترە و، کاریگەرییەکی زیاتریشی لەسەر دەروونی منداڵان هەیە. چونکە منداڵان بەر لە هەموو کەسێک و لە هەموو کەسێکیش زیاتر بە دەنگ و بە ڕە گ و بە سۆز و خۆشەویستیی دایکانیان ئاشنا دەبن، دەنگی دایکیانیان، سەدا و سۆز و خرۆش و چێژێکی تایبەتیی هەیە بە لایانەوە.. شادی و خۆشی و گەشییەکی تایبەتیان پێدەبەخشن.

سەرچاوە
Serchawe

٢- **یەکسەری:** لەگەڵ دەستپێکردنی دایکان بە کۆپلەی یەکەمی لای لایە بۆ منداڵەکانیان.. دانامێنن و یەکسەر ئیلهامیان بۆدێت و، بێ ئەوەی کە لە کێش و لە سەروای هۆنراوە بزانن.. بە سروشتی بەیتی ئاسایی کێشدار و سەرواداریان بۆ دێت و، گوزارشت لە ناخی خۆیان دەکەن.. زۆر جار لە دایکانم پرسیوە، ئەم دێرە خۆشە فۆلکولۆرییانەتان لە کێ بیستوون، یا لە کوێوە وەرتان گرتوون ؟ لە وەڵامدا دەیانووت: لە کەسمان وەرنەگرتوون.. یەکسەر لە کاتی لای لایە و لاوانە و لۆریندا، بە خەیاڵماندا هاتوون و بۆ کۆرپەکانمان وتوون.

٣- **تایبەتمەندی ئاوازەکانی لای لایە:** ئاوازەکانی گۆرانییەکانی لای لایە بۆ منداڵان، زۆر لە یەکەوە نزیکن و، تایبەتمەندییان پێوە دیارە.. هەر وەکو ئەوەی کە هەمان ئاوازدانەر ئاوازی بۆ دانابن.. ئەگەرچی دایکان خۆیان و بە پێی میزاجی خۆیان لای لایە دەکەن و دەلاوێننەوە.. پەیوەست نین بە هیچ بنەماو مەرجێکی ئاوازی هونەرییەوە.. بەڵام شێوازی ئاوازەکانی لای لایەکانیان لە لای زۆربەی نەتەوە تێکەڵ و لەیەک نزیکەکان، نزیکن لەیەکەوە.. من گوێم لە لای لایەی فارسی و تورکیش ـ بە تایبەتیش ئازەری ـ بووە، تا رادەیەک نزیکن لە لای لایەی کوردییەوە، ئەوانیش بە زۆری، لە سەرەتادا بە زاراوەی (لای لایە)ی دەستپێدەکەن.. پێویستە ئەوەش بڵێین لە لای لایەدا دەنگخۆشی مەرجی سەرەکی نییە.. بەڵکو شیرینی و چێژ لە جوانی دەربڕینی ئەو سۆز و جۆشە بە کوڵە دایە، کە لە ناخی دڵ و دەروونی دایکاندان، بۆیە هەر منداڵێک دەنگی دایکی خۆی لە دەنگی دایکانی تر پێ ئاشناتر و خۆشتر و شیرینترە.

٤- **گشتێتی:** لێرەدا مەبەستمان لە گشتێتی ئەوەیە.. گشت گەلانی جیهان خاوەنی لای لای خۆیانن.. مۆرکی تایبەتی ژیان و ژینگە و کولتوور و کەلپووری خۆیانی پێوە دیارە.. بەڵام نزیکییەکیش لە دەقەکان و لە ئاوازەکانیش لە نێوان لای لایەی گەلاندا هەیە.. بەڵکو لە نێوان هۆز و خێڵ و ناوچە جیاوازەکانی هەمان گەلیشدا، شێوازی لای لایە و لاواندنەوەی جیاوازیش هەن.. بەڵام بە شەقڵی نەتەوایەتییان دەناسرێنەوە.. فرە شێوازیش ، هۆکارێکی دەوڵەمەندیی لای لایەیە.

مێژووی لای لایە زۆر کۆنە و، دەگەڕێتەوە بۆ بوونی مێژووی مرۆڤ لەسەر زەویدا.. گۆرانییەکانی لای لایە یەکەمین هونەری داهێنراون.. گۆرانییەکانی لای لایە لە قوتابخانەی خێزانەکانەوە سەریان هەڵداون.. یەکەمین مامۆستای هۆنینەوە و چڕینی لای لەیەش دایکان بوونە.. کە بە سۆز و بە خۆشەویستییەوە جگەرگۆشەکانیان لاواندوونەتەوە و، بە دروستی گۆش و پەروەردەیان کردوون، فێری پرانسیپەکان و بەها جوانەکانە ژیانیان و نیشتمان پەروەرییان کردوون.

پسپۆرانی بواری پەروەردە و دەروونناسی منداڵان، جەخت لەسەر گرنگی لای لایە دەکەنەوە لە پەروەردەکردنی منداڵاندا، ئەوەشیان بۆ ساغ بۆتەوە کە لای لایە کاریگەریگەرییەکی دەروونی گرنگی لەسەر منداڵانی ساوادا هەیە، لای لایە

سەرچاوە
Serchawe

ئاسوودەیی و دڵنیایی و شادی بە منداڵان دەبەخشێت.

بۆ لای لایە بۆ منداڵان دەکەین؟ نووستن یەکێکە لە پێویستییە سەرەکییەکانی مرۆڤ و گیانەوەرانی تریش.. لە دوای هەڵمژینی هەوای پاک و، خواردنی سوودبەخش و، خواردنەوەی ئاوی خاوێن، ریزبەندی دێتە سەر نووستن، ناتوانین بەبێ نووستن بژین.. منداڵان لە قۆناغی ساواییدا، ناتوانن وەکو گەورەکان پابەندی خشتەی کاتەکانی نووستن ببن.. دەروونناسانی منداڵان پێیان وایە، کە دەزگا دەمارییەکان لەم قۆناغەدا سنووردارن، ساوایان نابەستن بە کات و بە شوێنەوە.. نووستن بە لای منداڵانەوە دابڕانە لە دەوروبەرەکەیان.. بۆیە رووبەڕووی وەنەوز دەبنەوە.. لای لایەی دایکان ئەو هێزە ئەفسووناوییەی هەیە، کە یەکسەر لە جێی گریان و کڕووزانەوە.. زەردوخەنەی شادی دەخاتە سەر لێوی کۆرپەکانیان و، بەربەرە خاودەبنەوە و چاوەکانیان دەنووقێنن و، نوقمی خەوێکی خۆش دەبن.

شارەزایانی گۆشکردن، جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە زۆر مانەوەی دایکان لەگەڵ منداڵەکانیاندا، لە باوەشکردن و ماچکردنیان، بە زەردەخەن و رووخۆشییەوە دەستهێنان بە سەریاندا، بەخشینی سۆز و خۆشەویستی پێیان و، لای لەیەکردن بۆیان.. دەستەبەری ئەوەن ، کە ژیان و داهاتووی ئەو منداڵانە زیاتر ئاسایی و سروشتی و هاوسەنگ دەبن. ئارامتر و داهێنەرتر و کۆمەڵایەتی تر دەبن.

سوود و گرنگی لای لایەی دایکان بۆ منداڵان، هەر ئەوە نییە کە بە خۆشییەوە خەویان لێبکەوێت.

لە لێکۆڵینەوەیەکی پراکتیکیدا، دەربارەی کارتێکردنی گۆرانییەکانی لای لایەی دایکان، لەسەر منداڵانی نەخۆش لە نەخۆشخانەکاندا.. بەراود بە خوێندنەوەی چیرۆکی وێنەدار و، دەنگی ئاژەڵان، سوعبەت و نمایشی تر.. ئەوەیان بۆ ساغ بۆوە، کە لای لایە دایکان، لە هەموو ئەوانەی تری سوود و کاریگەرییان زیاترە و، زیاتر خۆشی بە منداڵە نەخۆشەکان دەبەخشن و، تێکڕای خێرای و بەرزبوونەوەی لێدانی دڵیان ئاسایی دەبێتەوە و، ئازارەکانیان کەمتر دەبێت و، هەست بە باشتر بوون دەکەن.. لێکۆڵینەوکەش بەم جۆرە بوو: کۆمەڵێک گۆرانی لای لایەی خۆشیان بە دەنگی چەند دایکێک لەسەر کاسێت و سیدیدا تۆمارکرد.. بۆ ٣٧ منداڵی نەخۆشی نەخۆشخانەیەکی منداڵان لای لایەکانیان بۆ لێدان.. لە هەمان کاتدا بە وردی چاودێری تێکرای لێدانی دڵ و، نیشانەکانی ئازار و، گریان و، بێزاریشیان دەکردن.. ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەکە ئەوەبوو.. کە بەرزی لێدانی دڵیان نزم و ئاسایی بوونەوە و ئازارەکانیان خامۆش بوون و زەردەخەنەی شادی کەوتە سەر لێوەکانیان.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

توێژێنەران ئەوەشیان بۆ دەرکەوت کە لای لایە بە نمایشی مۆزیکی راستەوخۆوە، دەنگ و رەنگی گۆرانبێژ (لای لایەکەر) و ئامێرەکان رووبەڕوو بۆ منداڵان، کاریگەرییەکی زیاتریان لەسەر منداڵانی نەخۆش هەیە، لە گۆرانییە لای لایە تۆمار کراوەکانی سەر (کاسێت، سیدی، میمۆری)، چونکە منداڵان رووبەڕوو تێکەڵ بە دەنگی گۆرانبێژەکە و، بە دەنگی ئامێرە مۆزیکییەکان دەبن.

ئەوەش گرنگە، کە دایکان لەگەڵ لای لایەکردن بۆ کۆرپەکانیان، گوزارشت لە دەموچاویاندا هەبێت.

لە ئەمڕۆشدا، لە دایانخانەکانی زۆبەی وڵاتانی ئەوروپادا، بە تایبەتیش لە دایانخانەکانی شارەکانی ئەڵمانیادا، هەستیان بە گرنگی لای لایەی دایکان بۆ منداڵانی ساوا کردووە، لە چەندین دایانخەنەدا، لەسەر سیدی و میمۆریدا، لای لایەیان بە دەنگی هەریەکە لە دایکانی ئەو ساوایانەی کە لە لایانن تۆمارکردوون.. لە کاتی گریان و خەوهاتنندا، لە ژوورەکانیاندا، بۆیانیان لێدەدەن.. دایەنخانەکانی شارەکانی ئەڵمانیا، جەخت لەسەر سوود و سەرکەوتنی ئەم تاقیکردنەوەیەیان دەکەن و.. سوودێکی باشیان لە لای لایەی دایکان وەرگرتوون.

تەنانەت بەشێک لە نووسەرە بە ناوبانگەکانی جیهانیش، تا رادەیەک سوود و ئیلهامیان لە لای لایە وەرگرتوون، لەوانەش: (شکسپیر، گیتس، بایرۆن، رۆبێرت) لە شاعیرانی کوردیشمان: (فایق بێکەس، ئەمین عالی بەدرخان، هەژار موکریانی، قانیع، کامەران موکری) و شاعیرانی تریش.

کۆمەڵێکی زۆریش لە هونەرمەندانی کوردمان، بە دەنگێکی خۆش و ناسک و بە سۆز و ئاوازەوە، موزیک و سازەوە، لای لایەیان بۆ منداڵان تۆمارکردوون، کە بەیەتەکانیان هۆنراوەی فۆلکلۆرین، یا لە هۆنراوەی شاعیرانی ناسراوی کوردمانن،

لە هونەرمەندە ناسراوەکانی کوردمان، کە ئێمە گوێمان لە لای لایەیان بووە: (محەمەدی مامڵێ، مەزهەری خالقی، حەمەجەزا، حشمت الله لوڕنەژاد، شڤان پەروەر، جەمال کوردستانی، حەسەن زیرەک، تارا جاف، بێژەن کامکار، لۆکە زاهیر، ئیلانە ئیلیا، سەحەر لوتفی، نوری باریکەیی، پشتیوان نەورۆڵی، لەیلا فەریقی، پەروین شازادە)

چەندین هونەرمەندی گۆرانبێژی کەشمان و.. بە سەدان دایکانی کوردی لای لایەکەری دەنگخۆشمان.

لای لایەی کوردی:

لای لایەی کوردی بەشێکی گرنگە لە ئەدەب و لە کەلەپووری فۆلکلۆری نەتەوەییمان، بەبێ زیادەڕۆیش گەلی کوردمان لە

سەرچاوە Serchawe

ریزبەندی هەرە پێشەوەی گەلانی جیهان دایە، لە دەوڵەمەندی لە گۆرانییەکانی لای لایە دا بۆ منداڵان، گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی لای لایەمان هەیە.. کە مەبەستێکی پەروەردەیی و کۆمەڵەیەتی و سیاسی و نیشتمانی و، بەشێکیان توانج و پەلاری سیاسین دەپێکن.

لە هەموو شێوەزار و دیالیکتە کوردییەکاندا، لە هەموو ناوچەکانی کوردستانی بەرین و ڕەنگیندا، بە سەدان دێڕ و کۆپلە و هۆنراوەی لای لایەمان هەیە، کە تایبەتمەندی بە ئەو ناوچانە و، شەقڵ و مۆرکی ڕەسەنی کوردییان پێوەیە.. لای لایەش بەپێی سەردەم و ڕۆژگار و، بە پێی باردۆخی سیاسی و میزاجی ئەو دایکانەش کە لای لایە دەکەن دەگۆڕێت.

لە زۆربەی گۆرانییەکانی لای لایەی کوردیماندا، بە ئەم کۆپلەیە هۆنراوەیە دەست پێدەکات و.. لە دوای وتنی کۆپلەکانی کەش دووبارە دەکرێتەوە .. ئەمەش مەرجی سەرەکی نییە.. ڕەنگە پەیوەندی بە هونەری ئاواز و شێوەی وتنی گۆرانییەوە هەبێت..

بە زۆری بەم بەیتانە دەست پێدەکەن:

لای لایە کۆرپەکەم لای لایە
شەوگار درنگە بۆ خەوت نایە

یان:

لای لایە ڕۆڵەی شیرینم
هیوای دواڕۆژی ژینم

بەڵام بەشێکی زۆر لە دایکان، بۆ هاوسەنگی ئاواز و سەروا، یا بەپێی ویست و حەزی خۆیان بە کەمێک جیوازی لە دەستپێکی ئەو پێشەکییە.. دەست بە لای لایە دەکەن.. کۆپلەکانی لای لایە فۆلکلۆرییەکان، لە شێوەی دێڕ، یا چوار خشتەکی، یا سێ خشتەکیدان.. لە بەشێکیاندا لاسەنگی لە کێشەکانیاندا هەن.

دایکانی دڵسۆز و میهرەبانی کوردمان، لەگەڵ بەستنی دەسرازەی لانکدا، لەگەڵ ڕاژەنینی لانک و بێشکەی ساواکانیاندا، لەگەڵ خرە خری موتووموورو و مەرجان و کوژەکەدا، لەگەڵ زرەزری پۆیلە و زەرتکە و تەتکە و پەتکەی قەدی کۆرپەکانیان

سەرچاوە Serchawe

دا، لەگەڵ تەق و هۆڕی خولخولەکەی هەڵواسراوی قەد کەمەری لانک و بێشکەکانی ساواکانیاندا، لەگەڵ خورهۆڕی بازنگە رەنگاوڕەنگەکانی قۆڵە نەرمۆڵە و ناسکەکانیانیاندا، لەگەڵ زرینگە زرینگی زەنگوڵە و پلپلەی خڕخاڵی پێیە قنجەکانیان دا.. کە تێکەڵ بە بۆن و بەرامەی خۆشی حەوت دەرمانەی حەتحەتۆکەکانی ملیان دەبن.. بەدەم لای لایە و لاواندنەوە و گۆرانی پڕ لە سۆز و خۆشەویستی.. بە سەدایەکی ناسک بەیتی فۆلکلۆری کوردی و گۆرگانە شەوێیان بۆ دەڵێن.. لە ناخی دڵیانەوە بە لای لایە گوزارشت لە دڵسۆزی و سۆز و لە خۆشەویستی خۆیان بۆ جگەرگۆشەکانیان دەکەن و بە خۆشییەوە دەیانکەنە خەو.

ئایە ئێمەی کورد وەکو پێویست تا ئێستا هەوڵی ئەوەمان داوە، کە ئەم کەلەپوورە ئەدەبییە رەسەنەی گەلەکەمان (لای لایە)، لە کاڵبوونەوە و لە ئەگەری لە بیرکردنەوە یا لە تیاچوون بپارێزین..؟ تا ئیستا چەند لێکۆڵینەوەی پلان داڕێژراوی زانستییانەمان بۆ کۆکردنەوە و لیکۆڵینەوە لە لای لایەی کوردیمان ئەنجام داون؟.. تا ئێستا چەند خوێندکاری خوێندنی باڵا، لە بوارێک لەبوارەکانی ئەدەبی منداڵان ماستەرنامەیان لەم بوارەدا وەرگرتوون ؟ تا ئیستا چەند نووسەری بە توانامان لەم بوارەدا وتاریان نووسیووە یا کتێبیان داناوە ؟ تا ئیستا یەکێتی نووسەرانی کورد، چەند کۆڕ و سیمیناریان بۆ باسکردن و لێکۆڵینەوە لە (لای لایەی) کوردی سازکردوون ؟ ئایا تا ئیستا وەزارەتی رۆشنبیری کوردستان ئەرشیفێکی تۆمارکراویان هەیە کە دەنگی خۆشی ئەو دایکانە و، ئەو هونەرمەندانەش کە لای لایەیان بۆ منداڵان تۆماریان کردوون.. یان سەتەلایتەکانی کوردستان بە ئەم ئەرکە پیرۆزە هەستاون؟ یا تا چ رادەیەک سایتە ئەلیکترۆنییە کوردییەکان ئاوڕیان لە ئەدەبی منداڵان و بابەتی منداڵان داونەتەوە ؟ تا کەی گەرد و تۆزی لە بیرچوونەوە و پشتگوێخستن لای لایەی منداڵانی کورد داپۆشێت.. کێن و چ لایەنێک پێویستە بە دەنگی وەڵامی ئەم پرسیانەوە بێن؟ بێگومان ئەمەش ئەرکی کەسێک و دوو کەس و تەنها لایەنێک نییە.. ئەرکێکی پیرۆزی هاوبەشی هەموو لایەنە پەیوەندارەکان و هەموو دڵسۆزانی گەلەکەمانە.. هیوادارم ئەو لایەنانەی کە خەمخۆری پارستنی لای لایەی کوردین.. هەموو ناوچەکانی کوردستان لە ئەمپەڕەوە بۆ ئەوپەڕی بەسەر بکەنەوە.. بە دەنگ و رەنگ و ئاوازەوە، تۆماری دەنگەکانی ئەو دایکە دەنگخۆشانە بکەن کە لای لایە دەکەن و، دەلاوێننەوە.. با رۆژگاری تەکنۆلۆژیا و داهێنان، ئەم سامانە گرنگەمان راپێچی لە بیرکردنەوە و تیاچوون نەکەن.. با نەوەی نوێمان لەم بوارەدا نابەڵەد نەبن و، ئاشنای فۆلکلۆر و کەلەپووری نەتەوەییمان ببن.. بە رای ئێمە بۆ ئەم مەبەستە پێویستە وەزارەتی رۆشنبیری کوردستان بە هاوبەشی و هاوکاری لەگەڵ یەکێتی نووسەرانی کورد و سەندیکای هونەرمە دانی کوردمان.. دەستەیەکی شارەزای رۆشنبیری و هونەری و راگەیاندن، لە خوشکان و لە برایانی شارەزا و بە توانا بۆ ئەم مەبەستە پێک بهێنن.. دەست بە تۆمارکردن و کۆکردنەوەی لای لایە کوردی بکەن.

ئەمانەی خوارەوە چەند نموونەیەکن لە چەندین خەرواری (لای لایەی) فۆلکلۆری کوردیمان، دەمانەوێ ئاماژەش بە ئەوەش

بەشی دوویەم

بدەین، کە هەندێ لە گۆرانبیژان و لە دایکانی لای لایکەر، لای لایەی فۆلکلۆری و لای لایەی لە هۆنراوەی شاعیران و، بەڵکو دێڕە هەڵبەستی خۆشیان لە گۆرانییەکانی لای لایەدا تێکهەڵکێش کردوون.. یا دەستکاریان کردوون.. لێیان لابردوون و، شتی تازەشیان خستۆنەتە سەریان.. خوێنەرانی دڵسۆزیش ئاگاداکەینەوە، کە لە بەشی دووەمی ئەم نووسینەمدا (گرنگی لای لایە بۆ منداڵان) دێننە سەر ئەو لای لایانەی کە لە هۆنراوەی شاعیرانی کوردمانن.

لای لایە رۆڵە لای لایە

شەوگار درەنگە بۆ خەوت نایە

لای لایە رۆڵە لای لایە

هیوای دوارۆژم لە دەست تۆدایە

لای لایەت بۆ ئەکەم بە وێنەی کەوێ

قەزای بێ نازیت لە دایکت کەوێ

لای لایە کۆرپەکەم بخەفێ

خەو خێر وەبان دیدەی بکەفێ

لای لایەت بۆ ئەکەم لە ئێوارەوە

سەبەب کارت بێ بە سێدارەوە

لای لایەت بۆ ئەکەم بە دڵ و بە گیان

خەوت لێ بکەوێت تا بەری بەیان

هەی لای لایە خونچەکەم لای لایە

خۆزگە لەم جەهلە رزگار بووینایە

هەی لای لایە کچم لای لایە

دەبا کچ و کوڕ وەک یەک بوونایە

سەرچاوە
Serchawe

لای لایەت بۆ دەکەم بە رووی سوورەوە

خوا جەرگم نەدات بە تەنوورەوە

خەوی خێرت بێ بنووە درەنگە

تا کەڵەبابی بەیان بێ دەنگە

لای لایە کۆرپەی جوانم لای لایە

لە کزەی کوردان دەنگم دەرنایە

گۆرگانە شەوێ، گورگانە شەوێ

خەو لە چاوی، کورپەکەم کەوێ

لوورەی تۆی ناوێ، لای لایەی دەوێ

دەڵێ لە ماڵی ئێمە دوور کەوێ

رۆڵە خەوت بێ، خەوی نازت بێ

سەحرا و سەرزەوی پایە نازت بێ

رۆڵەی ئازیزم، جگەرگۆشەکەم

ئارامی دڵی پڕ خرۆشەکەم

بینای چاوم، رووحی رەوانم

دڵخۆشی دڵم، ئارامی گیانم

رۆڵە بۆ خاتری ئەوەڵان لە کۆ

دایە نەوینێ مەرگ دیدەی تۆ

بەشی دوویەم

ڕۆڵە لای لای، کۆرپەکەم خەوت بێ

دەس فریشتەکان، لەژێر سەرت بێ

کۆرپەی شیرینم، بنووە درەنگە

شەوگار درێژ و دنیا بێ دەنگە

بنووە بەرهەمی ژینی رابردووم

تەنیا ئاواتی عومری بابردووم

بنووە ئازیزم، بەختت بێدار بێ

هەر رۆژی ژینت، هەزار ساڵ بێ

بە تۆوە شادە، ژیانی حاڵم

بۆ تۆیە گوڵم بە کوڵ ئەناڵم

رۆڵە لای لایە، کۆرپەکەم لای لایە

رۆڵە لای لایە، بەرخەکەم لای لایە

رۆڵە لای لایە، جەرگەکەم لای لایە

لای لای نەمامی ژیانم

من وێنەی باخەوانم

بە دڵ چاودێریت دەکەم

بخەوە دەردت لە گیانم

رۆڵەی خۆشەویست بینایی چاوم

هێزی ئەژنۆم، هیوای ژیانم

هەتا دێیتەوە هەر چاوەڕێتم

هەر لانکی مناڵێت رادەژێنم

هەی لای لایە رۆڵەی شیرینم لایە

سەد خۆزگە بەو خۆزگایە دایکی تۆ لێرە بوایە

هەی لای لایە، رۆڵە لای لایە

خۆزگە لای لایەی گشت کەس وا بوایە

رۆڵەی خۆشەویست، جگەرگۆشەکەم

مەرهەمی دڵەی بە پەرۆشەکەم

رێحانەی بۆنخۆش، سوورە گوڵەکەم

ئازارشکێنی، برینی دڵەکەم

هەی لای لایە، رۆڵە لای لایە

دنیا زیندانی پیاوی ئازایە

رۆڵەی خرپن و دڵ پەرۆشەکەم

هێزی دوو ئەژنۆم جگەرگۆشەکەم

پێم بڵێ بۆ ئەسیر کراوی ؟

لە نێو لانکدا شەتەک دراوي

تا خووی پێ بگری، بە کۆت وزنجیر

بە پەل بەستراوی هیچ نەبی زویر

دەست و پێت لە ژێر کوتەکدا نەتەزێ

بەشی دوویەم

ڕەمەقت نەڕوات، دڵت نەلەرزێ

ئەو بەند و کۆتە وەک شێری برسی

ئاڵۆزت بکات لە هیچ نەترسی

بۆ نیشتمانت بە دڵ بجۆشی

بۆ سەندنی ماف زیاتر تێکۆشی

هەی لای لایە، ڕۆڵە لای لایە

پیاوی ترسنۆک رسوای گشت لایە

هەی لای لایە ڕۆڵەم لای لایە

کوێر بێ ئەو چاوەی بە تۆ هەڵنایە

سەرت هەڵبێنە بزانە من کێم؟

سەرت هەڵبێنە خۆ من دایکی تۆم

ڕۆڵە ڕووناکی گلێنەی چاوم

بەندی جەرگ و دڵ ، هێزی هەناوم

ڕۆڵەی شیرینم کوردستان چاوەڕێتە

نیشتمانە و، هیوای دوارۆژی پێتە

٩ای جوونی ٢٠١٦

سەرچاوە Serchawe

شادی لە منداڵیدا.. شادییە لە گەورەییدا.

هەموو دایک و باوکێک، حەزدەکەن منداڵەکانیان، لە ئەوپەڕی خۆشی و شادیدا بژین. هەموو هەوڵێک دەدەن بۆ دابینکردنی هۆیەکان و، پێویستییەکانی شادی منداڵەکانیان. شادی منداڵان، لە دڵپاکی و بێتاوانی و ساکاری بیرکردنەوەیانەوە هەڵدەقوڵێت. دەبینین بە بێ سنوور و مەرج و، بێ هیچ بڕیارێکی پێشوەخت، یاری دەکەن و هەڵدەبەزنەوە و پێدەکەنن و دەزروقێنەوە.. منداڵان ئەو ساتانەیان بەلاوە گرنگە، کە تێیدا شادن. ئەوان بیر لە داهاتوو ناکەنەوە.. منداڵان سەرچاوەی شادی و نهێنی جوانی ژیان لە جیهاندا.

دابینکردنی شادی و خۆشی بۆ منداڵان ئەرکێکی گەورەیە.. پێویستە هەموو دایک و باوکێک، لە ئاستی لە ئەستۆگرتنی ئەم بەرپرسیێتییەدابن.. خۆیان ببن بە پێشەنگ بە نموونەی باش بۆ منداڵەکانیان.. کە منداڵانن ببین کە زەردەخەنە و پێکەنین، لەسەر لێوەکانی دایکان و باوکانیان دا ئاوانابن.. بە دڵنیاییەوە منداڵانی ئەو دایک و باوکە رووخۆشانە، گرژ و مۆنی لە دەموچاویاندا بەدی ناکرێن و، بە درێژایی تەمەنیشیان هاودەمی شادی و خۆشی دەبن و، بە چاوێکی پڕ لە هیوا و گەشبینیشەوە لە ژیان و لە داهاتوویەکی گەشتر دەڕوانن.

پسپۆرانی دەروونناسی دەڵێن، تەنها ئەوەش بەس نییە، کە منداڵان هەست بە گەشبینی بکەن.. بەڵکو پێویستیشە پەیڕەوی شێوازێکی پەروەردەییش بکەن، بۆ ئەوەی هەست بە شادی و بە خۆشی ژیان بکەن.. هەست بەوە بکەن کە لەژیاندان و رۆڵیان هەیە.

ئەنجامی ئەو توێژینەوە دووقۆڵییەی، کە لە لایەن دکتۆر (جان ئیمانۆیل دی ئیف) لە زانکۆی (کۆلیدج ئۆف ـ لە لەندن، بەریتانیا) و، دکتۆر (واندرۆ ئوزولد) لە زانکۆی (واویک) پێی گەیشتوون.. ئەوەیە: تا ئاستی شادی منداڵان زۆرتر بێت و، تا زیاتر لە ژیانی خۆیان رازیبن.. ئەوەندە داهاتوویان گەورەتر و پایە و پلەیان بەرزتر دەبێت.

راستە لە ئەمڕۆدا بەشێکی زۆری منداڵان، بە شادی و کامەرانی دەژین.. بەڵام ژیانیان پڕە لە فەرمان و لە جێبەجێکردنی پلانی دارێژراو و، لە وابکەن و وامەکەن و، وریابن ئەمانە سنووری سوورن و بڤەن.. ژیانی واش بە لای منداڵانەوە، بێزاری و پەستییە و خۆش نییە.. چونکە تەنگ بە چەژی شادی و، بە خۆشییەکانی منداڵییان هەڵدەچنن.. بێگومان قۆناغەکانی منداڵێش دووبارە نابنەوە.. هەموو ویست و خەون و حەزەکانی بەشێکی زۆر لە دایکان و باوکان، تەنها ئەوەیە، کە

بەشی دوویەم

منداڵەکانیان لە قوتابخانەدا، بە نومرەی باشەوە سەربکەون و، بە پێی ئارەزووەکانی خۆیان ئاراستەیان بکەن و، بە کۆمەڵێک یاسا و ڕێساوە پەیوەندیان بکەن.. بۆ ئەوەی بایەخ بە حەز و ئارەزوو و، بە تواناکانی منداڵەکانیان بدەن.. بۆ ئەوەی هیچ بایەخێک بە شادی منداڵەکانیان بدەن. شادی هەستێکی خۆش و شیرینی ناخییە، هیچ هەستێکی تر نییە کە هاوشانی بێت.. شادی خواست و هیوای منداڵان و گەورەکانیشە ، نهێنی ژیانێکی خۆش و، داهاتوویەکی گەشە.. مرۆڤی شاد وا هەست دەکات کە گەنجینەی هەموو جیهان هی ئەون.. پێویستە ئەوەش بزانین کە شادی ماددەیەکی قەوارەیی بەرچاو نییە کە وەکو دیارییەکی جوان بە کاغەزی ڕەنگاوڕەنگ و بە شریتی جوان پێچرابێتنەوە و پێشکەش بە منداڵان بکرێت.

کاری جۆنز دەڵێ: "نهێنی شادی لە ئازادی دایە.. نهێنی ئازادیش لە ئازایی دایە"

جیان باول یش دەڵێ: شادی باڵەکانمانن.. ناخۆشیش شوێن پێیەکانمانن.

تا ئەمڕۆش بەشێکی زۆر لە دایکان و باوکان، بڕوایان وایە، کە شادی منداڵەکانیان لە دەوڵەمەندی و سامان و پارە دایە.. لەوە دایە کە جلوبەرگی جوان و، بابەتی سەیر و سەمەرە و ئەنتیکەی یاری بۆ منداڵەکانیان دابین بکەن.. بەڵام لێکۆڵینەوەکان لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا نین، کە شادی منداڵان پەیوەندیی بە دەوڵەمەندی و هەژارییەوە هەبێ.. ڕاستییەکانیش ئەوە دەسەلمێنن کە ئەو منداڵانەی هەمیشە دەستەمۆی نازن و خواردەی لامێژن و، بێبەرهەمن و، بە ئاسانی و بەبێ هەوڵ دەکرێ بە قوڕگیانەوە.. ئەو منداڵانە شادنین.. بە دڵنیایشەوە هەموو منداڵان حەزدەکەن، کە هەموو خواست و داواکانیان بۆ جێبەجێ بکەن.. بەڵام ئەمە بابەتێکی پەروەردەیی نییە.. لەوانەیە بابەتێکی یاری یا پێدانی نوقڵ بە منداڵان تەنها لەو ساتەدا شادییان پێ ببەخشن.. بەڵام ئەو شادییەی کە دایکان و باوکان دەیانەوێ، کە فێری منداڵەکانیان بکەن و، لەسەری ڕابێن و، ببێت بەشێک لە ژیان و لە گوزارشتیان.. ئەوەیە کە منداڵەکانیان، لە خۆیان و، لەو ژیانەی کە تێیدان ڕازی بن و.. کەسانی تر قبووڵ بکەن.. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ، کە منداڵان هیواخوازی باش و باشتر نەبن.. منداڵانی شاد و بەختەوەر، ئەو منداڵانەن کە خۆیان دەناسن و، توانای ئەوەیان هەیە، کە درێژە بە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ هاوڕێکانیان و لەگەڵ کەسانی تردا بدەن، لەگەڵ پێویستییەکانی ژیانی ئەمڕۆدا ڕابێن و قبووڵیان بکەن.. پێویستە ئەوەش بزانن، کە لە ژیاندا خۆشی و ناخۆشی هەیە.. تاڵی و شیرینی هەیە.. سەرکەوتن و شکستی هەیە.. پێویستە گەشبین و هیواداربن و، هەردەم بە ڕوونی لە ژیان بڕوانن.. ئا لێرەوە پێویستە، شادییەکی ڕاستی، فێری منداڵە چاوگەشەکانمان بکەین.. وا پێیان بگەیەنین و پەروەردەیان بکەین، کە بڕوایەکی تەواویان بە خۆیان هەبێت.. هەست بە بەرپرسێتی بکەن و، بە شێوەیەکی کاراش، توانای بەشداریکردنیان لە ژیاندا هەبێت.. بەم شێوەیە شادی بۆ منداڵە خۆشەویستەکانمان دروست دەکەین و.. دەیان کەین، بە ژنان و پیاوانی شاد و شادیدۆست و هیواخواز..

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

دەیان کەین بە تاکی هەمیشە گەشبینی داهاتووی کۆمەڵی کوردیمان.. بەڵام پێویستە کە خۆمان لەم رووەوە بە کردەوەیی نموونەیەکی باش و دروست بین.. تا منداڵەکانیشمان چاو لە ئێمە بکەن.

یوسف یۆبێرت دەڵێ: منداڵان زیاتر پێویستییان بە نموونە هێنانەوە هەیە، لەوەی کە رەخنەیان لێبگرن.

گرنگترین پرەنسیپە بنەڕەتییەکانی پەروەردەکردنی منداڵانی شاد:

١- بەر لە شادی منداڵان، پێویستە دیاکانیان شادبن: چونکە دایکانی ناشاد، ناتوانن منداڵانی شاد پێبگەیەنن.. کەواتە شادی خێزانەکان، هۆیەکی گرنگی شادی منداڵانن، چونکە منداڵانیش بەشێکن لە خێزانەکانیان. کەشوهەوا و دۆخێکی پڕ لە خۆشەویستی و ئازادی و پێکەوە سازان و، رێزگرتن و، پەیوەندییەکی باشی خێزانی، بە تایبەتیش لە نێوان دایکان و باوکان دا، مایەی شادین بۆ منداڵان و بۆ سەرجەم ئەندامانی خێزانان.

٢- بەخشینی خۆشەویستی دایکان و باوکان بە منداڵەکانیان: گرنگترین و بەهێزترین هۆکاری شادی منداڵانن خۆشەویستییە.. خۆشەویستی کلیل و نهێنی شادین بۆ منداڵانن.. ئەوە رەنگدانەوەی خۆشەویستیی دایکان و باوکانە، کە منداڵان هەست بە شادی و بە خۆشەویستی دەکەن.. بە گەلێ شیوازیش دایکان و باوکان دەتوانن گوزارشت لە شادی و لە خۆشەویستیی خۆیان بۆ منداڵەکانیان بکەن وەکو: لە باوەشکردنیان، ماچکردنیان، دەست هێنانیان بە سەریاندا، بە نەرم و نیانی گرتنی روومەتەکانیان، بە زەردەخەنە و پێکەنین لە روویان دا، بە وشە و بە رستەی زاری شیرین وەک: ئێمە بە دڵ ئێوەمان زۆر خۆشدەوێت، ستاییش و ئافەرینکردن و، هاندانیان، چەپڵەلێدان بۆیان و... هتد. بەڵام پێویستە زیادەڕۆیش نەکەن لە گوزارشتکردن لە سۆز و خۆشەویستیتان، لە زۆر نازپێدان بە منداڵەکانتان.. چونکە لەوانەیە کە منداڵەکانتان دووچاری لە خۆبایبوون و، نێرگزییەت ببن.. ئێمە لە نووسینێکی پێشترماندا، باسمان لە زیانەکانی زیادەڕۆیی لە نازپێدان و لە خۆشەویستیی منداڵان کردووە.. باشتر وایە، پێویستە مامناوەندی بن لە خۆشەویستیتان بۆ منداڵەکانتان.. پەندێکی کوردیمان هەیە کە دەڵێ: هەموو شتێک بە خوێ، خوێش بە مانا "واتا هەموو شتێک ئەندازەی تایبەتی خۆی هەیە.. ئەگەر لەو سنوور و ئەندازەیە تێپەڕێت، خراپ و زیانبەخش دەبێت. هیچ مەرجیکیش دامەنین بۆ پێشکەشکردنی خۆشەویستی بە منداڵەکانتان.. ئەوەش بزانن کە وشە شیرینەکانتان و، شێوازی دروستی گوزارشتکردنتان لە خۆشەویستیتان، کارتێکردنێکی زۆر گرنگ و ئەرێنییان لەسەر دەروونی منداڵەکانتان هەیە.. لە داهاتووشدا رەنگدانەوەیان دەبێت.

(ریتشارد لیارد)ی بەریتانی، کە توژێنەرە لە چەمکی شادی دا، ئەوەی لا بەرجەستە بووە، کە "تەندروستی دەروونی منداڵان، هۆکارێکی گرنگە لە هۆکارەکانی شادی و خۆشنوودی لە لای گەورەکان" شادیش لە منداڵیدا دەبێتە مایەی شادی لە گەورەییدا.

٣- بڕوابەخۆبوونی منداڵان و هەستکردنیان بە هێز و توانا و بە بەهرەکانیان: ڕۆڵێکی بەهێزیان لە رووبەڕووبوونەوەی لەمپەڕ و ئاستەنگییەکانی ژیان و، لە هێنانەدی شادی هەیە.. بە بڕوا و بە متمانەوە ڕێی ژیانیان دەگرنەبەر.. بە پێچەوانەوە ئەو منداڵانەی کە ڕاڕا و دوودڵ و داماون و، بڕویان بە تواناکانی خۆیان نییە، هەست بە شادی ناکەن.

٤- وا لە منداڵەکانتان بکەن، هەست بەوە بکەن، کە هەمیشە داهاتوو باشتر و شادترە: منداڵان بە سروشتی بیر لە داهاتووی باش دەکەنەوە.. بۆ نموونە دەڵێن: کە گەورەبم دەبم بە پزیشک، بە ئەندازیار، بە مامۆستا، بە ملیاردێر، خانوویەکی گەورە و قەشەنگ دروست دەکەم، ئۆتۆمبیلێکی جوان دەکڕم و... هتد. ئەم زیندەخەونانەش، خەیاڵ گوشادی و دڵخۆشی و شادی بە منداڵان دەبەخشن و.. بە گەشبینیشەوە لە داهاتوویان دەڕوانن. زۆربەی هیوا و ئاواتەکانیش، لە ڕێی خەون و خەیاڵەکانی منداڵییەوە هاتوونەتەدی.

٥- هەستکردنی منداڵان بە شادی، هاندەر و پاڵنەرە بۆ بە پەرۆشبوون و خۆشەویستی ژیان: پێویستە دایکان و باوکانیش لەم رووەوە رۆڵێکی باش ببینن و، منداڵەکانیان بە پەرۆش بکەن بەرەو ئەو شتانەی حەزیان لێیانە و لە بەرژەوەندییان دایە، هانیان بدەن بۆ ئەوەی شارەزایی زیاتریان لێیان هەبێت، وەکو: وێنەکێشان، وەرزش، خوێندنەوە، نووسین، گۆرانی وتن، هەڵپەڕکێ ، شانۆ و... هتد. ئەم بەهرە و چۆست و چالاکییانە شادی پەرۆشی و گەرم و گوڕییەکی زیاتر بە منداڵان دەبەخشن بۆ گەشەکردنی بەهرە و تواناکانیان، دەبنە تاکە کاراکانی کۆمەڵی کوردیمان، کراوە و خۆڕاگر و کۆڵنەدەر دەبن.

هیلین کیلەر دەڵێ: ئەی ئەوە شادی زانستی نییە.. کە پاڵ بە منداڵانەوە دەنێ بۆ فێربوون؟

٦- لێکۆڵینەوەکان ئاماژە بەوە دەکەن، ئەو منداڵانەی کە زیاتر لە منداڵانی تر شادترن: ئەو منداڵانەن کە پەیوەندییەکی بەهێز و جێگیریان لەگەڵ هاوڕێکانیان و لەگەڵ کەسانی تردا هەیە.. توانای سازان و درێژەدانیان بە هاوڕێتی و بە خۆشەویستی و بە هاوکاری هەیە.. بێگومان پاڵپشتی و هاندانی خێزانەکانیان بە تایبەتیش (دایکان و باوکانیان)، خاڵێکی پێویست و ئەرێنین بۆ هێنانەدی شادی و خۆشی بۆ منداڵەکانیان، بۆ بەهێزکدنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، مایەی شادین، بناغەی دروستبوونی کۆمەڵگایەکی بەهێز و شاد و تەبان.. دڵڕاوکێ و نا ئارامیش کەمتر دەکەنەوە.. منداڵان

هەست بەوە دەکەن کە خۆشەویستن و، ڕێزیان لێدەگرن و، پێزانینیان بۆ کارە جوان و باشەکانیان هەیە.

٧- شادی یارمەتی منداڵان دەدات، کە لە داماوی و لە نائارامی رزگار بێت: گرنگترین کلیلی شادی ژیـانیش، ئەوەیە کە منـداڵەکانتان تێبگەیەنن.. مەرج نییە هەمـوو شتێک کە هیوای بـۆ دەخوازین بێنەدی.. ناشبێ هەست بە نائومێـدی و، بە دبەختی و، بە رەشبینی و غەم و بێزاریش بکەن.. ئەگەر هـاتو هەنـدێ لە هیوا و لە خواستەکانیان نەهـاتنەدی.. نابێت ئەمە بە کۆتایی ژیان و، بە گرتنی هەموو دەرگاکان بزانن.. بۆ نموونە ئەگەر نیازتان وابـوو کە رۆژی هەینی، بـۆ گەشتێک یا سەیرانێک بچـن.. بەڵام بە هـۆی بـاران بـارین و، سەرمایەکی چاوەڕوان نەکراوەوە، نەتـان تـوانی گەشتەکەتان بکەن.. دەتوانن بە منداڵەکانتان بڵێن.. دەی ئەمڕۆ پێکەوە پـۆپ کـۆرن (گەنمە شامی) دەبـرژێنین و، لەگەڵ سەیرکردنی فیلمێکی منـداڵان کە هەمـانە و، سەیرمان نەکـردووە دەیخـۆین.. منـداڵەکانتان لەمەوە تێـدەگەن کە (هەنـدێ جـار بـا بە ئـارەزووی کەشتییەوە هەڵنـاکـات).. دونیـا تەنهـا رۆژێـک و دوو رۆژ نییە.. ئەمڕۆ بـاران و سـاردە.. سبەینێ، هەفتەکەی تـر، خۆشی دەکـات.. ئەم هەسـتە خـۆڕاگری و گەشبینی لە دڵـی منـداڵەکانتان دەروێنێـت و، خۆشیان نـادەن بە دەسـتی بـێ هیـوای و نائومێدییەوە.

هەر (هیلین کیلەر) دەڵێ: دەرگاکانی شادی زۆرن.. بەڵام هەندێ جار ئادەمیزاد لە بەردەم دەرگا داخراوەکەدا دەوەستن و.. لە دەرگا کراوەکانی تر ناڕوانن.

٨- راسـتکردنەوەی تێگەیشـتن و هەڵەکـانی منـداڵەکانتان: بە هـۆی تێکەڵاوبـوون لەگەڵ منـداڵانی جیـاوازدا.. هەنـدێ بیـرۆکەی و بۆچـوونی و بـڕوای و زانیـاری هەڵە و نێگەتیـف دەربـارەی خۆیـان، لە لای هەنـدێ لە منداڵان دروست دەبـن.. وەکو: من جوان نیم، من ئازا نیم، من بێبەختم، من گەمژەم، من، من و... هتد.. پێویستە دایکان و باوکـانی ئەم منداڵانە، ئەم بۆچـوون و تێگەیشـتنە نەرێنیـانە لە مێشـکیاندا بـڕەوێننەوە.. وەک، پێیـان بڵـێن ئێـوە زۆر جـوانن، ئەگەر پێـبکەنن جوانتریش دەبن، قسەکانتان هێندە قوت و خـۆش و شیرینن دەمـان هێننە پێکەنین.. ئێوە بە لە وێنەکێشـاندا بەهرەیەکی باشتان هەیە.. ئێوە بە دەنگتان خۆشە.. ئێوە لە خوێندنەوەدا توانایەکی جیاوازتان هەیە.. ئێوە لە قوتـابخانەدا زیـرەکن.. لەم بابەتە رستانە.. بۆ لە بیربردنەوەی بیرۆکە هەڵەکانیان.

٩- لە منداڵەکانتان بگەڕێن با بە ئارەزووی خۆیان و.. بەبێ هیچ مەرجێکی سەپێنراو یاری بکەن: یـاری پێویستییەکی سەرەکییە بۆ منداڵان.. لە دوای هەڵمژینی هەوای پاک و خواردنی بەسوود و خوادنەوەی ئاوی خاوین و نووستن.. ریزبەنـدی دێـتە سـەر گرنگـی یـاری بـۆ منـداڵان، یـاری بەشێکە لە ژیانیـان.. یـاری شـادی و خۆشـی و سـوودێکی زۆری جەسـتەیی و

سەرچاوە
Serchawe

دەروونییان پێدەبەخشێت.. زۆر گرفت و گرێی دەروونیی منداڵان بە هۆی یارییەوە چارەسەر دەکرێن.. بڕوانن لە کاتی یاری دا، منداڵەکانتان چەند شادن.

١٠- **دایکان و باوکان دەتوانن ژیانی خێزانیان بکەن بە ئاهەنگی هەمیشەیی:** هاودەمی هەمیشەیی شادین و خۆشی بن.. دەتوانن شادی دروست بکەن.. شادی هەستێکە لە ناخی دەروونی مرۆڤدا دروست دەبێت.. نە کەس دەتوانێت بیبینێت و.. نە بیگرێت.. نە بۆ فرۆشتنە و.. نە بۆ کڕینە.. نە دیارییە و.. نە بەخشینە.. هەستێکی خودییە و بە کارە ئەرێنییەکانی دەرەوە تێردەرکرێت.. بە خۆشی و بە زەردەخەنە و پێکەنین و، بە گەشی و بە نەرم و نیانی و شیرینی گوزارشتی لێدەکرێت.

١١- **بەری ئازادی لە منداڵەکانتان مەگرن:** دایکان و باوکان ڕێ لە ئازادی منداڵەکانتان مەگرن.. هەلی پێویستیان بۆ سەرکەوتن و بۆ داهێنان و پێشکەوتن بۆ بڕەخسێنن.. لەسەر هەڵە بي مەبەستەکانیان و تاقیکردنەوە سەرنەکەوتووەکانیان لۆمەیان مەکەن و.. چونکە سەرجەم کاری منداڵێتی لەسەر تاقیکردنەوە و هەڵە بنیاتنراوە.. هانیان بدەن کە ژیان بریتییە لە سەرکەوتن و شکستی.. لە هەڵە و لە راستکردنەوەی.. بۆ ئەوەی هەست بەوە بکەن کە خۆشتان دەوێن و، لە هەموو بارودۆخێدا لە گەڵیان دان و پشتیان دەگرن.. بۆ ئەوەی لە تاقی کردنەوەکانیان بێزار و نائومێد نەبن و، درێژە بە خۆڕاگری و هیوای سەرکەوتنیان بدەن، لە دواییدا هەست بە شادییەکی گەورە دەکەن.

١٢- **منداڵ و خواردنی شیرینییەکان:** لە لیکۆڵینەوەیەکی پزیشکی تازەدا، ئەوەیان بۆ دەرکەوت کە خواردنی جۆرەکانی شیرینی وەک: (گەزۆ، نوقڵ، باسووق، سجووق، چوکلێت، ئایس کرێم...) شادی و خۆشییەکی زیاتر بە منداڵان دەبەخشن.. هەموومان ئەوە دەزانین، کە زۆر خواردنی شیرینی کاریگەریی تەندروستی لەسەر منداڵان هەیە، لە بارەی تێکچوون و کلۆربوون و ڕەشبوونەوەی ددانەکانیان و، زیادبوونی کێشی لەشیان و، زیادبوونی چالاکییەکانیان.. بەڵام پزیشکە دەروونییەکان، بە توێژینەوەی پراکتیکی.. ئەوەیان بۆ دەرکەوتووە کە خواردنی شیرینییەکان بە رادەیەکی مامناوەندی کاریگەرییەکی باشیان لەسەر دەروونی منداڵان و، لە شادی کردنیان هەیە.

لە هەموو مارکێتەکان و دووکانەکانی تایبەت بە خواردەمەنی، لە ئەورووپا و لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا، چەند ڕەفتێک، بۆ جۆرەکانی نوقڵ و نەستەلە و شیرینییەکانی منداڵان هەیە.. خێزانەکانیش وا منداڵانیان فێرکردوون و راهیناون، کە تەنها رۆژانی شەممە بۆیان هەیە نوقڵ و شیرینییەکان بخۆن.. منداڵانیش دەقیان بە ئەم مەرجەوە گرتووە و لە رۆژەکانی تردا، داوای شیرینی ناکەن، خۆشیان دەڵێن، شەممە بۆمان نییە داوای شیرینی بکەین.. بە مافی خۆشیان دەزانن کە لە شەممەکاندا شیرینییەکان بخۆن.

من لەگەڵ ئەم راستییەدام، کە شیرینی شـادییەکی زیـاتر بە منـداڵان دەبەخشێت.. منـداڵ بـووم، ماڵـمان لە دێـی (گۆگجە - شوان - کەرکوک) بوو.. کە باوک دەچوو بۆ شاری کەرکوک، کە دەگەڕایەوە، یەکسەر بۆ نوقڵ و شەکرە سوورە دەچووین بە پیـرییەوە.. باوکیشـمان یەکسـەر نوقڵەکـانی بە یەکسـانی بە سـەرماندا دابەش دەکـرد.. لەو سـاتانەدا رووماـن زۆر گەش دەبووەوە و.. هەستمان بە شادی و خۆشییەکی زۆر دەکرد.

١٣- شادی لە منداڵیدا.. بە دوای خۆیدا دەوڵەمەندی لە تەمەنی گەورەبووندا دێنێت: لێکـۆڵینەوەیەکی تـازە جەختی لەسەر ئەوە کردووە، کە تـا مرۆڤ لە قۆنـاغی منداڵیدا زیـاتر شـاد بێت.. هەلـی دەوڵەمەنـدبوونی لە تەمەنـی سی ساڵیدا زیاتر دەبێت.. منداڵانی شاد هەلێکی باشتریان هەیە، کە گەورە بوون، پارە کۆبکەنەوە.

ئامادەکەری سەرەکی لێکۆڵینەوەکەش (ئاندرۆ ئوسفالد) لە زانکۆی (فارڤیک) دەڵێ: کارەکەمان ئـاماژە بەوە دەکـات، کە دەستەبەرکردنی شادی بۆ منداڵان، لە تەمەنـی منداڵیدا.. ئەوە دەگەیەنـێ کە لە دواییدا زیـاتر دەوڵەمەنـد دەبـن.. دەکرێ ئەم کارەش تەواوی ئابووری بگرێتەوە.. واتە بوونی ئەمریکایەی شاد، بە ئەمریکایەکی زیاتر دەوڵەمەند لێکدەدرێتەوە.

١٤- شێلان شادی بە منداڵان دەبەخشێ: گەلێ لێکۆڵینەوە هەیە، لەگەڵ ئەوەدان کە بە نەرمی شێلانی منـداڵان، ئـاسەواری ئەرێنی نەهاتنە ژماردن دێنێتەدی.. چ بۆ منداڵان و چ بۆ دایکان.. بەر لە هەموو شتێک، شێلان پەیوەندیی نێوان دایکـان و منداڵان خۆشتر دەکات.. واش لە منداڵان دەکات کە هەست بە شادی و خۆشی و ئارامی بکەن.

١٥- ستایش و پێزانین شادی رێزگرتن منداڵان دەبەخشن: دایکان و باوکانی دڵسۆز، ئەوە بـزانن کە رێزگـرتن و پێـزانین و ستایش لە هەموو شتێک زیـاتر بڕوابەخۆبـوون و شـادی و خۆشی بە منداڵان دەبەخشـن.. کـاتێ کە منـداڵان کـارێکی بـاش ئەنجام دەدەن.. پێویستە دایکانیـان یـا باوکانیـان پیرۆزبـایی و دەستخۆشی و ستایشیان بکەن.. ئەم رێزلێنـانـە زارەکییـانە شادی و خۆشی دەخاتە دڵێ منداڵانەوە و دەبێتە هانـدەرێکی زیـاتر، بـۆ ئەوەی منـداڵان کـاری جـوانتر و داهێنـانی باشتر و بەرهەمی پوختر پێشکەش بکەن.. بۆیە پێویسـتە هەمیشە کـاری منـداڵەکانتان هەڵبنێن ئەگەر بچووک و سـاکاریش بـن.. بەڵام زیادەڕۆیی لە ستایش و هەڵنان و پیاهەڵدانیان مەکەن.

شکسپیر دەڵێ: هیچ شتێک هێندەی ستایش و پیاهەڵدان، کار ناکاتە سەر منداڵ.

١٦- منداڵەکانتان مەڕووخێنن: دایکان و باوکانی خۆشەویست، ئەگەر منداڵەکانتان هەڵەیان کرد.. ئەوە بزانن کە لۆمە و

تـوانج و قسـەی ناشیرین و نەشیاو و توندوتیژی و هـاوار و قیـژان بە سـەریاندا، بەم قسـە ناشیرینانەتـان، تواناکانیـان دەڕۆخێنن و، دڵشکاو هەست بریندار و سەرکوێر و ترسنۆکیان دەکەن.. لە داهاتووشدا دەبنە کەسێتی هیچ لەبـار و رووخـا.. بە درێژی ژیانیان، چەژی شادی و خۆشی و سۆز و خۆشەویستی نازانن چییە.. لەوانەشە ببنە کەسانێکی تونـدڕە و شەڕانی و دڵـڕەق.. تـۆڵەی ئەو سزا و توندوتیژییانەی کە ئێوە لە منداڵیدا لێیانتـان کـردوون، ئەوان تـۆڵە لە کاسنێکی بێتـاوان بسێننەوە.. وەکو لە خـاڵی پانزەمدا باسمان کرد، کە لە قۆناغەکـانی منداڵییدا، ژیـانی منـداڵان لەسەر تـاقیکردنەوە و هەڵەی بێ مەبەست پێکهاتووە.. منداڵان دەیانەویت بزانن و نهێنییەکـانی گەردوونی دەور و بەریـان بدۆزنەوە و بپشکنن.. جا ئەگەر لە منداڵیدا لۆمە و سەرکوێر بکرێن، بە درێژایی ژیانیان هەموو شتەکانیان لێ دەبن بە بڤە و هەست بە شکستی و بێـزاری و بێدەسـەڵاتی دەکەن و رقیـان لەم گەردوونە دەبێـتەوە . دایکـان و باوکـانی وریـا و دانـا، هەرگیـز هەڵەکـانی منداڵەکانیان بە هەڵە و بە هەڕەشە و توندوتیژی و لۆمە ڕاست ناکەنەوە.. بەڵکو بە سۆز و بە خۆشەویستی و بە هێمنی و زانستی و ، بە هێنانەوەی نموونەی باش و دروست هەڵەکانی جگەرگۆشەکانیان راست دەکەنەوە و، شادی و هیوای بەردەوامی دەخەنە دڵە قنجەکانییانەوە.. هانیان دەدەن بۆ ئەوەی خۆڕاگربن و کۆڵنەدەن و زیاتر سووربن لەسەر هەوڵ و تـاقیکردنەوە و فێربوون و وەرگرتن و بەخشین.. نەسرەوتن تا سەرکەوتن بکەن بە دروشمی ژیانیان.

ئێمە لە نووسینێکی ترماندا، بـۆ نموونە باسمان لە سەرگوڕشتە و لە تـاقیکردنەوەکـانی کەڵە داهێنەری جیهـانی (تـۆمـاس ئەدیسۆن) کرد، کە چۆن بە هەڵە مامۆستاکانی بە منداڵێکی گەمژە و مێشک بۆگەن و هیچ لەبار ناویـان بـرد. بەڵام دایکی دڵسۆز و وریای هیوای پێبەخشی و پشتی گرت و هـانی دا، بـۆ ئەوەی کـۆڵنەدات و درێـژە بە هەوڵ و بە تـاقیکردنەوەکـانی بدات.. دوای (٩٩٩) تـاقیکردنەوەی سەرنەکەوتوو و شکستهێنان بـۆ درووستکردنی گڵـۆپی کارەبـایی.. ئەدیسـۆن کـۆڵی نەدا و بێـزارییش نەبـوو.. تـا لەسـەر هەزارەمین تـاقیکردنەوەیدا تـوانی سـەرکەوتن بەدەست بهێنـی و بە هیـوای بگـات و گڵـۆپی کارەبایی دروست کرد.. تا هەتایە تێکڕای ئادەمیزاد لە هەموو جیهاندا، قەرزاری ئەو کەڵە داهێنەرە مەزنەن.. (ئەدیسـۆن) یش هەردەم خۆی بە قەرزارباری دایکی دڵسۆز و دانا و میهرەبانی دەزانی.

١٧- پێشکەش کردنی دیاری بە منداڵان شادییەکی زۆریان پێدەبەخشێ: گەر دیـارییەکان ساکاریش بن.. بە لام نابێت بۆ ئەنجامدانی هەموو کارێک، دیارییەکی باش بە منداڵان بدەن.. بەلکۆ بەپێی ئاستی ئەو کارەی ئەنجامی دەدەن.. لە خاڵی پانزەمیندا باسمان لەوە کرد.. دەشکرێ بە وشە و بە رستەی هاندان پیرۆزبایی و دەستخۆشیان لێبکەن.

١٨- مامۆستایان دەتوانن شادی و هیوایەکی زۆر بخەنە دڵی منداڵانەوە: دڵنیاشم کە مامۆسـتایان ئەم راستییە دەزانـن و درێغیان نەکردووە و ناکەن.. کە قوتـابییەک لە پۆلدا وەڵامێکی راست و جوانی پرسیارەکان دەداتەوە.. مامۆستاکەی ئـافەرین

سەرچاوە
Serchawe

و دەستخۆشی لێدەکات و پێی دەڵێت هەر بژی.. یا کە ئەرکەکانی ماڵەوەی بە جوانی جێبەجێ کردوون.. مامۆستا لەسەری دەنووسێ (باشە.. زۆر باشە.. نایابە) یا (جوانە.. زۆر جوانە).. یا کە نمرەیەکی باشی بۆ دادەنێ.. ئەو قوتابییە لەو ساتەدا و، دواتریش زۆر شاد و دڵخۆش دەبێت و، دەبێتە هاندەرێک بۆ ئەوەی جوانتر و باشتر و زیاتر ئەنجام بدات.

١٩- **بەشدارپێکردنی منداڵان لە ئیش وکارەکانی ماڵەوەدا:** پێویستە دایکان و باوکان، بە پێی تەمەنی منداڵەکانیان، ئەگەر کارێکی ساکاریش بێت، زۆر بەسوودە لە ماڵەوەدا لە ئیش و کارەکانیادا منداڵەکانیشیان بەشداری پێبکەن، بۆ نموونە: دانانی قاپەکان لەسەر خوانی نان خواردن .. گسکدانی ژوورەکان بە گسکی کارەبایی.. قەدکردنی جلەکان، سڕینەوەی کەرەستەکان، یا هەر بەردەستی و یارمەتیدانێکی دایکان و باوکان لە ماڵەوەدا.. منداڵەکانتان لە میانەی بەشداریکردنیان لەم کارانەدا، گەلێ شارەزایی لە بارەی ژیانەوە فێردەبن و.. بەهەرەی هاوبەستەبوونی خێزانی و کۆمەڵایەتیشیان گەشە دەکات و، بە بەشداری کردنیش، هەست بە شادی و بە خۆشییەکی زۆریش دەکەن.

٢٠- **زۆر پێویستە لە پشووی کۆتایی هەفتە، یا لە پشووەکانی قوتابخانەدا:** منداڵەکانتان بەرن بۆ گەشت و گەڕان، بۆ نموونە بۆ پارکێکی نزیک، بۆ شاری یاری، بۆ سەیرانێک، بۆ سەردان و میوانداریی خزمێک لە دێیەکدا، چون بۆ هاوینەهەوارێکی کوردستان و.. هتد.. بێگومان ئەم گەشتانەتان، شادی و خۆشی و سوود و زانیاری و شارەزایی بە منداڵەکانتان دەبخشن و، پەیوەندی خێزانی و کۆمەڵایەتیشتان خۆشتر و بەهێزدەکەن.

جاکسۆن براون دەڵێ: کاتی گەڕان و یاری لەگەڵ منداڵەکانت دا دوامەخە، ئەو کاتانە چۆن بۆ تۆ گرنگن، ئاوها بۆ ئەوانیش گرنگن،

٩ی ئەپریلی ٢٠١٦

سەرچاوە
Serchawe

پرۆژەی دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان)..

لەم پێودانگەوە کە، (کوردیلەکانی ئەمڕۆمان.. نەوەی داهاتووی کوردستانن) هەر ئەم کوردیلە چاوگەشانەی ئەمڕۆمانن، لە سبەینێدا دەبن بە دەسەڵاتدار و، بە کاربەدەست، دەبن بە وەزیر و بە پارێزگار و بەڕێوەبەر، دەبن بە سەرکردە و، بە بەڕابەر، بە شاسوارانی مەیدانی کوردایەتی و مەردایەتی، بە کوردستان پەروەرانی دڵسۆز، دەبن بە سیاسەتمەدار، بە پەرلەمانتار، بە مامۆستا، بە پارێزەر، بە نووسەر، بە هونەرمەند، بە دکتۆر، بە دایکان، بە باوکان، بە فەرمانبەر و فەرمانڕەوا و... هتد. هەموو کاروبارەکانی کوردستان دەگرنە دەست و، بەڕێوەیان دەبەن.. هەر کوردیلە خۆشەویستەکانی ئەمڕۆمانن، دەبنە تۆوی هیوا و ژیان و گەشەکردن و درێژەدان بە ژیان و مان.. هەر ئەم کوریلە خوێنگەرمانەی ئەمڕۆمانن، دەبنە نوێنەر و باڵیۆزی کوردستان و، پەیامی ئازادیخوازی و ئاشتیخوازی کورد، بە گەلانی جیهان دەگەیەنن.

کەواتە داهاتوویەکی گەشتر و شیاوتر بۆ کوردستان، ژیانێکی خۆشتر و لەبارتر بۆ گەلی کوردمان، لە ئەمڕۆی کوردیلەکانمان دا بەدی دەکەین.. لە سایەی پەروەردەیەکی راست و دروست و راهێنانێکی بەرنامەداڕێژرا و، ئاراستەکردنێکی ئامانجداردا دێنەدی تا جوانتر پەروەردەی کوردیلەکانی ئەمڕۆمان بکەین.. تا زیاتر بایەخیان پێبدەین و بەتەنگیانەوەبێین.. تا زیاتر پێویستی و پێداویستییەکانی گەشەکردن و پێشکەوتن و داهێنانیان بۆ دابین بکەین.. تا زیاتر و زیاتریش مەودای ئازادی و دیموکراتییان بۆ بڕەخسێنین.. زیاتر گەشبین و دڵنیا دەبین، لەو داهاتووەی کە خوازیاری هێنانەدیین.. بە کورتی داهاتووی کورد و کوردستان.. بەندە بە ئەمڕۆی کوردیلەکانمانەوە.

لە ئەمڕۆدا لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا، پەرلەمانی تایبەت بە منداڵان هەیە.. منداڵان بە ئەوپەڕی ئازادییەوە گوزارشت لە را و لە بۆچوونەکانی خۆیان دەکەن و، بەشداری لەو بڕیارانە دەکەن کە پەیوەندییان بە مافەکان و چارەنووس و

داهاتوویانەوە هەیە. منداڵان لە ڕێی نوێنەرە هەڵبژێراوەکانیان لە پەرلەمانی منداڵاندا، داوای جێبەجێکردنی سەرجەم مافە دانپێنراوەکانیان دەکەن.

لە ماددەی (١٢)ی جاڕنامەی مافەکانی منداڵان، کە لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە ڕاگەیاندراوە، جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە: منداڵان مافی ئەوەیان هەیە کە بە ئازادی گوزارشت لە ڕای خۆیان بکەن.. لە هەموو ئەو بابەتانەی، کە پەیوەندیان بە منداڵانەوە هەیە.

پەرلەمانی منداڵان، دامەزراوەیەکی مەدەنییە، نا حکوومی و نا حیزبییە.. بە پێی یاسا و دەستوور و بنەماکانی ئازادی و دیموکراتی بنیاتنراوە.. مەرجەعییەتی پەڕلەمانی منداڵان، پشت بە ڕێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ مافەکانە منداڵان دەبەستێ.

پەرلەمانی منداڵان، بریتییە لە لە چوارچێوەیەکی پەروەردەیی.. بە پێی کۆمەڵێ مەرج و خەسڵەت و بنەما وەک زیرەکی و بلیمەتی و ناسراوی، هەل بۆ کۆمەڵێک لە منداڵان دەڕەخسێنێت، کە لە هەموو شوێنێکی وڵاتەکەیانەوە بە یەکبگەن و، پێکەوە ڕاوێژ بکەن و ڕا و بیرۆکە و بۆچوونەکانیان تاوتوێ و گەڵاڵە بکەن و، پێکەوە پلان دانانێن و، بەرنامە دابڕێژن بۆ ئەمڕۆ و بۆ داهاتووی خۆیان.

پەرلەمانی منداڵان، قوتابخانەیەکە، بۆ پەروەردەکردنێکی دروست و، بۆ پێگەیاندنی هاوڵاتی دڵسۆز و ئازادیخواز و دیموکراتیخواز و نیشتمان پەروەر و مرۆڤایەتیخواز.

بێگومان منداڵانی کوردمان، لە رووی زیرەکی و بلیمەتی و دانایی و توانا و بەهرەی داهێنانەوە، لە منداڵانی گەلانی تر کەمتر نین.. گەر هەلی گەشەکردن و پێشکەوتنیان بۆ بڕەخسێت.. پێویستی و پیداویستییەکانیان بۆ دابین بکرێن.. وەکو منداڵانی گەلان ئازادییان هەبێ و، بە زمانی کوردیمان بخوێنن و بخوێننەوە و بنووسن.. مافەکانیان جێبەجێ بکرێن.. بە دڵنیاییەوە دەتوانن ڕۆڵی خۆیان ببینن و، خۆیان بسەلمێنن.. بەڵام لە سایەی داگیرکەرە دڕندە و ڕەگەزپەرستەکانی کوردستاندا.. لە سایەی بە زۆر و زۆرداری سەپاندنی زمان و کولتوورێکی نامۆ بەسەر منداڵانی کوردمان.. بە هۆی نەبوونی ماف و ئازادی و دیموکراتی و دادپەروەری و یەکسانی.. لە بەشێکی زۆری کوردستانی شیرینمان منداڵانی کوردمان، نەک هەر هیچ مافێک و ئازادییان نییە.. بەڵکو لە لایەن داگیرکەرانەوە، بە شێوەیەکی زۆر دڕندانە و نامەردانە... منداڵانی کوردمان سەرکوتکراون... بە ئاشکراش پێشێلی هەموو مافەکانیان کردوون.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

لە باشووری کوردستانیشدا تا ئەمڕۆ ئاوڕێکی جیدی لە منداڵان نەدراوەتەوە... بە رادەی پێویست، گرنگی و هەستیاری ئەمڕۆ و داهاتووی کوردیلەکانمانیان لە بەرچاو نەگرتوون. گۆڕانکارییەکی پێویست لە سیستەم و پرۆگرامەکانی قۆناخەکانی خوێندن نەکراون... ئەگەر بە هیوای داهاتوویەکی گەشتر و باشتربی... پێویستە لە ئەمڕۆی کوردیلەکانمانەوە دەست پێبکەین... پلانێکی تۆکمەی پەروەردەیی نوێ دابڕێژین . پێویستە مەودایەکی زیاتری ئازادی و دیموکراتی بۆ کوردیلەکانمان بڕەخسێنین و... مافەکانیان جێبەجێ بکەین و... بوارێکی باشتریان بۆ گەشەکردن بۆ بگونجێنین.

پێشنیاری پرۆژەی دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵان کوردستان) دەکەم... پێویسە هەموو لایەکمان، هەموو خەمخۆرێکی ئەمڕۆ و داهاتووی کوردیلەکانمان، حکوومەتی هەرێمی کوردستان، لیژنەی کاروباری منداڵ و خێزان - سەر بە پەرلەمانی کوردستان، (منداڵپارێزی کوردستان)، (فیدراسیۆنی رێخراوەکانی منداڵانی کوردستان)، هەموو رێکخراوەکانی داکۆکیکەر لە مافەکانی منداڵانی کوردستان، (بەڕیوەبەرێتی رۆشبیری منداڵان - وەزارەتی رۆشنبیری کوردستان)، (وەزارەتی پەروەردەی کوردستان)، هەر لایەنێکی پەیوەندیداری تر بە مافەکانی منداڵانی کوردستان.

با هەموومان پێکەوە هاوکاربین، لە دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان)

بۆ راهێنانی جگەرگۆشەکانمان، هەر لە منداڵییەوە بە ئازادی و، دیموکراتی و، فرەیی... بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی کوردیی مەدەنی... ئەم پەرلەمانە بکەین بە بەردی بناغەی ئازادی و دیموکراتی و دادپەروەری و پێشکەوتن... بە چەپکەگوڵێکی رەنگاوڕەنگ... بۆ ئەوەی دەنگ و رەنگی منداڵانی کوردستان، بگات بە پەرلەمانی منداڵانی جیهان... با تۆوی ئازادی و دیموکراتی لەخاکی کوردیلەکانماندا بڕوێنین... بڕوامان بە ئەم پەندە هەبێت، کە دەڵێ: " فێربوون لە بچووکیدا... وەک نەخشی سەر بەرد وایە "هیوادارین، ئەم هیوایەمان بێتەدی و، بە زوترین کات (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) دابمەزرێت... دوایی دێینە سەر باسی مەرجە پێویستییەکانی ئەندامێتی لە پەرلەمانی منداڵانی کوردستان.

گرنگترین ئامانجەکانی پەرلەمانی منداڵان: زۆرن ئەو ئامانجانەی کە لە سایەی پەرلەمانی منداڵاندا دێنەدی، گرنگترینیان ئەمانەن:

١- پەرلەمانی منداڵان، سەکۆیەکە بۆ ئەوەی کە منداڵان، بە ئازادی و بە راشکاوی گوزارشت لە را و لە بۆچوونەکانی خۆیان بکەن، لەمەڕ ئەو بابەتانەی کە پەیوەندیان بە مافەکان و بە داهاتوو و بە چارەنووسی خۆیانەوە هەیە.

٢- پەرلەمانی منداڵان قوتابخانەیەکی پەروەردەییە بۆ پەروەردەکردن و بۆ راهێنانی منداڵان بە نیشتمانپەروەری و دیموکراتی و ئازادی و لێبووردەیی.

٣- بەیەکگەیشتنێکە بۆ گۆڕینەوەی را و بیر و شارەزایی لە نێوان منداڵاندا.

٤- پەرلەمانی منداڵان بوارێکی باشە بۆ بنیاتنانی رۆشنبیری گفتوگۆ لە نێوان منداڵان خۆیان لە لایەکەوە و، لە نێوان منداڵان و بەرپرسان لە لایەکی ترەوە.

٥- هۆیەکە بۆ رەگ و ریشەکردنی هەستی مەدەنی و شارستانی لە لای منداڵان.

٦- بە کاراکردنی رۆشنبیری مافەکانی منداڵان و بە دواداچوون بۆ جێبەجێکردنی مادده و، بڕگەکانی رێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ مافەکانی منداڵان.

٧- بەهێزبوونی بروابەخۆبوونی منداڵان... هەر لە منداڵیشەوە لەسەر بەرپرسێتی رادین و، توانای بەڕێوەبردنی کارەکانیان دەبێت و... بەشداریش لە ژیانی گشتیدا دەکەن.

٨- راهێنانی منداڵان، لەسەر پێشەنگی و بەهرەی سەرکردەیی.

٩- کرانەوە و رێزگرتن لە را جیاوازەکانی کەسانی تر و، یەکتری قبووڵکردن.

١٠- بەرزکردنەوەی پێشنیار و پرۆژە و راسپاردە دەربارەی جێبەجێکردنی مافەکانیان بۆ لایەنە پەیوەندیدارەکان بە مافەکانی منداڵان، لە میانەی نووسینی راپۆرتی ساڵانەیان.

١١- ئەزموونێکی پراکتیکییە... لە بواری پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی و پەیوەستبوون بە مافەکان و بە ئەرکەکان... بۆ هاندانی رۆشنبیری لێبووردن، بۆ لەباربردنی هەموو شێوازێکی توندوتیژی و پەراوێزکردن و داخستن.

١٢- پێگەیاندنی منداڵان لەسەر بنەما و بەها بەرز و باش و پیرۆزەکان.

١٣- زیاتربوونی توانای زانستی و زانیاری منداڵان لە هەموو بوارەکاندا، گەشەکردنی بەهرە و تواناکانیان، دەتوانن خۆیان دەربخەن و، ناسنامە شارەزاییان دیاری بکەن.

١٤- بنیاتنانی نەوەی زرینگ و بلیمەت و هۆشیار و دڵسۆز و نیشتمان پەروەر.

١٥- گەشەکردنی هەستی منداڵان لە داواکردنی مافەکانیان و راپەڕاندنی ئەرکەکانیان.

چەند پێشنیارێک بۆ دامەزراندنی پەرلەمانی منداڵانی کوردستان:

١- ئەندامانی پەرلەمانی منداڵانی کوردستان لە (١٠٠) منداڵی کوردستانی پێک بهێنرێت بۆ هەر نیو ملیۆن کورد پەرلەمانتارێک هەبێت ، ژمارەی کورد (٥٠) ملیۆنە... پێویستە لە (٥٠) ئەندامی کچ و (٥٠) ئەندامی کوڕ پێکبهێنرێت.

سەرچاوە Serchawe

جوانتریش وایە، پەرلەمانەکە دوو هاوسەرۆکی هەبێت، سەرۆکێ (کچ) و سەرۆکێ (کوڕ) هەبێت... وەکو گوزارشتێک لە یەکسانی و لە هاومافی لە نێوان هەردوو رەگەزەکەدا.

٢- تەمەنی ئەندام پەرلەمانی منداڵانی کوردستان لە (١٠ - ١٧) ساڵان بن.

٣- پێویستە هەڵبژاردن، لە قوتابخانە بنەڕەتییەکانی کوردستان دەست پێبکات، ئینجا لە شارەکاندا، بە ئازادی و بە شێوەیەکی دیموکراتی منداڵانی کوردستان، نوێنەرەکانیان بۆ (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) هەڵبژێرن.

٤- پێویستە پەرلەمانی منداڵانی کوردستان نوێنەری هەموو لایەکی کوردستانی (باکوور، رۆژهەڵات، باشوور، رۆژئاوا، نوێنەری منداڵانمان لە هەندەران، نوێنەری منداڵانی ئەو نەتەوانەی کە کورد نین و کوردستانین) لەخۆبگرێت.

٥- کۆنگرەی دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) وا جوانترە کە لە دیوانی پەرلەمانی باشووری کوردستان سازبکرێت .. چونکە لە داهاتوودا بەشێک لەو منداڵانە، دەبنە ئەندام پەرلەمانی کوردستان.

٦- پێویستە نوێنەری (رێکخراوی یونیسیف - بۆ منداڵان) و، نوێنەری پەرلەمانی منداڵانی چەند وڵاتێکی ئەوروپا و ئاسیا و ئەمەریکا و ئەفریقیا و ئوسترالیا بانگهێشتی دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) بکرێن.

٧- پێویستە (لیژنەیەکی ئامادەکاری) بۆ دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) لە (١١) کچ و کوڕ، شەش ئەندامی لیژنەکە لە منداڵان بن .. بۆ دیاریکردنی رۆژ و شوێنی دامەزراندنی پەرلەمانی منداڵانی کوردستان .. لە گەڵ دابین کردنی هەموو پێویستییەکی ماددی و هونەری، بۆ سەرکەوتنی کۆنگرەی راگەیاندنی دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان).

٨- پێویستە ئەم پێشنیارە، بخرێتە بەرنامەی دانشتنێکی پەرلەمانی باشووری کوردستان... بۆ پشتگیری و، هاوکاری کردن لە دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) ی پێشنیار کراو.

٩- داواش لە (حکوومەتی هەرێمی کوردستان) دەکەین.. ئەرک و رۆڵێکی سەرکییان لە دامەزراندنی (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) دا هەبێت.

١٠- مەرجە ئەو کوردیلانەی کە بۆ ئەندام (پەرلەمانی منداڵانی کوردستان) هەڵدەبژێرێن، پێویستە ئازا و زرنگ و هۆشیاربن و، لە قوتابییە زیرەکەکانی قوتابخانەکان بن، ناسراو و رێزدار و خۆشەویست بن لە لای هاورێکانیان.

وێنەکە لە des Bayerischen Landtages Kinderparlament

٢٦ی مارچی ٢٠١٦

سوودەکانی لە باوەشکردنی منداڵان.

شەکسپیر دەڵێ: لە جیهاندا سەرینێک نییە، کە لە باوەشی دایک نەرمتربێت.

باوەش لە زمانی کوردیدا، سنگ و نیوان هەردوو باڵمان دەگرێتەوە، دەوترێ: دایک منداڵەکەی لە باوەش کرد و، وەکو گۆزارشتکردن لە سۆز و خۆشەویستی خۆی بۆی، بە توندی نووساندی بە سنگی خۆیەوە.

بەداخەوە، تا ئەمڕۆش بەشێکی زۆر لە دایکان و باوکان، گرنگی و سوودەکانی لە باوەشکردنی منداڵەکانیان نازانن چییە، کە تا چ رادەیەک کاریگەرییان لەسەر بنیاتنانی کەسێتی و بیر و هۆش و ئەندێشە و تەندروستی و دەروون و ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵەکانیان هەیە و دەبێت.. هەندێ لە دایکان و باوکان، تا رادەیەک وشک و بێباکن و سۆزێکی پێویستی ئەوتۆیان بەرانبەر بە جگەرگۆشەکانیان نییە.. دەشێ هۆی ئەمەش، نابەڵەدییان بێت، لە بارەی گرنگی و سوودەکانی لە باوەشکردنی منداکەکانیان، یان دەگەڕێتەوە بۆ هەندێ هۆی نەریتی و کۆمەڵایەتی و خێزانی و، رانەهاتنیان لەگەڵ ئەم سۆز و هەستە مرۆییەدا، یان بۆ پەروەردەیەکی هەڵە و نادروست.

دەروونناسان وا دەبینن، کە باوەش پیاکردن نەک تەنها بۆ منداڵان سوود و چێژێکی دەروونی و گرنگییەکی هەستی هەیە.. بەڵکو لە زۆر لایەنەکانی ژیانیشدا، سوودی بۆ گەورەکانیش هەیە.. بۆ هاوڕێ لە گەڵ هاوڕێکانیدا، بو هاوسەران لەگەڵ یەکتریدا.

سوقرات: دەڵێ: من هیچ کاتێک دڵنیا نەبوومە.. تەنها لەو کاتەدا کە لە باوەشی دایکمدا بووم.

بەشی دوویەم

منداڵ هەر لە یەکەمین چرکە ساتی لە دایک بوونییەوە، پێویستی بە لە باوەشکردن هەیە.. منداڵ هەر لەو کاتەوە کە لە دایک دەبێت، بۆن و هەناسە و و خورپە و لێدانی دڵ و دەنگی دایکی خۆی دەناسێتەوە.. پزیشکە پسپۆرەکانی منداڵانیش، جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە.. کە منداڵ لە کاتی بوونیدا، تووشی جورێک لە زەحمەتی هەناسەدا دەبێت، ئەگەر لەگەڵ بوونیدا دایکی لە باوەشی بکات و بەخۆیەوە بنووسێنێت و.. بە ناسکی و بە نەرم و نیانی دەست بە سەرو لەشیدا بهێنێت.. یەکسەر هەناسەدانەکەی ئاسایی دەبێتەوە و، هەست بە دڵنیایی دەکات.. بێگومان بە پلەی یەکەم، ڕۆڵی سەرەکی گۆشکردن و گەورەکردن و پەروەردەکردنی منداڵ لە ئەستۆی دایک دایە.. ئەو سۆز و خۆشەویستییەی کە لە دڵ و دەروونی دایکیشدا هەیە، بێوێنەیە و بەو ڕادەیە لە باوکدا بەدی ناکرێت .. مەبەستیشمان ئەوە نییە کە لە سۆز و لە خۆشەویستی و لە دڵسۆزی باوک بۆ منداڵەکەی کەمتر بکەینەوە.

منداڵ دەگری، گریان تەنها هۆی گوزارشکردنە لە هەست و لە پێویستی و لە داواکانی، چونکە هێشتا ناتوانێت قسەبکات و بە زمان گۆزارشت بکات.. هۆکارەکانی گریانی منداڵێش یا: برسییەتی داوای شیر و خواردن و تێرکردن دەکات.. یا تینوویەتی داوای ئاو و پاراوکردن دەکات.. یا خۆێ پیسکردووە یا میزی بە خۆێدا کردووە و، گۆڕینی و پاکی دەوێت.. یا ئێش ئازارێ هەیە و چارەسەرکردنی دەوێت.. یا هەست بە تەنهایی دەکات و، باوەشکردنی دایک و باوکی و دڵنیای و ئارامی و ئاسوودەیی دەوێت.

لە باوەشکردن و بەخۆوەنووساندن و ماچکردن و دەست بە سەروقژ هاوردن و دەست خستنە سەرشان و ختووکەدانی و بە نەرم و نیانی پیاکێشان بە پشتی منداڵدا.. لە لایەن دایک و باوکییەوە پێویستییەکی گرنگە.. چونکە بە خۆوەساندنی جەستەیی، هۆیەکی ڕاستەوخۆی پەیوەندیە و، مایەی خۆشی و شادی بەخشینە بە منداڵ.. لە باوشکردن منداڵ دڵنیا دەکاتەوە، کە ئەو خۆشەویست و پەسەند و ڕێزدار و لەبەردڵانە لە لای خێزانەکەی.. منداڵ لە هەناوی دایکیدا و، لە دنیای ڕۆشنیشدا.. مەستبوونی سۆز و خۆشەویستی دەوێت.. باوەشی گەرم و نەرم و سۆز و خۆشەویستیی دایک و باوکی دەوێت.. گرنگی لە باوەش کردنی منداڵ.. لە گرنگی و لە پێویستی شیر و خواردن و ئاو و ئۆکسجین و لە شۆرین و نووستن و جلوبەرگی جوان و لە یاری کەمتر نییە.

هەموو ئەو تویژینەوانەی، کە لە زۆر شوێنی جیهاندا، تا ئێستا ئەنجام دراون.. جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە.. ئەو منداڵانەی کە بە سۆز و خۆشەویستی باران دەکرێن و، بە ڕادەی پێویست چاودێری دەکرێن و، زیاتر لە باوەشن و ماچ دەکرێن.. بە تایبەتیش لە مانگە یەکەمەکانی تەمەنیاندا.. کەمتر دەگرین و.. زیاتریش ئاسوودە و ئارام دەبن.. بە شێوەیەکی باشتریش گەشەی جەستەیی و دەروونی دەکەن.. بەڵام ئەو منداڵانەی کە بێنازن و بێبەشن لە سۆز و لە

سەرچاوە
Serchawe

خۆشەویستی و چاودێری.. لە گەشەکردندا دوادەکەون.

بەیانیان کە منداڵ لە خەو هەڵدەستێت.. پێویستە دایک بە گەرمی و بە زەردەخەنەیەکی ناسک و بە خۆشییەوە باوەشی لێدا و ماچی بکات و بەیانیت باشی لێبکات.. دایک بەم گوزارشتەی.. وەکو ئەوە وایە کە چنگێکی گەورەی گوڕ و تین و چالاکی و خۆشی و خۆشەویستی و هیوا بە منداڵەکەی ببەخشێت.. منداڵەکەی بە رووخۆشی و دڵخۆشی و گەشی و گەشبینییەوە پێشوازی لە رۆژێکی خۆش دەکات.. کە دەڕوات بۆ قوتابخانەش پێویستە دایکی بە زەدەخەنەیەکی ناسکەوە ماچێکی تری بکات و.. بە رێی بخات.. ئەو منداڵە لە قوتابخانەشدا ئاسوودە و مێشک ئارام دەبێت و.. بە خۆشی و شادییەوە، بە هێمنییەوە، پێشوازی لە هاوڕێکانی و لە مامۆستاکانی و، لە وانەکانی دەکات و.. هۆش و زەین و بیریشی باشتر ئامادەی وەرگرتن و فێربوونی زانست و زانیارین دەبن.

لە باوەشکردن، ئەو هەستە دەروونییە لای منداڵ دروست دەکات، کە دایکی نزیکترین و خۆشەویسترن کەسە بە لایەوە.. پەیوەندییەکی جەستەیی و رووحی زۆر بەهێز لە نێوانیادا دروست دەبێت.. بە ئاسانی و دڵفراوانیشەوە منداڵەکەی لە کەشوهەوایەکی خۆشەویستیدا، زیاتر گوێدێری رێنمایی و ئامۆژگارییەکانی دەبێت.. لە باوەشکردن و بەخۆوەنووساندنی جەستەیی، پەیوەندییەکی رەگ قووڵی ئەوتۆ لە نێوان دایک و منداڵەکەیدا دروست دەکات.. کە هەرگیز ناتوانرێت لە رەگ و ریشەوە هەڵبکێشرێت.

ئەو لای لایە و لاواندنەوە و گۆرانییانەش کە دایکان لەگەڵ راژەنینی لانک و بێشکە و پاڵنانی جۆلانێدا، بۆ کۆرپە شیرینەکانیان، بە دەنگێکی پڕ لە سۆز و لە خۆشەویستی و ناسکەوە دەیانڵێن.. شادیّ و هێمنی و خاوبوونەوەی دەرونی و جەستەیی و دڵنیایی بە منداڵەکانیان دەبەخشن و.. بە خۆشییەوە دەنوون.. بە دەم خەویشەوە هەر وا هەست دەکەن کە دایکانیان لە لایانن و ئێشکیان دەگرن.

لامارتین دەڵێ: جوانترین هۆنراوە لە سەراسەری جیهاندا.. لای لایەی دایاکانە.

ئەو بۆچوونەش وانییە کە هەندێ پێیان وایە کە خۆشەویستییەکی زۆر منداڵ فێری ناز و نووز دەکات بەڵکو بە پێچەوانەوە بێنازی و برسی بوونی خۆشەویستی و سۆزداری، هۆیەکە بۆ ئەوەی کە منداڵ، بڕوای نە بە خۆی و نە بە کەسانی دەوروبەری هەبێت. زۆر جاریش دەبێتە هۆی دڵڕەقی و ئەنجامدانی تاوان و.. هەڵوەشاندنەوەی خێزان.

بە پێی ئەو زانیارییانەی کە زانکۆیەکی (فەرەنسی) رای گەیاندووە و.. بە پێی ئەو توێژینەوانەش کە پزیشکانی منداڵان و

بەشی دوویەم

زانایانی دەروونناسی و پەروەردەیی جەختیان لەسەر کردوونەتەوە..

منداڵ رۆژانە پێوستی بە (٢٤) جار لە باوەشکردن هەیە:

١- رۆژی (٤) جار پێویستی بە لە باوەشکرن هەیە، بۆ ئەوەی دەروونی ئاسوودە بێت.

٢- رۆژی (٨) جار پێویستی بە لە باوەشکردن هەیە، بۆ ئەوەی بڕوای بە خۆی بێت.

٣- رۆژی (١٢) جار پێویستی بە لە باوەشکردن هەیە، بۆ ئەوەی ببێت بە داهێنەر.

گرنکترین سوودەکانی لە باوەشکردن:

١- لە باوەشکردنی منداڵ بە بەردەوامی لە لایەن دایکییەوە، زیاتر هەست بە دڵنیایی و رێز و خۆشەویستی دەکات، بوارێکی باش و روونیش بۆ پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان دایک و منداڵدا دەرەخسێنێت.. گەر دایک و باوک منداڵەکەیان پشتگوێ بخەن و، لە باوەشی نەکەن ، مەترسییەکی زۆری لێدەکەوێتەوە.. چونکە ئەو منداڵەی لە باوەشی گەرمی دایکی بێبەش بێت.. گۆشەگیر دەبێت و، بڕوای بە خۆی و دەوروبەرەکەی نامێنێت و، بە گۆمان و ترسەوە دەژی.. دەبێتە منداڵێکی بیرکۆڵ و بە خاوی تێدەگات و فێردەبێت، تووشی خەمۆکی دەروونی و مات و مەلوولی دەبێت بە هۆی نەبوونی سۆزی دایکایەتی و باوکایەتی.. کە باوەشی گەرمی بۆ بکەنەوە و بەخۆیانەوە بینووسێنن.

٢- لە باوەشکردن، رێژەی ئاستی ئۆکسجین لە لەشی منداڵدا بەرزتر دەکاتەوە، ئەمەش چارەسەری هەستکردن بە تووڕەیی و بە تەنیایی یا هەست کردن بە لۆمەکردن دەکات.

٣- لە باوەشکردن بۆ ماوەیەکی زۆر.. ئاستی رێژەی ماددەی (سیرتۆنین) لە لەشدا زیاتر دەکات.. بوونی ئەم ماددەیەش، هۆیەکە بۆ هەستکردن بە خۆشی و شادی و، بۆ رێکخستنی مەزاجی گشتی منداڵ.

٤- لە باوەشکردن، بۆ دڵ بە سوودە و کۆئەندامی بەرگری لە لەشدا زیاتر بەهێز دەکات لە میانەی پاڵپەستۆیەکی هیواش لەسەر چەند بنکەیەکی وزەی گرنگ لە لەشی منداڵدا.

٥- بە پێی هەندێ لێکۆڵینەوەی زانستی و پراکتیکی مەیدانی، لە بارەی کارتێکردنی لە باوەشکردن و بەخۆوەنووساندن، هاوسەنگییەک بە (کۆئەندامی دەماری) دەدات.

سەرچاوە Serchawe

٦- لە باوەشکردن، منداڵ فێری وەرگرتن و بەخشین دەکات.. بەرانبەر بە ڕێز و لە باوەشکردن و خۆشەویستی.. منداڵیش خۆشەویستی خۆی بەو کەسە دەبەخشێت.

٧- باوەش وامان لێدەکات کە دەست لە هەندێ هاندەری ئەقڵی و ڕێبازی بیرکردنەوەی لۆژێکی بهێنین، کە هەندێ جار دەبنە بەربەستێکی نەرێنی.. با تەنها بیر لەم ساتەی ئێستا بکەینەوە.. ئەمە هەستی منداڵەکەت شیرینتر دەکات وای لێدەکات جەخت لەسەر دڵی و هەستی بکاتەوە.

٨- گۆڕینەوەی وزە لە کاتی لەباوەشکردندا لە نێوان دایک منداڵەکەیدا دەگوێزرێنەوە بۆ یەکتری.. منداڵ هەست بە یەکێتی و بە بەشداری لە گەڵێ شتەکان دەکات و، لێگەیشتن زیاتر دەکات و، پەیوەندی نێوان دایک و منداڵ قووڵتر و بەردوام و بەهێزتر دەکات.. چونکە لە باوەشکردن، لووتکەی بە خۆوەنووساندنی جەستەییە و، پردێکی گەورەشە بۆ گواستنەوەی هەست و سۆزەکان، لە نێوان دایک و منداڵدا.

٩- لە باوەشکردن، تووڕەیی و گرژی و فشاری دەروونی و لە لەشدا ناهێڵێت و.. یارمەتی خاوبوونەوەی ماسوولکەکان دەدات.. ئەگەر منداڵەکەت دووچاری دڵتەنگی و پەستی و ئاڵۆزی بووە.. لە باوشکردن لەم ساتەدا، زۆر شت چارەسەر دەکات.

١٠- هەر لە ڕۆژەکانی یەکەمی لە دایکبوونی منداڵەوە.. خێزان بناغەی پەیوەندییەکی هۆشی لەگەڵ منداڵەکەیدا دەست پێدەکات.. لە میانەی لە باوەشکردنی منداڵەکەیانەوە.. باوەش دەبێتە بەڵگەی ڕێز و بە گوزارشت لە سۆز و خۆشەویستی. لێرەوە پەیوەندییە هۆشییەکانی لە باوەشکردن دەست پێدەکات.. هەرچەند منداڵەکەت لە باوەش بکەیت.. زیاتر دڵنیایی پێدەبەخشێت و، هەست بەوە دەکات کە خۆشەویست و ڕێزگیراوە.. ئەم هەستکردنەش بە پێویستییە سەرەکییەکانی منداڵ دەزانرێت.. یارمەتی ئەوەی دەدات کە گەورەبوو، ببێت بەمنداڵێکی هاوسەنگ و دروست و دەروون ئاسایی.

١١- ئەو منداڵەی کە زیاتر لە باوەش دەکرێت.. تەندروستیی باشترە و بەرگری بۆ نەخۆشییەکان بەهێزترە، لەو منداڵەی کە دایکی ڕۆژانە بە کەمی لە باوەشی دەکات و سۆزێکی کەمی بۆی هەیە.. لەوە دەترسێ کە لەسەر لە باوەشکردن رابێت هەر وەکو پزیشکی منداڵان ئامۆژگاریی کردووە، کە تەنها بایەخ بە تەندروستی جەستەیی دەدەن و، ئاوڕ لە پێویستییە دەروونییەکانی منداڵان نادەنەوە.

١٢- ئەو منداڵەی لە مانگە یەکەمەکانی تەمەنیدا، دەخرێتە دایانگاوە یا، دەدرێتە دایەن یا پەروەردەکار بەخێوی بکات، لەبەر ئەوەی کە دایکی کاردەکات. ئەو منداڵە دەمارگیر و شەڕخواز دەبێت.. چونکە وەک دایکی لە باوەشی ناکەن و، هەست بە دڵنیایی ناکات لە باوەشی دایکی نەبێت.. تووشی گەلێ کێشە و گرێی دەروونی نەخوازراویش دەبێت.

١٣- لێکۆڵینەوە دەروونییەکانی ئەم دواییە، دەربارەی لە باوەشکردنی منداڵ و، دەست هێنان بە سەر و قژیدا و، دەست خستنە سەرشانی و، ماچکردنی و یاریکردن لەگەڵیدا لە لایەن دایک و باوکییەوە.. ئەوە دەسەلمێنن کە ئاستی ڕێژەی ژیری و زیرەکی منداڵ بەرز دەکاتەوە و.. تێکڕای گەشەکردنی سروشتی منداڵیش بەرزتر دەکاتەوە.

١٤- لە باوەشکردن و بە خۆوەنووساندن و دەست لە ملکردنی منداڵ و، بە نەرمی شێلانی و، بە نیانی دەستهێنان بە سەر و قژ و روومەتەکانیدا.. یارمەتیدەرن بۆ دەردانی ماددەی (ئەندرۆفین) لە لەشیدا.. ئەم ماددەیەش گەیەنەرێکی دەمارییە و یارماتیی هێورکردنەوەی تووڕەیی و گرژی و هەڵچوون و، دڵەڕاوکێی دەروونی و، کپکردنەوەی ئازار دەدات.

١٥- لە باوەشکردن منداڵان پەیوەندییەکی گرنگی ئەرێنی بە مۆرکی کەسێتییەوە هەیە.. چونکە بە رادەیەی زۆر کاریگەریی لەسەر بنیاتنی کەسێتیدا هەیە و.. دەبێت.

١٦- لە باوەشکردن، هەستی هێز و، بڕوابەخۆبوونێکی بێوێنە بە منداڵان دەبەخشێت.

١٧- لە باوەشکردن زمانێکە، بەڵام زمانێکی جیاوازە، هەستەکانی بەزاندووە و، بووە بە دەریایەکی بێسنووری سوودی رووحی و دەروونی و جەستەیی و ویژدانی و هۆشی.. گەرچی زمانێکی سادەیە، بەڵام واتا و پەیامێکی راست و بەرز و پیرۆز دەگەیەنێت.

١٨- باوەشی دایک گەورەترین قوتابخانەی منداڵە.. کە زۆر شتی لێوە فێردەبێت.

کۆرنای دەڵێت: یەکەمین قوتابخانەم.. لەسەر سنگی دایکم بوو.

لە کۆتاییدا دەڵێین باوەشی گەرم و نەرمی دایکان.. خۆشترین و دڵنیاترین شوێنن بۆ منداڵان.. ئەو چێژ و خۆشییەی کە لەسەر سنگی دایکیدا هەستی پێدەکرێت، لە هیچ شوێنێکی تردا هەست بەو چێژە ناکرێت.. باوەشی دایک بەهەشتێکە..

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

چارەسەرێکی ئاسان و بە خۆڕاییشە.. بۆ چارەسەرکردنی زۆربەی نەخۆشی و ناخۆشییەکان.

لە باوەشکردن و، بەخۆوەنووساندنی جەستەیی منداڵان و خۆشەویستی هەموو ڕۆژێ.. بۆ ماوەی هەزاران ڕۆژ.. منداڵان لە نەخۆشیی و لە ناخۆشی دوور دەخەنەوە.

دایکانی میهرەبان و دڵسۆز و بەسۆز.. کەس گومانی لە سۆزداری و لە خۆشەویستی بێسنووری ئێوەی پیرۆزترین گیانەوەر نییە.. تا دەتوانن جگەرگۆشەکانتان لە باوەشی گەرم و نەرمتان بکەن.. ڕەنگدانەوەی ئەم خۆشەویستییەتان لە ئەمڕۆ و لە داهاتوودا لە منداڵەککانتاندا بەدی دەکەن.. دایکانی دڵسۆز، هیچ خەڵات و پاداشتێکیش نییە کە هاوتای خۆشەویستی و سۆزداری و میهرەبانی ئێوەی دایکان بێت.. ئێمە هەموومان شەرمەزاری ماندووبوون و شەونوخوونی ئێوەین.. چیتان بۆ بکەین.. چەند پێتاندا هەڵدەین.. ناگەنە تنۆکێکی دەریای بێسنووری سۆز و خۆشەویستیی ئێوەی دایکان.

١٩ی فێبریوێری ٢٠١٦

سەرچاوە
Serchawe

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٧

ڕۆڵی خێزان لە کوردستان پەروەریی کوردیلەکانمان.

کوردستانی نیشتمانی خۆشەویست جوانمان، ئەو ناوە پیرۆز و شیرینەیە، کە هەمیشە لە ناخی دڵمان و لە هۆش و بیر و خەیاڵمان دایە، بۆتە وێردی شیرینی هەمیشەی سەر زارمان.. کوردستان هەناسە و ژیانمانە.. پێناسە و ناسنامەمانە.. سۆز و خۆشەویستی و دڵسۆزی و هاوبەستەبوونمان بۆ کوردستانی ڕەنگین و قەشەنگمان.. ئەو هەست و سۆزە ناخییە بێوێنەیەمانە.. ئەو هاوبەستبوونە بەهێزە و ڕەگ ئەستوورەمانە.. کە هەرگیز داگیرکەرانی کوردستان، نەیانتوانیووە و ناتوانن لە دڵی ئێمەی کوردستان پەروەردا هەڵیبکەنن یا کاڵی بکەنەوە.. بەڵکو ڕۆژ لە دوای ڕۆژ ئەم هەست و سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونەمان بۆ کوردستان گەورەتر و بەهێزتر دەبێت.

ئەگەرچی سۆز و خۆشەویستیمان بۆ کوردستانمان، بۆماوە نییە کە لەدایکان و لە باوکانمانەوە بۆمان مابێتەوە.. بەڵام لەگەڵ لەدایکبوونماندا.. سۆز و خۆشەویستی و پەیوەندییەکی ڕووحی لە نێوان ئێمەی کورد و خاکی پیرۆزی کوردستانمان لەدایک بووە.. لەگەڵ لە دایکبوونماندا.. خۆشەویستییەکی لە ڕادەبەدەر بۆ کوردستانمان، لە ناخی دڵماندا بەرجەستەبووە و، چۆتە خوێنمانەوە.. تا ئەو ڕادەیەی کە کوردستان پەروەری بووە بە گرووپی خوێنمان.. لەگەڵ گەورەبوونمان سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونمان بۆ کوردستان گەورەتر و شیرینتر بووە.. ئێمە هەردەم خۆمان بە قەرزاری کوردستانمان دەزانین.. لە ئامێزی گەرمی کوردستاندا گۆش و پەروەردە کراین.. لە هەوای پاکیمان هەڵمژی و هەڵدەمژین.. ئاوی شیرین

بەشی دوویەم

وزولاڵی دەنۆشین.. لە خێر وبێری دەخۆین.. بۆیە سۆز و خۆشەویستیمان بۆ کوردستان.. ئەرکێکی پیرۆز و پێویستی هەموو کوردستان پەروەرێکی دڵسۆزە.. خەبات و تێکۆشان و خۆبەختکردن لە پێناوی کوردستاندا پیرۆزترین و پێویسترین ئەرکی هەموو کوردێک و، هەموو ئەو نەتەوانەشن کە لە خاکی کوردستاندا دەژین و کوردستان بە نیشتمانی خۆیان دەزانن.. وەکو هاوڵاتییەکی بە ئەمەکی کوردستان، پێویستە خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستان هەبێت و، ئامادەبن کە بەرگریی لێبکەن.

دڵسۆزی و هاوبەستەبوونمان بۆ کوردستان، ئەو قەڵا سەخت بەهێز و خۆڕاگرەیە.. کە لەلەیەن خێزانە زیرەک و وریاکانمانەوە بەردی بناغەی دادەنراوە.. بە هاوکاری هەموو لایەک تا دێت بەرزتر و بەهێزتر دەبێت لەرووی داگیرکەرانی کوردستاندا.

بەبێ کوردستانی شیرینمان ژیان و بوونمان هیچ واتایەکی نییە.. کوردستان پیرۆزترین و گرنگترین و جوانترین نیشتمانە بە لامانەوە.. شەهیدبوونمان لە پێناوی کوردستاندا، لووتکەی دڵسۆزی و سۆز و خۆشەویستی و شکۆداری و سەربەرزی و سەروەری و نەمریمانە.. هیچ خۆشەویستییەک نییە کە بگاتە سۆز و خۆشەویستیمان بۆ کوردستان.

شاعیر و بیرمەندی کوردمان (پیرەمێر)ی نەمر دەڵێ:

کاولەکەی وەتەن هێندە شیرینە
ژاری دووپشکی عەربەت هەنگوینە

ئەوانەی کە ناپاکی دەرهەق بە کوردستان دەکەن، ئەوانە سفلە و نامەرد و ناپاکن.. مافی ئەوەیان نییە کە لە کوردستاندا بژین و.. بنێژرێن.. چونکە ناپاکی و نامەردی دەرهەق بە کوردستان گەورەترین تاوانە و نابێت لێیان ببوورین.

ئێمە لە بەرواری ٢٥ - ٧ - ٢٠١٥ دا، بابەتێکمان لەژێر ناوی (پێویستە منداڵەکانمان بە کوردستان پەروەری گۆشبکەین) کە لە چەند سایتێکی کوردیدا بڵاوکردەوە.. ئەم نووسینەشمان درێژەدانە بە نووسینی بەرواری ناوبراومان.. بەڵام لێرەدا جەخت لەسەر گرنگی و کارتێکرنی خێزانان کوردمان دەکەینەوە، لە گۆشکردن و پەروەردە کردنی کوردیلە چاوگەشەکانی ئەمرۆمان.. کە هیوا و نەوەی داهاتووی کوردستانن.. بە هەست و سۆز و خۆشەویستی و دڵسۆزی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستانی نیشتمانمان.. زۆر گرنگە هەر لە منداڵییەوە ئەم هەست و هاوبەستەبوونە لە دڵی کوردیلەکانمان بروێنین.

بەشی دوویەم

خێزان یەكەمین قوتابخانە و، یەكەمین ژینگە و، نیشتمانی بچووكی منداڵە.. یەكەمین خشتی بناغەی كەسێتی و هاوڵاتیی باش لە لایەن خێزانەوە دادەنرێت.. بۆیە پێویستە خێزانانی كوردمان هەست بەم راستییە بكەن و، لە ئاستی بەرپرسێتیدابن، ئەوە بزانن كە چ ئەركێكی پیرۆز و هەستیاریان لە ئەستۆ گرتوون.. چونكە كار و هەڵسوكەوت و رەفتار و قسەكانیان، كاریگەری و رەنگدانەوەیان لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی كوردیلەكانمان دەبێت.. لە روانگەی چۆنییەتی گۆشكردن و پەروەردەكردنی راست و دروستی كوردیلەكانی ئەمڕۆمانەوە، دەتوانین گەشبین بین و پێشبینی و چاوەڕوانی لە داهاتوویەكی گەشتر و شیاوتر بۆ كورد و كوردستان بكەین.. ئەم ئامانج و ئەركەش، تەنیا لە ئەستۆی خێزانەكاندا نییە، بەڵكو رواندنی هەست و سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ كۆردستان لە دڵی كوردیلەكانماندا، كارێكی هاوكارییە، ئەرك و بەرپرسێتی هەمووانە، لە ئەستۆی قوتابخانە و میدیا و راگەیاندن و پەرتووكخانەكان و دامەزراوە رۆشنبیری و هونەرییەكان و كۆمەڵگا و نووسەران و هونەرمەندان و هەموو كوردستان پەروەرێكە، كە لە خەمی هێنانەدیی داهاتوویەكی باشترن بۆ كورد و كوردستان.. پێویستە پرۆگرامەكانی خوێندن و پەرتووكەكانی خوێندنەوەش لە هەموو قۆناخەكانی خوێندندا، چەخت لەسەر ئەم ئامانجە بكەن و بەو بابەتانە بیان رازێننەوە، كە سۆز و هەستی خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ كوردستان لە دڵی كوردیلەكانمانی ئەمڕۆماندا بەهێزتر دەكەن، دڵنیاییمان پێدەبەخشن كە ئایندەی كوردستان گەشتردەبێت.

گرنگترین ئەرك و بەرپرسێتی خێزان ئامادەكردنی تاكە، بە تایبەتیش منداڵان، لە رووی جەستەیی و دەروونی و سۆزداری و رەوشتی و كۆمەڵایەتی و نیشتمانییەوە، لە رێگای گۆشكردنیان بە بنەما سەرەكییەكانی سەركەوتنیان لە ژیانیاندا و، لە شێوازی كار و هەڵسوكەوت و رەفتارەكانیان لە نێو كۆمەڵدا.. هەمیشە هاندەریان بن بۆ گەشەكردنی بەهرە و تواناكانیان.. پێداویستییەكانی گەشەكردن و پێشكەوتنیان بۆ دابین بكەن.

هەرچەند خێزانەكانمان سەرقاڵی ئیش و كار و دابینكردنی بژێوی و پێداویستییەكانی ژیان و گوزەران بن.. بەڵام نابێت ئەمە بكەن بە بیانوو و پاكانەكردن و پاساوهێنانەوە، بۆ پشتگوێخستن، یا كەمتەرخەمیكردنیان لە پەروەردەكردن و رێنمایی و لە راهێنانی پێویست و دروستی كوردیلەكانمان.

بۆ پێگەیاندنی كوردیلەكانی ئەمڕۆمان، بە سۆز و خۆشەویستی و دڵسۆزی و هاوبەستەبوون بۆ كوردستانی نیشتمانی جوانمان.. پێویستە خیزانی كوردمان ئەم رێباز و شێوازە پەروەردەییانە بگرنەبەر:

١- بەر لە كوردیلەكانمان.. پێویستە دایكان و باوكان، خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ كوردستان هەبێت و، لە كار و

سەرچاوە Serchawe

هەڵسوکەوت و رەفتار و قسەکانیاندا بە ئەرینی و بە کرداری بەرجەستەبووبن.. ئەوسا دایکان و باوکان دەتوانن ببن بە نموونە و پێشەنگ بۆ جگەرگۆشەکانیان.. چونکە خۆشەویسی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان بە قسەی رووت و دروشمی بریقەدار ناڕوێن.. بەڵکو بە کار و رەفتا و قسەی پراکتیکی دەبن بە پێشەنگ و، ئەوسا دەتوانن بە راستی و دروستی، خۆشەویسی و هاوبەستەبوون لە دڵی کوردیلەکانمان بڕوێنن.

٢- پێویستە دایکان و باوکان و بەخێوکەران، ئەوە بۆ کوردیلەکانمان روون بکەنەوە، کە بۆچی پێویستە سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونمان بۆ کوردستان هەبێت..؟

٣- فێری کوردیلەکانمان بکەن کە و مافیان هەیە.. هەروەها بەرانبەر بە کوردستانیش ئەرکیان لە ئەستۆدایە.. جێبەجێکردنی ئەرکەکان لە پێش مافەکانەوەن.

٤- پیویستە لەسەر خێزانانی کوردمان، ئالای کوردستان، کە هێمایەکی بەرزی نەتەوەیی و سەربەرزی و سەروەری و شکۆداریمانە.. هەر لە منداڵییەوە لە دڵی کوردیلەکانمان خۆشەویست و شیرینی بکەن و، رەنگەکانیان بۆ روون بکەنەوە و.. لە کاتی هەڵکردن و داگرتنیدا.. بە ئەوپەڕێ رێز و نوازشەوە.. دەستی راستیان لەسەر دڵیان دابنێن و بە ئەوپەڕی رێزەوە رابوەستن و، سڵاوی لێبکەن.

٥- پێوویستە هەر لە منداڵییەوە.. فێری چڕینی مارشی نەتەوەییمان سروودی (ئەی رەقیب) یان بکەین.. هەروەها فێری ئەو سروود و هۆنراوانەشیان بکەین کە سۆز و خۆشەویستیەکی زیاتر بۆ کورد و کوردستان لە دڵی کوردیلەکانمان دەڕوێنن.

٦- فێریان بکەن کە شارەزاییان لە مێژوو و جوگرافیای کوردستاندا هەبێت و.. بە شێوەیەکی ساکار و ئاسانیش باسی شۆڕشەکانی گەلی کوردمانیان بۆ بکەن.

٧- فیریان بکەن کە رێز لە سەرکردە و ناودارانی کوردمان بگرن و شانازیان پێوەبکەن چ پیاوان چ ژنان، بۆ وا ناسران و ناوداربوون و چییان بۆ کورد و کوردستان کردووە؟

٨- فێریان بکەن کە رێز لە یاساکان و لە دەستووری کوردستان و قوتابخانە بگرن و، سەرپێچییان لێنەکەن.. رێز لە کەلەپوور و لە بەها پیرۆزەکانی کوردستان بگرن.

٩- پێویستە لە بۆنە نەتەوەیی و کوردستانییەکانمان، کوردیلەکانیشمان بەشداربن و.. جلوبەرگی کوردییان لەبەر بکەن..

سەرچاوە
Serchawe

ڕۆڵیشیان هەبێت.. وەکو (جەژنی نەورۆز، ڕۆژی ئاڵای کوردستان و پێشمەرگە، ڕۆژی دامەزراندنی کۆماری کوردستان، ڕۆژی شەهیدانی کوردستان، ڕۆژی جلوبەرگی کوردی، ڕۆژی کیمیاباران و مەرگەساتی هەڵەبجە و، یادی ئەنفال، یادی ڕاپەڕینی باشووری کوردستان،... هاد)

١٠- پێویستە خێزانە کوردەکانمان هانی کوردیلەکانمان بدەن، کە پەیوەندیی هاوڕێتی بگرن و، هەموو هاوکوردستانییەکی دڵسۆزیان خۆشبوێت و بە خوشک و برا و هاوڕێی کەسوکاری خۆیانیان بزانن.. هەستی هاوکوردستانی و هاوخوێنیان لایان بڕوێنن.

١١- پێویسە دایکان و باوکان یا قوتابخانەکانی کوردستان کوردیلەکانمان بەرن بۆ ئەو شوێنانەی کە هەست و خۆشەویستی و جوانی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان لە دڵی کوردیلەکانمان شیرینتر و خۆشەویستر دەکەن.. وەکو: (شوێنەوارە مێژوویەکانمان، مۆزەخانەکانەکانمان، پێشانگا هونەرییەکانمان، هاوینە هەوارەکانمان، ...هاد)

١٢- بردنی کوردیلەکانمان بۆ بینینی ئەو شانۆگەری و فیلمە سینەمایی و ئاهەنگی گۆرانی و شایی و هەڵپەرکێ و یاریی وەرزشی، کە سۆز و خۆشەویستی و کوردستان پەروەریی لە دڵی کوردیلەکانمان زیاتر دەخرۆشێنن.

١٣- پێویستە میدیاکان (تەلەفزیۆنە کوردییەکان ـ ماوەی منداڵان) و ڕاگەیاندنەکان و دەزگا ڕۆشنبیرییەکان (گۆڤارەکانی منداڵان) تەواوکەری ڕۆڵی خێزان بن و.. بابەت و پرۆگرامەکانیان بەو ئاراستەیەدابن، کە خۆشەویستییەکی زیاتر و هاوبەسەبوون بۆ کوردستان لە دڵی کوردیلەکانمان شیرینتر و بەهێزتر بکەن.

١٤- نووسەرانی دڵسۆزی ئەدەبی منداڵان (چیرۆکنووس، هۆنراوەنووس، شانۆنووس، پەخشاننووس، ڕۆماننووس) ڕۆڵیان هەیە لە هاوکاریکردنی خێزان و قوتابخانەدا، بۆ ڕواندنی هەستی ئەرێنی و، زیاتر خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان.. لە دڵی کوردیلەکانمان.

١٥- هاندنی منداڵان بۆ گوزارشکردن لە سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستان، بە قسە یا بە نووسین یا بە وێنەکێشان.. یا بە هەر چالاکییەکی تر.

١٦- گێڕانەوە یا خوێندنەوەی ئەو چیرۆکە مەبەستدارانە بۆ کوردیلەکانمان، کە دەربارەی خەبات و تێکۆشانی سەرکردە نەمرەکانمان.. یا دەربارەی قارەمانێتی و داستانەکانی پێشمەرگەی کوردستان نووسراون.

سەرچاوە Serchawe

١٧- پێویست پەرتووکخانەکانیماڵەوە و قوتابخانە و پەرتووکخانە گشتییەکان، بە ئەو کتێبە و گۆڤار و کاسێت و سیدی و میمۆرییە کوردییانە دەوڵەمەند بکرێن، کە سۆز و خۆشەویستیان بۆ کوردستان لە خۆگرتوون.. بە تایبەتیش بەشی منداڵان لە کتێبخانە گشتییەکانی شارەکانی کوردستاندا.

١٨- پێویستە لە ژوورەکانە کوردیلەکان و لە پۆلەکانی قوتابخانەکانیشدا.. نەخشەی کوردستان و دیمەنە ڕەنگاوڕەنگە قەشەنگ و جوانەکانی کوردستان و وێنەی سەرکردە و پێشمەرگە قارەمانەکانی کوردستان هەڵبوسرایێن.. هاندەرن بۆ خۆشەویستییەکی زیاتر و بۆ هاوبەستەبوونێکی بەهێزتر بۆ کورد و کوردستان.

١٩- پێویستە دایکان و باوکان، ڕاستەوخۆ لەگەڵ جگەرگۆشەکانیان، دەربارەی سۆز و خۆشەویستی و دڵسۆزی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان بە ئاسانی باس بکەن.

٢٠- چاندنی رووحی یەکێتی کوردستان لە دڵی کوردیلەکانمان.. ئەوەیان بۆ باس بکەن کە کوردستان لە ئەوپەڕی باکوورییەوە تا باشووری لە ڕۆژهەڵاتییەوە تا ڕۆژئاوایی یەک کوردستانە و خاکی پیرۆزی هەموو کوردێکە و، گەلی کوردیشمان یەک گەلە.

٢١- پێویستە کوردیلەکانمان لە ململانێی حیزبی و لە عەشیرەتگەری و ناوچەگەری دووربخرێنەوە..
هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستان هەبێت.. هەردەم بەرژەوەندیی باڵای کورد و کوردستان لە سەرووی هەموو بەرژەوەندییەکیانەوە بێت.

٢٢- هاندانی کوردیلەکانمان، بۆ بەشداریکردن لەو پرۆژە خۆبەخشانەی کە سوود بە کوردستان و بە گەلەکەمان دەبەخشن.. وەکو کۆمەڵکاری بۆ پاکردنەوەی سەیرانگان، کومەک کردن بۆ یارمەتیدانی منداڵانی تووشبووی شێرپەنجە.. کۆکردنەوەی جلوبەرگ بۆ منداڵانی خوشک و برا کوردە لێقەوماوەکانمان، ...هاد.

لە کۆتاییدا ئەوە دەڵێین، کە چاندنی هەست و سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان، لە ماوەی شەو و ڕۆژێکدا بنیات نانرێت، بەڵکو پێویستی بە پشوودرێژی و وریای هەیە.. بە هەوڵ و کۆششی و هاوکاری هەموو لایەنەکان بنیات دەنرێت.

١٩ی فێبریوێری ٢٠١٧

فۆرم و ناوەڕۆک دوانەن لە ئەدەبی منداڵاندا.

ئەدەبی منداڵان، ئەدب و هونەرە، گرنگترین لقە لە لقەکانی رۆشنبیریی منداڵان.. لە بارەی گرنگی ئەدەبی منداڵانەوە،

شاعیری بولگاری ران بۆسلین دەڵێ: "ئەدەب بۆ منداڵان، وەکو شیری دایک و هەوای پاک وایە، کە پێویستە هەبن".

ئەدەبی منداڵان (هۆنراوە، چیرۆک، شانۆ) بە پێی کۆمەڵێک پێویستی و مەرج و بنەما و پرەنسیپ دەنسورێت، کە لەگەڵ قۆناغەکانی منداڵیدا بگونجێت و، گوزارشت لە هیوا و خەون خواستەکانیان بکات.

ئەدەبی باشی منداڵان، تەنها لە بەشی ناوەڕۆک و بەها و مەبەست و لە خەیاڵی شیرین نییە، بەڵکو فۆرمیش بەشە گرنگەی ترێتی، فۆرمیش شێوازی نووسین و، زمان و، وشە و رستە وێنەی و رەنگ و، هونەری جوانی رازاندنەوە دەگرێتەوە.. پێویستیشە سەرناوی بابەتەکانی ئەدەبی منداڵان گونجاوبن لەگەڵ ناوەڕۆکی بابەتی نووسینەکان دا.
بێگومان خەیاڵ زۆر گرنگە لە داهێنان و کاری ئەدەبی و لە هەر کارێکی تردا.. هەموو کارێک لە پێشدا، بە خەیاڵ لە هۆشی مرۆڤدا بەرجەستە دەبێ.

کەواتە فۆرم و ناوەڕۆک، دوو رەگەزی پێکەوە نووساوی تەواوکەری ئەدەبی منداڵانن، یا بڵێین دووانەن و دوو گیانن لە یەک جەستەدا، لە یەک جیاکردنەوەیان زەحمەتە.. لەم بارەیەوە نووسەری میسری (ئەحمەد نەجیب) دەڵێ:" پێویستە دڵنیابین لە گرنگی تەواکەری، لە نێوان فۆرم و ناوەڕۆک دا، کە بە هیچ شێوەیەک لە یەک جیا ناکرێنەوە، هەریەکەیان تەواوکەری ئەوی تریانە، بەبێ یەکتری ناتەواودەبن.. بەڵکو پێوییستە بە پێی پێوەرە دروستەکانی ئەدەبی منداڵان پێکەوەیان ببەستینەوە".

بەشی دوویەم

لە ئەدەبی چاپکراوی منداڵاندا، هەر یەکە لە وێنە و ڕەنگەکان و قەوارەی پیتەکان و شێوەی چاپکردن و، دیزاین و ڕازاندنەوەی هونەریش، گرنگی و بایەخیان هەیە، پێویستە نووسەران و دەزگاکانی چاپکردن، ئەم ڕاستی و لایەنەش فەرامۆش نەکەن.

دێینەوە سەر ناوەڕۆک، زۆر بە کورتی و بە چڕی مەبەست و بەها ئەدەبییەکانی ئەدەبی منداڵان لەم حەوت کۆمەڵەیەدا ڕیزبەند دەکەین:

١- کۆمەڵەی بەهای خودی: ئەمەیان پەیوەندی بە خودی کەس خۆیەوە هەیە، لە ڕووی جەستەیی و هۆش و دەروونی و هەڵسوکەوتەوە، بۆ نموونە: تەندروستی، ڕووخسار، چالاکی، ڕاستگۆیی، گونجان بە باشی، گەشبینی، ئارەزوو، خۆڕاگری، بڕوابەخۆبن، ئەمانە و چەندین خەسڵەتی کەسی تریش هەن.

٢- کۆمەڵەی بەهای کۆمەڵایەتی: پەیوەندی بەو خەسڵەتانەوە هەیە، کە لە کەسانی کۆمەڵدا هەن، لە پەیوەندییەکانی نێوانیان و، لە شێوازی ڕەفتار و هەڵسوکەوتکردنیان لەگەڵ یەکتری دا، لەوانەش: خۆشەویستی و ڕێز لە نێوان کەسوکار و کەسانی تردا، پێشکەش کردنی یارمەتی بە کەسانی پێویست، هاوکاری، بەخشین، لێبووردن... هتد.

٣- کۆمەڵەی بەهای نیشتمانی و نەتەوایەتی: ئەمەیان پەیوەندی بە هەموو مرۆڤەوە هەیە، وەکو: هاوبەستەبوون و سۆز و خۆشەویستی بۆ نیشتمان، شانازی کردن بە گەل، ڕێزگرتن لە داب و نەریت و لە کەلەپووری نیشتمانی، ئامادەبوون بۆ خەبات کردن و، خۆبەختکردن لە پێناوی گەل و نیشتمان دا... هتد.

٤- کۆمەڵەی بەهای مرۆڤایەتی: ئەمەش وەکو مرۆڤ پەیوەندی بە مرۆڤەوە هەیە، پەیوەستیش نییە بە کات و شوێنەوە، سوودیشی بۆ هەموان هەیە، لەوانەش: ئازادی، دیموکراتی، یەکسانی، دادپەروەری، ڕەتکردنەوەی ڕەگەزپەرستی و جیاوزی، ئاشتیخوازی، بانگەشە بۆ ئاشتی و پێکەوە سازان و ژیان، ڕووحی یارمەتیدان، ژینگە و سروشت پارێزی، چاکەخوازی و پیاوەتی، بەخشندەیی... هتد.

٥- کۆمەڵەی بەهای پەروەردەیی: ئاراستەکردن و ڕێنمایی کردنی منداڵان، بۆ بەها باڵاکانی وەکو: دادپەروەری، یەکتری قبوڵکردن، ڕێزگرتن لە کەسانی تر و لە ڕای جیاواز، چاندنی ڕووحی یارمەتیدان، خۆشەویستی، خۆنەپەرستی، ویستنی بەرژەوەندی گشتی، هاوکاری، هاوخۆشی، هاوخەمی، ڕێزگرتن لە یاسا و دەستوور... هتد.

سەرچاوە
Serchawe

٦- کۆمەڵەی بەهای خۆشنوودی و جوان ویستی: مرۆڤ بە سروشتی حەزی بە خۆشی و شادی و، بە جوانی و قەشەنگییە، بە فرە ڕەنگی و ڕەنگینییە، بە هەمەچەشنەیی هەیە.. حەزی بە یاری و شادییە، بە زەردەخەنە و پێکەنینە، بە گۆرانی و شایی و سەما و هەڵپەڕینە، بە بەزم و ڕەزم و سوعبەتە، بە جوانی و خۆڕازانەوە و جوان دەرکەوتنە.. بە گوڵ و باخچە و، بە دیمەن و سروشتی جوان و سەیرانە... هتد.

٧- کۆمەڵەی زانستی تیۆری: پەیوەندی بە بڕوابوون بە زانیارییەوە هەیە.. بە داهێنان و بە ڕۆڵی زانیاری لە پێشکەوتن و خۆشی.. وەکو: خۆشەویستیی زانستی و زانیاری، خۆشەویستی خۆدەرخستن و توانا دەربڕین، ئارەزووکردنی خوێندنەوە، ئارەزوکردنی گوڕان و داهێنان و نوێخوازی... هتد.

وەکو تێبینی دەکەین پۆلین کردنی ئەم بەهایانە، لە تایبەتمەندییەوە بۆ گشتی سەردەکەوێ.. یا لە بازنەی خوودی کەسییەوە، بۆ بازنەی گشتیی مرۆڤایەتی.. بەهاکانیش تێکەڵاوی و پەیوەندییان بە یەکەوە هەیە و.. ئەڵقە تێکهەڵکێشن، پێویستە لە هەموو ڕوویەکەوە، فۆرم و ناوەڕۆکی ئەدەبی منداڵان، گونجاوبن لەگەڵ قۆناغەکانی منداڵی و.. تایبەتمەندییەکانی هەر قۆناغێک.. نووسین بۆ منداڵان پێویستی بە شارەزایی پەروەردەیی و دەروونناسی منداڵ و بە فەرهەنگی زمانی منداڵان هەیە.. نووسین بۆ منداڵان کارێکی زۆر هەستیارە.. پێویستە نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، هەموو مەرج و بنەما و پرەنسیپەکان و ئامانجەکانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵان لە بەرچاو بگرن.. چونکە منداڵان بەشێکن لە ئەمڕۆ و.. هەموو داهاتووشن. لەم ڕوانگەیەوە، نووسەرانی ئەدەبی منداڵان دەبێ ئەوە بزانن کە چوونەتە بن باری چ ئەرکێکی پیرۆز و چارەنووسازەوە.. بۆیە نووسەرانی دڵسۆز و شارەزا و پسپۆری ئەدەبی منداڵان گەوهەری گران بەهان و.. لە هەموو وڵاتێکدا جێی ڕێزن و، ئەرک و ڕۆڵیان بەرز دەنرخێنن.. چونکە ئەمان ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە گۆڕان و لە داهێنان و لە دروستکردنی نەوەیەکی زۆرزانتر و داهاتوویەکی گەشتر و شیاوتردا.. دروستکردنی مرۆڤی دروستی ئایندەش، زۆر قورسترە لە دروستکردنی باڵاترین بورج و تاوەر و کۆش و تەلاری چەند نهۆمی.

لە بارەی گرنگی ڕۆڵی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، نووسەری فەرەنسی (فەرەنسیس فیدال) دەڵێ: "نووسەرانی ئەدەبی منداڵان دەتوانن چێژ و خۆشیی جیهان ـ بەڵکو خودی جیهان ـ بگۆڕن" ئەم قسە و بۆچوونەی فەرەنسیس تەنها بە قسە و حەز نایەتە دی، بەڵکو بەگراودێکی ڕۆشنبیری و شارەزایی و توانای بواری نووسین و کۆشش و کاری جدی و شەونخونی دەوێت لە بواری ئەدەبی منداڵاندا.

٢٥ی مارچی ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

گرنگیی رەخنە لە ئەدەبی منداڵان.

مەبەستی ئێمە لەم نووسینەمان، نەبوونی رەخنەی ئەدەبییە لە ئەدەبی منداڵانی کوردمان لە کوردستان دا.. کە تا ئەمڕۆش بە نرخی نەبوونە.

هۆنەری نووسین بۆ منداڵان (هۆنراوە، چیرۆک، رۆمان، شانۆ) کارێکی ئاسان و هەڕەمەکی نییە، بەڵکو لە زۆر رووەوە پێویستی بە شارەزاییەکی زۆر هەیە بۆ ئەوەی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، بتوانن سەرکەوتووبن و شوێن پەنجەیان لەم بوارەدا دیاربێت و، نووسینەکانیان شایستەی ئەوەبن، کە ناویان لێبنرێن بۆ منداڵانن.. پێویستە نووسەرانی ئەدەبی منداڵان داهێنەربن و بابەتی نوێ پێشکەش بە خوێنەری منداڵانی کوردمان بکەن.. تا بتوانن لەگەڵ گۆڕانکارییە خێراکان و داهێنانە تازەکانی ئەم سەردەمە خێراڕەوەدا دەربەرن و، لە کاروانی پێشکەوتن دوانەکەون.

بزووتنەوەی ئەدەبی منداڵانی کوردمان، لە دوای ساڵی (١٩٧٠)ەوە پێیگرت.

بەڵام لە دوای راپەڕینەکەی باشووری کوردستان لە ساڵی (١٩٩١)دا، ئەم بزووتنەوەیە هەنگاوی بۆ پێشەوە نا.. ژمارەیەک شاعیر و نووسەری تازەی کوردمان ئەم بوارەیان بەسەر کردەوە، چەندین بابەتی هەمەجۆرەی ئەدەبییان بۆ منداڵانی کوردمان نووسین و چاپیان کردوون.. بەڵام لەم بوارەدا هێشتا لە قۆناغی سەرەتادایین و، زۆرمان ماوە کە بگەینە گەلانی پێشکەوتووی جیهان.

دێنە سەر کرۆکی باسەکەمان کە دەربارەی بایەخ و گرنگی رەخنەی ئەدەبییە لە داهێنان و لە پێشکەوتنی ئەدەەبی منداڵان دا.

بەشی دوویەم

ڕەخنە لقێکی گرنگی ئەدەبییە، ئەو هونەرەیە کە بایەخ و گرنگییەکی زۆر بە تێکست و کارە ئەدەبییەکان دەدات بە پێی کۆمەڵێک بنەما و پێوەری ڕەخنەیی کە لە لایەن کەسانێکی ڕەخنەگری شارەزا و ئەکادیمی لە بواری ڕەخنەی ئەدەبی دانراون.. هەر ڕەخنەگرێکیش لە میتۆدێک زیاتر بەکاردەهێنێت بۆ خوێندنەوە و شیکردنەوە و هەڵسەنگاندن و تاوتوێکردنی کار و تێکستە ئەدەبییەکان بە شێوەیەکی زانستی و بابەتی و بەرنامە سستەماتیکی.

بە داخەوە تا ئەمڕۆش بەشێکی زۆری ڕەخنەگرانی بواری ئەدەبی گەورەکان، بە چاوێکی سووکتر و نزمتر و، بە پلە دوو لە ئەدەبی منداڵان دەڕوانن.

بوونی ڕەخنەی ئەدەبی بە پێی بنەما و پێوەرە ڕەخنەییەکان، ئاستی داهێنانی ئەدەبی منداڵان بەرز دەکاتەوە و پێشی دەخات.. ڕێگریش لە زۆربی و بۆربی و لە چاپکردنی نووسینیی لاوز و کاڵ وکرچ دەکات.. بۆیە بوونی ڕەخنە لە ئەدەبی منداڵان دا، پێویستییەکی گرنگە، نەبوونی یا لاوازیشی هۆکارێکی دواکەوتنی ئەدەبی منداڵانە.

ئایە ڕەخنەگری بواری ئەدەبی منداڵانی کوردمان هەیە..؟ لە ڕاستیدا تا ئەمڕۆ ڕەخنەگرێکی شارەزا و ناسراوی کوردمان شک نابەم، کە وەکو ڕەخنەگرێکی ناسراوی ئەم بوارە خۆی ناساندووبێت.. کە بە شێوەیەکی پراکتیکی و بابەتی و زانستی، بە پێی بنەماکانی ڕەخنە.. ڕەخنەی لە کتێبێکی منداڵان گرتووبێ و، لە هەموو ڕوویەکەوە، لێکۆڵینەوە و شرۆڤە و هەڵسەنگاندنی بۆ کردووبێ. کەچی لە وڵاتانی ڕۆژئاوا و لە ئەمریکادا.. چەندین ڕەخنەگری پسپۆر و شارەزا هەن، کە بڕوانامەی ماستەر و دکتۆرایان لە بواری ئەدەبی منداڵان و لە ڕەخنەی ئەدەبی منداڵان وەرگرتوون.. بە شێوەیەکی پراکتیکی چەندین ڕەخنەی ئەدەبیان لەسەر ئەدەبی منداڵان نووسیون و چاپیان کردوون.

جا بۆ ئەوەی ئەدەبی منداڵانی کوردمان، لە کوردستان دا گەشەبکات و پێش بکەوێت، پێویستیمان بە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی(تیۆری و پراکتیکی) هەیە دەربارەی ئەو کار و کتێب و بەرهەمە ئەدەبییانەی ئاراستەی منداڵانی کوردمان دەکرێن.. تا ئەم لێکۆڵینەوە و توێژینەوانە، پاڵ بە نووسەرانی ئەم بوارەوە بنێن کە خۆیان و کارە ئەدەبییەکانیان پێشبخەن.. پێویستیشە لەسەر ئاستی باڵای خوێندن بایەخ بەم بوارە بدرێت.. چ خوێندکارێکی باڵای کوردمان شانازیی ئەوەی پێ دەبەخشرێت، کە بڕوانامەی ماستەر یا دکتۆرا لە بواری ئەدەبی منداڵانی کورردمان وەردەگرێت.. هیواداریشم کە (یەکێتی نووسەرانی کورد) کۆڕی تایبەت بۆ نووسەرانی ئەدەبی منداڵان سازبکات.

نەبوونی ڕەخنە، تەنها هۆکاری دواکەوتنی ئەدەبی منداڵان نییە، بەڵکو چەند هۆکارێکیتریش هەن وەکو:

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

١- گرنگترین هۆکاری دواکەوتنی ئەدەبی منداڵانی کوردمان، داگیرکردنی کوردستانە لە لایەن چەند دەوڵەتێکی رەگەزپەرست و فاشستییەوە، کە بە شێوەیەکی زۆر دڕندانە و نامەردانە منداڵانی کوردمان دەچەوسێننەوە، دەیانەوێت زمان و کولتووری کوردیمان لەناوبەرن.. تا ئەمڕۆش لە باکوور و لە رۆژهەڵات و لە رۆژئاوای کوردستان دا، قەدەغەیە کە منداڵانی کوردمان بە زمانی کوردیمان بخوێنن.. بە زۆرداری و بە تۆبزی زمانی تورکی و فارسی و عەرەبییان سەپاندوون بە سەریاندا.. بە مەبەستی کاڵکردنەوەی سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ کورد و کوردستان.

٢- کەمی ژمارەی نووسەرانی ئەدەبی منداڵانی کوردمان.. کە لە هەموو کوردستان دا، ژمارەیان لە پەنجا نووسەر (هۆنراوەنووس، چیرۆکنووس، شانۆنووس) تێناپەڕێت.. واتە بۆ هەر ملیۆنێک کورد، نووسەرێکی ئەدەبی منداڵانمان هەیە.. ئەمەش رێژەیەکی کەمە لە چاو ژمارەی منداڵانمانەوە.

٣- هاوکاری نەکردنی ماددی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، بۆ چاپکردنی نووسینە ئەدەبییەکانیان.. هەروەها نەبوونی دەزگایەکی کارای تایبەت بە چاپکردن و بڵاوکردنەوەی کتێب و گۆڤارەکانی منداڵان.

٤- لانەدانی هەندێ لە نووسەرانی ئەدەبی منداڵانی کوردمان، لە رێبازی کلاسیکی ئەدەبی منداڵان، کە لە شێوەی پەندێری و ئامۆژگاریی وشک و تەڵقین ئاسایی دایە، بێ ئەوەی کە ئەوە بزانن، منداڵانی ئەم سەردەمە و خواست و پێداویستییەکانیان، وەکو منداڵانی سەدەی رابردوو نین.

ئەوانە و چەند هۆکارێکی کەش بوونەتە تەنگەژە لە رێی گەشەکردن و پێشکەوتنی ئەدەبی منداڵانی کورمان لە کوردستانی نیشتمانی شیرینمان.

٩ی مارچی ٢٠١٧

قۆستنەوەی منداڵان بۆ دەرۆزەکردن تاوانە.

دەرۆزەکردن دیاردەیەکی کۆنی ناشارستانی و نامرۆڤایەتییە کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە. دەرۆزەکەران لە هەموو وڵاتێکدا هەن، شێوە و شێوازی دەرۆزەکردنیش زۆرە.. دەرۆزەکردن دیاردەیەکی ترسناکە و ئەنجامێکی نەرێنی و مەترسیداری لەسەر ئەمڕ و داهاتووی کۆمەڵگادا هەیە.. هۆکاری سەرەکی دەرۆزەکردنیش نەبوونی و هەژاری و بێکاری و برسێتییە.. بەڵام بە داخەوە لەم دوایییەدا بەشێکی زۆری دەرۆزەکەران سنووری شەرم و شوورەییان بەزاندووە و ئالوودەی سواڵکردن بوونە و، دەرۆزەکردن بووە بە پیشەی ڕۆژانەیان.. گەر ئیشیشیان بۆ هەڵبکەوێت ئیش ناکەن و سۆڵکردنیان پێ خۆشترە.

ئەوەی ئێمە لەم نووسینەماندا مەبەستمانە، بەکارهێنانی منداڵانە بۆ دەرۆزە پێوەکردن و ساوڵکردن پێیانەوە کە دەرۆزەکەرە پیشەییەکان دڵپاکی و ساوێلکەیی و نەزانی منداڵانیان قۆستوونەتەوە و بۆ پارە پەیداکردن دەیان چەوسێننەوە و بازرگانییان پێوە دەکەن.. ئەم منداڵانانە دڵپاک و بێتاوانن، هێشتا باش و خراپ، ڕاست و هەڵە لێک ناکەنەوە.

لە ئەمڕۆدا لە شارەکانی ئەو عێراق و کوردستانەی کە لەسەر دەریایەکی نەوت و گازی سروشتیدان، بە شێوەیەکی بەرچاو ژمارەی دەرۆزەکەران زیادیان کردووە و لە زیادبوون دان.. بە هۆی نەداری و هەژاری و بێکاری و لەیەک جیابوونەوەی ژن و پیاوەوە.. بە تایبەتیش ڕێژەی دەرۆزەکەرانی ژنان و منداڵان زۆر زیادیان کردووە.. وەکو وتمان دەرۆزەکردن بۆتە پیشەیەکی ئاسانی دەرۆزەکەرە خووگرتووەکان.. ئەم ژنە دەرۆزەکەرانە بۆ ڕاکێشانی سۆز و بەزەیی خەڵکانی خێرخواز، منداڵانی کۆرپە و ساوا و منداڵانی خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان بەکاردەهێنن.. لە قرچەی هاوین و لە چلەی زستاندا بە رووتی یا بە جل وبەرگێکی تەنک و دڕاو و چڵکنەوە، ئەو کۆرپە و ساوا ناسک و بێتاوانانە، لەسەر شۆسەی شەقامەکانی شارەکان درێژیان دەکەن. بە ئەنقەستیش برسییان دەکەن، تا بگرین و بکرۆزێنەوە و بنووزێنەوە و خەڵکی بەزەیی پێیانبێتەوە..

سەرچاوە Serchawe

زۆربەیان منداڵی خۆیان نین، بەرانبەر بە پارەیەكی رۆژانەی كەم لە خێزانە هەژار و نەبوونەكان بە كرێیان گرتـوون.. ئەم منداڵانە تووشی نەخۆشی جەستەیی و دەروونی بوونە و دەبن.
بێگۆمان لە ئەمڕۆدا، چەندین تۆڕ و گروپی مافیـای بێـوژدان و بێڕەوشت هەن، كە بازرگـانی بە منـداڵانەوە دەكەن، بە بـڕە پارەیەكی كەم دەرۆزەیان پێدەكەن، یا بۆ دزی و كاری نارەوا و نەشیاو بە كاریـان دەهێنن.. لەوانەیە دەستدرێژیش بكەنە سەریان، ئەو منداڵە ناسك و هەناسەسارد و بەدبەخت و بێنـازانە، كە لە تەمەنـی چرۆ و خونچەدان.. لە مـافی خوێنـدن و فێربـوون، لە خۆشی و شـادی، لە یـاری و خەنـدە و پێكەنـین، لە سـۆز و خۆشەویسـتی، لە خۆشیەكانی تـافی منـداڵییەتی بێبەشن.. وەكو منداڵێكی ئاسایی ناژین و، بە دروستی گۆش و پەروەردە ناكرێن.. فێری فرۆفێڵ و درۆ و كاری ناپەسەندیان دەكەن.. خەڵكیش بە چاوێكی سووكەوە لێیان دەڕوانن. ئەم ساوا و منداڵە دەرۆزەكەرانە تووشی گرێی دەروونی دەبن و نابنە كەسایەتیەكی ئاسایی و، رقییان لە كۆمەڵگاكەیان دەبێتەوە.. دەبنە زەمینەیەكی لەبـاریش بـۆ ئەوەی كە لە رێ دەربچن و، كەسانێكی تـاوانباریان لێهەڵبكەوێت و جۆرەها تـاوان ئەنجام بدەن.. یا تووشی مـادە هۆشبەرەكان ببن و بازرگـانییـان پێوە بكەن.. بە كورتی نەوەیەكی سەقەتیان لێدێتە كایەوە.

لە وڵاتـی ئـێمەدا، تـا ئێسـتا یاسـایەك نییە، كە منـداڵان لەو گـروپ و تـۆڕە مافیـانە بپارێزێت و سـزایی یاسـایی ئەو توانبارانە بدەن، كە دڵپاكی و ساوێلكەیی منداڵان دەقۆزنەوە و بۆ دەرۆزەكـردن و كـاری نەشیاو بەكاریـان دەهێنن.. ئەمەش شـوورەیی و شـەرمەزارییە بـۆ حكـوومەتی دەسـەڵاتدار.. لە داهـاتوودا بـاجێكی زۆری ئەم گـوێ پێـنەدان و پەراوێزكـردنە دەدەینەوە..؟ كوا رێكخراوی منداڵپارێزی كوردستان..؟ كوا لیژنەی مافەكانی منداڵ و خێزان لە پەرلەمـانی كوردسـتان..؟ بـۆ هیچ هەڵوێستێكیان نییە..؟! بۆ ویژدانتان مردووە و بەزەییتان بەو منداڵە ناسكە بەدبەختـانەدا نـایەتەوە..؟! لە ئەمڕۆدا تەنها لە شاری سلێمایدا نزیكەی (٤٥٠) منداڵ، لە شاری كەركوكدا زیـاتر لە (٣٥٠) منـداڵ، لە شـاری هەولێریشدا نـزیكەی (٤٠٠) منـداڵ، كە تەمەنیـان لە نێـوان هەشت بـۆ شـانزە سـاڵانن، لەسـەر شەقـامەكاندا كـاری دەستگێری دەكەن یـان لەسـەر عەرەبـانە شت دەفرۆشـن.. یـا پێڵاو بۆیەدەكەن، عەلاگە دەفرۆشـن.. زۆربەیـان نەچوونەتە قوتـابخـانە یـا لەبەر هەژاری و نەبوونی و، دابین نەكردنی پێداویستییەكان، ناچار بوونە كە واز لە خوێندن بهێنن.

لە هەموو یاسا ناوخۆییەكانی دەوڵەتـان و، نێودەوڵەتیدا، قوستنەوەی منداڵان بـۆ دەرۆزە پێكردن یـا دەرۆزەكـردن پێیـانەوە بە تـاوان دادەنرێت، سزای تـاوانبارانی ئەم تـاوانە دەدەن.

مانگی رابردوو لە كەركوك بووم، لە شەقامی پزیشكان كە قەڵەبـاڵغترین شـەقامی شـاری كەركـوكە.. زیـاتر لە دوانزە جـار ئەم دیـمەنە دڵتەزێـنەم بە چـاوی خـۆم بینـی.. كە ژنێكـی دەرۆزەكەری عەرەب كە تەمەنـی چـل و پێـنج سـاڵ دەبـوو، بە

بەشی دوویەم

بەرچاوی پۆلیسی کەرکوکەوە لە ناوەڕاسی شەقامی پزیشکان دانیشتبوو، لە بەردەمی خۆیدا چوار منداڵی لەسەر پشت درێژکردبوون، تەمەنی دوانیان لە نێوان لە حەوت مانگ بۆ نۆ مانگ دەبوون، ئەو دوانەی تریان لە ساڵ زیاتر بوون، منداڵەکان دەنوزانەوە، زۆر بێزار و سەغڵەت بوون.. رەنگە برسییان بووبێ، یا ئازاری جەستەییان هەبێت.. گومانم هەیە کەمنداڵی خۆی بن، رەنگە لە خێزانە هەژارەکان بەکرێی گرتووبن بۆ مەبەستی دەرۆزەکردن.

هەر لە کەرکوک، لەسەر پردی دووەم ژنێکی تری عەرەب منداڵێکی کوڕی سێ ساڵانی لە بەردەم خۆیدا دانابوو، سکی منداڵەکەی رووت کردبوو، منداڵەکە نەشتەرگەری بۆ کرابوو.. پانزە تەقەڵ زیاتر بە سکی منداڵەکەوە دیاربوو.. هێندە خۆر لە سکی ئەو منداڵەی دابوو.. رەنگی پێستی سکی قاوەیی ببوو.. لەوانەشە ژنە دەرۆزەکەرەکە بە مکیاج رەنگی سکی قاوەیی کردووبێت.. من وا هەستم کرد کە خۆر سووتاندبووی.

ئەمانە و چەندین چیرۆک و دیمەنی تری هاوشێوەی ئەو دوو دەرۆزەکەرم لە شاری سلێمانی و هەولێریش بینی، کە منداڵان بوونەتە کەرەستەی دەرۆزەکردن.. بەشێک لەو ئافرەتانە لە ئاوارەکانی سوریا و خوارووی عێراق بوون.. هەندێکیان تەمەنیان لە نێوان بیست بۆ سی ساڵان دەبوون و هەمووشیان منداڵی ساوایان پێ بوو.. گێچەڵ پێکردن و قسە و توانجی هەرزەکارانیش بەم ئافرەتانە لە لایەکی ترەوە.

بە دەیان منداڵانی ناسکیش کە تەمەنیان لە هەشت بۆ دوانگزە و سیانزە ساڵان دەبوون، بە نێو ئۆتۆمبیلەکانی سەر شەقامەکانی سلێمانی و هەولێر و کەرکوکدا پێچیان دەکردەوە و لە شۆفێرەکان دەپاڕانەوە تا پاکەتێک کلینکسیان لێبکڕن.. لەسەر نیوەی ئەو منداڵانە منداڵی کورد بوون.. نەبوونی و رەشوڕووتییان پێوە دیاربوو.

هەموو ئەمانە تاوانن و پێشێلکردنێکی زەقی مافەکانی منداڵانن.. بە پلەی یەکەمیش ئۆباڵیان لە ئەستۆی حکوومەت دایە.. مەبەستیشم حکوومەتی عێراق و کوردستانیشە.. هیوادارم بە جددی و دڵسۆزی و سۆزەوە پەرلەمان و وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی و رێکخراوی منداڵپارێزی کوردستان و هەر هەموو ئەو رێکخراوانەی کە داکۆکی لە مافەکانی منداڵان دەکەن.. هەموو ئەو کەسانەش کە خۆیان بە خەمخۆری منداڵان دەزانن و هیواخوازی داهاتوویەکی گەشتر و شیاوترن بۆ کورد و کوردستان.. بێنە سەرخەت و، هەڵوێستی جددییان هەبێت و بێدەنگ نەبن بەرانبەر بەم تاوانانەی لە منداڵان دەکرێن.

٢٣ی مای ٢٠١٧

گرنگیی پەرتووکخانەیماڵەوە لە رۆشنبیریی منداڵان.

خوێندنەوە زۆر گرنگ و پێویستە، لەم سەردەمەدا بووە بە یەکێک لە پێویستییەکانی مرۆڤ.. کە لە دوای هەڵمژینی هەوای پاک و خواردن و خواردنەوە و نووستن و یـاری کردن، ریزبەنـدی دێـتە سـەر خوێنـدنەوە.. وەکو چۆن لەشمان پێویستی بە خۆراکی هەمەجۆرە هەیە بۆ ئەوەی بڕسکێ و گەشەبکات، خوێندنەوەش خۆراکی مێشکمانە. لە رێگـای خوێنـدنەوەوە زانست و زانیاری هەمەرەنگە بە دەستدەهێنین بۆ گەشەکردنی هـۆش و گـۆش و هـزر و بیـر و زەینمـان.. (سـتیل) دەڵـێ:" خوێنـدنەوە وەرزشــی هۆشــە" خوێنــدنەوە هــۆیەکی گرنگــی فێربــوون و خۆرۆشــنبیرکردنە.. بنەمــایەکە لە بنەمــا هەرە ســەرەکییەکانی دروستبوونی کەسایەتییەکی دروست و تەواو و سەرکەوتوو لە ژیاندا.

خوێندنەوە یەکێکە لە کۆڵەکە گرنگەکانی رۆشنبیری منـداڵان.. شـارەزایانی پەروەردە هـاوڕان لەسـەر گرنگـی چانـدنی حەز و خۆشەویستی خۆێندنەوە لە قۆنـاخی زووی منداڵیـدا لە دەروونـی منداڵانـدا، باشـتر وایە هەر لە منـداڵییەوە، منـداڵ هـۆگر و ئاشنای پەرتووک و گۆڤارەکانی منداڵانیان بکەین و، ببنە هـاوڕێی هەمیشـەی پەرتـووک.. خوێنـدنەوەش ببێـت بە خـوویەکی بەسوودیان و دەقی پێوەبگرن و، ببێت بە بەشێک لە ژیانیان.

داردین دەڵێ: "تـۆ لە مـاڵی خـۆت دایـت و، بە خوێنـدنەوەی پەرتـووک، گـوزەری جیهـان دەکەی" لەو رسـتە جوانـانەی کە لەسـەر دیـوارە بەجێمـاوەکـانی فەرعەونییە میسرییەکان هەڵکـۆڵراون:" رۆڵـەکەم وات لێـدەکەم کە چـۆن دایکـت خۆشـدەوێ.. ئاوهاش پەرتووکت خۆشبوێت.. یا زیاتر".

دەربارەی رۆڵی ئەرێنی دایکیش لە خوێندنەوەدا بۆ منداڵان.. شاعیرێکی ئینگلیزی لە هۆنراوەیەکدا بە ناوی(دایکی خوێنەر)ە وە.. دەڵێ:

بەشی دوویەم

دەشــێ ســامانێکی شــاراوەی راســتیت هــەبێ
قوتــوویەک پــڕ لە دوڕ و سەنــووقێ زێــڕت هــەبێ
بەڵام هەرگــــیز لە مــن دەوڵەمــەنــتر نیــت
چونکە من دایکێکم هەیە فێرم دەکا و بۆم دەخوێنێتەوە

هەموو ساڵێک، عاشقان لە رۆژی (١٤ی - فبرایەر) دا بە بۆنەی (جەژنی خۆشەویستی) یەوە، بە گەرمی پیرۆزبایی دەکەن و، گوڵی سوور پێشکەش بە یەکتری دەکەن.. بەڵام زۆربەی خەڵکی ئەوە نازانن کە هەمان رۆژ، رۆژی (١٤ی - فبرایەر) رۆژێکیشە بە ناوی (بۆ منداڵەکەت بخوێنەوە) ئەمەش گوزارشتە لە بەرجەستەکردنی خۆشەویستیی خوێندنەوە بۆ منداڵان.. لە زۆر شوێنی جیهاندا، لەم رۆژەدا، خێزانەکان هەریەکە بە شێوازێک ئاهەنگ بەم بۆنەیەوە دەگێڕن و چالاکی ئەنجام دەدەن، وەک: هەڵبژاردنی پەرتووکێکی منداڵان و خوێندنەوەی لە نێو خێزاندا.. یان بە کۆمەڵی لە یانەیەکی رۆشنبیریدا پەرتووکێک بۆ منداڵان دەخوێننەوە یا لە قوتابخانەدا. یا خوێندنەوەی چەند پەرتووکێک لە لایەن خودی منداڵانەوە، کە باوکانیان یا دایکانیان، کاتێ کە منداڵ بوون، حەزیان بە خوێندنەوەی ئەو پەرتووکانە بووە. یا گەڕان بە پەرتووکخانەکاندا بۆ کڕینی پەرتووک یا گۆڤارێکی تازە.. خۆزگە ئەم نەریتە جوانە لە کوردستانی ئێمەشدا دەبوو بە باو.. منداڵانی کوردیشمان لەم رۆژەدا لەگەڵ خێزانەکانیاندا پەرتووکیان دەخوێندەوە و چالاکی جۆراوجۆری رۆشنبیرییان ئەنجام دەدا و پەرتووکیان پێشکەش بە یەکتری دەکرد.. هیوای ئەوەش دەخوازم کە رۆشنبیریکردنی منداڵ چاوگەشەکانمان ببێت بە خواست و بە خەمی سەرەکیمان هەموومان.

دێینە سەر باسەکەمان کە گرنگی پەرتووخانەی ماڵەوەیە لە رۆشنبیریکردنی منداڵدا.. منداڵی ژیر و وریا و زانست و زانیاری پەروەر، لە پشووی هاویندا کاتێکی زۆری بە دەستەوەیە بۆ ئەوەی سوود لە بەهرە و توانا و ئارەزووەکانی وەربگرێت.. یەکێک لەو ئارەزووە بەسوودانەش، خوێندنەوەی پەرتووک و گۆڤارەکانی منداڵانە.. منداڵ لە رێی خوێندنەوەی پەرتووک و گۆڤارەکانی منداڵانەوە، فێری ئەوە دەبێت کە بە زانست و بە زانیاری هەمەچەشنە، زاخاوی بیر و هۆش و بەهرەکانی بدات، و بیر لە داهێنان بکاتەوە.. ئاسۆی رۆشنبیری فراوانتر و بەرزتر دەبێتەوە.. جیاوازیشی دەبێت لەگەڵ ئەو منداڵانەی کە ناخوێننەوە.. بایەخی خوێندنەوە لە دەرەوەی قوتابخانەدا لە بایەخی بەرنامەکانی خوێندن لە ناو قوتابخانەدا کەمتر نییە، بۆیە پەرتووکخانەی ماڵەوەی تایبەت بە منداڵان بە پێویستیەکی پەروەردەیی و رۆشنبیری دەزانین.. چونکە درێژەدەر و تەواوکەری بەرنامە و پرۆگرامەکانی خوێندنە لە قوتابخانەدا.

توێژینەوە زانیارییەکان ئەوەیان سەلماندووە، کە پەیوەندییەکی بەهێز هەیە لە نێوان توانای خوێندنەوە و پێشکەوتن لە خوێندندا.. پەرتووکخانەی ماڵەوەی منداڵ، هۆکارێکی پەروەردەییە، بۆ زاخاودانی هزری منداڵ و گەشەکردن و

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

پێشکەوتنی.

وەکو دەڵێن: "فێربوون لە منداڵیدا.. وەکو نەقشی سەر بەرد وایە".

شارەزایانی پەروەردە و دەروونناسی، جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە پێگەیشتنی منداڵ لە خێزانێکدا، کە دایک و باوکی خوویان بە خوێندنەوەی پەرتووکەوە گرتووە، پەرتووکخانەش بەشێکی گرنگە لە ماڵەکەیان، منداڵکانیشیان چاویان لێدەکەن و هۆگری خوێندنەوەی پەرتووک دەبن، چونکە دایک و باوکی خوێنەری پێشەنگ کارتێکردنێکی ئەرێنی تەواویان هەیە، بۆ ئەوەی منداڵەکانیشیان چاویان لێبکەن.. دەشێ منداڵ سوود لە پەرتووکخانەی باوک و دایکی وەرنەگرێت، بەڵام تەنها بوونی پەرتووکخانە لە ماڵەوەدا، خۆشەویستی زانست و داهێنان لە لای منداڵ بەهێز و شیرین دەکات.. سووریش دەبێت لەسەر ئەوەی، کە پێویستە ئەمیش پەرتووکخانەی تایبەتی خۆی هەبێت.. گەر لە ماڵەوە پەرتووکخانەی تایبەتی منداڵیش نەبێت، پێویستە دایک و باوک ئەو پەرتووکانەی هەڵیان دەبژێرن و دەیانکڕن هەمەچەشنە بن، تا بۆ هەموو کەسانی خێزانەکەیان لەباربن.. پەرتووک بە کەرەستەیەکی زۆر گرنگی پەروەردەیی دەزانرێت و رۆڵێکی ئەرێنی هەیە لە زۆرزانین و لە گەشەکردن و دروستی منداڵاندا. لە ئەمڕۆدا زۆری پەرتووکخانەی گشتی و پەرتووکخانەی قوتابخانە و ماڵەوە و، دەوڵەمەندییان بە پەرتووک و گۆاری هەمە بابەت، بە پێوەرێکی رۆشنبیری و بە دیاردەیەکی شارستانی و پێشکەوتن و پەروەردەیی دەزانرێت.

بۆ نموونە لە هەر شارێک و قەزا و ناحیە و گەڕەک و گوندێکی وڵاتی (نەرویج) دا، پەرتووکخانەیەکی گشتی گەورە هەیە.. لە هەر قوتابخانەیەکدا هۆڵێکی گەورە، کراوە بە پەرتووکخانە بۆ قوتابیان و بۆ مامۆستایان، لە بەردەم هەر پۆلێکدا پەرتووکخانەیەک هەیە، لە ناو هەر پۆلێکیشدا دۆڵابێکی پڕ لە پەرتووکی تایبەت بە ئاستی خوێندنی ئەو پۆلەوە هەیە، لە هەر ماڵێکیشدا پەرتووکخانەیەک هەیە، لە ژووری هەر منداڵێکیشدا پەرتووکخانەیەکی قنج هەیە.. لە هەر شەقام و سەنتەرێکدا پەرتووکخانەی فرۆشتنی پەرتووک و گۆڤار و رۆژنامەکان هەیە.. تەنانەت لەو مارکێتانەی کە خواردەمەنی و خواردنەوەو میوەهاتیش دەفرۆشن، لە بەشێکیاندا پەرتووکیان بۆ فرۆشتن داناون بە تایبەتیش پەرتووکی منداڵان.. لە راستیشدا زۆر دەوڵەتی تری ئەوروپی هەن، کە لەم بورەدا لە پێش نەرویجەوە.

بە لای ئێمەشەوە، پەرتووکخانەی ماڵەوە، لە چێشتخانەی ماڵەوە گرنگترە.. ئەو ماڵەی پەرتووکخانەی تێدا نەبێت.. بە ماڵێکی ناتەواوی دەزانم..(شیشرۆن) دەڵێ:" ماڵێک بەبێ پەرتووک.. گیانێکی بێ رووحە" پێویستە ئەوەش بڵێین، نابێت پەرتووکخانەی ماڵەوە تەنیا وەکو دیکۆرێک بۆ جوانی و بۆ رازانەوەی ماڵ دابنرێ و، پەرتووکەکانی خوێنەریان نەبن،

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

پێویستە وا لە منداڵان بکەین کە ببن هاوڕێی هەمیشەی پەرتووک و خوێندنەوەش ببێت بە بەشێک لە ژیانیان.. پێویستە لە هە ڵبژاردنی پەڕتووکی بەسوود و لەبار بۆ پەرتووکخانەکانیان هاوکارییان بکەین.

بە لای منەوە: لە دیمەنی ئەو منداڵە ژیرە جوانتر نییە، کە دانیشتووە و پەرتووکێک یا گۆڤارێکی کراوەی منداڵانی بە دەستەوەیە و بە وردی لێی دەڕوانێت.

ئامانجەکانی پەرتووکخانەی منداڵان لە ماڵەوەدا:

بە کورتی چەند ئامانجێکی گرنگی پەرتووکخانەی ماڵەوە بۆ منداڵە چاوگەشەکانمان، لەم خاڵانەی خوارەوەدا چڕدەکەینەوە:

١- پەرتووکخانەی ماڵەوە، یارمەتی منداڵان دەدات کە بە زانست و زانیاری هەمەچەشنەی بەسوود زاخاوی بیر و هۆشیان بدەن و خۆیان رۆشنبیر دانەمێنێت.

٢- منداڵ هەر لە منداڵییەوە لەسەر خوێندنەوە رادێت و خووی پێوە دەگرێت و، پەرتووک دەبێت بە هاوڕێی و.. خوێندنەوەش دەبێت بە بەشێک گرنگ لە ژیانی.

٣- رەوشت و خووی جوان فێردەبێت و، بە ئاراستەیەکی راست و دروستدا دەڕوات، بەهای جوان و پەندی بەرز وەرردەگرێت.

٤- بازنەی شارەزایی فراونتر دەکات، دەرگاکانی رۆشنبیری لە بەردەمیدا دەکرێنەوە. ٥. خوێندنەوە چێژ و خۆشی و دڵخۆشی پێدەبەخشێت.

٥- زمانی پاراوتر دەبێت و، سامانی وشە و رستەکانی زیاتر دەبن.. دەتوانێت بێ دامان و رامان، بە ئاسانی بە قسە و بە نووسین، گوزارشت لە هزر و لە ناخی خۆی بکات.

٦- زۆرزانتر دەبێیت و ئاستی تێگەیشتنی بەرزتر دەبێتەوە، بە شێوەیەکی راست و دروستیش بیردەکاتەوە.

٧- کەسایەتییەکی بڕوابەخۆ و دڵنیا دەبێت.. دەتوانێت پشت بە خۆی ببەستێت و رووبەڕووی کێشەکانی ببێتەوە و،

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

چارەسەریان بۆ دابنێت.

٨- گەشە بە بەهرە و تواناکانی دەدات.. ئارەزووی زنیاری زیاتری دەبێت و، هەوڵی داهێنان دەدات.

٩- منداڵ گەر پەرتووکی لەبەردەست دابێت لە کاتی پێویستدا سوودیان لێوەردەگرێت.

١٠- پەرتووکخانەی ماڵەوە، هاندەرە بۆ بەهێزکردنی پەیوەندی رۆشنبیری و دەمەتەقێ و راگۆڕینەوە و لە نێوان ئەندامانی خێزاندا.

١١- بە هۆی خوێندنەوەی ئەو پەرتووک و گۆڤارانەی کە لە بەردەستی منداڵ دان.. وەڵامی بەشێک لەو پرسیارانەی کە لە هزری دان، دەستیدەکەون.

١٢- لە رێی پەرتووکخانەی ماڵەوە، ئارەزووی سەردانی پەرتووکخانەی گشتی دەکات و، بە دوای پەرتووک و گۆڤار و سەرچاوەی زیاتردا دەگەڕێ.. لە ئایندەشدا دەبێت بە خوێنەرێکی هەمیشە و دانەبڕاوی پەرتووکخانەی گشتی.

١٣- زۆربەی کەڵەنووسەر و شاعیران و رۆشنبیرانی ناسراوی جیهانی لەوانەن کە لە منداڵییەوە لە ماڵەوەدا، خوویان بە خوێندنەوەی پەرتووکەوە گرتوون.. یان ئەوان کە لە خێزانێکی خوێنەر و رۆشنبیردا چاویان هەڵهێناون.. رۆڵی هاندان و کارتێکردنی دایک و باوکیان پێوەە دیارن.

بەم وتەیەی (دیگۆن لایلی) کۆتایی بەم نووسینەم دەهێنم.. کە دەڵێ: "پەرتووکخانەکەت پڕبێت لە پەرتووک، باشترە لەوەی کە جزدانەکەت پڕبێت لە پارە".

٣ی جوونی ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

ئەندێشەی زانستیی لە ئەدەبی منداڵاندا.

لەگەڵ بوونی مرۆڤ لەسەر زەویدا ئەندێشە (خەیاڵ) هاودەمی مرۆڤ بووە.. ئەندێشە توانای زەینییە لە پێکهێنای وێنەی داهێنراوی جیاواز، دەربارەی بابەتێکی دیاریکراو، کە پەیوەندی بە رابردوو یا ئەمڕۆ یا بە داهاتووەوە هەیە، کە پێشتر مرۆڤ بەو بابەتەدا تێنەپەڕیوە، ئەو کەسە لە شارەزایی و لە هزر و پێشبینی و تێگەیشتنی خۆیەوە هەڵیهێنجاندووە و لای گەڵاڵ بووە.. توانای ئەندێشەکردن و ئەندێشەفراوانی و پێشبینیکردن، گرنگترین سیمای کەسایەتی مرۆڤە و جیاوازیشی پێدەبەخشێت لەگەڵ کەسانی ئەندێشە ئاساییدا.

ئەندێشە پێکهاتەیەکی بنەڕەتییە لە پێکهێنانی داهێناندا.. ئەوە ئەندێشەە وا لە مرۆڤ دەکات کە گەشبین بێ و بە ژیانی چەقبەستوو قایل نەبێ و، کۆڵنەدات و هەمیشە ئەندێشە بکات و هەوڵی پێشکەوتن بدا و بیر لە داهێنانی تازە بکاتەوە و ئامادەبێ بۆ بە پیرەوەچوونی گۆڕانکاری و داهێنانی تازەی سەیر و سەمەرەتر، لە داهاتوویەکی نزیک یا دووردا.

ئەندێشەیش تەنها لە ئەدەبدا بوونی نییە، بەڵکو، لەبواری هونەر و زانستە مرۆییەکان و زانیاری و فەلسەفە و ئابووری و تەنانەت لە بواری سیاسەتیشدا بوونی هەیە.

گەلێ پێناسەی جیاوازیش بۆ چەمکی (ئەندێشەی زاستی) کراون، بەڵام تا ئێستا لەسەر پێناسەیەکی گشتی بۆ ئەم جۆرە ئەدەبە رێنەکەوتوون.

بۆ یەکەمین جاریش لە ساڵی (١٩٢٦)دا (هۆکۆجیزاک) زاراوەی ئەندێشەی زانستیی داهێنا.

بەشی دوویەم

بێگومان هەموو شاکارە ئەدەبی و هونەرییەکان، هەموو داهێنانە سەیر و سەمەرەکان لە هەموو بوارەکاندا، زادەی ئەندێشە و ئەندێشەی مرۆڤن، لە پێشا ئەندێشە پۆ و پەرگەمای چنیون، دواتر لە سایەی بڕوا و هیوا و هەوڵی بێوچانی مرۆڤدا، بە تاقیکردنەوەی پراکتیکی، بەرجەستە بوونە و هاتوونەتەدی و بوونەتە راستی.

هەرچەندە، کە ئەندێشەی زانستیی دەربارەی ئەنجامدراوێک دەدوێ کە هێشتا هەر ئەندێشەیە و مرۆڤ پێینەگەیشتووە و نەهاتۆتەدی.. بەڵام توانای ئەوەی هەیە، کە بەرەو ئایندەیەکی باشتر بیری زانایان روناک بکاتەوە و، وزە و هیوای سەرکەوتنیان پێببەخشێت.

پێویستی و ئەندێشە، ئەدەب و زانیاری، تەواوکەری یەکترین، وەکو دەڵێن (پێویستی دایکی داهێنانەکانە) پێویستی مرۆڤ بۆ داهێنانی تازە و بۆ ژیانێکی ئاسانتر و خۆشتر، هۆکارێکی گرنگ و هاندەر و پاڵنەری ئەندێشە بووە بۆ دۆزینەوە و بۆ داهێنانی تازە.

بۆ نموونە: کەڵەزانای ئەمریکی و جیهانی (ۆماس ئەدیسۆن: ١٨٤٧ - ١٩٣١) داهێنەری وزەی کارەبا و گڵۆپی کارەبایی و، زیاتر لە هەزار داهێنانی تر.. پێویستی بوو بە ئیلهامی ئەندێشە و بیرکردنەوەی لە داهێنان، چیرۆکەکەشی بەم جۆرەیە: ئێوارەیەکی درەنگ دایکی ئەدیسۆن لە پڕێکدا بە سەختی نەخۆش دەکەوێت، دایکی دەبات بۆ لای پزیشکێ، دوای پشکنین، پزیشکەکە پێووت: دایکت پێویستی بە نەشتەرگەری خێرا هەیە، بەڵام ئێستا وا شەوە، ناتوانین لە بەردەم رووناکی چرادا نەشتەرگەرییەکەی بۆ بکەین، بەیانی بۆی دەکەین.. لێرەوە ئەوە کەوتە ئەندێشەی ئەدیسۆن کە بیر لە داهێنانی ئامێرێکی ئەوتۆ بکاتەوە، کە تاریکی شەو رووناک بکاتەوە، تا پزیشکەکان بتوانن بە شەوانیش کاری نەشتەرگەری ئەنجام بدەن، ئەوەبوو ئەدیسۆن بە پراکتیکی ئەندێشە و بیرۆکەکەی خستە بواری جێبەجێکردن.. دوای (نۆ سەد و نەوەت و نۆ) تاقیکردنەوەی شکست و نەزۆک، لەسەر هەزارەمین تاقیکردنەوەیدا سەرکەوتنی بەدەستهێنا.. وزەی کارەبایی و گڵۆپی کارەبایی داهێنا.. کە تا هەتایە ئادەمیزاد قەرزاری ئەندێشە بیری و ئەم داهێنانەی ئەدیسۆنن، کە دەتوانین بە (دایکی داهێنانەکان) ناوی بەرین.. پێویستیش بوو ئەم داهێنانەی بە ئەدیسۆن داهێنا.

زانا و فەیلەسووفی ئینگلیزی رۆجەر بیکۆن: (١٢١٤ - ١٢٩٤) کە بە (مامۆستای داهێنەر) ناودەبرێت بە ئەندێشە پێشبینی کرد، وتی: لە ئایندەدا مرۆڤ دەتوانێت ئامێرێکی ئەوتۆ دروست بکات، کە بە ئاسماندا بە پێی بفڕێت، ئامێرێکیش بەبێ سەوڵ لێدان بە دەریاکاندا پەی بکات، ئامێرێکیش بتوانێت بچێتە قووڵایی بن دەریاکانەوە.. رۆجەر بێجگە لەمانە چەند پێشبینییەکی تریشی کرد.. کە لەو سەردەمەدا بیرۆکەی دروست کردنی فرۆکە و کەشتیی دەریای و زەریانوقم(غەواسە) لە

ئەردا نەبوون.. بەهۆی ئەم خەون و پێشبینییانە، ڕۆجەریان بەوە تاوانبارکرد، کە هۆشی لە دەست داوە و لە ئاین لای داوە.. بە شێت ناویان برد.

دوای چەند ساڵێک ئەندێشە و پێشبینییەکانی ڕۆجەر لە سایەی کۆشش و زانیاری دا هاتنەدی و بوون بە ڕاستی.. باڵۆن و فرۆکە و کەشتی ئاسمانی و پاپۆڕی زەبەلاح و زەریانوقمی مەزن و بە سەدان.. سەدان.. ئامێری تر دروست کران.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی جۆرێکە لە هونەری ئەدەبی و لقێکی گرنگە لە لقەکانی ئەدەب، بە گرنگترین جۆرە ئەدەبی ئەم سەردەمە دەزانرێ و، پێگەیەکی بەرز و شیاوی هەیە. ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، بریتییە لە کۆمەڵە بیر و بۆچوون و گریمانەیەکی زانستیی دەربارەی داهاتوو.. ئەدەبێ ئەندێشەی زانستیی، زیاتر پەیوەندی بە ژیانی مرۆڤەوە هەیە.. بۆتە دەروازەیەکی پێویست و گرنگ بۆ داهێنان و، بۆ دەرخستنی تواناکانی زانایان و داهێنەران.. ئەدەبێکی داهاتووە و ئامانجی ئامادەکردنی هۆش و هزر و بیری مرۆڤە بۆ قبوڵکردنی هیوا و ئەو ترسانەش دەشی لە داهاتوودا بێنەڕێ.

لە ئەدەبی ئەندێشەی زانستییدا، نووسەرانی ئەم بوارە، پشتەوەی سنوورەکان دەبینن و بەسەر کۆسپەکانی کات و شوێن و مەحاڵدا بازدەدەن، بێ کاتێکی دیاریکراو لە دەرگای داهاتوو دەدەن، بە ئەندێشەیێکی تەسەل و فراوانەوە، بە چاوێکی پڕ لە گەشبینییەوە لە جیهانێکی تازەتر دەڕوانن، لە فەرهەنگی بڕوا و هیوایاندا مەحاڵ و ناکرێ جێیان نییە.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، ئەو جۆرە ئەدەبە ئەفسووناوییەیە، کە باڵت پێدەگرێ و بەرەو جیهانێکی نامۆ و ئەفسانەیی سەیر و سەمەرەی پڕ لە عاجباتیت دەبات.. یا سواری کەشتی بڕوا و هیوات دەکات و، دەتبات بۆ سەر مانگ و ئەستێرە دوورەکان و، بە گەردوونێکی نەزانراو ئاشنا دەکات.. دەتباتە جیهانێکی پشتەوەی ڕاستییەکان.

یا نووسەر و خوێنەر سواری پشتی ئەسپێکی باڵدار دەبن.. یا لەسەر بەرماڵێکی تیژڕەوی ئاسمانی یەکدەگرن ـ کە نووسەری ئەندێشەی زانستیی تەونی کردووە و چنیوێتی ـ بەبێ سانسۆر و ڕێگری بە ئاسمان و بە کون و قوژبنی جیهاندا دەسووڕێنەوە.. بە بڵندگۆی هیوا، مژدەیەکی ژیانێکی خۆشتر جیهانێکی تازە ڕادەگەیەنن.

لە ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی دا، نووسەر تێیدا پشت بە ئەندێشە زانستیی و بە تەکنیکی ئەدەبی و فەنتازی دەبەستێت، کە گریمانەکان و تیۆرە زانستییە فیزیکییەکان و بیۆلۆژی و تەکنۆلۆژی و تەنانەت فەلسەفەشی لە خۆگرتوون.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، ئەم جۆرە ئەدەبەیە، کە ئەندێشە تێیدا گوشادە و، بەرجەستەی هیواکان و خەونەکانی ئەمڕۆی مرۆڤ دەکات، کە پێیان وایە لە ئەستێرەکانی تریشدا ژیانی جیاواز هەبێت.. یان دەڤەر و بەهەشت و جیهانێکی ئەندێشەی تر دروست دەکەن، کە هێشتا مرۆڤ پێی نەگەیشتوون.. دەشێ ئەو جیهانە ئەندێشەییە، ببێت بە ئیلهام بۆ زانایانی فیزیک و تەکنۆلۆژیا و داهێنان و، بکەونە تاقیکردنەوە بۆ جێبەجێکردنی.

لە ئەمڕۆدا، ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی بە ملیۆنان هەوادار و خوێنەری لە جیهاندا هەیە.. گەرچی لە سەرەتادا ڕووبەڕووی بەرهەڵستی و ڕەخنەیەکی زۆر بۆوە.. بەڵام لە ئێستا لەسەر تەختی شایانەی جۆرەکانی ئەدەبدا دانیشتووە.

ئەگەرچی ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، بە لقێکی تازە و مۆدێرنی ئەدەب ناوزەند دەکرێ، بەڵام لە ڕاستیدا ڕەگی لە داستان و ئەفسانە و چیرۆکە فۆلکلۆرییەکانی گەلاندا هەیە.. لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیشمان، بە دەیان داستان و ئەفسانە و چیرۆک و نەزیلەمان هەن، کە دەچنە چوارچێوەی ئەدەبی ئەندێشەی زانستییەوە.. بۆ نموونە: چیرۆکی ئەندێشەی (پیرەژن و چەرخ و فەلەک) کە پیرەژنێکی جادوباز، لە دار و پەتک چەرخ و فەلەکێک دروست دەکات، بە ئاسماندا پێی دەفڕێ و، دەچێت لە شارێکی دووردا، کچە پاشایەک فریو دەدات و سواری چەرخ و فەلەکەکەی دەکات و بە ئاسماندا دەفڕن و دەیبات بۆ کوڕە پاشایەک کە لە خەوندا ئەو کچە پاشایەی بینیوە و ئاشقی بووە.

یا پاڵەوانی چیرۆک وەکو فریارەسێکی خێرا، بە سواری ئەسپێکی باڵدار، یا لەسەر پشتی سیمرخ، بە چاوتروکانێک فریادەکەون.. گەلێ نموونەی ترمان هەیە.. تەنانەت لە چیرۆکی (مەم و زین)ی (ئەحمەدی خان) یشدا ئەندێشەی زانستیی پشکی گەورەی تێدایە.

لە ئەدەبی فۆلکلۆری ئەورویجیشدا، چەندین ئەفسانەی ئەندێشەی زانستیی هەن.. پیرەژنی جادوباز کە بە (هێکس) ناوی دەبەن. بە سواری گسکێکی کلک دارای درێژ توانیویێتی بەو گسکە رۆکێت ئاسایی بە ئاسماندا بفڕێ و چەندین کاری خێر یا شەڕ ئەنجام بدات.

پێویستە ئەوەش بزانین کە لە نێوان ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی و چیرۆکە زانستییەکاندا، جیاوازی هەیە.. یەکەمیان لە خۆلکەی داهاتوودا دەسووڕێتەوە، بەڵام دووەمیان ئەو چیرۆک و هۆنراوانەن، کە دەربارەی سەرگوزشتەی زانایان و داهێنانەکانین، و دۆزینەوە، کە لە رابردوو یا لە ئەمڕۆدا هاتوونەتەدی.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

بە کورتی ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، هاوکار و هاندەری خوێنەرانە لە پێکهێنانی بیری زانستیی و داهێنان، هاندەری فراوانکردن و قووڵکردنی تێگەیشتنی خەڵکییە لە گرنگی ڕۆڵی زانست و زانیاری، یا تێکۆشانی بێوچان و گەشبینی و هیواخوازی لە ژیاندا.

هەوڵدان و دەستپێک بۆ نووسینی ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەمین..(کیلەر)ی ئەڵمانی، کە زانایەیەکی گەورەی بواری بیرکاری (ماتماتیک) بوو. لە سەدەی حەڤدەمیندا، ڕۆمانێکی بە ناوی (دەربارەی گەشتێک بۆ سەرمانگ) نووسی و بڵاوی کردەوە.. چەند نووسەرێکی تری ئەمریکی و ئینگلیزیش هاتنە بوارەکەوە و، ئەوانیش چەند ڕۆمانێکی ئەندێشەی زانستییان نووسیون.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، بەم فۆرم و ناوەڕۆکە تازەیەی، لە سەدەی نۆزدەمیندا سەری هەڵدا و، لە سەدەی بیستەمینیشدا، لە وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکانی وەکو، ئەمریکا و ئەوروپا و یەکێتی سۆڤیەتی کۆن ڕەگی کرد و خۆی سەلماند و گەشەی کرد.

نووسەری بلیمەتی فەرەنسی جۆن فێرن: (١٨٢٨ - ١٩٠٥) دەستپێشخەربوو لە بنیاتنانی ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، شێوازێکی پێشکەوتوو و تازە و فەنتازی بە بەرداکرد.. بۆیە جۆن فێرن بە بنیاتنەر و بە باوکی ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی دەناسرێ.. یەکەمین ڕۆمانی ئەم نووسەرە بە ناوی (پێنج هەفتە لە باڵۆنێکدا: ١٨٦٣) و (گەشتێک بۆ بۆشایی زەوی: ١٨٦٤) و (لە زەوییەوە بۆ مانگ: ١٨٦٥) ئەگەرچی ئەم ڕۆمانەی بە خەون و ئەندێشە دەزانرا، بەڵام خەونەکەی هاتەدی.. ئەوەبوو (کەشتیی ئاسمانی ئەپۆلۆ - ١١) لە (٢٠ی گەلاوێژی ١٩٦٩) دا، گەیشتە سەر مانگ، کەشتییەوان (نیل ئارمسترۆنگ) یەکەمین مرۆڤە کە پێی خستە سەر مانگ.. بەمەش خەون و ئەندێشە وپێشبینیەکەی جۆن فێری هاتەدی و بوو بە ڕاستی.. شایەنی باسیشە جۆن فێری نزیکەی هەشتا ڕۆمان و شانۆنامەی تری نووسیون، کە بایەخیان لەو ڕۆمانانەی ناومان هێنان کەمترنین.

گرنگی ئەندێشەی زانستیی لە ئەدەبی منداڵان دا:

منداڵان بە سروشتی خاوەن ئەندێشەیەکی تیژ و فراوانن، بە تایبەتیش لە قۆناغی یەکەم و ناوەندی ژیانیان.. کە بە قۆناغی ئەندێشە سەرکەش دەزانرێن، منداڵان بڕوایان بە شتە ئەندێشەییەکان هەیە، هەر وەکو ڕاستیبن بە لایانەوە.. منداڵان بڕوادەکەن کە، ئەسپی باڵدار هەیە و دەفڕێت، چۆلەکە زمانی کوردی دەزانێ و دەدوێ، شاخ و ڕەشەبا نیوانیان

تەوا نییە، ئاسمان دەگری، پێنووس زویردەبێ و دەتۆرێ، مانگ پێدەکەنێ، ئەستێرەکان بە رۆژ دەنوون، مێرووڵەیەک فیلێک یخدەدات...هەتا.

ئەم قۆناغەش بە گرنگترین و بە ناسکترین و بە هەستیارترین قۆناغی ژیانی مرۆڤ هەژماردەکرێ.. زانایانی دەروونناسی هەردەم جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە لە سەدا هەشتای کەسایەتی مرۆڤ لەم قۆناغەدا دروست دەبێت.. ئێمە هەردەم بیر لە داتوو دەکەینەوە، منداڵانیش داهاتوون.

ئەندێشەی زانستیی لە ئەدەبی منداڵان دا، رۆڵێکی گرنگی ئەرێنی هەیە، لە هەموو ئەو بابەتانەی کە پەیوەندییان بە ئەدەبی منداڵانەوە هەیە.. رۆڵێکی گرنگیشی هەیە لە پێشخستنی کەسایەتی منداڵ، لە رووی بیر و گوزارشتکردن و داهێنان و زمان دا.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی منداڵان، کە زیاتر لە چیرۆک و هۆنراوەدا خۆی دەبینێتەوە، گرنگی و کاریگەریی هەیە لە زاخاودانی بەهرە و لە گەشەکردنی بیری منداڵان. گرنگترین شاکارە ئەدەبییەکانی منداڵان، تەنانەت ئەو جورە ئەدەبانەش کە بە ریالیزم واتە (رووداوی راستی) ناو دەبرێن و لە راستتیەوە نزیکن، ئەوانەش پشت بە ئەندێشە دەبەستن و.. ئەندێشە رەگەزی سەرەکییانە.

بێگومان بۆ نووسینی چیرۆک و هۆنراوەی ئەندێشەی زانستیی بۆ منداڵان، پێویستی بە شارەزاییەکی زیاتری زانست و زانیاری هەیە.. ئەو نووسەرانەی کە بابەتی ئەندێشەی زانستیی بۆ منداڵان دەنووسن، پێویستە جەخت لەسەر فراوانکردن و گەشەکردنی ئەندێشە و هزر وبیری منداڵان بکەن، بە تایبەتیش چیرۆکی ئەندێشەی زانستیی کە لە پێشەنگی ئەو بابەتانەیە، زیاتر ئەندێشەی منداڵان دەورووژێنی و گەشە بە توانا هۆشییەکانیان دەکات.. پێویستیشە لە چوارچێوەیەکی لۆژیکی دیاریکراودا کاربکەن، رەچاوی ئەو بنەما و پێویستییانە بکەن کە پەیوەندییان بە ئەدەبی منداڵانەوە هەیە.. نابێت وڕینە و ئەندێشە پلاو و زیندەخەونی دوور لە راستییە زانستیی و زانیارییەکان پێشکەش بە منداڵان بکەن، کە هیچ پەیوەندییان بە زانیارییەوە نییە.. لەگەڵ ئەمانەشدا، پێویستە رەچاوی جیوازی توانای نێوان منداڵان بکەن.

بۆ نموونە: هەندێ وا دەزانێ، کە زنجیرە دراما یا فیلمی (سۆپرمان، گرین دایزەر، باتمان، پیاوی ئاسنین، شەمشەمەکوێرە، فیلمی تری لەم کەسایەتییانە) کە خراونەتە ریزبەندی چیرۆکەکانی ئەندێشەی زانستییەوە.. بەڵام لە راستیدا، ئەم زنجیرە فیلمانە ئەندێشەی ئەفسانەیی پڕوپووچ و بێ بنەمان.. چونکە پاڵەوانەکانیان لە توانابەدەرن و

بەشی دوویەم

هەرگیز کەس دەرەقەتیان نایا و نامرن و هەردەمیش سەرکەوتوو و براوەن.. بیرۆکەی ئەم چیرۆکانە لەسەر توندوتیژی و شەڕ و کوشتن و وێرانکاری و دوژمنایەتی و رق بنیات نراون.. ئەم پاڵەوانە تواناپەدەرانە هیچ کارێکی چاکە و پیاوەتییان نییە.. ئەم فیلمانە زیانێکی گەورە منداڵان دەگەیەنن، لێیانەوە فێری رق و چەقاوەسوویی و سەرەکێشی زیان بەخش دەبن.. بۆیە ئەم فیلمانە ئەفسانەن و ناچنە ژێر چەتری ئەدەبی ئەندێشەی زانستییەوە.. چونکە ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، ئامانج و مەبەستێکی پیرۆزی هەیە و.. دژی شەڕ و وێرانکارییە و.. هاندەری پێشکەوتن و ئاوەدانییە.

کاری ئەندێشەی زانستیی، ئەوەیە کە منداڵان بە زانستییەکی فراوان گۆش و پەروەردە بکا و، لە جیهانێکی پڕ لە خەونی سەوز و هیوادا، بۆ جیهانێکی ئایندەی ئامانجەکانیان بەرێ و، یارمەتییان دەدات کە ببنە منداڵانی هەمیشە گەشبین و داهێنەر وهیواخواز.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، یەکێکە لە بەرزترین پێکهاتەکانی بنیاتنانی زەینی منداڵان.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی منداڵان، لەسەر سێ کۆڵەکەی سەرەکی وەستاوە:

١- **ئەدەب:** نووسەری ئەم بوارە، پێویستە ئەوە بزانێت کە بۆ منداڵان دەنووسێ و نووسینەکەی پێشکەش بە ئەوان دەکات.. پێویستە رەچاوی پێویستییە هونەرییەکان و زمان و فەرهەنگی منداڵان و، تایبەتمەندییەکانی قۆناغەکان منداڵی و شێوازی دارشتن و هەڵبژاردنی رۆڵی شیاوی پاڵەوانەکانی نووسینەکانی بکات و، بە ئاسانترین شێوە بیرۆکەی نووسینەکانی دابرێژێ و بە منداڵان بگەیەنێت.

٢- **ئەندێشە:** ئەندێشە و ئەندێشەی بەرهەمدار سنووری نییە، کە لەسەر بیرۆکەیەکی وادا بنیاتنرابێ، بمانەوێ پەرەی پێبدەین.

٣- **زانیاری:** گەلێ نموونەی داهێنانی ئەدەبی و هونەری هەن، کە لە پێشا ئەندێشە بە پێشبینی کردن و بە پشتبەستن بە راستییە زا یارییەکان چنیونی، دواتر هاتوونەتەدی و ئادەمیزاد سوودی لێوەرگرتوون.

پێویستە نووسەرانی ئەم بوارە زیدەرۆیی نەکەن لە بابەتەکانیاندا، ناشبێت پاڵەوان چیرۆکەکانیان لە پێستی خۆیان دەربکەن، تا ئەو رادەیەی کە منداڵان لە راستییەکان دووربخەنەوە و نەتوانن لە نێوان ئەفسانە و راستییەکاندا، جیاوازی

سەرچاوە
Serchawe

بکەن.

ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، رۆڵێکی گرنگی هەیە لە پەرەوەردەکردنی دروستی منداڵان دا، دەتوانین لە میانەی چیرۆکە ئەندێشەییەکانەوە، بە شێوەیەکی ئاسان بەها مرۆییەکان و نیشتمانییەکان لە دەروونی منداڵاندا بڕوێنین.. بۆیە زانایانی بواری دەروونناسی و پەروەردە پێیان باشە کە ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی، بە تایبەتیش چیرۆک بخرێتە پەیڕەو و پرۆگرامەکانی خوێندن لە قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا.

بە کورتی لە ئەدەبی ئەندێشەی زانستییدا، منداڵ بە ئارەزووی خۆی، ئەندێشە دەکات و زیندەخەو دەبینێ و، دەتوانێت لە رێی ئەندێشەکردنەوە، دوو شاباڵ لە خۆی ببەستێ و سنووری توانا تایبەتییە سنووردارەکانی خۆی ببەزێنێ و، بە بە کامی دڵی بەسەر کۆسپ و کات و شوێندا بفڕێ.. دەست بۆ ئەو شتانەی درێژ بکات کە زەحمەتە لە راستیدا بیان گاتی و، بتوانێت لغاو و جڵەویان بکات. بە هەوەسی خۆشی چێژ لەو هەبووە زۆر و زەبەندەی بەردەستی وەربگرێ.. بە تیشکی هیواش رووناک ببێتەوە، هۆشی کراوەبێت بۆ وەرگرتنی هەموو داهێنانێکی تازەی ژیان و راهاتن لە گەڵیاندا.. هەمیشەش دوای شتی تازە و سوودبەخش بکەوێت.

لە ئەدەبی کوردی دا، ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی تازەیە، بە تایبەتی چیرۆکی زانستیی بۆ منداڵان چرۆی کردووە.. چەند نموونەیەکی سەرکەوتوومان لەم جۆرە ئەدەبە بۆ منداڵان هەیە.. بەڵام هێشتا لە قۆناغی سەرەتا و تاقیکردنەوە داین.. پێویستیمان بە نووسەران و رەخنەگرانی بە توانا و شارەزای ئەدەبی ئەندێشەی زانستیی هەیە.. کە ئاوزەنگی لە ئەسپی ئەندێشە و تواناکانیان بدەن و خۆیان و بەرهەمەکانیان دەربخەن.. گەشبینم کە ئەم هیوایەمان دێتەدی و ئاڵای ئەدەبی کوردیشمان لە نێو ئەدەبی گەلاندا دەشەکێتەوە.

بۆ ئەم نووسینەم، سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە:

١- الخيال العلمي في ادب الاطفال، كتابة ـ محمد هزاع و ماجده قرشي.
٢- فلنبدا بالخيال العلمي ـ لتنمية الابداع والموهبة ـ دكتۆر. خليل ابو قورة.
٣- ادب الخيال العلمي ـ يبشر بعالم جديد ـ صحيفة الراكوبة ـ حازم خالد.

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

٤- المضمون ومشكلة الخيال في كتب الاطفال ـ احمد نجيب.

٥- ثنائية الواقع والخيال في ادب الاطفال ـ محمود رزان.

٦- الخيال العلمي في ادب الاطفال ـ الدكتوره. نعيمه حسن النجار.

٧- چۆن و چی بۆ منداڵ بنووسین...؟! ـ لەتیف هەڵمەت ـ کەرکوک: ٢٠١١.

٢٠ی جوونی ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

گرنگییەکانی چالاکییەکانی قوتابخانە بۆ منداڵان.

لە ئەمڕۆدا قوتابخانەی بنەڕەتی، شوێنێک نییە تەنها بۆ فێرکردن و بۆ فێربوون و بۆ وەرگرتنی زانستی و جۆرەکانی زانیاری، بەڵکو شوێنی پێگەیاندنی ئەوە لە دوای ئەوەیە.. کاری قوتابخانە پەروەردەکردن و فێرکردن و ئامادەکردنی منداڵانە لە هەموو قۆناغەکانی تەمەن و خوێندندا، بە زانیاری گشتی هەمەچەشنە و بە پێویستییەکانی ژیانێکی دروست ئاشنایان دەکا، تابتوانن لە ئەمڕۆ و لە داهاتووشدا دەربەرن و بە شێوەیەکی دروست گەشەبکەن و پێبگەن، ڕۆڵێکی سوودبەخش و ئەرێنیش لە نێو کۆمەڵدا بگێڕن، بڕواشیان بە تواناکانی خۆیان ببێ و، بە گەشبینییەوە لە ژیان و لە داهاتوو بڕوانن، خۆڕاگربن و بتوانن بە ئازایی و بێباکییەوە ڕووبەڕووی هەموو ئەو گرفت و تەگەرە و بەرهەڵستییانە ببنەوە کە دێنە ڕێی ژیانیان.

پێویستە ئەوە بزانین کە ئاستی ڕۆشنبیری و زۆرزانی و چاوکراوەیی منداڵانی ئەم سەردەمە، لە سایەی شۆڕشی تەکنۆلۆژیا و گلۆبالیزم و بە سەدان داهێنانی سەیر و سەمەرە، جیاوازن لەگەڵ ئاستی منداڵانی سەدەی بیستەمین دا.. هیوا و ئاوات و خەون و پێویستییەکانیشیان هەمان هیوا و خەونی منداڵانی نەوەی پێش خۆیان نین.

ئامانجی قوتابخانەی کلاسیکی ئەوەبوو کە زۆرترین زانیاری بئاخنێتە هۆشی قوتابییان، بەڵام قوتابخانەی نوێ، ئامانجی گەشەکردن و بنیاتنانی کەسایەتی دروستی قوتابییانە، لە هەموو بوار و ڕوویەکەوە، بۆ ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوو ئامادەیان دەکا. (مەکسیم گۆرگی) دەڵێ:" پێویستە زانیاری لە خزمەتی ئەندێشەی منداڵان دا بێت، واش منداڵان ڕابهێنێ کە بیر لە داهاتوو بکەنەوە" لە پەروەردەی کلاسیکیدا، پرۆگرامی فێرکردن و خوێندن دیاریکراو و سنووردرابوو. دەبوایە قوتابییان لەگەڵ پرۆگرام و بەرنامەکانی خوێندندا خۆیان بگونجاندایە. بێ ئەوەی گوێ بە توانا و خواست و بە بەهرە و

بەشی دوویەم

ئارەزووەکانیان بدرێ، گوێشیان بە جیاوازی نێوان منداڵان نادا، بە درێژایی وانەکانیش، مامۆستایانی وانەبێژ تەوەری سەرەکی وانەوتنەوە بوون، بواریان بۆ قوتابییەکانیان نەدەهێشتنەوە، تا را و بۆچوون و سەرنج و تێبینییەکانیان دەربڕن، یا رەخنەبگرن و پێشنیاربکەن. بەڵام لە ئەمڕۆ و لە پەروەردەی نوێدا، منداڵان بە هەند دەزانن و، پرۆگرامی خوێندن بە پێی پێویستی و خواست و ئارەزوو و قۆناغەکانی تەمەن و گەشەکردن و ئاستی تێگەیشتنی قوتابیان دادەڕێژن.. قوتابیانیش تەوەری سەرەکی وانەکانن، بە ئازادی و بە راشکاوی گوزارشت لە هەست و سۆز و لە هزر و لە ناخی خۆیان دەکەن، رێز لە را و بۆچوون و سەرنج و رەخنە و لە هیواخۆشی و لە پێشنیارەکانیان دەگرن.. (جۆن دیوی) دەڵێ:"منداڵ ئەو خۆرەیە کە هەموو دەزگا پەروەردەییەکان بە دەوریدا دەسووڕێنەوە".

کەچی تا ئەمڕۆش هەندێ لە کادیرانی پەروەردە و مامۆستایانی وانەبێژ لە چوارچێوەی پەروەردەی کۆن و لە رێبازە کلاسیکییەکانی وانەوتنەوە دەرنەچوونە و، بە لایانەوە چەمکی وانەوتنەوە، دەبێ لە بازنەی پرۆگرامی بڕیاردراو دەرنەچێ.. بە پێوەرێکی سواویش فێرکردن و فێربوون هەڵدەسەنگێنن.. ئەم بڕوا و فەلسەفەیەش، وانەوتنەوە بچووک و بەرتەسک دەکاتەوە.. ئەم وانەبێژانە نابەڵەدن و بێئاگان لەوەی کە ئەرکی پەروەردەی نوێ و پرۆگرامەکانی نوێی خوێندن، بنیاتنان و گەشەکردنی کەسایەتی قوتابیانە، لە رووی جەستەیی و دەروونی و هۆش و کۆمەڵایەتی و سۆزداری و نیشتمان پەروەرییەوە، تا ببن بە هاوڵاتیانی دڵسۆز و باش و سوودبەخش.. بێگومان بۆ ئامانج گەلێکی هەستیار و گرنگی ئاوهاش، پێویستیمان بە گۆڕانکاری ریشەیی هەیە، گۆڕانکاری لە رەفتارەکانی قوتابیان، پێویستیمان بە کادیرانی پەروەردەیی بەڵەد هەیە، پێویستیشمان بە ئامادەکردنی مامۆستایانی وانەبێژی نوێخواز و فرەزان و شارەزای پەروەردەی نوێ و، شارەزای شێوازە تازەکانی فێرکردن و وانەوتنەوە هەیە.. ئەگینا پەیام و ئامانجەکانی پەروەردەی نوێ بەرجەستەنابن.

چالاکییەکانی قوتابخانە چین؟

تا ئێستا چەند پێناسەیەک بۆ چالاکییەکانی قوتابخانە کراون، کە لەیەکەوە نزیکن، وەک:

چالاکییەکانی قوتابخانە، بریتین لە پراکتیزەکردنی فێربوون، کە قوتابیان لە میانەیاندا دەتوانن هەموو توانا و بەهرە خەفەکردووەکانیان، بە شێوەیەکی دروست و ئاراستەیی، بە تاقیکردنەوە بە کاریان بهێنن، هەل بۆ قوتابیان دەرەخسێنن، کە ئەو جۆرە چالاکییانە هەڵبژێرن، کە لەگەڵ توانا و خواست و ئارەزووەکانیاندا دەگونجێن.

سەرچاوە Serchawe

پێناسەیەکی تر، چالاکییەکانی قوتابخانەکان، ئەو بەرنامە تەسەلەیە کە قوتابیان لەگەڵ بەرنامە و پرۆگرامی خوێندندا، بەشداری لەداڕشتنیدا دەکەن،، قوتابیانیش بە ئارەزووی خۆیان رووبان لێدەکەن، لە رێیانەوە ئامانجە دیاریکراوەکانی پەروەردە دێنەدی.

(فەرمانگەی زانیاری ئەمریکی) ش، بەم شێوەیە پێناسەی چالاکییەکانی قوتابخانە دەکا: "ئەو بەرنامانەن کە بەسەرپەرشتی و ئاراستەکردنی قوتابخانە جێبەجێ دەکرێن، ئەو بابەتانەیان لەخۆگرتوون کە پەیوەندییان بە ژیان و بە چالاکییە هەمەجۆرەکانی قوتابخانە و بە بابەتەکانی خوێندنەوە هەیە، یا بە لایەنی کۆمەڵایەتی و بە ژینگە و بە یانەکانی وەرش و موزیک و شانۆوە هەیە، یا پەیوەندییان بە بابەتە چاپکراوەکانی قوتابخانەوە هەیە".

لە ئەمڕۆدا، چالاکییەکانی قوتابخانە بوونە بە بەشێک لە پرۆگرامەکانی خوێندن، بوونە بە گیانێک لە دوو جەستەدا، بوونە بە بەشێکی پێویست و گرنگ لە ژیانی قوتابیان دا.. پسپۆرانی بواری پەروەردەش پێیان وایە، کە ئەم چالاکییانە، کۆڵەکەیەکی گرنگن لە کۆڵەکەکانی فێرکردن و فێربوون و خوێندندا، لە بنیاتنانی کەسایەتی و بەهرە و شارەزاییەکانی قوتابیان.. بە شێوەیەکی ئەرێنی و دروستیش ئامادەیان دەکەن، تا تێکەڵ بە کۆمەڵگا ببن.

بێجگە لە زاراوەی(چالاکییەکانی قوتابخانە) چەند زاراوەیەکی کەش، بۆ هەمان مەبەست بەکاردەهێنرێن، وەکو:(چالاکییە پرۆگرامییە زیادەکان) و (چالاکییەکانی دەرەوەی پۆل).

ئامانجەکانی چالاکییەکانی قوتابخانە:

زۆرن ئەو ئامانج و مەبەست و سوودانەی، کە لە سایەی چالاکییە هەمەجۆرەکانی قوتابخانەدا دێنەدی، بە کورتی ئەمانەی خوارەوە بەشێکن لەو ئامانجە گرنگانە:

١- چالاکییەکانی قوتابخانە، یارمەتی و ئاراستەی قوتابیان دەکەن بۆ گەڕان و دۆزینەوە، بۆ دەرخستنی توانا و بەهرە و ئارەزوو و بیرۆکەکانیان، بۆ گەشەکردن و کارکردن بۆ پێشکەوتن و باشتربوون.

٢- هەل بۆ راهێنانی پراکتیکی دەڕەخسێنن، بۆ بە دەستهێنانی توانای تازەگەری و داهێنان و لەبەرگرتنەوە.

٣- بوار بۆ قوتابیان دەڕەخسێنن، بۆ ئەوەی چێژ و خۆشی لە کاتەکانی پشوودان و پەرژانیان وەربگرن و بۆ ئەنجامدانی کاری باش بیان قۆزنەوە.

سەرچاوە
Serchawe

٤- راهێنانی قوتابیان بۆ هەڵگرتنی بەرپرسێتی، بۆ بەرجەستەکردنی رووحی هاوکاری و راوێژکردن و یەکترقبووڵکرن و رێزگرتن لە را جیاوازەکانی هاورێکانیان.

٥- هێنانەدی هاوسەنگی لە نێوان پەروەردەی رووحی و جوانی دا، لە نێوان زانستی و رۆشنبیری دا.

٦- چالاکییەکانی قوتابخانە، هەندێ باری دەروونی نەرێنی چارەسەردەکەن کە دووچاری هەندێ لە قوتابیان دەبن، وەکو شەرمکردن، دوودڵی، گۆشەگیری، خەمناکی، ترس، بڕوالاوازی، خۆپەرستی، دڵتەنگی، کەمدوویی، ...هتد.

٧- بە کۆمەڵایەتیکردنی قوتابیان و بەستنەوەیان بە ژیان و داب و نەریتی کۆمەڵەوە. پەیوەندی برایەتی و خوشکایەتی و هاورێتیش خۆشتر و بەهێزدەکەن.

٨- پەروەردەکردنی قوتابیان لەسەر بیرکردنەوە و داهێنان و نەخشەکێشان و پلان دانان و بەرنامەرێژی و کارکردن و رێکخستن و دیاریکردنی ئەرکەکان و رۆڵ و بەرپرسێتی.

٩- راستکردنەوەی کۆمەڵێک هەڵە و هەڵسوکەوت و رەفتار و، ئاراستەی نەخوازراو.

١٠- بەدەستهێنانی تەندروستییەکی باشی جەستەیی و دەروونی.

١١- مەستبوونی قوتابیان بە پێویستییەکانیان و، بە حەز و ئارەزووەکانیان.

١٢- چالاکییەکانی قوتابخانە بڕبڕەپشتی بنیاتنانی کەسایەتی قوتابیانن، رایاندەهێنن بۆ سەرکردایەتیکردن و رابەری هاورێکانیان لە میانەی گروپ و لە لیژنە پێکهاتووەکاندا.

١٤- قوتابیان فێری ئەوەدەبن، کە چاکە و پیاوەتیان لەدەستبێ، فێری ئەوەش دەبن کە بەرژەوەندە گشتییەکان بخەنە سەرووی بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان، بڕواشیان بە هاوکاری و هەرەوزی و بە ئەنجامدانی کاری بەکۆمەڵ دەبێت.

١٥- ئەو لێکۆڵینەوە پراکتیکییانەی کە لەم بارەیەوە ئەنجامدراون، ئەوەیان سەلماندووە کە چالاکییەکانی قوتابخانە

سەرچاوە
Serchawe

رۆڵێكـى ئەرێنيـان لەسـەر فێركـردن و پەروەردەكردنـى دروسـت و، لەسـەر رەوشـت و رەفتارەكـانى منـداڵان هەيە، ئاسـتى خوێندنيشيان باشتربووە.

١٦- قوتـابيان لەسەر ئەوە رادێن كە خۆيان هەوڵى چارەسەركردنى كێشەكانيان بدەن.

١٧- هەست بە جوانى دەكەن و جوانيخواز دەبن لە هەموو چالاكييەكانى قوتابخانەدا.

١٨- لە پێناوى وەرگـرتن و زيـادكردنى زانستى و زانيـارى گشـتييان.. دەبـنە ئاشنـايانى كتێبخـانە و بە هـاوڕێيانى كتێب و، خوێندنەوەيان لا شيرين دەبێ.

١٩- گەشبين و بڕوابەخۆ دەبن و متمانەيەكى زياتريشيان بە تواناكانى خۆيان دەبێت.

٢٠- قوتـابيان لە ميانەى چالاكييەكانەوە، فێرى بەخشين و وەرگرتن دەبن.

٢١- راهێنانى قوتـابيان لەسەر بەرجەستەكردنى ديموكراتى و فرەڕايى لە ژيانياندا.

٢٢- منداڵان لە رۆشنبيرى يادكردنەوەوە، دەگۆڕێن بۆ رۆشنبيرى داهێنان.

٢٣- لە ميانەى چالاكييە هەمەچەشنەكانى قوتابخـانەوە، گيـانى ململانێ و پێشبڕكێ دروست و رەوشت و رووحى وەرزشى و قبوڵكرنى ئەنجامەكان لايان بەرجەستەدەبن.

٢٤- بە هۆى چالاكييەكانەوە، دياردەى نەهاتن و دابڕان و وازهێنان لە خوێندن و لە قوتـابخانە كەمتر دەبنەوە.

٢٥- زۆر لە پياوان و لە ئافرەتە هەڵكەوتووەكانى جيهان.. سـەرەتـاى هەوڵ و تـاقيكردنەوەكانيـان، بـۆ بەشـداريكردنيان لە چالاكييەكانى قوتـابخانە دەگەڕێننەوە.

جۆرەكانى چالاكييەكانى قوتابخانە:

جۆر و شێوەكانى چالاكييەكانى قوتـابخانە چ بە كۆمەڵ و چ بە تـاك زۆر زۆرن، جگە لە چالاكييە ناسراو و باوەكان، ساڵ

سەرچاوە Serchawe

لە دوای ساڵ چۆست و چالاکی نوێ دێنە ریزبەندیی چالاکییەکانەوە، ئەم زۆری و هەمەچەشنەییەش لە پەروەردەی نوێ دا، بۆ دابینکردن و مەستکردنی خواست و ئارەزوو و پێویستییەکانی قوتابیان و جیاوازی تاک، گرنگییەکی زۆریان هەیە.. هەر چالاکییەکیش گروپێک لە قوتابیان بە سەرپەرشتی مامۆستای پسپۆر و شارەزای ئەو بوارە چالاکییەکانیان ئەنجامدەدەن.. زۆر بە کورتی و بە چڕی بۆ نموونە هێنانەوە و، ئاماژە پێدان، گرنگترین چالاکییەکانی قوتابخانە ـ ئەگەرچی هەر هەموویان گرنگن.

بەم شێوەیە پۆلین کراون:

١- **چالاکییە رۆشنبیرییەکان:** ئەم چالاکییانە، رادەیەکی لەباری زانیاری رۆشنبیری بە قوتابیانی ئارەزوومەندی ئەم بوارە دەبەخشن، توانای زمانەوانی و دەربڕین و گوزارشتکردنیان گەشەدەکات.. هانیشیان دەدات کە بە ئازاییە رووبەڕووی جەماوەر ببنەوە.. گرنگترین گروپ و لیژنە و چالاکییەکانی بوارەکانی رۆشنبیریش لە قوتابخانەدا:

(گروپی کتێبخانەی قوتابخانە، گروپی وێنەگرتنی فۆتۆگرافی، گروپی کوڕ و سمینار، گروپی پێشبڕکێی رۆشنبیری و ئەدەبی و بۆ خوێندنەوەی هۆنراوە و چیرۆک و پەخشان، گروپی رۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوی سەر دیوار، گروپی گەشت و گوزار، گروپی بەڕێوەبردنی ئیستگەی رادیۆی قوتابخانە ـ گەر ئیستگەی رادیۆیان هەبێ ـ سەردانی کتێبخانەی گشتی، سەردانی مۆزەخانەی شار، پێشکەشکردنی شانۆگەری پەروەردەیی و زانیاری و خۆشی و کۆمیدی، پێشکەشکردنی سروودی کوردی لەکاتی ریزبوونی پێش دەستپێکردنی خوێندن، پێشکەشکردنی هۆنراوە و پەخشان لە لایەن قوتابییانەوە لە کاتی ریزبووندا، ...هتد).

٢- **چالاکییە وەرزشییەکان:** قوتابخانە لانکەی وەرزشە، چەندین وەرزشوان و پاڵەوانی ناسراوی وەرزشی لە رێی قوتابخانەوە پێگەیشتوون.. پەروەردەی وەرزشی لایەنێکی زۆر گرنگە لە چالاکییەکانی قوتابخانە، ئامانجی گەشەکردنی تەواوی قوتابییانە، تا ئەو ئاستەی کە ببن بە مرۆڤی لەش تەندروست و، سوودبەخش و لێبووردە و بڕوایان بەخۆیان هەبێت و، خۆڕاگربن و، ئەرکەکانیان بەدیبهێنن.. چالاکییە وەرزشییەکان قوتابیانی وەرزشوان لە گرژی و لە هەڵچوون و لە دڵتەنگی و لە وزەی پەنگخواردوو رزگاردەکەن، لە رووی جەستەیی و هۆش و دەروونەوە، بە شێوەیەکی تەواو و هاوسەنگ قوتابیان پێدەگەیەنن، دەیانخەنە سەر ئەو بڕوا و درووشمەی کە (هۆشی دروست.. لە لەشی دروست دایە) مامۆستای پەروەردەی وەرزشی سەرپەرشتی هەمو چالاکییە وەرزشییەکان دەکات. گرنگترین گروپەکانی چالاکییە وەرزشییەکان ئەمانەن:

سەرچاوە
Serchawe

(گرووپی تیپە وەرزشییەکان بۆ یارییەکانی ـ تۆپی پێ، سەبەتە، باسکە، تۆپی دەست، تۆپی سەر مێز، گرووپی بەشداریکردن لە یارییەکانی نمایشی ساڵانەی گۆڕەپان و مەیدان، گرووپی دیدەوانی و خێوەتگا، یاری و پێشبڕکێی نێوان پۆلەکان و قوتابخانەکان، گرووپی سڵاو و هەڵکرنی ئاڵای کوردستان، گرووپی مەلەوانی، گرووپی جیمناستیک،..هتد).

٣- چالاکییە زانیارییەکان: چالاکییە زانیارییەکان، ئەو بوارەیە کە هەل بۆ قوتابیان دەڕەخسێنێ، تا بە کردار ئارەزووە و حەزەکانیان بەرچەستەبکەن، چەمکی بیرکردنەوەی زانیارییان لا قووڵتربێت.. بواری ئەوەشیان بۆ دەرەخسێنن، کە لە رێی بەرنامە تیۆرییەکان و پراکتیکییەکانەوە توانا و بەهرەکانیان دەربخەن.. گرنگترین بوارەکانیشیان:

(چالاکیی کۆمپیوتەر، تاقیکردنەوەی زانیاری، گەشتی زانیاری، بە ڤیدیۆ، پێشاندانی ژیانامەی زانایان، یا بابەتی زانیاری،...هتد)

٤- چالاکییە هونەرییەکان: بریتین لە کۆمەڵێک چالاکی و کاری کرداری هونەری لە نێو قوتابخانەدا، کە لە دیدی قوتابیانی بەهرەمەند خۆیانەوە ئەو جوانییانەیان هەڵهێنجاندوون و لە تابلۆ و پەیکەرە هونەرییەکانیاندا بەرجەستەیان کردوون.. سوودیش لەو کەرەستە خاوانە وەردەگرن کە لەژینگەکەیاندا هەن، چالاکییە هونەرییەکان گەشە بە هۆشیاری هونەری قوتابیان دەکەن و، ئاستی داهێنانیان بەرزدەکەنەوە و، بە شارەزایی نوێی هونەری دەوڵەمەندیان دەکەن. ئەو کەسە بەهرەمەندانەش دەردەکەون کە خاوەنی بەهرەی هونەریی جیاوازن. گرنگترین چالاکییە هونەرییەکانیش:

(کردنەوەی پێشانگای قوتابخانە، بەشداریکردن لە پێشانگای ساڵانەی بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی شار، کاری چنین، کاری دەستی، کردنەوەی پێشانگای تایبەتی، سازدانی پێشبڕکێی وێنەکێشانن، دیزاینسازی، رۆژی نمایشی کەل وپەلی فۆلکلۆری کوردی.. دانانی تیپی موزیک و سروود و گۆرانی کوردی، دانانی گرووپی شانۆی قوتابخانە)

٥- چالاکییە کۆمەڵایەتییەکان: ئەو چالاکییانەن وا لە قوتابیان دەکەن، کە ئەرکە کۆمەڵایەتییەکانی سەرشانیان لە کۆمەڵدا بزانن، پەیوەندیی هاوڕێتییان گەشە دەکات، خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ گەل و نیشتمانەکەیان شیرینتر دەبن، خۆشەویستی و رێزی کار و کرێکاران لە دڵیان دەڕوێن.. رەفتارە کۆمەڵایەتییەکان بە دروستی گەشەدەکەن، فێری راستگۆیی و دڵسۆزی دەبن، روحی خوشکایەتی و برایەتی و هاوڕێتی لە لایان شیرینتردەبن. چالاکییە کۆمەڵایەتییان لە کۆمەڵدا زۆرن، گرنگترینیان:

بەشی دوویەم

(سازدانی فێستیڤاڵی خۆشی، دانانی تیپی هەڵپەڕکێی قوتابخانە، بەهێزکردنی پەیوەندی نێوان ماڵ و قوتابخانە، ئاهەنگ گێڕان بە بۆنەی رۆژی جەژنی نەورۆز، ئاهەنگێڕان و سازدانی چالاکی لە رۆژی جیهانی منداڵان، ئاهەنگێڕان لە رۆژی دامەزراندنی کۆماری کوردستان، بەرزڕاگرتنی رۆژی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان، یادکردنەوەی رۆژی راپەڕین لە باشووری کوردستان، بەرزڕاگرتنی رۆژی شەهیدانی کوردستان، لەبەرکردنی جلی کوردی لە رۆژی جل و بەرگی کوردی دا، گرنگیدان بە رۆژی کتێبی منداڵان، یادکردنەوەی مەرگەساتی هەڵەبجە و، رۆژی کۆمەڵکوژی و ژینۆسایدی کورد ـ ئەنفال، رێکخستنی ئاهەنگی ساڵانەی کۆتایی قوتابخانە،...هتد).

لە کۆتاییدا، ئەو چالاکییانە و چەندین چالاکی تر هەن، هەروەها مامۆستایان و قوتابیان دەتوانن چالاکی نوێ دابهێنن.. چالاکییەکانی قوتابخانەش، تێکهەڵکێشن و پەیوەندییان بە یەکترییەوە هەیە، هاوئامانج و تەواکەری یەکترین.. ماوە ئەوەش بڵێین، پێویستە لە سەرەتای ساڵی خوێندنەوە گروپ و لیژنە چالاکییەکان دابنرێن، تا پێشوەخت بەرنامە بۆ کار و بۆ چالاکییەکانی قوتابخانەکەیان دابڕێژن.. ئەنجامدانی ئەو چالاکییانەی قوتابخانە، بە دڵسۆزی و هاوکارییەکی تەواوی نێوان مامۆستایان و قوتابیان دێنەدی.

٣٠ی جوونی ٢٠١٧

چیرۆکی مامۆستا و قوتابی.

لە یەکەمـین ڕۆژی دەسـتپێکردنی سـاڵی تـازەی خوێنـدنـدا، خـاتوو(تۆمسـۆن) لە پـۆلی پێنجەمـی بنەڕەتیـدا، لە بەردەم قوتابییەکانـدا وەسـتا، بـۆ خۆشی چەنـد ڕسـتەیەکی ناسک و شیرینی بە گوێی قوتابییەکـانی دا، ئینجـا پێـی وتـن:" من هەمووتـانم خۆشـدەوێت" بەڵام لە دڵـی خۆیدا، تەنهـا قوتـابییەکی لێدەرکردن، کە نـاوی (تیـدی ستۆدارد) بـوو، لە ڕیـزی پێشەوەدا دانیشتبوو.

مامۆستا تۆمسۆن، لە ماوەی ساڵی ڕابردوودا چاودێری (تیـدی)ی قوتـابی دەکرد، تێبینـی ئەوەی کرد، کە لەگەڵ منداڵانی تـردا یـاری نەدەکـرد، جلەکـانی هەمیشـە چڵکن بـوون، هەمـوو کاتێـک پێویسـتی بە خۆشـۆرین هەبـوو، سـەرەڕای ئەمـانەش منداڵێکی ڕووگەش و دڵخۆش نەبوو.

کار گەیشتە ئەوەی کە مامۆستا تۆمسۆن، خۆشی لەوە دەبینی کە بە پێنووسێکی سوور، بە هێـڵێکی پـان لەسـەر لاپەڕەکـانی نووسینەکانی تیـدی دا، نیشانەی هەڵە (ئێکس)ی بۆ دادەنـا، دوایش لە سەرووی لاپەڕەکانیشیدا، وشەی (دەرنەچـووی)ی بـۆ دەنووسی.

لەو قوتابخـانەیەی کە مامۆسـتا تۆمسـۆنی لێبـوو.. وا پێویسـتی دەکـرد کە بە تۆمارەکـانی خوێنـدنی (کـارتی کەسـێتی) ساڵەکانی پێشتری هەر قوتابییەکدا بچێتەوە.. دوا کـارت کە تەماشـای کـرد، تۆمـاری تـایبەتی نمرەکـانی تیـدی بـوو، لە کاتێکدا کە بە پـرۆفـایلەکەیدا دەچۆوە و ئەو کورتە ڕاپۆرت و تێبینییانەی دەخوێنـدەوە، کە مامۆستایانی پۆلەکـانی پێشتر دەربـارەی تیـدی نووسیبوویان، لە پڕ شتێکی سەیری بۆ دەرکەوت!!

بەشی دوویەم

مامۆستای پۆلی یەکەمی بنەڕەتی، ئەمەی بۆ تیدی نووسیبوو: "تیدی منداڵێکی زیرەکە، رووخۆش و دڵخۆشە.. کارەکانی زۆر بە وردی و بە رێکی و بە جوانی ئەنجام دەدا، خاوەنی رەوشت و رەفتارێکی بەرزیشە..".

مامۆستای پۆلی دووەمیش ئەمەی، دەربارەی نووسیبوو: "تیدی قوتابییەکی باشە لە لای هاوڕێکانی پۆلەکەشییەوە خۆشەویستە، بەڵام بێزار و رارایە، بە هۆی ئەوەی کە دایکی تووشی نەخۆشییەکی کوشندە بووە.. ژیانێکی گران و کێشە و دڵتەنگی و ناخۆشی و ماندووبوون باڵی بەسەر ماڵەکەیەنادا کێشاوە..".

بەڵام مامۆستای پۆلی سێیەم، دەرەباری تیدی نووسیوێتی: "کۆچکردنی دایکی، بە قورسی کاری تێکردووە.. بە هەموو توانایەکییەوە هەوڵدات و کۆشش دەکات.. بەڵام باوکی گوێی پێنادات.. گەر بە خێرایی هەندێ رێوشوێن نەگیرێنەبەر.. ژیانی نالەباری ماڵەوەیان، زیاتر و بە خێرایی کاری تێدەکات..".

مامۆستای پۆلی چوارەمیش، ئەمانەی لەسەر تیدی نووسیبوو: "تیدی قوتابییەکی داماو و گۆشەگیرە، زۆر حەزی بە خوێندن نییە، کەم کەسیش هاوڕێتی دەکا.. هەندێ جاریش لە کاتی وانەوتنەوەدا، باوێشک دەدا و خەودەیباتەوە..".

لێرەوە مامۆستا تۆمسۆن هەستی بە کێشەکەی کرد.. زۆریش هەستی بە شەرمەزاری و شوورەیی خۆی کرد.. بەرانبەر بەو نادروستییەی کە دەرهەق بە تیدی کردنی.

مامۆستا تۆمسۆن زیاتر هەڵوێستی بەرەو خراپتر تێکچوو، کاتێ کە قوتابییەکانی بە بۆنەی جەژنی لەدایکبوونییەوە، دیاری جوانیان بۆ هێنابوو، بە شریتی رەنگاوڕەنگ و بە کاغەزی جوانی بریقەدار دیارییەکانیان پێچابوونەوە.. تەنها تیدی نەبێت، ئەو دیارییەی کە لەو رۆژەدا پێشکەشی کرد، بە ساکاری و نارێکی بە کاغەزێکی بۆری رەنگ تاریک پێچابوویەوە.. بەو کیسە بۆرانە پێچابوویەوە، کە عەتارەکان شتیان تێدەکردن.. کاتێ کە مامۆستا تۆمسۆن دیارییەکەی تیدی کردەوە، سوێ چووە دڵیەوە. هەندێ لەقوتابییەکان، کە دیارییەکەی تیدی یان بینی، کە ملوانکەیەک بوو، لە بەردی ئەڵماسی نارەسەنی ئاسایی دروستکرابوو، بەردێکیشی کەم بوو، شووشە بۆنێکیش کە تەنها تا چارەگێکی گوڵاوی تێدابوو.. قاقا پێی پێکەنین.. بەڵام ئەو قوتابیانە بە خێرایی پێکەنینەکەیان وەستاند، کاتێ کە مامۆستا تۆمسۆن زۆر بە گەرمی و دڵخۆشییەوە سەرسامی خۆی بە جوانی ملوانکەکەی تیدی دەربڕی.. دواییش کردییە ملی، چەند دڵۆپێک لە بۆنەکەشی کردنە سەر مەچەکەکانی.

بەشی دوویەم

تیدی ئەو رۆژە دوای تەوابوونی خوێندن، یەکسەر لە قوتابخانە دەرنەچوو بۆ ماڵەوە بگەڕێتەوە، بەڵکو ماوەیەکی کەم چاوەڕێی کرد، بۆ ئەوەی کە مامۆستا تۆمسۆن ببینێت و پێی بڵێت: ئەمڕۆ بۆنت لە بۆنی دایکم دەچێت..!!

کە قوتابییەکان قوتابخانەیان بەجێهێشت.. مامۆستا تۆمسۆن زیاتر لە کاتژمێرێک، بە کوڵ گریا و خۆی پێ ژیرنەدەبۆوە.. چونکە تیدی ئەو شوشە گوڵاوەی بۆ هێنابوو، کە دایکی لە خۆی دەدا، بۆنە خۆشەکەی دایکی لە مامۆستاکەیدا بە دەبینێتەوە.

لەو رۆژەوە مامۆستا تۆمسۆن بریاری دا، کە نەک تەنها خوێندنەوە و بیرکاری، بەڵکو هەموو وانەکان بە پۆلی پێنجەم بڵێتەوە، ببێتە (مامۆستای پۆل) مکە، لەو رۆژەش بە دواوە گرنگییەکی تایبەتی بە تیدی دەدا، تێبینی ئەوەشی کرد کە تیدی هۆشی هاتەوە سەرخۆی، چالاکییەکانی گەڕانەوە.. کە زیاتر هانی دەدا، وەڵامدانەوەی تیدی خێراتر دەبوو.

لە کۆتایی ساڵدا، تیدی بووە قوتابییەکی جیاوازی پۆلەکەی و، لە هەمووشیان زیرەکتر بوو، مامۆستا تۆمسۆن نازی پێدەدا و دەیلاواندەوە.

دوای ساڵێک، مامۆستا تۆمسۆن، لەسەر دەرگای ماڵی خۆیان نووسراوێکی بینی، کە تیدی قوتابی بۆی نووسیبوو: "باشترین مامۆستایە کە لە ژیانمدا بینیبێتم" شەش ساڵ تێپەڕی.. بێ ئەوەی کە مامۆستا تۆمسۆن هیچ نووسراوێکی تری لە تیدی یەوە پێبگات.. دوای ئەوە تیدی نامەیەکی بۆ نارد، لە نامەکەیدا بۆی نووسیبوو، کە قۆناغی ئامادەیی تەواوکردووە، بە سێیەمی قوتابخانەکەی دەرچووە نووسیبووشی:" تا ئێستا ئەو باشترین مامۆستایە کەبە درێژی ژیانم بینیبێتم"

دوای چوار ساڵی تر، نامەیەکی تری لە تیدی یەوە بۆ هات، ئەمجارەیان بۆی روون کردبۆوە، دوای ئەوەی کە بڕوانامەی بەکالۆریۆسی وەرگرت، بریاری دا کەمێ زیاتر لە خوێندندا بچێتە پێشەوە.. بۆ جارێکی تر دڵنیای کردەوە کە ئەو باشترین و خۆشەویسترین مامۆستایە کە بەدرێژایی ژیانی بینیبێتی.. بەڵام ئەمجارەیان ناوەکەی هەندێ درێژبوو، دکتۆر سیۆدۆر ئێف. ستۆدارد!!

چیرۆکەکە تا ئێرە کۆتایی نەهات، لە بەهاری ئەو ساڵەدا، لە تیدی یەوە نامەیەکی تری بۆ هات، تێیدا نووسیبووی، کە چاوی بە کچێک کەوتووە، کە دەیخوازێت، پێشتریش ئاگاداری کردبۆوە، کە پێش دوو ساڵ باوکی کۆچی دوایی کرد.

بەشی دوویەم

تیدی لە نامەکەیدا، داوای لە مامۆستا تۆمسۆن کرد، کە بێت و لە ئاهانگی ژن گۆاستنەوەکەیدا، لە شوێنی دایکی دابنیشێت.. مامۆستا تۆمسۆن زۆر بە پێخۆشییەوە بە داواکەی تیدی قایل بوو.. سەیریش لەوەدا بوو، کە ملوانکەکەی دایکی لە مل کردبوو، کە تیدی چەند ساڵێک لەمەوبەر، لە جەژنی لەدایکبوونیدا پێشکەشی کردبوو، کە بەردێکی ناتەواو بوو، لەوەش دڵنیابوو کە هەمان بۆنی لە خۆی دابوو کە لە دوا جەژنی لەدایکبوونی پێشکەشی کردبوو.. هەردووکیان باوەشیان بە یەکتریدا کرد.

دکتۆر ستۆداردبە گوێی (مامۆستا تۆمسۆن)ی دا چرپاند، وتی: "سوپاست دەکەم کە بڕوات بەمنە، زۆریش سوپاست دەکەم کە وات لێکردم، کە من گرنگم و، من بەرز و جیاوازدەبم.

مامۆستا تۆمسۆن، کە چاوەکانی پڕبووون لە ئەسرینی شادی، وەڵامی دایەوە و وتی: تۆ بە هەڵەداچووی، ئەوە تۆ بووی فێرتکردم، کە ببم بە مامۆستایەکی بەرز و جیاواز، نەمدەزانی کە چۆن فێربم، تا ئەوکاتەی کە تۆم بینی.

------

* تیدی ستۆدارد، پزیشکێکی بەناوبانگی ئەمریکییە، بەشێکی تایبەتی هەیە لە نەخۆشخانەی (میسۆددست) بە ناوی ناوەندی(ستۆدارد) بۆ چارەسەرکردنی شێرپەنجە، کە لە هەموو ئەمریکادا، بە باشترین ناوەند بۆ چارەسەرکردنی شێرپەنجە دادەنرێ.

* خوێنەرانی هێژا و دڵسۆز، ژیان پڕە لە چیرۆک و لە بەسەرهات و کارەسات، گەر بە هیوا و گەشبینییەوە لێیان بڕوانین، پەند و وانەی بەسوودیان لێوەردەگرین.. مرۆڤی ژیریش، لەجێی ناوک بە توێکڵ ناخەڵەتێ.

٨ی جووڵای ٢٠١٧

پەروەردەکردنی منداڵانی داهێنەر.

بێگومان شارستانییەتەکانی مرۆڤایەتی، هەموو ئەو شتە سەیر و سەمەرانەش، کە لە ئەمڕۆدا هەن و مرۆڤ لە بەریاندا حەساوەتەوە، هەموویان بەری زادەی بیر و هۆش و کۆشش و کۆڵنەدان و تاقیکردنەوە و کاری بەرجەستەکردنی داهێنەرانن.. ساڵ لە دوای ساڵیش لە سایەی بیرکردنەوە و کۆششی داهێنەراندا، شتی تازەتر و سەیر و سەمەرەتر دێنە ئاراوە، چونکە مرۆڤ هەمیشە نوێخواز و پێشکەوتووخوازە، حەز بە سڕبوون و سواوبوون و بە ژیانێکی چەقبەستوو ناکات.

پەروەردەکردن و پێگەیاندنی منداڵانی داهێنەر، لەوەدایە کە چۆن بتوانین زەمینەیەکی لەباری ئەوتۆیان بۆ بڕەخسێنین، تا گەشە بە توانا و خەیاڵ و بە بیرۆکەکانیان بکەن. راستە کە داهێنان بەری زیرەکی و ژیرییە، بەڵام لێکۆڵینەوەکان ئەوەیان سەلماندووە، مەرج نییە کە منداڵانی داهێنەر، پلەیەکی زۆر بەرز و باڵای زیرەکیان هەبێت. لەوانەیە کە منداڵی داهێنەر پلەی زیرەکی ناوەندی بێت. ئەمەو داهێنان بە تەنها بواری زانیاری ناگرێتەوە، منداڵەکانیشتان بەم چەمکە پەروەردە مەکەن، کە دەبێت لە بواری زانیاریدا، سەرکەوتوو و هەڵکەوتوو و باڵادەستبن، ئەگینا نابن بە داهێنەر. ئەمە بۆچوون و تێگەیشتنێکی هەڵەیە، چونکە داهێنان هەموو بوارەکانی ژیانی مرۆڤ دەگرێتەوە: بواری زانیاری، وێژەیی، رۆشنبیری، هونەری، وەرزشی، تەکنۆلۆژی،...تاد.

پێگەیاندنی منداڵانی داهێنەریش، کارێکی هێندە گران و ئەستەم نییە، کە تووشی دامان و رامانمان بکەن، پێویستی بە تێگەیشتن و هەوڵی زۆر و بەردەوابوون هەیە. پێویستی بە هاندان و دەستخۆشی و پشتگیریکردن و یارمەتیدان و دابینکردنی زەمینە هەیە.

بەشی دوویەم

هەموو دایکان و باوکان، هیوای ئەوە دەخوازن، کە منداڵەکانیان جیاواز و داهێنەربن. بەڵام تەنیا بە حەز و هیواخوازی ئەم خواستەیان نایاتەدی.

دەبێ ئەوەش بزانن، کە هەر منداڵێک ئاستێکی بڕکراوی زیرەکی و توانای بیرکردنەوە و خەیاڵکردنی هەیە، بە زۆر و بە فشار ناتوانن بیانکەن بە داهێنەر.

هەندێ پێیان وایە کە (لە سەدا هەشتا)ی زیرەکی بۆماوەیە (لە سەدا بیست)ی زیرەکی لە ڕێی فێربوون و وەرگرتنەوە گەشەدەکات و پێشدەکەوێت. بەڵام زانایانی پەروەردە و دەروونناسی، پێیان وایە کە پەروەردەی دروست و ڕاهێنانی بەرنامەیی و دابینکردنی پێداویستییەکان و هۆکارەکانی گەشەکردنی بەهرە و تواناکانی داهێنانی منداڵان، لە ڕێی بیرکردکردنەوە و خەیاڵی زانستی و بیرۆکەی نوێ و تاقیکردنەوەدا، داهێنان بەرجەستە دەبێت.. بە کورتیش کەس لە سکی دایکییەوە داهێنەر نەبووە.

ئایا دەتوانین ئەو توانا و خەونانەی کە منداڵان هەیانە، گەشەیان پێبدەین؟ ئایا دەتوانین منداڵەکانمان بەسەر پەیژەی شارەزایی و بەهرەکانیاندا، بەرەو قۆناغی داهێنان سەریان بخەین؟ لە وەڵامدا، دەڵێین ئەگەر پشوودرێژبین لە گەڵیاندا، بەری ئازادییان لێنەگرین، هاندەر و یارمەتیدەر و پشتیوانیان بین، ئەوەی لە منداڵەکانمان دەخوازین، دێتەدی.

چەند پێناسەیەک بۆ چەمکی داهێنان:

داهێنان کردارێکە، کە داهێنەر هەوڵی ئەوە دەدات، لە ڕێی گوزارشتکردن لە خەیاڵ و بیرۆکەکانییەوە، خۆی بسەلمێنێت، بۆ ئەوەی شتێکی بەرهەم بهێنێت، کە بەلای خۆی و بە لای کۆمەڵەوە تازەیە.

داهێنان دەرئەنجامێکی داهێنانەی دژەباوە، وەکو: هۆنراوەیەکی تازە، تابلۆیەکی هونەریی تازە، یا تیۆرێکی زانیاری تازە، ...تاد.

منداڵی داهێنەر، ئەو منداڵەیە کە جیاوازە و توانایەکی هۆشی باڵای هەیە، لە ئاستێکی زیرەکی و تێگەیشتووی ئەوتۆشدایە، کە لە ئاستی دیاریکراوی ئاسایی باڵاترە. لە یەکێک لە بورەکانیشدا، لەگەڵ منداڵە هاوتەمەنەکانیدا، جیاوازای هەیە، ئایا لە بواری زانیاری ، ویژەیی، ڕۆشنبیری، هونەری، وەرزشی، یا لە هەر بوارێکی تردا بێت.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

منداڵی داهێنەر، منداڵێکە حەز بە خۆبردنە پێشەوە و خۆدەرخستن و خۆهەڵقورتاندن و خۆسەلماندن دەکات، دەیەوێت شت بزانێت، منداڵێکی پرسیارکەرە، دەپرسێت و وەڵامی دروستی پرسیارەکانی دەوێت. بە کورتی منداڵی داهێنەر، هۆشی پڕە لە خەیاڵ و بیرۆکە و پرسیار، پڕە لە خەون، دەیەوێت بە پراکتیکی تاقیان بکاتە و بەرجەستەیان بکات.

(تۆماس ئەدیسۆن) کەڵەزانای داهێنەر، داهێنەری وزەی کارەبا و گڵۆپ و زیاتر لە هەزار داهێنانی تر. کاتێ کە منداڵ بوو، زۆر پرسیاری دەکرد، هەچ کەسێکی بدیبایە پرسیارێکی لێدەکرد.. وای لێهات خەڵکییەکە لە پرسیارەکانی بێزاربوون. بە (نازانین) وەڵامیان دەدایەوە.. دیسان ئەدیسۆن لێیانی دەپرسی: ئەی بۆ نازانن؟ ئەم منداڵە زۆر پرسە، بوو بەو زانا داهێنەرە مەزنە، کە تا هەتایە مرۆڤایەتی قەرزاری ئەوەن.

خەسڵەتەکانی منداڵی داهێنەر:

١- **منداڵێکی خۆهەڵقورتێنە:** منداڵی داهێنەر، خەیاڵ فراون و کراوەیە، بیر لە هەموو شتێک دەکاتەوە. هەمیشە دەیەوێت خۆی بەرێتە پێشەوە، دەرکەوێت و بوونی هەبێت. ئەوەی نایزانێت دەیەوێت بیزانێت، پەیوەندی بە ئەمەوە هەبێت یا نەبێت، دەیەوێت بە شتەکانی دەوروبەری ئاشنابێت و زانیاریی نوێی دەستبکەوێت. شتەکان و بابەتەکانی یاریکردنەکانی تاقی دەکاتەوە وەکو: بووکۆکە، ئۆتۆمبیل، فرۆکە، بابەتی پارچەداری تر، پارچەکانیان لێک هەڵدەوەشێنێتەوە، هەوڵیش دەدات، کە دووبارە پێکەوەیان بنێت.

هەندێ لە دایکان و باوکان، لەم چەشنە رەفتارانەی منداڵەکانیان نیگەران و پەست دەبن. لەوانەیە وەکو سزادانێک بابەتەکانی یارییەکانیان لەبەردەست لابدەن و هەڵیان بگرن. بەڵام مەبەستی منداڵان لە هەڵوەشاندنەوەی ئەو بابەتانە، ئەوەیە کە بزانن چۆن پێکەوە نراون و چۆن دووبارە وەکو خۆیانی لێبکەنەوە. پێویستە دایکان و باوکان، لەو جۆرە بابەتانەیان بۆ بکرن، کە منداڵانی تا تەمەن پێنج ساڵان واتە (منداڵانی قۆناغی باخچەی منداڵان) بتوانن هەڵیان بوەشێننەوە و دووبارە پێکەوەیان بنێنەوە، وەکو: میکانۆی رەنگاوڕەنگ، بووکەڵەی باغە، موورووی دەنک گەورەی رستەکراو،...تاد.

٢- **منداڵێکی نەرمەڕەوە:** منداڵی داهێنەر، هەڵەشە و شپرزە و خۆشباوەڕ و خێرابڕیار نییە، نەرم و لەسەرخۆیە لە چارەسەرکردنی کێشەکانی. مەبەستیشمان لە نەرمڕەوی، بیرچەقەبەستوو نییە، بیرۆکەیەکی دیاریکراو و شێوازێکی رۆتینی

سەرچاوە Serchawe

دەفکرتووی نییە، ئەو سەربەست و رەهایە، بە دوای هەڵبژاردە و چارەسەری تریشدا دەگەڕێت.

٣- زمان پاراوە: منداڵی داهێنەر، بە زوویی زمانی گەشەدەکات، زوو فێری وشە و رستە و قسەکردن و گوزارشتکردن دەبێت، دەستکەوتی زمانی، لە سامانی زمانی هاوڕێ هاوتەمەنەکانی زیاترە.

٤- بڕوابەخۆیە: منداڵێ داهێنەر، شانازی بە کەسێتی خۆیەوە دەکات، بڕوا و متمانەی بە هێز و بە تواناکانی خۆی هەیە. هەردەمیش: گەشبینە، رووخۆشە، لێو بەخەندەیە، خۆڕاگرە، کۆڵنەدەرە، قسەخۆشە، پەرتووک و گۆڤاریش دەخوێنێتەوە.

٥- زۆر دەپرسێت: یەکێک لە سیما گرنگەکانی منداڵی داهێنەر (زۆرپرسە) دەپرسێت و هەموو هەستەوەرییەکانیشی بەکاردەهێنێت، رۆژی بە دەیان جار دەپرسێت: بۆ؟ چۆن؟ بۆچی؟ بۆ ئەوەی، ئەوەی نایزانێت دەیەوێت بیزانێت، یا شتی زیاتری لەسەر بزانێت.

نابێت دایکان و باوکان و مامۆستاکان، وەڵامی دروستی پرسیارەکانیان نەدەنەوە، یا بە ڕێیان بکەن و وەڵامێکی هەڵە و سەقەت و نادروستیان بدەنەوە.. ئەگینا زۆر لەسەر منداڵان و لەسەر ئەو کەسانەش دەکەوێت، کە بە هەڵە وەڵامیان داونەتەوە.. رەنگە منداڵان پرسیاری سەیر و نابەجێش بکەن، هەر دەبێت بە دروستی و گونجاوی وەڵامیان بدەنەوە.. زۆر پرسیارکردنی منداڵان، لایەنێکی ئەرێنییە و نیشانەی زیرەکی و ژیرییە. زۆر لە دایکان و باوکانی نابەڵەد، بە منداڵەکانیان دەڵێن: دەمتان داخەن، ئێوە منداڵن و خۆتان لە هەموو قسە و باسێکدا هەڵمەقورتێنن. بۆیە:

یۆنامات دەڵێ: "تا تەمەنی سیانزەساڵیم، وامدەزانی کە ناوم ـ دەمت داخە ـ یە".
(سوکرات) لە فێرکردنی قوتابییەکانیدا، زۆر پشتی بەم رێبازە دەبەستی، واتا شێوازی پرسیارکردن وەڵامدانەوە. تا ئەو رادەیەی کە هەندێ لە پەروەردەکاران و وانەبێژان بە (رێبازی سوکراتی) لە فێرکردندا ناوی دەبەن.

٦- حەزی سەرکردەیی هەیە: منداڵی داهێنەر، حەزدەکات ببێت، بە سەرکردە، بە پێشڕەو، بە سەردەستە، بە رابەری گرووپی منداڵان. ببێت بەخاوەنی بڕیار. حەزیش دەکات هەمیشە یەکەم بێت. لە نێو گرووپ و کۆمەڵی منداڵاندا، ئامادەبوونی هەبێت. تواناکانی خۆی دەربخات، رۆڵی هەبێت، را و بۆچوونەکانی بەهەند بزانن.

٧- خەیاڵفراوان و بیرتیژە: منداڵی داهێنەر،خاوەنی خەیاڵێکی فراوان و بیرێکی تیژە.

سەرچاوە Serchawe

٨- چاونەترس و ئازایە: منـداڵی داهێنەر، منداڵێکی سەرکیش و چاونەترسە، بە بـڕواوە کـار و تـاقیکردنەوەکـانی ئەنجـام دەدات. هەڵە و شکستییەکانی کۆڵپێنـادەن. بەرپرسێتی دەرئەنجـامی کـارەکـانی هەڵـدەگرێت. خـاوەن ئیرادەیەکـی بەهێـزە و دان بە ئەستەمدا نانێت.

٩- حەز بە سـەربەخۆیی دەکـات: منـداڵی داهێـنەر، حەز بەوە ناکـات کە فشـار بخەنەسـەری و سنووورداری بـکەن، حەزیـش ناکات کەسانی تـر، دەست لە کارەکـانی و لە بڕیارەکـانی وەربـدەن. نایەوێت پشت بە کەسـانی تـریش ببەسـتێت. دەیەوێت پشت بە تواناکانی خۆی ببەستێت. بە ئەوپەڕی ئازادی و سەربەخۆییشەوە بڕیـار بدات و رەفتـار بکات.

١٠- خێــرا لێکــدەرەوەیە: منــداڵی داهێــنەر، بە خێرایـی و بە وردی تێبینــی شــتەکان دەکــات و لێکیــان دەداتەوە و هەڵیـاندەسـەنگێنێت. گەر رووبەڕووی کێشـەیەکیش بێـت، بە خێرایـی لێکیـدەداتەوە و بە خێـراییش چارەسـەرێک بـۆ خـۆی دەدۆزێتەوە.

چەند هەنگاوێک بۆ بە داهێنەرکردنی منداڵان:

١- دۆزینەوەی بەهرە و توانا و، لایەنە جیاوازەکانی کەسێتی منداڵەکانتان.

٢- ناوبردن و پۆلێنکردنی، هەموو ئەو شتانەی لە بەرچاوی منداڵەکانتانن. نـاو زانین و بۆچی بەکارهێنـانی ئەوشتانە، گرنگن لە کرداری داهێنـاندا.

٣- سەیرکردنی کەنـاڵە تەلەفزیۆنییەکـانی پەروەردەیـی و فێرکـردن و خۆشیبەخشەکان، بە شێوەیەکی لەبـار، کە هەست بە بێزاری وەرستبوون نەکەن.

٤- بابەتی یاریکردنی تـازەیـان بـۆ دابین بـکەن. ئەو بابەتـانەشیان بـۆ دابین بـکەن کە گەشە بە زیرەکییـان دەکەن. یـا بـۆ راهێنـانی هۆشی منداڵان لەسەر بیرکردنەوە، مەتەڵیـان لێبپرسن. بە سـەدان مەتەڵـی کوردەواریمـان هەن. بـۆ نموونە، ئەمە چییە و چی پێدەڵێن: "سەوزە وک خەیار، بەرزە وەک چنار، مزرە وەک هەنـار، لە دێوە دەیهێنن بۆ شار؟".

٥- منداڵەکانتان لەسەر هەمیشە کۆششکردن و ئـارامی و دانبەخۆگرتن رایان بهێنن.

سەرچاوە
Serchawe

٦- منداڵەکانتان رابهێنن کە بەبێ ترس، رەخنەبگرن و را و بۆچوون و تێبینییەکانیان دەربڕن. هەوڵی راستکردنەوەی هەڵەکانیش بدەن.

٧- رێز لە ئازادی و سەربەخۆیی و لە تایبەتمەندییەکانیان و لە را و لە بۆچوونەکانی منداڵەکانتان بگرن. وەکو: کاتی نووستنیان، هەڵبژاردنی رەنگەکانی جلوبەرگەکانیان.

٨- گەر بلوێت، شوێنێکی دیاریکراو، بۆ چالاکییەکانی منداڵەکانتان تەرخان بکەن.

٩- مەرج و سانسۆر و سەپاندن، مەخەنە سەر یارییەکانی منداڵەکانتان، با بە کامی دڵیان، حەزیان لە چ یارییەکە ئەوە یارییە بکەن. تەنها یاریی زیانبەخش نەبن.

١٠- ئەوەش مەخەنە دڵیانەوە کە ئێوە لێیان دەترس کە تووشی ئازاربن، چونکە ئەم نیگەرانییەی ئێوە، ئازادییان زنجیر دەکات، ناهێڵن بە هەوەسی خۆیان یاری بکەن. نموونەیەکتان بۆ دەهێنمەوە: لە ساڵی (٢٠٠٣) دا، لە شاری (بێرگن) لە (نەرویج) لە باخچەیەکی منداڵان دا، پراکسیسم دەکرد. کچێکی منداڵی خرپن، بە دارێکی بەرزدا هەڵگژا و ویستی بچێتە سەر دارەکە، منیش هاوارم لێکرد، سەرنەکەوی، دابەزە. بەڕێوەبەری باخچەکەش چاوی لێبوو، بە منی وت:"مەیترسێنە، با سەربکەوێت، پێشتر بە دارێکی نزمدا سەرکەوت. ئەو دەیەوێت لە بەردەم هاوڕێکانیدا، هێز و توانا و ئازایی خۆی دەربخات. دەشێوێت لەسەر دارەکەوە، دیمەن و رووبەرێکی زیاتر ببینێت".

١١- لە منداڵەکانتان بگەڕێن، با فێری یاریی شەترەنج و تاوڵە بن، یا یاری (وشەسازی) دروستکردنی چەند وشەیەک لە چەند پیتێک یا پڕکردنەوەی خانە بەتاڵەکان بە پیت، بۆ دۆزینەوەی وشەی داواکراو. ئەمانە و چەندین یاریی هاوشێوەی تر هەن. ئەم جۆرە یارییانە مێشکی منداڵان چالاک دەکەن.

١٢- لە منداڵەکانتان بگەڕێن، با بە هەوەسی خۆیان وێنەکانیان بکێشن. منداڵان لە رێی وێنەکانیانەوە، گوزارشت لە ناخی دڵ و دەروونیان دەکەن، لە راز و نیاز و هیوا و لە خەون و خواستەکانیان دەکەن.

١٣- دەتوانن هەندێ چیرۆکیان بۆ بگێڕنەوە یا بخوێننەوە. ئێمەی کورد گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی چیرۆکی فۆلکلۆری و چیرۆکی بەرئاگردانمان هەیە. ئەمەو چیرۆکەکانی ئیزۆپ، لاڤۆنتین، هانس کریستیان ئەندەرسن، برایانی گریم، لیۆن

تۆڵستۆی، ئەسترید لیندگرین، کلیلە و دیمنە ی عەبدوڵڵا بن موقەفەع،...تاد. چیرۆکەکانی ئەم نووسەرانە لەبارن بۆ منداڵان، لە(٣ - ١٢) ساڵان. کۆمەڵێک چیرۆکنووسی هاوچەرخی کوردیشمان، چیرۆکەکانیان بۆ منداڵان لە ئاستێکی جیهانیدان، لەوانەش چیرۆکنووسانی منداڵان: فەرەیدوون عەلی ئەمین، لەتیف هەڵمەت، محەمەد فەریق حەسەن، جەلال مەحموود، تاهیر ساڵح سەعید، عومەر عەبدولرەحیم، جەزا عەلی ئەمین، سەلام مەنمی، عەلی حەمەڕەشید بەرزنجی، سەلاح نیساری، فەوزیە مەنمی... تاد.

١٤- گەشتی رۆشنبیری و زانیاری بۆ منداڵەکانتان رێکبخەن وەک: سەردانی مۆزەخانە، گەلەری وێنە، شوێنە رۆشنبیرییەکان، کتێبخانەی گشتی، کەناڵە تەلەفزیۆنییەکان، چاپخانەکان، کارگەکان، ئەو شوێنانەش کە گۆڤارەکانی منداڵانیان لێ ئامادە دەکرێن.

١٥- خێزانان بە گشتی و دایکان بە تایبەتی، رۆڵێکی گرنگیان هەیە لە پەروەردەکردن و پێگەیاندنی منداڵانی نوێخواز و داهێنەر و پێشکەوتووخواز. هەر بۆ نموونە، دووبارە (تۆماس ئەدیسۆن) دەڵێ:"ئەوە دایکم بوو کە دروستی کردم" بۆیە هەمیشە خۆی بە قەرزاری دایکی دەزانی.

١٦- هاندان و ستایش و ئافەرین و دەستخۆشی لە منداڵان، لە کاتی ئەنجامدانی کارێکی داهێنەرانە، کارتێکردنێکی ئەرێنیان لەسەر منداڵان و درێژەدان بە داهێنانەکانیان هەیە.

١٧- لە ئەمڕۆدا، ئینتەرنێت و ئایپاد، رۆڵێکی گرنگیان لە گەشەکردنی هۆش و خەیاڵی منداڵاندا هەیە، بەڵام پێویستە کۆنترۆڵبکرێن و بەرەو لایەنە ئەرێنییەکان ئاراستەبکرێن.

لە کۆتاییدا دەمەوێت ئەوە بڵێم، کە منداڵانی بەهرەمەند و زیرەک و داهێنەری کوردمان زۆرن. بەڵام بە داخەوە، کە وەکو پێویست، نە پێداویستییەکانی گەشەکردن و پێشکەوتن و داهێنانیان بۆ دابین دەکەن، وەکو پێویستیش نە پشتیتان دەگرن و نە هانیان دەدەن.

٢٢ی جوولای ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

سوودەکانی گۆرانی بۆ منداڵان.

لەگەڵ بوونی کورد دا، گۆرانی کوریش هەبووە، گۆرانی بووە بە بەشێک لە ژیانی کورد، بووە بە هۆکارێک بۆ گوزارشتکردن لە هەست و سۆز و لە خۆشەویستی و لە لە خۆشییەکانی ناخی دەروونی.. ئێمەی کورد خاوەنی گەنجینەیەکی زۆر دەوڵەمەندین لە گۆرانی فۆلکلۆری هەمەبابەتی ڕەسەن، کە مۆرک و تایبەتمەندی و ڕەنگ و بۆی کوردەوارییان پێوەیە دیارن و جیاوازیاشیان هەیە لەگەڵ گۆرانییەکانی گەلانی تر.. بە سەدان بەیت و بالۆرێ و گۆرانی فۆلکلۆری و میللی کوردیمان هەن، کە تا ئەمڕۆش چێژ و خۆشییان کاڵنەبوونەتەوە.. داگیرکەرانی کوردستانیش نەیانتوانی ژینوسایدی گۆرانییە کوردییە ڕەسەنەکانمان بکەن، گەرچی بەشێکیان لێدزیوین و شیواندوویانن.

باسەکەمان دەربارەی گۆرانییە بۆ منداڵانە، ئەو گۆرانییانەی کە گۆرانیبێژە گەورەکان بۆ منداڵانی دەیانڵێن.. یا بە دەنگی ناسکی خودی منداڵان بە تاک یا بە کۆمەڵ دەوترێن. گۆرانییەکانیش بە پێی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵان پۆلێن دەکرێن.. پێویستە لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆک و واتا و کێش و ئاواز و ترپەوە، لەگەڵ قۆناغەکانی توانای وەرگرتن و فێربوون و وتنەوەی منداڵاندا بگونجێن.

من لە کتێبەکەمدا (چاوپێخشانێک بە مێژووی ئەدەبی منداڵان) کە لە ساڵی (٢٠١٥) لە لایەن (کۆمەڵەی ڕۆناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکوک) ەوە چاپکراوە. لە بەشێکی ئەم کتێبەمدا، باسمان لە سوودەکانی (لای لایە) کردووە، کە لە لایەن دایکانەوە بۆ کۆرپە و ساوا جگەرگۆشەکانیان دەکرێ.

لامارتین دەڵێ: "جوانترین هۆنراوە لە سەرانسەری جیهاندا لای لایەی دایکانە".

بەشی دوویەم

لای لایە و لاواندنەوە بۆ منداڵانی کۆرپە و ساوا دەکرێن، کاتێک کە دایکان دەیانخەنە نێو لانک یا بێشکەوە یا جۆلانێ، لەگەڵ راژەنیندا، بە لای لایە و گۆرانی گونجاو، سۆز و خۆشەویستی و ئاهی ناخی دڵیان بۆ کۆرپەکانیان دەردەبڕن.. تا خەو بیانباتەوە.

لەم نووسینەماندا، بە کورتی باس لە سوودەکانی گۆرانی بۆ منداڵانی باخچەی منداڵان و قۆناغی قوتابخانەی بنەڕەتی دەکەین.. بە تایبەتیش قوناغی باخچەی منداڵان، کە بە قۆناغی زووی منداڵیش ناودەبرێت، لە چەند باسێکی پەروەردەیی تریشدا، باسمان لە گرنگی و لە هەستیاری ئەم قۆناغە لە ژیانی مرۆڤ کردووە.. یەکەمین خشتی بناغەی کەسایەتی هەر کەسێک لەم قۆناغەدا دادەنرێت، لێرەوە پێشبینی ئەوەی لێدەکەین کە لە داهاتوودا دەبێتە چ کەسایەتییەک.. هەر لەم قۆناغەدا چەمکە بنەڕەتییەکان لای منداڵان جێگیردەبن، کە لە ئایندەدا دەتوانن زیاتر و زیاتر پەرەیان پێبدەن.. لەم قۆناغەدا زمان زۆر بە خێرایی گەشەدەکات، چونکە زمان لە پێویستی و پێداویستییەکانی پەیوەندیکردن و دەربڕین و گوزارشتکردنە.. پێویستە ئەم هەلە لە بەرژەوەندی منداڵاندا بقۆزرێتەوە، تا منداڵان بتوانن رادەیەکی زۆری وشە و دەستەواژە و رستە و چەمکەکان وەربگرن و فێربن، گەنجینەی زمان و زانست و زانیاری گشتیشیان دەوڵەمەند بکەن.. هەر لەم قۆناغەدا،هۆش بە ئەوپەڕی خێراییەوە گەشەدەکات.. لە لێکۆڵینەوەیەکی پراکتیکیدا، ئەوە دەرکەوتووە، کە رێژەی زۆری گەشەکردنی هۆشی منداڵان تا تەمەنی چوار ساڵی دروست دەبێت.. ساڵانی پێش قوتابخانەش بە (تەمەنی یاری) ناسراوە، چونکە منداڵان رۆژانە کاتێکی زۆریان بە یاریکردن و خۆشی بەسەردەبەن.. بە (تەمەنی دۆزینەوە)ش ناودەبرێت، منداڵان لەم تەمەنەدا، دەیانەوێت شتی تازە و زیاتر بزانن و بدۆزنەوە، لە سروشتی ژینگە و دەوروبەریان دەگەن، رۆڵ و پێگەی خۆیان لە نێو خەڵکیدا دەزانن، تا بۆیان بکرێت دەیانەوێت زیاتر بزانن، شت تاقیبکەنەوە و، شتی تازە بدۆزنەوە.

چەمکی گۆرانی منداڵان:

تا ئێستا گەلێ پێناسە و راڤەی جیاواز، بۆ چەمکی گۆرانی منداڵان کراون، وەکو:

گۆرانی منداڵان، بریتییە لەو پارچە هۆنراوە سوک و ئاسانانە، لە فۆرم و ناوەرۆک و واتادا، کە لەسەر کێشێکی سووکی تایبەتی دەهۆنرێنەوە، دەگونجێن کە منداڵان بە تاک یا بە کۆمەڵ بە گۆرانی و ئاوازەوە بیان چڕن.

ئەحمەد نەجیب ش دەڵێ: "هۆنراوە لە شێوەی، گۆرانی، سروود، ئۆپەرێت، نمایش، شانۆشیعردا خۆی بە جیهانی منداڵان ئاشنادەکات".

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

لە پێناسەیەکی تردا: گۆرانی منداڵان بریتییە لە جۆرێک لە جۆرەکانی ئەدەبی شیرین و بڵاو، ئاوازەکانیان منداڵان دەوروژێنن و دەیاهێننە جۆش خرۆش.

خۆشەویستی و ئارەزووی منداڵان بۆ گۆرانی، حەزێکی سروشتییە، گۆرانی هۆکارێکی ئاسانە بۆ شیرین کردنی فێربوون لە قۆناغی باخچەی منداڵاندا.. ئەوان لە بنەڕەتدا، لە ڕێی وشە و ڕستە دووبارەکردنەوەوە، فێری زمان دەبن..

بۆ نموونە، ئەم کۆپلەیە:

هەر دەرنایە.. هەر دەرنایە
قاچمان تەزی.. بووک دەرنایە
هەر دەرنایە.. هەر دەرنایە
دەستمان تەزی.. بووک دەرنایە
هەر دەرنایە.. هەر دەرنایە

گۆرانی ئەو چالاکییەیە، کە منداڵان بە هەموو هەستێکیانەوە، بە شێوەیەکی نەستی تیدا نوقم دەبن.. بە ئازادیش گوزارشت لە هەستەکانیان دەکەن.. ئەم هەست و نەستەش ئارمییەکی قووڵی دەروونییان پێدەبەخشێت.. منداڵان حەز لە گۆرانی ڕتم خێرا دەکەن و، حەزیان بە ڕتمی خاو نییە.

شاعیری ناسراوی سوری (سلێمان ئەلعیسا) لە کێبەکەیدا (دیوانی منداڵان) دەڵێ:

"لە منداڵان بگەڕێن، با سروود بچڕن، گۆرانی بڵێن، بە نرخترین دیاری کە پێشکەشیان بکەن، ئەو وشە جوانانەن کە دەیانخەنە سەر لێوەکانیان.. بۆ ئەوەی کە زمانەکەیان خۆشبێ.. بۆ ئەوەی کە نیشتمانەکەیان خۆشبێ.. بۆ ئەوەی کە خەڵکی و گوڵ و بەهار و ژیانیان خۆشبێ.. پێویستە فێری سروودی خۆشیان بکەین.. هۆنراوەی جوانیان بۆ بنووسین".

زۆر جاریش ئەم جووتە وشانە پێکەوە دێن و دەبنە پێویستی و بە تەواوکەری یەکتری: (سروود و گۆرانی، هۆنراوە و گۆرانی، سروود و موزیک، گۆرانی و موزیک، گۆرانی و هەڵپەڕکێ، گورانی و چەپڵە، هۆنراوە و ئاواز، گۆرانی و ئاواز).
سەرەڕای ئەوەی کە کۆمەڵێک گۆرانی فۆلکلۆری ڕەسەنمان بۆ منداڵانی کورمان هەن، وەکو (هەیاران و مەیاران، بووکە بە بارانە، هەلوور بەلوور، حل حلی و بل بلی، حێلانێ، هۆ ڕێوی ڕێوی، هەتەرێ و مەتەرێ.. نەورۆزە وەرنە دەرێ، پام سۆ

بەشی دوویەم

دەستم سۆ.. شەکری عەمارانم سۆ، حاجی لەقلەق مار هات، چەندین گۆرانی فۆلکلۆری تریش، کە منداڵان بە کۆمەڵ لەگەڵ یاریکردن دا، دەیان ڵێنەوە.

کۆمەڵێک شاعیری ناسراویشمان، هۆنراوەی شیرین و ناسکیان بو منداڵان نووسیون، هۆنراوەکانیان لە لایەن هۆنەرمەندانی ئاوازدانەرەوە، کراون بە گۆرانی بۆ منداڵان، لەو شاعیرانەش (زێوەر، فایق بێکەس، گۆران، عەلی عەبدوڵڵا شەونم، کاکەی فەللاح، هەژار موکریانی، فەرەیدوون عەلی ئەمین، لەتیف هەڵمەت، دایکی سۆلاڤ، کازم کۆیی، عەلی حەمەڕەشید بەرزنجی، سەلاح نیساری، رۆستەم باجەلان، سەبری بۆتانی، سیمین چایچی، علیرەزا محەمەدیان، جگەرسۆز پێندرۆیی، ئەمین گەردیگلانی، عوسمان هەورامی، عەبدولرەحمان فەهیمی،... هتد).

لە راستیشدا، تا ئێستا گۆرانبێژێ چ پیاو چ ئافرەتمان نییە، کە بە تایبەتی لە بواری گۆرانی منداڵاندا کاربکەن.. تەنها گۆرانبێژ مامۆستا (سەلاح محەمەد کۆیی) نەبێت، کە لە لای منداڵان بە (مام عەوڵا) ناسراوە.. کە نزیکەی دە کلیپی تۆمارکراوی بۆ منداڵان هەیە لەوانەش (هەلوور بەلوور) و(دێوەرە) و (بووکانە) و (ئەم مەشکێ.. نە دۆی دەخورێ و نەکەشکێ) و (پۆلیسی هاتوچۆ) کە بە زۆری لە کەناڵەکانی پێلیستانک و کوردماکس پەپوولە و زارۆک دا نمایش دەکرێن.. هەر لەم کەناڵانەشدا، کۆمەڵێک منداڵانی چاوگەشی بەهرەمەند، چەندین گۆرانی خۆشیان تۆمارکردوون.. ئەم منداڵانە و ئەو هونەرمەندە دڵسۆزانەش کە رایانهێناون شایانی ئافەرین و دەستخۆشین.

ناشبی رۆڵی گەورە و بەرچاوی هونەرمەند کاک (فوئاد مەولانەیی) لە یاد بکەین، کە وەرچەرخانێکی بە گۆرانی کوردی منداڵان کرد، چەندین ئاوازی بۆ هەڵبەستی منداڵان دانا و ئامادەی کردن و منداڵانی بەهرەمەندی راهێنان.. ئەو گۆرانییانە بە دەنگی منداڵانی شاری سلێمانی بۆ کەناڵی کوردسات تۆمارکران و نمایش دەکران.. هیوای ئەوەم دەخواست کە کاک فوئاد لەم خزمەتە پیرۆزەیدا بەردووام بوایە.. بەڵام ئەویش ئەو چالاکییانەی نەمان و.. هۆکاری وازهێنانیشی لای خۆیەتی.

لە سلێمانی و لە هەولێر و دهۆک ساڵانە فێستیڤاڵی منداڵان بۆ گورانی و هەڵپەڕکی و شانۆگەری پێشکەش دەکرێن، هیوادارم سەرپەرشتیارانی ئەم فێستیڤاڵانە زیاتر خۆیان ماندووبکەن و جوانتر ئەم فێستیڤاڵانە بە باتی گۆرانی منداڵان برازێننەوە و زۆرترین منداڵان چ وەکو تاک یا کۆرس بەشدارییان تێدابکەن، تا چالاکییەکانی فێستیڤاڵەکانیان لە ئاستی گرنگی و پێویستییەکانی ئەم سەردەمەدابن.

سوودەکانی گۆرانی بۆ منداڵان:

گۆرانی رۆڵێکی گرنگی هەیە لە فێرکردن و لە رۆشنبیری کردن و لە بە کۆمەڵایەتی کردنی منداڵان، گۆرانی هەست و ویژدان دەبزوێنێ و دەدوێنێ، لە سایەی گۆرانیدا گەلێ سوود و ئامانجی پەروەردەیی و زمان و کۆمەڵایەتی و دەروونی و جەستەیی منداڵان دێنەدی..

گرنگترین سوودەکانی گۆرانیش بۆ منداڵان ئەمانەن:

١- گۆرانی ئاسوودەیی دەروونی و چێژی هونەری و ئەدەبی بە منداڵان دەبەخشێت و، خۆشی و شادی دەخاتە دڵیانەوە.. لەسەر بە جوانی گوێگرتنیش رایان دەهێنێت.

٢- گۆرانی بوارێکی گرنگ و باشە بۆ ئەوەی کە منداڵانی بەهرەمەند و هونەرپەروەر، بەهرە هونەرییە خەپەکراوەکانیان ئاشکرابکەن و بە ئاوازەوە دەنگیان دەربڕن.

٣- سامانێکی زمانی و هۆشی بە منداڵان دەبەخشێت، دەشتوانن باشتر گوزارشت بکەن.

٤- گۆرانی یارمەتی منداڵان دەدات، کە سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ گەل و نیشتمانەکەیان شیرینتربن، شانازیش بە فۆلکۆر و ئەدەبی گەلەکەیانەوە بکەن.

٥- گۆرانی کە جوولە و ترپەی تێدایە، چالاکی منداڵان چالاکتر دەکات و، لە بێزاربوون و وەرستبوون و بێمەیلی دووریان دەخاتەوە.

٦- گۆرانی هۆکارێکی باشە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو قوتابییانەی کە شەرم دەکەن و گۆشەگیر و دوورەپەرێز و نائارام و راڕا و کەمدوون و کەمتێکەڵن.

٧- گۆرانی هۆکارێکە بۆ بەدەستهێنانی رەفتاری جوان و دروست و بەهای بەرز.

بەشی دوویەم

٨- گۆرانی کە زانست و زانیاری لەخۆگرتوون، بە سەرچاوەیەک دادەنرێت کە منداڵان لێوەی فێری ئەو زانست و زانیارییانە دەبن کە لە دووتوێیاندان.

٩- منداڵان فێری ئەوەدەبن، کە بە تەواوێ و بە ڕەوانی وشە و ڕستەکان دەربڕن.

١٠- لە دووتوێی هەندێ گۆرانیدا بۆ منداڵان، ڕێنمایی باشیان لەخۆگرتوون، وەکو: پێبەندنبوون بە ڕێنماییەکانی ترافیک، ژینگەپارێزی، ڕێزگرتن، هاوکاری کردن، هەروەزی کردن، چاکەخوازی، خوشکایەتی و برایەتی، کۆششکردن، ریزگرتن لە یاسا، ئازایی، ئازادیخوازی، دیموکراتیخوازی، دادپەروەری، یەکسانی، ئاشتیخوازی،... هتد.

تا رادەیەک سوودم لەم سەرچاوە عەرەبیانەوە وەرگرتووە:

١- (اغاني الاطفال في عمر ما قبل المدرسة تزيد ذكاء الاطفال. رندة خورى. مجلة خطوة).
٢- (وظيفة الاغانى والاناشيد في حياة الاطفال. عبدالرزاق مختار محمود).
٣- (اغاني الاطفال الشعبية. احمد علي الحاج محمد).
٤- (اغنية الطفل وتأثيرها على شخصيته. اعداد. آلاء فاروق عبدالقادر).

٨ی جووڵای ٢٠١٧

هاندانی منداڵان بۆ هاوبەستەبوون بۆ کوردستان لە هۆنراوەی شاعیراندا.

لای هەموو کوردێکی کوردستان پەروەر و دڵسۆز و بە ئەمەک و شیرپاک، کوردستان پیرۆزترین و خۆشەویسترین و جوانترین و شیرینترین و دڵگیرترین شوێنە. هیچ سۆز و پەرۆش و خۆشەویستییەک، ناگەنە سۆز و پەرۆش و خۆشەویستیمان بۆ کوردستان.

کوردستان نیشتمانی شیرینمانە، دایکی دڵسوزمانە، ناسنامەمانە، مێژوومانە، شکۆداری و شانازیمانە، ئابڕوومانە، دوێنێ و ئەمڕۆ و داهاتوومانە، کوردستان گروپی خوێنمانە، هەناسەمانە، رووح و گیانمانە، بە بێ کوردستانمان ژیان و مانمان هیچ واتایەکی نییە.

کوردستان تەنها ناوێک نییە لەسەر زمانمان، کوردستان سۆز و هەستێکی قووڵە لە ناخی دەروونمان، خۆشەویستییەکی بێوێنەیە لە توێ دڵمان، هەمیشە لەبەر چاومانە.

کوردستان، جێی هەزاران هەزارساڵمانە، خاک و خۆڵمانە، چیا و گرد و دۆڵمانە، بەرد و دەوەن و دارمانە، گوڵ و گوڵزارمانە، چەم و رووبارمانە، سەیرانگا و بەهەشتمانە، ماڵ و گوند و شارمانە، خزم و کەس و کارمانە، کوردستان هەموو شتێکمانە.

سۆز و هەست و خۆشەویستی کوردستان، هەر بە زگماکی و بە رەمەکی و بە سروشتی لەگەڵ لەدایکبوونی منداڵەکانمان لە دایک دەبێت. ئەم خۆشەویستییە، لە دڵی هەموو کوردێکدا هەیە. خۆشەویستی کوردستانیش پەیوەستە، بە دڵسۆزی و هاوبەستەبوون بۆ کوردستان، هاوبەستەبوونیش، کۆشش و خەبات و بەرگری و داکۆکی و قوربانیدانە لە پێناوی رزگاری و پاراستن و سەرورەیی کوردستانی نیشتمانی جوان و شیرینمان.

لە ئەدەبی کوردیدا (نیشتمان، وەتەن، وڵات، زێد) مەبەست لەم وشانە کوردستانە و هاومانای کوردستان دەگەیەنن. کوردستان بە کام لەو چوار زاراوەیە لە هۆنراوە و لە پەخشانی کوردیمان ناوبرابێت، مەبەستی شاعیران و نووسەرانمان هەر کوردستانە، تەنانەت لە هۆنراوەی شاعیرانی گەلانی دونیاش وشەی (نیشتمان) و (وڵات) کە دوو وشەی گشتین لە جێی ناوی وڵاتەکانیان بەکاریان هێناون. لە بارەی نیشتمانەوە:

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

بایرۆن دەڵێ: "ئەوەی نیشتمانەکەی خۆش نەوێت، هیچی خۆش ناوێت".

بومارشە ش دەڵێ: "دەبا ئامانجی هەموومان هەر نیشتمان بێت، لە نیشتمان زیاتر هیچی تر نەبێت".

هۆنراوە بەسەر کوردستان یا (هۆنراوەی نیشتمانی)، پانتاییەکی زۆری لە هۆنراوەی کوردیمان گرتۆتەوە، زاڵە بەسەر جۆرەکانی تری هۆنراوەی کوردیدا، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە داگیرکەرانی رەگەزپەرستی کوردستان، بە ئەوپەڕی درندەیی و دڵڕەقی و نامەردی و بێویژدانییەوە ئێمەی کورد دەچەوسێننەوە، بەری ئازادییان لێگرتووین، هەوڵی سڕینەوەی ناسنامەمان دەدەن و بە زۆر و تۆبزی زمان و کلتووریکیان بەسەردا سەپاندووین کە نامۆیە بە لای ئێمەی کوردەوە، ئێمە نەتەوەیەکی جیاوازین نە تورک و نە فارس و نەعەرەبین. خاوەنی زمانی تایبەتی خۆمانین کە زمانی شیرینی کوردیمانە.

بێگومان هۆنراوە، چەکێکی گرنگە لە رووی داگیرکەران، رۆڵێکی گرن و کاریگەریشی هەیە لە هۆشیاری و راپەڕاندن و هاندان و خۆڕاگری و بەرگریکردن لە کوردستان.

ئەوەی ئێمە لەم نووسینەدا مەبەستمانە، رۆڵی گرنگی شاعیرانی کوردمانە لە هاندانی منداڵانی کوردمان، بۆ سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیان بۆ کوردستانمان. ئەگەرچی ئەم ئەرک و پێویستییە پیرۆزە، بە تەنها ئەرکی شاعیران و نووسەران نییە، بەڵکو ئەرکی سەر شانی دایکان و باوکان و مامۆستاکان و هونەرمەندان و میدیاکاران و راگەیاندکاران و دەزگا پەروەردەییەکان و هەموو کوردستان پەروەرێکی دڵسۆزیشە.

ئێمە لە لەسەر ئەم بابەتە، پێشتر دوو نووسینی ترمان بڵاوکردەوە. یەکەمیان لە ژێر ناوی (کوردستان و نیشتمان لە هۆنراوەکانی لەتیف هەڵمەت بۆمنداڵان: کە لە مانگی یانواری ٢٠١٤) دا بڵاوم کردەوە، دوەمیشیان لەژێر ناونیشانی (پێویستە منداڵەکانمان بە کوردستان پەروەریی گۆش بکەین: لە ئوکتۆبەری ٢٠١٥) دا بڵاوم کردەوە.

ئەم نووسینەشمان درێژەدانە، بە هەمان بابەت و مەبەستی ئەو دوو نووسینەمان.

لەم نووسینەمدا، بە کورتی ئاماژە بە دوو سێ دێڕ یا زیاتری هەندێ لە هۆنراوەکانی هەندێ لەو شاعیرانەمان دەدەین کە هۆنراوەی کوردستانی (نیشتمانی) یان بۆ منداڵانی کوردمان نووسیون، تێیاندا باس لە جوانی و قەشەنگی و رەنگینی کوردستان دەکەن. هانیان منداڵانی کوردمانیان داون، کە کوردستانی نیشتمانمانیان خۆش بوێ و بە دڵسۆزی و کردەوەیی،

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

هاوبەستەبوونی خۆیان بۆی بسەلمێنن، بێوچان تێبکۆشن و خەبات بکەن و کۆڵنەدەن، تا بە تەواوی کوردستان لە داگیرکەران رزگاردەکەین.

بێگومان لە کورتە نووسینێکی وادا، نەمان توانی ئاماژە بە هۆنراوەکانی هەموو ئەو شاعیرە دڵسۆزانەمان لەم بوارەدا بدەین، چونکە منێکی دوور لە کوردستان، هەموو سەرچاوەکان و پەرتووەکەکانیانم لە بەردەستدا نییە. بۆیە داوای لێبووردنیان لێدەکەم.

شاعیری مەزنمان (گۆران) کە چەند هۆنراوە و ئۆپەرێتێکدا کە بە زمانێکی ئاسان و ناسک بۆ منداڵان نووسیون، لە کۆپلەی یەکەمی هۆنراوەی (کوردستان) دا، دەڵێ:

کوردستان، کوردستان
نیشتمانی جوان
هەر بژی بە شادی
سەربەستی و ئازادی
هەر بژی، هەر بژی، هەر بژی
(دیوانی گۆران)

ئەم هۆنراوەیەی گۆران کراوە بە سروود، بۆ گەورە و بۆ منداڵانیش دەشێ. گۆران لەم هۆنراوەیەیدا، لە ناخی دەروونییەوە جەخت لەسەر جوانی کورستانی نیشتمانمان دەکات و، ئەوەشی بۆ دەخوازێت کە هەر بە سەربەستی و ئازادی بژی. ئازادی و سەربەستی گرنگترین شتن بۆ کورد و بۆ کوردستان. بۆیە پێویستە منداڵەکانمان هەر لە منداڵییەوە بە کۆردستان پەروەری و بە سەربەستی و ئازادیخوازی گۆش و پەروەردە بکەین.

(**فایق بێکەس**)ی نەمریش لە سروودی (**خوایە وەتەن ئاواکەی**) دا، کە یەکێکە لە سروودە بەرزە کوردییەکانمان، هەرگیز چێژ و خۆشی ئەم سروودە لای گەورە و لای منداڵانی کوردمان کاڵ نابێتەوە، بێکەس بە زمانێکی شیرین و سادە، باسی سروشت و جوانی کوردستانی وەتەنمانی کردووە، بە شوێن و لانەی کوردی مەرد و قارەمان و شێر دەزانێت، ئەوەشمان پێدەڵێت کە وەتەن (کوردستان) چاوی لیمانە کە رزگاری بکەین و دەری بکەین لە تەنگانە و لەژێر دەستی داگیر کەران دەربێنین، شایەنی ئەوەش نییە کە بێتە وێرانە،

بەشی دوویەم

لە کۆپلەی یەکەمی (خوایە وەتەن ئاواکەی) دا، دەڵێ:

خوایە وەتەن ئاواکەی چەند دڵگیر و شیرینە
دەشتی خۆش و ڕەنگینە، ئاوی کەوسەرە، خاکی گەوهەرە
پڕ لە گوڵ و نەسرینە
لە دوا کۆپلەی خوایە وەتەن ئاواکەی دا، دەڵێ:
وەتەن چاوی لێمانە، دەری کەین لە تەنگانە
حەیفە بێتە وێرانە، ئاوی کەوسەرە، خاکی گەوهەرە
پڕ لە گوڵ و نەسرینە

(دیوانی بێکەس)

(زیوەر) یش کە مامۆستای قوتـابخانە بوو، چەند هۆنراوەی نیشتمانی بە دەمی خـودی منـداڵان خۆیـانەوەو بـۆ نووسیون، کە بـۆ ئەو سـەردەمە و بـۆ ئەمـڕۆش بـایەخی خۆیـان لە ئەدەبـی منـداڵانی کوردمـان دا بـووە و هەیە. لە هـۆنراوی (گـۆرانی بـۆ قوتـابیان) دا، دەڵێ:

ئێمە منداڵ و نەوجەوانین
هەموو بە قوربانی کوردستانین

لەو سەردەمەی کە زێـوەر تێیـدا دەژیا، بە لای داگیرکەرانی کوردستانەوە، ناوهێنانی (کوردستان) بە تاوان دادەنرا، بەڵام زێوەر بە ئەوپەڕی دلێری و تەحەددییەوە، دەڵێ:

وەتەنی من کوردستانە یادگاری ئەجدادمانە
بەهەشتی رووی سەر زەمینە خاکی پاکی کوردستانە
لە هۆنراوەی (قسەی قوتابییەک) یشدا، دەڵێ:
ئێمە منداڵین، وەتەن ماڵمانە
مامۆستا دایک، مەکتەب باوکمانە
لە دوا دێڕی ئەم هۆنراوەیەدا دەڵێ:
ئەبێ تێکۆشین ئەمڕۆ مەردانە
چونکە وەتەنمان چاوی لێمانە

(دیوانی زێوەر)

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

(**بەختیار زێوەر**) کە کوڕی زێوەرە و ڕیچکەی باوکی گرتەبەر، ئەویش دار و بەردی وەتەنی زۆر لا شیرینە و خۆی بەفیدایان دەکات، چونکە هەموو ئەو شتانەی لە کوردستان دان بەشێکن لە کوردستان،

لە سروودی (چەند شیرینە لام) دا، دەڵێ:

چەند شیرینە لام، داروبەردی وەتەنم
بە فیدای ئەکەم، سەر و گیان و بەدەنم

(**هەژار موکریانی**) یش چەند هۆنراوەیکی ناسکی بۆ منداڵان نووسیوە، لە سروودی (کوردستان نیشتمان کورد) دا، کوردستان بە بەرز و پیرۆز دەزانێت، بۆیە سوێندی پێ دەخوات کە خوی و چیی هەیە دەیانکات بە قوربانی کوردستان، دەڵێ:

کوردستان، نیشتمانی کورد
بەرز و پیرۆزی سوێندت پێ ئەخۆم
بە سەربەخۆیی و بە خوێن و بە گیان
بە ماڵ و منداڵ بە قوربانی تۆم
کوردستان، کوردستان

(**دڵدار**)ی خاوەنی مارشی نەتەوەییمان (ئەی رەقیب)، لە هۆنراوەی(رۆڵەی تازە) بۆ منداڵان، بە زمانی منداڵانەوە، رووح و گیانیان فیدای وڵات (کوردستان) دەکەن:

من رۆڵەی کوردستانم
تازە رۆڵەی کوردانم
تا وڵات سەرکەوێ
فیدایە رۆح و گیانم

(**پیرەمێردی**) ی نەمر، شاعیر و فەیلەسوف و رۆژنامەنووس، خاوەنی هۆنراوەی (نەورۆز)، لە هۆنراوەی (بەستەی کوردی) دا، نیشتمان دایکی دڵسۆزە:

نیشتیمان دایکی دڵسۆزە

سەرچاوە
Serchawe

خۆی ڕێکخست بە مرواری و پیرۆزە
پیرەمێردی نەمر، بە دەمی منداڵانەوە، لە هۆنراوەی (تازە گوڵی چیمەنین)دا، دەڵێ:
تازە گوڵی چیمەنین
بەرخە کۆرپەی وەتەنین

(جگەرخوێن) کە ناوی (شێخ موس حەسەن محەمەد)ە، شاعیرێکی ناسراو و گەورەی گەلەکەمانە، خاوەنی هۆنراوی (شام شەکرە، وڵات شیرینترە) کە نموونەیەکی بەرزی هۆنراوەی نیشتمانییەتی، کوردستان بە بووکی جیهان دەزانێت، ئەم هۆنراوەیە نۆ دێڕە، ئەمە دوو دێڕی یەکەمێتی:

وەڵاتێ من تووی بووکا جیهانی
هەمی باغ و بەهەشت و مێرگ و کانی
شەپاڵ و شەنگ و شۆخ و ناز و گەوری
گەلەک شیرین و رند و پڕ جوانی

هۆنراوەی (کیمە ئەز؟) یش، کە هۆنراوەیەکی بەرزی نیشتمانیی تری جگەرخوێنە، هونەرمەند (شڤان پەروەر) یش بە دەنگە زۆڵاڵەکەی دەیڵێت هێندەی تر شیرین بووە:

کیمە ئەز؟
کوردی کوردستان
تەڤ شۆڕش و ڤولکان

لە هۆنراوەی (کوردستان) یشدا، کە ژنە هونەرمەندی کوردمان خاتوو (گوڵستان) بە دەنگە شیرین و ناسکەکەی، بە سروود دەیڵێتەوە، جگەرخوێن دەڵێ:

کوردستانێ کوردستان
بەخچێ گولا، دەردی دلا
ئیرۆ مایە بن دەستان
کوردستان بلندی
هەمی باژار و گوندی

بەشی دوویەم

هەچی کەس بخوازێ دڤێ جانی خۆ بتەدنی

مامۆستا (ئەحمەد هەردی) خاوەنی هۆنراوەی (رازی تەنیایی) و (سیت فاتیمە) رۆڵێکی باڵای هەبوو، لە چاندنی هەستی کوردستان پەروەری و خۆشەویستیی کوردستانی مەزندا لە دڵی منداڵانی کوردمان، لە سروودی (ئەی قوتابی)، جەخت لەسەر یەک پارچەیی کوردستان دەکات، کە بێگانە پارچە پارچەی کردووە، دەڵێ:

ئەی قوتابی خاکی کوردستانەکەم
لاوی لوڕستان و بادینانەکەم
رۆڵەی دەرسیم و هەورامانەکەم
هەر لە دیمکری هەتا بارزانەکەم
خاکی کوردستانی تۆ یەک لانەیە
بەشکراوی ناحەز و بێگانەیە

(کەریم شارەزا) کە خزمەتێکی زۆری ئەدەبی کوردی کردووە، وەکو مامۆستایەکیش، قوتابییەکانی بە سۆز وخۆشەویستی بۆ کوردستان پەروەردە کردوون، لە سروودی (ئێمە کوردین) دا، بە دەمی منداڵانەوە کە خوایان بە نەوەی تازە دەزانن، دەڵێ:

ئێمە کوردین بێچوە شێرین
نەتەوەی کاوەی دلێرین
نەوەی تازەی کوردستانین
پێشڕەوی رێی تێکۆشانین

(محەمەد ساڵح دیلان) شاعیر و هونەرمەندی دەنگ زوڵاڵ لە هۆنراوەی (کوردستان):

کوردستان بەهەشتی زەمین
جێ ی تێکۆشان و راپەڕین
مەڵبەندی کاوەی قارەمان
کوردستان، کوردستان

(کاکەی فەللاح) شاعیرێکی ناسراوە، بە تایبەتیش لە بواری هۆنراوە و ئۆپەرێت بۆ منداڵان، چەند کتێبێکی بۆ منداڵان

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

بڵاوکردۆتەوە، چەند سروودێک و چەندین هۆنراوەی نیشتمانیشی هەیە. لە سروودی (خۆشم ئەوێ وڵاتەکەم) دا، مەستی جوانییەکانی کوردستان بووە و بەڵێنی ئەوەی داوە کە تا بمێنی پێپەرستی، دەڵێ:

خۆشم ئەوێ وڵاتەکەم
کانگای هیوا و ئاواتەکەم
ئا ئەم هەوا و ئاو و گڵە
بۆ ژیانی من خوێنی دڵە
دڵ کە بولبولی سەر چڵە
شەیدایە بۆ رووی ئەو گوڵە
کوردستانە خۆشەویستم
هەتا ماوم ئەیپەرستم
هاوار ئەکا هۆش و هەستم
بە جوانی دیمەنی مەستم

(فەریدوون عەلی ئەمین) هۆنراوە چیرۆکەکانی مامۆستا فەریدوون عەلی بۆ منداڵان، قوناغێکی نوێیە، لە ئەدەبی منداڵانی کوردمان، خزمەتکردنی مامۆستا فەریدوون لەم بوارەدا، مایەی شانازی و رێز و نەمرییەکی تا هەتاییە بۆی، ئەو بە زمانی سادە و ساکاری منداڵانەوە هۆنراوە و چیرۆکەکانی نووسیون، هەر وەکو ئەوەی کە منداڵیی خۆی لە ناخیدا بژی. لە هۆنراوەی (نەوەی کوردستانم) دا ئەوە دێنێتەوە یادی منداڵانی کوردمان، کە شانازی بەوەوە بکەن کە نەوەی کاوە و دوانزە سوارەی مەریوانن، سەربەرزیشبن بە جەژنی (نەورۆز) ی نەتەوەییمان، دەڵێ:

نەوەی کاوەی کوردستانم
چقڵی چاوی دوژمنانم
زۆر لە کوتر دڵپاکترم
لە پاڵەوان بێباکترم
دوانزە سوارەی مەریوانم
بۆتە شانازیی ژیانم
(شاهۆ) و (ئاکۆ) و (ئەزمڕ)ی من
تانەن لەسەر چاوی دوژمن
سەرم بەرزە بە نەورۆزم
جەژنی رزگاربوونی هۆزم

بەشی دووەم

(هێمن موکریانی) شاعیر هەست ناسک و دڵتەر، کوردستان پەروەر و دڵسۆز، دەڵێ:

چیم پێ دەڵێن لێرە و لەوێ
من کوردستانم خۆش دەوێ
پێشم بڵێن جن و دێوی
دەیپەرستم چڕ و کێوی

لە هۆنراوەی (نیشتمان) یش، کە خاتوو (نادیە عەبدولواحید) بە گۆرانییەوە دەیڵێ:

لە شایی دا لە وەختی هەڵپەڕینا
لە خۆشی دا لە کاتی پێکەنینا
لە کۆڕی ماتەم و گریان وشینا
ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لە بیرە

(ع.ع. شەونم) مامۆستا عەلی عەبدوڵڵا شەونم، خاوەنی سروودی بەناوبانگی:

جەژنە جەژنی کورستانە جەژنی نەورۆزە،
بە تیشکی ئاگر ئەنووسم جەژنە پیرۆزە.

شاعیرێکی ناسراو و بەناوبانگی منداڵانە، بە دەیان شیعری بۆ منداڵان نووسیون، بە شێوازێکی ناسک و ئاسان و سووک و سادە، بۆ منداڵان دایڕشتوون، مامۆستا ع.ع. شەونم، ئەزموونێکی سەرکەوتووی لە هۆنراوە و ئەدەبی منداڵاندا هەیە، سەرجەم هۆنراوەکانی کۆکراونەتەوە و لەژێر ناوی (جریوەکان) دا چاپکراوە و بڵاوکراوەتەوە.

مامۆستا شەونم بۆ هەموو قۆناغەکانی منداڵی هۆنراوەی هەمەبابەتی هۆنیوەتەوە لە نموونەی هۆنراوە نیشتمانییەکانی بۆ منداڵان، لە هۆنراوەی (وڵاتەکەم) دا، دەڵێ:

وڵاتەکەم ژیانمە
چاوگی بەهرەی جوانمە
خۆم و سەرم هەرچیم هەیە

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

بەروبوومی ئەم خاکەیە
...
خاکی وڵات و لەشی من
یەک پارچەن و وەکو یەکن
کە من لەوبم، بەو ژیابم
چۆن چۆن... یاساوڵی نابم
من وڵاتم و وڵات منم
ئەیپارێزم لە دوژمنم

(لەتیف هەڵمەت) لە بواری چیرۆک هۆنراوەی منداڵاندا، خزمەت و ئەزموونێکی زۆری هەیە، هۆنراوەکانی بۆ منداڵان زۆر ناسک و ئاسان سووکن، زۆریش بەچێژن، زۆربەی هۆنراوکانیشی بە زمانی منداڵانەوە نووسیون، هەموو بوارەکانی هۆنراوەی منداڵانی بەسەرکردۆتەوە، بەڵام هۆنراوەی کوردستانی (نیشتمانی) رووبەرێکی زۆری لە هۆنراوەکانی بۆ منداڵان گرتوونەتەوە. سەجەم هۆنراوە و چیرۆکەکانی بۆ منداڵان، لە دیوانێکدا چاپکردوون بە ناوی (دیوانی منداڵان) بێگومان لە دوای ئەو دیوانەشەوە هۆنراوەی و چیرۆکی تازەشی بۆ منداڵان هەیە. لە سەرەوە باسم کرد لە (٢٠١٥) دا نووسینێکم بە ناوی (کوردستان ونیشتمان لە هۆنراوەکانی لەتیف هەڵمەت بۆ منداڵان) بڵاوکردەوە. لێرەدا تەنها وەکو نموونەی هۆنراوە نیشتمانییەکانی لەتیف هەڵمەت، ئاماژە بە هۆنراوەی (کوردستان) دەدەین، لەتیف هەڵمەت ئەم هۆنراوەیەی، لە شێوەی چیرۆکەهۆنراوەیەکێ زۆر کورتدا نووسیوە، هەڵمەت خۆشەویستی کوردستان دەخاتە دڵی پیرەمێردێکی کورد و بۆ منداڵانی دەگێڕێتەوە، کە چۆن ئەو پیرەمێردە کوردستان پەروەرە، شەیدا و وێڵێ ئەوە بوو کە فێری ئەوەبێت بنووسێت (کوردستان):

پیرەمێردێ

چووە قوتابخانەی گوندێ
لە حەوشەکەدا راوەستا
دەوریان لێدا مامۆستا
ها خاڵەگیان
چیت گەرەکە... ها خاڵەگیان
پیرەمێردی بەستەزمان
کە لاواز بووبوو وەک گۆچان
وتی توخوا مامۆستا گیان
فێرم ناکەی چۆن بنووسم: کوردستان

بەشی دوویەم

(سەبریە نوری قادر) کە بە نازناوی (دایکی سۆلاڤ) ناسراوە، ئێستا لە سوید دەژی، شاعیرێکی ناسراو و بە توانای بواری هۆنراوەیە بۆ منداڵان، یەکێکە لەو کەمە ئافرەتانەی کە ئەم بوارەیان بەسەرکردۆتەوە. دایکی سۆلاڤ تا ئێستا هەشت پەرتووکی بۆ منداڵان چاپ کردووە، لەوانەش (چەپکێ وەنەوشە) (قاسپەی کەو) و (زەنگی ژیان) و(ئاسۆگە) و(سروودی خۆر) و (داپیرە و مام ڕێوی: چیرۆکەشیعرە) دایکی سۆلاڤ لە ساڵی (١٩٥٧) ەوە هۆنراوە دەنووسێ. لە هەموو بوارەکانی هۆنراوەی منداڵان دا،

هۆنراوەی بۆ نووسیون، (وڵاتەکەم) کە یەکێکە لە هۆنراوە نیشمانییەکانی دایکی سۆلاڤ لەم هۆنراوەییەیدا، کوردستان بە دایک و باوکی دەزانێت و شیرینترە لە گیانی:

وڵاتەکەم باوکمە
نیشتمان دایکمە
خاکەکەم زۆر شیرینە
بەهەشتێکی ڕەنگینە
...
لە گوێمایە بە لای لایە
بە دەنگی خۆشی دایە
کە پێی وتم نیشتمان
شیرینترە لە گیان

(مەدەحەت بێخەو) کۆمەڵێک هۆنراوەی جوانی بۆ منداڵان نووسیوە، کە سەرجەم لە دیوانێکدا بە ناوی (دیاری بۆ منداڵانی کوردستان) چاپکردوە و بڵاوی کردۆتەوە، لە سروودی (ئەی وڵاتەکەم) دا، کوردستان بیر و ئاینێتی، ئەمەش دوو دێڕي یەکەمێتی:

بیر و ئایینی منی
تۆ بە هەشتی سەر زەمینی
خاکی زێڕینی منی

(عەبولڕەحمان فەهیمی) شاعیرێکی ناسراوی بواری ئەدەبی منداڵانە، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەدایکبووە. تا ئێستا چەند پەرتووکێکی هۆنراوە و چیرۆکی بۆ منداڵان چاپکردووە، لە هۆنراوەی (وڵاتی ئێمە) دا،

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

قسەکانی ئاراستەی منداڵان دەکات، دەڵێ:

منداڵەکان ئەم وڵاتە شیرینە
ئەم باخ و بێستانە جوان و رەنگینە
ئەم گوڵزار و دارستان و پێ دەشتە
ئەم دیمەنە کە دیمەنی بەهەشتە
دار و بەرد و ئاو و خاک و گوڵزاری
دەشت و شاخ و کانی و دەری و رووباری
بست بە بستێ خاکی ئەم نیشتمانە
هەمووی ماڵ و جێگەی ژینی خۆمانە

(کازم کۆیی) شاعیرێکی ناسرو و دیاری ئەم سەردەمەی هۆنراوەی منداڵانە، تا ئێستا بەرهەمێکی زۆری بۆ منداڵان چاپکردووە، هۆنراوەکانیشی بۆ هەموو تەمەنێکی منداڵی بە زمانێکی شیرین و ئاسان نووسیون، هۆنراوەی لەسەر کوردستان بۆ منداڵان زۆرن، وەکو نموونە لە هۆنراوکانی کازم کۆیی، لە هۆنراوەی (کوردستان) دا، نووسیوێتی:

کوردستانم شیرینە
زۆر دڵگیر و رەنگینە
شاخی بڵند و جوانە
پڕ کانی و دارستانە
بەهاران لە گشت لاوە
سەوزەگیا و گوڵ و ئاوە
شوێنی سەیران و گەشتە
بە راستی وەک بەهەشتە

(عەلی حەمەڕەشید بەرزنجی) مامۆستا عەلی شاعیر و چیرۆکنووسیکی ناسراوی زۆر بەرهەمی ئەم سەردەمەیە بۆ منداڵان، تا ئێستا چەندین کتێبی بۆ منداڵان چاپکردوون، هۆنراوەکانیشی بۆ منداڵان هەموو بوارەکانی گرتوونەتەوە، بە بواری نیشتمانیشەوە، چەند سروودێکیشی نووسیوە، شیوازی نووسینیشی زۆر ناسک و شیرینە، وشەکانی لە فەرهەنگی زمانی منداڵانەوە وەردەگرێ بە زمانی ئەوانیشەوە دەدوێ و دەهۆنێتەوە. هۆنراوکانی زۆر شیرین و سادە و ئاسان و سووک و رەوان بێ گرێ دارِشتوون. چاوەڕوانی بابەتی زۆرتر و رەنگینتر لە مامۆستا عەلی دەکەین. نموونەش لە هۆنراوە نیشتمانییەکانی

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

مامۆستا عەلی بۆ منداڵان، لە سروودی (کوردستان) دا، کوردستان پیرۆزە و خوشەویستیی بێ وێنەیە و گشت دنیا دێنێ، ئەم سرووده یانزه دێڕه، ئەمه پێنج دێڕی یەکەمێتی:

کوردستانە کوردستان
خاکە پیرۆزەکەی من
خۆشەویست و بێ وێنە
نیشتیمانێکە مەزن
بستێک لەم خاکە جوانە
لای من گشت دنیا دێنێ
با هەموو هەوڵ بدەین
تا بە جوانی بمێنێ
هەرکەس لە کارەکەیدا
دڵسۆزی خۆی بنوێنێ

لە هۆنراوەیەکی تری نیشتمانیدا، کە هەر بە ناوی (کوردستان) ەوە، بە زمانی منداڵانەوە نووسیوێتی، ئەمە دوو دێڕی یەکەمی ئەو هۆنراوەیەیەتی:

هەرچەند وردم
بەڵام دڵم شادمانە
زۆر دڵخۆشم بەم ژیانە
چونکە کوردم
نیشتمانم کوردستانە
هەتا بڵێی شەنگ و جوانە

(محەمەد قادر بەرزی) ئەندازیار کاک محەمەد بەرزی کە لە ئەمریکا دەژی، شاعیر وچیرۆکنووسێکی ناسراوی بواری منداڵانە، نووسینی هەمەچەشنەش دەنووسێ، تا ئێستا چەند پەرتووکێکی هۆنراوە و چیرۆکی بۆ منداڵان چاپکردوون کە بە شێوەیەکی زۆر جوان و شیاو رازاندوونێتەوە، ناوی دووان لە پەرتووکە چاپکراوەکانی (مریەم) و (بەرخەکەی لانە)یە، کاک محەمەد زاڵە بەسەر زمانی نووسین بۆ منداڵان، هۆنراوەکانی بە زمانێکی زۆر شیرین و سووک بۆ دارِشتوون، کە منداڵان بە ئاسانی لێیان تێدەگەن. شایەنی باسیشە، هەموو هۆنراوەکانی کاک محەمەد بەرزی بۆ منداڵان، شەش دێر شەش دێرن،

سەرچاوە
Serchawe

تەنها هۆنراوەی (جەژنی لەدایکبوون) نەبێت کە سێ دێڕە، منداڵان لێیان بێزار نابن و بە ئاسانیش دەتوانن لە بەریان بکەن. کاک بەرزی هەموو بوارەکانی هۆنراوەی منداڵانی بەسەرکردوونەتەوە، کۆمەڵایەتی، پەروەردەیی، نیشتیمانی...تاد. (سوێند)

نموونەیەکی هۆنراوەی نیشتمانییەتی کە لە پەرتووکی (مریەم) دایە:

بە خوای گەورە سوێند دەخۆم
دڵسۆزبم بۆ خاکی خۆم
تێکۆشم بە رۆژ و شەو
بۆ بەرزێتی ناوی ئەو
بیپارێزم سنووری
چ نزیک و چ دووری
بۆێ بسوتێم وەکو مۆم
تا سەربەخۆیی بڕۆم
لە بیری نەکەم ساتێ
تا دەبێ بە دەوڵەتێ
ئاوەدان پڕ لە جوانیی
ئازاد بێ رۆڵەکانی

(جگەرسۆز پێندڕۆیی) ناوی (محەمەد سالح ئەسمەر)ە، بە نازناوی جگەرسۆز پێندڕۆیی ناسراوە. مامۆستا جگەرسۆز، تا ئێستا (٢٨) کتێبی بابەت هەمەڕەنگەی چاپکردووە، منداڵانی کوردیشمانی فەرامۆش نەکردوون، کۆمەڵێک هۆنراوەی جوان و چیرۆکەشیعری لە سێ پەرتووکدا بە ناوەکانی (خاڵخاڵۆک.. هۆنراوە) و (سەرهاتیا هرچێ و جوتیاری.. چیرۆکەشیعر) و (١٠٠ سروود هۆزانین زارۆکان) هۆنراوەیە بۆ منداڵان.. جگەرسۆز هەموو بوارەکانی هۆنراوەی منداڵانی بەسەرکردۆتەوە. هۆنراوەی (کوردستان)

نموونەیەکە لە هۆنراوە نیشتمانییەکانی جگەرسۆز پێندڕۆیی بۆ منداڵان:

کوردستانێ دەلالێ
خودان کانییێن زەلالێ

هۆگرێ، خۆش هەڤالێ
بهارا وەرزێن سالێ
بێن خۆشێ وەک هەلالێ
بۆ نەیارا زەوالێ

لە هۆنراوەی (کوردستانامە) شدا، بە جوانی و قەشەنگی کوردستاندا هەڵدەدا، دەڵێ:

چقاس قەشەنگە
یا شۆخ و شەنگە
بە ناڤ و دەنگە
کوردستانامە
...
دل و جگەرە
زێڕ و گەوهەرە
ژیان پەروەرە
کوردستانەمە

(رەئوف جەمیل) لە هۆنراوەی (منداڵی کوردین) کە بە زمانی منداڵانەوە نووسیوێتی:

ئێمە منداڵی کوردین
ئازا و نەبەرد و گورجین
هیوامان تێکۆشانە
سەربەرزیی نیشتمانە
...
ناهێڵین دەستی زۆردار
بمان کات پەست و خەمبار
چونکە خاکی کوردستان
شانازییە بۆ هەمووان

(غەفور ئەحمەد) لە هۆنراوەی (منداڵی کوردین) کە بەزمانی منداڵانەوە نووسیوێتی:

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

ئێمە منداڵی کوردین
هەرچەند بچکۆلە و وردین
خۆشمان ئەوێ نیشتمان
ئەیپارێزین وەک چاومان
کوردستانمان ئاوایە
بەهەشتی سەر دنیایە
نەخشەم کێشاوە لەسەر
تەختە و دیوار و دەفتەر

(شیخ سەلام) ی شاعیریش لە کۆپلەی سێیەم و چوارەمی (هەستە لەخەو)دا، دەڵێ:

وامەزانن خاکی وەتەن
ئاو و گڵە و دار و دەوەن
ئەم وەتەن و ئاو و گڵە
پشت و ئەژنۆ و جەرگ و دڵە
ئەجدادی تۆ شێرانی کورد
لەڕێی ئەوا بە مەردی مرد
مردن رزین بوو بە ئەم خاکە
وەتەن باوک، وەتەن کاکە

(بەهەجەت یەحیا)ی هونەرمەندی ناسراومان لە هۆنراوەی (کوردستان گەر تۆ نەبی) کە هۆنراوە و ئاواز وتنی خۆیەتی، چەند کەسانێکی کەش دەیڵێنەوە،

بەڵام دەستکاری دەقە هۆنراوەکەی کاک بەهەجەت یەحیا یان کردووە، بەهەجەت دەڵێ:

کوردستان گەر تۆ نەبی تەیرێکم بێ ئاسمان
بە ناوی تۆی پیرۆز سەربڵندم لە ناو جیهان
هەندێ لە هونەرمەندان تر بەم شێوەیە گۆڕیویانە:
کوردستان گەر تۆ نەبی گیان و ژینم بۆ چییە

بەشی دوویەم

دیمەنی روخساری تۆم بێ تاجی شاهیم بۆ چییە

(جوانە کاکەیی) خاتوو جوانە کاکەییش، کۆمەڵێک هۆنراوەی بۆ منداڵان نووسیوە، لە پەرتووکێکدا بە ناوی (جووجەڵە) چاپی کردووە. لە هۆنراوەی (کوردستان) دا، دەڵێ:

کوردستان نیشتمانمە
گلێنەی دوو چاوانمە
ئەیپارێزم پڕ بە دڵ
ئاو و ئاڵا لەگەڵ گڵ
منم رۆڵەی ئەم خاکە
لە جیهاندا زۆر تاکە
منیش زۆرم خۆش ئەوێ
خاکیش وەک منی ئەوێ

(رەزا ساڵح) (نووسەری ئەم نووسینە)، منیش مافی خۆمە کە خۆم بخەمە ریزبەندی ئەم شاعیرانەوە، کۆمەڵە هۆنراوەیەکم کە بە زۆری نیشتمانین بۆ منداڵان نووسیون و لە پەرتووکێکدا بە ناوی (سروودی من) چاپم کرد و بڵاوم کردەوە. تا ئێستاش بەپێی توانام ئەوەی پێم کرابێت لە بواری ئەدەبی منداڵان دا درێغیم نەکردووە، بە ئەرکێکی پیرۆزی سەر شانم زانیوە و دەزانم. ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوە نیشتیمانییەکانم بۆ منداڵان، بە ناوی (سروودی من: ١٩٧٠) کە کرا بە سروود و بە دەنگی قوتابییەکی دەنگخۆشم، کە ناوی (عەبدولکەریم عەلی باوە) یە، کە برا گەورەکەی ئاوازی بۆ دانا، لەگەڵ (تیپی مۆزیکی کەرکوک) و لەگەڵ کۆرسی منداڵانی قوتابخانەی (مەشخەڵ) و (هیوا)ی کچان، لە ساڵی (١٩٧١) دا، لەسەر (شانۆی هۆڵی شارەوانی کەرکوک) سێ شەو پێشکەش کرا، لە پیش نمایشکردنی (شانۆی دایکی شەهید) لە نووسینی (مستەفا پەژار) و پاڵەوانێتی (د. فازیل جاف) و خۆشکە (پەروین عەبدولقادر) لە دەرهێنان (سەلمان فایق کاکەیی)، عەبدولکەریم باوە ئەوسا لە پۆلی پێنجەم دا بوو، قوتابییەکی زیرەک و دەنگخۆشبوو، ئێستا لە وڵاتی (نەمسا) دا دەژی.

سروودی من

کوردە گەلی قارەمانم
کوردستانە نیشتمانم
پێشمەرگەیە پاسەوانم

بەشی دوویەم

ئازادییە هیوای ژیانم
کوردستانم سۆمای چاوم
دڵ و هەناسە و هەناوم
هێزی گۆڕی تین و تاوم
هۆگری تۆم هەتا ماوم
کوردستانم بە یەزدانم
هەردەم وێردی سەر زمانم
دروشم و بەڵێن و پەیمانم
کوردستانم یا نەمانم

تا رادەیەک سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە:

١- الانتماء للوطن في الشعر للاطفال، دكتور. فاروق مواسي، الموقع الالكتروني، بيتنا، ٢٠٠٧
٢- الانتماء للوطن يبدأ من الطفولة ، الموقع الالكتروني، سرايا
٣- پێگەی شیعری منداڵان لای شاعیرانی کورد، بەرگی یەکەم، حەمە ساڵح فەرهادی، ٢٠١٣
٤- ئەدەبی منداڵانی کورد دوای راپەڕین، حەمە کەریم هەورامی، بەرگی دووەم، ٢٠٠٧
٥- چاوپێخشانێک بە مێژووی ئەدەبی منداڵان، رەزا ساڵح، کەرکوک، ٢٠١٥
٦- دیوان و پەرتووکەکانی هەندێ لە شاعیران، کە پەیوەندییان بەم نووسینەوە هەیە.
٧- بەرخەکەی لانە،هۆنراوە و چیرۆک بۆ منداڵان، محەمەد بەرزی، سلێمانی، ٢٠١٤
٨- دیوانی منداڵان، شیعر و چیرۆک بۆ منداڵان، لەتیف هەڵمەت، کەرکوک، ٢٠١٣
٩- سروودی کوردی، کۆمەڵێک سروودی نەتەوەیی و نیشتمانی، ئامادەکردنی، فەرهاد فایق.

١١ی ئاگۆستی ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

گرنگییەکانی چێژی ئەدەبی بۆ منداڵان.

ئەدەب وێنەیەکی گەش و جوانی ژیانە، کە تێیدا نووسەر گوزارشت لە هیوا و لە هزر و لە بیرۆکەکانی دەکات. ئەدەب کار بۆ پێگەیاندنی کەسێتییەکی تەواو دەکات، پشتیوانیش لە بەها کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییەکان دەکات. ئەدەب چێژی دروست و ئاراستەی بەرەو جوانی پێکدەهێنێت، لە هەموو ئەو شتانەی پەیوەندییان بە ژیانی رۆژانە و کۆمەڵایەتی و بە شارستانییەوە هەیە.

چێژی ئەدەبی توانایەکی کەسی تاکە، لە هەستکردنی بە لایەنی لاوازی و بەهێزی و جوانی دەقی ئەدەبی، کە وای لێدەکات خۆشی لەو دەقە ببینێ، یالێی لووتەلابێت.

منداڵان کە لەدایک دەبن، هەر بە زگماکی و سروشتی، دەروون پاکن، هەست ناسکن، خەیاڵ فراوانن، سۆز شیرینن، خۆش چێژن، جوانیخوازن، پڕن لە خۆشەویستی.

چێژی ئەدەبی لە منداڵیدا، کارئاسانی بۆ کاتی گەورەبوونیان دەکات، چونکە ئەوەی کە بە منداڵی فێری دەبن؛ هەرگیز لە یادیان ناچێتەوە. بۆیە پێویستە یارمەتی ئەوەیان بدەین کە هەر لە منداڵییەوە چێژ لە ئەدەب وەربگرن.

منداڵان بە پێی مۆرک و تایبەتمەندییەکانی قۆناغەکانی ژیانیان، بە پێی سروشتی کارە ئەدەبییەکان، بەپێی ئامادەیی و تواناکانیان؛ دەتوانن چێژی ئەدەبی بەدەستبهێنن. کەواتە دەتوانین منداڵان لەسەر چێژوەرگرتن لە ئەدەب، رایانبهێنین و پێیانبگەیەنین.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

ئەدەب هونەرە، هونەریش نیشتمانی جوانییە، پەیوەندی چێژیش بە هونەرەوە، لەسەر گەشەکردنی هەستکردنی منداڵان بە جوانییەوە وەستاوە. ئەدەب ئەو توانایەی هەیە کە هۆشی منداڵان بە هەموو ئەو شتانە مەست بکات و زاخاوبدات، کە دەیان وروژێنن و خۆشیان پێدەبەخشن.

چێژی ئەدەبی بۆ منداڵان زۆر گرنگ و پێویستە، چونکە لەم سەردەمەدا ئەدەبی منداڵان بووە بە پێویستییەکی زور گرنگی نیشتمانی و نەتەوەیی، بووە بە فاکتەر و مەرجێکی گرنگ و بنەڕەتیش بۆ گەشەکردنی رۆشنبیریی منداڵان لە رووی زانستی و پەروەردەیی و هەستیاری و کۆمەڵایەتییەوە؛ چونکە ئەدەب کارتێکردنێکی ئەرێنی گەورەی هەیە لە زاخاودانی هۆشی منداڵان و لە گەشەکردنی توانا هوشییەکانیان و لە سۆزداری و لە بەهرە و ئارەزووەکانیان، لە وروژاندنی هەستیان، لە ختووکەدانی چێژی ئەدەبییان.

روون و ئاشکراشە، کە جیهانی منداڵان، جیهانێکی پاکە، پڕە لە جوانی، لە خەیاڵی فراوان، لە خۆشەویستی، لە هیوا و خەونی شیرین، لە خەندە و پێکەنین، لە سۆز و راز و نیازی پاک، لە قسەی خۆش و سەیر و سەمەرە، لە سادەیی و ساویلکەیی.
ئەوەی لەسەر ئێمە پێویستە، ئەوەیە کە هەمیشە پاڵپشتیان بین، یارمەتیان بدەین، هانیان بدەین، چاودێرییان بکەین، رێنمایی باشیان بکەین، پێویستە خۆشمان بە کرداری ببین بە نموونەی باش و بە پێشەنگ بۆیان. بەو بارەشدا ئاراستەیان بکەین، کە ئەو جوانییە سروشتییانەیان، ئەو خەیاڵە فراوانەیان، تواناکانیان بە ئاراسەی کارجوانی و نیشتمان پەروەری و خۆشەویستی و سوودبەخشیدا ئاراستەبکەین.

منداڵان زۆریان پێیە، زۆریان لە بارداپە، پڕن لە بەهرە، لە خەیاڵی فراون، لە حەزی دۆزینەوە و داهێنان، لە تاقیکردنەوە و زانین و فێربوون و وەرگرتنی زیاتر و زیاتر.
منداڵان بە سەروشتی حەز بە هەموو شتێکی جوان دەکەن، چێژێکی ئەدەبی زۆر لە چیرۆکی خۆش و لە هۆنراوەی ناسک و لە شانۆ و لە گۆرانی و سروود وەردەگرن.

دێینە سەر گرنگترین گرنگییەکانی چێژی ئەدەبی بۆ منداڵان، باشترین رێگەش بۆ ئەوەی منداڵان هۆگری ئەدەب ببن و چێژ وخۆشی لێوەربگرن، بە کورتی:

١- پێویستە هەر لە منداڵییەوە، بە گۆڤار و بە پەرتووکی وێنەداری رەنگاوڕەنگ گەش ئاشنیان بکەین. هەر لە منداڵییەوە خوێندنەوەیان لا خۆشەویست و لا شیرین بکەین، تا ببن بە هۆگری هەمیشە و بە ئالوودەی خوێندنەوە، یارمەتیشیان بدەین

لە هەڵبژاردنی ئەو دەق و بابەتانەی لەگەڵ تەمەن و توانا و زمان و لەگەڵ ئارەزووەکانیان دا لەبارن. پێویستە لە دەستپێکدا، پەرتووکی ڕەنگاوڕەنگی وێنەداری ئاسانیان بۆ دابین بکەین. وێنەی جوانی ڕەنگاوڕەنگ زۆر یارمەتیدەرن، بۆ ئەوەی منداڵان بە ئاسانی فێری خوێندنەوەی وشە تازەکان و ڕستەکان ببن و لە واتاکانیان بگەن. بە خوێندنەوەی تەواوی بابەتەکەش، دەتوانن بیرۆکەی دەقە هەڵبهێنجێنن. لە مەبەستی نووسینەکە بگەن. گۆڤاری منداڵان و پەرتووکی ڕەنگاوڕەنگی گەش و ئاسان، بۆ منداڵانی قۆناغە سەرەتاییەکانی منداڵان، زۆر بەسوودن بۆ چەکەرەکردنی چێژی ئەدەبی لای منداڵان.

٢- پێویستە دایکان و باوکان پەیوەندیکی هەمیشەییان لەگەڵ مامۆستاکانی منداڵەکانیان هەبێت، بە تایبەتیش لەگەڵ مامۆستایانی زمانی کوردی. پێکەوە هاندەری منداڵەکانیان ب، بێجگە لە کتێبی خوێندنەوەی بڕیاردراوی قوتابخانە، بە کتێبی هەمەجۆرەی تریش ئاشنایان بکەن، ئارەزوو و چێژی خوێندنەوەیان لا گرنگ و شیرین بکەن. پێویستە منداڵەکانیشیان سەرپشک بکەن لەو بابەتانەی کە خۆیان حەز بە خوێندنەوەیان دەکەن و چێژیان لێوەردەگرن. بۆ هاندانیشیان پێویستە ستایش و ئافەرینیان بکەن، پاداشتیان پێشکەش بکەن، دوای ئەوەی کە چەند کتێبێک دەخوێننەوە.

٣- گەر بکرێ، منداڵەکانتان بەرن بۆ کوڕ و سمینناری ئەدەبی و نمایشی شانۆیی و ئاهەنگی گۆرانی، بە تایبەتیش ئەو چالاکییانەی پەیوەندییان بە منداڵانەوە هەیە، بۆ ئەوەی ببینن و ببیستن و بزانن، دوایش بە شێوەیەکی ئاسان ڕای ئەوان و خۆشتان دەربارەی بابەتە پێشکەشکراوەکان باس بکەن. بزانن تا چ ڕادەیەک منداڵەکانتان لە بابەتەکان تێگەیشتوون و چێژیان لێوەرگرتوون.

٤- بەری ئازادی لە منداڵەکانتان مەگرن، با بە ئەوپەڕی سەربەستی و ڕاشکاوییەوە و ئازادییەوە گوزارشت لە لە سۆزو هەستەکانیان بکەن، چونکە چێژی ئەدەبی تەنها لە خوێندنەوەدا نییە، بەڵکو پێویستە ڕووبەرێکی باشیش بە منداڵەکانتان ببەخشن، بۆ ئەوەی بە ئازادی و ئارەزووزیخۆیان، بەو شێوازەش کە خۆیان دەیانەوێت گوزارشت لە ڕاو و بۆچوون و هەستەکانان بکەن.

٥- بێگومان پەرتووکخانەی گشتی ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لە ژیانی منداڵاندا، بۆ ئەوەی بە ئارەزووی خۆیان، بە خوێندنەوەی ئەو بابەتانەی کە حەزیان لێدەکەن خۆیان مەستی خوێندنەوە بکەن، سامانی زمان و ڕۆشنبیریی گشتیشیان دەوڵەمەنتر بکەن. پێویستە هانی منداڵەکانتان بدەن بۆ ئەوەی ببنە سەردانکەر و ئاشنای هەمیشەی پەرتووکخانە و بە دۆستی پەرتووک و خوێندنەوەش ببێت بە پێویستییەکی گرنگی هەمیشەی ژیانیان. باشتریش وایە کە لە ماڵەوە، پەرتووکخانەی

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

تایبەتی خۆیان هەبێت، بە گۆڤاری منداڵان و کۆمەڵێک کتێبی وێنەداری ڕەنگاوڕەنگی ئاسانی زانیاری و ئەدەبی بۆیان برازێننەوە، تا لە منداڵییەوە ئاشنای پەرتووک و هۆگری خوێندنەوەبن.

٦- هەمیشە هانی منداڵەکانتان بدەن بۆ ئەوەی بپرسن. وەڵامی ڕاست و دروستی هەموو پرسیارەکانیان بدەنەوە. ئێوەش دەربارەی ئەو بابەتانەی خوێندیانەوە لێیان بپرسن.

٧- چێژ وەرگرتنی منداڵان لە زمان و لەجوانییەکانی، یارمەتیدەرە بۆ چالاکردنی هەست و بیر و سۆز و وێژدانی، بۆ بەدەستهێنانی توانای چێژوەرگرتن، بۆ ئەوەی بە جوانیش زمانەکەیان بەکاربهێنن.

٨- ئەو منداڵانەی کە چێژی ئەدەبییان هەبێت، گەلێ شارەزایی بەدەستدەهێنن، وەکو:
دەتوانن بە زمان، بە ئاخاوتن و نووسین یا بە وێنەکێشان، گوزارشت لە بیرۆکەکانیان و لە هەستەکانیان بکەن. ڕۆشنبیرییەکی گشتیشیان دەبێت. ئامادەیی و ئازایی ئەدەبیشیان دەبێت، بۆ دەربڕینی ڕاستەوخۆ و دانەمان و وەڵامی یەکسەر.

٩- چێژی ئەدەبی و زمان، بوارێکی زیاتر و ئاسۆیەکی فراوانتر بۆ منداڵان دێنێتەدی. بە دروستی هەڵسوکەوت دەکەن و بە ئاسانی تێکەڵی کۆمەڵ دەبن، هەستی مرۆڤایەتییان زیاتر دەبێت. ئەمەو چێژی ئەدەبی چارەسەری گەلێ لایەنی دەروونی نەرێنی منداڵان دەکات، وەکو: گۆشەگیری، خەمناکی، شلەژان لە هەڵوێستەکانیان.

١٠- پێویستیشە، دایکان و باوکان و مامۆستاکان، ببنە نموونەی باش و بە پێشەنگ بۆ منداڵەکانیان و بۆ قوتابییەکانیان، ئەگەر ئەوان بخوێننەوە، باسی چێژ ئەدەبی و خۆشی ئەو بابەت و پەرتووکانە بکەن کە خوێندوویانەتەوە، ئەمە باشترین و ئاسانترین ڕێیە بۆ ئەوەی منداڵەکانیان و قوتابییەکانیان، چاویان لێبکەن و حەز بە خوێندنەوە بکەن.
بە داخەوە لە ئەمڕۆدا، لە کەم لە ماڵەکاندا پەرتووکخانە هەیە، ڕێژەیەکی کەمی دایکان و باوکانیش پەرتووک و گۆڤار دەخوێننەوە. ئەمەش خاڵێکی نەرێنییە بۆ گەشەنەکردنی ڕۆشنبیری و ئەدەبی منداڵان و چێژی ئەدەبی.
لە کۆتاییدا دەمەوێت ئەوەش بڵێم، مرۆڤ هەرچەند پێشبکەوێت، هەرچەند تەکنۆلۆژیا شتی تازە و سەیرتر دابهێنێت. بایەخ و گرنگی و سوودەکانی خوێندنەوە، بە درێژایی سەردەمەکان دەمێنێتەوە.

٢٠ی ئاگۆستی ٢٠١٧

سەرچاوە Serchawe

پەیوەندییە ئەرێنییەکانی نێوان مامۆستا و قوتابی.

مامۆستا و قوتابی دوو تەوەری سەرەکی و دوو کۆڵکەی بنەڕەتین لە کۆڵکەکانی کاری پەروەردەیی و فێرکردن.. سایکۆلۆژیای پەیوەندی نێوان قوتابی و مامۆستا، بۆتە هۆی بایەخ و گرنگی پێدانی بەشێکی زۆر لە پەروەردە ئاکادیمییە ناسراوەکان و پسپۆرانی دەروونناسی پەروەردەیی، پەیوەندیی ئەرێنی نێوان مامۆستا و قوتابی بە موگناتیزی کاری پەروەردەیی دەزانن. پەیوەندیە ئەرێنییەکانی نێوان مامۆستا و قوتابی، پیرۆزترین و راسترین و جوانترین پەیوەندی مرۆیین، تا ئەم پەیوەندییانە بەهێزتر و باشتر و دروستربن، کاری فێرکردن و پەروەردەییش بەهێزتر و سەرکەوتووتر و شیرینتر دەبن و ئەنجامەکانی باشتر دەبن.

پەیوەندی نیوان مامۆستا و قوتابی، لەسەر بنەمای خۆشەویستی و رێز و دڵسۆزی و سۆزداری و ئەمەکداری و پێزانین بنیات نراوە. مامۆستا (پیاو یا ژن) بۆ قوتابییەکانیان وەکو باوک و دایک و کاک و دادەن، دڵسۆز و بەسۆزن و دڵنەرمن بۆ قوتابییەکانیان، چون بە تەنگی جگەرگۆشەکانی خۆیانەوە دێن، بەو رادەیەش قوتابییەکانیان بە منداڵانی خۆیان دەزانن، بە ئەوپەڕی رێز و خۆشەویستی و سۆزەوەدەیان گرنە خۆیان و دەیان لاوێننەوە و بە نەرمی و شیرینی و دروستی رەفتاریان لەگەڵدا دەکەن، پردێکی رێز و خۆشەویستی سۆز و دڵسۆزی لە نێوان خۆیان و قوتابییەکانیان دروست دەکەن.. هەر ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی قوتابیانیش ئەم مامۆستا رەفتار دروستانەیان خۆشبوێ و ئەوپەڕی رێز و پێزانینیان بۆیان هەبێت، وەکو کاک و دادەی دڵسۆزی خۆیانیان بزانن.

بە کورتیش، مامۆستا بەردی بناغە و بڕبڕەپشتی کاری فێرکردن و پەروەردەییە، لە پەروەردەی نوێشدا، قوتابی گرگرە و تەورەی سەرەکی پەروەردەیە.

جۆن دیۆی دەڵێ: "منداڵ ئەو خۆرەیە، کە هەموو دەزگا پەروەردەییەکان بە دەوریدا دەسوڕێنەوە".

مامۆستای سەرکەوتوو ئەو مامۆستایەیە کە، بە روویەکی خۆش و گەشەوە، بە دڵێکی پڕ لە خۆشەویستی و سۆزەوە، بە زەردەخەنەی ناسک و شیرینەوە پێشوازی لە قوتابییەکانی دەکات، بە ئەوپەڕی بڕوا و گەشبینییەوە، بە سەرکەوتووییەوە، کرداری فێرکردن و پەروەردەیی ئەنجام دەدات، بۆ هێنانەدی ئامانجە داڕێژراوەکانی پەروەردە و فێرکردنیش، ئاسانترین و سەرکەوتووترین ڕێباز و تازەترین شێوازەکانیوانەوتنەوە دەگرێتەبەر. ڕۆڵی مامۆستاش تەنها فێرکردن و پەروەردە نییە، بەڵکو بنیاتنانی کەسێتی دروستی قوتابییە، لەسەر بنەما دروستەکانی زانست و زانیاری و نیشتمانی. مامۆستای وریا و سەرکەوتوو، هەمیشە هیوا و گەشبینی دەخاتە دڵی قوتابییەکانییەوە، هانیان دەدات بۆ فێربوونی بەسوود، کە سوودیان بۆ خۆیان و کۆمەڵگاکەیان هەبێت.

ئەناتۆڵ فرانس دەڵێ: "هاندان نۆ لەسەر دەی فێرکردنە".

بۆ نموونە، کە مامۆستایەک بە قوتابییەکی دەڵێت: "هەی ئافەرین، تۆ ئازا و زیرەکی" هەرگیز یەکسان نییە بە ڕستەی" گەمژە تۆ بێدەنگ بە" کە مامۆستایەک بە قوتابییەکی بڵێت.. هەردوو ڕستەکە کاریگەرییان لەسەر دەروونی قوتابییەکان دەبێت، یەکەمیان بە ئەرێنی، دەبێتە هۆی زیاتر هاندانی، دووەمیشیان بە نەرێنی، دەبێتە هۆی رووخاندنی.

مامۆستای دڵسۆز و نیشتمان پەروەر، پێویستە هەمیشە ئەوەی لە یاد بێت، کە هەڵگری پیرۆزترین پەیامە، پیرۆزترین و هەستیارترین پیشەی هەیە.. ئەوە مامۆستایە نەوە لە دوای نەوە پەروەردە دەکات و پێیان دەگەیەنێت.

دڵنیام کە هیچ کەسێ نکووڵی، لە گرنگی پەیوەندییە ئەرێنییەکانی نێوان مامۆستا و قوتابی ناکات، کە کارتێکردنێکی گەورەیان لە سەرکەوتنی کاری پەروردەی دروست و فێرکردن دا هەیە. بەڵکو ڕەنگدانەوەشیان لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی قوتابییدا دەبێت.

ئێمەش قوتابی مامۆستا بووینە، زۆربەمان باش لە یادمانە، کە ئەو مامۆستایانەی سەرکەوتووبوون لە فێرکردن و لە پەیوەندی دروستیان لەگەڵمان، ئەو مامۆستایانەش کە نابەڵەد بوون و لە وانەکانیان و لە شێوازی ڕەفتارکردنیان سەرنەکەوتووبوون.

بەشی دوویەم

زۆر لەو قوتابییانەی کە لە بوارەکانی خوێندنن دا سەرکەوتووبوون و نمرەی بەرزیان بەدەستهێنا دەگەڕێتەوە بۆ خۆشەویستی و ڕێز و زمان شیرینی و پەیوەندی ئەرێنی و دروستی نێوان مامۆستاکان و قوتابییەکان.. بە پێچەوانەشەوە ئەو مامۆستایانەی کە نابەڵەد بوون، گرژ و مۆن و رووتورش بوون، دڵڕەق و توند وتیژ و رەفتار رەق بوون، شێوازی وتنەوەی وانەکانیانشیان وشک و نادروست بوون، ڕێزیان لە راو لە ئازادی قوتابییەکانیان ناگرتن و هەستیان برینداردەکردن. بوونە هۆکاری ئەوەی کە قوتابیان خۆشیان نەوێن و رقیان لێیان بێتەوە و حەزیش بە وانەکانیان نەکەن. بەڵکو تا ئەو رادەیەی کە هەندێ قوتابی بە هۆی مامۆستای تورە و دڵڕەق و توند و تیژ و رەفتار نادروستەوە وازیان لە خوێندن و لە قوتابخانە هێنا.

هەریەکە لە مامۆستا و قوتابی ئەرکیان لە ئەستۆدا هەیە و مافیشیان هەیە. پێویستە لەسەر بنەمای ڕێز و خۆشەویسیو سۆز و دڵسۆزی و بەخشین و وەرگرتن پەرە بە پەیوەندییەکانی بدەن، تابێت پەیوەندییەکانیان فراوانتر و کراوەتر و شیرینتر بکەن.

مامۆستای دڵسۆز و سەرکەوتوو، پێویستە لە هەموو ڕوویەکەوە ببێت بە پێشەنگ و بە نموونەیەکی باش بۆ قوتابییەکانی، چونکە منداڵان لە ساڵانی یەکەمی قۆناغی تەمەنیاندا چاولێکەر و لاساییکەرن، لە گەورەکانەوە بە تایبەتیش لە ئەندامانی خێزانەکانیان و لە مامۆستاکانیانەوە بەهاڕەوشتی و کۆمەڵایەتی و ویژدانی و نیشتمانییەکان فێردەبن و کاریگەریان لەسەر ژیان و رەفتارەکانیان دەبێت لە ئەمڕۆ و داهاتوودا دەبێت.

٨ی نۆڤەمبەری ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

حەزی خۆدەرخستن لە لای منداڵان.

زانیاری و زانایانی دەروونناسی جەخت لەسەر دیاردەی (حەزی خۆدەرخستن) لە لای منداڵان دەکەن بۆ سەرنج راکێشانی کەسانی دەوروبەرەکەیان. حەزی خۆدەرخستنیش پێویستییەکی دەروونی رەمەکییە، جیاوازییەکی ئەوتۆشی نییە، لەگەڵ پێویستییە بایۆلۆژییە جەستەییەکانی وەکو، خواردن و هەوا و خواردنەوە و، لەگەڵ پێویستییە سۆزدارییە کۆمەڵایەتییەکانی وەکو، خۆشەویستی و سۆز و ستایش و رێزگرتن.

ململانێی زاڵبوون و حەزی خۆدەرخستن و خۆنواندن و سەرکردەیی، لەگەڵ بوونی مرۆڤ لە گەردوون دا، بوونیان هەیە و هاودەمی مرۆڤ بوونە.. بەڵام چۆن مرۆڤەکان جیاوازن، حەزی خۆدەرخستن و خۆنواندنیش، لە مرۆڤێکەوە بۆ مرۆڤێکی تر جیاوازی هەیە. هەریەکەش لە فاکتەرەکانی بۆماوە و پەروەردە کردن و ژینگەی کۆمەڵایەتی کارتێکردنیان لەسەر حەزی خۆدەرخستن هەیە.

ئەگەر هەریەکە لە ئێمە، بیرەوەرییەکانی رۆژانی منداڵیمان بەیادی خۆمان بهێنینەوە، بە دیاریکراویش لە پێنج ساڵییەوە، کە میوانمان بهاتایە، لە بەرچاوی ئەو میوانانەمان، هەندێ چالاکی و جموجوڵی سەیر و سەمەرەو زەردەخەنەی ناسکمان ئەنجام دەدا و قسەی قوت و خۆشمان دەکرد، بەهرە و توناکانی خۆمان بۆ دەردەخستن، تا سەرنجی میوانەکانمان بە لایخۆمان دا رابکێشین.. بێگومان ئەم راستییە بەسەر هەموومان دا هاتووە.

منداڵان زیاتر لەگەورەکان، حەزی خۆدەرخستن و خۆنواندن و خۆبردنەپێشەوەیان هەیە. منداڵان حەز دەکەن کارێکی باشو سەیر بکەن و تواناکانی خۆیان دەربخەن،مەبەستیشیانلە خۆدەرخستن سەرنج راکێشانی کەس و کاریان و کەسانی ترن.بۆیە نابێت رێگرییان لێبکەن، با بەهرە و تواناکانی خۆیان دەربخەن و خۆیان بسەلمێنن، با ئەو حەز و نیازانەی کە هەیانە،

لە دەروونیان دا نەپەنگێنەوە و گوشار نەخەنە سەر دەروونیان.

زۆرجار لە پۆل دا، کە مامۆستا پرسیارێک دەکات، ئەو قوتابیانەی کە دڵنان لە وەڵامی پرسیارەکە، زیاد دەستیان بەرزدەکەنەوە، رەنگە هەڵبسنە سەر پێشەوە، بۆ ئەوەی ئەوان وەڵامی پرسیارەکەی مامۆستاکەیان بدەنەوە. توانای خۆیان دەربخەن و ئافەرینی مامۆستاکەیان و سەرنجی هاوڕێکانیان بەدەستبهێنن. ئەمەش دڵخۆشیان پێدەبەخشێت.

تەنانەت یەکێک لە هۆکارەکانی درۆکردنیش لە لای منداڵان، بە تایبەتیش لە قۆناغی تەمەنی ساڵانی یەکەمی قوتابخانەی بنەرەتی دا، دەگەڕێتەوەبۆ حەزی خۆدەرخستن و خۆهەڵنان و شانازی کردن لە نێوان هاوڕێکانیان دا. وەکو منداڵێک بڵێ، باوکم زۆر دەوڵەمەندە، خاوەن پارە و سامانێکی زۆر زۆرە. یا بڵێت باوک پیاوێکی ناسراوە و بەناوبانگە و خەڵکی لەبەری هەڵدەستن، یا وەها وەهایە.. تاد. بە شێوەیەک بە شان و باڵی باوکی دا هەڵدەدات، دەشێ لە راستییەوە دووربێت و ئەو ستایشە هەڵنەگرێت.

هەر (بۆ پێکەنین) حەزی خۆدەرخستن و خۆهەڵکێشان لە نێوان دوو منداڵ دا:

منداڵێ یەکەم: باوکم هێندە دەوڵەمەند و پارەدارە، دەتوانێت شاری (لەندەن)ی پایتەختی ئینگلتەرا بکرێت.
منداڵی دووەم: دەسا بە باوکم دەڵێم، کە شاری (لەندەن) بە باوکت نەفرۆشێت.

بێگومان حەزی خۆدەرخستن لەلای منداڵان، دوو لایەنی یە، لایەنی ئەرێنی و لایەنی نەرێنی هەیە. دەشێ منداڵێک بەهرە و هەموو توناکانیخۆی بۆ بەدەستهێنانی کارێکی باش و چاک و بەسوود و خێرخوازی دا بەکاربهێنێت، تا سەرنج و ئاوڕلێدانەوە و پێزانین و هاندانی کەس و کار و مامۆستاکەی و هاوڕێکانی بەدەستبهێنێت.. بەڵام ئەگەر بەو کارە باشەیان نەزانی و هیچ ستایشێکیان نەکرد و بە هەندیان نەزانی، رەنگە ئەو منداڵە بە پێچەوانەوە رەفتاربکات، کاری هەڵە و هەڵسوکەوتی نادروست بکات، یا لەوانەیە لە ماڵەوەدا شتێک بشکێنێت، بە ئەنقەست هەڵەیەک بکات، تا لە رێی ئەم رەفتار و هەڵانەیەوە، کەس و کاری ناچاربکات، ئاوڕێ لێبدنەوە و سەرنجی بدەنێ.

هۆکارێکی تری حەزی خۆدەرخستن لە لای منداڵان، حەزی سەرکردەیی و رابەری و پێشڕەوی و پێشەنگی هاوڕێکانیانن، دەیانەوێت کەسێتی خۆیان بنوێنن و، لەرێ حەز و بەهرە و تونا و لێهاتوویانەوە، خۆیان دەربخەن، خۆیان بە شایستەی سەرکردەیی و پێشەنگی و رابەری و جیوازیبزانن.

بەشی دوویەم

سۆز و هەست و پەرۆش و خۆشەویسی و هاوبەستەبوونی منداڵان بۆ نیشتمانی جوان و شیرینیان، دەیانەوێت بۆ گوزارشتکردن و دەربڕینی ئەم هەست و پەرۆشییەیان، بە ئەوپەڕی دڵسۆزی و راستییەوە، بە ئەوپەڕی گوڕ و توانایانەوە،کۆششلە پێناوی خزمەتکردن و پێشکەوتنی نیشتمانەکەیان دا بکەن، لەو بوارەی کە بەهرە و توانایان لێیداهەیە، تواناکانی خۆیان دەربخەن و رۆڵیان هەبێت..حەزی خۆدەرخستنیش لەم بوارەدا، خۆدەرخستنێکی ئەرێنی و نیشتمانی یە. پێویستە هانی منداڵەکانمان بدەین بۆ گەشەپێدانیئەم حەزە خۆدەرخستنە ئەرێنییەیان، بە گەرمی و رێزەوە ستایشیان بکەین و ئافەرین و دەستخۆشییان لێبکەین،تا بزانن کە پێزانینمان بۆ دڵسۆزییان و بۆ رۆڵی نیشتمان پەروەری و بۆ هاوبەستەبوونیان هەیە.

بوارێکی تری حەزیخۆدەرخستنی منداڵان، ململانێ کێبڕکێیەلە گۆڕەپانی وەرزش دا، کە بە رووحێکی وەرزشییەوە هەوڵی بردنەوە دەدەن، یان ململانی لەبواری خوێندن دابۆ بەدەستهێنانی نومرەی بەرز، کە هەموو منداڵێک حەزبە سەرکەوتن و بە یەکەم بوون دەکات، لێرەشدا حەزی خۆدەرخستن منداڵان ئەرێنی و بەسوودە، پێویستە گەشەی پێبکرێت.ئەگەر ململانێ نەبێتتوانا و بەهرە و جیاوازییەکانیش دەرناکەون.

بەڵام گەر هاتوو حەزی خۆدەرخستن، لە خۆبایی بوون و لووتبەرزی و خۆهەڵکێشان و خۆپەرستیکەس نەویستی و چکۆسی (غیرەکردن) و بە کەمزانینی کەسانی تری لێبکەوێتەوە، ئەوا حەزێکی نەرێنییە و بەزیانی ئەو منداڵە و بە زیانی منداڵانی تریش دەشکێتەوە.. خۆ ئەگەر حەزی خۆدەرخستن ببێت بە خوویەکی نەرێنیو زیانبەخش لە لای منداڵ، دەبێتە نەخۆشییەکی دەروونی و پێویستی بە چارەسەرکردن هەیە. ئەگینا لە ئێستا و لە داهاتوودا، کاردانەوەیەکیخراپ و زیانبەخشی لە ژیانی ئەو منداڵەدا دەبێت، زیان بە کەسێتی خۆی و بە کاسانی تریش دەگەیەنێت.

وەکو لەسەرەوە باسمان کرد،ە حەزی خۆدەرخستن، حەزێکیرەمەکییە و لە منداڵییەوە لە مرۆڤ دا هەیە. خێزان و ئەو ژینگەیەی کە منداڵانی تێدا پەروەردەکرێن، گرنگییان لە بنیاتنانی کەسێتی منداڵان دا هەیە. پێویستە دایکان و باوکان و مامۆستاکان، لەسەر بنەمای رەوشت دروستی و سوودبەخشی دا،حەزی خۆدەرخستن لە منداڵەکانیان دا بنیاتبنێن، بە ئاراستەیەکی راست و دروست دا ئاراستەیان بکەن، پێویستە بە شێوەیەکی هاوسەنگی منداڵەکانیان پەروەردە بکەن. نە ملکەچی هەموو خواست و ویستێکیان بن، نە لە هەموو شتێکیش بێبەشیان بکەن، نە بە شێوەیەکی رەها سەرپشکیان بکەن و لێیان نەپرسنەوە و ئازادیان بکەن چیدەکەن با بیکەن، نە سەرکوێر و سەرکوتیشیان بکەن.. چونکە لەوانەیە کار لە کەسێتیان بکات، تووشی ترسنۆکی و برواپەخۆنەبوون و گۆشەگیری و بێدەسەڵاتی و خەمۆکی ببن.. کەواتە باشترین و دروسترینشێوازی مامەڵەکردن و رەفتارکردن لەگەڵ منداڵەکانتان دا،ئەوەیە کە میانڕەوبن لەگەڵیان دا و لە هەموو روویەکەوە هاوسەنگیان رابگرن.

٢٩ی نۆڤەمبەری ٢٠١٧

سەرچاوە
Serchawe

بابەتەکانی ساڵی: ٢٠١٨

منداڵان و بووکە بە بارانە.

(بووکە بە بارانە) یەکێک لەو نەریتە دێرین و رەسەنە کوردییانەمان، کە مێژووی بۆ هەزاران ساڵ بەر لە ئەمساڵ دەگەڕێتەوە، مایەی شادی و دڵخۆشیشە، کە تا ئەمڕۆش ئەم نەریتەمان بە نەمری ماوەتەوە، بەڵام بە هۆی وێرانکردنی گوندەکانی باشووری کوردستان و، ئابلۆقەدانی زۆربەی گوندەکان و شارۆچکەکانی رۆژهەڵات و باکوور و رۆژئاوای کوردستان،لە لایەن داگیرکەرانی رەگەزپەرستەوە، تا ئەمڕۆش زیاتر لە نیوەی ژمارەی گوندە وێرانکراوەکانی باشووری کوردستان ئاوەدان نەبوونەتەوە. تا ئێستاش داگیرکەران دژایەتی هەموو داب و نەریتێکی رەسەنی کوردیمان دەکەن.. لە هەندێ ناوچەی کوردستان دا، بووکە بە بارانە وەکو جاران ناکرێت و خەریکە ئەم نەریتەمان بەرەو کاڵبوونەوە بچێت. رێورەسمی بووکە بە بارانەلە هەموو ناوچەکانی کوردستان دا، بۆ هەمان مەبەست و بە هەمان شێوە بەڕێوەدەبرێت.

جاران منداڵان و گەورەکان پێکەوە بووکە بە بارانەیان دەکرد، بە زۆریش لە گوندەکان و کەمتریش لە شارەکانی کوردستان بەڕێوەدەبرا.. بەڵام لە ئەمڕۆدا بووکە بە بارانە تایبەت بووە بە منداڵانەوە، گەورەکان (کۆسە) دەکەن کە هەر لە هاوشێوەی بووکە بە بارانەیە بە کەمێک جیاوازییەوە.. هەروەها (نوێژە بارانە)ی بە کۆمەڵیش دەرکرێت.. نوێژە بارانە دیاردەیەکی تازەیە و کەوڵێکی ئاینی بە خۆوە پێچاوە.. بەڵام نە کۆسە و نە نوێژە بارانە، نەیان توانیوە و ناتوانن جێی بووکە بە بارانەی منداڵان بگرنەوە یا ئەو رەسەنایەتی و خۆشییەیان هەبێت.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دووەم

بێگومان باران بارین مایەی خێروبێر و فەڕ و هات و بوژانەوەیەی زەوییە، مژدەی خۆشی و شادییە، ئاو زۆر دەبێت و دەغڵ و دان و باخ و بێستان پاراودەبن، لەوەڕ و گژوگیا زۆر دەبن. باران هیوا و بەختەوەری و شادی و گەشی و خۆشی بە جووتیاران دەبەخشێت، چونکە سەرچاوەی سەرەکی بژێوی ژیانیان، بەروبوومی دەغڵ و دان و دانەوێڵە و بەری باخ و بێستان و ئاژەڵەکانیانە.. سەرچاوەی ئاوی سەر زەوی و ژێر زەویش ئاوی باران و بەفرە.. زۆر ساڵ بە هۆی کەم بارین و وشکە ساڵییەوە.. ئاو کەمی کردووە، دەغڵ و دان بێ بەرهەم بوونە و، ئاوی کانی و بیر و جۆگە و خڕ و چەمەکان وشکیان کردووە، گیا و گۆڵ و لەوەڕ و کەم بوونە و زوو وشکبوونەتەوە.. بەشێک لە گوندنشینەکانمان ناچار بوونە کە بە ماڵ و مەڕ و ماڵاتەکانیانەوە بەرەو کوێستانەکانی کوردستان رەوبکەن و بە دوای ئاو و لەوەڕدا بگەڕێن.. ئەمەش بارگرانییەکی زۆری بۆ درووستکردبوون.

بووکە بە بارانە.. نەریتێکی کۆنی کوردانە.. هەر ساڵێک کە باران نەبارێت یا کاتی پەڵە بەسەربچێت و ترسی وشکە ساڵی هەبێت. منداڵان و مێردمنداڵانی کوڕان و کچانی کورد لە گوندەکان و شارۆچکەکان و لە هەندێ لە گەڕەکەکانی شارەکانی کوردستان دا، لە ناوەڕاستی وەرزی پایز، یا لە سەرەتای بەهاردا، بووکە بە بارانە دەکەن. بە گۆرانی و یاری و چەپڵەلێدان و بەزم، ئەم ریوڕەسمە کوردەوارییە،بە شێوەیەکی خۆش بەڕێوەدەبەن.. منداڵان نزا دەکەن و لە خوا دەپاڕێنەوە کە بەزەیی بە فەقیر و بە هەژاران و بە جووتیاران دا بێتەوە، بارانیان بۆ ببارێنێت و دڵیان خۆشبکات و هیوایان ببوژێنێتەوە و نیگەرانیان بڕەوێنێتەوە و گرانی روویان لێنەکات.

هەر لە دێر زەمانەوە، رێوڕەسمی (بووکە بە بارانە) بە زۆری لە لایەن منداڵانەوە بەڕێوەبراوە، چونکە منداڵان هێمای دڵپاکی و بێگوناهی و بێتاوانین، خۆشەویستی خوان.. بە بڕوای خەڵکیش، خوا دڵی منداڵان ناشکێنێت و نزاو پاڕانەوەکانیان قبووڵ دەکات و باران دەبارێنێت.

بۆیەش ناوی لێنراوە (بووکە بە بارانە) چونکە بووک هێمای جوانی و قەدەمخێری و پیرۆزییە.. هێمای خۆشی و شادییە.. زۆر جاریش وا رێکەوتووە کە لە کاتی بووک گواستنەوەدا، لە پایز یا لە بەهاردا، باران باریوە. خەڵکەش وتوویان بووکێکی پێ بە خێرە.. مەبەست لە بووکە بە بارانە ئەوەبووە، کە سەرنجی ئاسمان بە لای زەویی تینوودا رابکێشن. ئاویش هەموو شتێک پاک دەکاتەوە، هەر بەو نیازەوە ئاویان بە سەر بووکە بە بارانەدا کردووە، گوایە خەڵکی بە زۆری گوناهبارن،بڕوایان وایە کە بەو ئاوکردنە بەسەر بووکە بە بارانەکەدا،لە گوناهەکانیان پاک دەبنەوە.. لەوانەیە ئاسمان بەزەیی پیان دا بێتەوە و باران ببارێنێت.. لە کورتە باسێکی وادا نامانەوێت لەرووی لۆژیکی و ئەفسانەییەوە، رای خۆمان لەم بارەیەوە بخەینە روو.

بەشی دوویەم

چۆنییەتی دروستکردنی بووکە بە بارانە، منداڵان بە هاوکاری گەورەکان، لە دارێکی درێژ یان لە قامیش، لە شێوەی (خاچ) و لە سیمای بووک دا(بووکەڵەیەک) دورست دەکەن، جلی کچانەی کوردی رەنگاوڕەنگی لەبەردەکەن و بووک ئاسایی زۆر جوان دەیرازێننەوە.. ئینجا منداڵێکی چوست و چالاک و رەند، کچ بێت یا کوڕ، بووکەڵەکە بەرز دەکاتەوە و پێشی منداڵەکانی تر دەکەوێت و دەکەونە رێ، هەموویان پێکەوە بە یاری و بە چەپڵەلیدان و بە ئاوازەوە، گۆرانی (بووکە بە بارانە) دەڵێن.. کۆڵان بە کۆڵان، ماڵ بە ماڵ دەگەڕێن.. کە بچنە بەر دەرگای هەر ماڵێک، کابانی ماڵەکە، لە بەردەم دەرگاوە یا لەسەر بانەوە، گۆزەیەک یا جەوەنەیەک یا کاسەیەکی پڕ لە ئاو بەسەر (بووکەڵەکە ـ بووکە بارانەکە) دا دەکات، بە نیازی هاتنەدی مرازی خەڵکیش دەرزییەک لە بووکەڵەکە دەدات.. ئینجا شتێک لە پارە، مێوژ، گوێز، خورما، نوقڵ، نیسک، ساوەر، بە منداڵەکان دەدات. لە دوای گەڕانی ماڵەکان.. منداڵەکان دەچنە ماڵێ یەکێکیان و شتەکان لە نێوان خۆیان دا بەش دەکەن.. زۆر جاریش کابانی ئەو ماڵە نیسک و ساوەرەکەیان بۆ لێدەنێت و منداڵەکان پێکەوە دەیخۆن.

ئەو بەستە و گۆرانییە فۆلکلۆرییانەی کە منداڵان لە دوای بووکەڵەکە بە بارانەکەوە، بە کۆمەڵ و بەئاوازەوە دەیڵێنەوە.. بە زۆری تایبەتن بە بارانەوە، بریتین لە نزا و لە پاڕانەوە لە خوا بۆ ئەوەی باران بۆ فەقیر و بۆ هەژاران ببارێنێت.. ئەمانە چەند نموونەیەکن لەو گۆرانییانەیکە منداڵان بە ئاواز و بە یاری و گۆرانییەوە دەیانڵێنەوە:

(هەیاران و مەیاران) من کە منداڵ بووم.. ماڵمان لە دێیەکی نزیک شاری کەرکوک بوو.. لە سەرەتای پایزدا، گەر هەور بوایە و ئاسمان خوناوی(نەرمە باران)بکردایە، منداڵانی دێیەکەمان کۆدەبووینەوە.. هەردوو باڵمان راست دەکردەوە و بە دەوری خۆمان دا دەسووڕاینەوە..

بە کۆمەڵی لەگەڵ یاری دا ئەم کۆپلەیە گۆرانییەمان دەوت:

هەیاران و مەیاران
یاخوا بباری باران
بۆ فەقیر و هەژاران
ئەمساڵ بباریێ باران

لە هەندێ ناوچەی رۆژهەڵاتی کوردستان دا، هەمان کۆپلە بە کەمێک گۆڕانەوە:

هەنـــاران و مەنـــاران
یاخـوا داکـــاتەبـــاران
بۆ فەقیر و هـــەژاران
یاخوا بـــاران ببـــارێ
بۆ سەر قوڕینەی بەهارێ

(بووکە بە بارانێ) ئەم گۆرانییە فۆلکلۆرییە، بە زۆری منداڵان بە کۆمەڵ و بە ئاواز و بە یارییەوە، بە دوای بووکەڵەی (بووکە بە بارانە)ەوە دەیڵێنەوە:

بووکـــە بە بـــارانێ
ئـــاوی بن دەغـــڵانێ
سەعـــاتی جـــارانێ

لە هەندێ ناوچەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، گۆرانی (بووکە بە بارانی) بەم شێوەیەیە:

بووکـــــە بـــــارانێ
بوکـــــە بـــــارانێ
یاخـــــوا ببـــــارێ
یا شـــای هـــــەزاران
داکـــــاتە بـــــاران
بۆ فەقیر و هــــەژاران
گەنـم هیچی نەمـــاوە
هەمووی پرووشـــقاوە
بووکـــــە بـــــارانێ
بووکـــــە بـــــارانێ
یاخـــــوا ببـــــارێ

لە دەڤەری (بادینان) یش لە باشووری کوردستان، ساڵی جارێک یا دوو جار، لە وەرزی پایز و بەهـاردا، بە هەمان شێوەی ناوچەکـانی تـری کوردسـتان، لە زۆربەی گونـدەکان و شـارۆچکەکان دا، منـداڵانی کچـان و کوڕانیبارانخـواز (بویـکا بـارانێ) دەکەن.. ئەمەی خوارەوەش، گۆرانییەکە کە لە پەرتوکی (ئـەدەبێ زارۆکـا) وە وەرم گرتووە، لە لێکۆڵینەوەی (محەمەد

بەشی دوویەم

عەبدوڵا ئامێدی) یە کە لە(٢٠٠٥) دا لە سلێمانیچاپکراوە:

بویــکا بــــاران دەڤێ
دەخلەکێ ئــەرزان دەڤێ
تەرزانیــا ســالان دەڤێ

بویــکا مـە خـێلی خـێلی
نادەینــە حەسـەنگـێلی
دێ دەیــنە ئامــێدی یا
دێ دانــە سەر کورسی یا
دێ پـێ دادەن شـەمسی یا
بژمـێرن عەبــاسییا

بویکا مە یا ل ئەڤــرازی
یا دکـە تە گــازی گــازی
چەنگە کێ رزقی دخــازی

بویــکا مەیــا ل مەگــلانا
یا دکەلــوزیت کـــەزانا
خــودێ بـدەت بــــارانا

هونەرمەنـدی کوردمـان مامۆسـتا (سـەلاح محەمەد کـۆیی) کە لە لای منـداڵان کوردمـان بە (مـام عــەوڵا) ناسـراوە.. یەکەم هونەرمەندی گۆرانبێژی کوردە کە بە گۆرانی ئەم نەریتە کوردەوارییەی بەرز راگـرت و بە نەوەی نـوێی ئاشنا کـرد.. مامۆستا سـەلاح محەمەد بە بەشـداری کچـۆلەیەکی چاوگەشـی دەنگخـۆش و کـۆمەڵە منـداڵێکیجوانی کچـان و کـوڕان بە جلـی جـوانی کوردییەوە، گۆرانی (بووکە بە بارانە)ی لە کلیپێکی رەنگاوڕەنگ دا بۆ (تەلەفزیۆنی کوردستان)تۆمارکرد. مـام عەوڵا بێجگە لەم گۆرانییە.. چەنـد گـۆرانییەکی فۆلکلـۆری خۆشی تریشـی بـۆ منـداڵان تۆمـار کـردوون، لەوانەش (هەڵـور بلـور) شـایەنی ئەوپەڕی دەستخۆشییە..

ئەمەش گۆرانی (بووکە بە بارانە) کەی (مام عەوڵا) یە:

سەرچاوە Serchawe

بەشی دوویەم

هەیـــاران و مەیـــاران
یا خـوا داکـــاتە بـــاران
بۆ فەقـــیر و هـــەژاران
قەومی حەسەن و حوسێنان
هەمووی قڕبوون لە تونیان

خوایـە بـــاران ببـــارێ
لـە لادێ و لـە شــــارێ
لە سـبەینێ تا ئێـــوارێ
بە لـیزمە بێـتە خـــوارێ

بووکــــە بە بـــارانێ
ئـــاوی بـن دەغـــڵانێ
سەعـــاتی جـــارانێ
لە دێـــرین زەمـــانێ

بووکـــی نـــاو باغـــانە
چەنـد خـــان و مـــانە
لە گـــەورە مـــاڵانە
لە دێـــرین زەمـــانێ

بووکـە چۆتە سەر کەپرێ
لێـــدەدا دەف تەپـلێ
لە کەسیش ناکا شـەرمێ
لە دێـــرین زەمـــانێ

شەموولەی من چی دەوێ
مێـوژی عەمـارانی دەوێ
شەکری لە شـارانی دەوێ
دیـاری منـداڵانی دەوێ

بەشی دوویەم

شەموولەی لە ناو رەزی
بای لێدەدا و دەلەرزي
فڕەدەکا ئاڤی تەزی
بە جوانیەکەی دەنازی

شەموولەی من چی دەوێ
مێوژی عەمارانی دەوێ
شەکری لە شارانی دەوێ
دیاری منداڵانی دەوێ

ساڵی پار (٢٠١٧) لە شاری (کامیاران) لە رۆژهەڵاتی کوردستان، لە لایەن ساوایانی سێ باخچەی ئەم شارەوە. بە شێوەیەکی رێک و جوان،رێورەسمی (بووکە بە بارانە)یان بەڕێوەبرد. بە گەرمی ئافەرین و دەستخۆشی لە دادە دڵسۆزەکان لە منداڵە جوان و چاوگەشەکانی ئەم سێ باخچەیە دەکەین، کە ئەم نەریتەیان بە منداڵانی ئەمڕۆمان ئاشنا کرد، تا بیزانن و لە یادیان بمێنێت.

هەر ساڵی پار هونەرمەندی کوردمان کاک (ئاریان رەزایی) کە لە دایکبووی شاری سەقزە لە رۆژهەڵاتی کوردستان، خوێندکاری بەشی سینەمایە لە زانکۆی تاران. بە هاوکاری خاتوو (مینا سەهبانی) بە شانۆگەری(بووکە بە بارانە) لە فیستیڤاڵی شانۆی منداڵان دا لە شاری(تاران) بەشدارییان کرد.. جێی سەرنج و دڵخۆشی و دەستخۆشی بینەران بوو. بووکە بە بارانە، یەکێکیش بوو لەو شانۆیانەی کە خەڵات کران.. هەر ئەم شانۆیە لە چەند شوێنێکی رۆژهەڵاتی کوردستان دا نمایش کرا، بووە مایەی شادی و خۆشحاڵی بینەران، بە تایبەتیش منداڵان.

لە هەشتەمینفیستیڤاڵی (ژیار) دا بۆ فیلم و بۆ وێنەی کێشراوی منداڵان، لە شاری (سنە) ی رۆژهەڵاتی کوردستان چەند فیلمێک و چەندین تابلۆی وێنە نمایش کران. یەکێک لەو فیلمانە، فیلمی (بووکە بارانە)ە بوو، لە ئامادەکردن و دەرهێنانی (شەمسیا ناسری) و (تەیموور قادری) یەکێکیش بوو لە فیلمە خەڵاتکراوەکانی ئەم فیستیڤاڵە..

پەرتوکێکیش بە ناوی (بویکا بارانێ.. یارییێن کوردەوەرای) کە کاک (محەمەد حەسەن بناڤی) بە زاری کرمانجی باکوور نووسیویێتی و لە (٢٠٠٢) دا لە هەولێر چاپکراوە. حەزمان دەکرد بۆ دەوڵەمەنکردنی ئەم باسە ئەم پەرتووکەشمان بخوێندایەتەوە.. بەڵام تا ئەمڕۆ چاومان بەم پەرتوکە نەکەوتووە.

خۆزگە و هیوای ئەوەش دەخوازم کە، دادەکانی باخچەکانی ساوایان، لە باشووری کوردستان دا، ئەوانیش ئەم نەریتە کوردییەمان بەرز و زیندوو رابگرن، منداڵانی باخچەکانیان، لە رێی نمایشی شانۆییەوە بە (بووکە بە بارانە) ئاشنابکەن.

(باران) پانتاییەکی باشی گرتۆتەوە لە ئەدەبی کوردی و لە گۆرانی فۆلکلۆری کوردی و لە هۆنراوەکانیهەندێ لەو شاعیرانەش کە بۆ منداڵان هۆنراوە دەنووسن.. یەکێک لەوانەش کەڵە شاعیری گەلەکەمان کاک (لەتیف هەڵمەت)ە،لە راستیش دا کاک لەتیف هەڵمەت لەهۆنراوەیەک زیاتری لەسەر باران هەیە و، لە چەند هۆنراوەیەکیش دا بە جوانی و ئاسانی باسی لە سوودەکانی باران بۆ منداڵان کردوون..لە (دیوانی منداڵان)ی کاک لەتیف هەڵمەت.. بۆ ئاماژەپێدان، ئەمە کۆپلەی یەکەمی هۆنراوەی (باران) ی کاک هەڵمەتە، کە سێ کۆپلەیە،شایەنی باسیشە لە لایەن هونەرمەندێکی پیاوی سویدییەوە، هەر بە زمانی کوردی (باران)ەکەی کاک هەڵمەت بە گۆرانییەوە دەیڵێتەوە:

(باران)

بارانە... بارانە
باران هاوڕێی گشتمانە
دایکم دەڵێ:
هەرچەن باران بباری
لەگەڵ هەموو نمەیەکدا
گوڵێکی جوان
دێتە خواری
لە ئاسمان..

بووکە بە بارانە، لە لایەن گەلێک لە گەلانی تریش دەکرێت، بۆ نموونە گەلی ئەمازیغی کە لە باکووری ئەفریقادا دەژین، بە زۆریش لە وڵاتانی مەغریب و جەزایرو تونس دا، ئەوانیش بە هەمان شێوەی کورد، ئەمازیغییەکان بووکەڵەی (بووکە بە بارانە)کە پێی دەڵێن (یالغونجا) بە واتا کەوچکی گەورە دارین، لە قامیشی گەڵا سەوز دروستی دەکەن و جلی ژنانەی لەبەردەکەن و کەوگیرێکی داری گەورەش بە سەریەوە دەبەستن، ژن و منداڵان دوای بووکە بە بارانەکە دەکەون.. بووکە بە بارانە کونترین و باوترین نەریتی ئەمازیغییەکانە، هەر لەمانیشەوە عەرەبەکانی باکووری ئەفریقا ئەم داب و نەریتەیان وەرگرتوون و بەرێوەی دەبەن.. میژووی سەرهەڵدانی نەریتی بووکە بارانەیانەی ئەمازیغی، بە چیرۆکێکی ئەویندارى ئەفسانەییەوە گرێ دراوە. چیرۆکی ئەوینی خوای باران لەگەڵ کچێکی زۆر جوانی ئەمازیغی (تەسلێت و ئونزار) کە پەیوەندی بە باران بارین یا نەبارینەوە هەیە.. هیوادارم لە دەرفەتێک دا باس لەم چیرۆکە ئەفسانەییەی ئەمازیغییەکان،

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

بۆ خوێنەرانی کوردمان بکەین.

دووبـارەش هیـوای ئەوە دەخـوازم - بـاران ببارێـت یـا نەبارێـت - هـانی منـداڵانی کوردمـان بـدەین، کە لە گونـدەکان و شارۆچکەکان و لە باخچەکانی ساوایان لە کوردستان دا، لە وەرزی پایز و لە سەرەتای بەهـاردا، ساڵانە ڕێورەسمی (بـووکە بەبارانە) بەڕێوەبەرن و نەهێڵن ئەم نەریتە کوردەوارییەمان کاڵبێتەوە.

١ی جانێوێری ٢٠١٨

پەروەردەکردنی منداڵان بە لێبووردن.

منداڵە چاوگەش و شیرین و خۆشەویستەکانمان، نەوەی ئەمڕۆن و هیوای داهاتووی کورد و کوردستانن..بە نرخترین سامان و سەرمایەی گەلەکەمانن.. گۆشکردن و پەروەردەکردنیان بە دروستیو ئاراستەکردنیان بە راستی ئەرکێکی پێویست و پیرۆزی ئەستۆی خیزان و قوتابخانە و کۆمەڵگا و هەموو هیواخوازێکی داهاتوویەکی باشتر و شیاوتر و گەشترە بۆ کورد و کوردستان.. پێویستە لە منداڵییەوە بە بەها پیرۆزەکان و پرەنسیپە بەرزە نیشتمانییەکان و مرۆڤایەتییەکان پەروەردەیان بکەین.. لە منداڵییەوە بە بنەما سەرەکییە ئەرێنییەکانی ژیان و سازان و پێکەوە هەڵکردن ئاشنایان بکەین.. بۆ ئەوەی ببن بە کەسایەتی بڕوابەخۆ و گەشبین و سەرکەوتوو.. ببن بە تاکی دروست و خێربەخش.. ببن بە کۆڵەکە و کاریتەی تەبایی و خۆشبەختی کۆمەڵگای کوردیمان. پێویستە وا پەروەردەیان بکەین، کە شانازی بە ناسنامەی کوردستانی بوونی خۆیانەوە بکەن و هەستی هاوبەستەبوونیان بۆ شارستانییەت و بۆ مرۆڤایەتی هەبێت.. هەر لە منداڵییەوە منداڵەکانمان بە رۆشنبیریی برایەتی و خۆشکایەتی و هاوڕێتی و کەسایەتی و قبووڵکردنی یەکتریو رێز و خۆشەویسی و یەکسانی و دادپەروەری و هاومافی و رێزگرتن و خۆشەویستی کەسانی تر و کرانەوە بەڕووی کولتوور و کۆمەڵگاکانی تر و باشخوازی و ئاشتیخوازی و لێبووردن و بەخشینپەروەردەیان بکەین.. لە منداڵییەوە لە هەموو شێوەیەکی دەمارگیری و توندوتیژی و رەگەزپەرستی و توندڕەوی ئاینی و تایفی و خۆپەرستی و کەسنەویستی دووریان بخەینەوە.. ئەمەش ئەرکێکی پێویست و پیرۆزی هەموومانە، کە بەم بەها و پرەنسیپ و رەوشتە جوانانە پەروەردەیان بکەین.

پەروەردەکردن و راهێنانی منداڵان بەو بەها و پرەنسیپانە، لە شەو و رۆژێک دا نایەنە دی، پێویستیان بە سنگفراوانی و دەروون گەورەیی و پشوودرێژی و خۆڕاگرتن هەیە.. پێویستیان بە پلان و بەرنامەڕێژی هەنگاو بە هەنگاو هەیە.. تا دڵنیابین کە ئەنجامەکان ئەرێنی دەبن و بە درێژی ژیانی منداڵان کاریگەری و رەنگدانەوەیەکی ئەرێنییان لەسەر ژیانی خۆیان و لەسەر کۆمەڵگای کوردیشماندەبن.

بەشی دوویەم

یەکێک لەو بەها پیرۆزانەی ناومان بردن (لێبووردن)ـە، کە هەموو ئاینە ئاسمانییەکان و تیۆرە پەروەردەییەکان، جەختیان لەسەر گرنگییەکانی بەهای لێبووردن و بەخشین کردۆتەوە، کە یەکێکە لە هەرە خەسڵەتە جوانەکان و پرەنسیپە بەرزەکانی مرۆڤ.

ئامانجی پەروەردەی نوێ لە ئەمڕۆدا، بە ئاراستەی بنیاتنانی رۆشنبیری ئاشتی و هەستپاکی و سۆز و رووحی مرۆڤایەتی و بەهای لێبووردنە، دژایەتیکردنی هەموو شێوەکانی توندوتیژی و دەمارگیری و زاڵبوون و خۆسەپاندن و چەوسانەوەیە.. لە بنەڕەتیش دا، پەروەردە لەسەر بنەمای بەهای لێبووردن و ئاشتی و ئازادی مرۆڤ و لێبووردە هاتۆتە کایەوە.. بۆیە پێویستە سیاسەت و داڕشتنی پەیڕەو و پرۆگرامەکانی فێرکردن و خوێندن، لە هەموو قۆناغ و ئاستەکان دا، لە باخچەی منداڵانەوە تا دەگاتە خوێندکارانی زانکۆکان، هەموو هاوکاربن لە رونـدان و شیرینکردن و بەرجەستەکردنی پرەنسیپەکانی پێکەوەژیان و سازان و لەیەکگەیشتن و لێبووردن و خۆشەویستی و رێز و رێزگرتن لە را و بۆچوونی جیاواز.. پەروەردەکردن و ئاراستەکردنی دروستی منداڵان هۆکاری پێکەوەژیان و گونجان و سازانە، نەک هۆکاری ململانێ و بەربەرەکانی.

هیلین کیللەر دەڵێ: "باشترین دەرئەنجام لە پەروەردەدا لێبووردنە".

لێبووردن زمانێکی نەرم و شیرینە، چەمکێکە واتای بەخشین لە کاتی توانا و هێزدا دەگەیەنێت.. پێویستە لە منداڵییەوە منداڵەکانمان فێری ئەم زمان و چەمکە بکەین.. لێبووردن دروشمێک نییە بوترێ یا بەرزبکرێتەوە، بەڵکو لێبووردن دۆخێکی دەروونی و رەوشتی وکۆمەڵایەتییە، کە لە ویژدانی منداڵان دا دەڕوێت.. لێبووردنیش لە خودەوە دەستپێدەکات، ئینجا لە کەسانی تر.

گەر بە منداڵی خۆماندا بچینەوە، ئەو یادەوەرییانەمان دێتەوە یاد و بەرچاومان، کە زۆر جار لەگەڵ خوشک و برا و هاوڕێکانمان دا، ناکۆکی دەکەوتە نێوانمان.. توورە و زیز دەبووین، بەڵام لە دڵمان ناگرت و زۆری ناخایاند، بە ئەوپەڕی دڵپاکیو هەستپاکییەوەدەستمانلە ملی یەکتری دەکرد و داوای لێبووردن و بەخشینمان لە یەکتری دەکرد و ئاشت دەبووینەوە و لاپەڕەیەکی نوێی دڵپاکی و بێتاوانیمان هەڵدەدایەوە.. بەڵام کە گەورە بووین و گرفت و کێشەکانمانزیادیان کرد، توانای لێبووردن و بەخشینمان کەمتربوونەوە.. دەرفەت بە بەرانبەرەکانمان نادەین بە کە خۆیان دا بچنەوە.

ئێمە هەموومان پێویستیمان بە یەکتری هەیە.. با دڵپاکی و بێتاوانی و لێبووردن و بەخشینی منداڵیمان بگەڕێنینەوە.. بە دڵێکی گەورە و بێ رق و کینە لەگەڵ هاوڕێ و دراوسێ و کەسوکار و کەسانی تردا، بە نەرمی و رێزەوە گفتوگۆ و رەفتار

بکەین.

با لە ناخی دڵمانەوە، دروشمی ژیانمان، ئاشتی و لێبووردن و تەبایی و سازان بێت.. با هەردەم دەستپێشخەربین لە لێبووردن و بەخشین، ئەمەش مایەی ویژدان ئاسوودەییە.

لێبووردن ئەوەیە کە تۆ لە خراپە و هەڵەی کەسانی تر ببووریت و بیان بەخشیت، بیر لە لۆژیکی وەڵامدانەوەی خراپە بە خراپە، یان تۆڵە بە تۆڵە نەکەیتەوە.. تۆڵەسەندنەوە کێشەکان قووڵتر دەکاتەوە و توندوتیژییەکی زیاتر و کارەساتی خراپتری لێدەکەوێتەوە.

هەندێ کەس بە هەڵە لە لێبووردن گەیشتوون، پێیان وایە کە لێبووردن و بەخشین لە لاوازی و بێتواناییە.. کەسانی لێبووردە توانای ڕووبەڕووبوونەوە و تۆڵەسەندنەوەیان نییە.. ئەمەش بۆچوونێکی هەڵەیە، بۆ ئەوەی واتێنەگەن کە کەسانی لێبووردە لاوازن و بەزیون و توانای بەرپەچدانەوەیان نییە.. پێویستە ئەوە بزانن کە یەکێک لە بنەماکانی لێبووردن ئەوەیە کەلێبووردن لە خەسڵەتە جوان و ئەرێنییەکانی مرۆڤە. کەسانیلێبووردە دەروون گەورە و سنگ فراوان و ژیر و دووربینن، لە توانا و بەهێزی دادەبوورن و دەبەخشن.. لە راستیش دا، لێبووردن باشترین تۆڵەسەندنەوەیە.. ئەو دڵەی کە پڕبێت لە سۆز و لێبووردن و بەخشین و ڕێز و ئاشتیخوازی و سازان و گونجان، دڵێکە پڕ لە ئاسوودەیی و خۆشەویستییە، دڵێکە کە جێی ڕق و کینە و توندوتیژی و دەمارگیری و چەوسانەوە و تۆڵسەندنەوە و خراپەخوازی لێنابێتەوە.. لە راستیش دا لێبووردن و بەخشین گەورەترین تۆڵەسەندنەوەیە.

مەهاتما گاندی دەڵێ: "لاواز ناتوانێت ببورێت، لێبووردن لە خەسڵەتی بەهێزەکانە" (جەواهیر لال نەهرۆ)ش دەڵێت:" تەنیا دەروون گەورەکان دەزانن لێببوورن چۆنە".

زۆر لە لێکۆڵینەوە دەروونییەکان و ڕەوشتییەکان و پزیشکییەکان لە زۆر لە زانکۆکانی جیهان دا، لەوانەش لە زانکۆی (کۆلۆمبیا) ی ئینگلتەرا، ئەوەیان بۆ دەرکەوتووە، کە لێبووردن و بەخشین گەلێ سوودی تەندروستی و دەروونی و کۆمەڵایەتی و ژیانییان بە کەسی لێبووردە بەخشیوە.. ئەوەشیان بۆ ساغ بۆتەوە کە ئەو ئارامی و ئاشتییەی لە ئەنجامی لێبووردن و بەخشین دا دێنەدی، بەرگریی لەش خۆشتردەکەن، ئەم راستییەش ئەو رووگەشییەیە کە بە دەموچاوی لێبووردەوە دەردەکەوێت.

ئەوەش دەزانین کە لێبووردن و بەخشین بەها و پرەنسیپێکی رەمەکی بۆماوە نییە، کە لە باوباپیرانمانەوە بۆمان مابێتەوە، بەڵکو لێبووردن وەرگرتن و فێربوونە.

شارەزایانی ئەم بوارە، هاوڕان لەسەر ئەوەی کە رۆشنبیری لێبووردن و بەخشین لە خێزانەوە دەست پێدەکات، خێزان رۆڵێکی گەورەی هەیە لە رواندنی ئەم پرەنسیپە مۆڤایەتییە لە هۆش و دەروونی منداڵان دا، گەر پەیوەندییەکانی نێوان دایک و باوک و خوشک و براکان، ئەرێنی بن و لەسەر بنەمای خۆشەویستی و رێز و نەرم و نیانی و ئەرکەکان و مافەکان و بەرپرسێتی بنیاتنرابن، نەک لەسەر بنەمای توندوتیژی و بێرێزی و ناکۆکی و ناتەبایی و رق وکینە و خۆپەرستی و خۆسەپاندن و چەوسانەوە بنیاتنرابن.. ئەو ماڵەی کە لێبووردن و بەخشین باڵی بەسەردا نەکێشابێت.. هۆکارێکە بۆ بڵاوبوونەوەی توندوتیژی و کەش و هەوایەکی دیکتاتۆری و نائارامی و بێرێزی و یەکتری قبووڵنەکردن و رەتکردنەوەی را و بۆچوونی جیاواز و نەسازان و نەگونجان.

دیکتاتۆریەتیش لە خێزان دا بێت، یا لە دەسەڵاتی حوکمڕانی وڵات دا بێت. هۆکارێکە بۆ زمان زبری و توندوتیژی و نەسازان و بێبڕوای و پێکەوەهەڵنەکردن و ناسەقامگیری. هەر ئەم کەشە نالەبارەش، هەستی رق و کینە و توندوتیژی خۆشتر دەکات.

زۆر بە کورتی و بە چڕی، چەند خاڵێکی گرنگ دەخەینە بەرچاوی دایکان و باوکان، بەو مەبەستی کە سوودیان لێوەربگرن، بۆ رواندنی بەهای لێبووردن و بەخشین لە هۆش و لە دەروونی جگەرگۆشەکانیان دا..

زۆر گرنگە هەر لە منداڵییەوە بەم بەها و پرەنسیپە ئەرێنییانە منداڵەکانتان پەروەردە بکەن و رایان بهێن:

١- پێویستە دایکان و باوکان ببن بە پێشەنگ و بە نموونە، بۆ منداڵەکانیان، ئەگەر ئەوان لە یەکتری ببووردەن و ببەخشن، زمان نەرم و سازاو و گونجاوبن، بە دڵنیاییەوە منداڵەکانیشیان چاویان لێدەکەن، لەوانەوە فێری بەهای لێبووردن و بەخشین دەبن.

٢- پێویستە منداڵەکانتان بەم بەها و پرەنسیپانە پەروەردەبکەن و لایان شیرین بکەن: لێبووردن و بەخشین، دەستپێشخەری لە لێبووردن، خۆشەویستی، رێزگرتن، سازان و گونجان، قبوڵکردنی یەکتری، پێکەوە ژیان، رێزگرتن لە کەسانی تر و لە را و لە بۆچوونی جیاوازیان، زمان نەرمی و شیرینی، راستگۆیی، یەکسانی، دادپەروەری، ئازادیخوازی، ئاشتیخوازی،

سەرچاوە
Serchawe

دڵسۆزی، نیشتمان پەروەری، هاوڕێتی، مرۆڤایەتی، چاکەخوازی، دەستپاکی، ئەمکداری، پێشکەوتنخوازی، داهێنـانخوازی،.. هاد.

٣- منداڵان زۆر حەز لە چیرۆک دەکەن، ئەم حەزەیان بقۆزنەوە، ئەو چیرۆکانەیان بۆ بگێڕنەوە و بخوێننەوە، کە مەبەستی لێبووردن و بەخشینیان لەخۆگرتوون.

٤- ئافەرین و ستایشی ئەو منداڵەتان بکەن، کە دەستپێشکەربێت لە لێبـووردن و لە بەخشین دا، لەو هەڵانەی کە خوشک و براکـانی یـا هاوڕێکـانی یـا کەسـانی تـر دەرهەق بە ئەم کردیـان یـا بیکەن، وەکـو هەڵویستێکی ئەرێنـی بەرز بنـرخێنن تـا درێژەی پێبدات.. گەر خەڵاتیان بکەن، دەبێتە هاندەرێکی بەهێز تـا زیاتر درێژە بەم رەوشتە جوانەیان بدەن.

٥- کە کێشە و ناکۆکییەک لە نێوان منداڵەکانتان یا لەگەڵ هاوڕێکانیان روودەدات.. ئێوەی دایکـان و باوکـان، خێرا خۆتـان تێهەڵمەقورتێنن.. بواریان بدەن و بـزانن کە چۆن خۆیان ئەو کێشانە چارەسەر دەکەن و لە یەکتری دەبـوورن و دەبەخشن و ئاشت دەبنەوە.

٦- کە منداڵێکتان لەگەڵ خوشک و برایەکی یـا هـاوڕێیەکی کێشـەیان دەبێت و تـووڕەدەبن و یەکتـری بە خەتابـار دەزانن.. یەکسەر و گەرماوگەرم زۆر لە منداڵەکەتـان مەکەن و ناچاری مەکەن کە بە نابەدڵی بچێت داوای لێبووردن لەو کەسە بکـات، چونکە هێشتا لەسـەر تـووڕەیی و رقـە، بـا ساردبێتەوە، ئینجا بە نەرمی و بە هێمنـی و بە شێوازێکی گونجـاو قەنـاعەتی پێبکەن و پەشیمانی بکەونەوە و هـانی بـدەنکە دەستپێشخەری لە لێبـووردن و بەخشین دا بکـات، بچێت داوای لێبـووردن لە هاوڕێکەی بکات و ئاشت ببنەوە.. ئافەرین و ستایش هەردووکیان بکەن و.. ئەوەشیان پـێ بڵـێ کە منـداڵی لێبـووردە لە لای هەموو کەسێ خۆشەویست و رێزدارە.

٧- وریابن هیچ جیاوازییەک لە نێوان منداڵەکانتان دا مەکەن.. لەگەڵ منداڵانی تردیش دا بەراوردیـان مەکەن.. ئەگینا دەبێتە هۆکارێک بۆ رق و کینە توندوتیژی و ئیرەیی.

٨- بێگومان قوتـابخـانەش رۆڵێکی گرنگی هەیە، لە چەسپاندنی بەهـای لێبووردن و بەخشین و لە شیرین کردنـی پرەنسیپە بەرزەکان دا، هاوکاریتان لەگەڵ قوتـابخانەدا بۆ هێنـانەدی ئەم مەبەست و ئامانجانە زۆر پێویستە.

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دووەم

٩- کۆمەڵگاش ڕۆڵی خۆی هەیە، لە بنیاتنانی ڕۆشنبیری لێبووردن و قبووڵکردنی یەکتری تاکەکان دا. گەر پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و پەیوەندییەکان لەسەر بنەمای ئاشتی و ڕێز و خۆشەویستی و هاوکاری و هاوچارەنووسازی وماف و ئەرکەکان بنیات نرابێت.

١٠- گەر منداڵێکتان لە یەکێکیان بووری و بەخشی، بە منداڵێکی ئازا و ژیر و لێبووردە ناوی بەرن.. بەڵام ئەگەر بەو چاوەوە لێیبڕوانن، کە گێل و گەمژە و ترسنۆکە، یا بە نەفس نزم و سووک ناوی بەرن، ئەم بۆچوونە هەڵەیەتان دەبێتە هاندەر و هۆکارێک بۆ ئەوەی کە لە جاری داهاتوودا، دووقات تۆڵە بکاتەوە و ئامادە نەبێت لە کەسببووریێت.

ئاشکرایە کە لەم سەردەمەدا، ڕێژەیەکی زۆری منداڵان و گەورەکان، بوونەیە قوربانی توندوتیژی و دەمارگیری و جیاوازی و دڵڕەقی و ڕەگەزپەرستی و چەوسانەوە و شەڕ و ئاژاوە و نادادپەروەری و لاوازبوونی پەیوەندییە کۆمەڵەیەتییەکان وتێکچوونی شیرازەی خێزانی و زاڵبوونی هەژموونی زمان زبری و ناسەقامگیری.. بۆیە ئەمڕۆدا لە هەموو سەردەمێ زیاتر پێویستیمان بە ڕۆشنبیری لێبووردن و بەخشین و زمان نەرمی و سنگ فراوانی و یەکتری قبووڵکردن و پێکەوەژیان و تەبایی و سازان هەیە.

١٣ی جانێوێری ٢٠١٨

شانۆی گەڕۆکی منداڵان.

شانۆ لقێکە لە ئەدەب، هونەرێکی درامی نواندە، بە دایکی هونەرەکان ناودەبرێت. شانۆ پەنجەرەیەکە بۆ داهێنان.. سەکۆیەکە بۆ گوزارشتکردن لە خۆشییەکان و لە ناخۆشییەکانی مرۆڤ.. شانۆی منداڵانیش لقێکی زۆر گرنگە لە ئەدەبی منداڵان، مەبەستیشمان ئەو شانۆیەیە، کە لە خزمەتی منداڵان دایە و منداڵان خۆیان رۆڵی سەرەکی نواندنی تێدا دەبینن و نمایشی دەکەن.

(مارک تووەین) لە بارەی شانۆی منداڵانەوە دەڵێ:" بڕوام وایە کە شانۆی منداڵان، یەکێکە لە گەورەترین داهێنراوەکانی سەدەی بیستەم کە بلیمەتی ئادەمیزاد رێی پێبرد.. بەهێزترین مامۆستای رەوشتە.. داکۆکیکەرە لە رەوشتی باش..".

شانۆی منداڵان، پەیامێکە، خۆشی و شادییەکی زۆر و چێژی هونەری و جوانناسی بە منداڵان دەبەخشێت.. هۆکارێکی گرنگە بۆ گەشەکردن و فراوانکردن و زاخاودانی بیر هۆش و ئەندێشە و هەست و سۆز و توانای دەربڕین و گوزارشتکردنی منداڵان.. بۆ گەشەکردنی بەهرە و ئارەزووەکانی منداڵان.. بۆ دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانیان.. هۆکارێکە بۆ رۆشنبیری کردنیان.. هۆکارێکی زۆر گرنگیشە لە هۆکارەکانی فێرکردن و پەروەردەی نوێی منداڵان.. لە گەشەکردنی دروستی کەسایەتیان.

شانۆی منداڵان هۆکارێکی کاریگەرە بۆ چارەسەرکردنی گەلێ گرێ و گرفت و فشارە دەروونییەکانی منداڵان، وەک (شەرم، گۆشەگیری، زمانگرتن، ترس، رارایی، پەشێوی دۆشدابردن، دڵتەنگی، خەمۆکی، گرژ و مۆنی،..) بنچینەی درامای منداڵانیش یارییە.. پەروەردەکاری بە ناوبانگ (جان جاک رۆسۆ) فێرکردنی منداڵان لە رێی یاری و نواندنەوە، بە

باشترین شێوازی فێرکردن دەزانێت، ئەوەشی ڕاگەیاند کە شانۆی منداڵان ڕێبازێکە بۆفێرکردنی منداڵان.

دێینە سەر کرۆکی باسەکەمان گرنگییەکانی(شانۆی گەڕۆکی منداڵان).. لە زۆربەی شارەکانی وڵاتانی جیهان دا، شانۆی گەڕۆکی منداڵان هەیە، کە منداڵان خۆیان ڕۆڵی سەرەکی نواندنی تێدا دەبینن.. کە لەسەر (لۆری بارهەڵگر)، یا یەکسەر بە شەلمان و تەختەدار دروستی دەکەن، بە دیکۆری جوانی سەرنج ڕاکێش دەیرازێننەوە، ساڵی چەند جارێک لە سەنتەری شار و شارۆچکەکان دا، نمایشی شانۆی منداڵان دەکەن.. لەپاڵ نمایشی شانۆش دا، منداڵان چەندین گۆرانی و هەڵپەڕکی و دانس پێشکەش دەکەن.. پێشتریش ڕیکلام و ئاگاداری بۆ شوێن و کاتی نمایشکردنی شانۆکە دەکەن.. میدیا و خەڵات بە منداڵە بەشداربووەکان و بە دەرهێنەرەکانیش دەبەخشن.. بێجگە لەوەی کە لە زۆربەی شارەکان دا هۆڵی تایبەت بە شانۆی منداڵان هەن.. هەروەها بەڕێوەبەرێتی هونەری منداڵانیش هەیە، ساڵانەش لە شارەکان دا، فیستیڤاڵی پێشبڕکی شانۆی منداڵان سازدەکەن.. چەندین تیپی شانۆیی منداڵان بەشداری تێدا دەکەن.

منداڵان هیوای داهاتووی هەر گەلێکن.. بۆ گەلانی پێشکەوتوو بایەخێکی زۆر بە فێرکردن و پەروەردەکردنی منداڵان دەدەن.. بۆ نموونە لە (وڵاتی نۆروێژ)دا، لە حکوومەت دا، وەزارەتێک هەیە بە ناوی (وەزارەتی منداڵان).

وادیارە هونەرمەندی عێراقیش (حوسێن عەلی ساڵح) کە پسپۆرە لە شانۆی منداڵان و زیاتر لە بیست ساڵە لە بواری (ئەدەبی منداڵان) دا کار دەکات، سوودی لە ئەزموونی (شانۆی گەڕۆکی منداڵان) ی دەوڵەتان وەرگرتووە.. دەستپێشخەری کرد و بۆ یەکەمین جار لە بەغدا، ئۆتۆمبیلێکی دوو تۆنی (پیک ئاپ)ی کردە شانۆی گەڕۆکی منداڵان و بە دیکۆرێکی جوان ڕازاندییەوە.. تا ئێستا لەسەر پشتی ئەم پیکاپەدا، چەند شانۆیەکی بۆ منداڵان . ئەکتەرەکانیش منداڵانن ـ لە باخچەکانی ساوایان و لە قوتابخانە بنەڕەتییەکانی بەغدا دا،بەسەرکەوتووییەوە نمایشی کردن.. دەستخۆشییەکی زۆریان لێکردووە.

چ دەرهێنەرێکی دڵسۆز و خەمخۆری منداڵانی کوردستان لە بواری شانۆی منداڵان دا، شانازی دەستپێشخەری پێدەبڕێت و..بڕیاری دامەزراندنی (شانۆی گەڕۆکی منداڵانی کوردستان) دەدات.. ڕاستە پرۆژەیەکی گرنگی وا، پێویستی بە هاوکاری چەند لایەنێک و بە پشتگیری و دابینکردنی کەرەستە و پێداویستییە پێویستییەکانی شانۆی منداڵان هەیە.. بەڵام هەموو پرۆژەیەک بە هەنگاوێکی سەرەتا دەست پێدەکات.

گەربێت (شانۆی گەڕۆکی منداڵانی کوردستان) دابمەزرێت، دەتوانێت خزمەتێکی زۆری بواری ئەدەب و هونەری منداڵانی کوردمان بکات.. لە ڕووی پەروەردەیی و فێرکاری و دەروونی و کۆمەڵایەتی و جەستەییشەوە خۆشی و سوودێکی زۆر بە

منداڵانی کوردمان دەبەخشێت.. وەکو من بزانم تا ئەمڕۆ لە کورستان دا، شانۆی گەڕۆکی منداڵانمان نییە.

نابێت ئەو هونەرمەندە دڵسۆزانەمان لەیادبکەین، چ ئەوانەی کۆچی دواییان کردووە، یا ئەوانەی تا ئەمڕۆش لە ژیان دا . تەمەن درێژیان بۆ دەخوازم . کە زۆر دڵسۆزانە و خۆبەخشانە لە بواری شانۆی منداڵانی کوردستان دا خزمەتێکی جوانیان کرد و دەیکەن، جێ پەنجەیان دیارە و، کۆمەڵێک شانۆی جوانیان پێشکەش بە منداڵانی کوردمان کرد.. بەڵام بە شێوەیەکی گشتی، لە چاو گرنگی شانۆ بۆ منداڵان، تا ئەمڕۆش شانۆی منداڵان لە کوردستان دا، لە ئاستی خواست و پێویستیمنداڵانی گەلەکەمان دا نییە.. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەک، یەکێک لەو هۆیانە، پشتگیرنەکردنی شانۆی منداڵان لە لایەن وەزارەتی رۆشنبیری و بەڕێوەبەرایەتییە گشتییەکانی پەروەردەی شارەکانی کوردستان،نەبوونی هۆڵی تایبەت بە شانۆی منداڵان.. ئەگەرچی لە شارەکانی باشووری کوردستان (بەڕێوەبەرایەتی هونەری منداڵان) و (بەڕێوەبەرایەتی چالاکی قوتابخانەکان) هەن.. بەڵام لە راستی دا لە رووی ماددی و پێویستی و مەعنەوی و هاندانەوە، لە لایەن وەزارەتەکانی رۆشنبیری و پەروەردەوە، پشتگوێ خراون وەکو پێویست ئاوڕیان لێنەداونەتەوە.تا ئەمڕۆش نە لە باخچەکانی ساوایان و نە لە قوتابخانە بنەڕەتییەکان دا وانەیەک نییەبە ناوی(وانەی شانۆ)وە، دەرچووانی پەیمانگای هونەرەجوانەکانیش کە لە باخچەکانی ساوایان و لە قوتابخانەکانە بنەڕەتییەکان دا بە مامۆستای هونەر دایاندەمەزرێنن، نە وانەی تایبەتی شانۆ هەیە و نە هیچ پێویستی و پێداویستێکیشیان لە بەردەست دایە، تا سوود لە پسپۆری و لە تواناکانیان وەربگرن و بیانخەنە خزمەتی شانۆی منداڵانی کوردستانەوە.

بۆیە دامەزراندنی شانۆی گەڕۆکی منداڵانی کوردستان، زۆر گرنگ و پێویستە، گەر دابمەزرێت، تا رادەیەک دەتوانێت ئەم کەلێنە پڕبکاتەوە.. بۆ کڕینی چەند لۆرییەکی بارهەڵگر بۆ ئەم مەبەستە، پارەیەکی زۆر لەسەر حکوومەت ناکەوێت، بەڵام سوودێکی زۆری دەبێت.. لە ئەمڕۆدا لە سایەی قەیرانی ئابووری و بێ مووچەیی دا، بەشێکی زۆری منداڵانی کوردستان، تووشی گرفتی جەستەیی و دەروونی و بەدخۆراکی و بێ بەرگی و بێنازی بوونە.. بەشێکیش لە منداڵان لەبەر هەژاری و نەبوونی وازیان لە خوێندن هێناوە، بۆ دابینکردنی بژێوی ژیانیان، کاری قورس و نەشیاو دەکەن..ئۆباڵی ئەم منداڵانەش لە ئەستۆی حکوومەتی باشووری کوردستان دایە.

شانۆی منداڵان، تا رادەیەک دەتوانێت لە ئازارە دەروونییەکانی منداڵانکوردستان کەمتر بکاتەوە و هیوا و خۆڕاگریان پێببەخشێت.. شانۆی گەڕۆکی منداڵان دەتوانێت بە پێی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵان لە ژمارەیەکی زۆری باخچەکانی ساوایان و لە قوتابخانە بنەڕەتییەکان و لە کەمپەکانی ئاوارەکان ولە نەخۆشخانەکانی منداڵان و لە گەڕەکەکان و لە باخچە گشتییەکان و لە سەنتەری شار و شارۆچکەکان ولە دێیەکانیش دا، شانۆی پەروەردەیی ئارەستەکراوی

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

ئامانجدار،نمایش بکات و هیوا و گەشبینیبخاتە دڵی منداڵە بێنازەکانی کوردستانەوە.

پێشنیاری دامەزراندنی (شانۆی گەڕۆکی منداڵانی کوردستان) ئاراستەی سەندیکای هونەرمەندانی کوردستان و وەزارەتی ڕۆشنبیری و وەزارەتی پەروەردەی کوردستان و بەڕێوەبەرێتی چالاکی قوتابخانەکانی شارەکانی کوردستان دەکەم، کە ئاوڕ لەم پێشنیارە بدەنەوە و مژدەی دامەزراندنی (شانۆی گەڕۆکی منداڵانی کوردستان) رابگەیەنن.

١٧ی فێبریوێری ٢٠١٨

مەکسیم گۆرگی و ئەدەبی منداڵان.

بەشێکی زۆر لە کەڵە نووسەرانی جیهانی (هۆنراوەنووسان، چیرۆکنووسان، رۆماننووسـان، شانۆنووسـان) منـداڵانیان فەرامۆش نەکـردوون، بەشێک لە نووسینەکانیان، بە تـایبەتی بـۆ منـداڵان نووسیوون،بە شێوازێکی ئـاسـانتر و کـورتتر و بەزمـانێکی شیرین بۆیـان دارشتوون، لەوانەش (تۆڵستۆی، چارلـز دیکنـز، ڤیکتـۆر هۆگـۆ، پۆشکین، ئۆسکارد وایڵـد، تـاگوور، مەکسیم گۆرگی، ئەحمەد شەوقی،...) لە هۆنراوەنووسانی کوردیشمان(ئەحمەدی خـانی، فایـق بێکەس، پیرەمـێرد، زێـوەر، گـۆران، هەژار موکریانی، قـانیع،...).

(ئەلیکسی ماکسیمۆڤیتش بیشکۆڤ) کە بە نازنـاوی ئەدەبـی (مەکسیم گـۆرگی) ناسـراوە و نووسینەکانیشی هەر بەم نـاوەوە نووسیون و بڵاوی کردوونەتەوە.

کەڵە رۆماننووس و چیرۆکنووس و شانۆنووس و وتـارنووس و چالاکوانێکی سیاسی روسییە، خـاوەنی شـاکارە رۆمـانی جیهـانی (دایک: ١٩٠٧)ـە. مەکسیم گۆرگی بە دامەزرێنەری قوتـابخانەی راستیی ئەدەبـی و بە سـەرکردەی شۆڕشیکی ئەدەبـی لە روسیا دەزانرێت.

مەکسیم گۆرگی لە (٢٨ی ئاداری ١٨٦٨) دا، لە شاری(نیژنی نۆڤگورۆد) لە رووسیا لەدایکبووە.. تەمەنـی پێـنج سـاڵان بـوو، باوکی (مەکسیم پیشکۆڤ) کۆچی دوایی کرد.. دایکی (ڤارڤارا کاشیرنیا) دووبارە شووی کردەوە، نەنکی و بـاپیری (بـاوک و دایکی بـاوکی) ئەرکی پەروەردەکردن و بەخێوکردنیـان گرتە ئەستۆیان.. بـاپیرەی پیـاوێکی رەق و تونـدوتیژ و گـرژ بـوو.. بەڵام نەنکی ئـافرەتێکی بەسـۆز و میهرەبـان و نەرم بـوو، مەکسیم گـۆرکیی زۆر خۆشدەویست.. شەوانە بە شێوازێکی شیرین چیرۆکی فۆلکلۆری خۆشی بۆ دەگێڕایەوە.. ئەم چیرۆکانە بوونە ئیلهام بۆ ئەوەی گۆرگی هەر لە منداڵییەوە ئـارەزووی چیـرۆک

نووسین بکات.. بە هۆی دەستکورتی ماڵی نەنکییەوە، مەکسیم گۆرگی لە تەمەنی هەشت ساڵییەوە ناچاربوو کاربکات.. چەندین کاری قورس و سەختی کرد کە لەگەڵ تەمەنی دا ناگونجان وەکو ئشکردن لەنانەوەخانە، مانگی بە دوو رۆبل.. تەمەنی نۆ ساڵان بوو دایکیشی کۆچی دوایی کرد.. دوایش نەنکیشی کۆچی دوایی کرد.. گۆرگی بە مردنی دایکی و، بە تایبەتیش نەنکی کە زۆر خۆشەویستی و پێگەیەکی تایبەتی لە دڵیدا هەبوو، غەم و ناخۆشی و کەسەرێکی زۆر چووە دڵییەوە، کاریگەرییەکی زۆر تێکردن.. ژیان بۆ منداڵێکی بێنازی بێ دایک و بێ باوک زۆر ناخۆش و سەخت بوو.. چونکە هێچ داڵدەیەکی ئەوتۆی نەبوو رووی لێبکات.. ماوەیەک وێڵ و سەرگەردان ودەربەدەربوو.. بە روسیادا دەسوڕایەوە.. شوێنێکی نەبوو تیا بسرەوێت.. لە تەمەنی نۆزدە ساڵان دا، لەبەر هەژاری و نەبوونی و بێ پارەییو بێکەسی، هەوڵی خۆکوشتنی دا.. خۆی بریندارکرد و خەریک بوو بمرێت.

بەڵام زۆر جار ژیانی سەخت و تاڵ و پڕ لە مەینەتی و کارەسات، وا لە مرۆڤ دەکات کە زیاتر بڕوای بە خۆی هەبێت و خۆڕاگربێت و بێ هیوا و نائومێد نەبێت.. دۆخە ناخۆشەی بە کۆتایی ژیان و جیهان نەزانێت.. بە گەشبینییەوە بگەڕێت بۆ دۆزینەوەی دەرگایەکی تری بەختەوەری و خۆشی.. بۆیە مەکسیم گۆرگی پەشیمان بۆوە، کورد وتەنیش:"لە دوای تەنگانە شێنەیی دێت"

گۆرگی دەڵێ: "تا مرۆڤ زیاتر تاڵی بچێژێت.. زیاتر برسیی خۆشییەکانی ژیان دەبێت" دەشڵێ:" جیهان وەک شەوێکی تارێک وایە.. هەموو کەسێک دەبێت چرای خۆی داگیرسێنێت..".

مەکسیم گۆرگی لە ساڵی (١٨٩٢) لەگەڵ (کاترینا بیشکۆفا) دا کە چالاکوانێکی بواری مافەکانی مرۆڤ بوو، هاوسەرگیرییان کرد.. دوو کوڕیان بوو.

مەکسیم گۆرگی بە منداڵی زۆر حەزی لە قوتابخانە و لە خوێندن بوو، دەڵێ:

"ئەگەر پێمیان بوتایە، پێتدەخوێنی، بەو مەرجەی هەموو رۆژانێکی شەممان لە گۆڕەپانی (نیکۆلا یێڤسکی) دا، چینی دارکاریت دەکەین، بێگومان رازی دەبووم" زۆرحەزیش دەکرد کە بچێتە زانکۆ و خوێندنی باڵا تەواوبکات.. بەڵام هەژاری و سەرگەردانی رێگربوون لە رووی ئەم حەز و هیوایەی.

زۆریش لەقوتابخانەدا بەردەوام نەدەبوو،بچڕ بچڕ دەچوو..بەڵام زۆری دەخوێندەوە..یەکێک لەو پەرتوکانەی کە خوێندییەوە

و سەرسامی بوو، پەرتوکی (زەردەشت وای وت" لە نووسینی بیرمەندی ئەڵمانی (نیتشە).

گۆرگی لە ساڵی (١٨٩٠) دا بە نووسینی کورتە چیرۆک، دەستی بە نووسین کرد و بڵاویانی کردنەوە.. لە ساڵی (١٨٩٢)دا، یەکەمین چیرۆکی خۆی نووسی و بڵاوی کردەو کە لەژێر ناونیشانی (ماکار چۆردا) دایە.. چەندین چیرۆکی تری بە دوای ئەم چیرۆکەدا نووسسی و بڵاوی کردنەوە.. دوایش دەستی بە رۆمان نووسین کرد، چەند رۆمانێکی بەرزی هەیە.. زیاتریش بە رۆمانی (دایک) ناوبانگی دەرکرد کە بەیەکێک لە شاکارە رۆمانە جیهانییەکان و کراوە بە فیلمیسینەمایی.. کە وەریان گێڕاوە بۆ زۆربەی زمانەکانی جیهان نووسەر رووناکبیر و سیاسەتمەداری کوردمان خوالێخۆشبوو مامۆستا (کەریمیحیسامی) رۆمانی (دایک)ی لە زمانی فارسییەوە وەگێڕاوە بۆ سەر زمانی کوردی..هەروەها گۆرگی چەند شانۆیەکی سەرکەوتووشی نووسیوون، زۆربەیان لەسەر تەختەی شانۆدا نمایش کران.. بە دەیان وتار و رەخنەی ئەدەبی و سیاسیشی نووسیوە.. هاوڕێتیشی لەگەڵ لینین و ستالین دا هەبوو.

شایەنی باسیشە وشەی (گۆرگی) لە زمانی روسیدا، مانای (تاڵ) دەگەیەنێت.. هەڵبژاردنی ئەم نازناوەش لە لایەن مەکسیم ەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ژیانە تاڵ و سەخت و ناخۆش و پڕ کارەسات و کوێرەوەری و مەینەتییەی کە گەلی روسی لە سایە دەسەڵاتی قەیسەری دا دەیان چێشت.. ئەم راستییەشی بە چاوی خۆی بینی.. هەروەها بۆ ژیانی تاڵ و سەختی منداڵی و هەرزەکاری خۆی.. بۆ ژیانی تاڵی دایکەبەدبەختەکەی کەبە دەست مێردی دووەمییەوە، گیریخواردبوو.. کە پیاوێکی مەیزەدە و هەمیشە سەرخۆش وتوندوتیژ بوو، دەستی لە دایکی دەوەشاند و هەر خەفەتیشەوە مرد.. ئەم هەموو تاڵییانە، وای لە مەکسیم کرد کە وشەی (گۆرگی: تاڵ) بکات بە نازناوی ئەدەبی و بەم ناوەوە بنووسی و بڵاوبکاتەوە.

گۆرگی سەرگوڕشتەی ژیانی خۆی لە سێ بەشدا نووسیوەتەوە، دوو بەشیان باس لە تاڵییەکانی قۆناغی ژیانی منداڵی و لە قۆناخیهەرزەکاری و لە ژیانی سەخت و تاڵی خەڵکی دەکات.

مەکسیم گۆرگی لە تەمەنی (٦٨) ساڵیدا لە ساڵرۆژی(١٨ای یونی ١٩٣٦) دا لە شاری مۆسکۆدا کۆچی دوایی کرد.. لە گۆڕەپانی سوور، لە بن دیواری کرملین دا، لە ریزی شۆڕشگێڕان و نەمرەکانی روسیادا بە خاکیان سپارد.

ئەدەبی منداڵان لە روانینی مەکسیم گۆرگییەوە:

ئەوەی ئێمە لەم نووسینەدا مەبەستمانە ئاوڕدانەوە و روانینی مەکسیم گۆرگییە لە ئەدەبی منداڵان.. کە رۆڵێکی گرنگ و

بەرچاوی هەبوو لە گەشەکردنی و پێشکەوتنی ئەدەبی منداڵانی روسی دا.. داواشی لە نووسەرانی ئەدەبی منداڵانیش کرد.. کە هەوڵی داهێنان و تازەگەری بدەن لە ئەدەبی منداڵان دا.

گۆرگی دەڵێ: "منداڵ لە هەموو سەردەمێکدا هێمای بێتاوانی و پاکی و خێر و راستی و جوانییە.." لە بارەی شێوازی نووسینیش بۆ منداڵان، دەڵێ:" پێویستە بە هەمان شێوازی نووسین بۆ گەورەکان.. هەر بەو شێوازەش بۆ منداڵان بنووسین، بەڵام بە ئاستێکی باشتر"لە روانینی ئەوەوە، پێویستە نووسین بۆ منداڵان، بەپێی خواست و ئارەزووەکانی منداڵان بێت، نەک بەپێی ویستی نووسەران..گۆرگی تەنها بە قسە پابەندی ئەم بیر و باوەڕ و روانینانەی نەبوو، بەڵکو زۆر جار لەگەڵ منداڵان خۆشیان دادەنیشت و لێی دەپرسین: حەزتان لە چ جۆرە نووسینێکە؟ جارێکیان بە فەرمی بە ناردنی نامە ئەم پرسیارەی ئاراستەی ژمارەیەک لە منداڵانی روسیا کرد:"ئارەزووی خوێندنەوەی چی دەکەن..؟" لە زیاتر لە دوو هەزار منداڵەوە وەڵامی پرسیارەکەی پێگەیشت، نووسیبوویان لە "هەموو شتێک".

مەکسیم گۆرگی لەم وەڵامەوە، لە گرێ و لە رێنماییەکانی گەورەکان وازیهێنا و دەستبەرداری فیز و خۆبەگەورەزانین بوو.. چووە نێو جیهانی وەنەوشەیی سەیر و سەمەرەی منداڵانەوە.. جیهانی راستی و پاکی و بێتاوانی، گوێی لە هیوا و خواست و راز و لە خەونە شیرین و سەوزەکانیان دەگرت.. بۆیە مەکسیم گۆرگی فەلسەفەی خۆی لە دەستەواژەی "هەموو شتێک"دا چڕکردەوە.

مەکسیم گۆرگی، ماڵەکەشی کردبوو بە ژوانگەیەکی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، زۆرجار لەگەڵیاندا دادەنیشت و گوێی لێدەگرتن.. باس و تاوتوێ نووسین و ئەدەبی منداڵانی لەگەڵ دەکردن.. بۆچوونەکانی و رێنمایی و ئامۆژگارییەکانی پێدەوتن.. چەند جارێکیش کێبڕکێی بۆ ئەدەبی منداڵان سازکرد.. خەڵاتی رێزلێنانی بە نووسەرانی تێکستە باش و براوەکان دەبەخشی.. شایەنی باسیشە مەکسیم گۆرگی، گەورەترین دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەدەبی منداڵانی لە روسیادا دامەزراند..کە هۆکارێکی گرنگ و هاندەربوو، بۆ گەشەکردن و پێشکەوتنی ئەدەبی منداڵانی روسی.

لە تێڕوانینی گۆرگییەوە پێویستە ئەدەبی منداڵان، هاوڕەوت بێت لەگەڵ پەروەردەی نوێدا.. پەروەردەش پەروەردەیەکی کۆمەڵایەتی بێت.. پەروەردەی کۆمەڵایەتیش بە لای گۆرگییەوە، ئەنجامدانی کاری شۆڕشگێڕانەیە.. رزگارکردنی مێشکی منداڵانە لە خەیاڵی پووچ و لە داب و نەریتی بەسەرچووی سواو.. دەبێت منداڵان بە شێوازێک گۆش و پەروەردە بکرێن، کە زیاتر لە داهاتوو بڕوانن، وەک لەوەی ئاوڕ لە رابردوو بدەنەوە.

بەشی دوویەم

گۆرگی دەڵێ:"کاروانی رابردوو ناتگەیەنێت بە هیچ شوێنێک" مەبەستی گۆرگیش ئەوە نییە، کە هێڵی راست و چەپ بەسەر رابروودا بهێنین و لەبەر چاوی منداڵانی بخەین، یا لە رەگەوە رەگکێشی بکەین.. چونکە ئەمڕۆ لە دوێنێ لە دایک بووە، سبەینێش لە ئەمڕۆ لەدایک دەبێت، ئەوەی رابردووی نەبێت، ئەمڕۆ و داهاتووشی نابێت.. مەبەستی گۆرگی ئەوەیە، پێویستە بە شێوەیەکی راستگۆیانە و روون، بەبێ ئارایش و رتووش، باسی رابردوو بۆ منداڵان بکەین.. لەم رووەوە دەڵێ:"پێویستە زانیاری لە خزمەتی منداڵاندا بێت.. منداڵانیش وا رابهێنین کە بیر لە داهاتوو بکەنەوە..".

مەکسیم گۆرگی، جەخت لەسەر بایەخی چیرۆکە کۆنە میللیەکان دەکاتەوە، کە گرنگییان هەیە لە گەشەکردنی هۆش و هزری منداڵان، لە هەستکردنیان بە داهێنان لە هونەر و ئەدەب دا، لە دەوڵەمەندکردنی زمانیان، لە بەخشینی چێژ و خۆشی و شادی پێیان.

١ی مارچی ٢٠١٨

ڕێزگرتن لە ئازادیی ڕادەربڕینی منداڵان.

منداڵەکانمان نەوەی ئەمڕۆن و هیوای داهاتووی کوردستانن.. بەنرخترین و گرنگترین سامان و سەرمایەی گەلەکەمانن.. بۆ ئەوەی نەوەیەکی بڕوابەخۆ و گەشبین و هیوادار پێبگەیەنین.. بۆ ئەوەی داهاتوویەکی شیاوتر و گەشتر بۆ کورد کوردستان دابینبکەین.. نەوەیەکی دڵسۆز گۆش و پەروەردەبکەین کە هاوبەستەبوونیان بۆ کورد و کوردستان هەبێت.. نەوەیەک رابهێنین و ئاراستەیان بکەین کە لە داهاتوودا بتوانن بەرپرسێتی هەڵبگرن و چارەنووسی گەلەمان لە ئەستۆبگرن.. نەوەیەک کە ڕانەمێنن و بتوانن لەگەڵ گۆڕانکارییە خێراکانی ڕۆژگاردا هەڵبکەن و دەربەرن، لەگەڵ داهێنانە تازەکانی تەکنۆلۆژیادا دانەمێنن.. نەوەیەک کە بتوان ئاڵای زانست و زانیاری و پێشکەوتن و داهێنان و تازەگەری بەرزبکەنەوە.. ئەم ئامانجانە و بە دەیان هیوا و ئامانجی تریش.

پەروەردەکردن و پێگەیاندنی نەوەیەکی خوازیاری واش، دەکەوێتە ئەستۆی دایکان و باوکان و مامۆستاکان و نووسەران و هونەرمەندان و میدیا و ڕاگەیاندنەکان و کۆمەڵگا و حکوومەت و هەموو کەسانێکی ئاواتەخوازی داهاتوویەکی باشتر و گەشتر بۆ کورد و کوردستان.

زۆر گرنگ و پێویستە کە ڕێز لە ڕا و لە ڕادەربڕینی منداڵەکانمان بگرین.. لێیانگەڕێین و هانیان بدەین و گوێیان لێبگرین با بە ئەوپەڕی ئازادییەوە گوزارشت لە هزر و ڕا و لە بۆچوونەکانیان بکەن.. بە ئازادی و بەبێ ترس ئەوی لە دڵیان دایە دەریان ببڕن.

لێیانگەڕێن با چێژ و خۆشی لە منداڵێتییان ببینن، جیهانی خەیاڵ فراوانیان لێتێکنەدەین، جیهانێکە سەرتاسەر لە پاکی و

لە بێتاوانی و لە سادەیی و ساوێلکەیی.. پڕە لە هیوای شیرین و لە خۆزگە و لە خەونی سەوز و لە گەشبینی.. منداڵان دڵیان وەکو پەڕەی گوڵ وایە.. راستگۆن و درۆ و فڕوفێل و خەڵەتاندن و پێچ و پەنا نازانن.. رق و کینە و بوغز و گێچەڵ و تۆڵەسەندنەوە نازانن.. منداڵان بە پاکی و بێتاوانی لەدایک دەبن.. هەچ رەفتارێکی ناپەسەند و ناشیرین و نەرێنیش فێربن.. بێگومان لە گەورەکانەوە فێریان دەبن.. وەکو کورد دەڵێ:" گەورە ئاو دەرێژێ و بچووک پێی تێدەخا".

نابێت فەرامۆش و پشتگوێ و پەراوێزیان بکەین و لێیان نەپرسینەوە، پێویستە پرسیان پێبکەین.. را و خواست و رەخنە و پێشنیارەکانیان بە هەند وەربگرین، بە تایبەتیش لەو پرس و بڕیارانەی کە کاریگەریان لە ژیانی ئەمڕۆ و لە چارەنووسی داهاتوویانەوە هەن.. پێویستە رەنگ و دەنگ و ئامادەبوونیان هەبێت.. بەشداربن لە گفوگۆ و لە بڕیارەکان دا.. رێزگرتن لە ئازادی رادەربڕینو گوزارشتکرن سادەترین مافی رەوای منداڵانە.

پێویستە فەزایەکی فروانی ئازادی بۆ منداڵەکانمان بڕەخسێنین.. تا بە ئازدی گوزارشت لە خەیاڵ و لە رای خۆیان بکەن.. شایەنی ئاماژە و باسیشە ئازادی رادەربڕینی منداڵان مافێکی رەوای دانپێنراوە، لە لایەن کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە پەسەندکراوە.

رێکەوتننامەی مافەکانی منداڵ، بڕیارنامەی(٢٥، ٤٤) لە (٢٠ی نۆڤەمبەری ١٩٨٩) کە لە لایەن کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە پەسەندکراو لە (٢ی سێپتەمبەری ١٩٩٠) دا، کەوتە بواری جێبەجێکردن و پابەندبوونی وڵاتانی واژۆکردووی ئەم رێکەوتننامەیە.

لە دەقی – بەندی دوانزەیەم – لە بڕگەی یەکەم دا: "وڵاتانی ئەندام لەم رێکەتننامەیەدا، دەبێ مافی ئازادی دەستەبەربکەن بۆ ئەو منداڵەی کە توانای رێکخستنی بیروڕای تایبەتی خۆی هەبێت، مافی ئەوەی هەیە کە بە ئازادی راکانی دەربڕێت، سەبارەت بە هەموو ئەو پرسانەی کە کاریگەرییان بە ژیانی منداڵەوە هەبێت، پێویستە بەپێی تەمەن و گەشەکردنیئەو منداڵە راکانی بە هەند وەربگیرێن".

لە دەقی ـ بەندی سیانزەیەم ـ لە بڕگەی یەکەم دا، جەخت لەسەر ئەوە دەکات: "منداڵ دەبێ مافی ئازادی هەبێت، ئەم مافەش ئازادی داواکردنی هەموو جۆرەکانی زانیاری و بیروڕاکان وەرگرتنیان و بڵاوکردنەوەیان دەگرێتەوە، چ بە زارەکی بن یا بە نووسراوبن یا چاپکراوبن یا هونەری بن، یا لە رێگای هەر راگەیاندنێکی تروە بن، کە منداڵ خۆی هەڵیبیبژێرێت".

بەشی دوویەم

پێویستە ئەوەش بزانین کە، منداڵان هەستیارن و توانایەکی زۆریان لە هەستکردن بە رووداو و شتەکانی دەوروبەریان.. هەندێ جار وشەگەلێکی قوت و جوان و سەیریان لێدەبیستین، ئەم قسانەش لە خۆتەن و لە بۆشییەوە نایەن، ئەوە دەگەیەنن کە منداڵان تا چ رادەیەک لە رووداوەکانی دەوروبەریان تێگەیشتوون.. ئەوان راستن و بە راشکاوی راستییەکان دەدرکێنن.. ئەوەی لە دڵیان دایە، هەر ئەوەیە کە لەسەر زاریان دایە.

گۆزارشتکردنی منداڵان بە ئازادی لە سۆز و هەست و لە را و لە راز و نیازیان، لە گرنگترین پێویستییە تەندروستییەکانی دەروونی و جەستەیی منداڵان و گەورەکانیشە.. بەڵام بۆ منداڵان کردارێکی زۆر گرنگە و هۆکارێکی گونجاوە، چونکە منداڵان هێشتا کامڵ نەبوونە، کە بتوانن ئەڵتەرناتیڤێکی تەندروستی بدۆزنەوە، تا بتوانن لە میانەیەوە سۆز و هەڵچوونی متبووی دەروونیان دەرببڕن.

گەر خێزانەکان دۆخێکی ئەوتۆ بۆ منداڵەکانیان نەرەخسێنن، بۆ ئەوەی بە ئازادی سۆز و خرۆش و هەڵچوونیان دەرببڕن.. دووچاری فشار و متبوون و تێکچوونی دەروونی دەبن.. ناچاردەبن رەفتار لەگەڵ سۆزداری پەنگخواردووی دەروونیان بکەن.. ئەمەش دەبێتە هۆی بەردەوامی دڵتەنگی و تێکچوونی دەروونییان.. هەست و سۆزداییەکانیان بە نەستی و بە ناتەندروستی دەجووڵێن و دەورووژێن.

کەواتە زۆر گرنگ و پێویستە، کە گرنگی و بایەخ بەوە بدەین، کە چی هۆش و بیری منداڵەکانمانی سەرقاڵ کردوون.. دەبێ هانیان بدەین بە ئازادی و بەپێی ترس و شەرم، بە قسەکردن یا بە نووسین یا بە وێنەکێشان ئەوەی دەیانەوێت دەریان ببڕن.. نابێت قسەکانیان پێبببڕین.. فێری ئەوەشیان بکەین کە چۆن ئازادی دەربڕین بە خۆیان رەوا دەبینن.. ئاوهاش گوێ لە کەسانی تر بگرن و رێز لە ئازادی و لە رای و بۆچوونی جیاوازی هاوڕێکانیان بگرن.. هەستی کەسیش بریندارنەکەن.. دەبێ هەر لە منداڵییەوە ئەوە لەهۆشیان دا بچێنین، کە ئازادی مانای بەرەڵای و ملهوڕی نییە.. ئازادی پێوەر و سنووری هەیە.. مرۆڤ تا ئەو ئاستە ئازادە، کە پێشێلی ئازادی و مافی کەسانی تر نەکات و سنوور نەبەزێنێت.
بە تاقیکردنەوە و لێکۆڵینەوە، ئەو ساغ بۆتەوە، کە رێزگرتن لە ئازادی دەربڕینی منداڵان هۆکارێکی گرنگە لە هۆکارەکانی باڵادەستی و پێشکەوتنی منداڵان.. منداڵان بەوەش ناسراون کە خۆهەڵقورتێنن و خۆبەرەپێشەوەن و خۆدەرخەرن.. زۆر دەپرسن، جار و باریشبە پرسیاری سەیر رامان و دامانمان دەکەن.. بەڵام ئەمە خاڵێکی ئەرێنی و نیشانەی زیرەکییانە، هەرگیز نابێت پرسیارەکانیان وەڵام نەدەینەوە.. یا بە وەڵامێکی ناراست و سەقەت بەرێیان بکەین.. ئەوان دەیانەوێت ئەوانەی نایانزانن، بیانزانن.

بەشی دوویەم

هەندێ لە منداڵان، گرفتی بێتوانایی رادەربڕین و گوزارشتکردن و نەبوونی ئازایی ئەدەبییان هەیە.. ئەمەش پەیوەندی بە ترس و شەرم و گۆشەگیری و دەسەڵات سەپێنی دایکان و باوکانیانەوە هەیە.. کە توندوتیژ و تووڕە و رەقن لەگەڵیان دا، سەرکوێر و سەرکوت و دەمکوتیان کردوون.. بە شێوازی فەرمان وسکت و بیدەنگیان کردوون..بەری ئازادی رادەربڕینیان لێگرتوون.. بە لای ئەمانەوە، دەبێت منداڵان لە رووی گەورەکان دا، دەمیان دابخەن و قسەنەکەن، تەنها گوێبگرن و گوێدێربن.

بۆ نامات دەڵێ: "تاتەمەنی سیانزە ساڵیم، وامدەزانی کە ناوم . دەمت داخە . یە" .

ئەم هەڵەیەی دایکان و باوکان.. لە ئەمرۆ و لە داهاتووش دا، زیان و کاریگەری و رەنگدانەوەیەکی خراپیان لەسەر کەسایەتی و ژیانی منداڵان دەبێت.

لەم پێودانگەوە، پێویستە هەموومان ئەوە بزانین، کە ئازادی رادەربڕینی منداڵان چەند گرنگ و پێویستە.. چ کاریگەرگەرییەکی ئەرێنی لەسەر گەشەکردنی تواناکانی منداڵان هەیە.. نەک تەنها ئەم مافەی منداڵەکانمان بە رەوا و پێویست بزانین.. بەڵکو پێویستە بوار و زەمینەیان بۆ بڕەخسێنین.. هانیان بدەین و ئافەرین و دەستخۆشیان لێبکەین.

٩ی مارچی ٢٠١٨

سەرچاوە
Serchawe

وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان.

لەم ساڵانەی دواییدا، مۆدەی هونەری وێنەکێشان لەسەر دەموچاودا (فەیس پنتین) بە تایبەتیش لەسەر دەموچاوی منداڵاندا، بە شێوەیەکی بەربڵاو لە هەموو جیهاندا تەشنەی کردووە. لە شوێنە گشتییەکان و لە مۆڵەکان و لە ناوەندە بازرگانییەکان ولە باخچە گشتییەکاندا، تەنانەت لە ماگدۆناسەکانیشدا، لە بۆنەکانی جەژنی لەدایکبوونی منداڵان و لە بۆنە کۆمەڵایەتی و نیشتمانی و وەرزشییەکان و لە ئاهەنگەکانی باخچەکانی منداڵان وقوتابخانە بنەڕەتییەکاندا، یا لە (رۆژی جیهانی منداڵان) دا،وێنەکێشان بە بۆیەیرەنگاوڕەنگی ئاویی تایبەت، لەسەر رومەتەکان و دەموچاوی منداڵاندا بووە بە باو، بەمەبەستی خۆشی و شادی و گەشی و زەردەخەنە خستنە سەر لێوەکانی منداڵان.

منداڵان، کە وێنە لەسەر دەموچاویاندا دەکێشرێت، هەست بە خۆشی و شادییەکی زۆر دەکەن.. وەکو وێنەی: گوڵ، پەپولە، هەنگ، چۆلەکە، هەڵۆ، دەموچاوی پشیلە و شێر و پڵنگ، یا کاراکتەرە ناسراوەکانی فیلمە کارتۆنییەکان، پیتەکان و نووسین،...هتد.

لە ئێستادا مێژوونووسان و زانایانی دەروونناسی، وێنەکێشان لەسەر دەموچاودا، وا لێکدەدەنەوە، کە بۆ سەرنج راکێشان و لاکردنەوە و خۆدەرخستنی کەسایەتییە.

فرۆید پێی وایە: "وێنەکێشان لەسەر دەموچاو یا لەسەر جەستەدا، بۆ هەستکردن و خۆنازینی خودە".

لە ئەمرۆدا وێنەکێشان لەسەر دەموچاو، لە نێوان مێردمنداڵان و گەنجاندا بە شێوەیەکی بەرچاو بڵاوبۆتەوە، بە تایبەتیش

بەشی دوویەم

لە کاتی یارییە وەرزشییەکاندا، لە نێوان بینەران و هەواداران و هاندەران و هیواخوازانی سەرکەوتن و بردنەوەی تیپە وەرزشییەکانی یانە ناسراوەکان یان یارییە نێودەوڵەتییەکانی فوتبۆڵ و یارییەکانی تری، کە بەزۆری وێنەی ئاڵاکانی وڵاتەکانیان، بە بۆیەی ئاویی رەنگاورەنگ لەسەر روومەتەکانیان دەنەخشێنن، بەم شێوەیە گوزارشت لە هاندان و لە پاڵپشتی تیپەکانی وڵاتەکانیان دەکەن.

بێگومان دایک ناتوانێت لە بەردەم حەز و داواکردن و وڕکگرتن و گریانی منداڵەکەیدا بوەستێتەوە، کە دەبینێت منداڵە هاوتەمەنەکانی، وێنەی رەنگاورەنگ لەسەر روومەت و دەموچاویاندا کێشراون، منداڵەکەی ئەمیش وەکو ئەوان حەزی لێیە کە وێنەیەک لەسەر دەموچاویدا هەبێت. ناچار ئەو دایکە ملکەچی داوا و وڕکی کچەکەی یا کوڕەکەی دەبێت.. لە لای وێنەکێشێکی هونەری دەموچاو نەخشاندن، خواستی جگەرگۆشەکەی دێنێتە دی و دڵی خۆشدەکات.. گەرچی لەوانەیە کە زیانەکانیشی بزانێت کە چین.

لە زۆر لە وڵاتانی جیهاندا، هەندێک لە هونەرمەندانی سەرقاڵبووی ئەم هونەرە، وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان، بۆتە پیشەیان و مایەی پارە دەسکەوتنیان.. (رەفۆ)ی هونەرمەندی وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان دەڵێت:" من ماوەی دە ساڵە وێنە لەسەر دەموچاوی منداڵان دەکێشم.. چەندین کلیشەی جیاوازم هەیە، وەکو وێنەی: ئاژەڵان، گوڵ، ئەستێرەکان، کاراکتەرە کارتۆنییەکان، پیتە ئینگلیزییەکان، لەسەر دەموچاوی منداڵان دەکێشم.. لە هەر بۆنەیەکدا نزیکەی (پەنجا وێنەی جیاواز) دەکێشم.. تێکڕا لە هەر (دە خولەک)دا وێنەیەک دەکێشم.. (سی) رەنگی بۆیەی ئاوی بەکاردەهێنم.. بێجگە لە وێنەی تر، کە بە پێی بۆنەکان دایان دەهێنم و دەیان کێشم".

دەربارەی مێژووی سەرهەڵدانی هونەری وێنەکێشان لەسەر دەموچاو و (تاتۆ) یاخودهێڵکاری و داکوتینی رەنگ لەسەر لەش، بە پێی ئەو بەڵگانەی کە بە لاشەی مرۆڤە مۆمیاکراوەکانەوە دۆزراونەتەوە، مێژوویەکی زۆر کۆنی هەیە، بۆ چاخی بەردین دەگەڕێتەوە، واتا چەندین هەزار ساڵ بەر لە مێژووی زایینییەوە هەبووە.. مرۆڤی کۆن لەسەر دەموچاوو قۆڵ و مەچەک و جەستەیاندا، وێنەی خۆر و مانگ و ئەستێرەکان و گوڵ و دڵ و باڵندە و ئاژەڵیان نەخشاندووە.. ئەوان باوەڕیان بەوە هەبوو، کە ئەم وێنانەی سەر لەشیان بەختیان بۆ دێنن و لە رووحە پیس و شەڕانییەکان دووریان دەخەنەوە.. هەر بە پێی بەڵگەی مێژوویی، ئەم هونەرە لە نێو سۆمەرییەکان (کە بە رەچەڵەک دەچنەوە سەر کورد و لە چیاکانی کوردستانەوە شۆڕبوونەوە)، چینییەکان، یابانییەکان، فەرعونییە میسرییەکان، بوونی هەبووە.

هونەری وێنەکێشان لەسەر دەموچاودا، لە شانۆی ئەوروپیشدا، بڵاوبۆوە، بۆ گوزارشتکردن، لە خۆشی و شادی یا لە

ناخۆشی یا لە گرژی و مۆنی و تووڕەیی. لەسەر دەموچاوی ئەکتەرەکانیاندا، بە پێی مەبەست، وێنەی ڕەنگاوڕەنگیان دەکێشا.

دواتریش ئەم هونەرە، بوو بە دیاردەیەکی باو لەسەر دەموچاوی (قۆشمەچییەکان)ی نمایشەکانی سێرکەکان.

لە چارەگی کۆتایی سەدەی ڕابردوودا، بەشێک لە هونەرمەندە وێنەکێشەکان، هۆگری وێنەکێشان لەسەر ڕومەت و دەموچاوی منداڵان بوون، لە میانەی وێنەکێشانی کەسایەتییە کارتۆنیەکان و وێنەی داهێنانی تازەی وەکو: فڕۆکە و ڕۆکێت و ئۆتۆبیل، هەندێ داهێنانی تازەشیان خستە سەر شێوازەکان و بەکارهێنانی ڕەنگە ئاوییەکان و وێنەکێشانی سەر دەموچاوی منداڵان، تا لە هونەرێکی تازە بچێت.

بێسو دایکان و باوکان لەگەڵ ئەوەدا، کە بە هەموو هۆ و شێوە و شێوازێک خۆشی و شادی بخەنە دڵی منداڵەکانیانەوە.. بەڵام ناشێت ملکەچی زیدەنازیان ببن وهەموو خواست و داواکرییەکیانبۆ بهێنەدی.. پێویستە لە هەر هۆکارێکی زیانبەخش بیان پارێزن، کە زیان بە تەندروستی ئەمڕۆ و داهاتوویان دەگەیەنێت.. لەوانەیە منداڵانی دڵپاک هەست بە زیانبەخشین و کارتێکردنی، گەلێ شتی جوان و بریقەدار لە ڕواڵەت و زیانبەخش لە ناوەڕۆکدا نەکەن.. دەشێ وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی ناسکیان، جوانی و خۆشییەکی زۆریان پێببەخشێت بەڵام لە هامان کاتیشدا زیانێکی زۆریان پێبگەیەنێت.

لە ساڵی (٢٠٠٩) دا دەزگای خۆراک و دەرمانی ئەمریکی، لە بارەی وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان کە لە زۆربوونێکی فراوان دایە، ئاگادارکردنەوەیەکیان ڕاگەیاند، لە بارەی زیان و کاریگەرییە خراپەکانی ئەو بۆیانە و فرشانەی کە لە وێنەکێشانی سەر دەموچاوی منداڵاندا بەکاردەهێنرێن، چ زیانی دەرەکییانلەسەر پێستی منداڵاندا هەیە کە هێشتا بە تەواوی گەشەیان نەکردووە، وەکو: سووربوونەوە، خوران، بیرۆ(ئەکزیما)، هەستیاری پێست (حەساسییە) سەرئێشە، برین بوون، دومەڵ دەرکردن، کەمبوونەوەی تاوانا زانیارییەکان بە شێوەیەکی کاتی یا هەمیشەیی،لاوازبوونی بەرگری لەش، هەوکردنەوە، ئاوسان، گوڵە نەخۆشی (لەسەر ڕومەتەکان و دەوروبەری لووتدا سووربوونەوەیەکی زۆر دروست دەبێت)،جەندین نەخۆشی تری پێست، تەنگە نەفەسی (ڕەبۆ)، کەم خوێنی، کارتێکردن لە کۆئەندامی دەماری.

بە کورتی دێینە سەر زیانەکانی بۆیەکان و فرشە بەکارهێنراوەکان بۆ وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان.. کە لەم سێ خاڵەدا چڕمان کردوونەتەوە:

بەشی دوویەم

١- زیانەکانی ئەو مادده کانزاییانەی کە لە پێکهاتەی بۆیەکاندان: لە ئەمڕۆدا بۆیەیەکی زۆری ئاوی و بۆیەی ئاسایی دار و دیوار، لەژێر چاودێریدا نین و وەکو پێوست پشکنینیان بۆ ناکرێن، بە شێوەیەکی بازرگانی دروست دەکرێن و مەرجە پێویستییە تەندروستییەکانیان تێدا نین، ئاگاداری و مێژووی بەرهەمهێنان و مێژووی ئێکسپایەربوونیان لەسەر نییە، پسوولەی (ڤنگر بێت) ی مارکەی جیهانیشیان لەسەر نییە، بە پێی ستاندارد نین، زانیاری چۆن بەکارهێنانیشیان لەگەڵدا نییە.. بۆیە گومان لە ساغی و لە نەبوونی مەرجە تەندروستییەکان لە ئەو بۆیە ڕەنگاوڕەنگانە دەکرێن.

زۆربەی ئەو بۆیانەی کە بۆ وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان بەکاردەهێنرێن، ناتەندروستین، ماددەی کیمیاوییان تێدایە، توخمی کانزای قورسیان تێدایە، لەوانەش توخمی (قوڕقوشم)، قوڕقوشم لە سروشتدا هەیە، تا ئەمڕۆش پێکهاتەیەکی گرنگە، لە دروستکردنی گەلێ مادده و پیشەسازیدا، وەکو: بۆیەکان، بەنزین، پێچانی وایەری کارەبا، پاتری، گەلی شتی تریش.

ئەو برە قورقوشمەش کە لەو بۆیانەدا هەن، سی هێندە زیاترە لە رێژەی دیاریکراوی ئاسایی و دڵنیایی.. پشکنینەکان ئەوەیان سەلماند، کە لە هەر کیلۆگرامێکی ئەم بۆیانەی دەموچاوی منداڵاندا (٢٦٠٠) ملیگرام قوڕقوشم هەیە، کە بە رادەیەکی زۆر رێژەی دڵنیایی بێ زیانی رەتداوە، وەکو زانراوە کە رادەی ئاسایی (٩٠ملیگرم/ کیلۆگرام)ە.

قورقوشم ژەهراوییە، لەوانەیە لە میانەی وێنەکێشان لسەر دەمووچاودا، منداڵانانتووشی خوراندن و سووربوونەوە و هەوکردن و نەخۆشییە هەستیارییەکانی پێست ببن، دەشیش قوڕقوشمی ناو ئەو بۆیانە، لە ڕێی خانەکانی پێستەوە بچێتە ژێر پێستەوە، منداڵان تووشی ژەهراوی بوون بە قوڕقوشم ببن. قورقوشم هۆکارێکیشە بۆ کارتێکردن خراپ لەسەر کۆئەندامی دەماری، مێشک، گورچیلە،هۆش، کەم خوێنی، لاوازی بیستن، دواکەوتنی گەشەکردنی منداڵان.

بۆیە پزیشکە پسپۆڕەکانی پیست، داوەکەن کە ئەو بویانەی بۆ وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان بەکاریان دەهێنن، قەدەغەبکرێن و ئەوانەی لە ئێستاشدا لە بازاڕ و فرۆشگاکاندان، دەست بە سەریاندا بگرن و بیانکێشنەوە.

دەسەڵاتدارانی (هونگ کۆنگ) بە ئاگادارییەک، بە فەرمی فرۆشتنی هەموو ئەو بۆیە ئاوییە ڕەنگاوڕەنگانەیان قەدەغەکردن، کە بۆ وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان بەکاردەهێنرێن، دوای ئەوەی کە ئاشکرابوو، کە بڕێکی زۆری قوڕقوشمیان تێدایە.

ئەگەرچی هەندێ لە وێنەکێشانی ئەم هونەرە، خۆیان بۆیە ڕەنگاوڕەنگەکانی وێنەکێشانی سەر دەموچاوی منداڵان، لە بەروبوومی رووەکی و رۆنی سوک و بۆیەی خۆراکی دروست دەکەن، بەڵام ئەم ڕەنگانەش لە ژێر چاودێری و پشکنینی پسپۆراندا نین،هەموو مەرجێکی پێویستی تەندروستی و دڵنیاییان تێدا نییە.. بۆیە نابێت باوەڕ بەم بۆیانەش بکرێن.
وەکو وتمان لە بۆیەی دار و دیوارشدا، رادەیەکی زۆر قورقۆشم هەیە، پێویستە منداڵان لە دار و لە دیواری تازە بۆیەکراو دوور بخرێنەوە، لە وڵاتانی رۆژئاوادا، کە دیوار و چەپەر و شوورە و دەرگای حەوش تازە بۆیە بکەن، لە ئەمسەر و ئەوسەری دیوار یا شوورەکەدا، لەسەر دوو کارتۆن دەنووسن (تازە بۆیە کراوە).. بە زۆری مەبەستیان ئەوەیە کە دەستی پێوەنەدەن، نەباکا ئەو قورقۆشم و ماددە زیانبەخشانەی کە لە پێکهاتەی بۆیەکەدان، زیان بە پێستی ئەو کەسانە بگەیەنێت، کە دەستیان بەر بۆیەکە بکەوێت و بنووسێتە دەستییانەوە..

هەندێ باری تایبەتیش هەیە، کە لە رێی ئەو بۆیانەوە، منداڵ توشی و زیبکە و دومەڵ و دەموچاو سووربوونەوە و خوران دەبێت، لە دۆخێکی وادا، پێویستە ئەو منداڵە ببرێت بۆ لای پزیشک، تا دەرمان و مەرهەم و چارەسەری پێویستی بۆ بنووسێت.

٢- فرشەکان هۆکارێکن بۆ گواستنەوەی نەخۆشییەکان لە نەخۆشەوە بۆ ساغ: ئەو فرشانەی کە لە وێنەکێشانی سەر دەموچاوی منداڵاندا بەکاردەهێنرێن، بە زۆری مەرجی تەندروستییان تێدا نییە، هۆکارێکی گرنگن بۆ گواستنەوەی میکرۆبەکان و ڤایرۆسەکان و بیرۆ و تەنگەنەفەسی و لاوازی بەرگری و نەخۆشییەکانی پێست، لە منداڵانی تووشبوو بەم نەخۆشییانە، بۆ منداڵانی تەندروست، بە تایبەتیش لە منداڵانی تووشبوو بە نەخۆشییە درمییەکان و درێژخایەنەکان..چونکە زۆربەی وێنەکێشەکان، هەر هەمان فرشە بەکاردەهێنن و نایان گۆڕن، بە باشی و بە جوانیش نایان شۆرن.

٣- پێویستە هەر منداڵێک بۆیە و فرشەی تایبەتی بە خۆی هەبێت: تا نەخۆشییەکان لە رێی فرشەی بەکارهێنراوەوە لە وێنەکێشان لەسەر دەموچاو لە منداڵێکەوە بۆ منداڵێکی تر نەگوازرێتەوە.. چونکە وێنەکێشەکان چەند جارێک هەمان فرشە بەکاردەهێنن و فرشەکانیان لە هەمان ڕەنگەکان هەڵدەکێشن و لە هەمان دەفری ئاودا، هەڵدەکێشن کە بۆ پاکردنەوەی فرشەکانیان دایان ناوە.

پزیشکە پسپۆرەکانی نەخۆشییەکانی پێست، چەند مەرجێکیان بۆ هونەری وێنەکێشان لەسەر دەموچاوی منداڵان داناون، بۆ ئەوەی کە بۆیەکان و فرشەکان زیان بە منداڵان نەگەیەنن و تووشی نەخۆشییان نەکەن، لەو مەرجانەش:

بەشی دوویەم

١- بەکارهێنانی بۆیەی زۆر باش و کواڵێتی بەرز، مادده هەستیارییەکانیان و کیمیاوییە زیانبەخشەکانیان تێدا نەبێت.. لەلایەن لەیەنە پسپۆرەکانیشەوە پشکنینی باشیان بۆ کرابن، مێژووی دروستکردن و کۆتایی بەکارهێنانیان بەسەرەوە بێت.

٢- جەختکردن و دڵنیابوون لە پاکی ئەو فرشانەی کە تایبەتن بە هەر منداڵێک.. فرشەی بەکارهێنراوی منداڵێک بۆ منداڵێکی تر بەکارنەهێنن لە وێنەکێشانی سەر دەموچاودا.

پێویستیشە فرشەکان نەرم بن و رەق و دڕ نەبن، بۆ ئەوەی ئازاری دەموچاو و روومەتەکانی منداڵان نەدەن.

٣- ئەوەش لەبەرچاو بگیرێت، کە نابێت رەنگە تاریک و تۆخەکان بەکاربهێنرێن، وەکو رەنگی: (رەش و خومی و قاوەیی تۆخ) ئەم رەنگانە تیشکی خۆر هەڵدەمژن.

٤- باشتر وایە دایکان لە دوای دوو کاتژمێر، لە وێنە رەنگاوڕەنگە کێشراوەکانی سەر دەموچاوی منداڵەکانیان، لایبەرن و بە ئاوی پاک، پاک بیان شۆرن، هیچ بۆیەیەک بە دەموچاویانەوە نەمێنێت.. نەباکا رەنگەکان شیببنەوە، لە خانەکانی دەموچاویانەوە بچنە ژێر پێستیانەوە و ببنە هۆکاری ژەهراویبوونی پێست.

لە کۆتاییدا، هیوای خۆشی و شادی و گەشی و زەردەخەنە بۆ منداڵە خۆشەویستەکانمان دەخوازین، رێگرییان لێناکەین، کە وێنە لەسەر دەموچاو و روومەتە ناسک و خڕەکانیان بکێشن، کەدەبینین منداڵێکی کوردمان بە بۆیەی رەنگاوڕەنگ ئاڵای رەنگین و پیرۆزی کوردستانیان لەسەر رۆمەتەکانی کێشاوە، زۆر دەگەشێینەوە و دڵخۆش دەبین.. بەڵام زۆر پێویستە لە وێنەکێشانی سەر دەموچاو و روومەتەکانی منداڵە جوانکیلەکانمان لە بۆنەکاندا، بە پێی رێنمایی و مەرجە تەندروستییە باشەکان بن.. تا جگەرگۆشەکانم لە تەندروستییەکی باشدابن و بە خۆشی بژین.. چونکە گەلەکەمان چاوی بڕیوەتە منداڵانی نەوەی ئەمڕۆمان.. کە هیوای داهاتووی کوردستانن.. تا بتوانن برین و ناسۆرییەکانی ئەمڕۆمان سارێژ بکەن.. داهاتوویەکی شیاوتر بۆ کورد و کوردستان دابینبکەن.

- بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودم لە چەند سایتێکی عەرەبی و ئینگلیزی وەرگرتووە.

٦ی ئەپریلی ٢٠١٨

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

سوودەکانی لە باوەشکردنی منداڵان.

شکسپیر دەڵێ: "لە جیهاندا سەرینێک نییە، کە لە باوەشی دایک نەرمتر بێت".

منداڵ بە هەر هۆیەکەوە بگریت، کە دایکی یا باوکی لە باوەشی دەکات و بە سنگی خۆیەوە دەینووسێنێت و بە نەرمی دەست بەسەری و بەشتیدا دەهێنێت و ماچی دەکات، یەکسەر ژێردەبێتەوە و دەگەشێتەوە.

منداڵی کۆرپە کە هێشتا فێری زمان نەبووە و قسە نازانێت، تەنها بە رێی گریانەوە گوزارشت لە هەستەکانی و لە پێویستییەکانی دەکات. دایکیشی لە هەموو کەسێک زیاتر و باشتر لە زمانی جەستەیی و لە هۆیەکانی گریانەکانی تێدەگات. لەوانەیە بۆیە بگریت برسییەتی و داوای شیر دەکات، یا تینیەتی و ئاوی دەوێت، یا سەرمایەتی، یا گەرمایەتی، یا شوێنەکەی تەنگ و ناخۆشە، یا دەرپێکەی تەڕ و پیسکردووە، داوای گۆڕین و پاکی دەکات، یا هەست بە تەنیاییدەکات، پێویستی بەوە هەیە کە یەکێک بێت بە لایەوە و یاریی لەگەڵدا بکات تا هەست بە دڵنیایی بکات، یا باوبڕ لەسکی دایە و ئازاری هەیە،..هتد. دایک پێش هەموو کەسێک، بە دەنگی گریان و کڕوزانەوەی منداڵەکەیەوە دەچێت و هەڵیدەگرێت و لە باوەشی دەکات و بە سنگی خۆیەوە دەینووسێنێت و ماچ بارانی دەکات. ئەمەش ئەو شوێنە خۆشەیە کە منداڵەکەی بۆی دەگریا.

بێگومان باوەشی نەرم و گەرمی دایک، خۆشترین و نەرمترین و دڵنیاترین و ئارامترین شوێنە بۆ منداڵ. باوەشی دایک دەتوانێت جیهانێکی پڕ لە سوودی دەگمەن بۆ منداڵ دروست بکات. باوەشی دایک دەرمانێکی هەرزان و سەیر و دەگمەنی ئەوتۆیە کە دەتوانێت چارەسەری زۆربەی نەخۆشییە دەروونی و جەستەییەکانی منداڵان بکات. هیچ دەرمانێکیش نییە کە

بەشی دوویەم

هـاوتـای بكاتـەوە.

ڤۆڵتێر دەڵێ: "تەنها شوێن كە دەتـوانم سـەرمی بخـەمە سـەر و بە ئاسوودەیی و دڵنیـایی لەسـەری بنـووم، ئـەوە بـاوەشـی دایكمە"،

رەمەكی(غەریزە) دایكایەتی زۆر بەهێزترە لە رەمەكی خودی خۆشەویستی.

لە هەموو سەردەمە تـاڵەكانی ژیانیشدا، دایک هەر شیرین و میهرەبـان بووە.

تـا ئێستا نزیكەی شەش سەد لێكۆڵینەوە و توێژینەوەی پزیشكی لەم بارەیەوە ئەنجام دراون، هەر هەموویان جەخت لە سـەر سوودەكان و گرنگی و ئەرێنی و ئەنجام دەگمەنی لە بـاوەشكردنی منداڵ لە لایەن دایک و بـاوكییەوە دەكەن.

لە باوشكردن تەنها بە یەكگەیاندنی جەستەیی نێوان دایک و جگەرگۆشەكەی نییە، تەنهـاش گـوزارشت لە هێنـانەدی خواست و لە هەستەكانی منداڵ نییە. بەڵكو گرنگی و سوودەكانی و دەرئەنجامە ئەرێنییەكانی هێندە زۆرن نایەنە هەژمـاركردن.. لە باوەشكردنی منـداڵ، رەنگدانەوەیەكی ئەرێنی لە داهـاتووی كەسایەتی منـداڵدا دەبێت. كـارتێكردنێكی گەورەشی هەیە لە ژیـانی دەروونـی و تەندروستی و كـۆمەڵایەتی منـداڵدا. لە بـاوەشكردن ئـۆخەی و خۆشـی و گەشـی و ئـارامییەكی دەروونـی و جەستەیی بە منـداڵ دەبەخشێت. لە دواییشدا دەبێت بە منداڵێكی هـاوسەنگ و رەفتـار دروست و جوان.

ئەو منداڵە بێنازەی كە لە سۆز و لە خۆشەویستی و لە باوەش و لاوانـدنەوەی دایک و بـاوكی بێبەش بووبێت و پشتكوێیان خستووبێت.. لە هیچ شوێنێكی تر و لە لای هیچ كەسانێكی تریش، ئەم سۆز و خۆشەویستییە سروشتییەی بۆ پـڕ نـاكرێتەوە. هەست بەوە دەكات كە پەسەند نییە و خۆشیان ناوێت و رقیـان لێیەتی و لەبەر دڵان نییە و رەتیـان كـردۆتەوە. لە دواییدا دەبێت بە منـداڵێكی رقن و تووڕە و شەڕفرۆش و تۆڵەسێن و رەفتار بەد و یـاخیبوو و بێـزاركەر. ئەم ئاكـامە نەخوازراوەش، بە پلەی یەكەم لە ئەستۆی دایک و بـاوكی دایە.

جولدونی دەڵێ: "كە دایكم منی خۆشبوێت، منیش دونیام خۆشدەوێت".

بـۆیە لە بـاوەشـكردن بە هـۆیەكی گرنگـی پەروەردە دەزانرێت، كە پێویستە هەر لە منـداڵییەوە، منـداڵ بەم كـارە ئاشـنا بكرێت، تـا لەسـەری رابێـت. كەواتە پێویسـتە هەمـوو دایـک و باوكێـک هەست بەم ئەركە گـرنگەی ئەسـتۆیان بـكەن، تـا

جگەرگۆشەکانیان لە دەستنەدەن و چارەنووس و داهاتووشیان نەکەوێتە مەترسییەوە، نەوەیەکی دروستی بڕوابەخۆ و بڕوا بە کەسانی تر، بۆ کورد و کوردستان پێبگەیەنن.. پشکی شێری شانازیش بۆ دایکان و باوکانی دڵسۆز و هۆشیار و دووربین و بەتەنگەوەهاتوو دەگەڕێتەوە.

شارەزایانی ئەم بوارەش، داوا لە دایکان و باوکان دەکەن، کە خواست و حەز و ئارزووەکانی منداڵەکانیان بەدیبهێنن. لە باوەشیان بکەن و بیان لاوێنن، تەنانەت گەر لەوپەڕی سەرقاڵیشدابن. ئەم پێویستییەی منداڵانیش، ئەرکێکی ئەوتۆی نییە، هەر جارەی تەنها دوو خوولەک لە باوەشکردنیان بەسە،بۆ مەستکردنیان لەم پێویستی و حەزەیان، ئەگەرچی منداڵان هەرگیز لە باوەشی دایکانیان تێر ومەست نابن.

لە لێکۆڵینەوەیەکی کرداری و مەیدانیدا، کە توێژینەر، دکتۆرە (فەرجینیا سارتەر)لە نەخۆشخانەیەکدا ئەنجامیدا، گەیشتە ئەم ئەنجامە، کە پێویستە ڕۆژی بیست و چوار جار منداڵی کۆرپە لە باوەش بکرێت: (چوار باوەشی بۆ ژیان) و (هەشت باوەشی بۆ پاراستن) و (دوانگزە باوەشی بۆ گەشەکردن). بەشی زۆری شارەزایانی ئەم بوارەش، پێیان وایە، کە پێویستە لە لایەنی کەمەوە ڕۆژی هەشت جار منداڵی ساوا لە باوەش بکرێت.. گەیشتوونەتە ئەم ئەنجامەش، کە بێبەشبوونی منداڵ لە باوەش و لە سۆز و لە خۆشەویستی و لە بەزەیی دایک و باوک، هۆیەکە: بۆ بیرکوڵی، بۆ دواکەوتن لە خوێندن، بۆ بالاّ کورتی، بۆ ڕەفتاری دوژمنانە، بۆ گرێ دەروونی، بۆ تەنگەنەفەسی، بۆ خەمۆکی، بۆ باوەڕبەخۆنەبوون، بۆ گۆشەگیری.. بەراورد بە منداڵانی بەختەوەری مەستی ناز و باوەش و سۆز و خۆشەویستی دایک و باوکانیان.

سەرنجیشتان بۆ دیاردەیەکی گرنگ ڕادەکەیشین، دەبینین کە دایک منداڵەکەی لە باوش دەکات، بە زۆری دەیخاتە لای چەپی باوەشییەوە، چونکە دڵ لە لای چەپی مرۆڤەوەیە. بەم شێوەیە کۆرپەکەی لە دڵی خۆی نزیک دەکاتەوە.. ئایا منداڵ پێویستی بەمە هەیە؟ هەموو بەڵگەکان ئاماژە بەوە دەکەن، دەشێت لەبەر ئەوە بێت کە یەکەمین دەنگ، کە منداڵی (کۆرپەی ناو سکی دایک) (فەتوس ـ بە کرمانجی) پێش لەدایکبوونی گوێی لێبووە و پێی ئاشنا بووە، ترپەی ناسک و ڕێکوپێکی لێدانی دڵی دایکی بووە. ئەمەش بە هۆی شلەی (ئەمینۆس) کە شلەیەکی گەیەنەرە، لە ناو سکی دایکیدا دەوری هەموو جەستەی داوە گوێی لە لیدانەکانی دڵی دایکی بووە و لە هەموو لێدانێکی تر جیای دەکاتەوە.. خواردنیشی هەر لە دایکییەوە وەرگرتووە، هەستیشی بە برسێتی و تینێتی و بە سەرما و بە گەرما نەکردووە. بۆیە سازانی دۆخ و کەش و هەوایەکی لەبار بۆ دایکانی دووگیان زۆر پێویستە.

بەشی دوویەم

دوای ئەوەی كە منداڵ لەدایك دەبێت و نیشتمانی ئارامی ناو سكی دایكی بە جێدەهێڵێت، دێتە جیهانێكی نـامۆ و جیـاوازەوە، كە هەست دەكات لە جیهانی ناو سكی دایكی ناچێت. بـۆیە دەگـری و ئەم ژیـان و جیهـانە رەتـدەكاتەوە، چونكە هەست بە برسێتی و بە تـوینێتی و بە سەرما و بە گەرما دەكات، گوێشی لە تـرپەی ناسك و رێكوپێكیدڵی دایكی نییە.

بۆیە هەركە منداڵ لەدایك دەبێت، یەكسەر دایكی دەیخاتە لای چەپی باوەشی تـا لە دڵی خـۆی نزیكی بكـاتەوە و گـوێی لە لێدانی دڵی بێت، بۆ ئەوەی وا هەست بكات كە ئەمە هەمان ترپە و لێدانە كە لە ناو سكیدا گوێی لێبووە و ئاشنای بـووە. تـا وا هەستیش بكات كە ئەم ژیـان و جیهانەش، درێژەدانە بە ژیان و جیهانی ناو سكی دایكی.. یەكسەریش مەمكی دەداتـێ، تـا وا هەست بكـات كە لەخواردنیش دانەبـڕاوە.. ئەمەو پلـەی گەرمی سەرسنگی دایـك، دوو پلە یـا پلەیەك لە شوێنەكانی تـری لەشـی بەرزتـرە، لە كـاتی نووسـاندنی كۆرپـەكەی بە سـنگی خـۆیەوە، ئەو پـلە گەرمییە دەگـوازرێتەوە بـۆ لەشـی كۆرپەكەی، كورپەكەشی واهەست دەكات كە لە هەمان كەش و هەوای ناو سكی دایكیدا دەژی.. سـەرەڕای هەمـوو ئەوانەش لە سەر باوەشی دایكیـدا هەست بە دڵنیـایی و ئـارامی دەكـات، خۆشی بە بەشـێك لە دایكی دەزانێت. جـا دایك ئەم سوود و نهێنیانە بزانێت یا نەزانێت.

سوودەكانی لە باوەشكردنی منداڵان:

زۆر بە كورتی، لەم حەڤدە خاڵەی خوارەوەدا، باس لە گرنگترین و بەسوودترین سوودەكانی لە باوەشكردنی منداڵان لە لایەن دایكان و باوكانیانەوە دەكەین:

١- لە بـاوەشـكردن هەرزاتــرین و دەگمەنتــرین دەرمــان و چــارەسەرە، بـۆ چارەسـەركردنی زۆربەی نەخۆشـییە دەروونـی و جەستەییەكانی منداڵان، وەكوو: دڵـەڕاوكێ، نـائـارامی، خەمۆكی، تـرس، بێبڕوایی، گۆشەگیری.

باوەشی دایك، منـداڵی جەستە و دەروون تەنـدروست پێدەگـەیەنێت، منـداڵی بروابەخۆ و چۆست و چـالاك دێنێتە كـایەوە. منداڵ لە باوەشی دایكیدا هەست بە دڵنیایی و ئاسوودەیی و بە سۆز و خۆشەویستی و بە رێزلێنـان دەكـات، لە بـاوەشكردن، منداڵ لە هەمو گرفت و گرێییەكی دەروونی دوور دەخـاتەوە، بـۆ ئەوەی كـارتێكردن و كاردانەوەیـان لەسـەر ژیـانی داهـاتووی نەبێت، تەنانەلە نەخۆشییەكانی شێرپەنجەش دەیپـارێزێت.

٢- هەنـدێ لە لێكـۆڵینەو زانیارییەكـان ئەوەیـان سـەلماندووە كە لە باوەشكردن، ئـاسـتی بەرگـری گشـتی منـداڵ زیـاتر و بەرزتـر دەكـات، كەمتـر تووشـی پەتــا و نەخۆشـی دەبـن. چـونكە بە هـۆی لە باوەشـكردنەوە، لەشـی منـداڵ هـۆرمۆنی

سەرچاوە
Serchawe

(ئۆکسیتۆزین) زیاتر دەردەدات. کە بە هۆرمۆنی (باوەشپیاکردن) یش ناودەبرێت.ئەم هۆرمۆنە خانەکانی کۆئەندامی بەرگری زیاتر و چالاک دەکات. ئەم هۆرمۆنە پاڵ بەو مرۆڤەوە دەنێت کە باوەش بەو کەسەدا بکات کە خۆشی دەوێت، هەست و سۆز و خۆشەویستیشی بۆ کەسانی تر گەشەدەکات و زیاتر دەبێت. هۆرمۆنی ئۆکسیتۆزین یارمەتی ئەوەش دەدات، کاتێ کە منداڵ مەمکی دایکی دەمژێت، شیری زیاتر بێتە نێو مەمکەکانییەوە.

٣- لە باوەشکردن، ئاستی چارەسەرکرنی هەستکردن بە تووڕەیی و گرژی و لۆمە و تەنیایی بەرزتر دەکاتەوە.

٤- لە باوەشکردنی منداڵ بۆ ماوەیەکی درێژ، رێژەی (سیرتۆنین) لە لەشیدا بەرز دەکاتەوە، کە دەبێتە هۆی هەستکردن بە شادی و خۆشی و رێکخستنی مەزاج و رەفتاری گشتی.

٥- بە پێی هەندێ لێکۆڵینەوە لە باوەشکردن، هاوسەنگییەک لە کۆئەندامی دەماری دروست دەکات.

٦- بە یەکگەیشتنی جەستەیی لە نێوان منداڵ و دایک و باوکیدا، رۆڵێکی گرنگی هەیە لە زیاتر هەستکردنی بە هاوبەستەبوون و درککردنی بە پشتبەستن بە خەڵکی و دوورکەوتنەوەی لە تەنیایی و لە گۆشەگیری. بواری پەیوەندییەکی راستیش لە نێوان منداڵ و دایک و باوکیدا دەرەخسێنێت.

ئەو منداڵەی کە مەستی سۆز و خۆشەویستی دایک و باوکێتی، لە قۆناغی لاوییدا، دەبێتە خاوەنی هەست و سۆزێکی زۆر، حەزدەکات ئەم سۆز و خۆشەویستییەی بە کەسانی تر ببەخشێت.

٧- لە میانەی لە باوەشکردن و دەست لە ملکردنی منداڵ، تێدەگاتکە دایک و باوکی خۆشیان دەوێت.. هەر لەم میانەشەوە فێری وەرگرتن و بەخشین دەبێت. لە پاداشتی ئەم لە باوەشکردنە، منداڵیش لە هەمان کاتدا ئەویش سۆز و خۆشەویستی و هاوبەستەبوونیخۆی بە دایک و باوکی و بە ئەو کەسانە دەبەخشێت کە لە باوەشی دەکەن.

لە لایەکی تریشەوە منداڵ هەمان شێوازی دایکی دەگرێتەبەر بۆ گوزارشتکرن لە سۆز و خۆشەویستی، بۆ ئەو شتانەی دەوروبەری کە خۆشیانی دەوێت. وەکو خۆشەویستی بۆ بووکە شووشە جوانەکەی. دایکی ئاسایی لە باوەشی دەکات و دەینووسێنێت بە خۆیەوە و دەست بە سەریا دەهێنێت و ماچی دەکات و دەیلاوێنێتەوە و بە کۆرپە جوانەکەی خۆی دەزانێت.

سەرچاوە
Serchawe

ئەم هەستە جوانەش، دڵنیایی و ئارامی و سۆزداری پێدەبەخشێت.. ڕێز و خۆشەویستیش دەبن بە بەشێکی گرنگ لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوویدا.

٨- هێزی گۆڕینەوە لە نێوان دایک و منداڵەکەیدا، لە کاتی لە باوەشکردندا، وایان لێدەکات کە هەست بە یەکێتی و هاوبەشی ژیان بکەن. وا هەست بکەن کە گیانێک لە دوو جەستەدا. پەیوەندی نێوانیشیان قوڵتر و شیرینتر دەکات.

٩- لە باوەشکردن، فشاری دەروونی لە جەستەی منداڵدا ناهێڵێت، یارمەتیی خاوبوونەوەی ماسوولکەکانی دەدات. گەر دایک هەستی بە دڵتەنگی و بە بێزاری و بە نائارامی منداڵەکەی کرد، پێویستە لەم ساتەدا تاوێک لە باوەشی بکات، بۆ ئەوەی ئاسایی ببێتەوە.

١٠- کە دایک منداڵەکەی لە باوەش دەکات، هەست بە دایکایەتی دەکات. ئەمەش خۆشی و شادییەکی زۆری دەروونی و جەستەیی پێدەبەخشێت.

١١- لێکۆڵینەوەیەکی ئەمریکی، ئەوەی روونکردۆتەوە، کە لە باوەشکردنی منداڵ، یارمەتی ڕێکخستنی لێدانی دڵی دەدات و یارمەتی ئاسایی پاڵەپەستۆی خوێن دەدات، لەشیش خاودەکاتەوە. هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە مێشک هۆرمۆنی (ئۆکسیتۆزین) دەردەدات، کە یارمەتیدەر و هاوبەشە لە هەستکردنی مرۆڤ بە دڵنیایی و بە ئارامی و بە ئاسوودەیی.

١٢- لێکۆڵینەوەیەکی دەروونی بەریتانیش، جەختی لەسەر ئەوە کردووە، کە لە باوەشکردن و دەستهێنانی دایک و باوک بە سەر و بە شانی منداڵەکەیاندا، زیرەکی و گەشەی سروشتی منداڵ زیاتر دەکات. یارمەتی دەردانی مادەی (ئەندرۆفین) دەدات لە لەشدا، کە مادەیەکی گەیەنەری دەمارییە. یارمەتی هێورکردنی تووڕەیی و دڵەڕاوکی دەروونی و هەستکردن بە ئازار دەدات.

١٣- لە باوەشکردن، یارمەتی ڕێکخستنی پلەی گەرمی لەشی منداڵ دەدات، بە تایبەتیش ئەو کۆرپانەی کە تازە لە دایک دەبن.

١٤- لە باوەشکردنی منداڵ، هاوسەنگی کۆئەندامی دەماری دروست دەکات، دەروونێکی بە هێزیش پێکدەهێنێت، تا بتوانێت

سەرچاوە
Serchawe

بەشی دوویەم

ڕووبەڕووی نەخۆشییەکان و گرفت و کارەساتەکان ببێتەوە.

١٥- لە باوەشکردنی منداڵ، ڕێگەیەکی تەندروستی دروستە، ئاستی گازی ئۆکسجین لە منداڵدا بەرزتر دەکاتەوە، کە چارەسەری تووڕەیی و گرژیدەکات، کە تووشی هەندێ لە منداڵان بوونە، لە دواییشدا دەبنە منداڵانی ئاسوودە و هێمن.

١٦- گرنگترین سوودی لە باوەشکردن، هەستکردنی منداڵانە بە دڵنیایی و بە ئاسوودەیی و بە ئارامی، ئەمانەش گرنگترین پێویستی دەروونین کە منداڵان پێویستییان پێیان هەیە، تا زیاتر بڕوا و متمانەیان بە خۆیان هەبێت.
١٧- بە پێی راپۆرتێکی بڵاوکراوەی گۆڤاری(ئیلترن) ی ئەڵمانی، پێی وایە کە لە باوەشکردنی منداڵ لە دوای ڕۆژێکی درێژ، ئەم کارە ئاماژە بە مێشک دەدات بۆ ئەوەی خاوبێتەوە، هەر راپۆرتەکە جەخت لە سەر ئەوە دەکاتەوە کە دەستهێنان بەسەر منداڵاندا، یا جولاندنی پەنجەکانیان بە نەرمی لە لایەن دایکانیانەوە، ئەم کارانە مێشکی منداڵان وریا دەکەنەوە، تا لەش و دەمار و ماسوولکەکانی منداڵان خاوبکاتەوە.

گەلێکیش لە لێکۆڵینەوەکان ئەوەیان سەلماندووە، کە لە باوەشکردنی منداڵان زیاد لە پێویست، لەلایەن دایکان و باوکانیانەوە. فێری ئەوەیان دەکات کە بڕوایان بە خۆیان نەمێنێت. لە داهاتووشدا، بێدەسەڵاتبن و لە هەموو شتێکدا پشت بە دایکان و باوکانیان ببەستن.

دایکان و باوکانی هێژا و دڵسۆز و بەسۆز و میهرەبان، ڕاستە کە منداڵان زۆر خۆشەویستن و هەمیشە لەبەر دڵانن.. سۆز و بەزەیی و خۆشەویستیتان بۆ جگەرگۆشەکانتان بێسنوورن.. بەڵام پێویستە میانڕەوبن لە بەخشینی سۆز و بەزەیی و خۆشەویستیتان بۆ منداڵەکانتان.. وا گۆشو پەروەردەیان بکەن و رایان بهێنن کە بڕوایان بە خۆیان هەبێت و پشت بە خۆیان ببەستن.

- بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودمان لە چەند سایتێکی عەرەبی و ئینگلیزی وەرگرتووە.

١٦ی مای ٢٠١٨

سەرچاوە
Serchawe

پاڵەوان و کەسایەتییەکان لە چیرۆکی منداڵان.

پاڵەوان و کەسایەتییەکان (کارەکتەرەکان) رەگەزێکی گرنگە لە رەگەزەکانی نووسینی هونەری چیرۆک، تەوەرێکی سەرەکیشە لە چیرۆکی منداڵان. کەسایەتی سەرەکی لە چیرۆکدا، کە پاڵەوانی چیرۆکەکەیە، رۆڵێکی گرنگی هەیە لە رووداوەکانی چیرۆکەکەدا. چەند کەسایەتییەکی لاوەکیش، یارمەتی پاڵەوانەکە دەدەن لە رووداوەکانی چیرۆکەکەدا، پێکەوە کار بۆ دەرخستنی ئەو بیرۆکەیە دەکەن کە لە پێناویدا چیرۆکەکە نووسراوە.

پاڵەوان لە چیرۆکدا، پێویستە گەلی جیوازی ئەرێنی هەبێت، وەکو (ئازایەتی، گەشبینی، هیواخوازی، رووخۆش، جوان، چاکەخواز، یارمەتیدەر، خۆنەپەرست، دڵسۆز، نیشتمان پەروەر، راستگۆ، بڕوابەخۆ.. هتد) پێویستە چیرۆکنووسی منداڵان، وشەگەلێکی لەم جۆرانەش نەکات بە نازناوی پاڵەوانی چیرۆکەکانی، وەکو (پشیلە چڵێسەکە، بووکێکی ناشرین، نازی بلیمەت، پیاوە چاوچنۆکەکە، رێوییە دزەکە، باوکێکی بێبەزەیی، منداڵێکیچەتوون، چۆلەکەیەکی خۆپەرست، کەوێکی ناپاک، قوتابییەکی تەمبەڵ.. هتد) بەڵام نووسەر دەتوانێت کەسایەتییەکانی چیرۆکەکەی لە هەمان هەڵوێستدا دابنێنت، وا لە منداڵان بکات کە خۆیانبەراود لە نێوان کەسایەتییەکان بکەن و خۆیان هەست بکەن و کاردانەوەیان هەبێت و هەر خۆشیان سیمای کەسایەتییەکان دیاری بکەن.. بەرانبەر بەو هەڵوێستانەی کە هەیانە.. ئەمەش یارمەتی منداڵان دەدات، کە لە خەسڵەتی پەسەند و ناپەسەندی پاڵەوان و کەسایەتییەکان بگەن.

بێگومان ئەو مەبەستەی کە لە بیرۆکەی چیرۆکنووسی منداڵان دا هەیە و دەیەوێت لە میانەی رۆڵی پاڵەوانی چیرۆکەکانیەوە بە منداڵانی بگەیەنێت، لەوانەش چاندنی بەهای ئەرێنی،وەکو: (دڵسۆزی، نیشتمان پەروەری، ژینگەپارێزی، رێزگرتن لە یاسا، تێکۆشان و کۆڵنەدان، هاوڕێتی، پیاوەتی، بڕوابەخۆبوون، پێشکەوتنخواز، داهێنەر، مرۆڤدۆست، دادپەروەر.. هتد) یا دوورخستنەوەی منداڵان لە هەموو جۆرە رەفتار و هەڵسوکەوتێکی بەد و نەرێنی و

زیانبەخش.

سەرچاوەی ئیلهامی نووسەریش بۆ داهێنانی پاڵەوان و کەسایەتییەکانی چیرۆکەکانی بۆ منداڵان، یا لە نموونەی منداڵانی راستەقینەوە وەریان دەگرێتو دەیانکات بە هەوێنی چیرۆکەکانی یا بە پێی بیرۆکەی چیرۆکەکانی بە خەیاڵی خۆی پاڵەوان و کەسایەتییەکانی چیرۆکەکانی دروست دەکات،کە لە پاڵەوان و کەسایەتییە راستەقینەکان بچن.
گەر پاڵەوان و کەسایەتییەکانی چیرۆکەکان مرۆڤبن، منداڵانخۆیان بن، پێویستە پاڵەوانەکان لای منداڵان ناسراوبن، ناوەکانیشیان ساکاربن و ناوی باوی کوردی بن و نامۆ نەبن.. تا زیاتر لە تێگەیشتنی منداڵانی کوردەوە نزیکبن، بۆ ماوەیەکی زیاتریش لە یادیاندا بمێننەوە.. گرنگیش ئەوەیە کەسایەتییەکانی چیرۆکەکان لە بەردەم منداڵاندا زیندووبن، خەسڵەتەکانیان جیاوازبن کاتێ دەبزوێن و دەدوێن و کاردەکەن. پێویستیشە کەسایەتییەکان سروشتی بن، قسەکانیان، کردارەکانیان، گوزارشت لە راستییان بکەن و بە پێچەوانەی راستییەوە نەبن.. بۆ نموونە کەسایەتی پاشا، پێویستە لۆژیکی بێت و وەکو پاشایەک دەرکەوێت، کەسایەتی مامۆستا پێویستە وەکو کەسایەتییەکی سروشتی مامۆستایەک دەرکەوێت.. کەسایەتییەکی دایک وەکو دایکێکی راستی دەرکەوێت.

لە زۆر چیرۆکی منداڵاندا، پاڵەوان یا کەسایەتی سەرەکی چیرۆکەکان، دایک، باوک، مامۆستان، چونکە ئەم کەسایەتییانە نزیکترین کەسن لە منداڵانەوە، بە زۆریش بۆ ئامۆژگاریکردن و رێنمایی منداڵانە.
پێویستە نووسەری چیرۆکی منداڵان، گەر پاڵەوان و کارەکتەرەکانی چیرۆکەکانی مرۆڤ بن، بە تایبەتیش گەر خودی منداڵان بن، چونکە دڵپاکن و بێتاوانن و سادەن و هەڵس و کەوتیشیان سروشتین. پێویستە لە دەستپێکی چیرۆکەکانییەوە، بە شێوازێکی ساکار سیمای پاڵەوان و کەسایەتییەکانی چیرۆکەکانی لە رووی جەستەیی ودەروونییەوە بە خوێنەری منداڵان بیان ناسێنێت. وەکو منداڵێکی (قژ درێژ، چاو گەش، رووخۆش، دەروونپاک، خوێن شیرین، لێو بەخەنەدە، پاک،سەنگین، خاکی،.. هتد).

ئەو چیرۆکانەی کە پاڵەوانەکانیان منداڵانن، زیاتر سەرنجی منداڵان رادەکێشن لەوانەیە کەسایەتی خۆیان لە بە پاڵەوانە ئەرێنییەکانی چیرۆکەکانداببدۆزنەوە یا نزیکبنلێیانەوە.
چیرۆکیش هەیە پاڵەوان و کارەکتەرەکانی: ئاژەڵن، باڵندەن، مێروو و خشۆکن، دار و درەختن، شاخ و دەشت و بەردن، ئەستێرە و خۆرنن، یا دەربارەی سروشتی بینراو یا نەبینراون، یا پاڵەوانی خەیاڵی و ئەفسانەیین.. یا مرۆڤی گەورەن، باپیرە و داپیرەن.

بەشی دوویەم

لە چیرۆکی منداڵاندا ئەستەم نییە، ئەوان لە قۆناغی خەیاڵی تەمەنیاندا، بڕوایان بەوە هەیە کە، کە هەموو پاڵەوان و کەسایەتییەکان، گەر مرۆڤیش نەبن، گەر بێگیانیشبن، دەتوانن بە زمانی ئەوان بدوێن. دار، بەرد،شاخ، شێر، ئاسکە، بەرخۆلە، ڕەشەبا، خۆر، مانگ، ئەستێرەکان، کەو، چۆلەکە، پەپوولە،کەروێشک، دێو، پەری، ڕوبار، داربەڕوو، هەنار، ئاگر،.. هتد، هەموویان دەتوانن بە زمانی کوردی بدوێن.. دەشتوانن پێبکەنن، خۆشی خۆیان دەربڕن، تۆڕەبن، زویربن، چاکە بکەن، یارمەتی بدەن، بنوون، ببن بە هاوڕێ، ببەخشن، بژین، بمرن، بفڕن، کاری لە توانابەدەریش ئەنجام بدەن.

پێویستە چیرۆکنووس لە پێدانی ڕۆڵی پاڵەوانێتی و ڕۆڵی کەسایەتییەکانی چیرۆکەکانی بۆ منداڵان، بە گوێرەی قۆناغەکانی منداڵی بن.. ئەو چیرۆکانەی کە بۆ تەمەنی باخچەی منداڵان دەنووسرێن، پێویستە لە ڕووی بیرۆکە و خەیاڵ و دارشتن و ڕۆڵی پاڵەوانەکان و کەسایەتییەکان و شێواز و زمانیشەوە، لە ئاستی توانا و تێگەیشتنی منداڵانی ئەو قۆناغەدابن.. جیاوازییان هەیە لەگەڵ ئەو چیرۆکانەی کە بۆ منداڵانی هەراشی قۆناغی قوتابخانەی بنەڕەتی دەنووسرێن.

لە چیرۆکی منداڵاندا،ناشبێت کەسایەتییەکان زۆربن، چونکە بیری منداڵان دابەش و ئاڵۆزدەکەن و لیان تێکدەچن، لێشیان بێزاردەبن و زووش لەبیریان دەچنەوە.
لە هەندێ چیرۆکی چاپکراوی کوردیمان دا بۆ منداڵان، هەندێچیرۆکنووسی کوردمان هەندێ قسەی زل و قەوییان بە ناوی منداڵانەوە نووسیون، کە لەگەڵ تەمەن و ئاستی ڕۆشنبیری و تێگەیشتنی ئەو منداڵە پاڵەوانانی چیرۆکەکانیاندا ناگونجێن، ئەوە قسەی نووسەرەکان خۆیانن نەک قسەی ئەو منداڵانە.

کەسایەتیش لە چیرۆکی منداڵاندا، دوو جۆرن:

یەکەم: کەسایەتی پێشکەوتوو: کەسایەتییەکە لەگەڵ هەڵوێستەکانی چیرۆکەکاندا، گەشەدەکات و پایە بە پایەش پێشدەکەوێت، بە پێی ڕووداوەکانی چیرۆکەکان بە ئەرێنی یا نەرێنی دەگۆڕێت.. تا کۆتایی چیرۆکەکە لە پێشکەوتن ناوەستێت، هەڵسوکەوتیشیلە هەڵوێستەکانیدا دەردەکەوێت، بە (کەسایەتی خولێن) یش ناودەبرێت، واتە جێگیرنییە و دەخولێتەوە.. زۆرترین پاڵەوان و کەسایەتییەکان لە چیرۆکی منداڵاندا، لەم چەشنە کەسایەتییە پێشکەوتوانەن، کە لە بیر و هۆش ولە ویژداندا، بە نەمری دەمێننەوە.

دووەم: کەسایەتی نەگۆڕ: ئەو کەسایەتییەیە، کە گۆڕانکاری لە پێکهاتنی ڕوونادات، نە گەشەدەکات و نە دەگۆڕێت. وەکو

بەشی دوویەم

ئەوەی کە لە ماوەیەکی دیاریکراو لە ژیانیدا بێ گیان بێت.لە سەرەتای چیرۆکەکەوە تا کۆتایی چیرۆکەکە هەر بەو شێوەیە دەمێنێتەوە، هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەردا نایات.. هەمان خەسڵەت و هەمان رەفتار و بیرۆکە و هەمان هەستی هەیە.. لایەنە جیاوازەکانی ئەم کەسایەتییە و تایبەتمەندییەکانی دیاریکراو و سنووردارن. بە (کەسایەتی رووکەشی) یش ناودەبرێت.

زۆر لە نووسەرانی چیرۆکی منداڵان، زیادەڕۆیی لە رۆڵی پاڵەوان و کەسایەتییەکانی چیرۆکی منداڵان دەکەن، کاری لە توانەبەدەر بە منداڵانی پاڵەوانانی چیرۆکەکانیان ئەنجام دەدەن، کە لە توانای ئەو تەمەنەدا نین.. بۆ نموونە منداڵێکی تەمەن هەشت ساڵان بە شاخێکی سەخت و بەرزدا سەردەخەن. یا لە رووبارێکی پاندا بەبێ کێشە بە مەلەوانی دەپەڕێتەوە بۆ ئەوبەری رووبارەکە. یان کردوویانە بە پاڵەوانێکی نموونەی و هیچ هەڵەیەک ناکات، ئەمەش بە پێچەوانەی ئاستی راستەقینەی منداڵانەوەیە.

پێویستە چیرۆکەکانی منداڵان، بە کۆتاییەکی خۆش و سەرکەوتوو کۆتاییان بێت. ئەگینا منداڵان دووچاری بێ هیوای دەبن، گەر پاڵەوانەکانی چیرۆکەکانیان شتێکی خراپیان بەسەربێت و شکستبێنن و سەرکەوتوو نەبن.. زۆریش هەڵەیە کە کۆتایی چیرۆکەکانیان تراژیدی بن و بە کوشتن ومردن و بە کارەسات کۆتاییان پێبهێنن. چونکە ئم ئەنجامانە نەرێنییانە و کارتێکردن و رەنگدانەوەیەکی نەرێنی و خراپیان لەسەر ژیانی ئەمڕۆ و داهاتووی منداڵان دەبێت.

پێویستە چیرۆکنووسانی چیرۆکی منداڵان، کاتێ کە چیرۆکەکانیان بۆ منداڵان دەنووسن، ئەم خاڵانە لەبەرچاو بگرن:

١- پێویستە کەسایەتییەکان چیرۆکەکانیان، لە رۆڵەکانیاندا وا دەرنەکەون کە لە ئاستی خۆیان بەرزتر و توانابەدەرترن، یا چیرۆکنووس بە شێوەیەکی نموونەیی دەریان بخات، کە هیچ هەڵە و کەموکورپییەکیان نییە.. ئەگینا منداڵان لە سەر ئەم نموونە تەواو و بێ هەڵانە بە جیهانی چیرۆک رادێن و ئاشنا دەبن.

٢- پێویستە نووسەرانی چیرۆکی منداڵان، شێوەی پێکهاتەی جەستەیی و سیمای پاڵەوان و کەسایەتییەکان لەبەرچاوبگرن.. بە شێوەیەک هەروەکو بەرجەستە و راستیبن، بە رەنگ و دەنگ و شێوە و سیماکانی تریانەوەلە بەردەم منداڵاندابن.

٣- پێویستی باری دەروونی منداڵانیش لەبەرچاوبگرن. کۆتایی چیرۆکەکان تراژیدی نەبن، و دووربن لە مردن و کوشتن و دزی و گزی و فێڵ و فەرجە و هەڵخەڵەتاندن.

٤- پێویستە کەسایەتییەکان بە شێوەیەکی سروشتی دەرکەون، قسەکانیشیان بەپێی تەمەن و ئاستی رۆشنبیری و بەگراوندی کۆمەڵایەتی و جوگرافیای بن.

بەشی دوویەم

٥- پێویستە پاڵەوان و کەسایەتی لە چیرۆکەکانیاندا بۆ منداڵان، هەر یەکە یەک ڕۆڵیان بدرێتی، ئەوە ناشی و گونجاو نییە، کە پاڵەوانی چیرۆکی منداڵان، ئازا و دلێر بێت لە هەمان کاتیشدا ترسنۆک و بەزیو بێت، چاکەخواز بێت، لە هەمانکاتیشدا بەدکار بێت، بەرچاوتێربێت، لە هەمان کاتیشدا چاوچنۆک بێت، نیشتمان پەروەر بێت، لە هەمان کاتیشدا ناپاک بێت.. زیرەک بێت، لە هەمان کاتیشدا تەمەڵ بێت. ئەم دوو ڕوویيە، بەدگومانی و بێ باوەڕی و رامان و دڵەڕاوکێی لە لای منداڵان دروست دەکات.

٦- پێویستە ناوەکان و خەسڵەتەکانی کەسایەتییەکان لە یەکەوە نزیک نەبن، تا لە هۆشی منداڵان تێکەڵ نەبن و تێکەڵیان نەکەن.

٧- پێویستە چیرۆکنووسانی منداڵان، ئەو کەسایەتییانە هەڵبژێرن، کە منداڵان حەزیان پێدەکەن. ئەو کەسایەتییانەش، مرۆڤ بن، ئاژەڵ بن، ڕووەکبن، یا پاڵەوانی ئەفسانەیی بن، کەسانێکی ناسراو و خۆشەویستبن لە جیهانی منداڵاندا. بۆ نموونە: پێشمەرگە، ئاڵای کوردستان، سەرکردە نەمرەکانی کوردستان، بابا نوئێل، پەپوولە، چۆلەکە، گوڵ، ئەستێرە، پەرتوک، بووکە شوشە، کەو، کانی، ..هتد.

٨- چیرۆکنووسانی منداڵان دەبێت بە چاوێکی یەکسانییەوە، پاڵەوان و کەسایەتییەکانی چیرۆکەکانیان، بە سەر منداڵانی کچان و کوڕان دا دابەش بکەن، کوڕسالاری یا کچ سالاری نەبێت بە دیاردەی چیرۆکەکانیان.

٩- پێویستە چیرۆکنووسانی منداڵان، منداڵانی خاوەن پێداویستییە تایبەتییەکان فەرامۆش نەکەن و هەروەکو منداڵانی ئاسایی لێیان بڕوانن، بە پێی تواناکانیان ڕۆڵ و جێگایان لە چیرۆکەکانیاندا هەبن.. بە چاوێکی بەزەییشەوە لێیان نەڕوانن، بەڵکو پێویستە ئەوە لە بەرچاوبگرن، کە مافی خۆیانە وەکو پێویست ئاوڕیان لێبدنەوە و لە منداڵانی تر جیایان نەکەنەوە.

٢٢ی مای ٢٠١٨

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: ڕەحمان نەقشی

جۆزەردانی ٢٧٢٥ی کوردی = جوونی ٢٠٢٥ی زایینی

نۆژەنکردنەوە: جۆزەردانی ٢٧٢٥ی کوردی = جوونی ٢٠٢٥ی زایینی

سەرچاوە Serchawe

سپاس و پێزانین

بۆ بەرێز رەزا شوان بۆ نووسین و ئامادەکردنی ئەم بابەتە بەنرخە.

دەستتان خۆش و هەروا قەڵەم ڕەنگین بن بۆ گەل و نیشتمان.

ڕەحمان نەقشی